

ATLAS HISTORYCZNY MIAST POLSKICH

Red. Roman Czaja

TOM IV ŚLĄSK

Red. Marta Młynarska-Kaletynowa

ZESZYT 8

RACIBÓRZ

Red. Antoni Barciak, Marcin Sepiał

Autorzy

Antoni Barciak, Irma Kozina, Paweł Rzeźnik, Marcin Sepiał,
Grzegorz Żabiński

Współpraca

Krystyna Kozłowska, Romuald Turakiewicz

Wybór i opracowanie materiałów kartograficznych Marcin Sepiał

Prace kartograficzne Marcin Sepiał

HISTORISCHER ATLAS POLNISCHER STÄDTE

Red. Roman Czaja

BAND IV

SCHLESISIEN

Red. Marta Młynarska-Kaletynowa

HEFT 8

RATIBOR (RACIBÓRZ)

Red. Antoni Barciak, Marcin Sepiał

Autoren: Antoni Barciak, Irma Kozina, Paweł Rzeźnik, Marcin Sepiał,
Grzegorz Żabiński

unter Mitarbeit von Krystyna Kozłowska, Romuald Turakiewicz

Auswahl und Bearbeitung von kartographischem Material: Marcin Sepiał

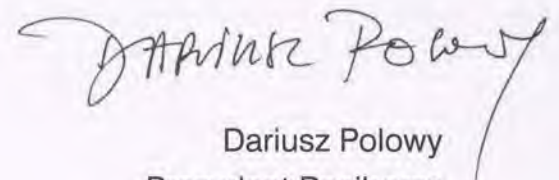
Karthographische Arbeiten: Marcin Sepiał

Szanowni Państwo!

Racibórz to jeden z najstarszych ośrodków osadniczych na Górnym Śląsku. Ptolemeusz w II w. prawdopodobnie umieścił go na swojej słynnej mapie pod nazwą *Budorgis*. Pisał o nim również Gall Anonim. Przy podziale śląskiej ziemi stał się siedzibą udzielnego księstwa, wcześniej funkcjonował tu pierwszy ośrodek władzy państwowej, jakim był gród kasztelański. Pierwotnie na podmokłych terenach nad Odrą, w bezpośredniej okolicy tego grodu, istniało kilka ośrodków osadniczych, które dały podstawę pod przyszłe miasto.

Racibórz pozostawał jednym z największych i najbogatszych miast górnośląskich. Podstawy pod rozpoznanie dziejów naszego miasta dały badania archeologiczne i historyczne. To one pozwoliły rozpoznać dawny układ przestrzenny. Atlas historyczny miasta Racibórz, oparty na takich badaniach, pozwala na zapoznanie się z tym rozwojem, zwłaszcza poprzez wizualizację w postaci map i plansz. To z kolei służyć winno jako punkt odniesienia przy podejmowaniu decyzji odnoszących się do rozwoju i zagospodarowywania miejskiej przestrzeni. Atlas historyczny naszego miasta ukazuje rozwój przestrzeni na terenach współczesnego Raciborza oraz jego przemiany od najdawniejszych czasów.

Wydawanie atlasów historycznych to inicjatywa Międzynarodowej Komisji Historii Miast (International Commission for the History of Towns). Cieszę się, że Racibórz będzie kolejnym miastem polskim, także śląskim, które będzie dysponowało takim opracowaniem.

Dariusz Polowy
Prezydent Raciborza

RACIBÓRZ

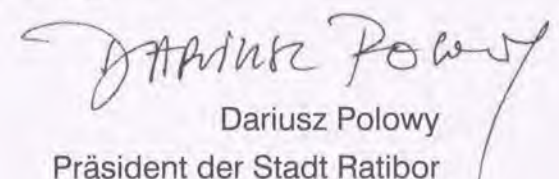
1217

Sehr geehrte Damen und Herren!

Ratibor ist eine der ältesten Siedlungen in Oberschlesien. Ptolemäus trug sie wahrscheinlich im 2. Jh. unter dem Namen Budorgis in seine berühmte Karte ein. Auch Gallus Anonymus schrieb über Ratibor. Als das schlesische Land aufgeteilt wurde, wurde es zum Sitz des unabhängigen Herzogtums. Früher befand sich hier das erste Zentrum der Staatsgewalt – die Kastellaneiburg. Ursprünglich gab es in dem sumpfigen Gebiet an der Oder, in unmittelbarer Nähe der Burg, mehrere Siedlungen, die den Grundstein für die spätere Stadt legten.

Ratibor war eine der größten und wohlhabendsten Städte in Oberschlesien. Die archäologischen und historischen Forschungen haben die Grundlage für das Kennenlernen der Geschichte unserer Stadt geschaffen. Ihnen ist es zu verdanken, dass die frühere räumliche Anordnung der Stadt erkannt werden konnte. Der historische Atlas von Ratibor, der auf diesen Forschungen beruht, ermöglicht es, sich mit der Stadtentwicklung vertraut zu machen, insbesondere durch Visualisierung in Form von Karten und Diagrammen. Dieses Wissen wiederum sollte als Bezugspunkt für Entscheidungen über die Entwicklung und Verwaltung des städtischen Raums dienen. Der historische Atlas unserer Stadt zeigt die Raumentwicklung auf dem Gebiet des heutigen Ratibors und seine Veränderungen seit den ältesten Zeiten.

Die Veröffentlichung von historischen Atlanten ist eine Initiative der Internationalen Kommission für Städtegeschichte (The International Commission for the History of Town). Ich freue mich, dass Ratibor eine weitere polnische und zugleich schlesische Stadt sein wird, die über eine solche Publikation verfügen wird.

Dariusz Polowy
Präsident der Stadt Ratibor

WSTĘP

„Atlas historyczny miast polskich” jest częścią ogólnoeuropejskiego przedsięwzięcia zainicjowanego przez Międzynarodową Komisję Historii Miast (The International Commission for the History of Towns), która na kongresie w Wiedniu w 1965 r. uznała wydawanie atlasu miast europejskich za jeden z głównych celów swojej działalności naukowej. Podstawowe zasady edycji atlasów zostały wypracowane na konferencji w Oxfordzie w 1968 r., a następnie ponownie przedyskutowane i uzupełnione na konferencji wydawców „Atlasów” w Münster w 1995 r. Zgodnie z tymi wskazówkami atlasy narodowe powinny być wydawane w formie odrębnych zeszytów poświęconych poszczególnym miastom. Najważniejszym celem tego przedsięwzięcia jest stworzenie bazy źródłowej do badań porównawczych nad urbanizacją Europy i przemianami przestrzennymi miast. Ponadto zawarty w „Atlasach” materiał kartograficzny może być wykorzystywany: 1) dla celów komunalnych, prac urbanistycznych, architektonicznych, konserwatorskich i ochrony środowiska, 2) dla celów pedagogicznych i dydaktycznych w szkołach i uczelniach wyższych, 3) do popularyzacji wiedzy o przeszłości miast.

Zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Komisji Historii Miast najważniejszą część każdego zeszytu stanowi edycja w skali 1:2500 najstarszych map pomiarowych, w wypadku miast polskich są to najczęściej XIX-wieczne wielkoskalowe mapy katastralne. Poza tym do kanonu edytorskiego należą jeszcze: współczesna mapa miasta, historyczna

mapa regionu w skali od 1:25 000 do 1:100 000, mapa rozwoju przestrzennego miasta w skali 1: 10 000, reprodukcje map i widoków miasta z okresu XVI–XX w. oraz zdjęcia lotnicze. Integralną część „Atlasu” stanowi część tekstowa przedstawiająca dzieje miasta ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju przestrzennego, wyniki badań urbanistycznych oraz opis reprodukcji i wskazówki bibliograficzne.

Dotychczas pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast ukazały się atlasy ponad 530 miast. Inicjatywa ta jest obecnie realizowana w 18 krajach europejskich. Projekt „Atlas historyczny miast polskich” został zapoczątkowany z inicjatywy prof. Antoniego Czacharowskiego w 1993 r. przez ośrodek toruński. W następnych latach prace nad atlasami historycznymi miast Śląska podjął zespół wrocławski pod kierunkiem prof. Marty Młynarskiej-Kaletynowej oraz zespół krakowski, wydający atlasy miast małopolskich, pod kierunkiem prof. Zdzisława Nogi. Efektem dotychczasowych badań jest opublikowanie atlasów 30 miast oraz przygotowanie do druku kilku kolejnych zeszytów. Przygotowany pod kierunkiem prof. Antoniego Barciaka i Marcina Sepiała atlas historyczny Raciborza jest pierwszym atlasem poświęconym miastom Górnego Śląska, poszerza tym samy zakres terytorialny projektu, a jednocześnie świadczy o rosnącym zainteresowaniu edycją „Atlasów historycznych miast polskich”.

Roman Czaja

WSTĘP

Śląska seria „Atlasu historycznego miast polskich” została powołana do życia w 1998 r., jako tom IV tego wydawnictwa. W zamyśle redakcji, opracowywane atlasy miały obejmować historyczny obszar całego Śląska. Ziemie położone nad środkowym i górnym biegiem Odry w XI w. i pierwszych dziesięcioleciach XII w. stanowiły prowincję w państwie piastowskim, w granicach tych powstało także biskupstwo wrocławskie. Założeniem badawczym tej edycji atlasowej było poznanie postępujących od XIII w. procesów urbanizacyjnych na całej przestrzeni tego nadodrzańskiego regionu i jednocześnie przy tym uchwycenie ewentualnych różnic w intensywności przebiegu tych zjawisk zarówno na Dolnym jak i Górnym Śląsku.

Początkowo prac nad edycją śląskich atlasów, które były poświęcone głównie badaniom nad dolnośląskimi ośrodkami miejskimi, podjął się zespół badaczy wrocławskich, pod kierunkiem Marty Młynarskiej-

-Kaletynowej z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN we Wrocławiu. Dopiero parę lat później, dzięki inicjatywie prof. dr. hab. Antoniego Barciaka z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach powstał zespół pod jego kierunkiem, który włączył się do prac atlasowych, podejmując badania nad miastami górnośląskimi.

Z uznaniem przyjmujemy edycję pionierskiego opracowania zeszytu miasta górnośląskiego: Raciborza pod redakcją A. Barciaka i Marcina Sepiała (w ogólnej numeracji zeszytu 8-go), poświęconego kształtowaniu się przestrzeni miejskiej oraz dziejom tego ośrodka w ciągu wieków. Ukazanie się drukiem zeszytu: Racibórz będzie z pewnością stanowić ważne osiągnięcie naukowe.

Marta Młynarska-Kaletynowa

EINLEITUNG

„Historischer Atlas polnischer Städte“ ist ein Teil des paneuropäischen Projektes, initiiert von der Internationalen Kommission für Städtegeschichte (The International Commission for the History of Town), die an einem Kongress in Wien im Jahre 1965 die Herausgabe des europäischen Städteatlases als eine ihrer wichtigsten Forschungsaufgaben angesehen hat. Die allgemeinen Grundsätze der Edition der „Atlanten“ wurden 1968 auf der Konferenz in Oxford festgelegt und 1995 auf der Konferenz der Atlasverleger in Münster nochmals diskutiert und ergänzt. Laut diesen Hinweisen sollen die nationalen Städteatlanten als einzelne Hefte erscheinen, die jeweils einer Stadt gewidmet werden. Das wichtigste Ziel des Projektes ist die Gründung einer Quellenbasis für vergleichende Studien zur Urbanisation von Europa und zum räumlichen Wandel der Städte. Überdies kann das in den „Atlanten“ gesammelte kartografische Material vielfältige Verwendung finden: 1) für kommunale Zwecke, für stadtplanerische, architektonische, denkmalpflegerische Arbeiten sowie für Umweltschutz, 2) für pädagogische und didaktische Zwecke an den Schulen und Hochschulen, 3) für Popularisierung des Wissens über die Vergangenheit der Städte.

Nach den Empfehlungen der Internationalen Kommission für Stadtgeschichte der wichtigste Teil jedes Heftes ist die Edition der ältesten Vermessungskarten im Maßstab 1:2500. Im Falle polnischer Städte sind dies in der Regel großformatige Katasterkarten aus dem 19. Jahrhundert. Zum verlegerischen Kanon gehören auch: zeitgenössischer Stadtplan, historische Karte der Region im Maßstab 1:25 000 bis 1:100 000, Karte der räumlichen Entwicklung der Stadt im Maßstab

1:10 000, Reproduktionen von Karten und Ansichten der Stadt vom 16. bis 20. Jahrhundert sowie Luftaufnahmen. Integraler Bestandteil des „Atlases“ ist der Textteil, in dem die Geschichte der Stadt unter besonderer Berücksichtigung der Raumentwicklung, die Ergebnisse der Stadtforschung sowie die Beschreibung der Reproduktionen und bibliographische Richtlinien vorgestellt werden.

Bislang wurden unter der Schirmherrschaft der Internationalen Kommission für Städtegeschichte Atlanten von über 400 Städten veröffentlicht. Die Initiative wird derzeit in 16 europäischen Ländern realisiert. Das Projekt „Historischer Atlas polnischer Städte“ wurde 1993 durch das Forschungszentrum aus Thorn auf Anregung von Prof. Antoni Czacharowski initiiert. In den nächstfolgenden Jahren wurden die Arbeiten an den Atlanten der schlesischen Städte durch das Forscherteam aus Breslau unter der Leitung von Prof. Marta Młynarska-Kaletynowa fortgesetzt, sowie durch das Team aus Krakau, das unter der Leitung von Prof. Zdzisław Noga Atlanten von kleinpolnischen Städten herausgibt. Das Resultat der bisherigen Forschungen ist die Herausgabe von Atlanten von 14 Städten und die Vorbereitung mehrerer weiterer Hefte für den Druck. Der historische Atlas von Ratibor, der unter der Leitung von Prof. Antoni Barciak und Marcin Sepiał erstellt wurde, ist der erste Atlas, der den Städten Oberschlesiens gewidmet ist, womit er den territorialen Umfang des Projekts erweitert und gleichzeitig vom wachsenden Interesse an der Edition der „Historischen Atlanten der polnischen Städte“ zeugt.

Roman Czaja

EINLEITUNG

Die schlesische Reihe des „Historischen Atlases der polnischen Städte“ wurde 1998 als Band IV dieser Publikation eingerichtet. Das Anliegen der Herausgeber war es, das gesamte historische Gebiet Schlesiens in jeweiligen Atlasbänden zu erfassen. Die im 11. Jahrhundert und in den ersten Jahrzehnten des 12. Jahrhunderts am Mittel- und Oberlauf der Oder gelegenen Territorien waren eine Provinz im Piastenstaat, in deren Grenzen auch das Bistum Breslau gegründet wurde. Das Forschungsziel dieser Atlasreihe war es, die seit dem 13. Jahrhundert in der gesamten Oderregion voranschreitenden Urbanisierungsprozesse zu erkennen und gleichzeitig mögliche Unterschiede in der Intensität dieser Phänomene sowohl in Nieder- als auch in Oberschlesien zu erfassen.

Anfänglich wurden die Arbeit an der Edition der Schlesischen Atlanten, die vor allem der Erforschung von niederschlesischen Städten

gewidmet wurden, von einem Team der Breslauer Forscher unter der Leitung von Marta Młynarska-Kaletynowa vom Institut für Archäologie und Ethnologie der Polnischen Akademie der Wissenschaften durchgeführt. Erst einige Jahre später, dank der Initiative von Prof. Dr. Antoni Barciak von der Schlesischen Universität zu Kattowitz, entstand ein Team unter seiner Leitung, das sich dem Projekt anschloss, um die Städte Oberschlesiens zu erforschen.

Wir begrüßen die bahnbrechende Publikation des Heftes betreffend die oberschlesische Stadt Ratibor, herausgegeben von Antoni Barciak und Marcin Sepiał (in fortlaufender Nummerierung des 8. Heftes), die der Raumentwicklung der Stadt sowie der Geschichte dieses Zentrums im Laufe der Jahrhunderte gewidmet ist. Die Erscheinung des Heftes Ratibor wird sicherlich eine wichtige wissenschaftliche Errungenschaft sein.

Marta Młynarska-Kaletynowa

WSTĘP

Racibórz to pierwsze miasto z terenów Górnego Śląska objęte badaniami w ramach programu „Atlas Historyczny Miast Polskich”, realizowanego z inicjatywy i pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast. Niniejsze opracowanie stanowi ósmy zeszyt czwartego tomu. Tom ten obejmuje Śląsk i redagowany jest przez Panią Profesor dr. hab. Martę Młynarską-Kaletynową. Wybór Raciborza, jednego ze znaczniejszych i najstarszych miast górnośląskich, nie był przypadkowy. Co ciekawe, mimo swej bogatej, wielowiekowej historii, podstawa źródłowa do poznania jego dziejów jest dosyć skromna. Poza trzema urbarzami z XVI w. nie zachowały się żadne inne księgi miejskie. Racibórz nie był też nigdy poddany systematycznym i kompleksowym badaniom archeologicznym. Miasto miało i ma wprawdzie wielu miejscowych badaczy, ale żaden z nich (poza Augustynem Weltzlem) nie stworzył pełnej i rzetelnej syntezy jego dziejów. Istniejące opracowania dotyczą jedynie niektórych wybranych zagadnień z dziejów miasta, bądź prezentują tylko ogólne ujęcie jego dziejów.

W badaniach wykorzystano doświadczenia zespołu opracowującego atlasy historyczne miast dolnośląskich (kierowanego przez Panią Prof. dr. hab. Martę Młynarską-Kaletynową). W trakcie prac nad Atlase Historycznym Raciborza odbyło się kilka spotkań i narad, na których wypracowano koncepcje niniejszego tomu. Spotkania odbywały się m. in. we Wrocławiu, Katowicach i Raciborzu. W dniach 11–12 września 2006 r. odbyło się w Polanicy spotkanie z udziałem przedstawicieli ośrodków prowadzących prace nad Atlase Historycznym Miast z Torunia, Wrocławia, Katowic, a także przedstawicieli nauki czeskiej, biorących udział w opracowywaniu atlasów historycznych miast czeskich.

W pracy nad atlasem historycznym miasta Raciborza chodziło nam o wydobywanie ze źródeł jak największej ilości informacji, o pokazanie możliwie pełnego obrazu dziejów Raciborza i jego rozwoju przestrzennego. Okazało się, że w wielu przypadkach czekały nas badania podstawowe.

Badania przeprowadził oraz opracował niniejszy tom Atlasu zespół historyków, archeologów, historyków sztuki i geografa, reprezentujących środowiska naukowe Katowic, Krakowa, Wrocławia, Raciborza, w składzie: Irma Kozina, Paweł Rzeźnik, Marcin Sepiał, Grzegorz Żabiński, Antoni Barciak, który ponadto kierował zespołem. Przygotowania części archeologicznej wspierali archeologowie: Krystyna Kozłowska i Romuald Turakiewicz. Łącznie przygotowano do druku 29 map, w tym 8 map opracowanych przez M. Sepiała przy współudziale G. Żabińskiego, jedno zdjęcie lotnicze, dwa widoki miasta oraz szereg ilustracji. Zarówno mapy, jak i ilustracje, zostały opisane przez realizatorów projektu.

Podstawowym celem było opracowanie Atlasu Historycznego Miasta Raciborza, ukazującego jego rozwój od czasów najdawniejszych do współczesności wraz z obszernym komentarzem. Cel ten realizowano na podstawie badań źródłowych, planów miasta, zebrania i opisanie dawnych planów oraz opracowania obszernego komentarza, przedstawiającego genezę miasta, procesy urbanizacyjne zachodzące na terenie miasta i ukazujące zmiany w topografii miejskiej w okresie od XIII do XX wieku.

W części archeologicznej, opierając się na obszernym materiale źródłowym, zgromadzonym w różnych instytucjach i muzeach, skoncentrowano się na genezie i rozwoju osadnictwa starożytnego od początków działalności człowieka na tym terenie, po rozwój osadnictwa średniowiecznego w południowej części Górnego Śląska w VI–XII wieku. Przeanalizowano także kwestię związaną z osadnictwem wczesnośredniowiecznym w obrębie obecnego miasta Raciborza oraz początków zespołu grodowego na Ostrogu i zarysie problematyki archeologii średniowiecznego miasta.

Mimo długiej tradycji odkryć archeologicznych na terenie Starego Miasta w Raciborzu, sięgających pierwszej połowy XIX wieku, dotychczasowe wyniki badań wykopaliskowych nie pozwalają na rekonstrukcję topografii i przemian struktury miasta. To wynik niewielkiej w sumie penetracji archeologicznej i braku systematycznych badań. Archeologowie, jak dotąd, angażowani tu byli jedynie w przypadku badań ratowniczych.

W ramach badań historycznych przeprowadzono wyczerpującą kwerendę dotyczącą literatury i źródeł, w tym także źródeł kartograficznych i ikonograficznych odnoszących się do Raciborza. Kweren-

dę, dotyczącą dziejów miasta Raciborza i ziemi raciborskiej, przeprowadzono w zasobie Biblioteki Muzeum w Raciborzu oraz w Archiwum Państwowego w Katowicach, Oddział w Raciborzu. Badaniem objęto dokumenty z zespołu: Magistrat Miasta Raciborza, nr zesp. 18/3 (XIII–XX w.), 7 jednostek, w tym dwa kopiarze dokumentów miejskich (178 jednostek): nadania, umowy kupna-sprzedaży, przywileje miejskie, rozporządzenia władz dotyczące rozbudowy miasta, utrzymania dróg i mostów; dokumenty z zespołu Komora Książęca Racibórz, nr zesp. 18/16 (XIII–XX w., 307 jednostek): zbiory przywilejów, zestawienia statystyczne dla Raciborza i okolicy, mapy, umowy Dominium Raciborskiego z władzami miasta, akta dotyczące poszczególnych parceli w mieście; zbiory kartograficzne, nr zesp. 12/181 (XIX–XX w., 5 jednostek): mapy Raciborza i okolicy.

Kwerendą objęto także zasób Archiwum Państwowego we Wrocławiu oraz Opolu (zespół: Rejencja Opolska). Zbadano zbiory kartograficzne, zespoły Odra i Komisja Generalna dla Śląska (XIX–XX w., 5 jednostek): plany regulacji Odry na wysokości Raciborza, plany okolic Raciborza; dokumenty z zespołów Kolegiata w Raciborzu (1542–1752, rep. 111), Dominikanki raciborskie (1563–1809, rep. 112), Klasztor w Rudach (XVI–XVIII w., rep. 114), Dominikanie raciborscy (1584–1809, rep. 110), Franciszkanie raciborscy (1722–1739, rep. 114): nadania i przywileje, dokumenty kupna-sprzedaży; zespoły Księstwo Opolsko-Raciborskie 1500–1825, rep. 35 (urbarz i księga gruntowa zamku raciborskiego z 1532 r. i z 1595 r.) oraz Kataster Karoliński 1722–1726, rep. 305/I (tomy XVIII–XXIII).

Uwzględniono także mapy Raciborza i okolic znajdujące się w Staatsbibliothek w Berlinie m. in. pozycje: S.X.32777: Plan von Ratibor (XVIII wiek); S.X.32777a: Plan von Ratibor (XVIII wiek); S.X.32777/6: Ratibor mit naechster Umgebung (XVIII wiek), oraz tzw. Urmesstischblatt (arkusze Nędza, Ratibor, Preussisch Krawarn i Katscher) z XIX w.

Wreszcie przeprowadzono kwerendę w Archiwum Polskiej Prowincji O.O. Dominikanów w Krakowie w zespołach RJ1 *Klasztor św. Jakuba w Raciborzu*, RS1 *Klasztor ss. Dominikanek w Raciborzu*, RS2 *Materiały do biografii Eufemii z Raciborza*, oraz w Archiwum Ziemskim w Opawie, zwłaszcza zespoły *Sbirka map a plani, Slezsky stavovsky archiv, Tilleriana*.

Za podstawę kartograficzną dla rysowania map ukazujących najstarsze dzieje miasta przyjęto plany miasta z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XIX w. (*Gemerung Ratibor No 89*, rys. Gehlich, 1863–1865, skala 1:2500 i *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, rys. Gehlich, druk 1864, skala 1:2500 z uwzględnieniem planu A. Wirheima z 1812 r. w skali 1:1500). O takim wyborze zdecydował z jednej strony brak zachowanych map katastralnych dla historycznego centrum Raciborza, z drugiej zaś walory kartograficzne tych właśnie planów.

Chcielśmy serdecznie podziękować wszystkim służącym nam radą i pomocą. Wdzięczni jesteśmy Pani prof. dr. hab. Marcie Młynarskiej-Kaletynowej i Jej Współpracownikom za inspirację, za życzliwość i wszelkie wskazówki. Dziękujemy Władzom Miasta Racibórz z Panem Prezydentem Dariuszem Polowym na czele, dzięki któremu przygotowany jeszcze przed kilkoma laty Atlas Raciborza mógł się ukazać teraz drukiem. Dziękujemy Wydawnictwu Avalon i Panu Piotrowi Bunarowi za podjęcie się trudu jego edycji. Słowa podziękowania kierujemy także pod adresem dyrektora nieistniejącego już dziś Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego Pana dra Ryszarda Gładkiewicza i Pani mgr Jadwigi Dunaj z tegoż Centrum. Wdzięczni jesteśmy Pani mgr Joannie Muszale-Ciałowicz, Dyrektor Muzeum Raciborza i Pracownikom tegoż Muzeum za opiekę i wszelką pomoc.

Zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Komisji Historii Miast Atlas Raciborza sporządzony został w dwóch wersjach językowych, z tym, że spośród języków tzw. kongresowych wybraliśmy język niemiecki.

Atlas Historyczny Miasta Raciborza powstał dzięki środkom finansowym przyznanych przez KBN (nr 2 H 01 G 062 25). Projekt był realizowany w Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

Antoni Barciak, Marcin Sepiał

EINLEITUNG

Ratibor ist die erste Stadt in Oberschlesien, die im Rahmen des Programms „Historischer Atlas der polnischen Städte“ erforscht wurde, das auf Initiative und unter der Schirmherrschaft der Internationalen Kommission für Städtegeschichte realisiert wird. Diese Studie ist das achte Heft des vierten Bandes, der Schlesien betrifft und von Prof. Marta Młynarska-Kaletynowa herausgegeben wird. Die Wahl von Ratibor, einer der bedeutendsten und ältesten Städte Oberschlesiens, war kein Zufall. Interessanterweise trotz reicher, jahrhundertealter Geschichte der Stadt ist die Quellenbasis für ihre Vergangenheit recht bescheiden. Bis auf drei Urbarien aus dem 16. Jh. sind keine weiteren Stadtbücher erhalten geblieben. Ratibor wurde auch niemals systematisch und flächendeckend von Archäologen untersucht. Obwohl viele lokale Forscher erforschten und erforschen die Stadt, hat keiner von ihnen (mit Ausnahme von Augustin Weltzel) eine vollständige und zuverlässige Synthese ihrer Geschichte erstellt. Bestehende Studien betreffen nur einige ausgewählte Themen aus der Geschichte der Stadt oder geben nur einen allgemeinen Überblick über ihre Geschichte.

In den Untersuchungen stützte man sich auf die Erfahrungen des Teams (unter der Leitung von Prof. Dr. Marta Młynarska-Kaletynowa), das historische Atlanten niederschlesischer Städte bearbeitet. Während der Arbeit am Historischen Atlas von Ratibor fanden mehrere Sitzungen und Beratungen statt, in deren Verlauf die Konzepte dieses Bandes entwickelt wurden. Die Treffen fanden u.a. in Breslau, Kattowitz und Ratibor statt. Am 11. und 12. September 2006 gab es in Polanica eine Zusammenkunft von Vertretern der Zentren in Thorn, Breslau und Kattowitz, die an dem Historischen Atlas der Städte arbeiteten, sowie Vertretern der tschechischen Wissenschaft, die sich an der Entwicklung der historischen Atlanten der tschechischen Städte beteiligten.

Bei der Arbeit an dem historischen Atlas von Ratibor wollten wir möglichst viele Informationen aus den Quellen gewinnen, um ein möglichst vollständiges Bild der Geschichte von Ratibor und seiner räumlichen Entwicklung zu zeigen. Es stellte sich heraus, dass wir in vielen Fällen Grundlagenforschung betreiben mussten.

Die Forschungen und die Erarbeitung des vorliegenden Bandes des Atlas wurden von einem Team von Historikern, Archäologen, Kunsthistorikern und einem Geographen durchgeführt, die die wissenschaftlichen Zentren von Kattowitz, Krakau, Breslau und Ratibor vertraten, bestehend aus: Irma Kozina, Paweł Rzeźnik, Marcin Sepiał, Grzegorz Żabiński und Antoni Barciak, dem Leiter des Teams. Die Vorbereitung des archäologischen Teils wurde von Archäologen Krystyna Kozłowska und Romuald Turakiewicz unterstützt. Insgesamt wurden 29 Karten für den Druck vorbereitet, darunter 8 Karten, die von M. Sepiał in Zusammenarbeit mit G. Żabiński erstellt wurden, ein Luftbild, zwei Stadtansichten und eine Reihe von Illustrationen. Sowohl die Karten als auch die Illustrationen wurden von den Projektmitgliedern beschrieben.

Das Hauptziel war die Erstellung des Historischen Atlas der Stadt Ratibor mit ausführlichem Kommentar versehen, der die Entwicklung der Stadt von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart aufzeigt. Um dieses Ziel zu erreichen hat man Quellen recherchiert, alte Stadtpläne gesammelt und beschrieben, sowie einen umfangreichen Kommentar bearbeitet, der die Stadtgenese, die Urbanisierungsprozesse im Stadtgebiet und die Veränderungen der Stadtopographie im Zeitraum vom 13. bis 20. Jahrhundert darstellt.

Anhand von umfangreichem Quellenmaterial, das in verschiedenen Institutionen und Museen gesammelt wurde, konzentrierte man sich im archäologischen Teil auf die Entstehung und Entwicklung der antiken Besiedlung dieses Gebiets vom ersten Auftreten der Menschen in dieser Gegend bis zur Entwicklung der mittelalterlichen Ansiedlung im südlichen Teil Oberschlesiens vom 6. bis 12. Jahrhundert. Analysiert wurde auch sowohl die Besiedlung des Gebietes der heutigen Stadt im frühen Mittelalter als auch die Anfänge der Burganlage in Ostrog (Ostróg) und es wurde ein Abriss der Archäologie der mittelalterlichen Stadt dargestellt.

Trotz der langen Tradition archäologischer Entdeckungen in der Altstadt von Ratibor, die bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts zurückreicht, lassen die Ergebnisse der bisherigen Ausgrabungen keine Rekonstruktion der Topografie und der Strukturveränderungen der Stadt zu. Es ist das Ergebnis der geringen archäologischen Untersuchungen und des Mangels an systematischer Forschung. Bislang waren Archäologen hier nur bei den Rettungsgrabungen tätig.

Im Rahmen der historischen Forschung wurde eine umfassende Literatur- und Quellenrecherche durchgeführt, einschließlich karto-

graphischer und ikonographischer Quellen, die sich auf Ratibor beziehen. Die Recherche zur Geschichte der Stadt Ratibor und seiner Umgebung wurde in den Beständen der Museumsbibliothek in Ratibor und im Staatsarchiv in Kattowitz, Zweigstelle Ratibor, durchgeführt. Die Recherche umfasste Dokumente aus dem Bestand des Magistrats der Stadt Ratibor, Bestand Nr. 18/3 (13.–20. Jh.), 7 Einheiten, darunter zwei Kopialbücher der Stadturkunden (178 Einheiten): Verleihungsurkunden, Kaufverträge, Stadtprivilegien, Verordnungen der Behörden bezüglich der Entwicklung der Stadt sowie Instandhaltung von Straßen und Brücken; Urkunden aus dem Bestand der Fürstenkammer Ratibor, Bestand Nr. 18/16 (13.–20. Jh., 307 Einheiten): Sammlungen von Privilegien, statistische Angaben über Ratibor und Umland, Karten, Vereinbarungen des Ratiborer Dominiums mit den Stadtbehörden, Akten über einzelne Grundstücke in der Stadt; kartographische Sammlungen, Bestand Nr. 12/181 (19.–20. Jh., 5 Einheiten): Karten von Ratibor und Umland.

Die Recherche erstreckte sich auch auf die Bestände des Staatsarchivs in Breslau und Oppeln (Bestand: Regierungsbezirk Oppeln). Untersucht wurden kartographische Sammlungen, die Bestände Oder und Generalkommission für Schlesien (19.–20. Jh., 5 Einheiten): Regulierungspläne der Oder für das Ratiborer Gebiet, Pläne des Ratiborer Umlandes; Urkunden aus den Beständen: Stiftskirche in Ratibor (1542–1752, Rep. 111), Ratiborer Dominikanerinnen (1563–1809, Rep. 112), Kloster in Rauden (Rudy) (16.–18. Jh., Rep. 114), Ratiborer Dominikaner (1584–1809, Rep. 110), Ratiborer Franziskaner (1722–1739, Rep. 114): Verleihungsurkunden, Privilegien, Kaufurkunden; Bestände Herzogtum Oppeln-Ratibor 1500–1825, Rep. 35, (Urbar und Grundbuch des Ratiborer Schlosses aus den Jahren 1532 und 1595 sowie Karolingisches Kataster 1722–1726, Rep. 305/I (Bänder XVIII–XXIII).

Berücksichtigt wurden auch Karten von Ratibor und Umland, die sich in der Staatsbibliothek in Berlin befinden; u.a. Positionen: S.X.32777: Plan von Ratibor (18. Jh.); S.X.32777a: Plan von Ratibor (18. Jh.); S.X.32777/6: Ratibor mit nächster Umgebung (18. Jh.) und sog. Urmesstischblatt (Bögen: Nędza, Ratibor, Preussisch Krawarn und Katscher) aus dem 19. Jh.

Schließlich wurde eine Recherche im Archiv der polnischen Provinz der Dominikaner in Krakau in den Beständen RJ1 *St.-Jakobi-Kloster zu Ratibor*, RS1 *Kloster der Dominikanerinnen in Ratibor*, RS2 *Materialien zur Biographie von Euphemia von Ratibor* sowie im Landarchiv in Opava, insbesondere die Bestände *Sbirka map a plani, Slezsky stavovsky archiv, Tilleriana* durchgeführt.

Die Pläne der Stadt aus der ersten Hälfte der 1860er Jahre (*Gemerung Ratibor No 89*, gez. Gehlich, 1863–1865, Maßstab 1:2500 und *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, gez. Gehlich, Druck 1864, Maßstab 1:2500 unter Berücksichtigung des Plans von A. Wirheim aus dem Jahre 1812 in Maßstab 1:1500) dienen als kartographische Grundlage für die Erstellung von Karten, die die älteste Geschichte der Stadt zeigen. Diese Wahl wurde einerseits durch den Mangel an erhaltenen Katasterkarten für das historische Zentrum von Ratibor und andererseits durch den kartographischen Wert dieser Pläne bedingt.

Wir danken herzlich allen, die uns mit Rat und Tat unterstützt haben. Unsere Dankbarkeit gilt Prof. Dr. Marta Młynarska-Kaletynowa und ihren Mitarbeitern für ihre Inspirationen, Wohlwollen und jegliche Hinweise. Wir möchten uns bei den Behörden der Stadt Ratibor und vor allem bei dem Präsidenten Dariusz Polowy bedanken, dank dem der vor einigen Jahren vorbereitete Atlas von Ratibor jetzt im Druck erscheinen konnte. Wir danken dem Avalon-Verlag und Herrn Piotr Bunar für die Mühe der Atlasherstellung. Dankesworte richten wir auch an den Direktor des ehemaligen Forschungszentrums für Schlesien- und Böhmenkunde der Universität Breslau, Dr. Ryszard Gładkiewicz sowie Jadwiga Dunaj M.A. aus demselben Zentrum. Wir sind auch Joanna Muszala-Ciałowicz, M.A., der Direktorin des Museums in Ratibor und den Mitarbeitern des Museums für ihre Betreuung und jegliche Hilfe dankbar. Wir bedanken uns auch bei dem Verlag *Avalon* für die Veröffentlichung des Atlases.

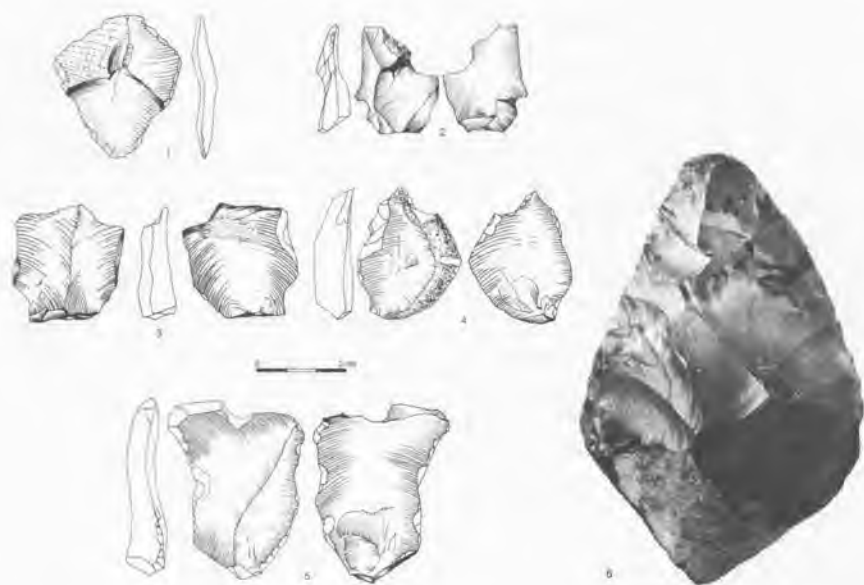
Der Atlas von Ratibor wurde gemäß den Empfehlungen der Internationalen Kommission für Städtegeschichte in zwei Sprachversionen erstellt, wobei wir aus den sog. Kongresssprachen Deutsch gewählt haben.

Der Historische Atlas der Stadt Ratibor wurde dank der finanziellen Mittel des Ausschusses für Wissenschaftliche Forschung (Komitet Badań Naukowych) (nr 2 H 01 G 062 25) erstellt. Das Projekt wurde im Forschungszentrum für Schlesien- und Böhmenkunde der Universität Breslau durchgeführt.

Antoni Barciak, Marcin Sepiał

ZARYS DZIEJÓW OSADNICTWA STAROŻYTNEGO NA TERENIE KOTLINY RACIBORSKIEJ

Najstarsze ślady obecności człowieka w Kotlinie Raciborskiej i jej najbliższym sąsiedztwie pochodzą z interglacjału lubelskiego i zlodowacenia Warty (ok. 250–128 tys. lat temu). Łączy się je z okresową eksploatacją tego obszaru przez tzw. protoneandertalczyka, który zapoczątkował produkcję półsurowca krzemienno m. in. za pomocą tzw. metody lewaluaskiej. Okres wprowadzenia i upowszechnienia tych innowacji określa się mianem środkowego paleolitu, trwającego do około 35 tys. lat wstecz.

Ryc. 1. 1–5 Narzędzia krzemienne z okresu zlodowacenia Warty, stanowisko Racibórz-Studzienna. 6 Pięściak z kręgu kultury aszelskiej, stanowisko w Owsiszczu

Ze środkowego paleolitu pochodzą narzędzia krzemienne jednostronne ze stanowiska w Raciborzu Studziennej, datowanego na początek zlodowacenia Warty (ok. 200 tys. lat temu), oraz podobne wyroby znane w mniejszej liczbie z Bieńkowic. Na interglacjał lubelski lub zlodowacenie Warty datowane jest także bardzo rzadkie w tej części Europy środkowej narzędzie bifacjalne w postaci pięściaka kształtu migdałowego, wykonanego z narzutowego krzemienia bałtyckiego, odnalezionego w 1998 r. w Owsiszczu. Jest on dowodem na penetrację obszaru położonego na wsch. od doliny Łaby przez ludność aszelskiego kompleksu kulturowego, zasiedlającą głównie zachód Europy. Z nieco późniejszego okresu zlodowacenia Wisły (115–11,7 tys. lat temu) pochodzą liczniejsze znaleziska krzemienne, w tym noże bifacjalne, znane ze stanowisk w okolicach Cyprzanowa i Pietrowic Wielkich, związane z pobytem na tym terenie populacji „neandertalczyka klasycznego”. Ze schyłkiem paleolitu środkowego i początkiem paleolitu górnego wiąże się rozkwit kultur z ostrzami liściowatymi, których liczne odkrycia znane są z Dzierżysławia. Starsze z tych znalezisk identyfikuje się z kulturą bohunicką, zaś młodsze z kulturą szelecką, które datuje się na 40–35 tys. lat temu.

W paleolicie górnym, datowanym na ok. 35–13 tys. lat temu, na teren Kotliny Raciborskiej dociera człowiek współczesny anatomicznie, który wyparł neandertalczyka. Ten etap okresowego zasiedlania wyznaczają znaleziska kultury oryniackiej, znane z Lubotynia i Pietrowic Wlk., oraz kultury magdaleńskiej, odnalezione w Bliszczycach, Śmiczu i Samborowicach. Najmłodsze odkrycia, łączone z paleolitem schyłkowym, pochodzą z Pietrowic Wlk., Kornic i Pietraszyna.

Około poł. VI tys. p. Chr. na północ od Karpat i Sudetów pojawiają się pierwsze ugrupowania ludności rolniczej, przybyłe z Moraw, osiedlające się w formie niewielkich enklaw związanych z występowaniem najbardziej urodzajnych gleb. Osadnicy ci przynieśli ze sobą model kultury neolitycznej, różniący się od wytworzonego przez zamieszkałych tu wcześniej ugrupowań łowców i zbieraczy. Ta najstarsza na ziemiach polskich ludność rolnicza, reprezentująca tzw. kulturę ceramiki wstęgowej rytej, zamieszkiwała tzw. długie domy wykonane w konstrukcji słupowej, posługiwała się naczyniami ceramicznymi. Wyróżniła się także rozbudowanym systemem wierzeń i bogatą obrzędowością związaną z kultem przodków. Osady tej kultury znane są z Raciborza-Studziennej i Raciborza-Ocic.

Spółeczności neolityczne obecne są nad górną Odrą po schyłek 3 tys. p. Chr. Warto odnotować rozwijającą się tu ok. poł. V tys. p. Chr. tzw. grupę ocicką kultury lendzielskiej, utworzoną na miejscowym podłożu przy udziale elementów południowych, znaną ze stanowisk w Ra-

ciborzu-Ocicach oraz Raciborzu-Starej Wsi. Ważną neolityczną jednostką kulturową stanowiła także rozwijająca się w IV tys. p. Chr. kultura pucharów lejkowatych, której ludność zasiedlała nowe obszary, mniej urodzajne i dłużej eksploatowane przez łowców i zbieraczy, położone w znacznej części także po prawej stronie doliny Odry. Ludność tej kultury stosowała wówczas różne formy ekstensywnych upraw, związane ze stosowaniem techniki wypaleniskowej i rotacji pól. Wzrasta znaczenie hodowli zwierząt, a wypasy dotyczą dużych stad zwierząt, złożonych z bydła, świń oraz owiec i kóz. Dokonują się wówczas odlesienia najintensywniej zasiedlonych obszarów. Z tych przyczyn w III tys. przed Chr. na szerszą skalę prowadzi się hodowlę zwierząt opartą na wędrownym i półwędrownym pasterstwie, czego świadectwem są luźno rozrzucone toporki kamienne i pojedyncze groby, z których część nakrywano nasypami ziemnymi — kurhanami, jak np. grób z Raciborza Starej Wsi.

Ukształtowanie się ok. II tys. lat przed Chr. w dorzeczu Dunaju i Łaby środkowoeuropejskiej cywilizacji epoki brązu, której działalność gospodarcza wiązała się z eksploatacją złóż miedzi i cyny, rozwojem ośrodków metalurgicznych oraz eksportem wyrobów brązowych na tereny nadbałtyckie, łącznie ze Skandynawią, przyczyniło się do utrwalenia szlaków komunikacyjnych biegnących przez Bramę Morawską. Tą drogą właśnie przez następne trzy tysiąclecia docierać będą impulsy kulturowe, jak i nowe grupy osadników, decydujące o dalszych przemianach cywilizacyjnych ziem nad górną Odrą. Początki epoki brązu wyznaczają na tym terenie migracje z południa ludności kultury unietycznej, a także ludności lokalnej grupy nowocerekwiańskiej, której jedna z ważniejszych osad obronnych założona została w Jędrychowicach koło Głubczyc. Nieco później, ok. 1600 r. p. Chr., dochodzi do ruchów migracyjnych, które wyznaczają kierunek przemian kulturowych w następnych stuleciach. Miał wówczas miejsce napływ ludności kultury mogiłowej, zapoczątkowujący rozwój lokalnej kultury przedłużyckiej, której jedno z cmentarzysk dało początek wielowiekowej nekropoli w Kietrze, użytkowanej po okres lateński. Docierające następnie zza Sudetów i Karpat wzorce cywilizacyjne przyczynią się do przekształcenia kultury przedłużyckiej w kulturę łużycką, stanowiącą lokalne ogniwko kultur pól popielnicowych, a następnie w VIII–VI w. p. Chr. do jej wzbogacenia o elementy kultury halsztackiej, dzięki rozwijającemu się intensywnie handlowi bursztynem.

Niezwykle ważny etap w dziejach ziem na póln. przedpolu Bramy Morawskiej wiąże się z przybyciem i osiedleniem się na urodzajnych glebach lessowych Płaskowyżu Głubczyckiego Celtów, znanych z przekazów historiograficznych twórców kultury La Tène. Ludność ta, przybyła z pobliskich Moraw w pocz. IV w. przed Chr., odegrała rolę pośredniczącą w upowszechnianiu zdobyczy cywilizacji śródziemnomorskich, zwłaszcza rozmaitych osiągnięć technicznych. Po raz pierwszy w tym regionie zaczęto posługiwać się bogatym instrumentarium narzędzi rzemieślniczych i rolniczych. Używano wówczas pił, pilników, siekier, a przy uprawach oraz przetwórstwie pól rolnych wykorzystywano radła wzmocnione przez żelazne radlice, półkoski, czy żarna rotacyjne. Na wyposażeniu gospodarstw domowych znajdowały się naczynia ceramiczne wykonane na kole i wypalane w dwukomorowych piecach garncarskich. Potwierdzona jest też dla tego okresu znajomość monety, a źródłem dochodów była m.in. kontrola daleko siężnego szlaku bursztynowego.

Do najważniejszych stanowisk enklawy osadnictwa celtyckiego na Górnym Śląsku należy osada w Nowej Cerekwi, zamieszkiwana w okresie środkowolateńskim (poł. III w.–kon. II w. przed Chr.), składająca się z 19 domostw rozmieszczonych wokół centralnego placu, oraz nieco starsze (2 poł. IV–1 poł. III w.), liczące 37 grobów cmentarzysko w Kietrze, na którym znaleziono m.in. grób wojownika z pełnym zestawem uzbrojenia, włócznią i mieczem.

Pod koniec II w. przed Chr. dochodzi do załamania kultury Celtów pod naporem ludów germańskich, m.in. wędrujących z Półwyspu Jutlandzkiego na południe Cymbrów. Wypierające Celtów i osiedlające się na południe od Sudetów germańskie plemię Swebów, przyczynia się także do stopniowego zaniku lokalnego ugrupowania celtyckiego kultury lateńskiej na Płaskowyżu Głubczyckim. Osadnictwo na tym terenie około przelotu er miało już jedynie reliktowy charakter, stan taki nie trwał jednak długo. Z napływem na ten obszar środkowoszląskich plemion kultury przeworskiej, przybierającym na sile w ciągu I w. po Chr., następuje odrodzenie się ugrupowania osadniczego na Płaskowyżu Głubczyckim. Jest ono rozlokowane niemal dokładnie w tych samych rejonach, co wcześniejsze osadnictwo celtyckie, dowodząc istnienia na tym obszarze dogodnych warunków ekologicznych. Bogate wyposażenie grobów z tego czasu, odkrytych w Kietrze i Baborowie, wska-

zuje na zamożność i pomyślność zamieszkujących tu grup ludności. Z około przełomu II i III w. znane są z tego obszaru liczne importowane przedmioty luksusowe, wśród których wymienić można ceramikę *terra sigillata*, naczynia brązowe, szklane oraz wyroby ze srebra i złota. Dla zespołów z III i IV w. charakterystyczne jest zwłaszcza występowanie monet rzymskich, a także naczyń ceramicznych wykonanych na kole garncarskim. Znajdźiska te odzwierciedlają przenikanie głęboko poza *limes*, także do plemion kultury przeworskiej, rzymskich wzorców życia codziennego. Ludność kultury przeworskiej zasiedlała Płaskowyż

Głubczycki nieprzerwanie po poł. V w., kiedy to następuje całkowite załamanie dotychczasowego układu kulturowego. Proces ten zbiega się z upadkiem państwa Hunów w r. 454 i nową sytuacją wytworzoną w strefie środkowego Dunaju i na terenach dawnych prowincji cesarstwa zachodniorzymskiego, opanowanych przez ludy barbarzyńskie. Nasilające się migracje kolejnych plemion barbarzyńskich ku ziemiom Imperium Romanum, powodują odpływ ludności na południe, zapoczątkowując głębokie procesy depopulacyjne w środkowej Europie.

Paweł Rzeźnik

GRUNDRISS DER ALTERTÜMLICHEN SIEDLUNGSGESCHICHTE AUF DEM GEBIET DES RATIBORER BECKENS

Die ältesten Spuren menschlicher Anwesenheit im Ratiborer Becken und seiner unmittelbaren Umgebung stammen aus der Holstein-Warmzeit und der Warthe-Stadium (vor ca. 250.000–128.000 Jahren). Sie stehen im Zusammenhang mit der periodischen Nutzung dieses Gebietes durch den sog. Proto-Neandertaler, der u.a. den Feuerstein nach der sog. Levalloistechnik zu bearbeiten anfang. Der Zeitraum der Einführung und Verbreitung dieser Neuerungen wird als Mittelpaläolithikum bezeichnet, das bis zu ca. 35.000 Jahre her dauerte.

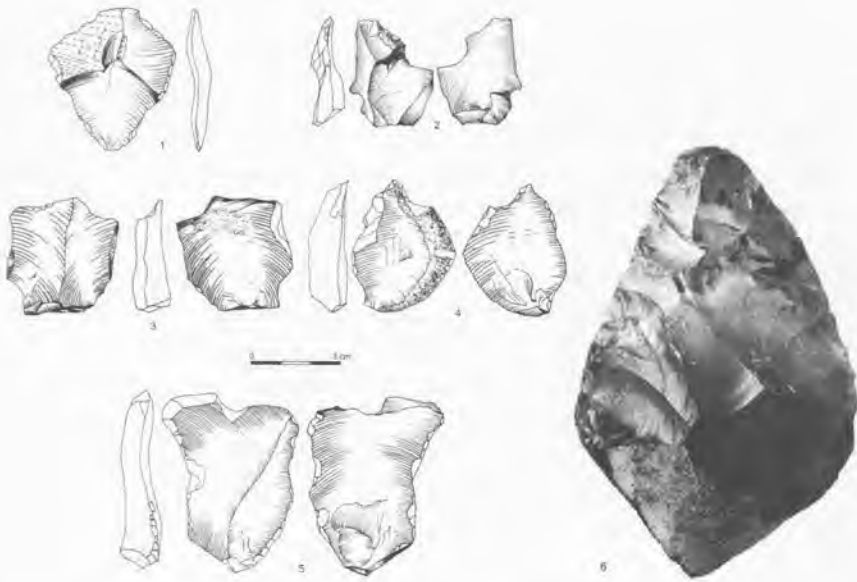

Abb. 1. 1–5 Werkzeuge aus Feuerstein aus der Saale-Kaltzeit; Standort: Ratibor-Studen (Racibórz-Studzienna) 6 Faustkeil aus dem Kreis der Acheuleen; Standort: Owsiszcze (Owschütz)

Aus dem Mittelpaläolithikum stammen einseitige Feuersteinwerkzeuge von der Ausgrabungsstätte in Ratibor-Studen (Racibórz Studzienna), die auf den Beginn der Warthe-Stadium datiert werden (vor ca. 200.000 Jahren) sowie ähnliche Erzeugnisse in geringerer Zahl von der Ausgrabungsstätte Benkowitz (Bieńkowiec). Ein in diesem Teil Mitteleuropas sehr seltenes bifaziales Werkzeug in Form einer mandelförmigen Faustkeile aus einem erratischen Ostsee-Feuerstein, das 1998 in Owschütz (Owsiszcze) gefunden wurde, wird ebenfalls auf die Holstein-Warmzeit oder Warthe-Stadium datiert. Es ist ein Beweis für die Erkundung des Gebietes östlich des Elbtals durch die Bevölkerung des Acheuléen-Kultur, die hauptsächlich in Westeuropa ansässig war. Aus dem etwas späteren Warthe-Stadium stammen zahlreichere Feuersteinfunde, darunter bifaziale Messer, bekannt von den Standorten in der Gegend von Janowitz (Cyrzanów) und Groß Peterwitz (Pietrowice Wielkie), die mit dem Aufenthalt des „klassischen Neandertalers“ auf diesem Gebiet verbunden sind. Das Ende des Mittelpaläolithikums und der Beginn des Jungpaläolithikums werden mit der Blüte von Blattspitzen-Kulturen in Verbindung gebracht, deren zahlreiche Entdeckungen aus Drischel (Dzierżyszlaw) bekannt sind. Ältere dieser Funde werden mit Bohunicien, jüngere wieder mit Szeletien identifiziert, die auf die Zeit vor 40.000–35.000 Jahren datiert werden.

Im Jungpaläolithikum, das für die Zeit vor 35.000–13.000 Jahren datiert wird, erreicht der anatomisch moderne Mensch, der den Neandertaler verdrängt hat, das Gebiet des Ratiborer Beckens. Diese Etappe der zeitweiligen Besiedlung bestätigen Funde aus der Zeit des Aurignaciens, bekannt von den Fundstätten in Liptin (Lubotynia) und Groß Peterwitz (Pietrowice Wielkie) und aus der Zeit des Magdaléniens, die in Bleischwitz (Bliszczycze), Schmitsch (Śmicz) und Schamerwitz (Samborowice) gefunden wurden. Die zeitlich spätesten Entdeckungen vom jüngsten Abschnitt des Jungpaläolithikums stammen aus Groß Peterwitz (Pietrowice Wielkie), Kornitz (Kornice) und Klein Peterwitz (Pietraszyn).

Um die Mitte des 6. Jahrtausends v. u. Z. tauchen nördlich der Karpaten und Sudeten erste, aus Mähren kommende bäuerliche Siedlergruppen auf, die sich in Form von kleinen Enklaven ansiedeln, was durch dem Auftreten der fruchtbarsten Böden bedingt war. Diese Siedler brachten mit sich das Modell der neolithischen Kultur, das sich stark von dem Modell des hier früher lebenden Gruppen von Jägern und Sammlern unterschied. Diese älteste bäuerliche Bevölkerung auf dem heutigen polnischen Gebiet, die die s. g. Bandkeramische Kultur repräsentiert, lebte in den s. g. Langhäusern gebaut auf Pfostenkonstruktionen und nutzte Keramikgefäße. Sie zeichnete sich auch durch ausgebautes Glaubenssystem und reiche Rituale des Ahnenkults aus. Siedlun-

gen dieser Kultur sind aus Ratibor-Studen (Racibórz-Studzienna) und Ratibor-Ottitz (Racibórz-Ocice) bekannt.

Die Siedlergruppen des Neolithikums verbleiben am Oberlauf der Oder bis zum Ende des 3. Jahrtausends v. u. Z. Bemerkenswert ist, dass sich hier ca. um die Mitte des 5.000. Jahrhunderts die s. g. Ocice-Gruppe der Lengyel-Kultur entwickelt, die lokal unter dem Einfluss von Elementen aus Süden gebildet wurde und die aus den Fundstätten in Ratibor-Ottitz (Racibórz-Ocice) und Ratibor-Altendorf (Racibórz-Stara Wieś) bekannt ist. Eine wichtige neolithische Kultureinheit stellte die sich hier im 4. Jahrtausend v. u. Z. entwickelnde Trichterbecherkultur. Deren Vertreter besiedelten neue weniger fruchtbare Gebiete, die von den Jägern und Sammlern länger genutzt wurden und sich größtenteils östlich des Odertals befanden. Zu dieser Zeit nutzte die Bevölkerung dieser Kultur verschiedene Formen des extensiven Anbaus, verbunden mit dem Einsatz von Brandrodung und Feldwechsel. Die Viehzucht gewinnt an Bedeutung und die Beweidung betrifft große Herden von Rindern, Schweinen, Schafen und Ziegen. Die am intensivsten besiedelten Gebiete werden abgeholzt. Aus diesen Gründen betrieb man im 3. Jahrtausend v. u. Z. im großen Maßstab Viehzucht, die nomadischen und halbnomadischen Charakter hatte, wovon lose verstreuten Steinbeile und einzelne Gräber zeugen, die zum Teil mit Erdaufschüttung — Kurganen — bedeckt wurden, wie zum Beispiel das Grab aus Ratibor-Altendorf (Racibórz-Stara Wieś).

Die Herausbildung um die Zeit von ca. 2. Jahrtausend v. u. Z. im Donau- und Elbeinzugsgebiet der mitteleuropäischen Zivilisation der Bronzezeit, deren wirtschaftliche Tätigkeit mit der Ausbeutung von Kupfer und Zinnlagerstätten, der Entwicklung der Metallurgiezentren und der Ausfuhr von Produkten aus Bronze nach Ostseegebiete, einschließlich Skandinavien, verbunden war, führte zur nachhaltigen Herausbildung von Kommunikationswegen durch die Mährische Pforte. Über diesen Weg werden die nächsten 3.000 Jahre Kulturimpulse sowie neue Siedlergruppen kommen, die die Zivilisationsveränderungen der Gebiete am Oberlauf der Oder bestimmen werden. Der Beginn der Bronzezeit bestimmt in diesem Gebiet sowohl die Einwanderung aus dem Süden von Bevölkerung der Aunjetitzer Kultur als auch lokaler Bevölkerungsgruppe aus dem Gebiet von Deutsch Neukirch (Nowa Cerekwia), deren eine der wichtigsten Wehrsiedlungen sich in Heidersdorf (Jędrychowice) bei Leobschütz (Głubczyce) befand. Etwas später, um das Jahr 1600 v. u. Z. kommt es zu Migrationsbewegungen, die die Richtung der Kulturveränderungen der nächsten Jahrhunderte bestimmen. Zu dieser Zeit erfolgte die Einwanderung von Menschen der Hügelgräberkultur, die die Entwicklung der lokalen Vorlausitzer Kultur einleitete. Ein von ihren Gräberfeldern gab den Anfang einer über viele Jahrhunderte genutzten Nekropole in Katscher (Kietrz), die bis zur Latènezeit genutzt wurde. Die Zivilisationsmuster von jenseits der Sudeten und Karpaten, die das Gebiet erreichen, führen zur Umwandlung der Vorlausitzer Kultur in die Lausitzer Kultur, die ein lokaler Zweig der Urnenfelderkultur bildet. Anschließend im 8–6. Jh. v. u. Z. bereichern auch diese Muster die Lausitzer Kultur mit Elementen der Hallstattkultur, dank der intensiven Entwicklung von Bernsteinhandel.

Eine immens wichtige Etappe in der Geschichte der Gebiete nördlich der Mährischen Pforte bilden die Ankunft und Niederlassung der Kelten auf den fruchtbaren Lössböden des Leobschützer Lößhügellandes, die aus den historiografischen Überlieferungen als Schöpfer der Latènekultur bekannt sind. Diese Bevölkerung kam zu Beginn des 4. Jh. v. u. Z. aus dem nahegelegenen Mähren und spielte eine vermittelnde Rolle bei der Verbreitung der Errungenschaften von mediterranen Zivilisationen, insbesondere der technischen Entdeckungen. Zum ersten Mal wurde in dieser Region eine reiche Palette an handwerklichen und landwirtschaftlichen Werkzeugen eingesetzt. Es wurden damals Sägen, Feiler und Äxte verwendet und im Ackerbau und Verarbeitung von Feldfrüchten wurden Hakenpflüge mit eisernen Scharen verstärkt, Sichel und rotierende Mahlgänge eingesetzt. Die Haushalte waren mit Keramikgefäßen ausgestattet, die mit Hilfe einer Töpferscheibe hergestellt und in Zweikammer-Töpferöfen gebrannt wurden. Auch wurde die Kenntnis von Münzen in dieser Zeit bewiesen. Die Einnahmequelle war unter anderem die Kontrolle der weitreichenden Bernsteinstraße.

Einer der wichtigsten Standorte der keltischen Siedlungsenklaven Oberschlesiens ist die Siedlung in Deutsch Neukirch (Nowa Cerekwia), die in der Mittellatènezeit (Mitte des 3. Jh. — Ende des 2. Jh. v. u. Z.) bewohnt war und aus 19 Häusern rund um den zentralen Platz verteilt bestand. Ein weiterer wichtiger Standort ist etwas älteres (die zweite Hälfte des 4. Jh. — die erste Hälfte des 3. Jh. v. u. Z.) Gräberfeld in Katscher (Kietrz), das 37 Gräber zählt, wo ein Grab eines Kriegers in voller Ausrüstung mit einem Speer und einem Schwert gefunden wurde.

Ende des 2. Jh. v. u. Z. kommt es zum Zusammenbruch der Kultur der Kelten unter dem Druck der germanischen Völker, z. B. der aus

Jütland in den Süden wandernden Kimbern. Der germanische Stamm der Sueben, der die Kelten verdrängte und sich südlich der Sudeten ansiedelte, trug ebenfalls zum allmählichen Verschwinden der lokalen Gruppe keltischer Latènekultur auf dem Gebiet des Leobschützer Löbühügellandes bei. Die Ansiedlung in diesem Gebiet um die Zeitwende hatte nur noch einen Reliktcharakter, aber ein solcher Zustand hielt nicht lange an. Mit dem Zustrom der mittelschlesischen Stämme der Przeworsk-Kultur, der im Laufe des 1. Jh. u. Z. zunahm, kommt es zur Wiederbelebung der Besiedlung auf dem Leobschützer Löbühügelland. Sie ist fast genauso regional verteilt wie die frühere keltische Siedlungsstruktur, was das Vorhandensein günstiger ökologischer Bedingungen in diesem Gebiet beweist. Die reiche Ausstattung der Gräber aus dieser Zeit, die in Katscher (Kietrz) und Bauerwitz (Baborów) entdeckt wurden, belegt den Reichtum und Wohlergehen der hier lebenden Bevölkerung. Aus der Zeit der Wende vom 2. zum 3. Jh. sind aus diesem Gebiet zahlreiche importierte Luxusgegenstände bekannt, darunter Terra-Sigillata-Keramik, Bronze- und Glasgefäße sowie Silber- und

Golderzeugnisse. Für Funde aus dem 3. und 4. Jh. charakteristisch ist das Vorhandensein von römischen Münzen und Keramikgefäßen, die mithilfe von Töpferscheiben hergestellt wurden. Diese Ausgrabungsfunde belegen das Eindringen römischer Alltagskultur jenseits des Limes, auch zu den Stämmen der Przeworsk-Kultur. Vertreter der Przeworsk-Kultur siedelten auf dem Leobschützer Löbühügelland ununterbrochen bis zur 2. Hälfte des 5. Jh. als es zum vollständigen Zusammenbruch des bisherigen Kultursystems kam. Dieser Prozess fällt zeitlich mit dem Zusammenbruch des Hunnenreiches im Jahre 454 und der Entstehung einer neuen Situation im Gebiet der mittleren Donau und in den ehemaligen Provinzen des Weströmischen Reiches, die von den barbarischen Völkern erobert wurden. Die zunehmende Abwanderung aufeinanderfolgender barbarischer Stämme in die Gebiete des Römischen Reiches führt zum Bevölkerungsabfluss nach Süden und leitet zugleich tiefe Entvölkerungsprozesse in Mitteleuropa ein.

Paweł Rzeźnik

ROZWÓJ MIASTA RACIBORZA DO 1532 R.

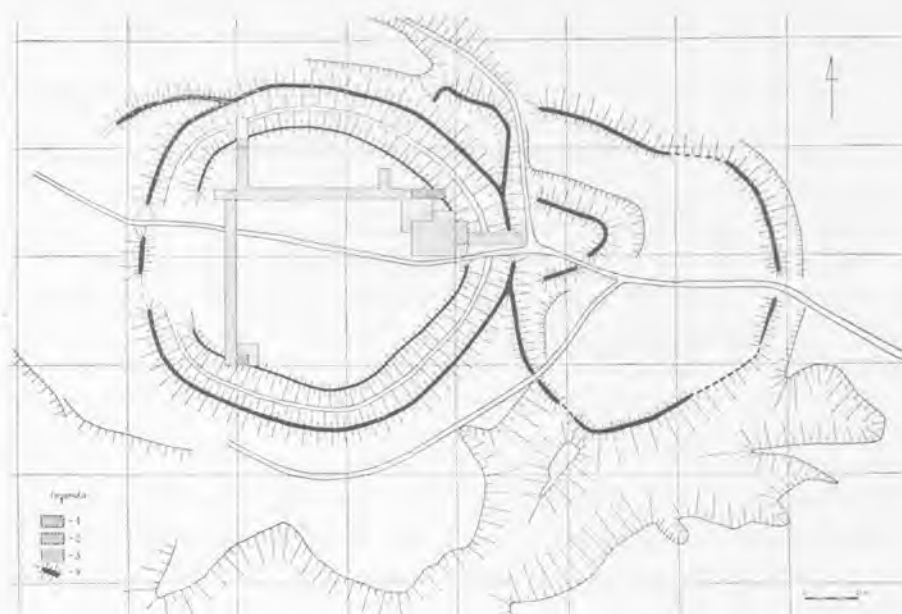
Historyczne centrum miasta Raciborza znajduje się na płaskim wyniesieniu o wysokości ok. 190 m nad poziomem morza, położonym w zakolu rzeki Odry na jej lewym brzegu i przechodzącym w odległości około 5 km na zachód od miasta w lessowy płaskowyż. Dzisiejszy przebieg Odry na terenie miasta jest wynikiem długotrwałych oddziaływań człowieka na środowisko geograficzne. Jeszcze w XVIII w. na północ od Raciborza Odra oprócz głównego koryta tworzyła szereg mniejszych odnóg, opływających kilka piaszczystych wysp, przede wszystkim wyspę, na której wzniesiony został gród raciborski¹. Całkowita likwidacja tych cieków nastąpiła dopiero w XIX w., wraz z pracami regulacyjnymi na Odrze, które obniżyły poziom rzeki i zlikwidowały szereg meandrów na południe i na północ od Raciborza. Poziom rzeki w rejonie Raciborza dodatkowo obniżyło otwarcie w 1942 r. Kanału Ulga, odprowadzającego część wód rzecznych szerokim łukiem na wschód od miasta. Sztucznie stworzonym ciekim wydaje się być krótki kanał istniejący jeszcze na początku XIX w. wychodzący i uchodzący do Odry w północnej części miasta. Przypuszczalnie jest to młynówka, przekopana już po założeniu miasta dla napędzenia młynów miejskich. Jej likwidacja, jak ukazują to zachowane plany miasta, miała miejsce pomiędzy 1830 a 1864 rokiem². Wątpliwości budzi także przebieg Psiny, rzeczki zaczynającej swój bieg od rzeki Psiny i płynącej po wschodniej stronie wsi Studzienna (obecnie część miasta), następnie docierającej do historycznego przedmieścia Wielkiego po zachodniej stronie miasta i uchodzącej do Odry na północ od niego³. Wiele wskazuje, że jest to sztucznie wykonany kanał, w części od Studziennej do miasta być może identyczny ze znanym ze źródeł wodociągiem zaopatrującym miasto w wodę, choć nie można wykluczyć zarówno wykorzystania wcześniej istniejącego naturalnego cieku, jak i zupełnie innego przebiegu wodociągu. W szerszym kontekście fizjograficznym Racibórz znajduje się na terenie południowej części Kotliny Raciborskiej, graniczącej od wschodu z Wyżyną Śląską (Płaskowyż Rybnicki), pierwotnie pokrytą lasami mieszanymi, których pozostałością są m. in. lasy Parku Krajobrazowego Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich, i z lessowym Płaskowyżem Głubczyckim od zachodu⁴.

*

Płaskowyż Głubczycki i przyległe do niego ziemie nadodrzańskie zasiedlone zostały przez przybyłą z terenów naddunajskich ludność słowiańską u schyłku VI lub na początku VII wieku n.e. Wskazuje na to brak starszych niż VI w. znalezisk wczesnosłowiańskich z tego regionu, choć nie można wykluczyć możliwości przesunięcia początków osadnictwa słowiańskiego na Śląsku już na V w.⁵ W wieku VII ukształtowały się zasadnicze skupiska osadnicze, z pośród których za największe uznaje się skupisko kozielsko-raciborskie, rozciągnięte wzdłuż lewego brzegu doliny Odry pomiędzy Raciborzem i Koźlem, z grodem w Komornie, obejmujące ponad 1/3 wszystkich punktów osadniczych datowanych na VIII do poł. IX w. Osady te zakładane były przede wszystkim na glebach lessowych, z przewagą gleb brunatnych pokrywających trzon płaskowyżu, oraz na madach rzecznych⁶. Na prawym brzegu Odry, wzdłuż krawędzi Płaskowyżu Rybnickiego rozwinęło się skupisko lubomiańsko-nędzańskie. W jego skład wchodził wzniesiony w miejsce wcześniejszej osady otwartej na przełomie VIII i IX w. gród w Lubomi. Duży, obejmujący około 5 ha gród lubomski, zlokalizowany na szlaku handlowym prowadzącym z północy na południe, odgrywał w tym okresie czołową pozycję w rejonie Raciborza. Na przełomie IX i X w. gród uległ zniszczeniu i nie został odbudowany⁷. Ponadto ze skupiskiem osadniczym na prawym brzegu Odry wiąże się osady w Syrynii⁸, Nędzy⁹ i cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oborze¹⁰. Na zachód od Raciborza wyodrębniono także niezbyt intensywne skupisko pomiędzy rzekami Psiną i Troją w okolicach Pietrowic Wielkich¹¹.

Wiek VII do IX na obszarze Płaskowyżu Głubczyckiego i przyległych do niego obszarów to okres stabilizacji osadnictwa, spowodowanej korzystnymi warunkami przyrodniczymi i politycznymi. Od IX wieku rozpoczyna się stopniowy regres, wyrażający się początkowo niemal całkowitym zanikiem skupiska lubomsko-nędzańskie, z którym koresponduje pustka osadnicza na lewym brzegu Odry¹². Zmiany sytuacji osadniczej w tym rejonie związane są z pojawieniem się nowego czynnika w postaci silnych wpływów lub bezpośredniej obecności Państwa Wielkomorawskiego. Z ekspansją Wielkich Moraw wiąże się upadek grodu w Lubomi¹³. W dalszym ciągu najważniejszą strefą osadnictwa pozostaje jednak skupisko raciborsko-kozielskie, należące w tym okresie do najgęściej zasiedlonych regionów Śląska¹⁴.

W zbliżonym czasie miało miejsce formowanie się wspólnot terytorialnych i politycznych — plemion. Prześledzenie procesu kształtowania się terytoriów plemiennych napotyka na liczne trudności, wy-

Rys. 2. Lubomia pow. Wodzisław Śląski. Stanowisko 1. Plan grodziska i rozmieszczenie wykopów w l. 1966–1968. 1 wykop z 1966 r.; 2 wykop z 1967 r.; 3 wykop z 1968 r. Za: J. Szydłowski, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomii, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)*, SA 22, 1970, s. 175.

nikające przede wszystkim z niejednoznaczności i tak skąpego materiału źródłowego. Powszechnie przyjmuje się, że południową część Płaskowyżu Głubczyckiego zamieszkiwało plemię Gołęszyców, z centralnym ośrodkiem w grodzie w Holasowicach, choć ta lokalizacja została ostatnio zakwestionowana¹⁵. Kwestią dyskusyjną jest przynależność plemienna ludności zamieszkującej centralną i północną część płaskowyżu. Ludność tą J. Tyszkiewicz w oparciu o przekaz Geografa Bawarskiego z poł. IX w. zidentyfikował jako tajemniczych 'lupiglaa' czyli Głupczyców, odrębne plemię oddzielające od siebie Opolan i Gołęszyców, zamieszkałe na obszarze od Krapkowic na północy, po ujście Opawicy do Odry na południu i od Rybnika na wschodzie po Przesiekę Śląską na Zachodzie¹⁶. Tezę tą zakwestionowali J. Kaźmierczyk opowiadając się za przynależnością spornego terenu do terytorium plemiennego Opolan¹⁷ i J. Szydłowski, który cały Płaskowyż Głubczycki przypisał Gołęszycom¹⁸. Pozostali autorzy zajmują stanowisko umiarkowane, stwierdzając tak jak M. Parczewski, że na obszarze Płaskowyżu Głubczyckiego mogło występować zarówno jedno plemię (Gołęszycy) albo dwa (Gołęszycy i Głupczycy lub jeszcze inne nieznanne plemię), z pewnością natomiast nie znajduje uzasadnienia przesuwanie południowej granicy terytorium Opolan tak, by dzieliła płaskowyż na dwie części¹⁹.

Dyskusyjnym problemem jest także przynależność polityczna ziem gołęszyczych (lub gołęszyczych i głupczyczych) w X w. Wielu autorów zajmujących się historią Śląska we wczesnym średniowieczu przyjmuje za pewnik, że w X w. był on posiadłością czeskich Przemysłidów, opartym przez nich w połowie wieku lub około 920 r.²⁰. Przeciwną opinię najpełniej wyraził P. Bogdanowicz, kwestionując lub dokonując dalekiej reinterpretacji większości źródeł, zwłaszcza przekazów dotyczących sporu polsko-czeskiego w 990 r.²¹. Według autora *regnum ablatum*, utraconym przez księcia czeskiego Bolesława na rzecz Mieszka I nie był Śląsk, ale niezidentyfikowana inna ziemia. A skoro Śląsk nie został odebrany Czechom musiał już od połowy X wieku należeć do państwa Polan i nie można mówić o jego przynależności politycznej do Czech w tym okresie. Zdanie to podtrzymuje S. Moździoch, uznając za przyczynę konfliktu rywalizację polsko-czeską o wpływy polityczne w Libicach lub w innym nieznanym miejscu²². Spór o dzieje Śląska w X w. w dalszym ciągu stanowi więc nierozstrzygnięty problem²³.

Trudności napotyka także sprecyzowanie jaki wpływ miała ogólna sytuacja polityczna Śląska na osadnictwo Płaskowyżu Głubczyckiego i Kotliny Raciborskiej. Przebieg granicy pomiędzy obydwoma państwami jest rekonstruowany w oparciu o bullę papieża Hadriana IV z 1155 r., zawierającą spis grodów należących do diecezji wrocławskiej. Jak się powszechnie zauważa, spis ten zawiera anachronizmy adekwatne dla sytuacji z początku wieku XI. Na interesującym nas odcinku granicy bulla wymienia Cieszyn, *Gradice Golensicezce* i Otmuchów²⁴. *Gradice Golensicezce* zwykle tłumaczy się jako Grodziec Gołęszycki identyfikowany z Hradcem na południe od Opawy²⁵ lub z Holasowicami²⁶. Sławomir Moździoch proponuje, by termin *Gradice* tłumaczyć przez liczbę mnogą jako grody gołęszyckie, pod którą to nazwą mają się ukrywać grody w Raciborzu, Koźlu i Toszku²⁷, co wobec niepotwierdzonej tak wczesnej historii Raciborza i Koźla wydaje się wątpliwe. Nie mniej na podstawie tekstu bulli przyjmuje się, że w granicach państwa pia-

stowskiego znajdowały się ziemie aż po Opawę. W następstwie kryzysu monarchii piastowskiej i najazdu księcia Brzetysława w 1039 r., cały Śląsk zajęty został przez państwo czeskie. O ile Śląsk Dolny i północną część Górnego Śląska zdołał odzyskać Kazimierz Odnowiciel, o tyle ziemia raciborska pozostała pod panowaniem czeskim i mimo częstych walk prowokowanych w XI w. zarówno przez Polskę, jak i Czechy, granica pomiędzy obydwojma państwami ustabilizowała się na północ od Raciborza i na południe od Koźła, które przynajmniej na początku XII w. jest grodem polskim. W 1108 r. Racibórz został przyłączony do Polski przez Bolesława Krzywoustego i być może od tego momentu był stolicą kasztelanii, choć kasztelani raciborscy są znani dopiero od XIII w.²⁸.

Burzliwe dzieje raciborszczyzny w XI w. znajdują odzwierciedlenie w materiale archeologicznym. Z ustaleń M. Parczewskiego wynika, że X w. a zwłaszcza przełom X i XI wieku przynosi wyraźny spadek potencjału osadniczego, wyrażający się obniżeniem liczby punktów osadniczych, brakiem cmentarzy i ośrodków protomiejskich. Kryzys ten trwa do poł. XII w. i przede wszystkim dotyczył raciborsko-kozielskiego skupiska osadniczego oraz terenów pogranicznych w zachodniej części płaskowyżu²⁹. Należy także zauważyć, że o ile na terenie całego Śląska obserwujemy od XI wieku zagęszczanie się sieci osadniczej o 30%, o tyle na terenie raciborszczyzny przyrost ten jest nieznaczny³⁰. Zaobserwowane zjawiska można wytłumaczyć przyjęciem, że w drugiej połowie X wieku Płaskowyż Głubczycki stał się terenem pogranicznym pomiędzy państwami polskim i czeskim. Dopiero przyłączenie Raciborza do Polski przez Bolesława Krzywoustego w 1108 r. umożliwiło rozwój osadnictwa na terenie, którego centralnym punktem stał się gród w Raciborzu.

*

Z problemem przynależności politycznej raciborszczyzny w X i XI w. ściśle związana jest kwestia genezy grodu w Raciborzu. W części literatury przyjmuje się pogląd, że gród raciborski został założony pod koniec X w., jako siedziba wczesnopiastowskiej kasztelanii³¹. Wyniki badań archeologicznych prowadzonych na terenie zamku raciborskiego nie pozwalają jednak na jego tak wczesne datowanie. Wśród odnalezionych zabytków żaden nie pochodzi z okresu wcześniejszego niż schyłek XI w. Na ich podstawie przyjmuje się, że gród wzniesiony został w drugiej połowie XI, na przełomie XI i XII lub na początku XII wieku³². Brak także źródeł pisanych pozwalających na przyjęcie tak wczesnej genezy grodu. Doszukiwanie się grodu raciborskiego w *Gradice Golensicezce* z bulli Hadriana IV z 1155 r. lub przyjmowanie, że został w niej opuszczony ze względu na metodę konstruowania spisu pozostaje nieudowodnioną hipotezą³³. Pierwsza informacja odnosząca się bezpośrednio do Raciborza pochodzi z Kroniki Galla Anonima, który opisał zdobycie przez Bolesława Krzywoustego na Czechach już istniejącego grodu w Raciborzu. Wydarzenie to datuje się na 1108 r.³⁴. Skoro znaleziska archeologiczne nie pozwalają datować grodu w Raciborzu wcześniej niż na drugą połowę XI w., a przekaz Galla Anonima jednoznacznie potwierdza przynależność Raciborza do Czech przed 1108 r. można przypuścić, że gród ten został założony przez Czechów, prawdopodobnie dla ochrony granicy z Polską³⁵. Czeską proveniencję grodu raciborskiego zdaje się także potwierdzać rozmieszczenie toponimii wojskowych. Na omawianym terenie znajdują się dwie Zawady³⁶. Pierwsza, Zawada Książęca, potwierdzona źródłowo w 1310 r. znajduje się w odległości ok. 8 km na północ od grodu w Raciborzu, i chroni jego przedpola od strony Koźła. Druga, znajdująca się przy drodze do Wodzisławia, na południowy wschód od Raciborza, znana jest od 1294 roku³⁷. Jej zadaniem było prawdopodobnie utrudnienie podejścia do grodu z kierunku Małopolski. Położenie geograficzne obu Zawad w stosunku do pozostałych grodów kasztelańskich w tej części Górnego Śląska może świadczyć, że stanowiły one system obrony przedpola grodu raciborskiego przed ewentualnym atakiem ze strony polskiej. Za czysto wojskowym charakterem grodu w Raciborzu przemawia znikoma ilość nazw służebnych w jego okolicy. W zasadzie jedynie Krowiarki³⁸ i Rudnik³⁹ są interpretowane jako nazwy służebne. W ogólności Racibórz pozostawał dość odosobniony w stosunku do pozostałych elementów sieci osadniczej, która zaczęła się kształtować dopiero od XII wieku⁴⁰.

*

Badania na terenie grodu w Raciborzu nie wykazują, jak to już wspomniano, zabytków starszych niż te, które pochodzą z końca XI wieku. Nie można jednak pominąć milczeniem faktu, że nigdy dotąd nie doszło do systematycznych badań archeologicznych na tym terenie, które mogłyby dopiero jednoznacznie rozstrzygnąć sądy o początkach tego grodu. W każdym razie w przywoływanym już opisie wydarzeń umieszczonych przez Galla Racibórz występuje jednoznacznie jako gród i to gród pozostający w czeskim władaniu. Zastanawiający jest zatem brak śladów archeologicznych na tym terenie z wcześniejszego okresu, tj. np. z XI wieku, nawet jeżeli przyjmujemy całkowite zniszczenie tego grodu przez wojsko Bolesława Krzywoustego w roku 1108.

Po zdobyciu grodu, jak i okolicznych terenów przez wojska polskie musiano przystąpić do tworzenia polskiej organizacji grodowej na

tym terenie. Racibórz musiał zostać wprzęgnięty, zdaniem zajmującego się badaniami nad początkami organizacji grodowej na Śląsku S. Moździocha, w rozwijającą się od drugiej połowy XI wieku, po kryzysie państwa spowodowanego najazdem władcy czeskiego Brzetysława, nową organizację przestrzenną na ziemiach polskich. Wtedy gród przestał spełniać jedynie funkcje militarne, stając się przede wszystkim miejscem centralnym dla danego terenu. Grody zaczęły wówczas pełnić nowe funkcje, z których istotną, bodaj najistotniejszą rolę odgrywały funkcje administracyjno-polityczne⁴¹. Wyrazem tych zmian stała się organizacja kasztelańska państwa, podległa ośrodkowi centralnemu.

Przemiany XII i następnie XIII wieku polegały, jak przyjmuje S. Moździoch, na przeniesieniu ciężaru zarządzania z władzy centralnej na władzę lokalną⁴². Dbała ona teraz o lokację wsi i miast oraz zasiedlanie okolicznych terenów. Przeobrażenie przestrzenne pociągnęło zaś za sobą zmiany systemowe i gospodarcze. Z grodem wiązany był targ jako miejsce wymiany, ale był to też ośrodek kultu. Gród stawał się więc różnorodnym centrum dla rozwijającego się w okolicy osadnictwa i zamieszkujących tam ludzi. Rolą grodu, a właściwie jego mieszkańców stała się teraz kontrola na podległym terenie, w tym pobieranie podatków i wszelkich świadczeń. Niezrozumiały stał się, sygnalizowany już brak osad służebnych w okolicy Raciborza, które winny spełniać funkcję zaplecza grodowego.

Ta gruntowna przebudowa terytorialna, której rezultatem było przejście przez grody funkcji ośrodków władzy, zdaniem S. Moździocha, mniej więcej w tym samym czasie, objąć miała także Czechy i Węgry. Stworzyła ona trwałe struktury administracyjne, ułatwiające w przyszłości rozwój miast.

Gród raciborski wzniesiony został na piaszczystej wyspie w zakolu Odry, tuż przy najdogodniejszej przeprawie przez rzekę. Tędy na drugą stronę Odry prowadził trakt handlowy do Krakowa. Położenie grodu wykazuje liczne analogie do położenia innych grodów śląskich (Opole, Koźle, Oświęcim). Na terenie grodu odsłonięto w trakcie badań wykopaliskowych relikty drewniano-piaszczysto-glinianego wału, pozostałości budynków drewnianych i romańskiej kaplicy, datowanej na okres XII-XIII w. oraz szereg znalezisk luźnych, w tym duże ilości wyrobów skórzanych, metalowe elementy uzbrojenia i ubioru, drewniane miski, ozdoby i pojedyncze monety⁴³. Odnaleziono wiele egzemplarzy ceramiki grafitowej w typie naczyń donicowatych, które najbardziej rozpowszechnione są w okresie XI-XIII w., oraz grubościennie zasobnice, identyczne ze znalezionymi na Ostrówku w Opolu, w warstwach datowanych na przełom XI/XII do XIII wieku⁴⁴. Zabudowania grodu wzniesiono z drewna dębowego w konstrukcji zrębowej, na fundamencie z dranic i położonej na niej warstwie itu i ilastej gliny. Nakrywały je jednospadowe dachy wsparte na ścianach⁴⁵.

*

W ciągu XII w. wokół grodu raciborskiego ukształtował się zespół osad stanowiących jego zaplecze gospodarcze. W bezpośredniej bliskości, oddzielona od grodu odnogą Odry, znajdowała się osada w źródłach pisanych od XV wieku nazywana Ostrogiem⁴⁶. Jej centrum mogło znajdować się w pobliżu kościoła św. Jana Chrzyciela, wymienionego w źródłach po raz pierwszy w roku 1307⁴⁷. Wezwanie św. Jana Chrzyciela przypisywane jest niekiedy do kaplicy grodowej, której ślady odnaleziono w trakcie badań archeologicznych w 1966 r. Po ufundowaniu kaplicy św. Tomasza z Canterbury na zamku (po 1288), św. Jan stał się patronem kościoła na Ostrogu, zbudowanego prawdopodobnie w XIII w.⁴⁸. Nazwa miejscowa (odnosząca się do fortyfikacji), położenie przy zamku oraz nieliczne znaleziska archeologiczne datowane na XII w. mogłyby wskazywać na wcześniejszą genezę osady. Była ona prawdopodobnie osadą przygodową, służącą jako miejsce targowe i zaplecze gospodarcze⁴⁹. Za targowym charakterem osady przemawia istnienie, co prawda poświadczona dopiero w XV wieku karczmy oraz odnaleziony skarb groszy praskich z początku XIV wieku⁵⁰. Targ mógł się znajdować bezpośrednio pod zamkiem, w miejscu, gdzie jeszcze w XIX w. znajdował się trójkątny plac. Zasięg osady nie został dotychczas określony. Jego częścią mogła być zamieszkała wyspa pomiędzy zasadniczym korytem Odry i jednej z jej odnóg, w czasach nowożytnych nazywana Bosaczem, od klasztoru franciszkanów czyli „bosaków”, którzy mieli tu swoją siedzibę w latach 1491–1519. Bosacz mógł być zarówno osadą produkcyjną, kupiecką jak i rybacką.

Pozostałe osady raciborskiego zespołu protomiejskiego powstały już na zachodnim brzegu Odry. Badania archeologiczne na terenie późniejszego Nowego Miasta, pomiędzy rzeką a Bramą Odrzańską przyniosły liczne ciekawe odkrycia, mogące wskazywać, że Nowe Miasto powstało na terenie wcześniej zagospodarowanym⁵¹. W dokumencie lokacji Nowego Miasta z 1294 r. wymieniono wcześniej istniejącą w tym miejscu osadę Rybaki, jest więc prawdopodobne, że już w XII wieku była tu osada rybacka⁵². Wczesne, bo datowane na X–XIII w. znaleziska archeologiczne pochodzą także z terenów Starych Zagród, lokalizowanych pomiędzy Odrą a południowo-wschodnimi granicami późniejszego miasta⁵³. Za ściśle związaną z grodem uważa się także osadę w Proszowcu, po raz pierwszy w źródłach pisanych wymienianą w latach 1311 i 1317⁵⁴. Na podstawie znalezisk archeologicznych jej także przypisuje się dwunastowieczne pochodzenie. Prawdopodobnie w pobliżu grodu znajdowała się kolejna osada rybacka⁵⁵.

Opis osady znajdującej się na zachodnim brzegu Odry w bezpośredniej bliskości przyszłego miasta osad na pierwszy plan wysuwa się Stara Wieś z kościołem parafialnym św. Mikołaja. Jej istnienie, jako osady przy kościele św. Mikołaja, potwierdzone zostało w 1296 r. i na tej podstawie I. Panic określił jej powstanie na drugą połowę XIII wieku⁵⁶. Istnieją jednakże przesłanki pozwalające na przesunięcie powstania Starej Wsi przynajmniej do końca XII w. Za wcześniejszym istnieniem osady przemawia obecność w niej parafii, do której oprócz wsi położonych na zachód od Raciborza (Miedonia, Pawłów, Proszowiec), należały także Nowe Zagrody i Studzienna, co może pozostawiać świadectwem, że pierwotnie obejmowała ona także tereny późniejszego Raciborza, wyłączone z niej po utworzeniu parafii miejskiej w początkach XIII wieku⁵⁷. Za wcześniejszym datowaniem przemawia także wielkość Starej Wsi, już w XII w. rozciągniętej wzdłuż dawnego traktu opawskiego, na co wskazują znaleziska archeologiczne z jej terenu⁵⁸. Wezwanie św. Mikołaja kojarzone jest zwykle z miejscami targowymi. Kościół w Starej Wsi wzniesiono tuż przy skrzyżowaniu dwóch ważnych traktów handlowych: drogi z Wrocławia przez Nysę do Raciborza, a następnie przez Rybnik lub Wodzisław do Krakowa, z drogą prowadzącą z Opola do Raciborza i dalej na południe do Opawy⁵⁹. Pozwala to na zidentyfikowanie Starej Wsi jako osady powstałej obok miejsca targowego, założonego w XII w. pod osłoną grodu raciborskiego. Sama nazwa także sugeruje osadę starszą od miasta Raciborza⁶⁰.

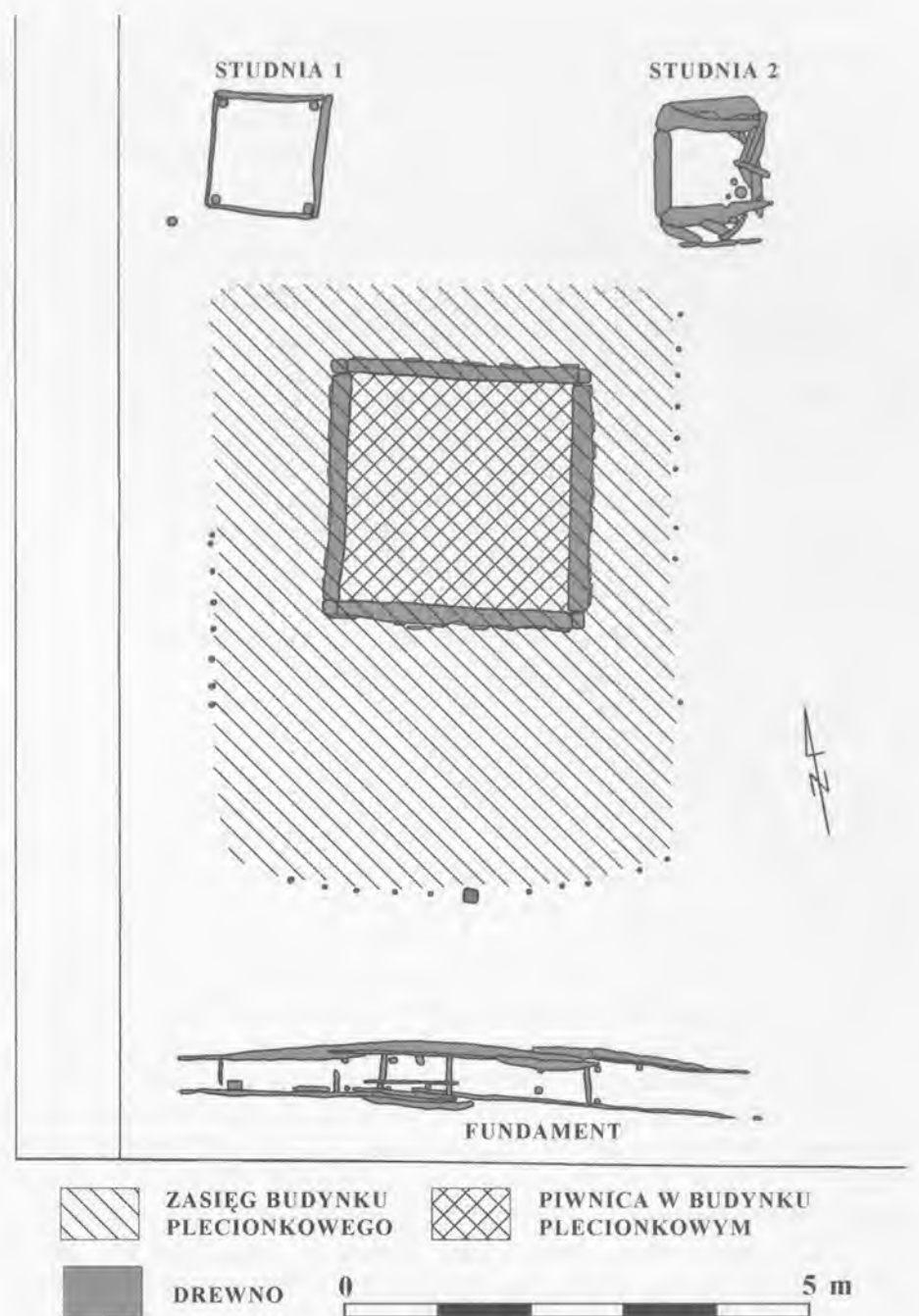
*

Oprócz osadnictwa powstałego w bezpośredniej bliskości grodu stabilizacja polityczna i gospodarcza regionu umożliwiła powstanie na jego dalszym zapleczu szeregu wsi. Proces ten zaznaczył się w wieku XIII i należy łączyć go z trzynastowieczną akcją kolonizacyjną. Do wsi powstałych w tym okresie zaliczyć można położoną na północ od Raciborza wieś Miedonię, po raz pierwszy odnotowaną w źródłach w 1305 roku⁶¹. W zbliżonym okresie założono także na południowy-zachód od miasta Ocice, których istnienie potwierdzone zostało w roku 1291⁶². Pierwotna nazwa wsi brzmiała *Villa Ottonis* lub *Otyndorf* (w j. pol. *Ocy-ci*), co może sugerować, że jej założycielem był występujący w latach czterdziestych XIII w. kasztelan raciborski Otton⁶³. Znane dokumenty określają położenie wsi Ocice *in Gola*, co według Henryka Borka stanowi ich pierwotną nazwę⁶⁴. Interpretację tę należy jednak uznać za błędną. Przyimek *in* należy tu tłumaczyć nie jako 'w' (we wsi Gola) tylko jako 'na' (na terenie bezleśnym)⁶⁵. Istotna dla późniejszego rozwoju miasta była wieś Studzienna, zlokalizowana na południe od Raciborza. Po raz pierwszy wymieniona została w 1258 r. jako miejsce z którego do miasta poprowadzony był wodociąg⁶⁶. Z XIII wiekiem wiązać można także wsie: Maków, w 1121 r. własność joannitów, którzy w 1240 r. otrzymali pozwolenie na założenie w nim targu, Gamów, poświęcony źródłowo w 1223 r. i wzmiankowany w 1243 r. Sudół⁶⁷.

Na XIII w. można datować powstanie wsi Markowice, leżącej na prawym brzegu Odry, na północny-wchód od Raciborza. Markowice są dużą wsią na planie owalnicowym, z kościołem i cmentarzem w centralnym placu. Powstanie kościoła w Markowicach i związanej z nimi parafii datuje się niekiedy na 1247 r., wskazując przy tym, że nazwa Markowice miała pojawić się w dokumencie ks. Władysława opolskiego wystawionego w tymże roku⁶⁸. W 1290 r. książę raciborski Przemysław wydał dla dwóch mieszczan raciborskich pozwolenie na wzniesienie w Markowicach młyna, założenie więc wsi w okresie panowania księcia Władysława (1246–1281) jest bardzo prawdopodobne⁶⁹. Na dochodach z Markowic uposażona była kaplica św. Tomasza na zamku raciborskim, w ciągu XIV w. stały się one posiadłością raciborskich dominikanek⁷⁰. Na wschodnim brzegu Odry już w 1223 r. istniała także wieś Brzezie będąca własnością norbertanek z Rybnika⁷¹.

*

Pierwsza informacja potwierdzająca istnienie na terenie dzisiejszego Raciborza osady, z której rozwinęło się miasto, znajduje się w dokumencie księcia opolskiego Kazimierza wystawionym w 1217 r. dla osadników w Leśnicy. W tymże bowiem roku książę Kazimierz zezwolił na założenie w Leśnicy targu i zbudowanie przy nim karczmy tak, jak to już wcześniej uczynił w Raciborzu i Opolu⁷². Źródło z 1217 r. potwierdza przede wszystkim istnienie w Raciborzu targu, przy którym miejscowa ludność posiadała karczmę, instytucję istotną dla miejsca handlowego, gdzie musieli zatrzymywać się na jakiś czas wędrujący kupcy. Dokument potwierdza, że w 1217 r. przy targu raciborskim istniała osada zamieszkała przez ludność określoną jako *hospites*. Można więc przyjąć, że ludność ta, wzorem innych tego typu osad obdarzona była osobistą wolnością i przywilejem postugiwania się przyniesionym z rodzinnych stron prawem w zakresie niższego sądownictwa⁷³. Pochodzenie narodowościowe tej grupy nie jest znane. Z późniejszych źródeł wynika, że do końca XIII w. osada raciborska postugiwiała się prawem flamandzkim, co może wskazywać na pochodzenie jej mieszkańców z terenów północnych Niemiec⁷⁴. Jeszcze innym przywilejem osad *hospites* było posiadanie własnego kościoła parafialnego. Przyjmuje się, że kościołem tym był kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, który choć najwcześniej potwierdzony źródłowo jest dopiero w 1285 r., to przez tradycję miejscową datowany jest na już 1205 roku⁷⁵.

Rys. 3. Plan zaplecza gospodarczego działki ul. Rzeźnicza 8.

Na podstawie znanych danych archeologicznych nie da się dokładnie określić lokalizacji osady raciborskich „gości”⁷⁶. Osada ta zajmowała przypuszczalnie obszar ograniczony od wschodu kościołem parafialnym Wniebowzięcia NMP a od zachodu późniejszą Bramą Wielką (Mikołajską), obejmując środkową i zachodnią część późniejszego miasta⁷⁷. Główną osią komunikacyjną osady był prawdopodobnie trakt handlowy zmierzający do brodu na Odrze u stóp raciborskiego grodu. Z przebiegiem tego traktu jest zbieżny przebieg ul. Długiej, którego nie można wytłumaczyć dostosowaniem do istniejących warunków topograficznych. Odnalezione fragmenty drewnianej zabudowy gospodarczej mogą wskazywać, że domy osadników znajdowały się po obu stronach traktu w rejonie dzisiejszych ulic Rzeźniczej na północy i Solnej na południu⁷⁸. Do osady od wschodu przylegał podłużny plac targowy ograniczony od południowo-wschodu kościołem Wniebowzięcia NMP. Dane archeologiczne z terenów późniejszego rynku wskazują na pozostałości konstrukcji drewnianych (fragmenty drewnianej ulicy, studnie) z możliwym datowaniem na pierwszą połowę XIII wieku⁷⁹.

*

Na rozwój Raciborza jako ośrodka miejskiego wpłynęły w XIII wieku zwłaszcza dwa czynniki. Pierwszym z nich było stopniowe uzyskiwanie przez miasto statusu stolicy księstwa dzielnicowego. Już w latach siedemdziesiątych XII w., w wyniku podziału Śląska książę Mieszko Laskonogi otrzymał władzę nad Raciborzem i Cieszyńskiem. Przed śmiercią zdołał także przejąć władzę nad księstwem opolskim. Po śmierci Mieszka (1211) księstwo odziedziczył jego syn Kazimierz II (1211–1229/30)⁸⁰. W ukształtowanej w ten sposób dzielnicy, Racibórz był drugim pod względem ważności ośrodkiem administracyjnym. Pozycja Raciborza zostaje podkreślona w latach czterdziestych fundacją klasztoru dominikańskiego. Pierwsza wzmianka o klasztorze dominikańskim w Raciborzu pochodzi z niedatowanego dokumentu, tzw. testamentu księcia Mieszka Otyłego, którego spisanie określa się na 1245 r., nie wykluczając wcześniejszego pochodzenia⁸¹. Testamentem tym Mieszko przeznaczył 200 grzywien na budowę klasztoru i kościoła dominikańskiego. W 1258 r. książę opolski Władysław i księżna Wiola (brat i matka księcia Mieszka) wystawili właściwy dokument fundacyjny, w którym fundatorem klasztoru nazywa się Mieszko⁸². Na tej podstawie przyjmuje się, że sama fundacja musiała nastąpić wcześniej, pomiędzy 1239 r. a 22 X 1246 r.⁸³. Testament zawiera także dożywotnie nadanie dla księżnej Wioli zamku (*castrum*) w Raciborzu, co może wskazywać, że już w latach czterdziestych XIII w. na raciborskim grodzie wzniesiony został murowany budynek rezydencjonalno-obronny⁸⁴. Na znaczenie Racibo-

rza wskazuje także szereg dokumentów kolejnych książąt opolskich i raciborskich — Mieszka Otyłego i Władysława, wystawionych w Raciborzu, czy udział osób pochodzących z Raciborza w ich otoczeniu⁸⁵. Ostatecznie Racibórz stał się samodzielnym księstwem w wyniku podziału dziedzictwa przez synów Władysława, przeprowadzonym w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIII wieku⁸⁶.

Drugim istotnym dla rozwoju raciborskiego ośrodka czynnikiem, było uzyskanie prawa miejskiego i wytyczenie średniowiecznego miasta. Osada *hospites* praw miejskich nie posiadała, a przynajmniej nic na to nie wskazuje. Sytuacja prawna tej osady była w 1217 r. pierwotnie dla organizacji wsi (...*villae ipsorum Lesniciae*...)ate. Prawa miejskie Racibórz otrzymał więc w okresie późniejszym. Terminem *ante quem* może być rok 1258, kiedy to przy potwierdzeniu nadań dla klasztoru dominikańskiego po raz pierwszy użyte zostały w odniesieniu do Raciborza terminy *oppidum* i *civitas*⁸⁸. W literaturze dotyczącej rozwoju zakonu dominikańskiego na świecie i w Polsce wskazuje się jednak, że klasztory tego zgromadzenia zakładano głównie w ośrodkach miejskich. Dokument dla dominikanów z 1258 r. zawiera także informacje pośrednio dowodzące, że klasztor wzniesiono w już funkcjonującym ośrodku miejskim. Są to przyznane dominikanom dochody z jatek rzeźniczych oraz prawo korzystania z wodociągu poprowadzonego ze Studziennej przez środek miasta. Ponieważ, jak się przyjmuje, dominikanie zostali sprowadzeni do Raciborza pomiędzy 1239 a 1246 r. można przypuścić, że osada otrzymała prawa miejskie u schyłku lat trzydziestych lub na początku lat czterdziestych XIII w.⁸⁹ Było to, jak wskazują późniejsze informacje, prawo flamandzkie. Jeszcze w 1286 r. książęta Mieszko i Przemysł uczynili Racibórz sądem wyższym dla wszystkich ...*qui in nostro dominio iure Flemangico sunt locati* ...⁹⁰. Na prawo magdeburskie Racibórz przeniesiony został prawdopodobnie na przełomie XIII i XIV w. Zachowany dokument księcia Przemysła z 1299 r. potwierdzający zamianę praw jest co prawda fałszyfikatem, ale już w 1293 r. Świdnica udzielała pouczenia księciu i mieszczanom raciborskim w kwestii prawa magdeburskiego⁹¹. Także skład zarządu miasta, w postaci wójta, pięciu rajców i siedmiu ławników, identyczny jak w fałszyfikacie z 1299 r., potwierdzony jest w dokumencie księcia Leszka z 1318 r., sankcjonującym wszystkie dotąd podjęte przez nich decyzje⁹².

Istnieją przesłanki pozwalające przyjąć, że wytyczenie układu urbanistycznego Raciborza nastąpiło już po wzniesieniu dominikańskiego kościoła św. Jakuba. Pierwsza z nich to ogólne określenie nadanego pierwotnie zakonowi placu (*aream*) w dokumencie Władysława opolskiego i księżnej Wioli z 1258 r.⁹³. W chwili fundacji klasztoru stosunki własnościowe w tej części Raciborza nie były więc jeszcze utrwalone. Nadanie działki tuż przy rynku w warunkach już dokonanej limitacji mierniczej wymagałoby staranniejszego określenia jej granic, tak jak miało to miejsce przy nadaniach dla klasztoru dominikanek w 1306 roku⁹⁴. O tym, że fundacja klasztoru poprzedzała limitację świadczą także wyniki pomiarowej analizy planu miasta⁹⁵. Miasto Racibórz w obrębie murów miejskich zajmowało obszar ok. 1 łana frankońskiego (ok. 25 ha). Dominantą układu był prostokątny rynek o wymiarach 400 x 200 stóp, wytyczony w miejscu wcześniejszego targowiska.⁹⁶ Na podstawie pomiarów parceli przyrynkowych można przyjąć, że pojedyncza parcela miała wymiar 50 x 200 stóp⁹⁷. Szerokość bloków przyrynkowych wskazuje, że grupowane były one po trzy lub w wielokrotność tej liczby. Po stronie zachodniej wymierzone zostały dwa bloki po trzy parcele podstawowe, oddzielone od siebie ulicą o szerokości 25 stóp. Takiej samej szerokości były także pozostałe ulice w mieście, z wyjątkiem ulic: Długiej i Odrzańskiej o szerokości 50 stóp, co zapewne było związane z ich znaczeniem jako głównych ciągów komunikacyjnych, łączących bramy Wielką i Odrzańską z rynkiem⁹⁸. Bloki liczące trzy parcele lub ich wielokrotność można zaobserwować także w centralnej części miasta. Na obrzeżach natomiast widoczne są nieregularności. Są one wynikiem m. in. konieczności uwzględnienia przebiegu ul. Długiej w rozplanowaniu przestrzennym działek. Z tego powodu niektóre parcele mają kształt trapezoidalny przy szerokości 50 stóp przy ulicy. Po stronie wschodniej rynku powinno być 6 działek w blokach po trzy, analogicznie do układu zachodniej pierzei. W rzeczywistości wymierzono jeden blok o długości 5 i pół działki. Na wymierzenie pełnych 6 działek oddzielonych ulicą zabrakło miejsca pomiędzy już istniejącym kościołem parafialnym a dominikańskim kościołem św. Jakuba, usytuowanym zresztą nieco ukośnie w stosunku do rynku. Zauważono, że lokalizacja klasztoru dominikańskiego w centrum miasta, przy rynku, nie była typową dla tego zakonu⁹⁹. Jeżeli jednak przyjąć, że centralnym elementem krystalizującym plan pierwotnej osady była ulica Długa, obszar nadany klasztorowi znajdowałby się początkowo na jej peryferiach, zaś jego centralne położenie byłoby wynikiem późniejszych przekształceń przestrzeni miejskiej.

Budowę kościoła św. Jakuba można w przybliżeniu określić na czas pomiędzy 1245 a 1258 rokiem¹⁰⁰. W 1245 r. książę Mieszko w swoim testamencie przeznaczył dla dominikanów w Raciborzu 200 grzywien ...*ad structuram tam ecclesie* ...¹⁰¹. Z kolei dokument z 1258 r. wymienia już istniejący kościół i klasztor¹⁰². Część jego dyspozycji odnosi się raczej do stanu wcześniejszego, na co wskazuje dwukrotne użycie wyrażenia *placuit* — postanowiono oraz fakt, że wśród wystawców wymieniono nieżyjącego już ks. Mieszka (zm. 1245)¹⁰³. Istnieją przesłanki, pozwalające przyjąć, że kościół istniał już w 1249 r. W tymże roku księstwo raciborskie najeżdżał Bruno z Schauenburga, biskup Ołomuńca¹⁰⁴.

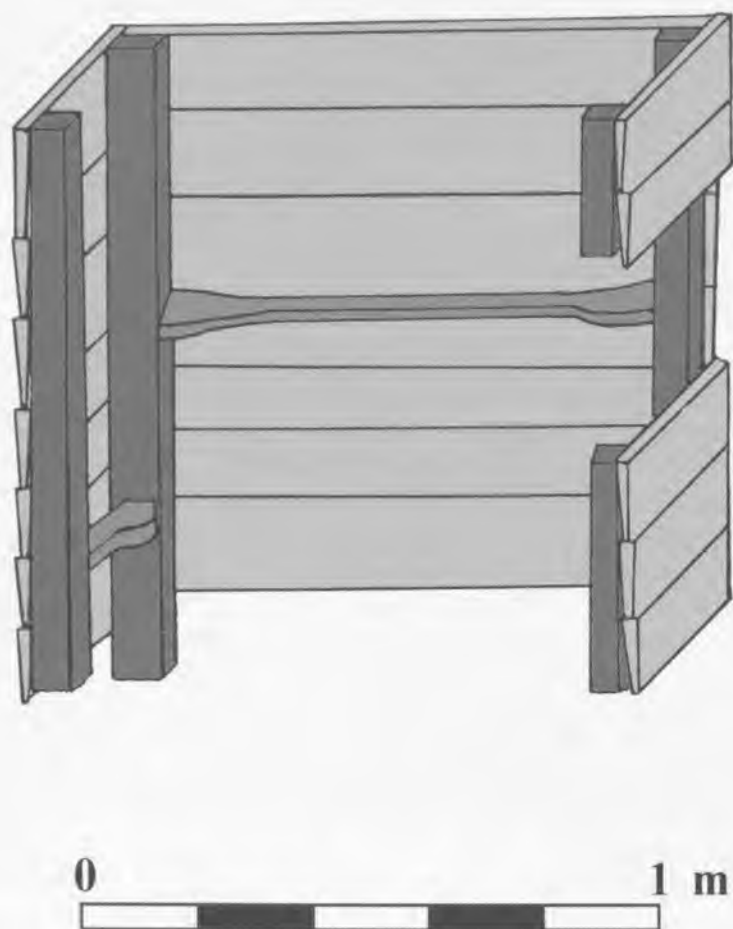
Szerzej wydarzenie to opisuje J. Długosz, przekazując, że najeżdźca rozpoczął regularne oblężenie, w trakcie którego duża część zabudowy, w tym bliżej nieokreślone *monasteria*, uległa zniszczeniu. Biskupowi nie udało się zająć zamku raciborskiego i zadowolony się okupem w wysokości 3000 grzywien, wycofał się do Czech¹⁰⁵. Zdaniem G. Labudy zapis ten powstał w oparciu o niezachowane źródło powstałe w klasztorze dominikańskim w Raciborzu¹⁰⁶. Jedynym zniszczonym w 1249 r. obiektem sakralnym na terenie Raciborza, obok kościoła parafialnego i znajdującego się poza miastem kościoła św. Mikołaja w Starej Wsi, mógł być kościół dominikański św. Jakuba. Na podstawie przedstawionych powyżej argumentów można przyjąć, że kościół św. Jakuba został wzniesiony po 1245 r. dzięki dotacji ks. Mieszka, następnie w 1249 r. zniszczony i po tym roku odbudowany, jednocześnie z budową klasztoru. Odbudowę zakończono przed 1258 r. W zbliżonym czasie, prawdopodobnie w związku z koniecznością odbudowy zniszczonych sprowadzonych najazdem biskupa Brunona, czy też może wykorzystując fakt, że zniszczenie umożliwiło zmianę układu urbanistycznego, przeprowadzono wymierzenie średniowiecznego miasta w oparciu o stałą wielkość działki 50 x 200 stóp.

Kolejna faza rozbudowy miasta miała miejsce prawdopodobnie po 1267 r., kiedy książę Władysław opolski nadał mieszczanom prawa do drewna z lasów książęcych, jako powód nadania, książę wymienił chęć wspomoczenia mieszczan w dziele rozbudowy miasta¹⁰⁷. Terenem objętym nową zabudową była południowa część miasta, na co wskazuje utrwalone nazewnictwo ul. Nowej, Bramy Nowej i Przedmieścia Nowego¹⁰⁸. Zauważa się także, że pierwotnie nazwa ulicy Nowej odnosiła się do jej południowej części¹⁰⁹. Znaleźiska archeologiczne z Małego Rynku, ul. Zborowej, ul. Nowej i jej okolic datuje się generalnie na koniec XIII i XIV wiek, są więc nieco późniejsze niż odkrycia w rejonie Rynku, co także przemawia za przyjęciem późniejszej zabudowy tej części miasta¹¹⁰. Przywilej drzewny ks. Władysława przyznający mieszczanom prawo pozyskiwania drewna budowlanego z lasów książęcych obowiązywał do XIX w. W 1771 r. miasto Racibórz pozwało Komorę Książęcą o uniemożliwienie korzystania z serwitutu drzewnego, jako podstawę prawną przytaczając postanowienia przywileju z 1267 r. W 1779 r. sąd przyznał miastu rację. Ponieważ przywilej ks. Władysława dotyczył działek mieszczzańskich istniejących w chwili jego wydania, ówczesni książęta raciborscy, landgrafowie Hessen-Rothenberg, polecieli przeprowadzenie rewizji praw do drewna dla poszczególnych posesji w mieście¹¹¹. Powstała w ten sposób dokumentacja, jakkolwiek odnosząca się głównie do XIX w., pozwala także na sformułowanie pewnych ogólnych wniosków dotyczących XIII wieku¹¹². Przede wszystkim rzuca się w oczy równomierny rozkład działek z przywilejem drzewnym na całym obszarze miasta w granicach murów miejskich. Przywileju nie posiadają domy szlacheckie (tzw. *Frey Haus*), posesje kościelne (prawa własności do części z nich Kościół uzyskał po XIII w.) oraz dobra książęce (w XIX w. jest to tylko jedna parcela na rogu Rynku i ul. Rzeźniczej)¹¹³. Dobra szlacheckie przeważają w północno-zachodniej części miasta, ale nie stanowią zwartej grupy, są rozlokowane pomiędzy parcelami uprzywilejowanymi, co może sugerować, że stanowią późniejszy nabytek. Dokumentacja książęca wymienia 238 posesji, którym przysługuje przywilej drzewny, na ogólną liczbę 341 zarejestrowanych. Liczby te w odniesieniu do XIII w. wydają się zbyt duże. Według analizy graficznej planu miasta jest w nim miejsce na wytyczenie ok. 160 parcel o wymiarach 50 x 200 stóp¹¹⁴. Wśród 238 parcel uprzywilejowanych w XIX w., znajdują się więc także te nieistniejące jeszcze w XIII w.

*

Centrum życia społecznego i gospodarczego miasta był Rynek. Z nielicznych zachowanych wzmianek źródłowych możemy jedynie w przybliżeniu określić średniowieczną zabudowę Rynku raciborskiego. Z całą pewnością znajdowały się na nim sukiennice, ośrodek handlu najważniejszym w średniowieczu towarem. Istnienie sukiennic (...*camerarum domus mercatorie site in medio foro civitatis nostre Ratibor*) potwierdzone jest w 1293, z treści dokumentu wynika, że ich budowa przypada na czasy panowania księcia Władysława (1246–1281 lub 82)¹¹⁵. Wystawienie dokumentu odbyło się na prośbę 24 kupców raciborskich, można więc przyjąć, że w 1293 r. raciborskie sukiennice miały 24 komory handlowe¹¹⁶. W 1313 r. ks. raciborski Leszek nadał dominikankom czynsz z dwóch kramów sukiennych (*venditorio sive in cameris ubi panni inciditur ut venduntur*), leżących przy ulicy prowadzącej od kościoła NMP do kościoła św. Mikołaja czyli przy ul. Długiej¹¹⁷. Takie określenie lokalizacji kramów sukiennych wskazuje, że budynek sukiennic znajdował się w południowej części Rynku¹¹⁸. Pozostałości drewnianych kramów kupieckich zostały odkryte na Rynku w latach dziewięćdziesiątych XX w., odsłonięte fragmenty są jednak zbyt małe, by na ich podstawie wyciągać jakiegokolwiek wnioski¹¹⁹. W części północnej rynku wzniesiono zapewne budynek ratusza, wzmiankowanego po raz pierwszy w 1361 roku¹²⁰. Wszystkie istniejące źródła dotyczą jedynie pewnych czynności prawnych wykonywanych na ratuszu lub zapisów czynszów z ratusza, nie pozwalają więc na jego bliższą charakterystykę¹²¹.

Obok sukiennic, jak można wnosić z analogi do innych miast śląskich, znajdowały się także inne obiekty handlowe¹²². Źródła informują o istnieniu ław kuśnierskich (1293), ław piekarskich i szewskich (1294) oraz kramów (1293 i 1313)¹²³. Te ostatnie znajdowały się prawdopo-

Rys. 4. Konstrukcja studni ul. Rzeźnicza 8

dobnie nie na samym rynku, tylko przed kościołem parafialnym przy ul. Nowej, gdzie istniały jeszcze w XIX w.¹²⁴ Poza rynkiem znajdowały się także jatki rzeźnicze. Pierwsza wzmianka o nich pochodzi z 1258 r. Wśród określonych w tymże roku dochodów klasztoru dominikańskiego znajdował się tój na oświetlenie oratorium i dormitorium pobierany ...*de macellis...*¹²⁵. W 1267 r. Merborch, wdowa po sołtysie Nowej Cerekwi nadała dominikanom połowę jatki w Raciborzu, a w 1306 sam książę Przemysł nadał raciborskim dominikankom cztery książęce ławy rzeźnicze, położone ...*versus plateam in qua annona venditur in fine omnium macellorum...*¹²⁶. W wieku XIX obiekt określony jako *Fleischerbank-Haus* znajdował się przy ulicy Rzeźniczej. Od strony ulicy Długiej prowadziła do niego wąska uliczka¹²⁷. W trakcie badań archeologicznych w tym rejonie odkryto jamę odpadową, zawierającą duże ilości kości zwierzęcych, datowaną na XIV w., potwierdzająca istnienie jatek w tym miejscu. Skład odnalezionych fragmentów kostnych wskazuje na jego konsumpcyjny charakter¹²⁸. Dochody z jatek, oprócz obu klasztorów dominikańskich, otrzymywali także od 1333 r. bożogrobcy z Nowego Miasta, jatki wymieniane są także wśród dochodów kaplicy św. Tomasza na zamku, a następnie kapituły raciborskiej¹²⁹. W 1294 r. ks. Przemysł zakazał zakładania jatek mięsnych poza obszarem miasta, z kolei ks. Leszek w 1326 r. zezwolił, aby oprócz już istniejących 36, mieszczanie założyli następne, nie tylko na terenie miasta, ale także w jego okolicy¹³⁰. W 1363 roku wymieniona została *curia macellorum* (rzeźnia), z której czynsz wieczny w wysokości 4 grzywien nabył za 40 grzywien od wójta Mikołaja książę Mikołaj opawski i raciborski, celem darowizny testamentowej dla cystersów w Rudach¹³¹. Powyższe informacje wskazują, że już w drugiej połowie XIII w. Racibórz pełnił rolę ważnego ośrodka handlowego. Na znaczenie handlu w mieście wskazuje dodatkowo istnienie książęcej komory celnej i mennicy książęcej, znanych od roku 1290¹³². Ponadto raciborskie miary zbożowe używane były w okolicy miasta, co mówi o zasięgu rynku miejskiego.¹³³

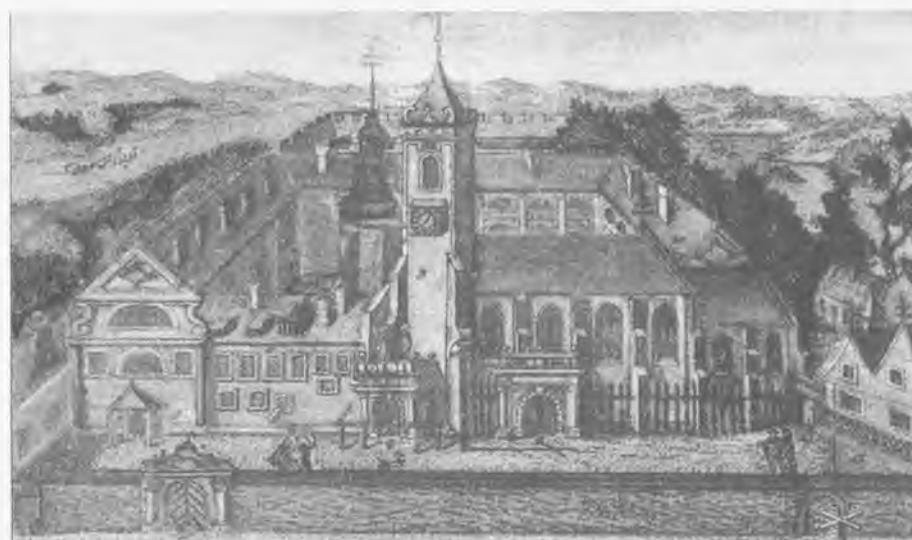
Ważnym elementem infrastruktury był zaopatrujący miasta w wodę wodociąg. Jego budowa musiała nastąpić we wczesnym etapie rozwoju Raciborza, skoro już w 1258 r. dominikanie otrzymali potwierdzenie praw do wodociągu ... *que de villa nomine Studzona derivatur et per mediam civitatem usque per domum decurrit, cum molendino et area, que circa molendinum est...*¹³⁴. Przebiegu pozostałej części akweduktu możemy się jedynie domyślać na podstawie analizy dziewiętnastowiecznych planów miasta¹³⁵. Potwierdzonym punktem jest zaznaczona na obu planach studnia w południowej części rynku, prawdopodobnie identyczna ze studnią odnalezioną w trakcie badań archeologicznych w latach dziewięćdziesiątych XX w., choć sam obiekt datowany jest na okres nowożytny¹³⁶. Do studni woda doprowadzona była dębowymi rurami z Psiny przez Bramę Mikołajską. Od rynku wodociąg prowadził na posesję dominikanów, skąd wychodził dalej do Nowego Miasta, zgodnie z informacją z 1301 r., że pole, jakie otrzymał mieszczanin raciborski Tilon znajdowało się przy akwedukcie pomiędzy Starymi i Nowymi Ogrodami¹³⁷. Akwedukt pojawia się także w nadaniach dla dominikanek z 1306 r. Mniejszy z dwóch nadanych im młynów znajdował się przy fosie miejskiej i akwedukcie¹³⁸. Z rozmieszczenia obu młynów wynika, że nie mógł być to ten sam wodociąg, który przechodził przez dobra dominikanów. Mógł być natomiast w jakimś stopniu zbieżny z boczną

odnogą, zaznaczoną na planie z 1831 r., prowadzącą z ul. Panieńskiej na północ do granic miasta¹³⁹. Pozostałe dwie dziewiętnastowieczne linie wodociągu, prowadzące z rynku na Mały Rynek (do browaru miejskiego) i z ul. Panieńskiej do studni na ul. Solnej nie są potwierdzone źródłowo w tak wczesnym okresie.

*

Duże znaczenie dla rozwoju przestrzennego i funkcjonalnego miasta miało pojawienie się w nim klasztoru dominikanek. Sam kościół dominikanek konsekrowany został w roku 1335, ale obecność mniszek w mieście można datować już na schyłek XIII wieku¹⁴⁰. Zasadnicza fundacja klasztoru miała miejsce w roku 1306, kiedy to książę Przemysł dokonał szeregu nadań na rzecz dominikanek. Pierwszym nadaniem była działka przy bramie wiodącej do kościoła św. Mikołaja (w Starej Wsi). Rozciągała się ona na szerokość od bramy wzdłuż murów miejskich aż do Odry. Jej długość wynosiła 116 *cubitum* (łokci; 1 łokieć ok. 44 cm, tak więc 116 łokci to ok. 51 m) od bramy muru w stronę kościoła św. Jakuba. Dokument podawał, że rozciągała się ona do połowy działki (*usque ad mediam aream*) należącej do archidiakona opolskiego Stefana, którą ten nadał zakonnikom przed swoją śmiercią (tak więc długość połowy działki Stefana wynosiłaby kolejne 116 łokci). Cała ta działka została nadana zakonnikom, wyjąwszy kawałek ulicy między posiadłością zakonnic a budynkami miasta. Miała być ona wolna od podatków. Zakonnikom wolno było zbudować dowolne budynki na działce i na brzegu rzeki. Nadanie było posagiem dla ks. Eufemii (Ofki), córki ks. Przemysława, naruszyliście granic posesji zakonnic mieli podlegać karom książęcym i miejskim, oprócz odszkodowania dla zakonnic. Nakazano także usunięcie „podejrzanych osób” z otoczenia klasztoru. Działka klasztorna rozciągać się miała aż do murów miejskich, bez pozostawienia przejścia pomiędzy. Kolejnym nadaniem była zwolniona od podatków posiadłość w Ocicach i prawo niemieckie dla wszystkich obecnych i przyszłych posiadłości klasztoru. Zakonnice otrzymały także potwierdzenie posiadania dwóch młynów na Nowym Mieście, z ich działkami, ogrodami i innymi przynależnościami, nadanymi jeszcze w 1299 r. Jeśli młyny te zostałyby zniszczone przez powódź, mogły one zostać odbudowane na innym miejscu, ale tak by nie przynieść szkody innym. Następnie książę nadał cztery książęce ławy rzeźnicze i dwie książęce ławy piekarskie, wszystkie zwolnione od podatków¹⁴¹. W roku następnym nadania Przemysła zostały potwierdzone przez jego syna Leszka. Dokument Leszka precyzował nadanie w Ocicach na 30 małych łanów (ok. 450 ha) i wymieniał nadanie 3 łanów z ogrodem koło kościoła św. Jana (na Ostrogu), celem założenia tam folwarku.¹⁴²

W 1313 r. książę Leszek nadał kolejne dwie ławy piekarskie zakonnikom. Nadanie to określono jako posag wstępującej do klasztoru Ofki (Eufemii). Tego samego dnia (9 kwietnia) książę Leszek uczynił kolejne nadanie z okazji wstąpienia Ofki do klasztoru. Otrzymała ona wolny od podatków folwark w Proszowcu. Po jej śmierci posiadłość ta miała przyspaść klasztorowi. Jeśli Leszek zmarłby bezpotomnie, Ofka otrzymać miała cztery wsie w okolicy Raciborza: Markowice, Lyski, Pogrzebień i Lubomię, które miały przejść na klasztor po jej śmierci. Otrzymała ona także część czynszu zbożowego z młyna przy murach miejskich jako nadanie dożywotnie. Ponadto Ofka dostała cały czynsz z *venditorium*, bądź też kramów sukiennych, cały czynsz kramarzy (tak więc nadanie to odnosiło się do innych kramów, nie sprzedających sukna) oraz cały czynsz z Nowych Zagród, z wyjątkiem uprzywilejowanych ogrodów tamże. Po jej śmierci dochody miały powrócić do skarbu książęcego¹⁴³. Zgodnie z testamentem Eufemii z 1358 roku, księżna przekazała klasztorowi (na ręce swoich siostrzenic Eufemii i Agnieszki, także dominikankom raciborskim) m.in. 1 grzywnę rocznego czynszu od krojczych sukna w Raciborzu, 8 skojców rocznie od każdego kramu w mieście, 6 skojców rocznego czynszu z każdego łana pod Raciborzem, a z Nowych Ogrodów pod Raciborzem czynsz roczny 9 grzywien i 9 skojców. Testament obejmuje także roczny czynsz 1 kopy groszy od domów przy ulicy Szerokiej i z dworów przy fosie¹⁴⁴.

Rys. 5. Widok klasztoru dominikanek w Raciborzu, XVIII w., oryg. zaginiony. Reprodukacja wg karty pocztowej za J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, *Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Raciborzu*, Racibórz 2005, s. 234.

W 1317 r. książę Leszek potwierdził posiadanie działki (*area*) przez klasztor. Po pierwsze potwierdził on posiadanie działki dzierżonej tytułem zamiany za inną działkę i dom (*domus*) z rycerzem Janem Kornicą i jego synem Mieszkiem¹⁴⁵. Działka ta przyłączona została przez zakonnicę do posesji będącej już wcześniej w ich posiadaniu i przeznaczona miała być pod budowę kościoła. Książę potwierdził następnie zamianę ulicy miejskiej (*communis platea*), dokonaną przez klasztor z mieszczanami. Ulica ta określona została jako *prima est ad sinistram intrando civitatem a beato Nicholao* (pierwsza po lewej, wchodząc do miasta od strony św. Mikołaja). Została ona włączona do działki klasztornej i potwierdzona jako posiadłość zakonnic. Całkowita długość działki posiadanej poprzednio przez klasztor, a powiększonej przez księcia wynosić miała 206 *ulnas sive cubitos* (łokcie; ok. 90.64 m), licząc od murów miejskich w stronę kościoła dominikanów (*a muro civitatis directe tendendo versus fratres predicatorum*). Od strony muru bramy św. Mikołaja, licząc w kierunku Rynku, działka dzierżona przez klasztor i powiększona przez księcia rozciągała się na 53.5 łokcie (ok. 23.54 m). Książę potwierdził też zwolnienie podatkowe całej posesji, tudzież kary dla naruszcycieli własności mniszek¹⁴⁶.

Wymiana parceli z Janem Kornicą została dokonana prawdopodobnie przez księcia, chociaż brak jest danych o własności klasztoru, mogącej stać się obiektem takiej wymiany. Dokument stwierdzał ponadto, że działka licząca 206 łokci długości, została powiększona przez księcia. Tak więc poprzednia działka Jana położona była w południowo-zachodniej części późniejszego kościoła dominikanek, zaś on sam otrzymał inną działkę w zamian od księcia. 206 łokci nie odnosi się do całej długości działki zakonnic. Jeśli czytać wyrażenie *a muro civitatis* nie jako "od muru," lecz "od strony muru," wychodzi, że 206 łokci pasuje do długości południowo-zachodniej części działki zakonnic (od granicy dawnej działki archidiacona Stefana, nadanej około roku 1299 klasztorowi, do granicy nowej działki Jana Kornicy)¹⁴⁷. Dokument podawał ponadto, że kościół klasztorny zbudowany miał być na działce otrzymanej od Jana. Obszar kościoła wpisuje się dobrze w rozmiar tej działki. Badania archeologiczne wykazały istnienie wcześniejszych warstw kulturowych, poprzedzających fundację kościoła¹⁴⁸. Co do ulicy włączonej do działki klasztornej, sformułowania dokumentu wskazywałyby na małą uliczkę między ul. Panieńską i Długą (*Jungferngasse* i *Langeasse*).

*

Jak już wspomniano w 1267 r. książę Władysław nadał mieszczanom raciborskim prawo do drewna z lasów książęcych po obu stronach Odry. Obok wspomnianej już rozbudowy miasta, przywilej ten dotyczył także przypadków zniszczenia miasta przez pożar. Transport drewna winien był nie szkodzić łąkom na brzegach Odry. Odbywać się powinien przez zarośnięty obszar (*fruteco vel succisura civitatis et castrum*) zwany Pasięką. Dokument ten, wymieniając wieś lokowaną obok miasta (Nowe Zagrody, gdzie mieszczanie mogli posiadać dobra), także nadawał raciborzanom pastwiska między Studzienną, Pasięką a ogrodami miejskimi (*ortos civitatis*), rozciągającymi się do brzegów Odry¹⁴⁹. W roku 1294 Przemysław raciborski nadał miastu las, rozciągający się wzdłuż drogi do Rybnika, pomiędzy *horti locati* i łąkami w pobliżu wsi Nieboczowy, na południe od miasta za Odrą. Las rozciągał się od Odry do rzeki Łęgoń wzdłuż osi wschód-zachód¹⁵⁰. Dalsze rozszerzenie własności mieszczanńskiej poza mury miasta potwierdzone zostało dokumentem księcia Przemysła z roku 1301. Książę nadał raciborskiemu mieszczaninowi Tilonowi kawałek ziemi między „Starymi” a „Nowymi Ogrodami” (Nowe Zagrody), koło akweduktu biegnącego przez miasto do kościoła dominikanów. Ziemia ta mogła być wykorzystana przez Tiloną jako łąka, bądź w inny sposób. Nadanie było wolne od podatków, z wyjątkiem rocznego czynszu 4 skojców na dzień św. Marcina (11 listopada), począwszy od roku 1302, dla dominikanek raciborskich¹⁵¹. Kolejne ogrody, tym razem na terenie Starej Wsi, mieszczanie otrzymali od ks. Przemysła w roku 1305. Rozciągały się one aż do Miedonii, do ogrodu Bertolda, a z drugiej strony od dworu wójta Kaona do końca Starej Wsi i do Nowych Zagród. Mieszczanie mieli mieć prawo do czynszów z tych ogrodów i do pastwisk między Studzienną a Nowymi Zagrodami aż do rzeki Odry¹⁵². Nadanie to zostało potwierdzone i rozszerzone przez księcia Leszka w roku 1308¹⁵³.

*

Około 1294 książę Przemysław rozpoczął lokację Nowego Miasta w pobliżu Raciborza. Położone było ono między murami miejskimi a rzeką Odrą, na terenie w jakimś stopniu już zorganizowanym¹⁵⁴. Dokument z roku 1294 mówi: *locationem novam per nos inchoatam... prefate civitatis Ratibor uniendam duximus...*¹⁵⁵. Z jakiegoś więc powodu lokacja została poddana staremu miastu, a Nowe Miasto utraciło wkrótce odrębność prawną¹⁵⁶. Jurysdykcję władz miasta Raciborza nad Nowym Miastem potwierdzono w r. 1313, kiedy wójt i miasto Racibórz zwolnili młyn dominikanek w Nowym Mieście od podatków miejskich¹⁵⁷. Zasadnicą Nowego Miasta był wójt raciborski Jan, który otrzymał także pozwolenie na wzniesienie karczmy dla wspólnoty miejskiej na obszarze Nowego Miasta oraz 1/3 kar sądowych i 1/6 czynszów, podczas gdy reszta przypadać miała księciu. Celem integracji handlu miejskiego książę zakazał lokowania karczm, ław handlowych (wymie-

niono ławy rzeźnicze, piekarskie i szewskie) i innych kramów poza miastem (starym) na obu brzegach Odry. Mieszczanie raciborscy otrzymali także nowe pastwiska na brzegu Odry, na obszarze rozciągającym się aż do drogi do „Łęgu” i pobliskiego wzgórza. Celem wsparcia nowej lokacji osadnicy w Nowym Mieście otrzymali 8 lat zwolnień podatkowych. Po tym okresie mieli być zobowiązani do zwykłych podatków i posług, z wyjątkiem straży nocnej (*vigilias nocturnales*)¹⁵⁸. Wobec katerycznego zakazu zakładania w Nowym Mieście urzędów handlowych pojawia się pytanie o podstawę ekonomiczną dla nowo utworzonego organizmu miejskiego. Niestety brak podstaw do udzielenia na nie odpowiedzi¹⁵⁹.

W roku 1295 książę Przemysław ufundował pod wezwaniem św. Krzyża szpital dla ubogich w Nowym Mieście. Patronat nad nim sprawować miał klasztor bożogrobców w Miechowie, osadzonych przy szpitalnym kościele pod wezwaniem św. Piotra i Pawła¹⁶⁰. W 1296 r. biskup wrocławski Jan zatwierdzając dokonanej fundacji przyznał bożogrobcom prawo do udzielania na przyszpitalnym cmentarzu pochówków mieszczan raciborskich, pod warunkiem, że sakramentów udzielać im będzie proboszcz raciborski¹⁶¹. W dokumencie powstałym w latach 1302–1306 biskup wrocławski Henryk nadał prepozyturze, kościołowi i szpitalowi egzemplarz duchowny i podporządkował je klasztorowi bożogrobców w Nysie¹⁶². W początkach XIV w. Jan, syn mieszczanina raciborskiego Wernera, podjął próbę zorganizowania przy klasztorze bożogrobców szkoły konkurencyjnej dla szkoły działającej przy parafii. Wywołało to reakcję biskupa wrocławskiego Henryka. Jan został ekskomunikowany, a na protesty mieszczan uważających, że to oni zatrudnili Jana, biskup odpowiedział katerycznym podkreśleniem prawa proboszczów do mianowania nauczycieli w szkołach parafialnych¹⁶³. Nieznana jest podstawa ekonomiczna funkcjonowania szpitala i klasztoru ustalona w chwili jego fundacji. Najstarszy plan szczegółowy tej części miasta, jako obiekty znajdujące się niegdyś pod jurysdykcją bożogrobców zaznacza obszar przyległy do Odry, choć z innych źródeł wiadomo, że mniej więcej w połowie tej posiadłości nad brzegiem Odry znajdował się młyn dominikański, wraz z przynależnym mu placem¹⁶⁴. W 1302 r. ks. Przemysław nadał szpitalowi prawo patronatu do kościoła w Rudniku, co związane było z pewnymi dochodami¹⁶⁵. Następca Przemysła, ks. Leszek w 1311 r. przyznał bożogrobcom prawa budowy trójkołowego młyna w Proszowcu a w 1317 r. drugiego, także w Proszowcu, na prawym brzegu Odry przed mostem¹⁶⁶. Z 1333 r. pochodzi informacja o otrzymywaniu przez klasztor czynszu z połowy ławy rzeźniczej w mieście¹⁶⁷. W roku 1391 kanonik Mikołaj Bertoldi ufundował ołtarz w kościele św. Piotra i Pawła, uposażając go czynszem 6 grzywien i 12 groszy z Wodzisławia¹⁶⁸. W roku 1404 księżna Anna nadała klasztorowi bożogrobców swój folwark w Rudniku¹⁶⁹. Z kolei w roku 1416 szpital uposażony został czynszem 6 grzywien i 12 groszy z raciborskiego *Bürgerfeld*¹⁷⁰. W roku 1423 Jan książę opawski i raciborski sprzedał za 40 grzywien czynsz odkupny 4 grzywien Mikołajowi Jorge, przełożonemu szpitala¹⁷¹. W roku 1467 książę Jan sprzedał szpitalowi czynsz 2 grzywien płatny przez radę miejską¹⁷². Szpital funkcjonował jeszcze w pierwszej połowie XVI w. ale tracił znaczenie na rzecz nowego szpitala ufundowanego już w mieście¹⁷³.

Układ przestrzenny Nowego Miasta można rekonstruować jedynie hipotetycznie, na podstawie nielicznych wzmianek źródłowych i znacznie późniejszy materiał kartograficzny. Najstarszy szczegółowy plan Nowego Miasta pochodzi dopiero z lat czterdziestych XIX w., wcześniejsze ujęcia kartograficzne jedynie ogólnie ukazują sytuację przestrzenną tego terenu. Zasadniczym wnioskiem, jaki można wysnuć z ich analizy jest przyjęcie, że najstarszy most na Odrze zbudowany był na przedłużeniu drogi od Bramy Odrzańskiej do rzeki¹⁷⁴. Tym samym droga ta była główną osią kompozycyjną osiedla, wzdłuż której usytuowane były poszczególne parcele, tak jak można to zauważyć na planach z XIX wieku¹⁷⁵. W XVI w. było ich siedemnaście, w XIX w. już dwadzieścia, ale cztery znajdowały się tuż przy Bramie Odrzańskiej¹⁷⁶. Po jej wschodniej stronie, w części bliżej Odry znajdowały się posiadłości bożogrobców, z kościołem usytuowanym szczytowo w kierunku ulicy. Budynek kościoła i klasztoru zostały rozebrane w XIX w. nie da się więc odtworzyć ich założenia architektonicznego¹⁷⁷. Znajdujące się za nim prawdopodobnie ogrody przecinał wodociąg biegnący z miasta do Odry. Przy jego końcu, przy samym brzegu, znajdował się wzmiankowany w 1258 r. młyn i plac należące do dominikanów¹⁷⁸. Za dobrami bożogrobców znajdował się obszar pozostający do XIX w. własnością zamkową, zamknięty od wschodu półkolistym wałem lub fosą, której ślady znajdują się na planie szczegółowym z ok. 1844 roku¹⁷⁹. W Nowym Mieście znajdowały się także dwa młyny należące do dominikanek. Młyn czterokołowy, określony jako młyn Kunona, położony był *ad iactum baliste* (na strzał z kuszy: około 300 m) od mostu. Młyn dwukołowy położony był między młynem Kunona a starym miastem, koło akweduktu przy fosie staromiejskiej, tzn. prawdopodobnie przy młynówce¹⁸⁰. Wzajemne położenie obu młynów i miasta pozwala na ich usytuowanie w zachodniej części Nowego Miasta¹⁸¹.

*

W 1336 r. zmarł książę Leszek, ostatni władca Raciborza z linii Piastów raciborskich. Przed śmiercią Leszek złożył hołd lenny Janowi Luksemburskiemu, królowi Czech, który w 1337 r. przeniósł sukce-

Ryc. 6. Kościół Bożogrobców i Brama Odrzańska wg F. Wernher, *Scenographia Urbium Silesiae*, tab IX, Norymberga b. d. [przed 1752]

się raciborską na ks. opawskiego Mikołaja¹⁸². Tym samym zapoczątkowane zostały niemal stuletnie rządy książąt opawskich w księstwie raciborskim¹⁸³. W 1521 r. lenno raciborskie powróciło do rąk Piastów opolskich w osobie ks. Jana. Książę ten zmarł bezpotomnie w 1532 r., dziedzictwo po nim przeszło na Koronę Czeską¹⁸⁴. W roku 1400 (29 października) Racibórz został oblężony przez wojska węgierskie Zygmunta Luksemburskiego. Miasto nie zostało zajęte, lecz w jego okolicy wyrządzone zostały spore zniszczenia¹⁸⁵. Szkody poniosło otoczenie miejskie także w październiku 1438 roku, kiedy pod miastem zatrzymały się wojska polsko-litewsko-ruskie króla Władysława Jagiełły i królewicza Kazimierza¹⁸⁶.

*

Określenie liczby ludności zamieszkałej w Raciborzu przed XIV wiekiem jest niezwykle trudne ze względu na brak dostatecznego materiału źródłowego. W literaturze przyjmuje się na podstawie danych o przywileju warzenia piwa, znanych dopiero z wieku XVI, że w połowie wieku XIII w Raciborzu mieszkało od 900 do 1500 osób.¹⁸⁷ Według wykazu świętopietrza z roku 1329 Racibórz płacił 5 grzywien srebra, co przy przyjęciu 1 denara od mieszkańca dawałoby 2880 osób.¹⁸⁸ W roku 1337 Racibórz płacił 4,5 grzywiny i 4 skojce (8 groszy), co daje 2688 osób dla miasta i okolicy.¹⁸⁹ Są to dane dotyczące nie tylko samego miasta ale całej parafii raciborskiej.¹⁹⁰ Niemniej liczba ludności Raciborza nie mogła być dużo mniejsza, skoro sąsiednia parafia św. Mikołaja w Starej Wsi obejmująca Starą Wieś, Nowe Zagrody, Miedonię, Pawłów, Proszowiec i Studzienną płaciła 3 wiardunki, co dawałoby 432 osoby dla okręgu parafialnego.¹⁹¹ W roku 1375 książę opawski i raciborski Jan dokonał fundacji w kościele dominikanek, uposażając ją czynszem dymowym (kominowym) z Raciborza, wynoszącym 1 grosz od komina z czego 9 grzywien miało stanowić dochód dominikanów.¹⁹² Nie wiadomo jaki był całkowity dochód z czynszu, można jedynie przyjąć, że czynszem objęto co najmniej 432 domy, co przy przeciętnym 5 osób na dom daje ok. 2160 osób w drugiej połowie XIV w.¹⁹³ Późniejsze dane zdają się wskazywać na zmniejszanie się liczby ludności miasta trwające do początków XVI w.¹⁹⁴

*

Omawiając stosunki etniczne i zawodowe w mieście, podkreślić należy fragmentaryczność źródeł wcześniejszych niż urbarz i księga gruntowa z roku 1532. Odnoszą się one ponadto zasadniczo do górnych warstw mieszczaństwa. Bardzo wartościowym źródłem jest księga bracka Bractwa NMP, choć korzystanie z niej utrudnia fakt, iż najstarsze wpisy pozbawione są odnośników chronologicznych.¹⁹⁵ Pośród imion mieszczan raciborskich, występujących w starszych źródłach, przeważają imiona niemieckie i ogólnochrześcijańskie. W miarę upływu czasu obserwować można zwiększenie się liczby imion słowiańskich, co odpowiada zapewne zmianom w składzie etnicznym miasta.¹⁹⁶

W 1379 roku, kiedy to rada miejska Brzegu wypłaciła Henrykowi, marszałkowi księcia Henryka brzeskiego sumę 450 grzywien, w imieniu księcia opawskiego i raciborskiego Jana, pieniądze dostarczył Żyd Moszo.¹⁹⁸ Nie ma żadnej pewności, że był on mieszkańcem Raciborza, ale już w 1377 r. wzmiankowana jest w mieście ulica Żydowska.¹⁹⁹ Obecność mieszkańców narodowości żydowskiej w mieście potwierdzona jest w pierwszej ćwierci XV wieku. Pożar, jaki wybuchł w 1415

roku, rozpoczął się w domu Żyda Daniela.²⁰⁰ W drugiej połowie XV wieku w Raciborzu działała synagoga, położona prawdopodobnie przy ul. Sukienniczej.²⁰¹ Na początku XVI w. ludność żydowska w Raciborzu musiała stanowić silną grupę skoro w 1510 r. książę Walentyn, potwierdzając przywileje miasta zobowiązał się do niesprowadzania Żydów do miasta.²⁰²

Tab. 1. Imiona/nazwiska mieszczan raciborskich w źródłach dokumentowych od połowy XIV w. do roku 1532 (bez *Liber Albus* Bractwa NMP)¹⁹⁷

Rok	Ogólnochrześcijańskie	Niemieckie	Słowiańskie
1317	4	2	
1321	4	11	
1330	4	6	
1331	2	8	
1333		4	
1337	3		
1341		5	
1342	3		
1346	5	12	
1352	3	8	
1356	4	1	
1361	4	4	1
1368	6	17	2
1375		5	
1376		5	
1377	1	1	
1377		1	
1379	1	1	
1382		5	
1385	6	43	2
1386		1	
1396	2	2	
1404		18	
1436	1	1	1
1441		1	
1446			1
1447			1
1456	4	3	1
1472			1
1478	1		
1480			1
1484	1		
1488			1
1490			1
1504			1
1510	2	1	4

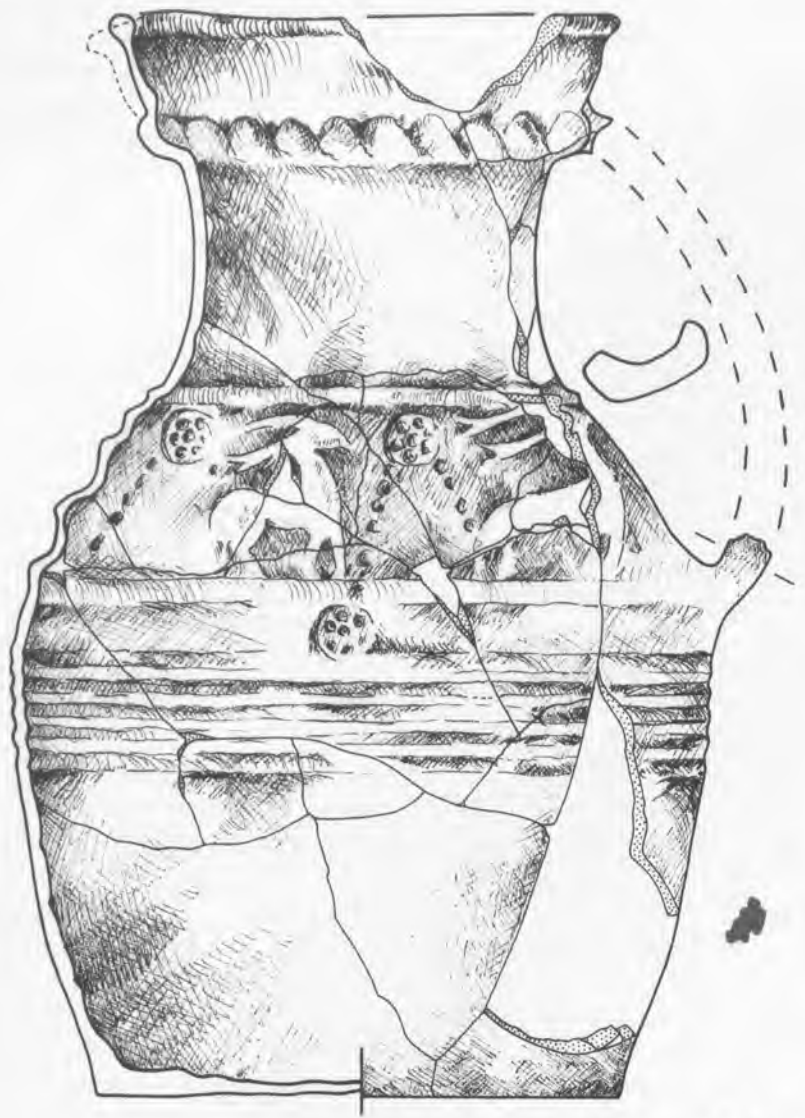
Tab. 2. Imiona i nazwiska mieszkańców Raciborza i najbliższych okolic (mieszczan, duchownych) od połowy XIV wieku do roku 1532 w *Liber Albus* Bractwa NMP (H. Schaffer, *Geschichte*, s. I-XXXIII)

Okres	Ogólnochrześcijańskie	Niemieckie	Słowiańskie
Do 1350	4	19	
1351-1400	9	166	19
1401-1450	40	363	136
1451-1500	34	190	146
1501-1532	8	4	19

*

W kwestii struktury zawodowej miasta brak jest dokładnych danych poza wzmiankami o przedstawicielach poszczególnych zawodów. Istnienie cechów jako części organizacji systemu prawnego wzmiankował już list Świdnicy do Raciborza z roku 1293.²⁰³ Ponadto w roku 1307 wymienieni zostali młynarz, nożownik i słodownik jako ławnicy.²⁰⁴ Z kolei w roku 1309 istniał już prawdopodobnie cech rzeźników.²⁰⁵ Źródła dla okresu od XIV do początków XVI wieku wymieniają przedstawicieli następujących zawodów: kupcy solni, kramarze, mincerze, szewcy, młynarze, rybacy, kowale, krawcy, sukiennicy, piekarze, nożownicy, furmani, złotnicy, miecznicy, mosiężnicy, blacharze, konwisarze, piwowarzy, kotlarze, kuśnierze, tucznicy, bednarze, murarze, słodownicy, chmielarze, siodlarze, garncarze, garbarze, śrubownicy, lekarze, balwierze, stelmachowie, ślusarze, łaziebownicy, farbiarze, jedwabnicy, szklarze.²⁰⁶

Niewiele na temat zawodów uprawianych przez mieszkańców Raciborza można powiedzieć na podstawie urbarza z 1532 r. Urbarz notuje jedynie nazwiska właścicieli domów i tylko w czterech przypadkach także wykonywany przez nich zawód. Są to dwaj płóciennicy (*Leinweber*) Georg Waleckh i Hanus Ryga, kowal (*Schmidt*) Leonhart Kisfer i sukiennik (*Tuchmacher*) Hanus Wilcher.²⁰⁷ W pozostałych przypadkach musimy posilkować się brzmieniem nazwisk urobionych od nazw zawodów lub wykonywanych funkcji. W urbarzu znajduje się 68 takich nazwisk, mogących być świadectwem wykonywanego zawodu. Wśród

Ryc. 7 Dzban, ceramika czerwona, szkliviona, XIV.

Rys. 8 Naczynie akwamanila, XIV w. ul. Mickiewicza/Zborowa.

nich najliczniejszą grupę stanowią nazwiska tkaczy. W 1532 r. w Raciborzu właścicielami domów było 13 płócienników (*Leinweber lub Leonweber*) i 8 sukienników (*Tuchmacher*).²⁰⁸ Liczną grupę stanowili także szewcy (*Schuster, Schuester*) — 8 nazwisk;²⁰⁹ krawcy — 6 nazwisk²¹⁰ i ślusarze (*Schlosser, Schlischer, Schlaser*) — 6 nazwisk.²¹¹ Ponadto, sądząc po nazwiskach, raciborskimi posesjonatami byli rzeźnicy (*Fleischer*) — 4 nazwiska;²¹² kowale (*Schmidt*) — 3 nazwiska;²¹³ bednarze (*Butner, Putner, Bitner, Schafler*) — 4 nazwiska;²¹⁴ kuśnierze (*Kurschner, Kirschner*) — 4 nazwiska;²¹⁵ kołodzieje (*Radmacher, Ratmacher*) — 2 nazwiska;²¹⁶ siodlarze (*Sattler*) — 2 nazwiska²¹⁷ i złotnicy (*Goldschmidt*) — 2 nazwiska.²¹⁸ Pozostali to miecznik (*Schwertfeger*), furman, pisarz miejski (*Stadtschreiber*), konwisarz (*Schmelzer*), wytwórca cegieł (*Ziegler*), wytwórca pługów (*Pflugmacher*).²¹⁹ Jak widać, znajdujące się w urbarzu nazwiska mieszczan, nie oddają w pełni struktury zawodowej miasta. Wyraźnie wskazuje jednak na dominację tkactwa w rzemiośle raciborskim początków XVI w. Liczną grupę stanowiły także rzemiosła odzieżowe — szewcy, krawcy, kuśnierze, oraz zaspakajające potrzeby mieszkańców — rzeźnicy czy bednarze. Trzecią licznie reprezentowaną przez nazwiska mieszczan grupą byli członkowie cechu rzemiosł metalowych — ślusarze, kowale i inni.²²⁰

*

Władza w mieście sprawowana była przez dziedzicznego wójta, radę i ławę.²²¹ Rola wójta jednak stopniowo malała.²²² W roku 1321 nadanie dla dominikanek potwierdzała już tylko rada i ława.²²³ Wójt Jan wzmiankowany jest w roku 1330, kiedy wraz z ławnikami poświadczal transakcję przekazania dóbr między mieszczanami.²²⁴ W następnym roku nadanie dla dominikanek raciborskich poświadczali rajcy i ławnicy, tak samo jak transakcję między mieszczanami trzy lata później.²²⁵ W roku 1341 układ w sprawie spłaty długu zaciągniętego przez przodków Eufemii u mieszczanina raciborskiego, poświadczal burmistrz (przewodniczący rady miejskiej) oraz rajcy.²²⁶ Pojawienie się burmistrza oznaczało wzrost roli mieszczan w zarządzie miastem i osłabienie pozycji wójta. W roku 1346 przekazanie majątku spadkobiercom poświadczali jedynie rajcy (5) i ławnicy (7).²²⁷ Także jedynie rada (5 rajców) i ława (6 ławników) potwierdziła w roku 1352 sprzedaż własności w Lgocie dominikankom.²²⁸ Zwraca uwagę, iż transakcja sprzedaży czynszu na dochodach miejskich dominikanom raciborskim w roku 1375 dokonana została przez burmistrza, rajców, ławników i starszych cechów.²²⁹ Ponadto w roku 1376 prośba raciborzan do księcia opawskiego i raciborskiego Jana w sprawie możliwości zwoływania jarmarku przekazana została władcy jedynie przez rajców.²³⁰ Podobnie w roku 1382 jedynie rajcy prosili księżną Annę i jej syna Jana o zgodę na sprzedaż czynszu z dochodów miejskich.²³¹ Wójt dziedziczny Raciborza pojawia się w źródłach do 1385 r. zwykle w charakterze świadka.²³² Po tej dacie urząd wójta dziedzicznego został wykupiony.²³³ W roku 1404 rada i ława miejska potwierdziła nadanie czynszu dla dominikanek przez postrzy-

gaczy sukna i właścicieli kramów w mieście. Użyte zostało określenie: *Wir Rattmanne zu Rathibor mit vnsern faythen und scheppen*, lecz wójt nie został wymieniony z imienia.²³⁴ Po 1416 r. wymieniane są jeszcze „Łany wójtowskie” która należy uznać za pozostałość urzędu wójtowskiego w mieście.²³⁵ We wszystkich późniejszych działaniach prawnych miasto reprezentuje burmistrz, rada, ławnicy i starsi cechowi.

Wzrost znaczenia władz miejskich potwierdza także przejęcie w roku 1373 pełni władzy sędowniczej.²³⁶ W czasach panowania księcia Jana II (1385–1423) Racibórz otrzymał także prawo bicia monety.²³⁷ W roku 1483 miasto kupiło od Janusza księcia opawskiego i raciborskiego podatek *anfala a napad miejski*.²³⁸ W roku 1510 księżę opawski i raciborski Walentyn uwolnił miasto od usług transportowych.²³⁹ W tym samym roku księżę potwierdził przywileje miejskie i postanowił, iż Racibórz, płacący dawniej księżętom 100 grzywien, winien płacić obecnie 200, lecz będzie zwolnione z tej opłaty w razie zniszczeń pożarowych czy wojennych.²⁴⁰

*

Kościół parafialny Raciborza w 1335 r. był siedzibą archiprezbiteriatu raciborskiego, obejmującego swym zasięgiem w roku 1447 18 okolicznych parafii.²⁴¹ Istniejący do dziś, choć wielokrotnie przebudowywany i modernizowany kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny wzniesiony został na miejscu poprzedniego po 1300 r.²⁴² W 1416 roku, po przeniesieniu do kościoła kolegiaty, dotąd działającej przy kaplicy zamkowej, rozpoczęto budowę obok chóru dwukondygnacyjnej dobudówki kapitułarza i skarbcza, zakończoną w 1418 r.²⁴³ W roku 1436 ufundowany został ołtarz w nowej kaplicy, dobudowanej do zachodniej fasady kościoła, gdzie głoszone miały być kazania niemieckie.²⁴⁴ Z czasem, wobec przewagi mieszkańców niemieckojęzycznych we władzach miasta stała się ona kaplicą polską, podczas gdy nabożeństwa dla Niemców odprawiano przy głównym ołtarzu.²⁴⁵ W 1444 roku wymienione zostały zbiory biblioteczne i archiwalne kościoła parafialnego mieszczące się w pomieszczeniach dobudowanych do gmachu kościoła.²⁴⁶

W roku 1416 księżę Jan przeniósł kolegiatę św. Tomasza z kaplicy zamkowej do kościoła NMP w Raciborzu. Przy okazji księżę potwierdził uposażenie prepozyta, dziekana i 12 kanoników.²⁴⁷ Statuty kolegiaty potwierdzone zostały w 1418 r.²⁴⁸ W roku 1422 w kolegiacie utworzona została scholasteria, której powierzono nadzór nad szkołą parafialną.²⁴⁹ Funkcjonowanie szkoły przyparafialnej w Raciborzu potwierdzone jest już w latach 1302–1319, z 1315 roku pochodzi też wzmianka o raciborskich *scholares*.²⁵⁰ W pierwszej połowie XIV wieku znany jest rektor szkoły Mikołaj Pungel.²⁵¹ Rektor szkoły pobierał uposażenie z dochodów kaplicy Bożego Ciała ufundowanej w kościele parafialnym i uposażonej czynszem w wysokości 16 grzywien przez wójta raciborskiego Mikołaja, syna Gocza w 1337 r.²⁵²

Kolejna fundacja ołtarzowa, poświęcona św. Katarzynie, miała miejsce w roku 1396.²⁵³ W roku 1407 Magdalena, księżna opawska i raciborska przekazała czynsz dla kaznodziei głoszącego kazania w polskiej kaplicy w kościele parafialnym.²⁵⁴ Kaplicę tę wiązać można z kaplicą pod wezwaniem św. Wawrzyńca i Marcelego — po pożarze miasta w roku 1426 i odbudowie kościoła pojawił się w niej obraz św. Marcelego.²⁵⁵ Budowa kaplicy ukończona zastała w 1428 r.²⁵⁶ Kolejny ołtarz ufundowany został przez jednego z mieszczan w roku 1446 i uposażony był dochodami z ogrodów przed miastem.²⁵⁷ W kościele były także ołtarze: św. Męczenników utrzymywany z nabytych w 1455 roku od Zbysława z Tworkowa gospodarstw w Starej Wsi i łąki przed Nową Bramą; św. Barbary w roku 1497 uposażony dochodem 6 florenów ze Studziennej i św. Krzyża, któremu cech piekarzy nadał w 1519 r. czynsz 4 florenów.²⁵⁸

Ważnym elementem przestrzeni duchowej Raciborza było bractwo Najświętszej Marii Panny założone w roku 1334 przy kościele parafialnym dla szerzenia kultu maryjnego.²⁵⁹ Bractwo uposażone zostało w roku 1382 przez księżną opawską i raciborską Annę oraz jej syna

Jana czynszem 1 grzywny z ogrodu położonego przy fosie miejskiej, koło drogi idącej do miasta oraz potoku Psina jak również 1 grzywny z ogrodu przy Nowej Bramie, po prawej stronie idąc w kierunku Nowych Zagród.²⁶⁰ W roku 1464 księżna Małgorzata potwierdziła zwolnienie od podatków dla posiadane go przez Bractwo NMP ogrodu przy Twarkgasse.²⁶¹ W roku 1492 książę opawski i raciborski Jan na prośbę starszych bractwa nadał opustoszały plac koło domów kanoników (a więc zapewne po północnej stronie kościoła), przy placu Jakuba Bartosza, przylegający od tyłu do placu *Cristofori cancelarii nostri* (Krzysztof Trachowski Plachowski, kanclerz książęcy). Plac ten otrzymał pod zabudowę jeden z członków bractwa, altarysta Jan Czolner. Po jego śmierci dom miał przejść na własność altarystów św. Barbary.²⁶²

O dobrach kościoła parafialnego i kapituły na terenie samego miasta Raciborza niewiele wiadomo. O domach kanoników, zniszczonych przez pożar w roku 1488 a położonych między kościołem parafialnym a dominikanami była już mowa.²⁶³ Na bezpośrednim zapleczu miasta kościół posiadał dobra na przedmieściu Nowe Zagrody i w Starej Wsi. W roku 1342 parafia otrzymała dwa wolne łany przed miastem od mieszczanina raciborskiego Tytusa.²⁶⁴ W roku 1351 nabyła ogród *Winkelhof* po lewej stronie od Nowej Bramy.²⁶⁵ W roku 1455 rycerz Zbysław z Tworkowa sprzedał kanonikowi kapituły Wacławowi 8 gospodarstw chłopskich ze Starej Wsi i łąkę przed Nową Bramą.²⁶⁶ W roku 1508 wikariusz Grzegorz Kędziorka nadał testamentem swój ogród w Nowych Zagrodach kościołowi kolegiackiemu.²⁶⁷

*

Przed 1480 r. w mieście założono szpital miejski, niezależny od prowadzonego przez bożogrobców w Nowym Mieście.²⁶⁸ W tym roku proboszcz raciborski Paweł podarował wieś Adamowice szpitalowi w Raciborzu, przekazując ją burmistrzowi i rajcom sprawującym opiekę nad szpitalem.²⁶⁹ Wieś ta została sprzedana przez burmistrza raciborskiego Macieja Wyżła i radę miejską w roku 1490.²⁷⁰ 10 kwietnia 1489 w domu piwowara Bartosza wybuchł pożar, który zniszczył część miasta w pobliżu Nowej Bramy, część rynku oraz ulicę Sukienniczą (*platea textorum panni*) aż do kościoła Bożego Ciała.²⁷¹

*

W pierwszej połowie XIV wieku, być może po pożarze który zniszczył miasto w 1300 r. wzniesiono nowy lub gruntownie przebudowano kościół dominikański. Budowniczymi kościoła była prawdopodobnie strzecha działająca w Raciborzu przy kościele parafialnym. Powstała ceglana budowla, częściowo o układzie wendyjskim, częściowo gotyckim, składała się z wydłużonego prezbiterium oraz czteroprzęsłowego korpusu.

Pod koniec XIV lub w XV wieku dobudowano do niego wieżę.²⁷² W roku 1371 w kościele klasztornym konsekrowano kaplicę św. Feliksa i Adaukta, 11 Tysięcy Dziewic oraz kaplicę 10 Tysięcy Męczenników w kapitułarzu klasztornym, gdzie w dużej sali urządzono jeszcze kaplicę św. Urszuli.²⁷³ Budynek klasztorny, rozebrany na początku XIX w., przylegał do kościoła od strony północnej. Układ architektoniczny założenia klasztornego nie jest znany. Na podstawie dziewiętnastowiecznych planów przebudowy zabudowań klasztornych na koszarach jazdy można przypuścić, że był on typowym czteroskrzydłowym założeniem z prostokątnym dziedzińcem.²⁷⁴ 1466 roku budynek klasztorny został ogrodzony.²⁷⁵

Przed kościołem dominikańskim, poniżej zachowanych fragmentów gotyckiego muru ceglanoego, odnaleziono w latach dziewięćdziesiątych XX w. 17 pochówków w drewnianych trumnach, orientowanych w kierunku wschód-zachód, z głowami na zachód.²⁷⁶ Funkcjonowanie cmentarza „dominikańskiego” potwierdzone jest jeszcze na początku XIV w. W okresie tym powstał spór pomiędzy Gizelerem, proboszczem raciborskim a klasztorem dominikanów reprezentowanym przez przeora Andrzeja, którzy na szkodę parafii m. in. odprawiali nabożeństwa żałobne i grzebali zmarłych na swoim cmentarzu.²⁷⁷ Biskup wrocławski w 1315 r. rozstrzygnął spór na korzyść parafii, z czym zapewne wiązać należy zaprzestanie pochówków w tym rejonie. Ponownie o cmentarzu klasztoru dominikańskiego dowiadujemy się w 1371 roku, kiedy przy okazji konsekracji nowej kaplicy poświęcono także cmentarz, prawdopodobnie inny niż odnaleziony na rynku.²⁷⁸

Wzrost uposażenia klasztoru jaki notujemy w późnym średniowieczu, dotyczył głównie czynszów uzyskanych drogą nadej lub kupna. I tak w l. 1358–1375, dominikanie otrzymywali w sumie 19 grzywien rocznie od raciborskich dominikanek w zamian za odprawianie nabożeństw w ich kościele.²⁷⁹ Dochód ten przeznaczony był na piwo dla zakonników, co wskazuje, że jego zużycie w klasztorze było spore. W 1375 roku władze Raciborza sprzedały dominikanom za 30 grzywien czynsz 3 grzywien. W roku 1382 dominikanie otrzymali czynsze roczne na sumę 7.25 grzywien płatne przez rajców miejskich, a kupione przez rycerza Peszka z Wisły.²⁸⁰ W roku 1386 klasztor otrzymał czynsz 1 grzywny, kupiony przez sołtysa Wernera z Lekartowic.²⁸² W roku 1443 książę opawski i raciborski Wacław sprzedał dominikanom za 30 grzywien 3 grzywny czynszu odkupnego z ratusza raciborskiego.²⁸³ Z kolei w roku 1508 książę opawski i raciborski Walentyń sprzedał dominikanom czynsz odkupny 16 florenów za sumę 200 florenów.²⁸⁴

Wykaz czynszów klasztoru z roku 1491 wymienia dochody z ratusza raciborskiego (w sumie 6 grzywien i 15 florenów), czynsz 0,5 grzyw-

ny z klasztornego ogrodu w Nowych Zagrodach, czynsz 1 grzywny z karczmy w Wojnowicach, 1 florena z tawy rzeźniczej dzierżonej przez niejakiego Wawrzyńca i 0,5 florena z innej tawy, dzierżonej przez Mikołaja Starego, 8 groszy czynszu od konwisarza (*Cantrissussor*) za plac przy browarze klasztornym, 4 grosze od jednego ze złotych raciborskich za stragan na placu klasztornym oraz czynsz 1 grzywny od pana Krawarskiego z domu klasztornego obok klasztoru.²⁸⁵

Oprócz dochodów czynszowych spis z 1491 r. wymienia także posiadane przez dominikanów domy w mieście. Pierwszy z nich, położony koło browaru klasztornego, płacił czynsz 18 groszy; drugi, położony koło bramy miejskiej a wybudowany przez mieszkającego w nim szewca–3.5 wiardunka; trzeci, położony przy drugim, zbudowany przez Mateusza Stolarza–33 grosze; czwarty, zbudowany przez mieszkającego w nim krawca-florena bez 2 groszy. W roku 1494 została zawarta ugoda między klasztorem a miastem w sprawie czterech należących do klasztoru domów przy ulicy Odrzańskiej, pomiędzy domem Kapigka a Konwarza. Domy te klasztor oddał „godnym ludziom” aby wybudowali na nich takie domy, jakie są już wybudowane przy tej ulicy. Mieli płacić rocznie 2 „kssossy” klasztorowi, co równało się czynszowi gruntowemu z innych domów tej ulicy. Ludzie ci nie płacili czynszu na ratusz, ale w reszcie obowiązków równi byli innym mieszczanom. Posiadali także prawo warzenia piwa i zajmowania się kupiectwem. Sam grunt pozostawał własnością klasztoru.²⁸⁶ Do nieruchomości klasztoru dominikanów na terenie miasta, oprócz już wymienionych domów, placów i browaru należy jeszcze dodać wzniesioną przez nich w 1466 r. łaźnię naprzeciw bramy Odrzańskiej.²⁸⁷

Pod miastem dobra dominikanów stanowiły dwa ogrody wraz z domami w Nowych Zagrodach nadane im przez dominikanki. Pierwszy ogród (1 juger) przynosił czynsz 1 grzywny i położony był przy Twarkgasse, wychodząc z miasta po prawej stronie, naprzeciwko domu sołtysa. Drugi zaś ogród (3 ¼ jugera) przynosił czynsz 1.5 grzywny i położony był przy ulicy Długiej w Nowych Zagrodach, jako ósmy po prawej stronie idąc od Twarkgasse w stronę Studziennej. Ogrody te pochodziły z darowizny mieszczanina kozielskiego Bogona.²⁸⁸ Wykaz dóbr klasztoru z roku 1370 wymienia także łąki koło rzeki Łęgoń przy Odrze oraz w Bojanowie i Wojnowicach.²⁸⁹

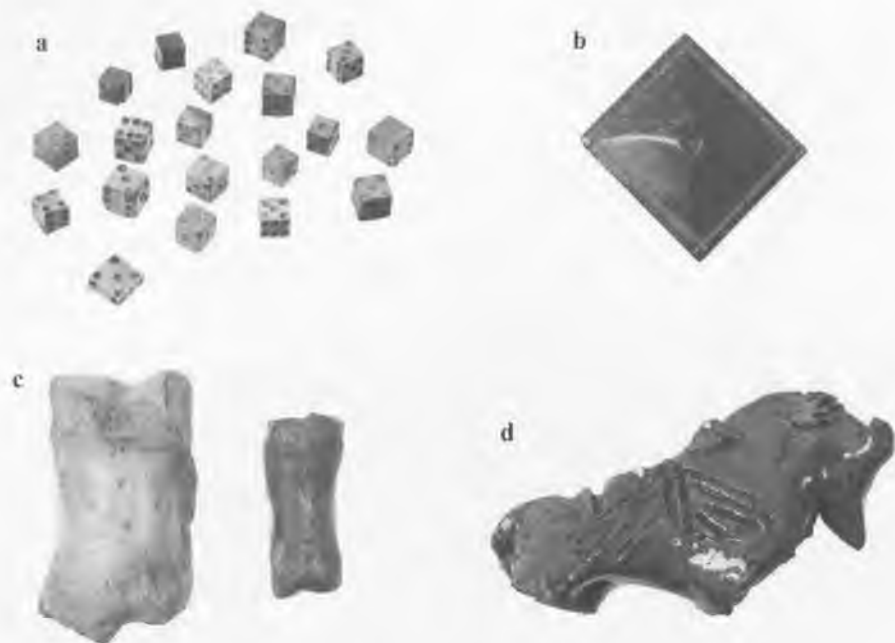
*

W XIV i XV w. zwiększyły się także posiadłości miejskie i podmiejskie klasztoru dominikanek raciborskich. W roku 1333 mieszcanka Gertruda nadała dominikankom ogród i łąkę chlebową w mieście.²⁹⁰ W roku 1379 książę opawski i raciborski Jan nadał spowiednikowi mniszek dominikaninowi Janowi i jego następcom plac i dom wraz z przyległym ogrodem, położony koło klasztoru dominikanek, prawdopodobnie późniejszy dom spowiednika zakonnic.²⁹¹

W 1375 roku książę opawski i raciborski Jan ufundował w kościele dominikanek ołtarz ku czci św. Trójcy, św. Piotra i Pawła, św. Marii Magdaleny i św. Jadwigi. Na utrzymanie przeznaczony został czynsz kominowy z Raciborza.²⁹² Do odprawiania mszy przy tym ołtarzu zobowiązali się dominikanie, w zamian za „jałmużnę” 9 grzywien rocznie płaconą w owym czynszu.²⁹³

W XIV w. klasztor dominikanek uzyskał także ogrody w bezpośrednim otoczeniu miasta. W roku 1331 szewc Dietrich Bogaty nadał ogród przy ulicy Szerokiej (*Breytegasse*) dominikankom.²⁹⁴ W roku 1361 dominikanki nabyły dwór i ogród poza miastem, położony obok posiadłości wdowy po Mikołaju Czulczu, od wójta raciborskiego Mikołaja i jego syna Stefana.²⁹⁵ W 1379 r. księżniczki raciborskie Eufemia przeorysza oraz Elka i Agnieszka dominikanki nadały klasztorowi dominikanów raciborskich dwa ogrody i dwa domy pod Raciborzem. Pierwszy ogród znajdował się przy ulicy Twarkgasse w Nowych Zagrodach, która prowadziła z miasta, po prawej stronie (*...in platea vulgariter Twarkgasse nouorum ortorum nuncupatur, quasi transuendo a Civitate predicta in dextris iacens et versus scultetam in vicinatu extendens...*).²⁹⁶ Drugi z ogrodów wraz z domem położony był *...in longa platea...* na Nowych Zagrodach, którą to ulicę powszechnie nazywano Twarkgasse.²⁹⁷ Z powyższego dokumentu wynika więc, że ulica Długa i Twarkgasse to ta sama droga wiodąca z miasta przez Nowe Zagrody.

W roku 1381 dominikanka Elżbieta Crokayerinne (córka mieszcanki krakowskiej) kupiła 6 ogrodów położonych na gruntach klasztornych *...vor der Stadt also man get czu dem neuwen Toren i dye lange gasse off dye lynke hant...*²⁹⁸. Pierwszy z nich leżał w Nowych Zagrodach przy *walt gasse*, która to ulica miała odchodzić z lewej strony ulicy Długiej (rozumianej jako droga wychodząca Nową Bramą z Raciborza). Ogród ten miał pół morgi i płacono z niego czynsz 15 skojców. Drugi ogród położony był koło skrzyżowania *walt gasse* i Długiej, miał powierzchnię 1 morgi, a czynsz z niego wynosił 1,5 grzywny. Czwarty ogród (!) leżał także koło tego skrzyżowania, miał ¼ morgi i przynosił 3 wiardunki czynszu. Piąty ogród położony był koło poprzedniego, liczył mniej niż 1,5 morgi i a czynsz z niego wynosił kopę groszy rocznie. Kolejny ogród (określony jako siódmy!) leżał przy Długiej, po prawej stronie (patrząc z pozycji wychodzącego z miasta), miał pół morgi a czynsz wynosił pół grzywny. Szósty ogród położony był w Proszowcu koło chmielnika i płacono z niego czynsz 10 skojców. Elżbieta kupiła także za 15 grzywien odkupny czynsz 1,5 grzywny na mieście Raciborzu na potrzeby konwentu. Nabytki te po śmierci Elżbiety miały przejść na klasztor.²⁹⁹

Rys. 9 Drobne zaleziska archeologiczne z terenu Raciborza XIV–XV w. a i c — kości do gry; b — pion do warcabów; d — ceramiczna figurka konika.

*

O własności mieszczan raciborskich w samym mieście u schyłku średniowiecza niewiele wiadomo ponad nieliczne wzmianki. W roku 1385 właścicielem posesji przy rynku był Mikołaj Studeneri.³⁰⁰ W 1491 r. przy placu koło browaru należącego do dominikanów znajdował się dom konwisarza (Zinngießerhaus).³⁰¹ Trzy lata później Jerzy Schilhan sprzedał swój dom w Raciborzu (i ogród przy Twarkgasse) Maciejowi z Nos.³⁰² W roku 1529 mieszczanin Jan Barwitz otrzymał dożywotni przywilej piwowarski na swój dom przy Odrzańskiej, po lewej stronie idąc do zamku, koło uliczki wiodącej do młyna miejskiego. W roku 1508 książę Walentyn nadał swemu nadwornemu krawcowi Piotrowi Semoraczowi prawo warzenia piwa, handlu winem i innym towarem w jego domu w Raciborzu.³⁰³ Niewiele więcej wiadomo o dobrach książęcych i szlacheckich. Do księcia należał plac z domem i przyległym ogrodem, w 1379 roku nadany za zasługi dominikaninowi Janowi, spowiednikowi raciborskich dominikanek.³⁰⁴ Z roku 1464 pochodzi informacja o domach w mieście, należących do Małgorzaty księżnej opawskiej i raciborskiej i jej syna, księcia Janusza.³⁰⁵ W roku 1472 książę Jan sprzedał wolny dom przy klasztorze dominikanek Janowi Szelidze z Czerwińczyc. W pięć lat później dom ten Szeliga sprzedał Janowi Klemie z Lgoty.³⁰⁶ W roku 1525 książę Jan opolski nadał Mikołajowi Łysemu (Holy) celem budowy domu pusty plac zwany „Wystupiński”.³⁰⁷ Ogólna ilość domów i posiadłości szlacheckich w Raciborzu w XIV i XV wieku pozostaje nieznana. W 1510 r. książę Walentyn wyłączył spod jurysdykcji miejskiej i podatków miejskich domy swoich dworzan w Raciborzu.³⁰⁸

Przed pojawieniem się urbarzy mało jest wzmianek dotyczących rozwoju przestrzeni miejskiej. W latach dwudziestych XIV wieku w mieście istniały kramy solne (zapewne na ulicy Solnej).³⁰⁹ Z kolei dla roku 1332 można domyślać się istnienia składu solnego w mieście, zaopatrywanego z Wieliczki.³¹⁰ Skład ten lokalizować można nad Odrą.³¹¹ W roku 1382 wymieniony został Targ Bydłęcy (*forum pecorum*), co było zapewne inną nazwą późniejszego Końskiego Targu.³¹²

Targ w Raciborzu odbywał się w dniu 16 października (św. Galła). W roku 1376 książę Jan zezwolił na organizowanie jarmarku także na św. Marcina (11 listopada). Przybywający na targ zwolnieni mieli być od cła, mostowego i innych opłat, z wyjątkiem ciężkich wozów ładowanych, które przejeżdżając przez miasto podlegały prawu składu. Wozy te miały płacić cło, mostowe i inne opłaty.³¹³ Według G. Hyckla w mieście odbywał się także targ w dniu św. Marcelego (16 stycznia).³¹⁴

W 1361 roku wymieniona została Katarzyna Baderin, co świadczyć może o istnieniu łaźni w mieście. Istnienie dwóch łaźni na ulicy Nowej potwierdzone jest w r. 1377. W 1528 r. książę Jan zagwarantował mistrzowi łaźni Janowi wyłączność na uprawianie kunsztu balwierskiego w mieście. W r. 1377 sukiennicy otrzymali przywilej na budowę folusza, na miejscu młyna przy fosie miejskiej, przekazanego przez dominikanki księciu.³¹⁵

W 1495 roku wymieniono dom przy rynku będący własnością duchowną, tak zwany Dwór Biskupi.³¹⁶ Z tegoż roku pochodzi wzmianka, iż biskup nadał dożywotnio swój dwór w mieście kanclerzowi księżęciem Krzysztofowi Trachowskiemu.³¹⁷ W roku 1507 biskup sprzedał swój dom (nie wiadomo czy dom Trachowskiego czy jakiś inny) w Raciborzu kanonikowi Piotrowi Kranowicowi.³¹⁸

Z lat trzydziestych XIV w. pochodzą informacje o ogrodach przed miastem będących własnością mieszczan.³¹⁹ W 1381 r. wymieniony został chmielnik w Proszowcu.³²⁰ W r. 1517 książę Walentyn sprzedał za 30 florenów wolny ogród w Nowych Zagrodach Janowi Szyszce.³²¹

W 1441 r. wymieniony został ogród przed miastem na Brewergasse, będący własnością mieszczanina raciborskiego Georga Halisegera.³²² Zapis księcia opawskiego i raciborskiego Wacława dla żony księcia Małgorzaty z Szamotuł wymieniał (pośród innych dóbr) dwa młyny (jeden pod zamkiem a drugi miejski) nadane księżnej, zaś młyn na Psinie (pewnie w Starej Wsi) książę zachowywał dla siebie. Doku-

ment ten nadawał księżnej także rybaków należących do zamku raciborskiego.³²³ W roku 1446 wymienione zostały ogrody w Nowych Zagrodach przy Tawergasse (Brewergasse?) i Breitegasse, należące do mieszczanina Bertolda Gnowicza.³²⁴ W roku 1531 książę opolski i raciborski Jan nadał miastu zagrodę przed miastem, zwaną Korytkowską, między Zagrodą Winnicową a Proboszczowską. Na zagrodzie tej miasto miało prawo postawić cegielnię dla swego pożytku.³²⁵

Z r. 1350 pochodzi wiadomość o stawach rybnych przy Odrze.³²⁶ W r. 1453 władze miejskie podjęły decyzję o założeniu stawów pomiędzy Odrą a miastem, za szpitalem (bożogrobców), na obszarze ról miejskich (*Stadthacker*). Prace te związane także były z wykopaniem fosy dla zwiększenia obronności miasta. Stawy rozciągać się miały aż do pól miejskich (*Stadtmorgen*) za Nowymi Zagrodami. Na prace te wyraził zgodę książę opawski i raciborski Wacław, jako że mogły one wyrządzić szkodę istniejącym już młynom.³²⁷ Prace te można też łączyć z usypaniem wałów, niezbędnych z uwagi na rozwój broni palnej.³²⁸ Stawy z 1453 roku lokowane były częściowo na terenie Nowego Miasta. Samo Nowe Miasto od XV wieku zamieszkałe było głównie przez rybaków i flisaków, stąd pojawiająca się czasem nazwa Rybaki.³²⁹ Również urbarz miasta z roku 1532 podaje istnienie w Raciborzu czterech stawów rybnych.³³⁰ Jeden z nich nie był używany.³³¹

*

W roku 1350 doszło do wielkiego wylewu Odry, w wyniku którego zniszczone zostały stawy rybne przy rzece.³³² 6 czerwca 1445 roku, miała miejsce wielka powódź na Odrze, niszcząc rybniki i fosę miejską Raciborza.³³³ Ulewy i związane z nimi powodzie nawiedziły Racibórz także w latach 1456 i 1501.³³⁴

W 1300 r. Racibórz padł ofiarą pożaru, szkody jakie uczynił w mieście są jednak nieznane.³³⁵ Zwraca jednak uwagę fakt, że budowę gotyckich budynków kościoła parafialnego i kościoła dominikańskiego datuje się na początek lub pierwszą połowę XIV w. Ich przebudowa może więc pozostawać w związku z pożarem.³³⁶ Informacja o kolejnym pożarze w mieście pochodzi dopiero z 1405 r.³³⁷ W roku 1415 około północy 23 października wybuchł wielki pożar, który zniszczył niemal całe miasto.³³⁸ Do kolejnego pożaru doszło w roku 1426, z którego ocalało jedynie 18 domów. Zniszczeniu uległy baszty miejskie, brama wiodąca do Głubczyc (zapewne Wielka Brama), brama prowadząca do zamku (Odrzańska) z pewnymi domkami przed bramą oraz wieże kościoła (zapewne parafialnego).³³⁹ 3 kwietnia 1447 doszło do kolejnego pożaru. Powstał on u piwowara Mikosza lub w jego sąsiedztwie i objął całą ulicę Nową, wiodącą do Nowej Bramy.³⁴⁰ Kolejny pożar miał miejsce 6 października 1488 roku. Zniszczył domy kanoników położone między kościołem parafialnym a dominikanami wraz z częścią rynku (*circulus*), kramy oraz ratusz, a także jedną z wież kościelnych. Ogień wyjął się z narożnego domu przy rynku przylegającego do domów kanoników.³⁴¹ 10 kwietnia 1489 w domu piwowara Bartosza wybuchł pożar, który zniszczył część miasta w pobliżu Nowej Bramy, część rynku oraz ulicę Sukienniczą (*platea textorum panni*) aż do kościoła Bożego Ciała.³⁴² Z kolei w pożarze, który wybuchł 29 lipca 1519 roku, spłonął klasztor franciszkanów na przedmieściach miasta, dom należący do Zygmunta (Wyskoty) kanclerza księcia Walentyna a także zabudowania przy kościele św. Jana (na Ostrogu). Ogień jednakże nie rozprzestrzenił się na miasto ani zamek.³⁴³

Z kolei 5 czerwca 1443 roku miało miejsce wielkie trzęsienie ziemi, które miało wyrządzić liczne zniszczenia na Śląsku, w Polsce, na Węgrzech i w innych krajach.³⁴⁴

*

W XIII wieku gród raciborski przekształcił się w założenie rezydencjonalno-obronne w typie, jak przypuszczał M. Kutzner, pałaców obronnych cesarzy niemieckich znanych z terenów niemieckich.³⁴⁵ Zdaniem tego autora już w latach 1177–1211 zamek raciborski był rezydencją księcia Mieszka Laskonogiego.³⁴⁶ W 1245 r. Mieszko Otyły nadał zamek raciborski w dożywotnie władanie swojej matce Wioli.³⁴⁷ W zbliżonym czasie zamek otoczony został murami ceglanyymi.³⁴⁸ Przebudowa obwarowań raciborskiego zamku rozpoczęła się od postawienia ceglanej bramy, do której dostawiono kaplicę, a na przelomie XIII i XV w. całość obwiedziono murem z okrągłą basztą od strony Odry. Z 1257 r. pochodzi dokument biskupa wrocławskiego Tomasza I wystawiony *...in castro Ratibor*.³⁴⁹ W 1287 r. na zamku raciborskim schronił się biskup wrocławski Tomasz II w trakcie konfliktu zbrojnego z księciem wrocławskim Henrykiem. Konflikt ten skończył się kompromisem, a wdzięczny za schronienie biskup ufundował na zamku kolegiatę.³⁵⁰ Fundacja kolegiaty datowana jest na 1292 r.; jak się przypuszcza powiązana była następnie z wzniesieniem w miejsce starej, romańskiej kaplicy, nowej, pod wezwaniem św. Tomasza z Canterbury.³⁵¹ Prawdopodobnie w pierwszej połowie wieku XIV dobudować miano budowlę (dzwonnicę?) przed wejściem do kościoła zamkowego (rozebraną w XVI wieku). W XV wieku po zawaleniu się ściany południowej i sklepienia, kaplicę odbudowano, dostawiono też niezidentyfikowaną budowlę (kaplicę?) do północnej ściany wieży dzwonnicy. Z kolei w pierwszej ćwierci XVI w. dobudowano od strony południowej piętrowy budynek zakrystii, zaś w miejscie rozebranej wieży dostawiono ceglana kruchtę.³⁵²

Rys. 10 Ostroga XIII w. Zamek w Raciborzu.

Rys. 11 Grosz Wacława II ze skarbu monet odnalezionych na Ostrogu.

W 1413 r. decyzją księcia opawskiego i raciborskiego Jana zamieniono ołtarz Najświętszej Marii Panny w kaplicy zamkowej na prebendę kanoniczną.³⁵³ W tymże roku książę Jan ufundował na nowo w kaplicy kanonów pod wezwaniem Bożego Ciała, uposażając ją dochodami ze Studziennej i Rudnika oraz przyznając kanonikom kaplicy prawo poboru drewna na opał z lasów książęcych.³⁵⁴ W tym samym roku dokonana została fundacja kanonii pod wezwaniem św. Stanisława.³⁵⁵ W 1416 r. dokonano też fundacji kanonii przy ołtarzu św. Andrzeja i Jakuba, uposażonej m.in. dochodami z Brzezia i Studziennej, a także ustanowiono prebendę przy ołtarzu św. Jana Apostoła.³⁵⁶

W r. 1416 książę Jan przeniósł kolegiatę św. Tomasza z kaplicy zamkowej do kościoła NMP w Raciborzu, motywując to uciążliwością, jaką było dla kanoników chodzenie na zamek. Znacznie bardziej prawdopodobną przyczyną tej decyzji mógł być zły stan kaplicy, grożący zawaleniem.³⁵⁷ Przy okazji książę potwierdził uposażenie prepozyta, dziekana i 12 kanoników, obejmujące m.in. dziesięciny z łanów wójta raciborskiego, własność ziemską w Ociach, Nowych Zagrodach, Starej Wsi, koło kościoła św. Jana (Ostróg), dochody z sołectwa w Studziennej, z dworu w Miedonii, z Rudnika, Wojnowic, dochody z cła raciborskiego i jatek rzeźniczych w mieście oraz czynsze płacone przez radę miejską Raciborza.³⁵⁸

Okres od lat osiemdziesiątych XIII wieku i XIV wiek to czas największej świetności zamku w Raciborzu. W latach osiemdziesiątych XIII stulecia powstała murowana budowla mieszkalna, w miejscu obecnego wschodniego skrzydła zamku. W I ćwierci XIV zbudowano tu gotycki budynek tzw. dom wielki – siedzibę władcy; także tam pozostawiony został miedzuch pomiędzy jego ścianą południową a północną ścianą kościoła zamkowego. Miedzuch ten zabudowany został w XV wieku (prawdopodobnie w drugiej połowie). Jednocześnie przeprowadzono gruntowną modernizację założenia zamkowego (prawdopodobnie jego druga połowa). Na fundamentach najstarszych trzynastowiecznych murów zamku wzniesiono od nowa południowy odcinek muru

obronnego. Niewykluczone, iż wtedy powstały zabudowania skrzydła zachodniego zamku, gdzie w wieku XIX mieściła się wozownia i słodownia. Wiek XV jest czasem stopniowej utraty znaczenia zamku. Książę opolski Jan, władający księstwem w latach 1521–1532, prawdopodobnie nigdy nie pojawił się na zamku raciborskim. Na początku XVI w. wybudować miano drugą linię murów kamiennie-ceglanych z basztą od strony Odry i bramą prowadzącą od wschodu na dziedzińiec zamkowy. Pod koniec wieku XV lub na początku wieku XVI dokonać miano modernizacji umocnień zamku, wznosząc wały ziemne. Związane było to z rozwojem broni palnej.³⁵⁹

Od strony zachodniej pod zamkiem znajdowała się wymieniona z nazwy w roku 1416 osada Parkanek, w 1475 r. nazwana Ostrogiem.³⁶⁰ Na początku XVI w. znajdowała się tam posiadłość rodziny kanclerza księcego Krzysztofa Trachowskiego, sprzedana w 1514 r. przez wdowę po nim kanclerzowi Zygmuntowi Wyskokcie z Wodnik.³⁶¹ W zapisie księcia Wacława dla żony Małgorzaty z Szamotuł wymieniono między innymi dobrami młyn pod zamkiem oraz rybaków należących do zamku raciborskiego.³⁶²

Według danych w urbarzu z 1532 r., między obywatelami ziemnymi a murami zamku znajdował się sad owocowy z czterema stawami rybnymi. Od wschodniej strony obok sadu położony był ogród warzywny. Ogród i sad znajdować się miały także w obrębie murów. Kolejny sad znajdował się także po drugiej stronie młynówki na Ostrogu, na miejscu spalonego w 1519 r. klasztoru franciszkanów. Dalej na Bosaczu znajdował się folwark z sadami, pastwiskami i chmielnikami.³⁶³ Na zamku znajdował się także browar, zbudowany pewnie przez administratorów margrabiego Jerzego.³⁶⁴

W XV w. z Ostrogiem połączono osadę położoną na samym brzegu Odry, w przybliżeniu wzdłuż dzisiejszej ulicy Bosackiej. W 1491 r. na jej terenie powstał klasztor franciszkanów. Po pożarze w roku 1519 klasztor nie został odbudowany.³⁶⁵

Antoni Barciak, Marcin Sepiał, Grzegorz Żabiński

PRZYPISY

¹ SB Berlin SX 32777a *Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Namens in Oberschlesien*, ok. 1750.

² RO IX 94 *Plan von der Stadt Ratibor nebst den Vorstedten und Dorfen Neugarten und Altendorf*, J. Augustin, ok. 1830, ukazuje jeszcze istniejący kanał; na mapach RO IX/95 *Ocular Plan der Stadt Ratibor mit ihren Wasserleitung*, 1831 i Kom. Gen. III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstaedten und Environs*, Barwig, 1843 jest on już częściowo osuszony; RO IX 86 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor*, Gehlich, 1864–1865 poświadczą jedynie istnienie suchego wąwozu stanowiącego ostatni, zachodni odcinek kanału.

³ Rzeka Psina, nazywana także Cyną (niem. *Zinna*, *Czyna*, *Psina*, *Pschina*, czes. *Cina* lub *Pština*) ma swoje źródła opodal Gołuszowic, płynie przez Głubczyce, Baborów, Grobniki i Bieńkowice, za którymi uchodzi do Odry. Ciek wodny z Bieńkowic do Odry w Raciborzu nazywany był także Psiną lub Cyną (czasami także Psinką) zwykle z określeniem potok (*Zinna Bach*, *Pschina Bach*), co może wprowadzać w błąd. W poniższym tekście o ile nie zostało to zaznaczone, nazwa Psina dotyczy nie rzeki uchodzącej do Odry na wysokości Bieńkowic, a tego właśnie płynącego do Raciborza potoku.

⁴ J. Czyżewski, *Krajobraz Niżu Śląskiego*, [w:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*, t. 1, *Przyroda — Gospodarka*, Wrocław — Warszawa 1948, s. 39–43; H. Piasecki, *Położenie geograficzne i geneza Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 13–14, 16–22; S. Szczepankiewicz, *Rzeźba doliny Odry na Opolszczyźnie*, „*Studia Geograficzno-Fizyczne z Obszaru Opolszczyzny*” 1, 1968, s. 54–86 + ryc.; A. Nyrek, *Gospodarka leśna na Górnym Śląsku od poł. XVII do poł. XIX w.*, Wrocław 1973, s. 32–52; A. Czajka, *Zmiany przebiegu koryta Górnej Odry (aspekty środowiskowe i antropogeniczne)*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Gliwice 2004, s. 47–56.

⁵ M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Opolszczyźnie*, [w:] *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej, która odbyła się 23 V 1978 r. w Opolu*, Opole 1979, s. 28 i n.; Idem, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym płaskowyżem Głubczyckim*, PA 28, 1981, s. 127; Idem, *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, ZNUJ 616, „*Prace Archeologiczne*” 31, 1982, s. 115–129; za możliwością przesunięcia chronologii zasiedlenia Śląska przez Słowian na wczesny

okres opowiedział się S. Moździoch, *Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych — Crambe bis cocta?*, [w:] *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, Toruń 2003, s. 53.

⁶ M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, s. 148–149.

⁷ J. Szydłowski, *Lubomia — gród Gołęczyców*, ZOW 34, 1968, s. 271–275; Idem, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomi, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)*, SA 22, 1970, s. 173–191; Idem, *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomi, pow. Wodzisław Śląski w latach 1969–1970*, SA 26, 1974, s. 205–222; E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne do poznania starszych wieków średnich na Górnym Śląsku*, Cieszyn 2000, s. 36, 43–58, tu pozostała literatura.

⁸ E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, s. 41–42, tu pozostała literatura.

⁹ M. Parczewski, *Zespół osad wczesnośredniowiecznych na terenie miejscowości Nędza pod Raciborzem*, SA, 30, 1978, s. 192–215; C. Buśko, *Dwa wczesnośredniowieczne budynki z osady w Nędzy, woj. katowickie, stanowisko A*, Sil.A, 31, 1989; E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, s. 38–39 tu pozostała literatura.

¹⁰ E. Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu — Oborze w świetle badań z lat 1961, 1963–1964*, SA 19, 1968, s. 295–304; Idem, *Badania wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym (grupa II) w Raciborzu — Oborze*, SA 21, 1969, s. 241–246; Idem, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu — Oborze (grupa I). Badania z lat 1967–1969*, SA 24, 1972, s. 229–241; E.M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, s. 40 tu pozostała literatura.

¹¹ J. Gedigowa, B. Gediga, *Sprawozdanie z badań osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w 1961 r.*, SA 15, 1963, s. 316–321; J. Bukowska-Gedigowa, *Dalsze badania osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1962–1963*, SA 17, 1965, s. 252–253; J. Gedigowa, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w rejonie Pietrowic Wielkich, pow. Racibórz w roku 1963*, ŚSA 6, 1963, s. 5–8; M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, s. 148–149.

¹² M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, s. 31–34; Idem, *Płaskowyż Głubczycki*, s. 115–129.

¹³ M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, s. 35; Idem, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 115–129; J. Tyszkiewicz, *Z dziejów Śląska Opawskiego we wczesnym średniowieczu*, „Sobótka” 22, 1967, s. 3–7; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. IV, Warszawa 1970, s. 350, 472–593; L. A. Tyszkiewicz, *Warunki polityczne włączenia Śląska do Państwa Piastów*, [w:] *Śląsk ok. 1000 r.*, pod red. M. Młynarskiej — Kaletynowej, E. Małachowicza, Wrocław 2000, s. 73–87. — Wpływy wielkomorawskie na Śląsku zakwestionowali m. in. M. Gedl, *Stan badań nad wczesnym średniowieczem lesowej Wyżyny Głubczyckiej*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 r.*, Katowice 1966, s. 147 i S. Możdziej, *Spoleczność plemienna na Śląsku w IX–X w.*, [w:] *Śląsk ok. 1000 r.*, s. 55–56 i *Śląsk wczesnośredniowieczny*, s. 61, 62 i n. zauważając, że obie koncepcje nie doczekały się spójnej teorii, zaś w świetle dotychczasowych ustaleń zwłaszcza K. Wachowskiego, wpływy takie nie wykraczają poza kontakty handlowe. Zob. K. Wachowski, *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, PA 29, 1981, s. 151–197; Idem, *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Problem kontaktów ideologicznych i politycznych w świetle archeologii*, PA 30, 1982, s. 141–185.

¹⁴ M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, s. 155; J. Łodowski, J. Szydłowski, *Śląsk plemienny w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, pod red. L. Leciejewicza, Wrocław–Warszawa 1991, s. 23–25.

¹⁵ Geograf Bawarski, czyli *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii (Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju)*, MPH, t. I, s. 10–11; J. Tyszkiewicz, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienie pierwotne i umiejscowienie lupiglaaa i golensizi tzw. Geografa Bawarskiego*, „Studia z Dziejów Osadnictwa” 1, 1963, s. 7–72; Idem, *Z dziejów Śląska Opawskiego*, s. 3–7; M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, s. 31–34; Idem, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 115–129. Według ostatnich ustaleń gród w Holasovicach nie był grodem słowiańskim i nie można go łączyć z Gołęczycami J. Pavelčík, *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšínsku*, ŠPP 2, 1991, s. 25.

¹⁶ J. Tyszkiewicz, *Z badań*, s. 7–72; Idem, *Wczesnośredniowieczne dzieje górnego dorzecza Odry*, RH 52, 1986, s. 99–111; Idem, *Uwagi o ustalaniu się granicy między Morawami a Śląskiem (IX–XII w.)*, ŠPP 2, 1991, s. 40; E. Dąbrowska, *Pogranicze wiślańsko-śląskie we wczesnym średniowieczu w świetle materiałów nekropolitycznych*, RMG 7, 1970, s. 7–20; L. A. Tyszkiewicz, *Południowo-wschodnia rubież w systemie plemion śląskich*, ŠPP 2, 1991, s. 58–59.

¹⁷ J. Kaźmierczyk, *Z badań nad grodami i miastami wczesnego średniowiecza na Śląsku*, AP 10, 1966, s. 665

¹⁸ J. Szydłowski, *Terytorium plemienne „Golensizi”- na podstawie nowych źródeł archeologicznych*, Archeologiczny Sbornik, Ostrava 1974 i artykuły poświęcone badaniom grodziska w Lubomi por. przypis 5. Odrębnego plemienia Głupczyców pomiędzy Opolanami a Gołęczycami nie uwzględniają ostatnie syntezy dziejów Polski średniowiecznej np. S. Szczur, *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002, s. 24, mapa na s. 36.

¹⁹ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. III, Warszawa 1967, s. 98–108, t. IV, Warszawa 1970, s. 466–477; M. Parczewski, *Kształtowanie się*, s. 31–34; Idem, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 115–129;

²⁰ K. Małczyński, *Historia Śląska*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960, s. 200–201; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. IV, s. 522–527; R. Jamka, *Pradzieje i wczesne średniowiecze Górnego Śląska ze szczególnym uwzględnieniem obszaru przemysłowego*, Katowice 1966, s. 96; M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, s. 37; L. A. Tyszkiewicz, *Warunki polityczne*, s. 73–87.

²¹ P. Bogdanowicz, *Przynależność polityczna Śląska w X w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, tu także obszerne omówienie wcześniejszej literatury i całej dyskusji. Ze strony archeologii już w 1966 r. M. Gedl zauważył, że brak potwierdzeń w źródłach archeologicznych obecności czeskiej na Śląsku, M. Gedl, *Stan badań*, s. 147.

²² S. Możdziej, *Spoleczność plemienna na Śląsku w IX–X w.*, [w:] *Śląsk ok. 1000 r.*, s. 55–56; Idem, *Śląsk wczesnośredniowieczny*, s. 62 i n.

²³ Zdecydowanie przeciwko wywodom P. Bogdanowicza wypowiedział się J. Tyszkiewicz w recenzji opublikowanej na łamach KH 76, 1969, s. 171–181; Zależność Śląska od Czech zgodnie stwierdzają syntezy dziejów Polski średniowiecznej. Ostatnio także G. Labuda zauważa, że jeszcze w lipcu 990 r. Śląsk znajdował się pod władzą czeską, G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, s. 172.

²⁴ SU 1, nr 28, s. 20–23.

²⁵ S. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej (w. XII–XIII)*, [w:] *Z dziejów średniowiecza. Wybór pism*, Warszawa 1969, s. 394; M. Parczewski, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 115–129.

²⁶ J. Tyszkiewicz, *Z dziejów Śląska Opawskiego*, s. 3–7, por. przypis 15.

²⁷ S. Możdziej, *Wczesnośredniowieczne grody śląskie a ówczesne podziały plemienne*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 107–108.

²⁸ M. Gedl, *Stan badań*, s. 147; J. Tyszkiewicz, *Z dziejów Śląska Opawskiego*, s. 3–7; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza* [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, s. 157; kasztelanowie wzmiankowani są po raz pierwszy w latach 1222 i 1228, SU, Bd I.2, nr 222, s. 161–162; nr 291, s. 215–216; nr 292, s. 216–217.

²⁹ M. Parczewski, *Kształtowanie się*, s. 36–37; Idem, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 115–129.

³⁰ S. Możdziej, *Konsekwencje gospodarcze przyłączenia Śląska do państwa Piastów*, [w:] *Od plemienia do państwa*, s. 154–156.

³¹ M. in. G. Labuda, *Granice południowe Polski w XI i XII w. czyli Castrum Trecen w dokumentach biskupstwa wrocławskiego (1155, 1524)*, [w:] *Studia nad początkami państwa Polskiego*, Poznań 1946 t. II, s. 221 i n.; S. Kuźniar-Niedźwiecka, H. Nejowa, D. Woźniak, *Racibórz w pradziejach*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 42; T. Lalik, *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku*, „Studia z Dziejów Osadnictwa” 5, 1967, s. 35 i n.; J. Kaźmierczyk, *Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI–XIII wieku na obszarze Śląska*, AP 14, 1969, s. 199–200 i 202; J. Tyszkiewicz, *Uwagi o ustalaniu się granicy*, s. 42; J. Horwat, *Formowanie się miast księ-*

stwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w., Gliwice-Rzeszów 1996, s. 39, 57, 106–107; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, s. 157.

³² M. in. M. Gedl, *Stan badań*, s. 160; M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, s. 36–37; Idem, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, s. 157; Idem, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 115–119; S. Możdziej, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 40, 49; Idem, *Castrum munitissimum Bytom*, Warszawa 2002, s. 67. Zauważyć należy jednak za M. Parczewskim, że gród w Raciborzu nie jest dostatecznie zbadany, a wyniki dotąd prowadzonych badań nie doczekały się pełnej publikacji.

³³ J. Tyszkiewicz, *Uwagi o ustalaniu się granicy*, s. 42; G. Labuda, *Granice południowe Polski*, s. 224–227.

³⁴ *Galli Anonymi Cronicae*, lib. III, cap. 45, s. 115–116; Z przekazem Galila koresponduje zapis z *Kroniki Czechów Kosmasa*, który pod 1108 r. podaje o zajęciu przez Polaków wspomagających w walce o tron czeski księcia Borzywoja niezidentyfikowanego grodu położonego naprzeciwko granicy z Polską, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum Rerum Germanicarum*, seria nova t. II, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, hrsg. B. Bretholz, Berlin 1923, s. 189.

³⁵ Z drugiej jednakże strony konstrukcja grodu jak i jego lokalizacja ma swoje analogie w grodach położonych w dalszym biegu Odry: Opolu, Wrocławiu i Głogowie, co może przemawiać przeciwko tezie o czeskim pochodzeniu samego grodu.

³⁶ Zawada — miejsce obronne, przeszkoda na przedpolu grodu.

³⁷ I. Panic, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992, s. 110, 112.

³⁸ Pierwszy przekaz źródłowy 1223 r. I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 106; *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 12, pod red. S. Sochackiej, Opole 2005, s. 21–22.

³⁹ Pierwotnie Rudniki, najstarszy przekaz źródłowy ok. 1300 r. I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 110; *Słownik etymologiczny*, t. 6, pod red. S. Sochackiej, Opole, s. 38.

⁴⁰ M. Parczewski, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 115–129; Idem, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, s. 159.

⁴¹ S. Możdziej, *Castrum munitissimum Bytom*, s. 44 n.; Idem, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego*, s. 89 n. Powstanie grodu w Raciborzu datuje na okres między połową XI a początkami XII wieku, s. 40. Por. także Idem, *Konsekwencje gospodarcze przyłączenia Śląska do państwa Piastów* [w:] *Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, red. Lech Leciejewicz, Wrocław–Warszawa 1991, s. 157.

⁴² S. Możdziej, *Castrum munitissimum*, s. 222.

⁴³ H. Nejowa, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Raciborzu na Ostrogu w latach 1961–1962 prowadzonych przez Muzeum w Raciborzu*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1961–1962*, Katowice 1964, s. 39–42; Idem, *Badania wykopaliskowe w Raciborzu na Ostrogu w 1963 r. (Wykop główny)*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1963 r.*, Katowice 1964, s. 75–80; Idem, *Badania archeologiczne na Ostrogu w Raciborzu*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1965 r.*, Katowice 1966, s. 45–48; Idem, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrogu w Raciborzu*, ORM, 2, 1966, s. 144–149; M. Gedl, *Stan badań*, s. 160; S. Kuźniar-Niedźwiecka, H. Nejowa, D. Woźniak, *Racibórz w pradziejach*, s. 25–52; P. Rzeźnik, H. Stoksik, *Ceramika grafitowa z Raciborza*, s. 171–186.

⁴⁴ J. Łodowski, *Zagadnienie wczesnośredniowiecznej ceramiki grafitowej w Polsce w świetle materiałów z Opola-Ostrówka*, [w:] *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie*, s. 79, 98, 102; P. Rzeźnik, H. Stoksik, *Ceramika grafitowa z Raciborza*, s. 171–186.

⁴⁵ J. Kaźmierczyk, *Budownictwo mieszkaniowe z drewna*, s. 175–189.

⁴⁶ Por. Plany miasta z XVIII w.; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, Warszawa 1985, s. 31; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, s. 34; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 86.

⁴⁷ CDS 2, nr 12, s. 120–121; G. Hyczel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, Würzburg 1961, s. 37–38, 88; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 112; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 57, 74; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, s. 38; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa 1988, s. 35.

⁴⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 63 i n.; G. Wawoczny, *Ostróg — historia kościoła i cudownego obrazu*, Racibórz 2002, s. 15–17, 34–36

⁴⁹ G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 10; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 57, 74; S. Możdziej, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku*, s. 66, 82–85

⁵⁰ K. Kozłowska, *Skarb srebrnych groszy praskich z Raciborza — Ostroga, województwo katowickie, odkryty w 1991 r.*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim 1991–1992*, Katowice 1994, s. 108–109.

⁵¹ W 2008 r. w trakcie badań archeologicznych na ul. Odrzańskiej, pod relikiami Bramy Odrzańskiej natrafiono na warstwę archeologiczną zawierającą obfity materiał ceramiczny, datowany na 4 ćwierć XII i początek XIII w. R. Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne na Starym Mieście w Raciborzu*, BAnGŚiZP 2007–2008, s. 142 i n., mogące być zarówno pozostałością wcześniejszego osadnictwa, jak i osady hospites.

⁵² W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 65; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, s. 159.

⁵³ AZP 102–40, 11, 15. Materiały te wynagają jednak weryfikacji.

⁵⁴ SR 1301–1315, nr 3176, s. 183–184, SR 1316–1326, nr 3664, s. 44; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, Ratibor 1885, s. 68.; G. Hyczel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, s. 38, 69, 88; W. Kuhn, *Die Siedlungsentwicklung* s. 56; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 112.

⁵⁵ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 64; M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, s. 96; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, s. 159.

⁵⁶ SU 6, nr 268, s. 216, nr 473, s. 371–372; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 110.

⁵⁷ G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 37; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, s. 36; B. Kloch, *Kościół św. Mi-*

kołaja w Starej Wsi (Racibórz). Z *średniowiecznych dziejów parafii na Górnym Śląsku*, SiMzDŚ 23, 1998, s. 57–63. Sama nazwa *Antiqua villa* pojawia się dopiero w 1368 r. AmRac 6.

⁵⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 64; M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, s. 96. Na terenie wsi odnaleziono także fragment drewnianej drogi, mogącej być pozostałością traktu opawskiego. K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, s. 159.

⁵⁹ J. Nowakowa, *Rozmieszczenia komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” Seria A, nr 43, Wrocław 1951, s. 96–99; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 44.

⁶⁰ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 64–65, 103. Podaje on jako analogię przykład dolnośląskiego miasta Brzegu. Nazwa Brzeg przejęta została przez miasto lokowane na prawie niemieckim, podczas gdy polska osada poprzedzająca miasto nazywana była Wieś Brzeska. Zakłada on więc, iż Stara Wieś mogła nazywać się pierwotnie Wieś Raciborska. Por. też uwagi o zmianach osadnictwa i nazw miejscowych u H. Münch, *Początki średniowiecznego układu miejskiego ze szczególny uwzględnieniem Śląska*, KAIU 5, 1960, s. 357, T. Lalik, *Stare miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację — schyłek XII i początek XIII w.*, KHKM 4, 1956, s. 627–678.

⁶¹ AmRac 1, nr 9, s. 10–11; regest w SR 1301–1315, nr 2862, s. 86.

⁶² SU 6, nr 30, s. 25–26; W. Kuhn, *Die Siedlungsentwicklung*, s. 49; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 110.

⁶³ SU 2, nr 284, s. 170–171, nr 310, s. 185–186, nr 311, s. 186–187, nr 437, s. 278–279. Mógł być on tożsamy z panem Ottonem z Raciborza, wzmiankowanym w roku 1222, SU 1.2, nr 212, s. 155; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 39.

⁶⁴ H. Borek, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972, s. 74, za nim I. Panic stwierdza, że wieś założona na pniu zaginionej osady Gola I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 110.

⁶⁵ W dokumentach z 1306 r.: *Dedimus eis eciam hereditatem in Gola que Ottonis villa nunccupatur*, CDS 2, nr 10, s. 112; *Dedimus eciam et assignavimus ... hereditatem que Ottonis villa vulgariter autem Ocyci sive Otyndorf appelatur, sitam in Gola prope Rathybor versus Opauiam*, CDS 2, nr 11, s. 115; J. Horwat, *Nazwa „Gola” w średniowiecznych dokumentach górnośląskich*, SH, 39, 1996, s. 247–250; A. Barciak, „Gola” w średniowiecznych źródłach śląskich [w:] *Memoria amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Waclawa Korty*, Wrocław 2001, s. 259–264.

⁶⁶ SU 3, nr 269, s. 177–178; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, s. 25; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 108.

⁶⁷ M. Młynarska-Kaletynowa, *Sieć miejska na Śląsku w XII–XIII w.*, „KHKM” 28, 1980, s. 355; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 106, 108.

⁶⁸ Wzmianka o dokumencie zob. F. Triest, *Topografisches Handbuch von Oberschlesien*, Braslau 1865, t. II, s. 677, dokument nieznan; J. Szukałowski, *Zarys historii wsi Markowice*, ZR 3, 1982, s. 18. B. Panzram przyjmuje powstanie parafii w Markowicach dopiero na drugą ćwierć XIV w. Zob. B. Panzram, *Geschichtliche Grundlage*, s. 85.

⁶⁹ SU 5, nr 468, s. 358; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, s. 35, 66; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 109; J. Szukałowski, *Zarys historii*, s. 19.

⁷⁰ J. Szukałowski, *Zarys historii*, s. 19.

⁷¹ SU 1.2, nr 226, s. 164–166; SU 2, nr 80, s. 51–53, nr 295, s. 176–177; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, s. 88; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 106.

⁷² ... *sub eodem forma ... sub qua hospites in Opel et in Ratibor olim locavi, ita ut in ipso foro tabernae et singula libertatis iura sub meae donationis gratia secure percurrant*, („w taki sposób ... jak niegdyś lokowani byli goście w Opolu i Raciborzu, tak żeby na ich targu była karczma i pojedyncze wolne prawa za moją łaską były wprowadzone...”) SU 1.2, nr 165, s. 118–119.

⁷³ H. Münch, *Melioratio terrae nostrae. Szkice z dziejów miast Polski Średniowiecznej*, KAIU, 10, 1965, s. 65–84; B. Zientara, *Źródła i geneza „prawa niemieckiego” (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI–XII w.*, PH, 61, 1978, z. 1, s. 51; D. Główska, *Hospites w polskich źródłach pisanych XII–XV w.*, KHKM, 32, 1984, s. 380–381.

⁷⁴ SU 5, nr 266; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 66, 73–75, 107; B. Kloch, *Miasta księstwa raciborskiego w końcu XIII i w pierwszej połowie XIV w.* [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, s. 142; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, s. 158; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza na przestrzeni wieków* [w:] *Z dziejów Raciborza*, Racibórz 2003, s. 123 i n.

⁷⁵ SU 5, nr 209; P. Newerla, G. Wawoczny, *Historia kościoła i parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny do 1945 r.*, [w:] J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, G. Wawoczny, *Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu*, Racibórz 2005, s. 26–27. G. Hyckel pierwotnego kościoła parafialnego osady raciborskiej upatrywał w drewnianym kościółku wzniesionym ponoć na miejscu późniejszego kościoła dominikańskiego. Zob. G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 11–12, 15; idem, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, s. 46 i 48; Podobnie G. Wąs, *Zakony mendykantckie na Śląsku w średniowieczu*, „Sobótka” 53, 1998, nr 3–4, s. 420 a za nią P. Okoń, *Klasztory w średniowiecznych górnośląskich ośrodkach miejskich (do końca XIII w.) w świetle badań archeologiczno-architektonicznych*, [w:] *Początki i rozwój miasta Górnego Śląska*, s. 128. Teza ta nie została jednak przyjęta przez literaturę, choć należy zauważyć, że zgodnie z obecną wiedzą o rozwoju Raciborza nie da się ostatecznie rozstrzygnąć kwestii starszeństwa obu kościołów. Obecny kościół Wniebowzięcia NMP został wybudowany w zasadniczym zrębie (m. in. bez kaplicy polskiej) w pierwszej połowie XIV w., być może w trakcie odbudowy miasta po pożarze z 1300 r. *Ratiborer Chronik*, s. 115; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83; *Architektura gotycka w Polsce*, t. II, red. T. Mroczo, M. Arsyński, *Katalog zabytków*, red. A. Włodarska, Warszawa 1995, s. 197–198.

⁷⁶ W wyniku badań dendrochronologicznych odnalezionych fragmentów drewnianych ustalono, że przeważająca część zachowanego materiału pochodzi najwcześniej z drugiej połowy XIII w. a więc z okresu, w którym miej-

sce pierwotnej osady *hospites* zajmuje miasto lokacyjne. M. Krapiec, *Wyniki analiz dendrochronologicznych prób drewna z muzeum w Raciborzu*, 2002 i *Wyniki analiz dendrochronologicznych prób drewna z wykopalisk przy ul. Solnej w Raciborzu*, 2007, msp w Muzeum w Raciborzu.

⁷⁷ E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Malusecki, *Racibórz*, s. 38; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 66. Ostatnie badania na terenie ul. Odrzańskiej mogą sugerować, że osadnictwo *hospites* obejmowało także obszar wokół Bramy Odrzańskiej, R. Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne na Starym Mieście*, [w:] BAnGŚiZP 2007–2008 s. 142 i n.

⁷⁸ AZP 101–40, 23n, s. K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przy ul. Rzeźniczej w Raciborzu, woj. katowickie* [w:] BAnGŚiZP 1998, s. 102–107; Idem, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu, woj. katowickie* [w:] BAnGŚiZP 2000 a, s. 147–148; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, s. 158, 165, 167.

⁷⁹ AZP 101–40, 23h i u, K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu, woj. katowickie* [w:] BAnGŚiZP 2000 a, s. 147–148; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, s. 158, 167.

⁸⁰ Kolejnymi władcami księstwa raciborskiego byli: książęta opolscy Mieszko II Otyły (1230–1246), Władysław (1246–1281); książę cieszyński Mieszko (1281–1290); książęta raciborscy: Przemysł (1290–1306) i Leszek (1306–1336) K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, Kraków 2007, s. 501–505, 507–511, 515–517, 521–523, 539–540.

⁸¹ SU 2, nr 295, s. 176–177. Warto podkreślić, że książę wyraził życzenie, aby pochowano go w raciborskim klasztorze.

⁸² SU 3, nr 269, s. 177–178.

⁸³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 76, 84, 106; J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV w.*, Lublin 1956, s. 52; J. Rajman, *Mieszko II Otyły książę opolsko-raciborski (1239–1246)*, KH, 100, 1993 nr 3 s. 23, 35–36; A. Barciak, *Mendykanci w średniowiecznym Raciborzu*, [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, pod red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole 2000 s. 495, 497; A. Barciak, *Książęta Raciborscy a klasztory dominikańskie w średniowieczu*, [w:] *Święty Jacek Odrowąż na Śląsku*, pod red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 116–117.

⁸⁴ SU 2, nr 295, s. 176–177. Pierwsi kasztelanowie raciborscy pojawiają się już w latach dwudziestych XIII w., SU 1, nr 222, s. 161–162, nr 291–292, s. 215–217. Wg KZSP, s. 32, zamek murowany wzniesiono dopiero w latach 1281–1287.

⁸⁵ J. Rajman, *Mieszko II Otyły*, s. 19 i n.; I. Panic, *Raciborskie otoczenie księcia Władysława Opolskiego (1246–1281)*, ZR, 4, 1984, s. 5–16.

⁸⁶ Od lat dziewięćdziesiątych XIII w. księciem raciborskim był Przemysł, zm. 1306, a następnie jego syn Leszek (ok. 1290 — 1336). K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, s. 521–524, 539–540.

⁸⁷ „...wieś owa Leśnica...” SU 1, nr 165, s. 118–119.

⁸⁸ SU 3, nr 269, s. 177–178.

⁸⁹ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 12, a za nim W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 65 przyjmują datę 1235, z tego bowiem roku pochodzi wzmianka o wójcie raciborskim Collinie. SU 2, nr 424, s. 267–268. Dokument ten jest jednak falsyfikatem, powstałym u schyłku XIV w. Sam Collin może być postacią historyczną, w 1243 r. występuje bowiem Collin zasadzca wsi Kolnowice w pow. prudnickim SR nr 598. J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 107 przyjmuje datę 14 kwietnia 1254 z odwołaniem do dokumentu dla klasztoru dominikanów z 1258 r. co, jak zauważył N. Mika jest absolutnie nie do przyjęcia. Zob. N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 124.

⁹⁰ „...którzy w naszych włościach na prawie flamandzkim są lokowani...” SU 5, nr 266, s. 209–210. G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung*, s. 83–84; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 65–66; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 66, 73–75, 107; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 123–124; B. Kloch, *Miasta księstwa raciborskiego*, s. 141–156; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, Ibidem, s. 158; A. Barciak, *Dziedziczy wójtowie raciborscy*, [w:] *Historia vero testis temporum*, Kraków 2008, s. 477–478

⁹¹ SU 6, nr 473, s. 317–372, nr 90, s. 75–77; R. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 125–128.

⁹² SR 1316–1326, nr 3817, s. 88. Istnienie ławników i *seniores civitatis* potwierdza także dokument z 1303 r. CDS 2, nr 27, s. 23–24. Warto zauważyć, że w 1319 r. wzmiankowane jest *ius Ratiboriensis*, być może lokalna odmiana prawa magdeburskiego, N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 128.

⁹³ SU 4, nr 270, s. 177–178.

⁹⁴ CDS 2, nr 9–11, s. 112–119.

⁹⁵ Pomiar przeprowadzono na planie RO IX 93 *Special Charte von der Stadt Ratibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist*. A. Wührheim, 1812, skala 1 : 1500. O przyjęciu za podstawę badań tego właśnie planu zdecydowała jego skala oraz fakt, że jest najwcześniejszym planem pomiarowym miasta. Ze względu na zmiany układu miejskiego, do jakich doszło w trakcie odbudowy Raciborza po 1945 r., niemożliwe było przeprowadzenie pomiarów na planie współczesnym.

⁹⁶ Zob. też J. Pudelko, *Rynki w planach miast śląskich*, KAIU 4, 1959, s. 253–263.

⁹⁷ A. Gołachowski, J. Pudelko, *O analizie metrologiczno-geometrycznej planów osiedli średniowiecznych*, KAIU 8, 1963, s. 291–292; por. także wielkość parceli podstawowych Świdnicy, Strzelina, Jeleniej Góry oraz innych miast, zob. J. Pudelko, *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, KAIU, 9, 1964, s. 12–15; Idem, *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII w.*, KAIU 9, 1964, s. 130–131; U. Sowina, *Średniowieczna działka miejska w świetle źródeł pisanych*, KHKM 43, 1995, s. 325.

⁹⁸ Jak np. w Krośnie Odrzańskim, zob. Z. Kaczmarczyk, *Geneza i rozplanowanie miasta Krosna nad Odrą*, PIUiA 1951–52, s. 61–69.

⁹⁹ A. Barciak, *Książęta raciborscy a klasztory dominikańskie w Raciborzu*, s. 115–116.

¹⁰⁰ Obecnie istniejący gotycki kościół poddominikański w Raciborzu datowany jest na początek lub na pierwszą połowę XIV w. KZSP, s. 42; *Architektura gotycka*, s. 197. O wyglądzie jego trzynastowiecznego poprzednika nic

nie wiadomo. Uległ prawdopodobnie zniszczeniu w pożarze miasta w 1300 r. *Ratiborer Chronik*, s. 115; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83. Można jedynie poprzez analogię do zachowanych obiektów sakralnych z tego okresu wyrazić przypuszczenie, że stanowił on typowy dla Śląska kościół o prostokątnej nawie, prezbiterium zamkniętym prostą ścianą i być może z wieżą. T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne XIII w. na Śląsku (miejscowości A-G)*, Warszawa 1995, s. 8–9.

¹⁰¹ ...dla zbudowania kościoła..., SU 2, nr 295, s. 167–177.

¹⁰² Czynność prawna dokonana została ...*in capitulo fratrum Predicatorum* ...

¹⁰³ ...nos Wladizlaus [...] cum nobili matre nostra domina Viole nec non et fratre nostro bone memorie duce Mescone ... SU 3, nr 270, s. 177–178.

¹⁰⁴ *Rocznik Górnos Śląski*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 3, Lwów 1878, s. 715; A. Barciak, *Biskup olomuniecki Bruno z Schauenburga a Polska*, „Sobótka” 36, 1981, nr 1, s. 70–75; N. Mika, *Ekspansja czesko-morawska na ziemię raciborską w XIII w.*, SiMzDŚ, 21, 1996, s. 8–10.

¹⁰⁵ J. Długosz, *Annales*, ks. 7, Warszawa 1975 s. 67.

¹⁰⁶ G. Labuda, *Zaginiona kronika*, s. 153–154.

¹⁰⁷ Dokładnie ...*ut dilatatio territorii sui gremio funiculos suos valeant ampliari*..., SU 4, nr 44, s. 39–40.

¹⁰⁸ Tak Kom. Gen. III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstaedten und Environs*, Barwig, 1843, skala 1 : 2500, na którym zaznaczono cały obszar na południowy zachód od ul. Solnej, Końskiego Rynku i ul. Zborowej jako dołączony do miasta w drugie połowie XIII w. Interpretacja taka może iść nieco za daleko, lecz jest prawdopodobna. Analiza materiału kartograficznego, wobec silnego przekształcenia tej części miasta w trakcie odbudowy po 1945 r., nie daje jednoznacznych wyników ale istnieje możliwość, że przy wytyczeniu ulic na południe od Małego Rynku zastosowano mniejszą działkę niż przy parcelacji okolic Rynku.

¹⁰⁹ P. Newerla, *Opowieści o dawnym Raciborzu*, Racibórz 1996, s. 7

¹¹⁰ AZP 101–40, 23k, I, x, z. ?

¹¹¹ H. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, Berlin 1995, s. II–V. Spór był prawdopodobnie konsekwencją wzrostu zapotrzebowania na drewno w drugiej połowie XVIII w. Lasy nadodrzańskie w okolicach Raciborza stanowiły część większego kompleksu zaopatrującego w drewno Śląsk a dzięki możliwości spławu na Odrze także Berlin. A. Nyrk, *Gospodarka leśna na Górnym Śląsku od poł. XVII do poł. XIX w.*, Wrocław 1973, s. 73, 103 i n. Serwitut drzewny został stopniowo wykupiony przez Komorę Książęcą w ciągu XIX w.

¹¹² H. Wardenga, *Häuserbuch*, s. II–V, część akt znajduje się także w Fürstliches Archiv Corvey w Korbei. Nie wyjaśnionymi kwestiami są: czy przywilej podlegał podziałom wraz z podziałami parcel — dane z Komory Książęcej sugerują, że w niektórych wypadkach tak; czy posesja nabyta przez duchownego lub rycerza zachowywała uprawnienia — dane z Komory nie dają na to pytanie jednoznacznej odpowiedzi ale jest prawdopodobne, że tak. Rozkład posesji z przywilejem drzewnym nie pokrywa się także z rozkładem praw do warzenia piwa, nadanymi mieszczanom także w XIII w, a znanym ze źródeł szesnastowiecznych, będącym podstawą do określenia praw do drewna w XIX w. Grundbuch 1532, Grundbuch 1595, *Urbarze dóbr*, s. 130–164, G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 72–74; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 72–78. W XVI w. ilość posesji posiadających przywilej piwowarski ulega zmianie. W 1532 r. na całkowitą ilość parcel 274, parcele mieszczańskie to 229 a posiadające przywilej piwowarski 155; w 1567 r. na ogólną liczbę 291 parcele mieszczańskie to 233 a uprzywilejowane 162. Z początku XVI w. wiadomo też o nadaniu przywileju piwowarskiego dla domu mieszczańskiego (1508) A. Weltzel, *Geschichte der Stad Ratibor*, s. 109, G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 73 i o posiadaniu prawa produkcji piwa przez dom szlachecki (1510) AmRac. 9 i 10; por. dalej.

¹¹³ H. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 32–33.

¹¹⁴ Por. s. 29–30.

¹¹⁵ „... komory domu kupieckiego położone na środku targu w naszym mieście Raciborzu...” SU 6, nr 129 ks. Przemysł potwierdził wszystkie wolności kupieckie nadane przez Władysława oraz uwolnił kupców od wszystkich podatków płaconych przez nich i innych mieszczan raciborskich z ich posiadłości. Wyjątkiem była roczna opłata 26 grzywien srebra, płacona 23 października (*octava Sancti Galli*) i pobierana przez książęcego wójta w Raciborzu.

¹¹⁶ R. Czermer ocenia ilość stanowisk sprzedaży w sukienicach raciborskich na 24 do 26. Zob. R. Czermer, *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródrzynekowe w wybranych dużych miastach Śląska*, Wrocław 2002, s. 15, 21. G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 28–30, 32–33; W. Dziewulski podaje, że dom kupiecki miał konstrukcję murowaną. Por. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 77–78, 83.

¹¹⁷ „... dom kupiecki czyli miejsce gdzie kroi się i sprzedaje sukno...” CDS 2, nr 14, s. 122–123, nr 14 b s. 221 .

¹¹⁸ Por. uwagi na temat określania położenia kramów na rynku krakowskim P. Tyszką, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV i XV w. w świadomości jego mieszkańców*, Lublin 2001.

¹¹⁹ AZP 101–40, 1, K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu województwo katowickie*, BAnGŚiZP 2000b, s. 185.

¹²⁰ CDS 2, nr 53, s. 162–161. G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s.72; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83–84. E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Matusecki w swojej pracy lokalizują ratusz na środku Rynku, Por. E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Matusecki, *Racibórz*, s. 49–50.

¹²¹ Kolejno w roku 1396 (Rep. 111, nr 17), 1433 (CDS 2, nr 81, s. 187–188), 1436 (Rep. 111, nr 50), 1457 (Ibidem, nr 66;), 1494 (CDS 2, nr 103, nr 212–213), 1558 (AmRac, nr 18/3).

¹²² Por. G. Balińska, *Rozwój urządzeń handlowych i administracyjnych w blokach śródrzynekowych miast śląskich do końca XV w.*, KAIU, 26 1981, s. 127–156; R. Czermer, *Zabudowy rynków*, s. 95–166 oraz bibliografia.

¹²³ SU 6, nr 129, s. 107–108, nr 147, s. 120–121, CDS 2, nr 14, s. 122–123.

¹²⁴ H. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 306–316.

¹²⁵ „...naprzeciw ulicy gdzie sprzedają zboże, na końcu wszystkich ław rzeźniczych...”SU 3, nr 269, s. 178–179.

¹²⁶ SU 4, nr 39, s. 36–37. CDS 2, nr 9–11, s. 112–119. Z kolei w roku 1451 doszło do sporu pomiędzy dominikankami a radą miejską, dotyczącego czynszu rocznego 5 grzywien, jaki mniszki winny były płacić z 11 ław rzeźniczych. Zakonnice twierdziły, że czynsz winien być płacony jedynie z młyna zwanego *Hengelmuhl* (był to zapewne drugi posiadany młyn na Nowym Mieście), lecz sąd książęcy zdecydował, iż czynsz winien być płacony z ław, jako że młyn był zniszczony, AmRac 1, nr 17: 17–18, AmRac 5, nr 16, s. 12; CDS 2, nr 83b, s. 226 (regist); G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62, 100; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 497

¹²⁷ H. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 207.

¹²⁸ K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Sprawozdanie z ratowniczych badań działek mieszczańskich przy ul. Rzeźniczej w Raciborzu, województwo śląskie*, BAnGŚiZP 2006, s. 166 i n.; R. Abłamowicz, *Analiza archeozoologiczna zwierzęcych szczątków kostnych z badań wykopaliskowych w Raciborzu, ul. Rzeźnicza 8*, Katowice 2007, msp Muzeum w Raciborzu.

¹²⁹ SR 1327–1333, nr 5240, s. 19; N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 424; Jako własność kaplicy w roku 1369 (Rep 111, nr 47, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 419–420), kolegiaty w roku 1416 (Rep 111, nr 32, 36).

¹³⁰ AmRac 1, nr 15, s. 15–16.

¹³¹ CDS 2, nr 38, s. 32–33; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 100; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 77–78. Darowizna ta zapewne stała się powodem sporów między cystersami a rzeźnikami, który oparł się aż o sąd biskupi we Wrocławiu. Wyrok oficjała z roku 1385 przysądził co prawda czynsz 8 grzywien opatowi, lecz rzeźnicy dalej odmawiali płacenia, CDS 2, s. XXXI–XLIV; CDS 2, nr 43, s. 36–39, nr 45, s. 40–41. Posiadanie czynszu 8 grzywien od rzeźników raciborskich zostało potwierdzone cystersom przez księcia Walentyna w roku 1520, Rep. 114, sygn. 52 i CDS 2, nr 2, s. 2–5.

¹³² W roku 1290, kiedy książę Przemysł zezwolił dwóm mieszczanom na budowę młyna koło Markowic, zezwolił im na wolny przejazd jednym wozem z oraz do Raciborza, SU 5, nr 468, s. 358; w roku 1309 książę Leszek nadał kaplicy św. Tomasza na zamku raciborskim dochody z mennicy i cła w mieście, SR 1301–1315, nr 3021, s. 132–133; J. Nowakowa, *Rozmieszczenie*, s. 97–98, Aneks 1, nr 29; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 34.

¹³³ Dokument z roku 1264 wymienił *mensuras parvas Ratbergenses* zastosowane we wsi odległej o ok. 20 km od miasta, SU 3, nr 486, s. 313.

¹³⁴ [wodociągu] „... który jest poprowadzony od wsi Studzienna przez środek miasta do domu [dominikanów] z młynem i należącym do młyna płacem ...” SU 3, nr 169, s. 177–178.

¹³⁵ Opis z 1258 jest identyczny z przebiegiem wodociągu na planach RO IX 95 *Ocular-Plan von der Stadt Ratibor und ihren Wasserleitung*, 1831, oraz Kom. Gen. III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstaedten und Environs*, Barwig, 1843. M. Kutzner, *Racibórz*, s. 18–19 stwierdził, że w XV w. pierwotny kanał ze Studziennej zastąpiono wodociągiem.

¹³⁶ K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu województwo katowickie*, BAnGŚiZP 2000a, s. 147–148; Idem, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu województwo katowickie*, BAnGŚiZP 2000b, s. 184–186.

¹³⁷ CDS 2, nr 8, s. 111–112; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498. Tak przebieg wodociągu jest zgodny z obydwoma planami z XIX w.

¹³⁸ CDS 2, nr 9–11, s. 11–12. Por. niżej.

¹³⁹ Wodociąg mógł pierwotnie dochodzić do młynówki, która w latach trzydziestych XIX w. była już w tej części osuszona.

¹⁴⁰ Już w 1301 r. przy nadaniu dóbr dla wójta Tilona zaznaczono, że czynsz z nich ma być płacony dominikankom, CDS 2, nr 8, s. 111–112, A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498. Konsekwencją klasztor biskup wrocławski Nanker przyznał dominikankom dziesięciny ze wsi Bieńkowski, Strzybnik, Sudół, Kornowac, CDS 2, nr 28, s. 134–135; W. Dziewulski błędnie określił klasztor jako wzniesiony już w 1317. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 84.

¹⁴¹ CDS 2, nr 9, 10 i 11, s. 112–119. Są pewne różnice między tymi dokumentami. Najważniejsze z nich to: nadanie Stefana jest wzmiankowane w nr 9 i 11. W nr 9 kara dla naruszcycieli posiadłości mniszek wynosiła 30 grzywien, płaconych jedynie księciu, a nr 10 i 11 podają 10 grzywien dla księcia oraz 10 dla miasta. Nadanie młyna Kunona, dokonane 1 października 1299 roku podczas kapituły prowincjonalnej w refektarzu dominikanów (będących opiekunami zakonnicy) zostało wymienione w nr 9 i 11. Dokumenty te także precyzowały położenie drugiego młyna, jako położonego między młynem Kunona a Starym Miastem, przy akwedukcie wyznaczającym na nowo *ambitus civitatis*. Ponadto nr 9 i 11 nie wzmiankowały nadania ław. Nadanie 4 kamieni młyńskich rocznie z kamieniołomów książęcych wymieniono jedynie w nr 10. Wreszcie w nr 10 i 11 wszystkie nadania powierzono opiece patronów klasztoru: Duchowi Św., św. Piotrowi i Pawłowi Apostołom, św. Janowi Ewangelście oraz św. Annie i Agnieszce. Ponadto ciekawy jest zakaz wznoszenia innych młynów czy urządzeń tamujących bieg wody przed czy za młynami, jak również kopanie tam nowych kanałów. Zwolnienie podatkowe odnosić się miało także do przyszłych posiadłości zakonnic. Mniszkom pozwolono też na posiadanie dwóch rybaków łowiących w granicach posiadłości książęcych na Odrze. Nadanie to istotnie obejmowało część ul. Panieńskiej. Można przyjąć, że Stefan nadał część swej działki bezpośrednio zakonnicom, a część zastawił księciu z intencją późniejszego przekazania klasztorowi (poprzez nadanie książęce klasztor zyskiwałby dodatkową opiekę książęcą); w roku 1313 władze Raciborza wyjęły młyn mniszek na Nowym Mieście spod podatków miejskich, CDS 2, nr 13, s. 121–122.

¹⁴² Dokument został wydany *in choro fratrum predicatorum*, CDS 2, nr 12, s. 120–121; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 496, 498–500; Nowak B, *Najstarsze uposażenie dominikanek raciborskich*, SiMzDŚ, 23, 1998, s. 65–76., s. 66–69; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 17, 19; J. Kłoczowski, *Dominikanie*, s. 61, 98.

¹⁴³ CDS 2, nr 14, s. 122–123. Nadanie w Proszowcu obejmowało także prawo posiadania dwóch rybaków łowiących na Odrze w granicach posiadłości książęcych.

¹⁴⁴ CDS 2, nr 50, s. 156–158, nr 51, s. 159–160; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 496; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, s. 73–74. W r. 1499 Jan i Piotr Brzescy (*Brzestczy*) sprzedali swe prawa zwierzchnie na Bogunicach za 70 florenów mniszkom Agnieszce Pełkównie, Jadwidze Brzeskiej (ich siostrze) i Kry-

stynie Szufownie. Po śmierci tychże mniszek własność miała przejść na klasztor CDS 2, nr 107, s. 216–217; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 499.

¹⁴⁵ Jeszko (Jan) z Kornic występuje w latach 1283–1290, SU 5, nr 53, s. 46–47, nr 512, s. 394–396; w 1317 córka Jeszka Bogusza sprzedada dominikankom w Raciborzu wieś Bogunice, CDS 2, nr 21, s. 129–130.

¹⁴⁶ Dokument podawał, że inicjatywa fundacji wyszła od Przemysła, ojca Leszka. CDS 2, nr 20, 128–129.

¹⁴⁷ A. Weltzel podaje, że archidiakon Stefan mógł pochodzić z rodziny Korniców. A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 6.

¹⁴⁸ AZP 101–40, 24, K. Kozłowska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w prezbiterium kościoła dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo katowickie w l. 1991–1992*, BAnGŚiZP 1994, s. 108–110; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki*, s. 166.

¹⁴⁹ SU 4, nr 44, 39–40; I. Panic, *Historia osadnictwa*, s. 111. W zamian za przywilej, mieszczanie mieli płacić rocznie 1 grzywnę złota lub 8 grzywien srebra. W roku 1280 książę Władysław uwolnił miasto z tej opłaty w nagrodę za dzielność mieszczan. Płatności dokonywano poprzednio w dzień św. Galła (16 października), SU 4, nr 388, s. 257–258. Zasługi mieszczan odnosiły się prawdopodobnie do najazdu czeskiego na ziemię raciborską na początku lat osiemdziesiątych XIII wieku, związanego z sytuacją po śmierci króla Przemysła Ottokara II w roku 1278. Po jego śmierci Władysław opolski podjął próbę zajęcia ziemi opawskiej, co spowodowało reakcję czeską, N. Mika, *Ekspansja*, s. 11–12; o przywileju z roku 1267 G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 23–24; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 67, 78, 82. Własność książęca w Nowych Zagrodach istniała jeszcze w roku 1445, CDS 2, s. XXIV–XXVI; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, s. 38–39, 66, 88.

¹⁵⁰ SU 5, nr 512, s. 394–396, droga rybnicka posiadała znaczenie jako szlak handlu solą. Szlak taki z Małopolski do Raciborza przez Oświęcim był wzmiankowany w roku 1332, SR 1327–1333, nr 5072, s. 139; Nadanie lasu związane było z najazdem na Racibórz w początkach tego roku połączonych sił króla czeskiego Wacława II i księcia ruskiego Lwa halickiego, odpartym przez mieszczan N. Mika, *Racibórz w obliczu zagrożenia*, s. 43–48; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 24–27.

¹⁵¹ CDS 2, nr 8, s. 111–112; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498.

¹⁵² SR 1301–1315, nr 2862: 86; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 82.

¹⁵³ Leszek potwierdził nadania książąt Władysława i Przemysła dotyczące pastwisk miejskich: od Studziennej do Pasieki i Nowych Zagród, od Pasieki do Starych Zagród, a stamtąd aż do Odry. Następnie potwierdził nadanie ogrodów ze Starej Wsi, rozciągających się od końca wsi do ogrodu Bertolda, a stamtąd do dworu Tilona wójta raciborskiego i do końca wsi przy Nowych Zagrodach, SR 1301–1315, nr 3013: 129; zob. też Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 27–28.

¹⁵⁴ „...cum ante locatis domibus... (z wcześniej zasiedlonymi domami) SU 6, nr 147, s. 120–121.

¹⁵⁵ „...my [książę] nakazaliśmy nową lokację przez nas rozpoczętą przyłączyć do wspomnianego miasta Raciborza...” SU 6, nr 147, s. 120–121. W literaturze przeważa opinia, że lokacja nowego miasta była wynikiem sporów pomiędzy patrycjatem, radą miejską lub szerszej mieszczaństwem a wójtem wywołanych przejęciem przez miasto prawa magdeburskiego W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 68–70, 82, 85; N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 423. Idem, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 125, 128; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 19–20; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 107 (z licznymi błędami); B. Kloch, *Miasta księstwa raciborskiego*, s. 143–144, 146; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki*, s. 159. A. Barciak, *Dziedziczy wójtowie raciborscy*, s. 484–485. Takiej interpretacji przeczy jednak cytowany dokument, włączający gminę nowomiejską do miasta Raciborza już w trakcie lokacji. Także ograniczenia możliwości rozwoju urzędzeń handlowych na terenie Nowego Miasta i towarzyszące im nadanie łąki dla mieszczan wskazuje, że od samego początku zamierzano utrzymać dominującą pozycję starego Raciborza.

¹⁵⁶ M. Słoń przyjmuje, że jeszcze w trakcie lokacji nowa gmina została włączona do starego miasta. Wydaje się jednak, że lokacja ok. 1294 r. została dokonana, na co wskazuje wyznaczenie uposażenia wójtowskiego i wolizny w tymże roku a jednocześnie odrębność gminy nowomiejskiej została zlikwidowana, zaś obszar Nowego Miasta poddany jurysdykcji Raciborza. Sprzeczności zawarte w dokumencie książęcym wynikają zapewne z potrzeby zagwarantowania wójtowi raciborskiemu występującemu jako zasadzca i osadnikom Nowego Miasta przyznanych przywilejów i jednoczesnego odebrania gminie samodzielności. M. Słoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010, s. 176–177

¹⁵⁷ CDS 2, nr 13, s. 121–122.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ M. Słoń wysuwa hipotezę że Nowe Miasto w Racibórz powstało jako miasto tkackie dla zakończenia sporu pomiędzy pospółstwem a kupcami Raciborza o prawo do sprzedaży detalicznej sukna przez tkaczy. Ponieważ powstanie nowego ośrodka suknienniczego uderzało w interesy starego Raciborza zostało zablokowane przez raciborskich rajców. Jak słusznie zauważa autor, wobec niemożliwości weryfikacji tych domysłów pozostają one w sferze ostrożnych hipotez. M. Słoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, s. 176–177

¹⁶⁰ SU 6, nr 209, s. 168–169. K. Dola, *Szpitałe średniowiecznego Śląska*, RTŚOp 1, 1968, s. 239–292; N. Mika, *Bożogrobcy*, 419–424. Podaje on słusznie, że pojawienie się nowej instytucji kościelnej mogło zagrozić pozycji parafii (dlatego też biskup powierzył opiekę duchowną w szpitalu proboszczowi). Podaje on też, że początki kościoła bożogrobców datować można na rok 1292. Dla bezpieczeństwa pozostać można przy dacie 1296 (wzmianka o nabożeństwach); G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 16–17, 91; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 86.

¹⁶¹ SU 6, nr 268, s. 216. W latach dziewięćdziesiątych XX w. na terenie dawnego Nowego Miasta odkryto ślady cmentarza datowane na XIV w. AZP 101–40, 33, K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki*, s. 159.

¹⁶² SR 1301–1315, nr 2689, s. 21–22. Do końca funkcjonowania szpitala do XVI w. znamy szereg imion przełożonych szpitala i zakonników: 1343 prepozyt Tilo CDS 2, nr 40, s. 149; 1351 przełożony szpitala Jakub SR 1349–1454,

nr 425, s. 151; 1357; przełożony szpitala Jan SR 1355–1357, nr 434, s. 182; A. Weltzel wymienia także w 1404 rektora szpitala Rudolfa, 1445 przeora Jana Meltzera z Grodkowa, 1467 braci Pawła z Ziegenhals i Jana oraz przeorów Grzegorza i Jana Wasermana, w 1489 r. przeora Wawrzyńca Grobica a w pierwszej połowie XVI w. przeorów Jana Kozła, Hellebrandta i Jana Rudla, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 475–476; w *Liber Albus* raciborskiego bractwa NMP umieszczeni zostali także prepozyt Grzegorz w 1463 r. i Maciej w 1489 r. H. Schaffer, *Geschichte einer Liebfraueugilde seit dem Jahre 1343*, Ratibor 1883, s. XII.

¹⁶³ SR 1301–1315, nr 2690, s. 22 i *Das Formelbuch*, nr 97, s. 85–86, L.III, nr 26, s. 232–233. Wzmianki te, nie opatrzone datami, można datować jedynie generalnie na okres rządów biskupa Henryka. N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 422–423; idem, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 125, podaje, że dojść mogło do konfliktu między proboszczem raciborskim a bożogrobcami, którzy popierali Jana. Sam Jan mógł być synem wójta raciborskiego Wenera, wymienionego w roku 1313, CDS 2, nr 13, s. 121–122. Sprawa miała być częścią szerszego konfliktu pomiędzy wójtami, wspieranymi przez bożogrobców i radą, wspieraną przez proboszcza, którego elementem była lokacja Nowego Miasta. Był to raczej konflikt mieszczan z proboszczem, gdzie mieszczanie starali się złamać monopol edukacyjny parafii i szukali wsparcia u bożogrobców, którzy z kolei mogli być skonfliktowani z parafią w sprawie pogrzebów i opieki duchownej w ich szpitalu; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 16.

¹⁶⁴ Kom. Gen, III 13672/1 *Situations-Plan der zur Oder — Vor — und Neustadt gehörigen Possessionen*, ok. 1844. O młynie dominikańskim SU 3, nr 269, s. 177–8. Por. wyżej.

¹⁶⁵ SR 1301–1315, nr 2723, s. 31–32. W 1303 r. biskup wrocławski Henryk zatwierdził powyższe nadanie, rezerwując jedynie część dochodu dla wikarego z Rudnika SR 1301–1315, nr 2750, s. 40–41.

¹⁶⁶ SR 1301–1315, nr 3178, s. 183–184; SR 1316–1326, nr 3664, s. 44. Dochodami z tego drugiego bożogrobcy musieli dzielić się z proboszczem kościoła św. Mikołaja w Starej Wsi. N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 423.

¹⁶⁷ SR 1327–1333, nr 5240, s. 19; N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 424.

¹⁶⁸ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 475–476.

¹⁶⁹ N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 423–424; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 476.

¹⁷⁰ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 476.

¹⁷¹ Rep. 111, nr 41.

¹⁷² Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 476.

¹⁷³ Jeszcze w 1510 r. książę Walentyn potwierdził przywileje klasztoru. N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 424; A. Weltzel podaje datę 1519. A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 476.

¹⁷⁴ Tak na planach: *Ratibor* w atlasie *Krieges Charte eines Theils des Oppelschen und Ratiborischen Fürstenthums*, F. Ch. De Wrede, 1748–1749, SBBerlin III C Kart N 15060; *Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Namens in Schlesien*, ok. 1750, SBBerlin SX 32777/a; *Ratibor mit nächsten Umgebungen*, ok. 1790, SSBerlin, SX 32777/6. Istnienie mostu potwierdzone jest w 1307 r. SR 1301–1315, nr 2932, s. 106 nie ulega wątpliwości jego znacznie wcześniejsze zbudowanie J. Nowakowa, *Rozmieszczenie*, s. 97; AZP 101–40, 112; S. Kuźniar-Niedzwiedzka, H. Nejowa, D. Woźniak, *Racibórz w pradziejach*, 51; J. Horwat, *Formowanie się miast*, s. 39 i aneks 6.

¹⁷⁵ Oprócz cytowanego już planu szczegółowego także RO III 93 *Special Charte von der Stadt Ratibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist*, A. Wihreim, 1812; Kom. Gen. III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorsteadten und Ebvirons*, Barwig, 1843; RO III 96 *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, Gehlich, 1864.

¹⁷⁶ *Urbarze dóbr*, s. 164–165.

¹⁷⁷ Zachowane wizerunki kościoła w panoramach miasta z XVIII w., przedstawiają kościół barokowy z wieżą i sygnaturką. Winieta mapy księstwa raciborskiego, Muzeum w Raciborzu, MRH 325 oraz F.B. Werner, *Silesia in compendio seu Topographia*, t. 3, s. 105; idem, *Scenographia urbium Silesiae*, s. 38.

¹⁷⁸ SU 3, nr 169, s. 177–178. W roku 1377 mniszki przekazały jeden młyn księciu Janowi (młyn został przeznaczony na folusz), w zamian za czynsz 4 małdratów żyta od kmieci z książęcego „pola miejskiego” (*Stadtfehl*) w Raciborzu CDS 2, nr 60, s. 172–173.

¹⁷⁹ Kwestia własności książęcej a potem zamkowej w Nowym Mieście nie jest jednoznaczna. Z jednej strony w 1453 r. pola miejskie rozciągały się od szpitala bożogrobców do murów miejskich i Nowych Zagród, AmRac. 1, nr 18, s. 18–19. Z drugiej strony w 1664 r. poświędzana jest w Nowym Mieście zagroda, której właściciel zobowiązany był do pańszczyzny na rzecz zamku, co może dowodzić ciągłości własności zamkowej na tym obszarze zgodnie z planem z lat czterdziestych XIX w. AmRac. nr 35.

¹⁸⁰ CDS 2, nr 9–11 s. 112–113.

¹⁸¹ W 1307 r. wzmiankowany jest także młyn wójtowski SR 1301–1313, nr 2932, s. 106, N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 423, G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 37–38, prawdopodobnie identyczny ze znanym z późniejszych źródeł czterokołowym młynem miejskim.

¹⁸² Mikołaj był synem nieprawego syna Przemysła Ottokara II, ok. 1318 r. ożenionym z Anną, siostrą Leszka raciborskiego. F. Chochołaty, *Genealogie opavských Přemyslovců 1255–1525, Listy genealogické a heraldické společnosti w Praze*, Praha 1978; K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, s. 540–541. Przeniesienie lenna na książąt opawskich z pominięciem książąt piastowskich spowodowało sprzeciw niemal wszystkich książąt górnośląskich, zwłaszcza Bolka niemodlińskiego. Ostatecznie protestujący książęta zgodzili się zrzec praw do księstwa raciborskiego w zamian za przyznanie zastawionego wcześniej przez ks. Leszka raciborskiego Kozła i Gliwic. *Historia Śląska*, t. I *Do roku 1763*, pod red. K. Maleczyńskiego, Cz. I *Do połowy XIV w.*, W. Hałubowicz, K. Maleczyński, Wrocław 1960, s. 563.

¹⁸³ Władzę sprawowali kolejno: Jan (1366–1379), Jan II Żelazny (1382–1424, do 1382 r. rządy opiekuńcze ks. Anny), Wacław I i Mikołaj wspólnie (1424–1437), Wacław I samodzielnie (1437–1456), Jan III (1456–1493), Mikołaj III (1493–1506), Jan (1506), Walentyn (1506–1521).

¹⁸⁴ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 108–122; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 70–76.

- ¹⁸⁵ *Ratiborer Chronik*, s. 116; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 122; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 85–86; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 71.
- ¹⁸⁶ *Ratiborer Chronik*, s. 116; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 92; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 123; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 73. Wojska te zmierzały do Czech w nieudanej próbie osadzenia na tronie czeskim królewicza Kazimierza zob. m. in. R. Heck, *Tabor a kandydatura jagiellońska w Czechach (1438–1444)*, Wrocław 1964 s. 26–40.
- ¹⁸⁷ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 79, 105, w oparciu o dane z 1532 r. podaje ok. 155 domów i ok. 900 mieszkańców na okres lokacji miasta. Z kolei W. Kuhn zaliczał Racibórz do grupy miast dużych z 300 domami co dawałoby przy przeliczniku 5 osób na dom ok. 1500 osób. Zob. T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV w.*, Wrocław 1958, s. 144–145.
- ¹⁸⁸ *Henricus Pauper*, s. 83. W wykazie tym figurują jedynie większe miasta, co sugeruje, iż miasta te były punktami poboru świętopietrza z okolicznych obszarów, co potwierdza wzmianka, iż Głogów płacił 8 grzywien denarów *pro sola civitate*, zaś Głogówek 7 grzywien denarów *pro se et aliis civitatibus*.
- ¹⁸⁹ *Henricus Pauper*, s. 91. Dla porównania, Legnica i Świdnica płaciły po 1 grzywnie złota, Lwówek Śląski 1 grzywna złota bez ½ futu, Ząbkowice 3 grzywny i 1 wiardunek, Nysa 4 grzywny groszy, Brzeg 7 grzywien denarów, Nysa 4 grzywny srebra, Ziębice 4 grzywny groszy i 1 wiardunek, Dzierżoniów 2 grzywny, Głogów 8 grzywien, Środa Śląska 4 grzywny denarów, Koźle i Gliwice po 5 grzywien.
- ¹⁹⁰ T. Ładogórski, *Studia*, s. 145; B. Kloch, *Kościół*, s. 62; o tym, iż dane świętopietrza odnoszą się nie tylko do miasta G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 34–35; przeciwnego zdania byli A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 72, N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 131, W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 79 i E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 72.
- ¹⁹¹ SR 1334–1337, nr 5408, s. 37.
- ¹⁹² KK, nr 2 s. 15r; CDS 2, nr 60 s. 166–168; CDS 2, nr 62 s. 169–170; nr 63 s. 170–171, nr 64 s. 171; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 80; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 79, 105.
- ¹⁹³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 105, przyp. 57 przyjął 4,5 osoby na dym i ogólną liczbę ok. 2000.
- ¹⁹⁴ Zmniejszenie się ludności Raciborza od XIV do XVI w. o 1/3 zauważył N. Mika, *Ustrój miejski*, s. 131.
- ¹⁹⁵ Powstała w XIV w. księga została w 1688 r. przepisana, zob. H. Schaffer, *Geschichte*, s. 138–158; A. Barciak, „*Literati et laici*” w *Liber Albus Bractwa Literackiego Najświętszej Marii Panny w Raciborzu w średniowieczu*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 3080, Historia 177, 2008, s. 229 i n.
- ¹⁹⁶ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 80–81. G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 69, uważał, iż wszystkich mieszczan z okresu XIV i XV wieku wymienionych jako członków władz miejskich traktować można jako Niemców; zob. także jego uwagi o zdecydowanej dominacji żywiołu niemieckiego na podstawie znanych wzmianek o mieszczanach, *Ibidem*, s. 78–88.
- ¹⁹⁷ Tabela opracowana na podstawie Rep. 111, nr 9, 17, 50, 55, 59; AmRac 6, 8, 9, 16, 70; CDS 2, nr 21, 22, 23, 25, 29, 31, 33, 34, 38, 42, 43, 46, 49, 53, 66, 68, 69, 74, 75, 76, 78, 88, 93, 100 i s. XXXI–XLIV; SR 1316–1326, nr 3713; SR. 1327–133 nr 4963, 5179, 5340; SR 1334–1337, nr 5834; SR 1338–1342, nr 6747, 6836; *Registrum*, nr 308, 357 oraz G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, s. 7, 30, 61, 68, 77.
- ¹⁹⁸ CDS 9, nr 426, s. 61. Żyd Muszo pojawił się też w roku 1383 w Brzegu jako wierzyciel tamtejszych mieszczan. Niewykluczone więc, iż był mieszkańcem Brzegu, *Ibidem*, nr 454, s. 56.
- ¹⁹⁹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 109; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 82 utożsamiał ją z ul. Lecznicy; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62. M. Kutzner, *Racibórz*, s. 19 lokalizował ul. Żydowską na wschód od kościoła parafialnego (później ulica Zborowa); E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 40, stwierdzili, że ulicą Żydowską była późniejsza *Wollenwebergasse* (*Salzgasse*), obecnie Solna.
- ²⁰⁰ *Ratiborer Chronik*, s. 117.
- ²⁰¹ Podawane są daty 1444, 1455 i 1495. A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 109; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 82; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 19 przypuszczał, że synagoga działała już w XIV w.; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 40 bożnicę zlokalizowali przy Lecznicy.
- ²⁰² AmRac1, nr 21 s. 22–26, AmRac5, nr 21 s. 15–18; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 109; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 75; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 75; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 130.
- ²⁰³ SU 6, nr 90 s. 75–77.
- ²⁰⁴ SR 1301–1315, nr 2932 s. 106; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 70.
- ²⁰⁵ SR 1301–1315, nr 3048 s. 141–142; W. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 77.
- ²⁰⁶ SR 1316–1326, nr 4165 s. 193; CDS 2, nr 23 s. 130–131; SR 1327–1333, nr 4963 s. 102, nr 5026 s. 122–123; CDS 2, nr 25 s. 132; SR 1338–1342, nr 6747 s. 216; RS 1, nr 426 s. 154; CDS 2, nr 42 s. 150; RS 2, nr 288 s. 104, nr 407 s. 144; CDS 2, nr 43 s. 151–152; RS 2, nr 780 s. 340–341; CDS 2, nr 46 s. 153–154; AmRac 6; CDS 2, nr 61 s. 168–169; AmRac1, nr 16 s. 16–17, AmRac5, nr 16 s. 12; CDS 2, nr 69 s. 176–177; CDS 2, nr 74 s. 182–183; CDS 2, nr 43 s. 36–39; CDS 2, s. XXXI–XLIV; CDS 2, nr 78 s. 185; *Ratiborer Chronik*, s. 118, 125; AmRac 8; *Liber Albus*, [w:] H. Schaffer, *Geschichte*, s. I–XV, XXVII–XXXII; G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, s. 7–8, 30, 61, 67, 77–78; *Idem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 98–107, A. Barciak, *Mieszczanie raciborscy w średniowieczu*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 2007, s. 113–134.
- ²⁰⁷ Rep 35, nr 154 k. 4v, 5v, 8, 9.
- ²⁰⁸ Rep 35, nr 154 k. 3v, karta nienumerowana po k. 3, 4, 4v, 5, 5v, 7v płóciennicy; k. 6, 7v, 9, 15, 16v, 17 sukiennicy.
- ²⁰⁹ Rep 35, nr 154 k. 2, 2v, 6v, 8, 9v, 12, 12v.
- ²¹⁰ Rep 35, nr 154 k. 2, 6, 11v, 13, 14, 17.
- ²¹¹ Rep 35, nr 154 k. 2v, 11, 13, 13v, 15, 15v.
- ²¹² Rep 35, nr 154 k. 14v, 14v–15, 15v.
- ²¹³ Rep 35, nr 154 k. 7v, 8, 13.
- ²¹⁴ Rep 35, nr 154 k. 11v, 12v, 15v.
- ²¹⁵ Rep 35, nr 154 k. 7, 7v, 15.
- ²¹⁶ Rep 35, nr 154 k. 3, 13.
- ²¹⁷ Rep 35, nr 154 k. 2, 12.
- ²¹⁸ Rep 35, nr 154 k. 16, 16v.
- ²¹⁹ Rep 35, nr 154 k. 6v, 7v, 8v, 14.
- ²²⁰ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 118 odnalazł w urbarzu z 1532 r. także cały szereg nazw rzemiosł, o których możemy powiedzieć, że z pewnością były reprezentowane przez mieszkańców miasta, niemniej w tym urbarzu nie są wymieniane.
- ²²¹ O systemie prawnym miasta G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 64–70; N. Mika, *Ustrój miejski Racibórz*, s. 126 i nast.
- ²²² A. Barciak, *Dziedziczni wójtowie Raciborscy*, s. 477–487.
- ²²³ CDS 2, nr 23 s. 130–131 z błędną datą por. regist SR 1316–1326, nr 4165 s. 193.
- ²²⁴ SR 1327–1333, nr 4963 s. 102.
- ²²⁵ CDS 2, nr 25 s. 132; SR 1327–1333, nr 5240 s. 174 (1333 r.).
- ²²⁶ CDS 2, nr 38 s. 146–147; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 75; N. Mika, *Ustrój miejski Racibórz*, s. 127.
- ²²⁷ CDS 2, nr 42 s. 150.
- ²²⁸ RS 2, nr 780 s. 340–341; CDS 2, nr 46 s. 153–154.
- ²²⁹ CDS 2, nr 61 s. 168–169.
- ²³⁰ AmRac1, nr 16, s. 16–17, AmRac5, nr 16, s. 12.
- ²³¹ CDS 2, nr 74 s. 182–183.
- ²³² Kolejno w latach 1356 CDS 2, nr 38 s. 32–33; 1361 nr 49 s. 156; 1363 nr 53 s. 32–33; 1375 nr 60 s. 166–168; 1377, Rep 111, nr 9; 1379 CDS 2, nr 68 s. 175–176 i 1385 CDS 2, s. XXXI–XLIV.
- ²³³ W literaturze przyjmuje się, że miało to miejsce do 1413 r. G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 70; J. Kwak, *Miasta*, 67; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 128–129; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 71; A. Barciak, *Dziedziczni wójtowie Raciborscy*, s. 487.
- ²³⁴ CDS 2, nr 78 s. 185.
- ²³⁵ Rep. 111, nr 32.
- ²³⁶ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 74; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 71; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, s. 43, podają rok 1393, co jest zapewne błędem literowym, gdyż data ta nie pasuje do okresu rządów Jana I. Autorzy ci podają też, iż zapewne wraz z nadaniem pełni władzy sądowniczej (włącznie z prawem karania śmiercią) zamknięto od wewnątrz basztę zwaną Więzienną.
- ²³⁷ J. Kwak, *Miasta*, 69–70; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 76; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 71, 75.
- ²³⁸ AmRac1, No. 19: 19–21, AmRac5, No. 16: 12.
- ²³⁹ AmRac1, No. 22: 26–27; AmRac5, No. 22: 18; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 75.
- ²⁴⁰ AmRac1, No. 21: 22–26, AmRac5, No. 21: 15–18; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 109; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 75; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, 130; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 75, 82.
- ²⁴¹ SR 1334–1337, nr 5408 s. 37; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 47–48; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 8, 45, 50; *Idem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 341–342, B. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Breslau 1940, s. 85–86.
- ²⁴² KZSP, s. 37; *Architektura gotycka*, s. 197–198; P. Newerla, G. Wawoczny, *Historia kościoła i parafii*, s. 27 przyjmują, że po 1300 r. kościół został odbudowany, nowym elementem było tylko prezbiterium.
- ²⁴³ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 77; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62; KZSP, s. 37; *Architektura gotycka*, s. 197; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 84; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 112.
- ²⁴⁴ Rep. 111, nr 50; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 338–339.
- ²⁴⁵ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 77; KZSP, s. 37; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 112–113; P. Newerla, G. Wawoczny, *Historia kościoła i parafii*, s. 52 n.
- ²⁴⁶ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 79; *Katalog zabytków*, s. 37.
- ²⁴⁷ Rep. 111, nr 32, 36; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 36, 43, 49–50; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 80; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 58, 109, 119, 220; *Idem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 335, 422–427. Podniesienie kościoła parafialnego do rangi kolegiaty potwierdził książę Jan w roku 1422, nadając dodatkowo czynsz odkupny 13 grzywien i 16 groszy kupiony od rajców raciborskich. W roku 1426 ustanowiono 3 nowe kanonie. W roku 1445 opat Ruđ Mikołaj, po zapoznaniu się z polecenia papieskiego z przyczynami przeniesienia kolegiaty, potwierdził nową fundację, Rep. 111, nr 38; CDS 2, nr 54 s. 55 i nr 58 s. 59; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 336–341, 536.
- ²⁴⁸ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 335–336.
- ²⁴⁹ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 91–92.
- ²⁵⁰ Informacja o *scholares* w Raciborzu pada przy okazji sporu o szkołę utworzoną przy klasztorze bożogrobców w Nowym Mieście por. wyżej; *Das Formelbuch*, nr 111 s. 98; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 500; J. Kłoczowski, *Dominikanie*, s. 92, 112–113; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 409; *Idem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 327, 453–454, 536.
- ²⁵¹ *Liber Albus*, H. Schaffer, *Geschichte*, s. I.
- ²⁵² Rep. 111, nr 9; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 331–332, 536; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 414; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 100; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 76–77.
- ²⁵³ Rep. 111, nr 17; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 334, podaje, iż miała ona miejsce już w roku 1389, zaś w roku 1396 została potwierdzona przez biskupa wrocławskiego Wacława.
- ²⁵⁴ Rep. 111, nr 19.
- ²⁵⁵ N. Mika, *Racibórz w obliczu zagrożenia*, s. 43–44; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 341, podaje, że w roku 1445 ołtarze św. Marce-

lego, św. Wawrzyńca i św. Mikołaja zostały uposażone czynszem 4 grzywien z ratusza przez jednego z mieszczan raciborskich.

²⁵⁶ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 84.

²⁵⁷ Rep. 111, nr 59.

²⁵⁸ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 58, 110; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 342–343, 349.

²⁵⁹ SR 1334–1337, nr 5351 s. 17; H. Schaffer, *Geschichte*, s. 12–14; B. Kloch, *Miasta*, s. 145; P. Newerla, *Bractwo literackie*, [w:] *Dzieje parafii*, s. 212–215; A. Barciak, „*Literati et laici*”, s. 229.

²⁶⁰ Rep. 305/I nr 140, t. XX s. f. 117–118; H. Schaffer, *Geschichte*, s. 186–188, podaje, że nadanie czynszu miało związek z ołtarzem bractwa w kościele parafialnym. Ołtarz ten wzmiankowany był też w latach 1461 i 1493. Kolejny ołtarz z prawem patronatu dla bractwa ufundował kanonik Paweł w roku 1470, ibidem, 188–189; niewykluczone, iż do tego faktu odnosi się wzmianka Weltzla, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 58, o uzyskaniu przez bractwo 5 florenów czynszu w roku 1470; zob. też Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 333, 344.

²⁶¹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 344.

²⁶² Rep. 305/I nr 140, t. XX s. f. 85; niewykluczone, iż jest to ten sam dom, który wzmiankuje H. Schaffer, *Geschichte*, s. 87–88, powołując się na dokument biskupa wrocławskiego Jana z roku 1519, zob. też ibidem, 197–198; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 347–348.

²⁶³ Por. wyżej.

²⁶⁴ SR 1338–1342, nr 6836 s. 240; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 33; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 410; id., *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 328.

²⁶⁵ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 330.

²⁶⁶ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 58; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 342–343.

²⁶⁷ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 102, podaje, iż ogród ten mierzył 40 x 10 prętów i należał do kościoła do roku 1832, kiedy to założono tam cmentarz; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 350.

²⁶⁸ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 120, podaje, że szpital i kaplica Bożego Ciała została ufundowana w roku 1643; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 569–570, podaje, że kościół Bożego Ciała istniał przed rokiem 1489, a wzmiankowany został przy okazji pożaru miasta w tym roku. Padł on ofiarą ognia w roku 1574, a odbudowany został na starym miejscu.

²⁶⁹ CDS 2, nr 93 s. 200–202; N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 425; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 566.

²⁷⁰ CDS 2, nr 100 s. 209–210; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 566.

²⁷¹ *Ratiborer Chronik*, s. 125; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 123; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 15; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 47, podają rok 1490. Kościół i szpital Bożego Ciała znajdował się przy ul. Solnej, pomiędzy ulicami Browarną i Różaną T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 120.

²⁷² KZSO, s. 42–43; *Architektura gotycka*, s. 197.

²⁷³ CDS 2, nr 57 s. 164; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 497; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 455; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 99.

²⁷⁴ P. Newerla, *Opowieści o dawnym Raciborzu*, s. 63–66.

²⁷⁵ CDS 2, s. XVII; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62 — zdaniem tego autora, łaźnia położona była na brzegu Odry; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 456.

²⁷⁶ K. Kozłowska, *Sprawozdania z ratowniczych badań wykopaliskowych na rynku w Raciborzu, województwo katowickie*, BAnGŚiZP 2000a, s. 187. Mur o takiej samej konstrukcji odsonięto w 2005 r. także na pl. Dominikańskim, na północ od kościoła. Oba mury są prawdopodobnie pozostałościami ogrodzenia posesji dominikańskiej w mieście. R. Rezner, R. Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne na terenie pl. Dominikańskiego w Raciborzu*, „Zprawodaj Ostravského Muzea” 16, 2009.

²⁷⁷ CDS 2, nr 16 s. 124–126.

²⁷⁸ CDS 2, nr 57 s. 164; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 500; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 455.

²⁷⁹ W 1358 r. 10 grzywien za nabożeństwa przy głównym ołtarzu CDS 2, nr 50 s. 156–158, nr 51 s. 159–160, a w 1375 kolejne 9 grzywien w zamian za odprawianie mszy przy nowo fundowanym ołtarzu bocznym płatne z czynszu kominowego w Raciborzu, KK, nr 2 s. 15r, CDS 2, nr 60–64 s. 166–171; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 455A. Barciak, *Mendykanci*, s. 496–7; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, s. 73–74; J. Kłoczowski, *Dominikanie*, s. 89–90.

²⁸⁰ CDS 2, nr 61 s. 168–169; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 455.

²⁸¹ CDS 2, nr 73 s. 181–182; nr 74 s. 182–183; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 456.

²⁸² CDS 2, nr 75 s. 183; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 456.

²⁸³ CDS 2, nr 81 s. 187–188.

²⁸⁴ Rep. 110, nr 11; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 546, podaje Wojnowice; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 458.

²⁸⁵ CDS 2, s. XVII–XIX, A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498; G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, s. 78, 90; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 99–100; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 102; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 457.

²⁸⁶ [Przeor i konwent mogą:] ...ty domky predati neb dati lidem hodnym w diedicztwie aby gie sobie stawieli im wssym obyczagem a w teez prawo yako gine domy na teeze vliczy Oderne gsu warazene, ... CDS 2, nr 103 s. 212–213; AmRac1, nr 20 s. 21–22; AmRac5, nr 20 s. 14–15; KK, nr 17 s. 36r–37v; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 60–61; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 457. Akta Komory Książęcej jako domy dominikańskie oznaczają parcelę po wschodniej stronie ul. Odrzańskiej, tuż przy samym murze miejskim oraz cztery parcele w bezpośredniej bliskości kościoła, KK, nr 1109, 1111, 1115, 1117, 1118. Analiza szesnastowiecznych urbarzy budzi jednak wątpliwości, czy ich zasięg dokładnie odpowiada domom dominikańskim znanym z XV. Por. niżej.

²⁸⁷ CDS 2, s. XVII; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 456; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62 lokalizuje łaźnię na brzegu Odry; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498.

²⁸⁸ CDS 2, nr 69 s. 176–177; nr 70 s. 177; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 102; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 456.

²⁸⁹ Rep. 110, nr 3; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 171; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 454–455.

²⁹⁰ SR 1327–1333, nr 5179 s. 172; CDS 2, nr 25 s. 132; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, s. 69; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 489; ogród to być może późniejszy dom na samym końcu ulicy Panieńskiej naprzeciw kościoła w XIX w. oznaczony jako dom muzykantów dominikanek, KK, nr 1089 i T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 241–242.

²⁹¹ CDS 2, nr 68 s. 175–176; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 91; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 455. W roku 1500 mniszkom zezwolono na posiadanie dwóch spowiedników, KK, nr 2 s. 4r.

²⁹² KK, nr 2 s. 15r; CDS 2, nr 60 s. 166–168; CDS 2, nr 62 s. 169–170; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 499; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 494–495.

²⁹³ CDS 2, nr 63–64 s. 170–171; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 497–498; J. Kłoczowski, *Dominikanie*, s. 89–90; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 494–495.

²⁹⁴ SR 1327–1333, nr 5026 s. 122–123; CDS 2, nr 25 s. 132; Rep. 111, nr 59; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 497; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, s. 69; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 62 zdaniem tego autora chodzi o Starą Wieś.

²⁹⁵ CDS 2, nr 53 s. 161–162; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 66; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 493. Zdaniem Weltzla w tym i następnym wypadku chodzi o tereny późniejszego folwarku dominikanek przed Wielką Bramą.

²⁹⁶ CDS 2, nr 69 s. 176–7.

²⁹⁷ Ibidem.

²⁹⁸ CDS 2, nr 71 s. 178.

²⁹⁹ CDS 2, nr 71 s. 178–179; A. Barciak, *Mendykanci*, s. 496; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 38–39; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 100, 495. Zakup tychże ogrodów został potwierdzony w roku 1456 przez księcia opawskiego i raciborskiego Wacława, za wyjątkiem szóstego ogrodu przy Walt Gasse koło lasu. Ogród ten kupił bowiem Jan Dolański starosta raciborski, któremu na prośbę księcia mniszki sprzedały też czynsz 1 grzywny z tego ogrodu. W zamian za to księżę nadał im czynsz 1 grzywny ze Starej Wsi CDS 2, nr 84 s. 189–191; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 34, 50; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 58, 102; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 100, 497–498.

³⁰⁰ CDS 2, s. XXXI–XLIV.

³⁰¹ G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, s. 90.

³⁰² Tak G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 60 bez podania źródła. Prawdopodobnie Maciej Nos z Grabowa.

³⁰³ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 109; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 73.

³⁰⁴ CDS 2, nr 68 s. 175–176; T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 224–225.

³⁰⁵ *Registrum*, nr 268 s. 87.

³⁰⁶ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 59.

³⁰⁷ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 112; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 60.

³⁰⁸ J. Kwak, *Miasta*, 70; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 76; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 75. W 1520 roku książę Walentyn potwierdził swym dworzanom mieszkającym w Raciborzu wolność od podatków i sądownictwa miejskiego, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 111; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 60.

³⁰⁹ SR 1316–1326, nr 4165 s. 193; CDS 2, nr 23 s. 130–131; SR 1327–1333, nr 4963 s. 102.

³¹⁰ SR 1327–1333, nr 5072 s. 139; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 104–105.

³¹¹ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. XVI.

³¹² CDS 2, nr 74 s. 182–183; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83.

³¹³ AmRac1, nr 16 s. 16–17, AmRac5, nr 16 s. 12; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 80; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 74.

³¹⁴ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 107.

³¹⁵ CDS 2, nr 66 s. 172–173; KK, nr 2 s. 3r–3v; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 14; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 105; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 34; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 77; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 76–77.

³¹⁶ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 19.

³¹⁷ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 59–60; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 105–106.

³¹⁸ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 60.

³¹⁹ 25 lipca 1330 roku Zygfryd Salzschenker przekazał swym dziedzicom Piotrowi i Mikołajowi 2 łany wraz z czynszami z ogrodów poza miastem, zob. SR 1327–1333, nr 4963 s. 102; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 33.

³²⁰ CDS 2, nr 71 s. 178–179; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 73; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 38.

³²¹ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 102.

³²² Rep. 111, nr 55.

³²³ CDS 2, s. XXIV–XXVI.

³²⁴ Rep. 111, nr 59.

³²⁵ AmRac1, nr 24 s. 28, AmRac5, nr 24 s. 19–20; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 114; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 76; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 77–78.

³²⁶ *Ratiborer Chronik*, s. 115.

³²⁷ AmRac1, nr 18 s. 18–19, AmRac5, nr 16 s. 12; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 63, zauważył w roku 1532 tylko 4 stawy; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 95–97 i W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 74

przyjęli następującą przybliżoną lokalizację tych stawów: 1. w pobliżu szpitala koło drogi naokoło miasta od Bramy Odrzańskiej do Bramy Nowej, aż do ogrodu Anlaufa (wcześniej Sandersa) wzdłuż drogi nad tamą i aż do nowego *Doctorgang*; 2. od ogrodu Anlaufa do ogrodu Hilmersa, wzdłuż drogi do Domu Strzeleckiego i stamtąd do drogi wiodącej do Odry; 3. od ogrodu Hilmersa wzdłuż gruntów Nowych Zagród, koło nowego cmentarza aż do wzgórza, stamtąd w kierunku Odry i do rogu starego *Doctorgang*, stamtąd z powrotem koło nowego Domu Strzeleckiego aż do nowego *Doctorgang*; 4. powyżej trzeciego, wzdłuż gruntów Nowych Zagród aż do końca Nowych Zagród do pastwiska, stamtąd wzdłuż starego *Doctorgang* aż do jego rogu.

³²⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 85.

³²⁹ M. Kutzner, *Racibórz*, 22–23.

³³⁰ Rep. 35 nr 151 k. 25 i nr 154 k. 26; J. Kwak, *Miasta*, s. 112.

³³¹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 121.

³³² *Ratiborer Chronik*, s. 115; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 122; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 56; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 47.

³³³ *Ratiborer Chronik*, s. 117; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 56.

³³⁴ *Ratiborer Chronik*, s. 118–119; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 100; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 123; J. Kwak, *Miasta*, s. 192.

³³⁵ *Ratiborer Chronik*, s. 115; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83.

³³⁶ *Architektura gotycka*, s. 197–198; KZSP, s. 37, 42.

³³⁷ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 16.

³³⁸ *Ratiborer Chronik*, s. 117; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 122; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 15; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 88; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 47.

³³⁹ *Ratiborer Chronik*, s. 117; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 90; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 16, 119, podaje, że w pożarze uległy zniszczeniu wieże obronne i bramy Nowa i Odrzańska; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 122; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 15; *Katalog zabytków*, s. 51; *Architektura gotycka*, s. 197; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 47.

³⁴⁰ *Ratiborer Chronik*, s. 118; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 94; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 123; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 47.

³⁴¹ *Ratiborer Chronik*, s. 125; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 105; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 16; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 123; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 15, podaje też, że do mniejszych pożarów doszło też w latach 1477 i 1487; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 47. Domy należące do kolegiaty znajdowały się na przeciwko kościoła przy ul. Kapitulnej T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 291–298, 321–322, 388, 430; KK, nr 1156, 1155, 1258, 1255, 1179, 1147.

³⁴² *Ratiborer Chronik*, s. 125; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 123; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 15; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 47, podają rok 1490. Kościół i szpital Bożego Ciała znajdował się przy ul. Solnej, pomiędzy ulicami Brawarną i Różaną T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 120.

³⁴³ *Ratiborer Chronik*, s. 126; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 16, 21; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 123; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 16; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, s. 46.

³⁴⁴ *Ratiborer Chronik*, s. 117.

³⁴⁵ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 50.

³⁴⁶ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 39. Także W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 86, przyjął, że zamek na grodzie raciborskim istniał już w XII w.

³⁴⁷ SU 2, nr 295 s. 176–177.

³⁴⁸ Starsza literatura przyjmowała czas powstania murowanych obwarowań zamku na najwcześniej lata osiemdziesiąte XIII w. KZSP, s. 36–37; M. Kutz-

ner, *Racibórz*, s. 48–49; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, Warszawa 1985 (msp w ŚWKZ) s. 39. Przeprowadzone na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych badania architektoniczne przenoszą powstanie najstarszej części muru na połowę wieku XIII, W. Niewalda, M. Filipowicz, A. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Mury obronne odcinek pld.-zachodni*, 1989, (msp w ŚWKZ), s. 8; G. Wawoczny, *Ostróg*, s. 12.

³⁴⁹ SU 3, nr 252

³⁵⁰ J. Długosz, *Lib. VII*, s. 244–246. O konflikcie biskupa z księciem zob. T. Silnicki, K. Gołąb, *Arcybiskup Jakub Świnka i jego epoka*, Warszawa 1956, s. 193n; W. Semkowicz, *Nieznany testament Tomasza II biskupa wrocławskiego*, „Collectanea Theologica” 17, 1936, s. 263–272. W 1293 r. wymieniany jest kanonik raciborski Tilo CDS 1, nr 21 s. 20. Być może fundacja kaplicy była elementem kompromisu z księciem Henrykiem, który w 1288 r. ufundował kolegiatę św. Krzyża na zamku wrocławskim. A. Grzybowski, *Kaplica zamkowa w Raciborzu*, KAiU, 39, 1994, s. 244

³⁵¹ M. Kutzner, *Studium nad kulturą artystyczną Raciborza*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, s. 372; Idem, *Trzynastowieczna kaplica zamku w Raciborzu*, RHS, 17, 1988, s. 52; A. Grzybowski, *Kaplica zamkowa*, s. 245.

³⁵² KZSP, s. 34; *Architektura gotycka*, s. 197; A. Grzybowski, *Kaplica zamkowa*, s. 248–249.

³⁵³ KK, nr 17, s. 30r–31v; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 421.

³⁵⁴ Rep. 111, nr 25; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 43, 52; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 109, 447; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 421.

³⁵⁵ Rep. 111, nr 26–27.

³⁵⁶ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 422.

³⁵⁷ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 422–427. O zniszczeniach kaplicy zob. W. Niewalda, M. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Kościół*, s. 59. Przyczyn przeniesienia kolegiaty do miasta można także upatrywać w utracie znaczenia zamku jako rezydencji książęcej. M. Kutzner, *Racibórz*, s. 60,

³⁵⁸ Rep. 111, nr 32, 36; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 36, 43, 49–50; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 80; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 58, 109, 119, 220; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 335, 422–427.

³⁵⁹ KZSP, s. 32–33; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, s. 43–46; W. Niewalda i M. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Budynek mieszkalny „D”*, s. 1–3, 20–25, 27; W. Niewalda, M. Filipowicz, A. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Mury obronne 1*, s. 8; Idem, *Zamek w Raciborzu. Kościół 1*, s. 58–62.

³⁶⁰ G. Wawoczny, *Ostróg*, s. 19; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, s. 37; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 129, w oparciu o dokument z roku 1476; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 86; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, s. 33.

³⁶¹ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 348; Idem, *Chronik der Parochie Ostrog bei Ratibor*, Ratibor 1882, s. 7; *Ratiborer Chronik*, s. 126; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 21.

³⁶² CDS 2, s. XXIV–XXVI.

³⁶³ Rep. 35, nr 151 i 154.

³⁶⁴ A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, s. 49–50; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 62; KZSP, 33; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 332.

³⁶⁵ M. Kutzner, *Racibórz*, s. 21; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 63, podaje, że klasztor zbudowany był przy moście; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 16; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 80, 86; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, s. 33–34, 46; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz*, s. 36, 59, 98; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 343; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 275.

ENTWICKLUNG DER STADT RACIBÓRZ BIS ZUM JAHRE 1532

Das historische Zentrum der Stadt Ratibor (Racibórz) liegt auf einer flachen Anhöhe ca. 190 m über dem Meeresspiegel, die sich in einem Flussknie am linken Oderufer befindet und 5 km westlich der Stadt in eine lössige Hochebene übergeht. Der heutige Verlauf der Oder auf dem Gebiet der Stadt ist das Ergebnis des langfristigen menschlichen Einflusses auf die geographische Umgebung. Erst im 19. Jh. kam es dank der Begradigungsarbeiten an der Oder zur Beseitigung dieser Nebenläufe. Die Flussbegradigung senkte den Wasserspiegel und beseitigte viele Mäander nördlich und südlich der Stadt. Den Wasserspiegel in Ratibor und seiner Umgebung hat zusätzlich der Bau des Flutkanals (Kanał Ulga) im Jahre 1938 gesenkt, der Teile des Flusswassers in einem weiten Bogen östlich der Stadt umleitet. Künstlichen Wasserlauf bildet wahrscheinlich auch ein kurzer Kanal, der noch zu Beginn des 19. Jahrhunderts existierte und im nördlichen Teil der Stadt die Oder verließ und wieder in sie mündete. Es handelt sich vermutlich um einen Mühlgraben, der bereits nach der Stadtgründung zum Antrieb von Stadtmühlen angelegt wurde. Wie die erhaltenen Stadtpläne zeigen wurde der Mühlgraben zwischen 1830 und 1864 zugeschüttet². Zweifel erregt der Verlauf der Zinna (Psina), eines kleinen Flusses der seinen Lauf beim größeren namensgleichen Fluss Zinna nimmt und östlich des Dorfes Studen (Stuzienna), heute ein Stadtteil von Ratibor, verläuft und anschließend die historische Große Vorstadt an der Westseite der Stadt erreicht und weiter nördlich in die Oder mündet³. Vieles deutet daraufhin, dass es sich um einen künstlich angelegten Kanal handelt, der im Teilabschnitt zwischen Studen (Stuzienna) und der Stadt möglicherweise mit der aus den Quellen bekannten Wasserleitung, die die Stadt mit Wasser versorgte, identisch war. Man kann aber auch nicht ausschließen, dass für die Wasserversorgung sowohl ein natürlicher Wasserlauf genutzt wurde, oder auch dass die Wasserleitung einen ganz anderen Verlauf nahm. Im breiteren physiographischen Kontext liegt Ratibor im südlichen Teil des Ratiborer Beckens, das im Osten an das Schlesische Hochland (Rybniker Hochplateau) grenzt, das ursprünglich von Mischwäldern bedeckt war und deren Überreste u.a. der Landschaftspark „Zisterzienser Landschaftskompositionen“ in Groß Rauden (Rudy Raciborskie) bildet. Im Westen grenzt das Ratiborer Becken an das Leobschützer Lößhügelland⁴.

*

Das Leobschützer Lößhügelland und der angrenzende Oderraum wurden durch slawische Bevölkerung, die aus der Donauroaum kam, im späten 6. oder frühem 7. Jahrhundert u. Z. besiedelt. Darauf deutet das Fehlen von frühslawischen Funden aus der Region hin, die älter als aus dem 6. Jh. wären. Man kann jedoch nicht ausschließen, dass die Anfänge der slawischen Besiedlung in Schlesien auf das frühe 5. Jahrhundert verschoben werden sollten⁵. Im 7. Jahrhundert haben sich die wichtigsten Siedlungszentren gebildet, unter denen als die größte die Cosel-Ratiborer-Gruppe gilt, die sich entlang dem linken Ufer des Odertals zwischen Ratibor und Cosel (Kozle) erstreckte und den Burg in Komorno umfasste. Mehr als ein Drittel aller Siedlungen gehört zu dieser Gruppe und wird auf das 8. bis zur Mitte des 9. Jh. datiert. Diese Siedlungen entstanden vor allem auf Lößböden, wobei der Kern des Plateaus überwiegend mit Braunerde bedeckt war sowie auf Fluvisolen⁶. Am rechten Oderufer, am Rande der Rybniker Hochplateau, entwickelte sich die Siedlungsgruppe Lubom-Nesa (Lubomia-Nędza). Ihr gehörte die Burg in Lubom (Lubomia) aus der Wende des 8. und des 9. Jahrhunderts, die an der Stelle einer früheren offenen Siedlung erbaut wurde. Die große, ca. 5 ha umfassende Lubomer Burg, am Handelsweg gelegen, der vom Norden in den Süden führte, spielte zu dieser Zeit eine wichtige Rolle in der Gegend von Ratibor. Zwischen dem 9. und 10. Jh. wurde die Burg zerstört und nicht wieder aufgebaut⁷. Darüber hinaus verbindet man mit der Siedlungsgruppe am rechten Oderufer noch die Siedlungen in Syrin (Syrynia)⁸, Nensa (Nędza)⁹ und das Kurgan-Gräberfeld in Ratibor-Obora¹⁰. Westlich der Stadt hat man eine weitere, jedoch nicht besonders umfangreiche Gruppe zwischen den Flüssen Zinna (Psina) und Troja, in der Nähe von Groß Peterwitz (Pietrowice Wielkie)¹¹ abgetrennt.

Zwischen dem 7. und 9. Jh. erfolgte auf dem Leobschützer Lößhügelland und angrenzenden Gebieten eine Stabilisierung der Besiedlung, die durch günstige natürliche und politische Bedingungen verursacht wurde. Ab dem 9. Jahrhundert beginnt der allmähliche Rückschritt, der sich zunächst in dem fast vollständigen Verschwinden der Lubom-Nesa (Lubomia-Nędza) Siedlungsgruppe ausdrückt, mit dem die Siedlungslücke am linken Oderufer korrespondiert¹². Mit der Verän-

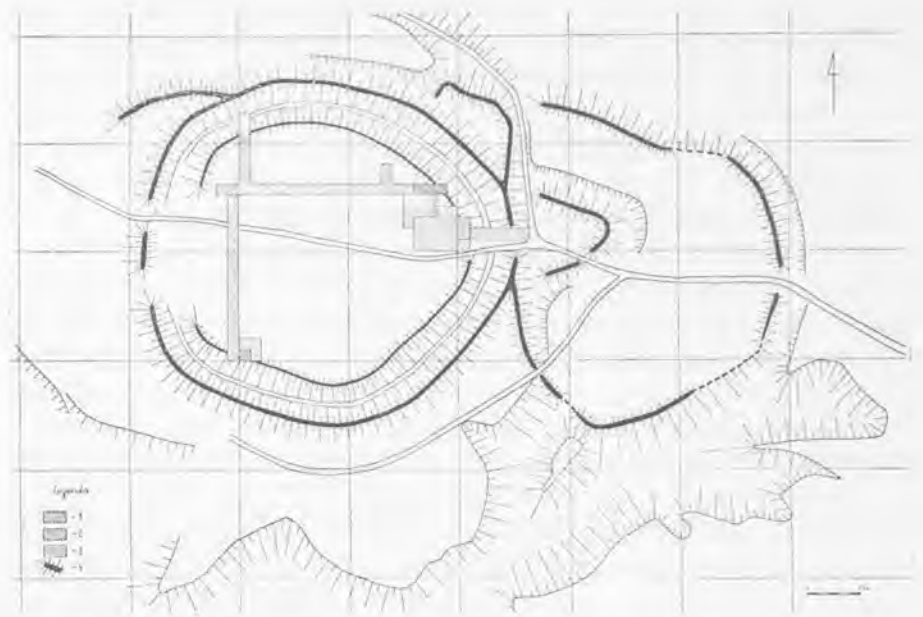

Abb. 2. Lubomia (Lubom), Kreis Wodzisław Śląski (Loslau). Stelle 1: Burgplan und die Verteilung der Ausgrabungen in den Jahren 1966–1968. 1. Ausgrabung von 1966.; 2. Ausgrabung von 1967; 3. Ausgrabung aus 1968. Nach: J. Szydłowski, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomii, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)*, SA 22, 1970, S. 175.

derung der Siedlungssituation in dieser Region Gebiet geht das Entstehen eines neuen Faktors in Form des starken Einflusses oder direkter Anwesenheit des Mährischen Reiches einher. Mit der Expansion von Großmähren verbindet man den Niedergang der Burg in Lubom (Lubomia)¹¹. Doch weiterhin bildet die Cosel-Ratibor (Kozle-Racibórz) Siedlungsgruppe den wichtigsten Teil der Besiedlung und gehört zu den am dichtesten bevölkerten Regionen Schlesiens¹⁴.

Ungefähr zu der gleichen Zeit erfolgte die Formierung von territorialen und politischen Gemeinschaften — Stämmen. Die Verfolgung des Bildungsprozesses von Stammesgebieten stößt auf zahlreiche Schwierigkeiten, die vor allem aus der Mehrdeutlichkeiten des bereits knappen Quellenmaterials resultieren. Es wird allgemein angenommen, dass der südliche Teil des Leobschützer Lößhügellandes vom Stamm der Golensizen, mit dem Zentrum in der Burg in Kreuzendorf (Halasowice) bewohnt war, obwohl diese Ortschaft zuletzt in Frage gestellt wurde¹⁵. Die Stammeszugehörigkeit der Bevölkerung im zentralen und nördlichen Teil des Lößhügellandes ist umstritten. J. Tyszkiewicz identifizierte diese Bevölkerung anhand der Überlieferung vom Bayerischen Geographen aus der Mitte des 9. Jh. als die geheimnisvollen 'lupiglaa', sog. Lupianer, also ein eigenständiger Stamm, der die Opolanen und Golensizen trennte und auf dem Gebiet zwischen Krappitz (Krapkowice) im Norden bis an die Mündung der Oppa in die Oder im Süden und zwischen Rybnik im Osten bis an die Preseka im Westen lebte¹⁶. Die These wurde einerseits von J. Kaźmierczyk, der sich dafür aussprach das strittige Gegend dem Stammesland der Opolanen zuzurechnen¹⁷ und andererseits von J. Szydłowski, der das gesamte Leobschützer Lößhügelland den Golensizen zuschrieb¹⁸, in Frage gestellt. Die übrigen Autoren vertreten einen gemäßigten Standpunkt, wie M. Parczewski, der behauptet, dass auf dem Gebiet des Leobschützer Lößhügellandes sowohl ein Stamm (Golensizen) als auch zwei Stämme (Golensizen und Lupianer oder noch ein weiterer unbekannter Stamm) ansässig sein könnten, doch mit Sicherheit gibt es keine Begründung die südliche Siedlungsgrenze der Opolanen so weit zu verschieben, dass sie das Hügelland in zwei Stücke aufteilt¹⁹. Auch die Frage der politischen Zugehörigkeit der Gebiete der Golensizen (oder sowohl der Golensizen als auch der Lupianer) im 10. Jh. bleibt strittig. Viele Autoren, die sich mit der Geschichte Schlesiens im frühen Mittelalter beschäftigen, sind sich sicher, dass das Gebiet im 10. Jh. den böhmischen Přemysliden gehörte, die es in der Mitte des Jahrhunderts oder um das Jahr 920 in Besitz nahmen²⁰. Eine entgegengesetzte Meinung vertritt P. Bogdanowicz, der die meisten Quellen hinterfragte oder weitgehender Neuinterpretation, im Besonderen die Überlieferungen über den polnisch-böhmischen Streit im Jahre 990, unterzog²¹. Dem Autor von *regnum ablatum* nach, verlor der böhmische Fürst Boleslav II. zugunsten von Mieszko I. nicht Schlesien, sondern ein anderes Gebiet. Und da Schlesien Böhmen nicht entrissen wurde, so musste es bereits ab der Mitte des 10. Jh. dem Staat der Polanen angehören und man kann nicht von seiner politischen Zugehörigkeit zu Böhmen zu dieser Zeit sprechen.

Diese Annahme wird von S. Moździoch unterstützt, der den Grund des polnisch-böhmischen Konfliktes in der Rivalität um politische Einflüsse in Libitz (Libice) oder in anderen Gebieten sieht²². Die Frage nach der schlesischen Geschichte im 10. Jh. bleibt daher nach wie vor ungelöst²³.

Schwierigkeiten bereitet auch die Frage welchen Einfluss die allgemeine politische Situation in Schlesien auf die Besiedlungen des Leobschützer Lößhügellands und des Ratiborer Beckens hatte. Der Verlauf der Grenze zwischen den beiden Staaten wird anhand der Bulle von Papst Hadrian IV. aus dem Jahre 1155 rekonstruiert, die eine Aufzählung der Burgen des Breslauer Bistums enthält. Wie es allgemein angenommen wird, enthält diese Aufzählung Anachronismen entsprechend der Situation zu Beginn des 11. Jahrhunderts. In dem für uns interessanten Grenzabschnitt listet die Bulle Teschen (Cieszyn), *Gradice Golensicezce* und Ottmachau (Otuchów) auf²⁴. *Gradice Golensicezce* wird gewöhnlich als Grätz übersetzt und mit Hradec nad Moravici, südlich von Troppau (Opava)²⁵, oder mit Kreuzdorf (Halasovice) in Verbindung gebracht²⁶. Sławomir Moździoch schlägt vor, dass man den Begriff *Gradice* in Plural verwenden und als Golensizer Burgen verstehen sollte. Unter diesen Namen sollten sich die Burgen in Ratibor, Cosel (Koźle) und Tost (Toszek)²⁷ verbergen, was in Anbetracht der so frühen und nicht dokumentierten Geschichte von Ratibor und Cosel fragwürdig erscheint. Dennoch wird anhand des Textes der Bulle davon ausgegangen, dass zum Piastenstaat Gebiete bis nach Troppau (Opava) gehörten. Infolge der Krise der Piastenmonarchie und dem Einfall des Fürsten Břetislav I. im Jahre 1039 wurde das gesamte Gebiet von Schlesien von dem böhmischen Staat besetzt. Während Niederschlesien und der nördliche Teil Oberschlesiens wurden von Kasimir I. dem Erneuerer zurückerobert, blieb das Ratiborer Land unter der böhmischen Herrschaft und trotz häufiger Kämpfe im 11. Jh., die sowohl von Polen als auch Böhmen provoziert wurden, stabilisierte sich die Grenze nördlich von Ratibor und südlich von Cosel (Koźle), welches zumindest am Anfang des 12. Jahrhunderts polnisch blieb. Im Jahre 1108 wurde Ratibor durch Boleslaus III. Schiefmund Polen angeschlossen und wahrscheinlich ab diesem Zeitpunkt war es die Hauptstadt der Kastellanei, obwohl Ratiborer Kastellaneen erst ab dem 13. Jh. bekannt sind²⁸.

Die stürmische Geschichte des Ratiborer Landes im 11. Jh. spiegelt sich im archäologischen Material wider. Nach den Erkenntnissen von M. Parczewki kommt es im 10. Jh. und besonders in der Zeit der Wende zum 11. Jh. zu einem Rückgang des Siedlungspotenzials, was ihren Ausdruck in der Senkung der Zahl der Siedlungspunkte, das Fehlen von Gräberfeldern und protostädtischen Zentren findet. Diese Krisensituation dauerte bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts und betraf vor allem die Siedlungsstruktur von Rabitob-Cosel (Racibórz-Koźle) und die Grenzgebiete im westlichen Teil des Lößhügellandes²⁹. Es sei auch darauf hingewiesen, dass seit dem 11. Jahrhundert eine Entwicklung des Siedlungsnetzes um 30 % in ganz Schlesien zu beobachten ist, während dieser Anstieg in der Region Ratibor unbedeutend ist³⁰. Dieses Phänomen lässt sich dadurch erklären, dass in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts das Leobschützer Lößhügelland ein Grenzgebiet zwischen Polen und Böhmen bildete. Erst der Anschluss von Ratibor an Polen durch Boleslaus III. Schiefmund im Jahre 1108 ermöglichte die Entwicklung der Besiedlung auf dem Gebiet, dessen Mittelpunkt die Burg in Ratibor war.

*

Mit dem politischen Zugehörigkeitsproblem des Ratiborer Landes im 10. und 11. Jahrhundert ist die Frage nach der Genese der Burg Ratibor eng verbunden. Teilweise wird es in der Literatur angenommen, dass die Burg Ratibor Ende des 10. Jahrhunderts als Sitz einer frühpiastischen Kastellanei gegründet wurde³¹. Die Ergebnisse archäologischer Untersuchungen auf dem Gebiet des Ratiborer Schlosses lassen jedoch eine so frühe Datierung nicht zu. Keines der gefundenen Artefakte stammt aus der Zeit vor dem Ende des 11. Jahrhunderts. Auf ihrer Grundlage wird angenommen, dass die Burg in der zweiten Hälfte des 11. Jh., an der Wende vom 11. zum 12. Jh. oder zu Beginn des 12. Jh. entstand³⁰. Es fehlen auch schriftliche Quellen für die Annahme einer so frühen Genese der Burg. Die Versuche die Ratiborer Burg mit der *Gradice Golensicezce* aus der Bulle von Hadrian IV. aus dem Jahre 1155 gleichzusetzen oder die Annahme, dass sie in der Bulle aufgrund der Auflistungsmethode nicht berücksichtigt wurde, bleiben unbewiesene Hypothesen³². Die erste Information, die sich direkt auf Ratibor bezieht, stammt aus der bereits zitierten Chronik von Gallus Anonymus, der die Eroberung einer bereits bestehenden Burg in Ratibor durch Boleslaus III. Schiefmund von Böhmen beschrieben hat. Dieses Ereignis wird auf das Jahr 1108 datiert.³⁴ Da die archäologischen Funde eine Datierung der Burg in Ratibor vor der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts nicht zulassen und die Überlieferung von Gallus Anonymus eindeutig bestätigt, dass Ratibor vor 1108 zu Böhmen gehörte, kann davon ausgegangen werden, dass die Burg von Böhmen gegründet wurde, wahrscheinlich zum Schutz der Grenze zu Polen³⁵. Auch die tschechische Provenienz der Ratiborer Burg scheint die Verteilung der militärischen Toponyme zu bestätigen. Auf dem besprochenen Gebiet befinden sich zwei Ortschaften mit dem Namen Zawada (der Name weist auf die Verteidigungszwecke der Ortschaft hin)³⁶. Die erste, Herzogliche Zawada (Zawada Książęca), die 1310 von Quellen nachgewiesen wurden, be-

findet sich etwa 8 km nördlich vor der Burg in Ratibor und schützt ihr Vorfeld von seitens Cosel (Koźle). Die zweite Ortschaft Zawada, die sich an der Straße nach Loslau (Wodzisław Śl.) südöstlich von Ratibor befindet, ist seit 1294 bekannt³⁷. Ihre Aufgabe bestand wahrscheinlich darin, die Annäherung an die Burg aus der Richtung von Kleinpolen (Małopolska) zu erschweren. Die geografische Lage beider Ortschaften im Verhältnis zu den übrigen Kastellaneen in diesem Teil von Oberschlesien könnte darauf hindeuten, dass sie ein Verteidigungssystem im Vorfeld der Ratiborer Burg im Falle eines Angriffs von polnischer Seite darstellten. Für einen reinen militärischen Charakter der Burg in Ratibor spricht die sehr geringe Zahl an Dienstnamen der Ortschaften in ihrer Umgebung. Als solche werden im Prinzip nur Polnisch Krawarn (Krowiarki)³⁸ und Rudnik³⁹ interpretiert. Allgemein blieb Ratibor etwas abseits im Verhältnis zu den übrigen Elementen des Siedlungsnetzes, das sich ab dem 12. Jh. zu entwickeln begann³⁸.

*

Die Untersuchungen auf dem Gebiet der Burg in Ratibor weisen, wie schon erwähnt, keine älteren Artefakte als diejenige vom Ende des 11. Jahrhunderts. Man darf jedoch nicht übersehen, dass bisher keine systematischen archäologischen Untersuchungen auf diesem Gebiet durchgeführt wurden, die eindeutig über die Anfänge der Burg entscheiden könnten. Auf jeden Fall wird Ratibor in der bereits erwähnten Beschreibung der Ereignisse von Gallus Anonymus aus dem Jahre 1108 eindeutig als Burg bezeichnet und zwar eine Burg in böhmischen Händen. Es ist daher rätselhaft, dass es keine archäologischen Spuren der Burg aus einer früheren Zeit gibt, z.B. aus dem 11. Jahrhundert, auch wenn wir eine völlige Zerstörung der Burg durch das Heer von Boleslaus III. Schiefmund im Jahre 1108 annehmen. Nach der Eroberung der Burg und der Umgebung durch das polnische Heer, war es notwendig mit der Schaffung einer polnischen Burgenorganisation auf diesem Gebiet zu beginnen. Ratibor musste laut S. Moździoch, der sich mit der Erforschung der Anfänge der Burgenorganisation in Schlesien beschäftigt, in eine neue räumliche Organisation auf polnischen Gebieten eingegliedert werden, die sich seit der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts nach der durch den Einfall des böhmischen Herrschers Břetislav I. verursachten Staatskrise entwickelt hatte. Zu diesem Zeitpunkt erfüllte die Festung nicht mehr rein militärische Funktionen, sondern wurde vor allem zu einem zentralen Ort in der Region. Die Burgen übernahmen damals neue Funktionen, von denen sehr wichtig, vielleicht sogar am wichtigsten, die administrativ-politische Funktion war⁴¹. Diese Änderungen spiegeln sich im Kastellaneiwesen des Staates wieder, das der Zentrale untergeordnet war. Laut S. Moździoch lagen die Veränderungen im 12. und dann im 13. Jh. in Verlagerung des Verwaltungsschwerpunktes von der zentralen Macht auf die lokalen Strukturen.⁴² Die lokale Macht kümmerte sich nun um die Anlegung von Dörfern und Städten und um die Besiedlung umliegender Gebiete. Die räumlichen Veränderungen zogen wiederum System- und Wirtschaftsveränderung nach sich. Mit der Burg war ein Markt als Ort des Austausches verbunden, aber auch als ein Kultuszentrum. So wurde die Burg zu einem vielfältigen Zentrum für die sich in der Umgebung entwickelnde Siedlungsstruktur und die dort lebenden Menschen. Die Aufgabe der Burg, oder eigentlich ihrer Bewohner, war nun die Aufsicht über das unterstellte Gebiet, darunter der Einzug von Steuern und allerlei Diensten. Unverständlich bleibt, wie früher schon erwähnt, der Mangel an dienstleistenden Siedlungen in der Umgebung von Ratibor, die die Funktion der Versorgungsbasis der Burg ausfüllen sollten.

Laut S. Moździoch sollte diese gründliche territoriale Rekonstruktion, die dazu führte, dass die Burgen die Funktion von Machtzentren übernahmen, ungefähr zur gleichen Zeit auch Böhmen und Ungarn umfassen. Dieser Umbau erwies sich als Grundlage der Stadtentwicklung für die folgenden Jahrhunderte.

Die Burg Ratibor wurde auf einer Sandinsel im Oderbogen, direkt neben dem günstigsten Flussübergang, errichtet. Hier führte auf die andere Oderseite der Handelsweg nach Kraków (Krakau). Die Lage der Burg weist zahlreiche Analogien zu anderen schlesischen Burgen auf (Oppeln [Opole], Cosel [Koźle], Auschwitz [Oświęcim]).

Bei Ausgrabungen entdeckte man auf dem Burggelände Relikte eines Deiches aus Holz, Sand und Lehm, Reste von Holzgebäuden und einer romanischen Kapelle aus dem 12. bis 13. Jahrhundert. Daneben wurde eine Reihe von losen Funden, darunter sehr viele Lederwaren, metallische Rüstungs- und Kleidungselemente, Holzschüsseln, Schmuck und einzelne Münzen entdeckt⁴³. Es wurden viele Exemplare der Graphitkeramik in dem Typ der Topfgefäße gefunden, die am häufigsten in der Zeit vom 11. bis zum 13. Jh. verbreitet waren, sowie dickwandige Krüge, die mit denen identisch sind, die in Ostrówek in Opeln (Opole) in den auf die Wende vom 11./12. zum 13. Jh. datierten Schichten gefunden wurden⁴⁴. Die Burggebäude wurden aus Eichenholz in Blockbautechnik, auf Fundamenten aus Dachholz und der darüber gelegten Schicht aus Ton und Lehm erbaut. Bedeckt wurden sie mit auf Wänden gestützten Pultdächern.⁴⁵

*

Im Laufe des 12. Jahrhunderts bildete sich um die Burg Ratibor eine Siedlungsgruppe, die ihre wirtschaftliche Basis bildete. In unmittel-

telbarer Nähe, durch einen Seitenarm der Oder von der Burg getrennt, befand sich eine Siedlung, die in den Schriftquellen ab dem 15. Jh. als Ostrog (Ostróg) bezeichnet wird⁴⁶. Das Zentrum dieser Siedlung könnte sich in der Nähe der St. Johannes-der-Täufer-Kirche befinden, die zum ersten Mal im Jahre 1307 erwähnt wurde⁴⁷. Der Name der Kirche wird manchmal mit der Burgkapelle verbunden, deren Spuren bei archäologischen Untersuchungen im Jahre 1966 gefunden wurden. Nach der Gründung der Burgkapelle St. Thomas von Canterbury (nach 1288) sollte der Name von der Kirche in Ostrog (Ostróg) übernommen werden, die vermutlich im 13. Jh. erbaut wurde⁴⁸. Der Ortsname (der sich auf die Befestigungsanlagen bezieht), die Lage in der Nähe der Burg und die wenigen archäologischen Funde aus dem 12. Jh. könnten auf die früheren Ursprünge der Siedlung hindeuten. Es handelt sich wahrscheinlich um eine Nebensiedlung, die als Marktplatz und wirtschaftliche Basis diente⁴⁹. Für den Marktcharakter der Siedlung spricht das Vorhandensein eines Gasthauses, das erst im 15. Jh. belegt wurde, und der Schatzfund mit Prager Groschen vom Beginn des 14. Jahrhunderts⁵⁰. Der Markt könnte direkt unter der Burg gelegen haben, an der Stelle, wo sich noch im 19. Jh. ein dreieckiger Platz befand. Der Umfang der Siedlung wurde noch nicht definiert. Ihr Teil könnte eine bewohnte Insel zwischen dem Hauptflussbett der Oder und einem ihrer Nebenarme sein, in der Neuzeit Bosatz (Bosacz) genannt. Der Name leitet sich von den Franziskanern ab, die auf Polnisch auch als „bosaki“ (Barfüßler) bezeichnet werden und die hier in den Jahren 1491–1519 ihren Kloster hatten. Bosatz (Bosacz) konnte sowohl eine Produktions- oder Handelssiedlung als auch eine Fischersiedlung sein. Die übrigen Siedlungen innerhalb des Ratiborer protostädtischen Komplexes entstanden bereits am Westufer der Oder. Archäologische Untersuchungen auf dem Gebiet der späteren Neustadt (Nowe Miasto), zwischen dem Fluss und dem Odertor (Brama Odrzańska) brachten zahlreiche interessante Entdeckungen, die darauf hindeuten könnten, dass die Neustadt auf einem bereits bewirtschafteten Gebiet entstand⁵¹. In den Gründungsdokumenten der Neustadt im Jahre 1294 wurde die zuvor existierende Siedlung Rybaki (Fischerei) erwähnt. Es ist somit wahrscheinlich, dass es bereits im 12. Jh. hier eine Fischersiedlung gab⁵². Frühere, auf das 10.–13. Jh. datierte archäologische Funde, stammen ebenfalls aus dem Gebiet der Siedlung Stare Zagrody, die zwischen der Oder und den südöstlichen Grenzen der späteren Stadt lokalisiert werden⁵³. Als eng mit der Burg verbunden gilt auch die Siedlung in Proschowitz (Proszowiec), die 1311 und 1317 erstmals in Schriftquellen erwähnt wurde⁵⁴. Anhand der archäologischen Funde werden ihre Ursprünge auf das 12. Jh. datiert, ebenfalls ein Ursprung aus dem 12. Jh. Vermutlich gab es in der Nähe der Burg eine weitere Fischersiedlung⁵⁵.

Unter den Siedlungen am Westufer der Oder in unmittelbarer Nähe der künftigen Stadt tritt in den Vordergrund die Siedlung namens Altendorf (Stara Wieś) mit der St. Nikolaus-Pfarrkirche. Die Existenz dieser Siedlung an der St. Nikolaus-Kirche wurde im Jahre 1296 belegt und auf dieser Grundlage bestimmte I. Panic ihre Gründungszeit auf die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts⁵⁶. Es gibt jedoch Hinweise, die eine Verschiebung der Gründung von Altendorf (Stara Wieś) zumindest auf das Ende des 12. Jahrhunderts erlauben. Für die frühere Existenz der Siedlung spricht die Anwesenheit einer Pfarrei, die neben westlich von Ratibor gelegenen Dörfern (Niedane [Miedonia], Pawlau [Pawłów], Proschowitz [Proszowiec]) auch Neugarten (Nowe Zagrody) und Studen (Studzienna) umfasste, was belegen könnte, dass ursprünglich zu der Siedlung auch Gebiete der späteren Stadt Ratibor gehörten, die nach der Gründung der Stadtpfarrei am 13. Jh. aus ihr ausgeschlossen wurden⁵⁷. Für die frühere Datierung spricht auch die Größe von Altendorf (Stara Wieś), die sich bereits im 12. Jahrhundert entlang der Straße nach Troppau (Opawa) erstreckte, worauf die archäologischen Funde aus diesem Gebiet hindeuten⁵⁸. Der Kirchenname St. Nikolaus wird gewöhnlich mit Marktplätzen in Verbindung gebracht. Die Kirche in Altendorf wurde an der Kreuzung zweier wichtiger Handelswege erbaut: dem Weg von Breslau (Wrocław) über Neisse (Nysa) nach Ratibor und weiter über Rybnik oder Wodzisław Śl. (Loslau) nach Kraków (Krakau) und dem Weg aus Opole (Oppeln) nach Racibórz (Ratibor) und weiter südwärts nach Troppau (Opawa)⁵⁹. Dies ermöglicht es, Altendorf (Stara Wieś) als eine Siedlung zu identifizieren, die neben den im 12. Jh. unter dem Schutz der Burg Ratibor errichteten Marktplatz gegründet wurde. Der Name selbst deutet auch auf eine Siedlung hin, die älter als die Stadt Ratibor wäre⁶⁰.

Neben der Ansiedlung in unmittelbarer Nähe der Stadt ermöglichte die politische und wirtschaftliche Stabilisierung der Region die Gründung einer Reihe von Dörfern in ihrem weiteren Hinterland. Dieser Prozess begann im 13. Jahrhundert und sollte mit der damaligen Kolonisierung in Verbindung gebracht werden. Zu den Dörfern, die in dieser Zeit gegründet wurden, gehört das nördlich von Ratibor gelegene Dorf Niedane (Miedonia), das 1305 erstmals in Quellen erwähnt wurde⁶¹. Ungefähr zur gleichen Zeit wurde südwestlich der Stadt die Siedlung Ottitz (Ocice) gegründet, deren Existenz 1291 bestätigt wurde⁶².

Bekannte Dokumente definieren die Lage des Dorfes Ocice in Gola, das laut Henryk Borek ihr ursprünglicher Name ist.

Der ursprüngliche Name des Dorfes lautete *Villa Ottonis* oder *Otyndorf* (poln. *Ocyń*), was bedeuten könnte, dass der Ratiborer Kastel-

lan Otton, der in den vierziger Jahren des 13. Jh. in Erscheinung tritt, ihr Gründer war⁶¹. Bekannte Urkunden beschreiben die Lage des Dorfes Ocice *in Gola*, was nach H. Borek sein ursprünglicher Name war⁶⁴. Diese Interpretation ist jedoch als falsch zu betrachten. Die Präposition *in* sollte hier nicht als „in“ (in dem Dorf Gola), sondern als „auf“ (auf waldfreiem Gebiet)⁶⁵ übersetzt werden. Wichtig für die spätere Entwicklung der Stadt war das südlich von Ratibor gelegene Dorf Studen (Studzienna). Zum ersten Mal wurde es 1258 erwähnt, als Ort von dem aus eine Wasserleitung in die Stadt führte⁶⁶. Folgende Dörfer werden ebenfalls mit dem 13. Jahrhundert in Zusammenhang gesetzt: Makau (Maków), 1121 im Besitz der Johanniter, denen 1240 erlaubt wurde dort einen Markt zu errichten, Gammaw (Gamów), in Quellen 1223 bestätigt sowie 1243 erwähnte Sudoll (Sudół)⁶⁷.

Auf das 13. Jh. kann die Gründung des Dorfes Markowitz (Markowice) datiert werden, das am rechten Ufer der Oder, nordöstlich von Racibórz liegt. Markowice ist ein großes Dorf auf ovalem Grundriss mit einer Kirche und einem Friedhof auf dem zentralen Platz. Die Gründung der Kirche in Markowice und der damit verbundenen Pfarrgemeinde wird manchmal auf das Jahr 1247 datiert, was die Erwähnung des Dorfnamens in der in demselben Jahr ausgestellten Urkunde des Herzogs Władysław Opolski (Wladislaus I. von Oppeln) belegen soll⁶⁸. Im Jahre 1290 erteilte der Herzog von Opole (Oppeln) Przemysł (Primislaus) zwei Ratiborer Bürgern die Erlaubnis zum Bau einer Mühle in Markowitz (Markowice), die Gründung des Dorfes während der Regierungszeit des Herzogs Wladislaus (1246–1281) ist daher sehr wahrscheinlich⁶⁹. Mit den Erlösen aus Markowitz (Markowice) wurde die St. Thomas-Kapelle im Ratiborer Schloss ausgestattet. Im Laufe des 14. Jahrhunderts ging das Dorf in den Besitz der Ratiborer Dominikanerinnen⁷⁰. Bereits 1223 gab es am Ostufer der Oder das Dorf Hohenbirken (Brzezie), das den Norbertinerinnen aus Rybnik gehörte⁷¹.

*

Die erste Information, die die Existenz einer Siedlung auf dem Gebiet des heutigen Ratibor bestätigt, aus der sich die Stadt entwickelte, finden sich in der Urkunde des Herzogs Kasimir I. von Oppeln, die im Jahre 1217 für die Siedler aus Leschnitz (Leśnica) ausgestellt wurde. Im diesem Jahr gestattete der Herzog Kasimir, einen Markt in Leschnitz einzurichten und ein Gasthaus in ihrer Nähe zu bauen, wie er es bereits in Ratibor und Opole getan hatte⁷². Die Quelle aus dem Jahr 1217 belegt vor allem die Existenz eines Marktes in Ratibor, an dem die lokale Bevölkerung ein Gasthaus hatte, das ein wichtiges Handelsort war, wo sich Wanderkaufleute für gewisse Zeit aufhalten mussten.

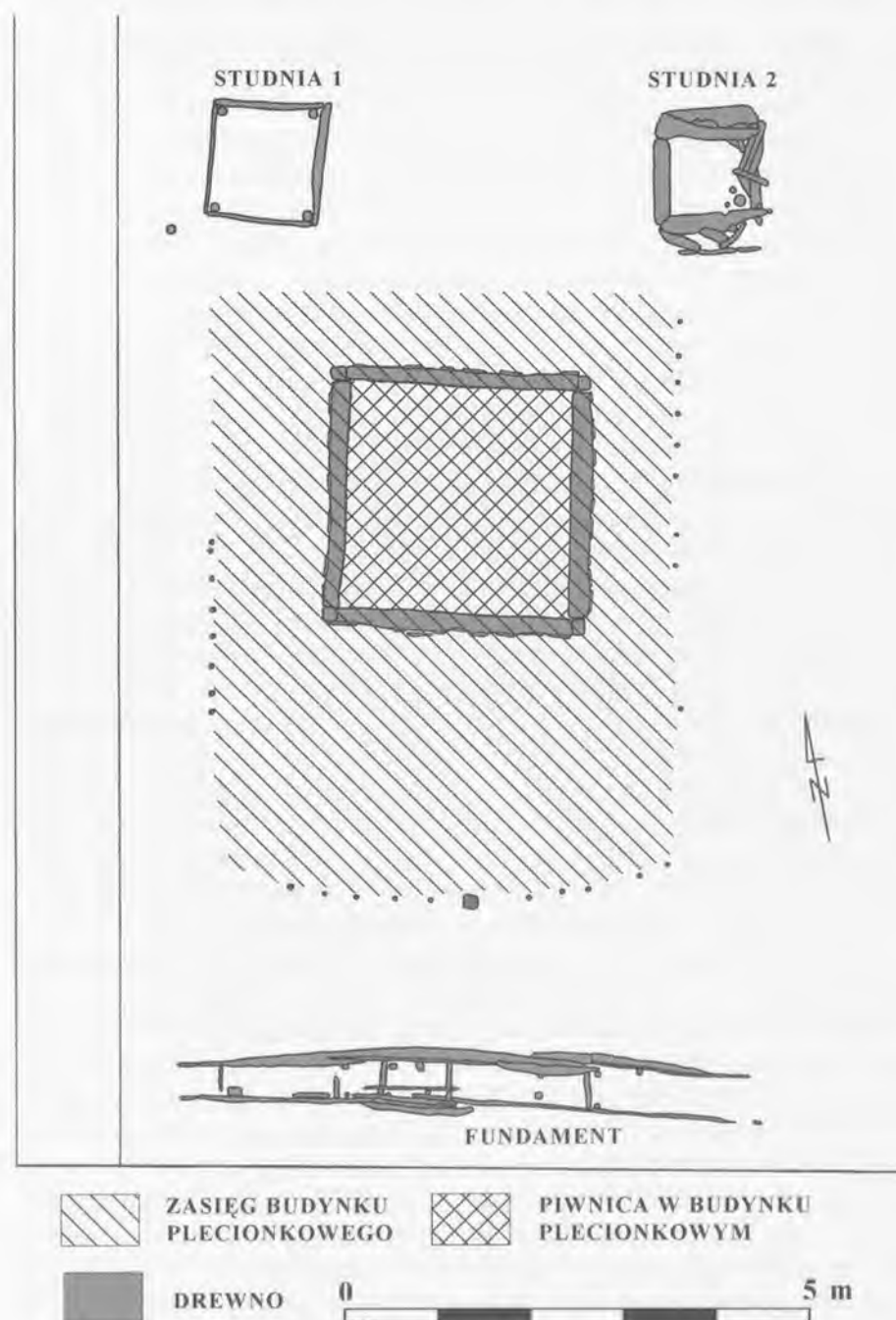

Abb. 3. Skizze des wirtschaftlichen Hinterlandes des Grundstücks in der Fleischersstraße 8

Die Urkunde belegt, dass es im Jahre 1217 am Ratiborer Markt eine Siedlung gab, deren Bewohner als *hospites* bezeichnet wurden. Man kann somit annehmen, dass diese Bevölkerung, wie in anderen Siedlungen dieser Art, über persönliche Freiheit und das Privileg, das eigene, aus den Herkunftsgebieten mitgebrachte Recht auf dem Bereich der niederen Gerichtsbarkeit anzuwenden⁷³. Die nationale Herkunft dieser Gruppe bleibt unbekannt. Spätere Quellen zeigen, dass die Siedlung Ratibor bis zum Ende des 13. Jahrhunderts das flämische Recht anwandte, was auf die Herkunft ihrer Bewohner aus Norddeutschland hindeuten könnte⁷⁴. Ein weiteres Privileg der Siedlungen der Art *hospites* war eigene Pfarrkirche zu besitzen. Es wird angenommen, dass es die Mariä Himmelfahrt-Kirche war, obwohl sie in den Quellen erst im Jahre 1285 erwähnt wurde aber nach örtlicher Überlieferung aus dem Jahr 1205 stammt⁷⁵.

Auf der Grundlage der bekannten archäologischen Daten ist es nicht möglich, die genaue Lage der Siedlung der Ratiborer „Gäste“ zu bestimmen⁷⁶. Die Siedlung erstreckte sich vermutlich auf dem Gebiet, das im Osten durch die Pfarrkirche der Heiligen Jungfrau Maria und im Westen durch das spätere Große Tor, auch Nikolaitor genannt (Brama Wielka oder Brama Mikołajska) begrenzt war und umfasste den zentralen und westlichen Teil der späteren Stadt⁷⁷. Die Hauptverkehrsachse der Siedlung bildete wahrscheinlich der Handelsweg, der Richtung der Fuhr an der Oder am Fuße der Ratiborer Burg führte.

Der Verlauf dieses Handelsweges deckt sich mit dem der Langestraße (ul. Długa), was sich nicht durch eine Anpassung an die vorhandenen topographischen Gegebenheiten erklären lässt. Die gefundenen Fragmente von hölzernen Wirtschaftsgebäuden können darauf hindeuten, dass sich die Häuser der Siedler auf beiden Seiten des Handelsweges im Bereich der heutigen Fleischerstraße (ul. Rzeźnicza) im Norden und der Salzstraße (ul. Solna) im Süden befanden⁷⁸. An die Siedlung grenzte im Osten ein langgestreckter Ring, der im Südosten von der Mariä-Himmelfahrt-Kirche begrenzt wurde. Archäologische Daten aus dem Bereich des späteren Ringes weisen auf Reste von Holzstrukturen (Fragmente einer Holzstraße, Brunnen) hin, die vermutlich auf die erste Hälfte des 13. Jh. datiert werden können⁷⁹.

*

Die Entwicklung von Ratibor als städtisches Zentrum beeinflussten im 13. Jh. vor allem zwei Faktoren. Zum ersten erlangte die Stadt sukzessiv den Status der Hauptstadt des Teilherzogtums. Schon in den 70er Jahren des 12. Jahrhunderts, in Folge der Teilung von Schlesien, erlangte der Herzog Mieszko I. Kreuzbein die Herrschaft über Ratibor und Teschen (Cieszyn). Vor seinem Tod gelang es ihm auch, das Herzogtum Oppeln zu übernehmen. Nach dem Tod von Mieszko (1211) erbte sein Sohn Kazimierz II. (1211–1229/30)⁸⁰ das Herzogtum. Nach dem Tod von Mieszko (1211) erbte das Herzogtum sein Sohn Kasimir I. von Oppeln (1211–1229/30)⁸⁰. In dem auf dieser Weise gebildeten Teilherzogtum war Ratibor das zweitwichtigste Verwaltungszentrum. Die Stellung von Ratibor wurde durch die Gründung des Dominikanerklosters in den 1240er Jahren unterstrichen. Die erste Erwähnung des Dominikanerklosters in Ratibor stammt aus einem undatierten Dokument, dem sogenannten Testament des Herzogs Mieszko II. von Oppeln-Ratibor, das 1245 niedergeschrieben wurde, wobei der frühere Ursprung nicht ausgeschlossen wird⁸¹. In diesem Testament bestimmte Mieszko II. 200 Mark für den Bau eines Dominikanerklosters und einer Dominikanerkirche. Im Jahre 1258 stellten der Herzog Wladislaus I. von Oppeln und die Herzogin Viola (Bruder und Mutter von Mieszko II.) die eigentliche Stiftungsurkunde aus, in der Mieszko II. als der Stifter des Klosters genannt wird⁸². Auf dieser Grundlage wird angenommen, dass die Stiftung selbst schon früher, nämlich zwischen 1239 und dem 22. Oktober 1246, stattfinden musste⁸³. Das Testament enthält auch die Schenkung auf Lebenszeit der Burg (*castrum*) in Ratibor an die Herzogin Viola, was darauf hindeuten könnte, dass bereits in den 40er Jahren des 13. Jahrhunderts in Ratibor ein Wohn- und Wehrgebäude errichtet wurde⁸⁴. Auf die Bedeutung von Ratibor deutet auch eine Reihe von Urkunden der aufeinanderfolgenden Herzöge von Oppeln-Ratibor hin — Mieszko II. und Wladislaus I., die in Ratibor ausstellten wurden oder der Anteil der aus Ratibor kommenden Menschen in der herzoglichen Umgebung⁸⁵. Infolge der Teilung des Erbes durch die Söhne von Wladislaus, die in den 80er und 90er Jahren des 13. Jahrhunderts erfolgte, wurde Ratibor zu einem eigenständigen Herzogtum⁸⁶.

Der zweite wichtige Faktor für die Entwicklung des Zentrums von Ratibor war die Erlangung von Stadtrechten und die Festlegung der Grenzen der mittelalterlichen Stadt. Eine Siedlung der Art *hospites* besaß keine Stadtrechte oder zumindest deutet nichts darauf hin. Die rechtliche Situation dieser Siedlung war im Jahre 1217 ein Vorbild für die Organisation von Dörfern (...*villae ipsorum Lesniciae*...) ⁸⁷. Stadtrechte wurden Ratibor somit später verliehen. Der *terminus ante quem* könnte das Jahr 1258 sein, als bei der Bestätigung der Verleihungsurkunden an das Dominikanerkloster zum ersten Mal in Bezug auf Ratibor die Begriffe *oppidum* i *civitas* verwendet wurden⁸⁸. Aus der Literatur über die Entwicklung des Dominikanerordens in der Welt und in Polen geht jedoch hervor, dass die Klöster dieses Ordens hauptsächlich in Städten gegründet wurden. Die Urkunde für die Dominikaner aus dem Jahr 1258 enthält auch Informationen, die indirekt belegen,

dass das Kloster in einem bereits funktionierenden städtischen Zentrum errichtet wurde. Dabei handelt es sich um die den Dominikanern gewährten Einkünfte aus den Schlachthöfen und das Recht auf die Nutzung der Wasserleitung, die von Studen (Studzienna) durch die Stadtmitte führte. Da davon ausgegangen wird, dass die Dominikaner zwischen 1239 und 1246 nach Ratibor gebracht wurden, kann man annehmen, dass die Siedlung Ende der 30er oder Anfang der 40er Jahre des 13. Jahrhunderts Stadtrechte erhielt⁸⁹. Wie spätere Informationen belegen, handelte es sich um das flämische Stadtrecht. Noch im Jahre 1286 bestimmten die Herzöge Mieszko I. und Primislaus Ratibor zum Oberhof des flämischen Rechts für alle ...*qui in nostro dominio iure Vlemangico sunt locati*...⁹⁰. Vermutlich an der Wende vom 13. zum 14. Jh. wurde Ratibor auf das Magdeburger Stadtrecht überführt. Die erhaltene gebliebene Urkunde des Herzogs Primislaus aus dem Jahr 1299, die die Änderung des Stadtrechts bestätigt, ist zwar eine Fälschung, aber bereits 1293 wurden der Herzog und die Bürger von Ratibor von der Stadt Schweidnitz (Świdnica) über das Magdeburger Stadtrecht belehrt⁹¹. Auch die Zusammensetzung der Stadtverwaltung in Person von einem Vogt, 5 Räten und 7 Schöffen ist mit den Angaben der Fälschung von 1299 identisch. Die Zusammensetzung wurde in der Urkunde des Herzogs Lestko von Ratibor aus dem Jahre 1318 bestätigt, die alle bisher getroffenen Entscheidungen sanktionierte⁹².

Es gibt Hinweise darauf, dass die urbane Gestaltung von Ratibor nach der Errichtung der Dominikanerkirche St. Jakobi festgelegt wurden. Der erste unter ihnen ist eine sehr allgemeine Beschreibung des Platzes (*aream*), der dem Orden ursprünglich in einer Urkunde des Herzogs Wladislaus I. von Oppeln und der Herzogin Viola im Jahre 1258 verlieht wurde⁹³. Zur Zeit der Stiftung des Klosters waren also die Eigentumsverhältnisse in diesem Stadtteil noch nicht festgelegt. Die Zuweisung eines Grundstücks in unmittelbarer Nähe des Platzes nach der schon erfolgten Vermessung hätte eine genauere Bestimmung seiner Grenzen erfordert, wie dies bei der Grundzuweisung für das Dominikanerinnenkloster im Jahre 1306 der Fall war⁹⁴. Dass die Klosterstiftung vor der Vermessung stattfand, beweisen die Ergebnisse der Vermessungsanalyse des Stadtplans⁹⁵. Die Fläche von Ratibor betrug innerhalb der Stadtmauern ungefähr eine fränkische Hufe (ca. 25 ha). Das dominierende Merkmal der Raumordnung war ein rechteckiger Ring mit Abmessungen von 400 x 200 Fuß, der die Stelle eines früheren Marktes einnahm⁹⁶. Anhand der Grundstückvermessung am Ring kann davon ausgegangen werden, dass eine einzelne Grundparzelle 50 x 200 Fuß groß war⁹⁷. Die Breite der Blöcke am Ring deutet darauf hin, dass sie in drei oder ein Vielfaches dieser Zahl gruppiert wurden. Auf der Westseite wurden zwei Blöcke mit je drei Grundparzellen angelegt, die durch eine 25 Fuß breite Straße voneinander getrennt waren. Von gleicher Breite waren ebenfalls andere Straßen in der Stadt, mit Ausnahme der Langestraße (ul. Długa) und Oderstraße (ul. Odrzańska), die 50 Fuß breit waren, was wahrscheinlich mit ihrer Bedeutung als Hauptverkehrsweg zusammenhing, weil sie das Große Tor (Wielka Brama) und das Odertor (Brama Odrzańska) mit dem Ring verbanden⁹⁸. Blöcke, die drei Grundparzellen oder ihr Vielfaches umfassen, kann man auch im zentralen Teil der Stadt finden. Am Stadtrand sind dagegen Unregelmäßigkeiten sichtbar, die u.a. aus der Notwendigkeit resultieren, den Verlauf der Langestraße (ul. Długa) bei der räumlichen Planung der Grundstücke zu berücksichtigen. Aus diesem Grund haben einige Grundparzellen eine trapezförmige Form mit der Breite von 50 Fuß an der Straßenfront. Auf der östlichen Seite des Rings sollten sich 6 Grundstücke in Dreierblöcken befinden, analog zur westlichen Straßenfront. In der Wirklichkeit wurde ein Block mit fünf und einem halben Grundstück angelegt. Für die Anlegung von sechs vollen, von einer Straße getrennten Grundstücken fehlte es an Platz zwischen der bereits bestehenden Pfarrkirche und der Dominikanerkirche St. Jakobi, die übrigens etwas schräg zum Ring angelegt wurde. Es wurde festgestellt, dass die Lage des Dominikanerklosters im Stadtzentrum, in der Nähe des Rings, nicht typisch für diesen Orden war⁹⁹. Geht man jedoch davon aus, dass das zentrale Element, das den Plan der ursprünglichen Siedlung bildete, die Langestraße war, so würde sich das dem Kloster überlassene Gebiet zunächst an ihrem Rand befinden, und die zentrale Lage des Gebietes wäre das Ergebnis einer späteren Umgestaltung des Stadtraums.

Die Bauzeit der St. Jakobikirche wird annähernd auf die Zeit zwischen 1245 und 1258 geschätzt¹⁰⁰. In seinem Testament vom Jahr 1245 bestimmte der Herzog Mieszko für die Ratiborer Dominikaner 200 Mark ...*ad structuram tam ecclesie quam claustrum*...¹⁰¹. Eine Urkunde von 1258 wiederum erwähnt die bereits vorhandene Kirche und das Kloster¹⁰². Teil ihrer Beschlüsse bezieht sich eher auf früheren Zustand, worauf der doppelte Gebrauch des Ausdrucks *placuit* — *es wurde* beschlossen, hindeutet und die Tatsache, dass unter den Ausstellern der bereits verstorbene Herzog Mieszko II. (gest. 1245) erwähnt wurde¹⁰³. Es gibt Hinweise darauf, dass die Kirche bereits 1249 existierte. Im selben Jahr wurde das Herzogtum Ratibor von Bruno von Schauenburg, Bischof von Olmütz, überfallen¹⁰⁴. Umfassender wird dieses Ereignis von dem Chronisten Jan Długosz beschrieben, der überlieferte, dass der Angreifer eine reguläre Belagerung begann, während dessen ein großer Teil der Bebauung, darunter auch nicht näher beschriebene *monasteria*, zerstört wurden. Dem Bischof gelang jedoch nicht die Ratiborer Burg einzunehmen und nachdem er sich mit dem Erhalt des Lösegel-

des in Höhe von 3.000 Mark begnügt hatte, zog er sich nach Böhmen zurück¹⁰⁵. Laut G. Labuda entstand diese Aufzeichnung auf Basis einer nicht mehr erhaltenen Ratiborer Schriftquelle, die in dem Ratiborer Dominikanerkloster entstand¹⁰⁶. Der einzige im Jahre 1249 zerstörte Sakralbau im Stadtgebiet von Ratibor, neben der Pfarrkirche und der außerhalb der Stadt gelegenen St. Nikolaus-Kirche in Altendorf (Stara Wieś), könnte die Dominikanerkirche St. Jakobi sein. Auf Grundlage der o. g. Argumente kann man annehmen, dass die St. Jakobi-Kirche nach 1245 dank der Unterstützung des Herzogs Mieszko II. errichtet, danach im Jahre 1249 zerstört und anschließend, zeitgleich mit dem Bau des Klosters, wieder aufgebaut wurde. Der Wiederaufbau wurde vor 1258 abgeschlossen. Ungefähr zur gleichen Zeit, wahrscheinlich aufgrund der Notwendigkeit, die durch den Einfall des Bischofs Bruno von Schauenburg verursachten Schäden wieder aufzubauen, oder weil man die Zerstörung für die Änderung der urbanen Struktur nutzte, wurde die mittelalterliche Stadt auf der Basis der festen Grundstücksgröße von 50 x 200 Fuß vermessen.

Die nächste Stufe des Stadtausbaus fand wahrscheinlich nach 1267 statt, als Herzog Wladislaus I. von Oppeln den Bürgern das Recht auf Holz aus den herzoglichen Wäldern gewährte. Als Grund dieser Entscheidung nannte der Herzog seine Bereitschaft die Bürger beim Stadtausbau zu unterstützen¹⁰⁷. Das Gebiet, das neu bebaut wurde, umfasste den südlichen Teil der Stadt, worauf die Namensgebung, wie Neue Straße (ul. Nowa), Neues Tor (Nowa Brama) und Neue Vorstadt (Przedmieście Nowe), hinweist¹⁰⁸. Es wird auch darauf hingewiesen, dass sich der Name Neue Straße (ul. Nowa) ursprünglich auf ihren südlichen Teil bezog¹⁰⁹. Die archäologischen Funde aus dem Gebiet von Kleiner Ring (Mały Rynek), Oberzborstraße (ul. Zbożowa) und Neue Straße (ul. Nowa) und ihrer Umgebung werden generell auf das Ende des 13. und das 14. Jh. datiert und sind somit etwas jünger als die Funde aus dem Bereich des Rings, was ebenfalls für die spätere Bebauung dieses Stadtteils spricht¹¹⁰. Das Holzprivileg des Herzogs Wladislaus, das den Bürgern das Recht einräumte, Bauholz aus den herzoglichen Wäldern zu beziehen, galt bis ins 19. Jh. 1771 verklagte die Stadt Ratibor die Herzogskammer, unter Berufung auf die Bestimmungen des Privilegs aus dem Jahr 1267, auf Nutzungsverhinderung der Holzdienstbarkeit. Im Jahre 1779 hat das Gericht der städtischen Klage stattgegeben. Da das Privileg des Herzogs Wladislaus zum Zeitpunkt seiner Ausgabe für bestehende bürgerliche Grundstücke galt, ordneten die damaligen Herzöge von Ratibor, die Landgrafen von Hessen-Rothenberg, eine Überprüfung der Rechte auf Holz für einzelne Grundstücke in der Stadt an¹¹¹. Die daraus resultierende Dokumentation bezieht sich zwar hauptsächlich auf das 19. Jahrhundert, lässt aber auch einige allgemeine Schlussfolgerungen für das 13. Jahrhundert zu formulieren¹¹². Auffallend ist vor allem die gleichmäßige Verteilung der Grundstücke mit Holzprivileg auf dem gesamten Stadtgebiet innerhalb der Stadtmauern. Nicht privilegiert sind Adelshäuser (sog. *Frey Haus*), kirchliche Grundstücke (Eigentumsrechte an einige von ihnen erwarb die Kirche nach dem 13. Jh.) und herzogliche Güter (im 19. Jh. ist es nur ein Grundstück an der Ecke des Rings und der Fleischerstraße [ul. Rzeźnicza])¹¹³. Adlige Güter überwiegen im nordwestlichen Teil der Stadt, doch sie bilden keine geschlossene Einheit. Sie sind zwischen den privilegierten Parzellen verteilt, was darauf hindeuten könnte, dass sie zum späteren Zeitpunkt erworben wurden. Die herzogliche Dokumentation nennt 238 Grundstücke, denen das Holzprivileg zusteht, bezogen auf die Gesamtzahl von 341 registrierten Grundstücken. Diese Zahlen scheinen in Bezug auf das 13. Jh. etwas zu groß zu sein. Anhand der grafischen Analyse des Stadtplans gibt es dort Raum um ca. 160 Grundstücke mit den Ausmaßen von 50 x 200 Fuß anzugrenzen¹¹⁴. Unter den 238 privilegierten Parzellen im 19. Jahrhundert gibt es auch solche, die im 13. Jh. noch nicht existierten.

*

Das Zentrum des gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Lebens der Stadt bildete der Ring. Von den wenigen erhaltenen Quellenangaben können wir nur ungefähr die mittelalterliche Bebauung des Ratiborer Rings beschreiben. Mit Sicherheit befanden sich dort Tuchhallen, das Zentrum des Handels mit den wichtigsten Ware des Mittelalters. Das Vorhanden der Tuchhallen (*...camerarum domus mercatorie site in medio foro civitatis nostre Ratibor*) wurde 1293 belegt – aus dem Inhalt der Urkunde geht hervor, dass ihr Bau auf die Herrschaftszeit des Herzogs Wladislaus fällt (1246–1281 oder 1282)¹¹⁵. Die Urkunde wurde auf Antrag von 24 Ratiborer Kaufleuten ausgestellt, so dass angenommen werden kann, dass im Jahre 1293 die Ratiborer Tuchhallen über 24 Handelsstände verfügten¹¹⁶. 1313 gewährte der Ratiborer Herzog Lestko den Dominikanern die Mieteinkünfte von zwei Handelsständen der Tuchhallen (*venditorio sive in cameris ubi panni inciditur ut venduntur*), die sich in der Langestraße (ulica Długa) befanden, die von der Heiligen Jungfrau Maria-Kirche zur St. Nikolaus-Kirche führte¹¹⁷. Solche Beschreibung der Lage der Tuchstände weist darauf hin, dass das Gebäude im südlichen Teil des Rings lag¹¹⁸. Die Überreste der hölzernen Verkaufsstände wurden auf dem Ring in den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts gefunden. Die freigelegten Fragmente sind jedoch zu klein um bindende Schlüsse ziehen zu können¹¹⁹. Im nördlichen Teil des Rings wurde wahrscheinlich das Rathaus errichtet, das zum ersten Mal im Jah-

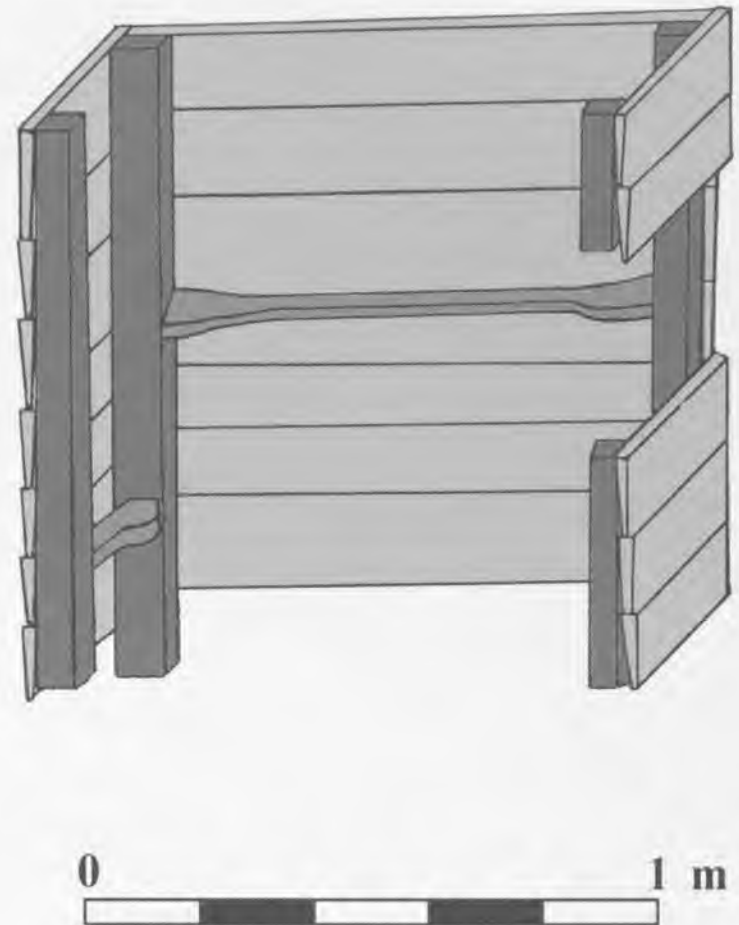

Abb. 4. Brunnenkonstruktion, Fleischerstraße 8

re 1361 erwähnt wurde¹²⁰. Alle erhaltenen Quellen beziehen sich lediglich auf die rechtlichen Handlungen, die im Rathaus stattfanden, oder auf die Mietaufzeichnungen des Rathauses und erlauben somit nicht eine nähere Charakterisierung des Gebäudes¹²¹. Neben den Tuchhallen, analog zu anderen schlesischen Städten, befanden sich auch andere Handelsobjekte¹²². Quellen informieren über dortige Kürschner- (1293), Bäcker-, Schuhmacher- (1294) und Verkaufsstände (1293 und 1313)¹²³. Die letztgenannten befanden sich wahrscheinlich nicht direkt am Ring, sondern vor der Pfarrkirche in der Neuen Straße (ul. Nowa), wo sie noch im 19. Jh. existierten¹²⁴. Außerhalb des Rings befanden sich auch die Fleischbänke. Erstmals wurden sie 1258 erwähnt. Unter den Einkünften des Dominikanerklosters aus diesem Jahr befand sich Talg für die Beleuchtung des Oratoriums und des Dormitoriums, der *...de macellis... bezogen* wurde¹²⁵. Im Jahre 1267 schenkte Merborch, die Witwe des Schulzen von Deutsch Neukirch (Nowa Cerekwia), den Dominikanern die Hälfte der Fleischbank in Ratibor und 1306 der Herzog Primislaus selbst verlieh den Dominikanerinnen vier herzogliche Fleischerbänke, die *...versus plateam in qua annona venditur in fine omnium macellorum...* gelegen waren¹²⁶. Im 19. Jh. lag das Gebäude, das als *Fleischerbank-Haus* beschrieben wurde, in der Fleischerstraße (ul. Rzeźnicza). Von der Langestraße (ul. Długa) führte eine schmale Gasse dorthin¹²⁷. Bei archäologischen Untersuchungen in diesem Gebiet wurde eine Abfallgrube aus dem 14. Jh. entdeckt, die große Mengen an Tierknochen enthielt. Dieser Fund belegt die Existenz von Fleischerbänken an dieser Stelle. Die Zusammensetzung der gefundenen Knochenfragmente deutet auf ihren Verbrauchscharakter hin¹²⁸. Seit 1333 neben den beiden dominikanischen Klöstern erhielt die Einkünfte aus den Fleischerbänken auch der Ritterorden vom Heiligen Grab zu Jerusalem aus der Neustadt (Nowe Miasto). Fleischbänke werden auch unter den Einkünften der St. Thomas Kapelle auf dem Schloss und dann der Ratiborer Domkapitel genannt¹²⁹. Im Jahre 1294 verbot Herzog Primislaus den Bau von Fleischerbänken außerhalb des Stadtgebietes, während 1326 der Herzog Lestko erlaubte, dass die Stadtbürger neben den 36 bereits vorhandenen, auch weitere Fleischerbänken anlegen dürften und zwar nicht nur innerhalb der Stadt, sondern auch in ihrer Umgebung¹³⁰. Im Jahre 1363 wurde *curia macellorum* (Schlachthof) erwähnt. Ihre Dauermiete in Höhe von 4 Mark wurde für 40 Mark dem Vogt Nikolaus durch den Herzog Nikolaus von Troppau und Ratibor abgekauft und testamentarisch an die Zisterzienser in Groß Rauden (Rudy) verliehen¹³¹. Die o. g. Informationen zeigen, dass bereits in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts Ratibor ein wichtiges Handelszentrum bildete. Auf die Bedeutung des Handels in der Stadt deutet zusätzlich das Vorhanden einer herzoglichen Zollkammer und einer Münzstätte, die seit 1290 bekannt sind¹³². Außerdem wurden Ratiborer Getreidemaße im Umland der Stadt verwendet, was die Reichweite des städtischen Marktes zeigt¹³³. Ein wichtiges Infrastrukturelement war die Wasserleitung, die die Stadt mit Wasser versorgte. Ihr Bau musste in einem frühen Stadium der Entwicklung von Ratibor erfolgen, da die Dominikaner bereits im Jahre 1258 die Bestätigung ihrer Rechte auf die Wasserleitung erhielten... *que de villa nomine Studzona derivatur et per mediam civitatem usque per domum ducurrit, cum molendino et area, que circa molendinum est...*¹³⁴. Den Verlauf des übrigen Teils der Wasserleitung können wir anhand der Analyse der Stadtpläne aus dem 19. Jh. nur erahnen¹³⁵. Bestätigt auf beiden Stadtplänen ist der Brunnen im südlichen Teil des Rings, der wahrscheinlich mit dem, während archäologischer Untersuchungen in den 90er Jahren des 20. Jahrhun-

derts, gefundenen Brunnen identisch ist, obwohl das Objekt selbst als neuzeitlich datiert wird¹³⁶. Das Wasser wurde mit Eichenrohren von Zinna (Psina) durch das Nikolaitor (Barma Mikotajska) zum Brunnen geleitet. Vom Ring aus führte die Wasserleitung zum Grundstück der Dominikaner und von hier aus weiter in die Neustadt (Nowe Miasto). Aus der Information aus dem Jahr 1301 ergibt sich, dass das Feld, welches der Ratiborer Bürger Tilon erhielt, sich am Aquädukt zwischen den Alten und Neuen Gärten befand¹³⁷. Der Aquädukt wurde auch unter den Schenkungen aus dem Jahr 1306 an die Dominikanerinnen erwähnt. Die kleinere von den beiden, ihnen geschenkten Mühlen lag an dem Stadtgraben und dem Aquädukt¹³⁸. Aus der Lageverteilung beider Mühlen ergibt sich, dass es sich nicht um die Wasserleitung handeln könnte, die durch die Güter der Dominikaner führte. Sie könnte jedoch bis zu einem gewissen Grad mit dem auf dem Stadtplan von 1831 vermerkten Seitenarm zusammenfallen, der von der Jungferstraße (ul. Panieńska) nach Norden bis zur Stadtgrenze führte¹³⁹. Die beiden übrigen Wasserleitungen aus dem 19. Jh., die vom Ring zum Neumarkt (zur städtischen Brauerei) und von der Jungferstraße zum Brunnen in der Salzstraße (ul. Solna) führten, sind in den Quellen nicht so früh belegt.

*

Große Bedeutung für die räumliche Entwicklung und Funktionalität der Stadt hatte die Gründung des Klosters der Dominikanerinnen. Die Kirche der Dominikanerinnen selbst wurde im Jahre 1335 geweiht, aber die Anwesenheit der Nonnen in der Stadt kann auf das Ende des 13. Jahrhunderts datieren werden¹⁴⁰. Die eigentliche Stiftung des Klosters fand im Jahre 1306 statt, als Herzog Primislaus eine Reihe von Schenkungen an die Dominikanerinnen tätigte. Die erste Schenkung betraf das Grundstück am Tor, das zu der St. Nikolaus-Kirche in Altdorf (Stara Wieś) führte. Das Grundstück erstreckte sich vom Tor, entlang der Stadtmauern, bis an die Oder. Seine Länge betrug vom Mauertor in Richtung der St. Jakobi-Kirche 116 *cubitorum* (Ellen; 1 Elle misst ca. 44 cm, so entsprechen 116 Ellen sind ca. 51 m). Die Urkunde gab an, dass es bis zur Hälfte des Grundstücks reichte (*usque ad mediam aream*), das dem Oppelner Archidiakon Stefan gehörte und das er vor seinem Tod den Nonnen geschenkt hatte (so würde die Länge des Grundstücks von Stefan weitere 116 Ellen betragen). Das gesamte Grundstück, bis auf ein Straßenstück zwischen dem Besitz der Nonnen und städtischen Gebäuden wurde den Nonnen überlassen. Es sollte von Abgaben frei sein. Den Nonnen war es erlaubt auf dem Grundstück und am Flussufer beliebige Gebäude zu bauen. Weil die Schenkung zugleich die Mitgift von Euphemia von Ratibor (Ofka) war, sollten alle, die unberechtigt die Grundstücksgrenzen überschreiten, unter herzogliche und städtische Strafe gestellt werden und müssten außerdem eine Entschädigung an die Nonnen zahlen. Es wurde auch angewiesen alle „verdächtige Personen“ aus der Umgebung des Klosters zu entfernen. Das Klostergrundstück sollte sich bis zur Stadtmauer erstrecken, ohne einen Durchgang dazwischen freizulassen. Eine weitere abgabenfreie Schenkung war das Gut in Ottitz (Ocice) und die Verleihung des Magdeburger Stadtrechtes für alle derzeitige und künftige Besitze des Klosters. Die Nonnen erhielten auch die Bestätigung des Besitzes von zwei Mühlen in der Neustadt (Nowe Miasto) samt den Grundstücken, Gärten und anderen Besitztümern, die sie bereits im Jahre 1299 geschenkt bekommen haben. Sollten die Mühlen von einem Hochwasser zerstört werden, so dürften sie an einer anderen Stelle wiederaufgebaut werden, ohne jedoch anderen Schaden zuzufügen. Danach schenkte der Herzog den Nonnen vier herzogliche Fleischbänke und zwei herzogliche Bäckerbänke, die alle von Abgaben befreit waren¹⁴¹. Im folgenden Jahr wurden die Schenkungen des Herzogs Primislaus von seinem Sohn Lestko bestätigt. Die Urkunde von Lestko präziserte die Schenkung in Ottitz (Ocice) auf 30 kleine Hufen (ca. 450 ha) und erwähnte die Schenkung von 3 Hufen mit Garten neben der St.-Johannes-Kirche (in Ostrog, Ostróg), die für die Gründung eines Vorwerks bestimmt waren¹⁴².

Im Jahre 1313 schenkte der Herzog Lestko zwei weitere Bäckerbänke an die Nonnen. Diese Schenkung wurde als Mitgift von Ofka (Euphemia), die ins Kloster eintrat, bezeichnet. Am gleichen Tag (9. April) machte der Herzog Lestko eine weitere Schenkung an Ofka, anlässlich ihres Klostereintritts. Sie erhielt ein, von Abgaben befreites, Gut in Proschowitz (Proszowiec). Nach ihrem Tod sollte das Gut an das Kloster fallen. Sollte Lestko ohne Erben sterben, würde Ofka vier Dörfer in der Nähe von Ratibor erhalten: Markowitz (Markowice), Lissek (Lyski), Pogrzebin (Pogrzebień) und Lubom (Lubomia), die nach ihrem Tod an das Kloster übergehen sollten. Sie erhielt auch lebenslang einen Teil der Getreidemiete von der Mühle an der Stadtmauer. Außerdem bekam Ofka die gesamte Miete von *venditorium*, oder den Tuchständen, gesamte Mieteinnahmen von den Ständehabern (die Gewährung bezog sich also auf andere Stände, die kein Tuch verkauften), und gesamte Mieteinnahmen aus Neugarten (Nowe Zagrody) bis auf die dortigen privilegierten Gärten. Nach ihrem Tod sollten die Einnahmen in die herzogliche Schatzkammer zurückfließen¹⁴³. Gemäß ihrem Testament aus dem Jahre 1358 vermachte die Herzogin Euphemia dem Kloster (in die Hände ihrer Nichten Euphemia und Agnes, beide Ratiborer Dominikanerinnen) u. a. jährliche Miete in Höhe von 1 Mark von den Ratiborer Tuschneidern, 8 Scot jährlich von jedem Stand in der Stadt,

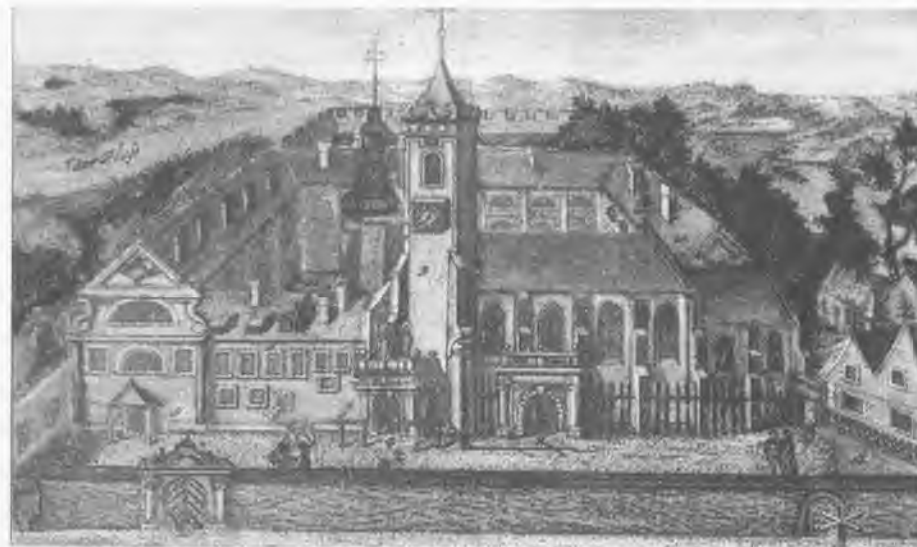

Abb. 5. Dominikanerinnenkloster in Ratibor, XVIII. Jh., Orig. vermisst. Kopie anhand einer Postkarte aus: J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, *Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Raciborzu*, Racibórz 2005, S. 234.

jährliche Miete in Höhe von 6 Scot von jeder Hufe im Umland von Ratibor, und aus Neugarten in der Nähe der Stadt eine Jahresmiete in Höhe von 9 Mark und 9 Scot. Das Testament beinhaltet auch die Jahresmiete über 60 Groschen von den Häusern in der Breitestraße (ul. Szeroka) und von den Höfen am Wassergraben¹⁴⁴.

Im Jahre 1317 bestätigte Herzog Lestko, dass das Kloster ein Grundstück (*area*) besitzt. Zunächst bestätigte er den Besitz des Grundstücks, das durch einen Tausch gegen ein anderes Grundstück samt Haus (*domus*) vom Ritter Jan Kornica und seinem Sohn Mieszko ans Kloster kam¹⁴⁵. Dieses Grundstück wurde von den Nonnen an das Grundstück angegliedert, das sie bereits zuvor besessen hatten, und sollte für den Bau einer Kirche genutzt werden. Als Nächstes bestätigte der Herzog den Tausch einer städtischen Straße (*communis platea*), den das Kloster mit den Bürgern gemacht hat. Diese Straße wurde als *prima est ad sinistram intrando civitatem a beato Nicholao* (die erste Straße links, die von der Seite der St. Nikolaus-Kirche in die Stadt führt) beschrieben. Sie wurde dem klösterlichen Grundstück eingegliedert und als Eigentum der Nonnen bestätigt. Die gesamte Länge des Grundstücks, das sich zuvor im Besitz des Kloster befand und von dem Herzog vergrößert wurde, sollte 206 *ulnas sive cubitos* betragen (Ellen; ca. 90.64 m), von den Stadtmauern in Richtung Dominikanerkirche (*a muro civitatis directe tendendo versus fratres predicatorum*). Von der Seite der Nikolaitor in Richtung Ring erstreckte sich das klösterliche, von dem Herzog vergrößerte Grundstück über die Länge von 53.5 Ellen (ca. 23.54 m). Der Herzog bestätigte auch die Befreiung des gesamten Grundstücks von den Abgaben und die Bestrafung von allen, die den Besitz der Nonnen verletzen sollten¹⁴⁶.

Der Parzellentausch mit Jan Kornica wurde wahrscheinlich von dem Herzog vorgenommen, obwohl es an Angaben über einen klösterlichen Besitz fehlt, der Gegenstand eines solchen Tausches werden könnte. In der Urkunde hieß es auch, dass das Grundstück mit der Länge von 206 Ellen von dem Herzog vergrößert wurde. So lag das frühere Grundstück von Jan Kornica im südwestlichen Teil der späteren Dominikanerinnenkirche und er selbst erhielt dafür von dem Herzog ein anderes Grundstück. Diese 206 Ellen beziehen sich nicht auf die gesamte Länge des Grundstücks der Nonnen. Wenn man den Ausdruck *a muro civitatis* nicht als „von der Mauer“, sondern als „von der Mauerseite“ versteht, so stimmen diese 206 Ellen mit der Länge des südwestlichen Teils des Grundstücks der Nonnen überein (von der Grenze des ehemaligen Grundstücks des Archidiakons Stefan, das um 1299 dem Kloster geschenkt wurde, bis an die Grenze des neuen Grundstücks von Jan Kornica)¹⁴⁷. Die Urkunde erklärte zudem, dass die Klosterkirche auf dem, von Jan Kornica erhaltenen, Grundstück gebaut werden sollte. Die Fläche der Kirche passt sehr gut in die Größe des Grundstücks hinein. Archäologische Untersuchungen haben die Existenz früherer Kulturschichten gezeigt, die der Kirchengründung vorausgingen¹⁴⁸. Die Straße, die dem Klostergrundstück eingegliedert wurde, wäre der Urkunde nach eine kleine Gasse zwischen der Jungferstraße (ul. Panieńska) und der Langestraße (ul. Długa).

*

Wie bereits erwähnt, gewährte Herzog Wladislaus den Ratiborer Bürgern das Recht auf Holz aus den herzoglichen Wäldern beiderseits der Oder. Neben, dem schon erwähnten Ausbau der Stadt, sollte das Privileg für den Fall eines Stadtbrandes gelten. Der Holztransport dürften jedoch die Wiesen an den Oderufern nicht schädigen. Er sollte durch bewachsenes Gebiet führen (*fruteco vel succisura civitatis et castrum*), das Pascheke (Pasięka) genannt wurde. Diese Urkunde, in der das Dorf neben der Stadt (Neugarten [Nowe Zagrody], wo Bürger ihre Güter haben dürften) erwähnt wurde, gewährte den Ratiborern auch die Wiesen zwischen Studen (Studzienna), Pascheke (Pasięka) und den städtischen Gärten (*ortos civitatis*), die sich bis an die Oderufer erstreckten¹⁴⁹. Im Jahre 1294 schenkte Primislaus der Stadt ein Waldstück, das entlang des Weges nach Rybnik lag, zwischen *horti locati*

und den Wiesen in der Nähe des Dorfes Niebotschau (Nieboczowy), südlich der Stadt, hinter der Oder. Das Waldstück erstreckte sich von der Oder bis an den Längenbach (Łęgoń) entlang der Ost-West-Achse¹⁵⁰. Die weitere Ausdehnung der bürgerlichen Besitztümer jenseits der Stadtmauer wurde in der Urkunde des Herzogs Primislaus im Jahre 1301 bestätigt. Der Herzog gewährte dem Ratiborer Bürger Tilon ein Stück Land zwischen den „Alten Gärten“ und „Neuen Gärten“ (Neugarten, Nowe Zagrody), neben dem Aquädukt, der durch die Stadt zu der Dominikanerkirche führte. Dieses Land könnte von Tilon als Wiese oder auf andere Weise genutzt werden. Das gewährte Land wurde von den Abgaben befreit, bis auf die Jahresmiete in Höhe von 4 Scot am Sankt Martins-Tag (11. November). Diese Miete galt ab dem Jahr 1302 und war für die Ratiborer Dominikanerinnen bestimmt¹⁵¹. Weitere Gärten, diesmal in Altendorf (Stara Wieś), erhielten die Bürger vom Herzog Primislaus im Jahre 1305. Sie erstreckten sich bis nach Niedane (Miedonia), zum Garten von Bertold, und auf der anderen Seite vom Hof des Vogtes Kaon bis zur Grenze von Altendorf (Stara Wieś) und bis nach Neugarten (Nowe Zagrody). Die Bürger sollten Anspruch auf die Mietzahlungen von diesen Gärten und auf die Weiden zwischen Studen (Studzienna) und Neugarten (Nowe Zagrody) bis zur Oder haben¹⁵². Diese Gewährung wurde vom Herzog Lestko im Jahre 1308 erweitert und bestätigt¹⁵³.

*

Um das Jahr 1294 begann Herzog Primislaus mit der Anlegung von Neustadt (Nowe Miasto) in der Nähe von Ratibor. Sie lag zwischen den Stadtmauern und der Oder, auf einem bereits zum gewissen Grade organisierten Gebiet¹⁵⁴. Die Urkunde aus dem Jahre 1294 besagt: *locationem novam per nos inchoatam... prefate civitatis Ratibor uniendam duximus...*¹⁵⁵. Aus irgendwelchem Grund wurde die Neustadt der Altstadt untergeordnet und verlor eigene rechtliche Autonomie¹⁵⁴. Die Gerichtsbarkeit der Stadtverwaltung von Ratibor über die Neustadt wurde 1313 bestätigt, als der Vogt und die Stadt Ratibor die Mühle der Dominikanerinnen von den Stadtabgaben befreiten¹⁵⁷. Der Lokator von Neustadt war der Ratiborer Vogt Jan, der die Genehmigung erhielt dort ein Gasthaus für die städtische Gemeinschaft zu errichten. Zusätzlich erhielt er ein Drittel von den Gerichtsstrafen und ein Sechstel der Mieten, während der restliche Anteil dem Herzog zustand. Um den städtischen Handel zu integrieren, verbot der Herzog Gasthäuser, Handelsstände (genannt wurden Handwerker-, Bäcker- und Schuhmacherstände) und andere Stände außerhalb der (alten) Stadt auf beiden Oderufern zu errichten. Die Ratiborer Bürger erhielten auch neue Weiden am Oderufer, auf einem Gebiet, das sich bis zur Straße nach Leng (Łęg) und zu dem nahegelegenen Hügel erstreckte. Um die Anlegung der Neustadt zu fördern, wurden die Siedler für 8 Jahre von den Abgaben befreit. Nach dieser Zeit sollten sie verpflichtet werden gewöhnliche Abgaben und Dienste, mit Ausnahme der Nachtwache (*vigilias nocturnales*), zu leisten¹⁵⁸. Angesichts des kategorischen Verbots Handelsniederlassungen in der Neustadt anzulegen, stellt sich die Frage nach der wirtschaftlichen Basis des neu gegründeten Stadtorganismus. Leider fehlen jegliche Grundlagen um diese Frage zu beantworten¹⁵⁹.

Im Jahre 1295 stiftete Herzog Primislaus das Heiligkreuz-Krankenhaus für die Armen in der Neustadt. Die Patenschaft sollte der Ritterorden vom Heiligen Grab aus Miechów (b. Krakau) ausüben, der an der St. Peter und Paul-Spalkirche angesiedelt war¹⁶⁰. Im Jahre 1296 bestätigte der Breslauer Bischof Johann III. Romka die Stiftung und gestattet dem Ritterorden vom Heiligen Grab zugleich das Recht auf Beisetzung von Ratiborer Bürgern auf dem Friedhof neben dem Krankenhaus unter der Voraussetzung, dass die Sakramente vom Ratiborer Pfarrer gespendet werden¹⁶¹. In der Urkunde, die in den Jahren 1302–1306 erstellt wurde, schenkte der Breslauer Bischof Heinrich von Würben der Propstei, der Kirche und dem Krankenhaus die geistige Exemption und ordnete sie dem Kloster der Ritter vom Heiligen Grab in Neisse (Nysa) bei¹⁶². Anfang des 14. Jahrhunderts versuchte Jan, Sohn des Ratiborer Bürgers Werner, eine Schule am Kloster des Ritterordens vom Heiligen Grab zu gründen, die mit der Schule an der Pfarrgemeinde konkurrieren sollte. Dies löste eine Reaktion des Breslauer Bischofs Heinrich von Würben aus. Jan wurde exkommuniziert und auf die Proteste der Bürger, die vermerkten, dass sie Jan angestellt haben, antwortete der Bischof kategorisch, dass nur der Pfarrer das Recht hat Lehrer in die Pfarrschulen zu berufen¹⁶³. Die wirtschaftliche Grundlage für das Funktionieren des Krankenhauses und des Klosters, die während der Gründung bestimmt wurde, ist unbekannt. Der älteste detaillierte Plan dieses Stadtteils markiert das an die Oder angrenzende Gebiet als Bereich unter der Gerichtsbarkeit des Ritterordens vom Heiligen Grab, obwohl aus anderen Quellen bekannt ist, dass ungefähr in der Mitte des Anwesens sich die Dominikanermühle mitsamt des dazugehörigen Platzes befand¹⁶⁴. Im Jahre 1302 gewährte Herzog Primislaus dem Krankenhaus das Patronatsrecht über die Kirche in Rudnik, was mit einigen Einkünften verbunden war¹⁶⁵. Der Nachfolger von Primislaus, Herzog Lestko erteilte 1311 dem Ritterorden vom Heiligen Grab das Recht auf Bau einer dreirädrigen Mühle in Proschowitz (Proszowiec) und 1317 einer zweiten, ebenfalls in Proschowitz, am rechten Oderufer vor der Brücke¹⁶⁶. Aus dem Jahre 1333 stammt die Information, dass dem Kloster die Mieteinnahmen aus der Hälfte der Fleischbank in der

Abb. 6. Kirche des Ritterordens vom Heiligen Grab und das Odertor nach F. Wernher, *Scenographia Urbium Silesiae*, Tab. IX, Nürnberg o. J. [vor 1752]

Stadt gewährt wurde¹⁶⁷. Im Jahre 1391 stiftete der Kanoniker Mikotaj Bertoldi den Altar in der St. Peter und Paul-Kirche und stattete sie mit einer Mieteinnahme aus Loslau (Wodzisław Śl.) in Höhe von 6 Mark und 12 Groschen aus¹⁶⁸. Im Jahre 1404 gewährte Herzogin Anna dem Kloster des Ritterordens vom Heiligen Grab ihr Vorwerk in Rudnik¹⁶⁹. Wiederum im Jahre 1416 wurde das Krankenhaus mit der Mieteinnahme in Höhe von 6 Mark und 12 Groschen vom Ratiborer *Bürgerfeld* ausgestattet¹⁷⁰. Im Jahre 1423 verkaufte Herzog Johann II. von Troppau-Ratibor für 40 Mark die Rückkaufmiete von 4 Mark an Mikotaj Jorge, dem Vorgesetzten des Krankenhauses¹⁷¹. Im Jahre 1467 verkaufte Herzog Johann IV. dem Krankenhaus die Miete von 2 Mark, die vom Stadtrat bezahlt wurde¹⁷². Das Krankenhaus funktionierte noch in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, doch verlor an Bedeutung zugunsten des neuen Krankenhauses, das bereits in der Stadt gestiftet wurde¹⁷³.

Die räumliche Ordnung der Neustadt kann man nur hypothetisch, auf der Grundlage weniger Quellenerwähnungen und des viel späteren kartografischen Materials rekonstruieren. Der älteste Detailplan von Neustadt kommt erst aus den 40er Jahren des 19. Jahrhunderts. Frühere kartografische Erfassungen zeigen lediglich die grobe räumliche Situation dieses Gebietes. Die wichtigste Schlussfolgerung, die aus ihrer Analyse gezogen werden kann, ist die Annahme, dass die älteste Brücke über die Oder auf der Verlängerung der Straße vom Odertor zum Fluss gebaut wurde¹⁷⁴. Somit bildete dieser Weg die Hauptkompositionssachse der Siedlung, entlang derer die einzelnen Grundstücke lagen, wie aus den Plänen aus dem 19. Jh. hervorgeht¹⁷⁵. Im 16. Jh. gab es siebzehn Grundstücke, im 19. Jh. bereits zwanzig, jedoch befanden sie sich direkt am Odertor¹⁷⁶. Auf seiner Ostseite, näher an der Oder, lagen die Anwesen des Ritterordens vom Heiligen Grab mit der Kirche, deren Giebel zur Straße gerichtet war. Das Kirchen- und Klostergebäude wurde im 19. Jh. abgerissen und somit kann ihr architektonisches Konzept nicht mehr rekonstruiert werden¹⁷⁷. Die wahrscheinlich dahinter liegende Gärten wurden von der Wasserleitung durchquert, die von der Stadt zur Oder führte. An ihrem Ende, direkt am Ufer, befand sich eine bereits 1258 erwähnte Mühle und ein Platz, die den Dominikanern gehörten¹⁷⁸. Hinter den Gütern des Ritterordens vom Heiligen Grab befand sich ein Gebiet, das bis zum 19. Jh. dem Schloss gehörte und von der Ostseite von einem halbkreisförmigen Wall oder Graben begrenzt war, dessen Spuren auf einem detaillierten Plan von ca. 1844 zu finden sind¹⁷⁹. In der Neustadt gab es auch zwei Mühlen, die den Dominikanerinnen gehörten. Eine vierrädrige Mühle, die man als Kunons Mühle bezeichnete, lag *ad iactum baliste* (einen Armbrustschuss: ca. 300 m) von der Brücke entfernt. Die zweirädrige Mühle lag zwischen der Mühle von Kunon und der Altstadt, neben dem Aquädukt am altstädtischen Graben, d.h. wahrscheinlich am Mühlgraben¹⁸⁰. Die gegenseitige Lage beider Mühlen und der Stadt erlaubt ihre Lokalisierung im Westen der Neustadt zu bestimmen¹⁸¹.

*

Im Jahre 1336 verstarb Herzog Lestko als letzter Herrscher von Ratibor aus der Linie der Ratiborer Piasten. Vor seinem Tod huldigte er dem böhmischen König, Johann von Luxemburg, der 1337 die Ratiborer Thronfolge dem Troppauer Herzog Nikolaus II. übertrug¹⁸². Somit begann die fast hundertjährige Herrschaft der Troppauer Herzöge über das Herzogtum Ratibor¹⁸³. Im Jahre 1521 kehrte das Ratiborer Lehen in die Hände der Oppelner Piasten, in der Person vom Herzog Jo-

hann II., zurück. Da er 1532 kinderlos verstarb, ging sein Erbe an die böhmische Krone über¹⁸⁴. Im Jahre 1400 (29. Oktober) wurde Ratibor vom ungarischen Heer Sigismunds von Luxemburg belagert. Die Stadt wurde nicht besetzt, doch im Umland wurden große Schäden angerichtet¹⁸⁵. Die Umgebung der Stadt wurde auch in Oktober 1438 zerstört als vor der Stadt das polnisch-litauisch-ruthenische Heer des Königs Wladyslaw III. Jagiello und des Prinzen Kasimir IV. anhielt¹⁸⁶.

*

Die Bestimmung der Zahl der Wohnbevölkerung von Ratibor vor dem 14. Jh. ist äußerst schwierig, da es an ausreichendem Quellenmaterial aus dieser Zeit fehlt. In der Fachliteratur nimmt man anhand der Angaben über das Braurecht, das erst ab dem 16. Jahrhundert bekannt war, an, dass um die Mitte des 13. Jahrhunderts in Ratibor zwischen 900 und 1.500 Personen gelebt haben¹⁸⁷. Aus dem Verzeichnis über dem Peterspfennig aus dem Jahre 1329 geht hervor, dass Ratibor 5 Silbermark zahlte und wenn man annimmt, dass jeder Einwohner 1 Denar zu zahlen hatte, so ergibt sich die Einwohnerzahl von 2.880¹⁸⁸. Im Jahre 1337 zahlte Ratibor 4,5 Mark und 4 Scot, was zusammen 2.688 Personen für die Stadt und Umland ergibt¹⁸⁹. Diese Angaben gelten nicht nur für die Stadt, sondern für die gesamte Ratiborer Kirchengemeinde¹⁹⁰. Nichtsdestotrotz durfte die Einwohnerzahl von Ratibor nicht viel kleiner sein, denn die benachbarte Kirchengemeinde St. Nikolaus in Altendorf (Stara Wieś), die Altendorf, Neugarten (Nowe Zagrody), Niedane (Miedonia), Pawlau (Pawłów), Proschowitz (Proszowiec) und Studen (Stuzienna) umfasste, zahlte 3 Vierdung, was 432 Personen für den Kirchengemeindekreis ergibt¹⁹¹.

Herzog Johann I. von Troppau-Ratibor stattete 1375 die Dominikanerinnenkirche mit dem Schornsteinzins der Stadt Ratibor aus, der 1 Groschen pro Schornstein betrug, wovon 9 Mark den Dominikanern zustehen sollten¹⁹². Es ist nicht bekannt, wie hoch die Gesamteinnahmen aus dem Zins waren, doch man darf annehmen, dass dieser Zins mindestens 432 Häuser einbezog, und wenn man 5 Personen pro Haus rechnet ergeben sich ca. 2.160 Einwohner in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts¹⁹³. Spätere Angaben scheinen auf einen Bevölkerungsrückgang in der Stadt bis zu den Anfängen des 16. Jahrhunderts hinzuweisen¹⁹⁴.

*

Bei der Beschreibung der ethnischen und beruflichen Verhältnisse in der Stadt, sollte man die Lückenhaftigkeit der Quellen unterstreichen, die älter als das Stadt- und Grundbuch von 1532 sind. Überdies beziehen sie sich im Wesentlichen auf die oberen Schichten des Bürgertums. Eine sehr wertvolle Quelle stellt das Registerbuch der Marienbruderschaft dar, auch wenn sein Gebrauch dadurch erschwert wird, dass die ältesten Einträge keine chronologischen Angaben enthalten.¹⁹⁵

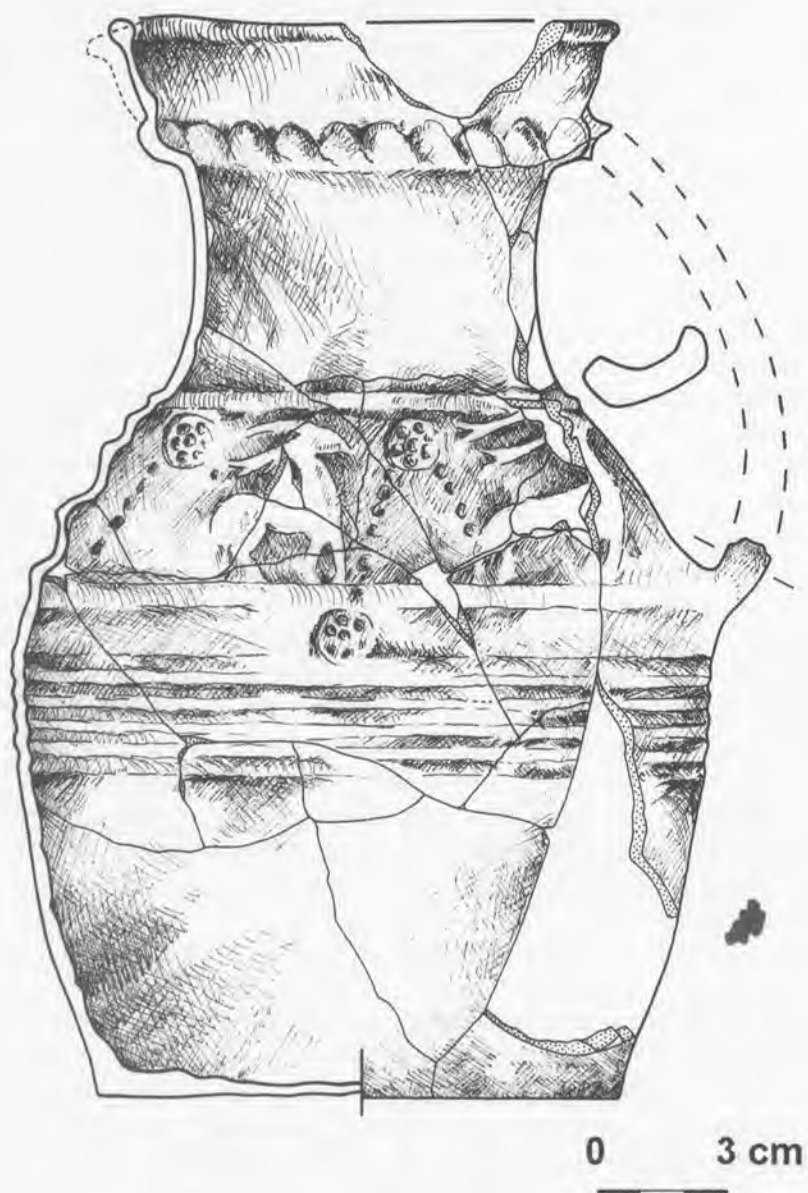

Abb. 7. Kanne, rote Keramik, glasiert, 14. Jh.

Unter den Namen des Ratiborer Bürgertums, die in älteren Quellen zu finden sind, überwiegen deutsche und allgemeine christliche Namen. Mit der Zeit hat die Zahl der slawischen Namen zugenommen, was wahrscheinlich den Veränderungen in der ethnischen Zusammensetzung der Stadt entspricht.¹⁹⁶

Als im Jahre 1379 der Stadtrat von Brieg (Brzeg) Heinrich, dem Marschall des Brieger Herzogs Heinrich VIII. den Betrag von 450 Mark auszahlte, wurde das Geld im Namen des Troppauer und Ratiborer Herzogs Johann I. von einem Juden Moscho überreicht¹⁹⁸. Es gibt zwar keine Sicherheit, dass Moscho in Ratibor lebte, doch bereits 1377 wurde in der Stadt Judengasse vermerkt¹⁹⁷. Jüdische Bewohner der Stadt wurden bereits im ersten Viertel des 15. Jahrhunderts bestätigt. So begann der Stadtbrand von 1415 im Hause des Juden Daniel²⁰⁰. In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts funktionierte in Ratibor eine Synagoge, die wahrscheinlich in der Tuchweberstraße (ul. Sukiennicza) lag²⁰¹. Zu Anfang des 16. Jh. musste die jüdische Bevölkerung eine starke Gruppe bilden, wenn 1510 Herzog Valentin, der die Stadtprivilegien bestätigte, sich verpflichtete den Juden die Niederlassung in der Stadt zu verbieten²⁰².

Tab 1. Vor- und Nachnamen Ratiborer Bürger in urkundlichen Quellen ab Mitte des 14. Jahrhunderts bis zum Jahr 1532 (ohne *Liber Albus* der Marienbruderschaft)¹⁹⁷.

Jahr	Allgemein christliche	Deutsche	Slawische
1317	4	2	
1321	4	11	
1330	4	6	
1331	2	8	
1333		4	
1337	3		
1341		5	
1342	3		
1346	5	12	
1352	3	8	
1356	4	1	
1361	4	4	1
1363			
1368	6	17	2
1375		5	
1376		5	
1377	1	1	
1377		1	
1379	1	1	
1382		5	
1385	6	43	2
1386		1	
1396	2	2	
1398			
1404		18	
1436	1	1	1
1441		1	
1446			1
1447			1
1456	4	3	1
1472			1
1478	1		
1480			1
1484	1		
1488			1
1490			1
1504			1
1510	2	1	4

Tab 2. Vor- und Nachnamen der Einwohner von Ratibor und des Umlandes (Bürger und Geistlichkeit) ab Mitte des 14. Jahrhunderts bis zum Jahr 1532 in *Liber Albus* der Marienbruderschaft (H. Schaffer, *Geschichte*, S. I-XXXIII)

Zeitperiode	Allgemein christliche	Deutsche	Slawische
bis 1350	4	19	
1351-1400	9	166	19
1401-1450	40	363	136
1451-1500	34	190	146
1501-1532	8	4	19

*

Über die berufliche Struktur in der Stadt fehlen genauere Angaben außer der Erwähnung über die Vertreter einzelner Berufe. Die Existenz einzelner Zünfte als Teil der Organisation des Rechtssystems wurden bereits in einem Brief der Stadt Schweidnitz an Ratibor aus dem Jahr 1293 erwähnt²⁰³. Im Jahre 1307 wurden außerdem ein Müller, ein Messerschmied und ein Mälzer als Schöffen erwähnt²⁰⁴. Im Jahre 1309 gab es wahrscheinlich schon die Zunft der Metzger²⁰⁵. Quellen für die Zeit

Abb. 8. Gefäß Aquamanile, 14. Jh., gefunden an der Kreuzung der heutigen Straßen Mickiewicza/Zborowa.

vom 14. Jh. bis zu den Anfängen des 16. Jh. listen Vertreter folgender Berufsgruppen auf: Salzhändler, Krämer, Münzer, Schuster, Müller, Fischer, Schmiede, Schneider, Tuchmacher, Bäcker, Messerschmiede, Fuhrmänner, Goldschmiede, Waffenschmiede, Messinggießer, Blechschmiede, Kannengießer, Bierbrauer, Kesselmacher, Kürschner, Bogner, Küfer, Maurer, Mälzer, Höpfner, Sattler, Töpfer, Gerber, Schraubenschneider, Heiler, Bader, Stellmacher, Schlosser, Feldscherer, Färber, Seidenweber, Gläser²⁰⁶.

Über die von den Einwohnern von Ratibor ausgeübten Berufe lässt sich aufgrund des Grundbuchs aus dem Jahr 1532 nur wenig sagen. Das Grundbuch erfasst nur die Namen der Hausbesitzer und lediglich in vier Fällen erwähnt es die von ihnen ausgeübten Berufe. Es handelt sich dabei um zwei Leinweber Georg Waleckh und Hanus Ryga, den Schmied (*Schmidt*) Leonhart Kisfer und den Tuchmacher Hanus Wilcher²⁰⁷. In übrigen Fällen müssen wir mit den Klang der Nachnamen, die auf den Beruf oder die ausgeübte Funktion hindeuten, vorliebnehmen. Im Grundbuch befinden sich 68 solche Nachnamen, die ein Hinweis auf die Berufe jeweiligen Personen sein könnten. Unter ihnen am zahlreichsten sind die Namen der Weber. Im Jahre 1532 gab es in Ratibor unter den Hausbesitzern 13 Leinweber (*Leinweber* oder *Leonweber*) und 8 Tuchmacher (*Tuchmacher*)²⁰⁸. Eine zahlreiche Gruppe bildeten auch die Schuster (*Schuster*, *Schuester*) — 8 Namen²⁰⁹; Schneider — 6 Namen²¹⁰ und Schlosser (*Schlosser*, *Schlischer*, *Schlaser*) — 6 Namen²¹¹. Daneben, den Nachnamen nach zu beurteilen, gab es unter den Ratiborer Hausbesitzern Fleischer (*Fleischer*) — 4 Namen²¹²; Schmiede (*Schmidt*) — 3 Namen²¹³; Küfer (*Butner*, *Putner*, *Bitner*, *Schafner*) — 4 Namen²¹⁴; Kürschner (*Kurschner*, *Kirschner*) — 4 Namen²¹⁵; Stellmacher (*Radmacher*, *Ratmacher*) — 2 Namen²¹⁶; Sattler (*Sattler*) — 2 Namen²¹⁷ und Goldschmiede (*Goldschmidt*) — 2 Namen²¹⁸. Die übrigen waren: Waffenschmied (*Schwertfeger*), Fuhrmann, Stadtschreiber, Schmelzer, Ziegler, Pflugmacher²¹⁹. Wie man sieht spiegeln die Namen der Bürger im Grundbuch nicht vollständig die berufliche Struktur der Stadt wieder. Deutlich jedoch ist die Dominanz der Weber im Ratiborer Handwerk zu Beginn des 16. Jahrhunderts. Zahlreich vertreten waren auch Kleiderhandwerker — Schuster, Schneider, Kürschner sowie Fleischer und Küfer, die die Bedürfnisse der Bewohner bedienten. Die dritte zahlreich vertretene Bürgergruppe stellten Mitglieder der Metallberufe dar — Schlosser, Schmiede und andere²²⁰.

*

Die Macht in der Stadt wurde durch den Erbvogt, Stadtrat und Schöffenrat ausgeübt²²¹. Die Rolle des Vogtes nahm jedoch zunehmend ab²²². Die Schenkung an die Dominikanerinnen im Jahre 1321 wurde nur noch durch Stadt- und Schöffenrat bestätigt²²³. Vogt Johann wurde 1330 erwähnt als er zusammen mit den Schöffen die Güterübertragung zwischen den Bürgern bezeugte²²². Die Schenkung an die Dominikanerinnen im darauf folgenden Jahr bestätigten die Stadträte und Schöffen, ebenso wie die Transaktion zwischen den Bürgern drei Jahre später²²⁵. Im Jahre 1341 wurde der Vertrag über die Schuldrückzahlung, die von den Vorfahren von Euphemia bei einem Ratiborer Bürger aufgenommen wurden, von dem Bürgermeister (Vorsitzender des Stadtrates) und den Stadträten bezeugt²²⁶. Das Erscheinen des Bürgermeisters bedeutete den Bedeutungszuwachs der Bürger in der Stadtregierung und die Schwächung der Position des Vogtes. Im Jahre 1346 wurde die Übertragung eines Besitzes an die Erben lediglich von den Stadträten (5) und Schöffen (7) bestätigt²²⁷. Auch im Jahre 1352 bezeugten ausschließlich der Stadtrat (5 Räte) und Schöffenrat (6 Schöffen) den Verkauf eines Eigentums in Elgot (Lgota) an die Dominikanerinnen²²⁸. Es fällt auf, dass die Transaktion über den Verkauf des Zinses von den Stadteinkünften an die Ratiborer Dominikaner im Jahre 1375 von dem Bürgermeister, Stadträten, Schöffen und Zunftältesten betätigt wurde²²⁹. Darüber hinaus wurde 1376 die Bitte der Ratiborer an den Toppauer und Ratiborer Herzog Johann I. bezüglich der Einberufung von

einem Jahrmarkt dem Herrscher lediglich von den Stadträten überreicht²³⁰. Ähnlich 1382 baten nur die Stadträte die Herzogin Anna und ihren Sohn Johann um Zustimmung über den Verkauf des Zinses von den Stadteinkünften²³¹. Der Erbvogt von Ratibor taucht in den Quellen bis zum Jahr 1385 gewöhnlich als Zeuge²³². Nach diesem Datum wurde das Amt des Erbvogtes aufgekauft²³³. Der Stadtrat und der Schöffenrat bestätigten 1404 die Gewährung des Zinses an die Dominikanerinnen durch Tuchschneidern und Besitzer der Läden in der Stadt. Folgende Bezeichnung wurde verwendet: *Wir Rattmanne zu Rathibor mit vnsern faythen und scheppen*, doch der Vogt wurde nicht namentlich genannt²³⁴. Nach 1416 wurden noch die „Vogtschen Hufen“ genannt, die als Überreste des Vogtamtes in der Stadt anzusehen sind²³⁵. In allen späteren Rechtshandlungen wird die Stadt durch den Bürgermeister, Stadtrat, Schöffenrat und den Zunftältesten vertreten.

Die wachsende Bedeutung der Stadtverwaltung bestätigt auch die Übernahme der vollständigen Gerichtsverwaltung im Jahre 1373²³⁶. Zu Zeiten der Herrschaft des Herzogs Johann II. von Troppau (1385–1423) erlangte Ratibor das Recht der Münzprägung²³⁷. Im Jahre 1483 kaufte die Stadt vom Toppauer und Ratiborer Herzog Johann III. die Steuer *anfala napad miejski*²³⁸. Im Jahre 1510 befreite der Herzog Valentin von Troppau und Ratibor die Stadt von den Transportdiensten²³⁹. Im gleichen Jahr bestätigte der Herzog die Stadtprivilegien und beschloss, dass die Stadt Ratibor von nun an den Herzögen 200 Mark anstatt der früheren 100 Mark zahlen wird, aber im Falle von Brand- oder Kriegszerstörungen von dieser Abgabe befreit wird²⁴⁰.

*

Die Pfarrkirche zu Ratibor war 1335 der Sitz des Ratiborer Archipresbyterats, das im Jahre 1447 18 umliegende Gemeinden umfasste²⁴¹. Die bis heute existierende Mariä-Himmelfahrt-Kirche, die jedoch mehrmals umgebaut und modernisiert wurde, wurde nach 1300 an der Stelle einer früheren Kirche erbaut²⁴². Nach der Übernahme der Funktion der Stiftskirche, die zuvor die Schlosskapelle erfüllte, begann neben dem Chor der Bau eines zweigeschossigen Anbaus des Kapitelshauses und der Schatzkammer, der 1418 abgeschlossen wurde²⁴³. Im Jahre 1436 wurde in einer neuen Kapelle, die an die Westfassade angebaut war, ein Altar gestiftet, wo Predigten in deutscher Sprache gehalten werden sollten²⁴⁴. Mit der Zeit wurde sie aufgrund der Überzahl der deutschsprachigen Bevölkerung in der Stadtverwaltung zu einer polnischen Kapelle, während am Hauptaltar Gottesdienste für Deutsche stattfanden²⁴⁵. Die Sammlungen der Bibliothek und des Archivs der Pfarrkirche, die sich in den angebauten Räumlichkeiten der Kirche befanden, wurden 1444 erwähnt²⁴⁶.

Im Jahre 1416 verlegte Herzog Johann II. das St. Thomas-Kollegiatstift von der Schlosskapelle in die Jungfrau Mariä-Kirche zu Ratibor. Bei dieser Gelegenheit bestätigte der Herzog die Einkünfte des Propstes, des Dekans und der 12 Kanoniker²⁴⁷. Die Statuten des Kollegiatstifts wurden 1418 bestätigt²⁴⁸. Im Kollegiatstift wurde im Jahre 1422 eine Scholasteria errichtet, deren Obhut die Gemeindeschule anvertraut wurde²⁴⁹. Das Funktionieren einer Gemeindeschule in Ratibor wurde bereits in den Jahren 1302–1319 bestätigt, im Jahre 1315 wurden auch die Ratiborer *scholares erwähnt*²⁵⁰. Bekannt ist, dass in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts Nikolaus Pungel der Rektor der Schule war²⁵¹. Der Schulrektor erhielt sein Gehalt aus den Einkünften der Fronleichnamskapelle, die in der Pfarrkirche gestiftet wurde und über die Zins-einnahmen in Höhe von 16 Mark verfügte. Der Zins sicherte im Jahre 1337 der Ratiborer Vogt Nikolaus, Sohn von Gocz²⁵².

Die nächste Stiftung des Altars, der der hl. Katharina gewidmet wurde, fand 1396 statt²⁵³. Im Jahre 1407 überreichte Magdalena, Herzogin von Troppau und Ratibor, Zins-einnahmen an Prediger, der in der polnischen Kapelle der Pfarrkirche predigte²⁵⁴. Diese Kapelle kann mit der St. Lorenz- und Marcellinus-Kapelle in Verbindung gebracht werden. Nach dem Stadtbrand von 1426 und dem Wiederaufbau der Kirche sollte dort das Bild des hl. Marcellinus erschienen sein.²⁵⁵ Der Bau der Kapelle wurde 1428 beendet²⁵⁶.

Ein weiterer Altar wurde von einem Stadtbürger 1446 gestiftet und mit Zins-einkommen aus den vorstädtischen Gärten ausgestattet²⁵⁷. In der Kirche befand sich auch der Altar der heiligen Märtyrer, der von den Höfen in Altendorf (Stara Wies) und Wiesen vor dem Neuen Tor unterhalten wurde, die von Zbysław aus Tworkau (Tworków) 1455 erworben wurden. Daneben gab es den Altar der heiligen Barbara, der 1497 mit dem Unterhalt von 6 Florenen aus Studen (Stuzienna) ausgestattet wurden und den Heiligkreuzaltar, dem die Bäckerzunft 1519 die Zins-einnahmen von 4 Florenen gewährte²⁵⁸.

Ein wichtiges Element der geistigen Landschaft von Ratibor bildete die Marienbruderschaft, die 1334 bei der Pfarrkirche zur Verbreitung des Marienkults gegründet wurde²⁵⁹. Die Bruderschaft erhielt 1382 von der Toppauer und Ratiborer Herzogin Anna und ihrem Sohn Johann II. die Zins-einnahmen von 1 Mark aus dem Garten am Burggraben, der neben der Straße in Richtung der Stadt und dem Bach Zinna lag sowie 1 Mark aus dem Garten, der auf der rechten Seite des Neuen Tores, in Richtung Neugarten (Nowe Zagrody) gesehen, lag.²⁶⁰ Im Jahre 1464 bestätigte die Herzogin Margareta die Steuerbefreiung für den Garten der Marienbruderschaft in der Twarkgasse²⁶¹. Der Herzog Johann III. von Troppau und Ratibor gewährte 1492 der Bruderschaft

auf die Bitte ihrer Ältesten einen verlassenen Platz neben den Häusern der Kanoniker (also wahrscheinlich auf der Nordseite der Kirche), der an den Platz von Jakob Bartoszek und von hinten an den Platz *Cristofori cancelarii nostri* (Krzysztof Trachowski Plachowski, herzoglicher Kanzler) angrenzte. Diesen Platz erhielt zur Bebauung eines der Mitglieder der Bruderschaft, der Altarist Jan Czolner. Nach seinem Tod sollte das Haus in den Besitz der Altaristen der hl. Barbara übergehen²⁶².

Über die Güter der Pfarrkirche und des Kapitels in der Stadt Ratibor ist wenig bekannt. Die Häuser der Kanoniker, die sich zwischen der Pfarrkirche und den Dominikanern befanden und 1488 durch einen Stadtbrand zerstört wurden, wurden bereits erwähnt²⁶³. Im direkten Hinterland der Stadt verfügte die Kirche über Güter in den Vorstädten Neugarten (Nowe Zagrody) und Altendorf (Stara Wieś). Im Jahre 1342 erhielt die Kirchengemeinde vom Ratiborer Bürger Tytus zwei freie Hufen vor der Stadt²⁶⁴ und 1351 erwarb sie den Garten *Winkelhof* auf der linken Seite vorm Neuen Tor²⁶⁵. Im Jahre 1455 verkaufte der Ritter Zbysław aus Tworkau (Tworków) dem Kapitelkanoniker Wacław 8 Bauernhöfe in Altendorf (Stara Wieś) und eine Wiese vor dem Neuen Tor²⁶⁶. Der Vikar Grzegorz Kędziorka vermachte 1508 in seinem Testament seinen Garten in Neugarten (Nowe Zagrody) der Kollegiatskirche²⁶⁷.

*

Vor 1480 gründete man in der Stadt ein Krankenhaus, das unabhängig von dem Krankenhaus des Ritterordens vom Heiligen Grab zu Jerusalem in der Neustadt funktionierte²⁶⁸. Im gleichen Jahr schenkte der Ratiborer Propst Paweł das Dorf Adamowitz (Adamowice) dem Krankenhaus in Ratibor, indem er es dem Bürgermeister und den das Krankenhaus betreuenden Stadträten überreichte²⁶⁹. Dieses Dorf wurde 1490 durch den Ratiborer Bürgermeister Maciej Wyżel und dem Stadtrat verkauft²⁷⁰. Am 10. April 1489 brach im Haus des Bierbrauers Bartoszek ein Feuer aus, das den Stadtteil um das Neue Tor, einen Teil des Rings und die Tuchweberstraße (ul. Sukiennicza) (*platea textorum panni*) bis zur Fronleichnamskirche zerstörte²⁷¹.

*

In der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts, vielleicht nach dem Brand, der die Stadt im Jahre 1300 zerstörte, wurde eine neue Dominikanerkirche errichtet oder die bereits existierende wurde gründlich umgebaut. Die Kirche wurde wahrscheinlich durch die Bauzunft errichtet, die in Ratibor neben der Pfarrkirche wirkte. Es entstand ein Ziegelbau, teilweise im wendischen und teilweise im gotischen Verband, der aus einem verlängerten Presbyterium und vierjochigen Langhaus bestand.

Zum Ende des 14. Jh. oder im 15. Jh. wurde ein Turm an der Kirche angebaut²⁷². Im Jahre 1371 weihte man in der Klosterkirche Kapellen, die den St. Felix und Adauktus, den Elf Tausend Jungfrauen und den Zehn Tausend Märtyrern gewidmet wurden und sich im klösterlichen Kapitelhaus befanden. Im großen Saal des Kapitelhauses wurde auch die Kapelle der hl. Ursula eingerichtet²⁷³. Das Klostergebäude, das zu Beginn des 19. Jahrhunderts abgerissen wurde, grenzte von Norden an die Kirche an. Der architektonische Plan der Klosteranlage ist nicht bekannt. Auf der Grundlage der Umbaupläne der Klostergebäude in eine Reitkaserne im 19. Jh. kann davon ausgegangen werden, dass es sich um eine typische vierflügelige Anlage mit einem rechteckigen Innenhof handelte²⁷⁴. Im Jahre 1466 wurde das Klostergebäude umzäunt²⁷⁵.

Vor der Dominikanerkirche, unterhalb der erhaltenen Fragmente der gotischen Ziegelmauer, wurden in den 90er Jahren des 20. Jh. 17 Gräber mit Holzsärgen, die in Ost-West-Richtung ausgerichtet waren und deren Köpfe nach Westen zeigten²⁷⁶. Das Existieren des „dominikanischen“ Friedhofs wurde noch zu Beginn des 14. Jh. bestätigt. Zu dieser Zeit kam es zu einem Streit zwischen dem Ratiborer Propst Gizeler und dem Dominikanerkloster, das durch den Prior Andreas vertreten wurde. Die Dominikaner haben zum Schaden der Kirchengemeinde Trauergottesdienste gehalten und die Toten auf ihrem Friedhof bestattet²⁷⁷. Der Breslauer Bischof entschied 1315 den Streit zugunsten der Kirchengemeinde, was wahrscheinlich mit der Einstellung der Bestattungen in diesem Gebiet zusammenhängt. Erneut wurde der Friedhof des Dominikanerklosters im Jahre 1371 erwähnt, als während der Einweihung einer neuen Kapelle auch ein Friedhof eingeweiht wurde. Wahrscheinlich handelt es sich nicht um den Friedhof, der auf dem Ring gefunden wurde, sondern um einen anderen²⁷⁸. Die Zunahme der Einkünfte des Klosters, die man im späten Mittelalter beobachtet, betraf hauptsächlich die Zinseinnahmen aus Schenkungen und Käufen. In den Jahren 1358–1375 erhielten die Dominikaner 19 Mark jährlich von den Ratiborer Dominikanerinnen gegen die Abhaltung von Gottesdiensten in ihrer Kirche²⁷⁹. Diese Einnahme wurde für das Bier der Klosterbrüder verwendet und damit deutet es auf einen hohen Bierverbrauch hin. Im Jahre 1375 verkaufte die Ratiborer Stadtverwaltung den Dominikanern für 30 Mark die Zinseinnahmen von 3 Mark²⁸⁰. Die Dominikaner erhielten 1382 jährliche Zinseinnahmen in Höhe von 7.25 Mark, die von den Stadträten gezahlt und vom Ritter Peszek aus Weichsel (Wista) gekauft wurden²⁸¹. Im Jahre 1386 erhielt das Kloster die Zinseinnahmen von 1 Mark, die vom Schulzen Werner aus Lekartow (Lekartów) gekauft wurden²⁸². Wenzel, Herzog von Troppau und Ratibor,

verkaufte 1443 den Dominikanern für 30 Mark Einnahmen vom Rückkaufzins in der Höhe von 3 Mark vom Ratiborer Rathaus²⁸³. Wiederum 1508 verkaufte Herzog Valentin von Troppau-Ratibor den Dominikanern die Einnahmen vom Rückkaufzins in der Höhe von 16 Florenen für den Betrag von 200 Florenen²⁸⁴.

Die Aufstellung der Einkünfte des Klosters im Jahre 1491 nennt die Zinseinnahmen vom Ratiborer Rathaus (zusammen 6 Mark und 15 Florenen), Zinseinnahme von 0,5 Mark aus dem Klostergarten in Neugarten (Nowe Zagrody), Zinseinnahmen von 1 Mark vom Wirtschaftshaus in Woinowitz (Wojnowice), 1 Floren von der Fleischbank, die einem gewissen Wawrzyniec (Lorenz) gehörte und 0,5 Florene von einer anderen Bank, die Mikołaj Stary (Nikolaus dem Alten) gehörte, Zinseinnahmen von 8 Groschen von einem Kannengießer (*Cantrifussor*) für den Platz an der Klosterbrauerei, 4 Groschen von einem der Ratiborer Goldschmiede für den Verkaufstand am Klosterplatz und die Zinseinnahme von 1 Mark vom Herrn Krawarski für das Klosterhaus neben dem Kloster²⁸⁵.

Außer den Zinseinnahmen listet die Aufstellung von 1491 auch Häuser in Besitz der Dominikaner in der Stadt auf. Das erste von ihnen, neben der Klosterbrauerei gelegen, zahlte 18 Groschen Zins; das zweite Haus, das neben dem Stadttor lag und von einem Schuster erbaut wurde, der das Haus auch bewohnte, zahlte 3,5 Vierdung; das dritte, neben dem zweiten gelegen und von dem Tischler Mateusz (Matthäus) erbaut, zahlte 33 Groschen; das vierte Haus, das von einem Schneider erbaut wurde, der auch dort wohnte, zahlte 1 Florene ohne 2 Groschen. Im Jahre 1494 wurde ein Vergleich zwischen dem Kloster und der Stadt bezüglich vier Häuser des Klosters in der Oderstraße (ul. Odrzańska) geschlossen, die zwischen dem Haus von Kapigk und Konwarz lagen. Das Kloster übergab diese Häuser an „würdige Leute“ um sie auf die Art und Weise umzubauen, wie andere Häuser in dieser Straße. Diese Leute sollten dem Kloster jährlich 2 „kssoss“ zahlen, was der Grundabgabe der anderen Häuser in der Straße entsprach. Sie zahlten keine Abgabe ans Rathaus, aber in ihren übrigen Pflichten waren sie anderen Bürgern gleichgestellt. Dies Menschen hatten auch das Braurecht und das Recht Handel zu treiben. Das Grundstück selbst blieb aber im Besitz des Klosters²⁸⁶. Neben den bereits erwähnten Häusern, Plätzen und der Brauerei gehörte dem Dominikanerkloster noch das von ihnen 1466 gegenüber dem Odertor erbaute Badehaus²⁸⁷.

Vor der Stadt gehörten den Dominikanern zwei Gärten mitsamt Häusern in Neugarten (Nowe Zagrody), die ihnen von den Dominikanerinnen geschenkt wurden. Der erste Garten (1 Joch), der die Zinseinnahme von 1 Mark erbrachte, lag in der Twarkgasse, wenn man die Stadt verließ – auf der rechten Straßenseite, gegenüber dem Haus des Schulzen. Der zweite Garten (3¾ Joche) erbrachte Zinseinnahmen von 1,5 Mark und lag in der Langestraße in Neugarten, als achttes Grundstück auf der rechten Straßenseite, wenn man von der Twarkgasse in Richtung Studen (Stuzienna) ging. Beide Gärten wurden dem Kloster vom Coseler Bürger Bogon geschenkt²⁸⁸. Die Aufstellung klösterlicher Güter von 1370 listet auch Wiesen in der Nähe des Längenbachs (Łogoń) an der Oder und in Bojanow (Bojanów) und Woinowitz (Wojnowice) auf²⁸⁹.

*

Im 14. und 15. Jahrhundert vergrößerten sich auch die städtischen und vorstädtischen Besitztümer des Ratiborer Dominikanerinnenklosters. Im Jahre 1333 schenkte die Bürgerin Gertrude den Dominikanerinnen einen Garten und eine Brotbank in der Stadt²⁹⁰. 1379 Johann I, Herzog von Troppau und Ratibor, gewährte dem Beichtvater der Nonnen und seinen Nachfolgern einen Platz und ein Haus mit anliegendem Garten neben dem Dominikanerinnenkloster, wahrscheinlich das spätere Haus des Beichtvaters²⁹¹.

Im Jahre 1375 stiftete Herzog von Troppau-Ratibor Johann I. in der Dominikanerinnenkirche ein Alter zu Ehren der Heiligen Dreifaltigkeit, den heiligen Petrus und Paulus, der heiligen Maria Magdalena und der heiligen Hedwig. Für den Unterhalt wurde der Schornsteinzins von Ratibor verwendet²⁹². Für die Abhaltung der Gottesdienste verpflichteten sich die Dominikaner gegen den Erhalt von „Almosen“ in Höhe von 9 Mark jährlich, das in dieser Zinseinnahme enthalten war²⁹³.

Im 14. Jahrhundert erhielt das Dominikanerinnenkloster auch Gärten in der unmittelbaren Umgebung der Stadt. Der Schuster Dietrich Bogaty schenkte 1331 den Dominikanerinnen einen Garten in der Breitengasse (*Breytegasse*)²⁹⁴. Im Jahre 1361 erwarben die Dominikanerinnen einen Hof und Garten außerhalb der Stadt von dem Ratiborer Schulzen Mikołaj (Nikolaus) und seinen Sohn Stefan, die neben dem Gut der Witwe von Mikołaj Czulcz lagen²⁹⁵. Die Ratiborer Herzoginnen Euphemia (Priorin), Elisabeth und Agnes (Dominikanerinnen) gewährten 1379 dem Ratiborer Dominikanerkloster zwei Gärten und zwei Häuser unweit der Stadt. Der erste Garten befand sich in Neugarten (Nowe Zagrody) auf der rechten Seite der Twarkgasse, die aus der Stadt führte (...in platea vulgariter Twarkgasse nouorum ortorum nuncupatur, quasi transuendo a Civitate predicta in dextris iacens et versus scultetam in vicinatu extendens...) ²⁹⁶. Der zweite Garten mit Haus befand sich ...in longa platea... in Neugarten (Nowe Zagrody). Diese Straße wurde allgemeinhin Twarkgasse genannt²⁹⁷. Aus dem o. g. Schriftstück folgt, dass es sich bei der Langestraße und der Twarkgasse um die gleiche aus

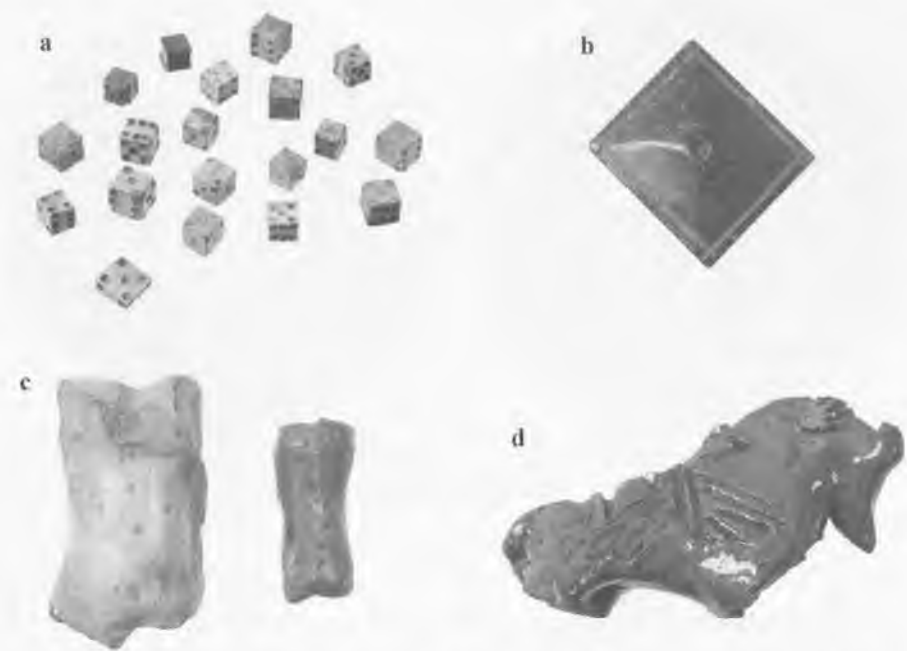

Abb. 9. Kleine archäologische Funde von dem Gebiet der Stadt Ratibor aus der Zeit des 14.–15. Jh. a und c — Spielwürfel; b — Stein vom Damenspiel; d — kleine Pferdefigur aus Keramik.

der Stadt durch Neugarten (Nowe Zagrody) führende Straße handelt. Wahrscheinlich waren beide Häuser identisch mit jenen in der Langestraße, die das Kloster kraft des Testaments von Euphemia 1358 erhalten hat. Im Jahre 1381 kaufte die Dominikanerin Elisabeth Crokayerinne (Tochter eines Krakauer Bürgers) 6 Gärten, die auf den klösterlichen Grundstücken lagen ...*vor der Stadt also man get czu dem neuwen Toren i dye lange gasse off dye lynke hant...*²⁹⁸.

Der erste von ihnen lag in Neugarten (Nowe Zagrody) in der *walt gasse*, die von der Langestraße (eine aus der Stadt durch das Neue Tor ausgehende Straße) auf der linken Seite abzweigte. Der Garten war einen halben Morgen groß und der Zins betrug 15 Scot. Der zweite Garten lag neben der Kreuzung der *walt gasse* und der Langestraße und hatte die Fläche von einem Morgen mit einem Zins von 1,5 Mark. Der vierte Garten (!) lag ebenfalls an dieser Kreuzung, er hatte eine Fläche von $\frac{3}{4}$ Morgen und brachte einen Zins von 3 Vierdung. Der fünfte Garten, neben dem vorherigen gelegen, umfasste etwas weniger als 1,5 Morgen und erbrachte 60 (*szok*) Groschen Jahreszins. Der folgende Garten (als siebter bezeichnet!) lag an der rechten Seite der Langestraße (aus der Stadt herausgehend) und umfasste einen halben Morgen und erbrachte einen Zins von einer halben Mark. Der sechste Garten befand sich in Proschowitz (Proszowiec) neben dem Hopfengarten und der Jahreszins betrug 10 Scot. Elisabeth kaufte auch für 15 Mark den Rückkaufzins in der Höhe von 1,5 Mark in Ratibor für die Bedürfnisse des Konvents. All diese Erwerbungen sollten nach Elisabeths Tod ans Kloster übergehen²⁹⁹.

*

Über den Besitz der Ratiborer Bürger in der Stadt zum Ende des Mittelalters ist bis auf wenige Erwähnungen wenig bekannt. 1385 gehörte ein Grundstück am Ring Mikoaj Studeneri³⁰⁰. Am Platz neben der Brauerei, die den Dominikanern gehörte, befand sich 1491 das Haus des Zinggießers (Zinggießerhaus)³⁰¹. Drei Jahre später verkaufte Jerzy Schilhan sein Haus in Ratibor (und einen Garten in der Twarkgasse) an Maciej aus Nos³⁰². Im Jahre 1529 erhielt der Bürger Jan Barwitz ein lebenslanges Braurecht für sein Haus in der Oderstraße (ul. Odrzańska), auf der linken Seite zum Schloss gehend und neben der Gasse, die zur Stadtmühle führte. 1508 gewährt Herzog Valentin seinem Hofschneider Piotr Semoracz das Braurecht und das Recht mit Wein und anderen Gütern in seinem Haus in Ratibor zu handeln³⁰³. Über den Besitz der Herzöge und Adeligen ist wenig mehr bekannt. Dem Herzog gehörte ein Platz mit Haus und anliegendem Garten, der 1379 für Verdienste Jan, dem Dominikaner und Beichtvater der Ratiborer Dominikanerinnen, verliehen wurde³⁰⁴. Aus dem Jahre 1464 stammt die Information über Häuser in der Stadt, die der Troppauer und Ratiborer Herzogin Margareta und ihrem Sohn Herzog Johann III. gehörten³⁰⁵. Im Jahre 1472 verkaufte der Herzog Johann III. das freie Haus neben dem Dominikanerinnenkloster an Jan Szeliga aus Rothwaltersdorf (Czerwieńczyce). Fünf Jahre später verkaufte Jan Szeliga das Haus an Jan Klema aus Elgot (Lgota)³⁰⁶. Herzog Johann II. von Oppeln verlieh Mikołaj Lysy (Holy) einen leerstehenden Platz namens „Wystupiński“ zum Bau eines Hauses³⁰⁷. Die Gesamtzahl der Häuser und Güter des Adels in Ratibor im 14. und 15. Jh. bleibt unbekannt. Im Jahre 1510 schloss Herzog Valentin die Häuser seiner Höflinge in Ratibor von der Stadtgerichtsbarkeit und befreite sie von der Abgabepflicht³⁰⁸.

Vor dem Erscheinen der städtischen Grundbücher gibt es nur wenige Informationen über die Entwicklung des städtischen Raumes. In den 20er Jahren des 14. Jahrhunderts gab es in der Stadt Salzverkaufsstände (wahrscheinlich in der Salzstraße)³⁰⁹. Um das Jahr 1332 kann man das Vorhanden eines Salzlagers in der Stadt vermuten, das von Wieliczka (bei Krakau) aus versorgt wurde³¹⁰. Das Lager befand sich wahrscheinlich an der Oder³¹¹. Die Quellen berichten 1382 über einen

Viehmarkt (*forum pecorum*), was wahrscheinlich ein anderer Name für den späteren Pferdemarkt war³¹².

Der Markt in Ratibor fand am 16. Oktober (hl. Gallus) statt. Im Jahre 1376 erlaubte Herzog Johann I. den Jahrmarkt auch am Tag des hl. Martin (11. November) abzuhalten. Händler, die zum Markt kamen, sollten von der Zollabgabe, Brückenmaut und anderen Abgaben, bis auf schwere Ladewagen, die dem Stapelrecht unterstanden, befreit werden. Die schweren Wagen mussten Zoll, Brückenmaut und andere Abgaben entrichten³¹³. Nach G. Hyckel fand in der Stadt auch ein Markt am Tag des heiligen Marcellinus (16. Januar) statt³¹⁴.

Im Jahr 1361 wurde Katarzyna Baderin erwähnt, was auf die Existenz eines Badehauses in der Stadt hindeuten könnte. Das Vorhanden von zwei Badehäusern in der Neuen Straße (ul. Nowa) wurde 1377 bestätigt. Herzog Johann II. von Oppeln garantierte 1528 dem Bademeister Jan das ausschließliche Recht, die Badekunst in der Stadt auszuüben. Im Jahre 1377 erhielten die Tuchmacher das Recht eine Walkmühle, an der Stelle einer Mühle am Stadtgraben, die dem Herzog von den Dominikanerinnen geschenkt wurde, zu bauen³¹⁵.

Im Jahre 1495 wurde das Haus am Ring erwähnt, das der Geistlichkeit gehörte und Bischofshof genannt wurde³¹⁶. Im selben Jahr wurde erwähnt, dass der Bischof seinen Hof in der Stadt auf Lebenszeit dem herzoglichen Kanzler Krzysztof Trachowski gewährte³¹⁷. Der Bischof verkaufte sein Haus (ein anderes als das vorherige) in Ratibor an den Kanoniker Piotr Kranowic³¹⁸.

Aus den 30er Jahren des 14. Jahrhunderts stammen die Informationen über vor der Stadt gelegenen Gärten der Bürger³¹⁹. Im Jahre 1381 wurde ein Hopfengarten in Proschowitz (Proszowiec) erwähnt³²⁰. Herzog Valentin verkaufte 1517 einen freien Garten in Neugarten (Nowe Zagrody) für 30 Florenen an Jan Szyszka³²¹.

Im Jahr 1441 wurde ein Garten vor der Stadt in der Brewergasse erwähnt, der dem Ratiborer Bürger Georg Haliseger gehörte³²². Die Verschreibung des Troppauer und Ratiborer Herzogs Wenzel an seine Gattin Margareta von Szamotuly listete (unter anderen Gütern) zwei Mühlen, (eine bei dem Schloss, die andere in der Stadt) die der Herzogin verliehen wurden, auf. Die Mühle an der Zinna (wahrscheinlich in Altendorf [Stara Wieś]) behielt der Herzog für sich. Diese Urkunde teilte auch die Fischer, die zum Ratiborer Schloss gehörten, der Herzogin zu³²³. Im Jahre 1446 wurden die Gärten in Neugarten (Nowe Zagrody) in der Tawergasse (Brewergasse?) und in der Breitegasse erwähnt, die dem Bürger Bertold Gnowicz gehörten³²⁴. Der Herzog Johann II. von Oppeln und Ratibor verlieh 1531 der Stadt den Hof, der Zagroda Korytkowska genannt wurde, zwischen dem Weinberg- und Propsthof gelegen. Die Stadt hatte das Recht auf diesem Hof eine Ziegelei zum eigenen Nutzen zu errichten³²⁵.

Aus dem Jahre 1350 stammt die Information über die Fischteiche an der Oder³²⁶. Die Stadtregierung entschied 1453 über die Anlegung von Fischteichen zwischen der Oder und der Stadt, hinter dem Krankenhaus (des Ritterordens vom Heiligen Grabe zu Jerusalem) und auf dem Gebiet der städtischen Äcker (*Stadthacker*). Diese Arbeiten wurden mit der Aushebung des Stadtgrabens zur Verstärkung der Wehrhaftigkeit der Stadt verbunden. Die Teiche sollten sich bis an die städtischen Felder (*Stadmorgen*) hinter Neugarten (Nowe Zagrody) erstrecken. Diese Arbeiten genehmigte der Troppauer und Ratiborer Herzog Wenzel, da sie die bereits vorhandenen Mühlen beschädigen könnten³²⁷. Diese Arbeiten können auch mit der Aufschüttung der Wälle verbunden werden, die wegen der Entwicklung von Schusswaffen unentbehrlich geworden sind³²⁸. Die Teiche von 1453 wurden teilweise auf dem Gebiet der Neustadt angelegt. Neustadt selbst war ab dem 15. Jh. hauptsächlich von Fischern und Flößern bewohnt, von denen wohl auch der manchmal auftretende Name Rybaki („Fischer“) herkam³²⁹. Auch das städtische Grundbuch von 1532 erwähnt die Existenz von vier Fischteichen in Ratibor³³⁰. Einer von ihnen wurde jedoch nicht genutzt³³¹.

*

Im Jahre 1350 kam es zu einer großen Überschwemmung der Oder, die die Fischteiche am Fluss zerstörte³³². Am 6. Juni 1445 gab es wieder eine große Überflutung der Oder, die die Fischteiche und den Stadtgraben in Ratibor ebenfalls zerstörte³³³. Wolkenbrüche und mit ihnen verbundene Überschwemmungen suchten Ratibor auch 1456 und 1501 heim³³⁴.

Im Jahre 1300 wurde Ratibor zum Opfer eines Feuers, dessen Schäden jedoch unbekannt bleiben³³⁵. Es fällt jedoch auf, dass der Bau der gotischen Pfarrkirche und der Dominikanerkirche auf den Anfang oder die erste Hälfte des 14. Jahrhunderts datiert wird. Ihr Umbau könnte somit mit dem Brand im Zusammenhang stehen³³⁶. Der nächste Stadtbrand soll laut Quellen erst 1405 stattgefunden haben³³⁷. Im Jahre 1415 brach um Mitternacht des 23. Oktobers ein großes Feuer aus, das fast die gesamte Stadt zerstörte³³⁸. Der folgende Brand von 1426, der katastrophal in seinen Folgen war, ließ nur 18 Häuser unbeschadet. Zerstört wurden die städtischen Wehrtürme, das Tor in Richtung Leobschütz (Głubczyce) (wahrscheinlich das Große Tor), das Tor zum Schloss (Odertor) mit einigen vorgelagerten Häusern und die Kirchtürme (wahrscheinlich Türme der Pfarrkirche)³³⁹. Am 3. April 1447 kam es zu einem weiteren Brand. Das Feuer entstand beim Brauer Mikosz oder in seiner Nachbarschaft und umfasste die gesamte Neue Straße,

Abb. 10: Sporn aus dem 13. Jh. Schloss in Ratibor.

Abb. 11: Groschen des Wenzel II. aus dem Münzenschatz, der in Ostrog gefunden wurde.

die zum Neuen Tor führte³⁴⁰. Der nächste Stadtbrand ereignete sich am 6. Oktober 1488. Er vernichtete die Kanonikerhäuser zwischen der Pfarrkirche und den Dominikanern mit einem Teil des Rings (*circulus*), Verkaufsstände, das Rathaus und einen der Kirchtürme. Das Feuer sollte in einen Eckhaus am Ring ausbrechen, das an die Kanonikerhäuser angrenzte³⁴¹. Am 10. April 1489 brach im Haus des Brauers Bartoszek ein Feuer aus, das ein Teil der Stadt in der Nähe des Neuen Tores, ein Teil des Rings und die Tuchweberstraße (ul. Sukiennicza) (*platea textorum panni*) bis zu der Fronleichnamskirche zerstörte³⁴². Der Stadtbrand vom 29. Juli 1519 wiederum vernichtete das Franziskanerkloster in der Vorstadt, das Haus von Zygmunt (Wyskota), dem Kanzler des Herzogs Valentin und die Bebauung an der St. Johannes-Kirche (in Ostrog). Das Feuer griff aber auf die Stadt und das Schloss nicht über³⁴³.

Am 5. Juni 1443 kam es zu einem großen Erdbeben, das zahlreiche Schäden in Schlesien, Polen, Ungarn und anderen Ländern verursachte³⁴⁴.

*

Im 13. Jahrhundert wurde die Burg Ratibor in eine Residenz- und Wehranlage vom Typ, wie M. Kutzner mutmaßte, der Wehrpaläst der deutschen Kaiser umgewandelt, die aus den deutschen Gebieten bekannt waren³⁴⁵. Laut diesem Autor schon in den Jahren 1177–1211 benutzte der Herzog Mieszko I. Kreuzbein das Ratiborer Schloss als seine Residenz³⁴⁶. Im Jahre 1245 verließ Herzog Mieszko II. das Schloss auf Lebenszeit seiner Mutter Viola³⁴⁷. Ungefähr in derselben Zeit wurde das Schloss von einer Ziegelmauer umgeben³⁴⁸. Der Umbau der Befestigung des Ratiborer Schlosses begann mit der Errichtung eines Ziegeltorres, an das eine Kapelle angebaut wurde. An der Wende vom 13. zum 14. Jh. wurde alles von einer Mauer mit einem runden Wehrturm, von der Seite der Oder, umgeben. Aus dem Jahre 1257 kommt eine Urkunde des Breslauer Bischofs Thomas I., die *...in castro Ratibor*³⁴⁷ ausgestellt wurde. Im Ratiborer Schloss suchte 1287 der Breslauer Bischof Thomas II. während eines bewaffneten Konflikts mit dem Breslauer Herzog Heinrich IV. Schutz. Der Streit endete mit einem Kompromiss und der dankbare Bischof stiftete für den gebotenen Schutz ein Kollegiatstift auf dem Schloss³⁵⁰. Diese Stiftung wird auf das Jahr 1292 datiert und wahrscheinlich kann man sie mit dem Ersetzen einer alten romanischen Kapelle durch eine neue Kapelle, dem heiligen Thomas von Canterbury gewidmet, verbinden³⁵¹. Wahrscheinlich in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts wurde ein Gebäude (Glockenturm?) an den Eingang der Schlosskirche angebaut (abgerissen im 16. Jh.). Nach dem Einsturz der Südwand und des Gewölbes wurde die Kapelle im 15. Jahrhundert wieder aufgebaut und ein nicht identifiziertes Gebäude (Kapelle?) an die Nordwand des Glockenturms angebaut. Im ersten Viertel des 16. Jahrhunderts wurde an der Südseite ein zweigeschossiges Sakristeigebäude angebaut. An der Stelle des abgerissenen Turmes wurde eine Ziegelvorhalle angebaut.³⁵²

Mit der Entscheidung des Herzogs von Troppau und Ratibor Johann II. von 1413 wurde die Kapelle der Heiligen Jungfrau Maria in die Pfründe der Kanoniker umgewandelt³⁵³. Im selben Jahr stiftete Herzog Johann II. in der Kapelle ein Kanonikat zum Fronleichnam, stattete es mit den Einkünften aus Studen (Studzienna) und Rudnik aus und verlieh den Kanonikern das Recht auf Holz zum Heizen aus den herzoglichen Wäldern³⁵⁴. Auch im selben Jahr wurde das Kanonikat zum hl. Stanislaus gestiftet³⁵⁵. Die Stiftung des Kanonikats am Altar des hl. Andreas und Jakobus erfolgte 1416 und wurde u. a. mit Einkünften aus Hohenbirken (Brzezie) und Studen (Studzienna) ausgestattet. Es wurde auch eine Pfründe bei dem Altar des hl. Apostel Johannes festgelegt.³⁵⁶

Herzog Johann II. verlegte 1516 das Kollegiatstift des hl. Thomas von der Schlosskapelle in die Heiligste-Jungfrau-Mariä-Kirche in

Ratibor und begründete diese Entscheidung mit der Beschwerlichkeit für die Kanoniker das Schloss aufzusuchen. Viel wahrscheinlicher lag der Umzug am schlechten Bauzustand der Kapelle, die einzustürzen drohte³⁵⁷. Bei dieser Gelegenheit bestätigte der Herzog die Einkünfte des Propstes, des Dekans und der 12 Kanoniker, darunter: den Zehnten von den Hufen des Ratiborer Vogtes, das Landeigentum in Ottitz (Ocice), Neugarten (Nowe Zagrody), Altendorf (Stara Wieś), neben der St. Johannes-Kirche in Ostrog (Ostróg), Einkommen aus dem Schulzenamt in Studen (Studzienna), Einnahmen aus dem Hof in Niedane (Miedonia), aus Rudnik, Woinowitz (Wojnowice), Einkünfte aus dem Ratiborer Zoll und der Fleischbänken in der Stadt sowie den Zins vom Ratiborer Stadtrat.³⁵⁸

Die Zeit zwischen den 80er Jahren des 13. Jahrhunderts und dem 14. Jahrhundert stellt die Glanzzeit des Ratiborer Schlosses dar. In den 80er Jahren des 13. Jahrhunderts wurde an der Stelle des heutigen Ostflügels des Schlosses ein Wohngebäude aus Backstein errichtet. Im ersten Viertel des 14. Jahrhunderts wurde hier ein gotischer Bau errichtet, das sogenannte Große Haus, das als Sitz des Herrschers diente. Zwischen der Südwand des Schlosses und der Nordwand der Schlosskirche blieb eine kleine Gasse frei, die jedoch im 15. Jh. zugebaut wurde. Gleichzeitig wurde die Schlossanlage gründlich modernisiert (wahrscheinlich ihre zweite Hälfte). Auf den Fundamenten der ältesten, aus dem 13. Jh. stammenden Schlossmauern wurde das südliche Stück der Wehrmauer von Neuem errichtet. Es lässt sich nicht ausschließen, dass zu jener Zeit die Gebäude des Westflügels des Schlosses entstanden, wo sich im 19. Jh. der Wagenschuppen und die Mälzerei befanden. Das 15. Jh. ist eine Zeit des allmählichen Bedeutungsverlustes des Schlosses. Der Opperlener Herzog Johann II., der das Herzogtum in den Jahren 1521–1532 regierte, besuchte wahrscheinlich niemals das Ratiborer Schloss. Zu Anfang des 16. Jahrhunderts errichtete man eine zweite Reihe von Stein- und Ziegelmauern mit einem Wehrturm auf der Oderseite und einem Tor, das vom Osten in den Schlosshof führte. Zum Ende des 15. Jahrhunderts oder zu Beginn des 16. Jahrhunderts wurde die Schlossbefestigung durch Aufschüttung der Erdwällen modernisiert. Dies hing mit der Entwicklung der Feuerwaffen zusammen³⁵⁹.

An der Westseite unter dem Schloss befand sich eine Siedlung namens Parkanek, die 1416 erwähnt wurde und später im Jahre 1475 Ostrog (Ostróg) genannt wurde³⁶⁰. Zu Beginn des 16. Jahrhunderts befand sich dort ein Gut der Familie des herzoglichen Kanzlers Krzysztof Tiachowski, das 1514 von seiner Witwe an den Nachfolger – Kanzler Zygmunt Wyskota aus Wodnik verkauft wurde³⁶¹. In der Aufzeichnung für seine Frau, Margareta von Szamotuly, erwähnte Herzog Wenzel, unter vielen Gütern, die Mühle unterhalb des Schlosses und die Fischer, die zum Ratiborer Schloss gehörten.³⁶²

Laut der Angaben aus dem städtischen Grundbuch von 1532 befand sich zwischen der Erdbefestigung und der Schlossmauer ein Obstgarten mit vier Fischeichen. Östlich des Obstgartens befand sich ein Gemüsegarten. Innerhalb der Mauern gab es auch ein Garten und ein Obstgarten. Ein weiterer Obstgarten befand sich auch auf der anderen Seite des Mühlgrabens in Ostrog (Ostróg) an der Stelle des 1519 abgebrannten Franziskanerklosters. Weiter in Bosatz (Bosacz) befand sich ein Vorwerk mit Obstgärten, Weiden und Hopfengärten³⁶³. Im Schloss gab es auch eine Brauerei, die von den Verwaltern des Markgrafen Jerzy erbaut wurde³⁶⁴.

Im 15. Jh. wurde an Ostrog (Ostróg) eine direkt am Ufer der Oder gelegene Siedlung angegliedert, ungefähr entlang der heutigen Bosatzerstraße (ul. Bosacka). Im Jahre 1491 wurde auf dem Gebiet dieser Siedlung ein Franziskanerkloster errichtet. Nach dem Brand von 1519 wurde das Kloster nicht wieder aufgebaut³⁶⁵.

Antoni Barciak, Marcin Sepiał, Grzegorz Żabiński

ANMERKUNGEN

¹ SB Berlin SX 32777a *Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Namens in Oberschlesien*, ca. 1750.

² RO IX 94 *Plan von der Stadt Ratibor nebst den Vorstaedten und Dörfern Neugarten und Altendorf*, J. Augustin, ca. 1830, zeigt den noch vorhandenen Kanal; auf den Karten RO IX/95 *Ocular Plan der Stadt Ratibor mit ihren Wasserleitung*, 1831 und Generalkommission III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstaedten und Environs*, Barwig, 1843 ist er bereits teilweise trockengelegt; RO IX 86 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor*, Gehlich, 1864–1865 belegt das Vorhanden lediglich eines ausgetrockneten Bachbettes, das den letzten westlichen Abschnitt des Kanals bildet.

³ Der Fluss Zinna (dt. *Zinna*, Cyna, Psina, Pschina, pl. Psina oder Cyna, tsch. *Cina* oder *Pština*) hat seine Quellen unweit von Kreuzendorf (Gołuszowice), fließt durch Leobschütz (Głubczyce), Bauerwitz (Baborów), Gröbzig (Grobniki) und Benkowitz (Bieńkowitz) wonach er in die Oder mündet. Der Wasserlauf aus Benkowitz (Bieńkowitz), der in die Oder in Ratibor fließt, wurde auch Zinna Bach oder Pschina Bach (pl. Psina, Cyna oder auch Psinka) genannt, was etwas irreführend sein kann. Im Text bezieht sich der Flussname Zinna (Psina) auf den Bach und nicht auf den Fluss, der bei Benkowitz (Bieńkowitz) in die Oder mündet.

⁴ J. Czyżewski, *Krajobraz Niżu Śląskiego*, [in:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*, B. 1, *Przyroda — Gospodarka*, Wrocław–Warszawa 1948, S. 39–43; H. Piasecki, *Położenie geograficzne i geneza Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej*, [in:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, S. 13–14, 16–22; S. Szczepankiewicz, *Rzeźba doliny Odry na Opolszczyźnie*, „*Studia Geograficzno-Fizyczne z Obszaru Opolszczyzny*” 1, 1968, S. 54–86 + Abb.; A. Nyrrek, *Gospodarka leśna na Górnym Śląsku od poł. XVII do poł. XIX w.*, Wrocław 1973, S. 32–52; A. Czajka, *Zmiany przebiegu koryta Górnej Odry (aspekty środowiskowe i antropogeniczne)*, [in:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Gliwice 2004, S. 47–56.

⁵ M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Opolszczyźnie*, [in:] *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej, która odbyła się 23 V 1978 r. w Opolu*, Opole 1979, S. 28 ff.; Idem, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym Płaskowyżem Głubczyckim*, PA 28, 1981, S. 27; Idem, *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, ZNUJ 616, „*Prace Archeologiczne*” 31, 1982, S. 115–129; S. Możdziej sprach sich für die Möglichkeit aus, die Chronologie der Besiedlung von Schlesien durch Slawen in eine frühere Periode zu verschieben, *Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych — Crambe bis cocta?*, [w:] *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, Toruń 2003, S. 53.

⁶ M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, S. 148–149.

⁷ J. Szydlowski, *Lubomia — gród Gołyszyców*, ZOW 34, 1968, S. 271–275; Idem, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomi, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)*, SA 22, 1970, S. 173–191; Idem, *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomi, pow. Wodzisław Śląski w latach 1969–1970*, SA 26, 1974, S. 205–222; E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne do poznania starszych wieków średnich na Górnym Śląsku*, Cieszyn 2000, S. 36, 43–58, hier die übrige Literatur.

⁸ E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, S. 41–42, hier die übrige Literatur.

⁹ M. Parczewski, *Zespół osad wczesnośredniowiecznych na terenie miejscowości Nędza pod Raciborzem*, SA, 30, 1978, S. 192–215; C. Buśko, *Dwa wczesnośredniowieczne budynki z osady w Nędzy, woj. katowickie, stanowisko A, Sil.A, 31, 1989*; E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, S. 38–39 hier die übrige Literatur.

¹⁰ E. Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu — Oborze w świetle badań z lat 1961, 1963–1964*, SA 19, 1968, S. 295–304; Idem, *Badania wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym (grupa II) w Raciborzu — Oborze*, SA 21, 1969, S. 241–246; Idem, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu — Oborze (grupa I). Badania z lat 1967–1969*, SA 24, 1972, S. 229–241; E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, S. 40 hier die übrige Literatur.

¹¹ J. Gedigowa, B. Gediga, *Sprawozdanie z badań osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w 1961 r.*, SA 15, 1963, S. 316–321; J. Bukowska-Gedigowa, *Dalsze badania osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1962–1963*, SA 17, 1965, S. 252–253; J. Gedigowa, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w rejonie Pietrowic Wielkich, pow. Racibórz w roku 1963*, ŚSA 6, 1963, S. 5–8; M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, S. 148–149.

¹² M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, S. 31–34; Idem, *Płaskowyż Głubczycki*, S. 115–129.

¹³ M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, S. 35; Idem, *Płaskowyż Głubczycki*, S. 115–129; J. Tyszkiewicz, *Z dziejów Śląska Opawskiego we wczesnym średniowieczu*, „*Sobótka*” 22, 1967, S. 3–7; H. Łowmiański, *Początki Polski*, B. IV, Warszawa 1970, S. 350, 472–593; L. A. Tyszkiewicz, *Warunki polityczne włączenia Śląska do Państwa Piastów*, [in:] *Śląsk ok. 1000 r.*, unter der Red. von M. Młynarska-Kaletynowa, E. Małachowicz, Wrocław 2000, S. 73–87. — Den Einfluss Großmährens auf Schlesien stellten u.a. M. Gedl in Frage, siehe: M. Gedl, *Stan badań nad wczesnym średniowieczem lessowej Wyżyny Głubczyckiej*, [in:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 r.*, Katowice 1966, S. 147 und S. Możdziej, *Spoleczność plemienna na Śląsku w IX–X w.*, [in:] *Śląsk ok. 1000 r.*, S. 55–56 und *Śląsk wczesnośredniowieczny*, S. 61, 62 indem sie bemerkten, dass beide Konzepte bisher keine schlüssige Theorie darstellen. Im Lichte der bisherigen Befunde, besonders von K. Wachowski, reichen die Einflüsse Großmährens nicht über Handelskontakte aus. Siehe K. Wachowski, *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, PA 29, 1981, S. 151–197; Idem, *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Problem kontaktów ideologicznych i politycznych w świetle archeologii*, PA 30, 1982, S. 141–185.

¹⁴ M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, S. 155; J. Łodowski, J. Szydlowski, *Śląsk plemienny w świetle źródeł archeologicznych*, [in:] *Od*

plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej, u. Red. von L. Leciejewicz, Wrocław–Warszawa 1991, S. 23–25.

¹⁵ Bayerischer Geograph, also *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii (Beschreibung der Burgen und Länder am nördlichen Ufer der Donau)*, MPH, B. I, S. 10–11; J. Tyszkiewicz, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienie pierwotne i umiejscowienie lupiglaa i golensizi tzw. Geografa Bawarskiego*, „*Studia z Dziejów Osadnictwa*” 1, 1963, S. 7–72; Idem, *Z dziejów Śląska Opawskiego*, S. 3–7; M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, S. 31–34; Idem, *Płaskowyż Głubczycki*, S. 115–129. Laut der letzten Befunde war die Burg in Kreuzendorf (Holasovice) nicht slawischen Ursprungs und kann somit nicht mit den Golensizen in Verbindung gebracht werden. J. Pavelčík, *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšinsku*, ŠPP 2, 1991, S. 25.

¹⁶ J. Tyszkiewicz, *Z badań*, S. 7–72; Idem, *Wczesnośredniowieczne dzieje górnego dorzecza Odry*, RH 52, 1986, S. 99–111; Idem, *Uwagi o ustalaniu się granicy między Morawami a Śląskiem (IX–XII w.)*, ŠPP 2, 1991, S. 40; E. Dąbrowska, *Pogranicze wiślańsko-śląskie we wczesnym średniowieczu w świetle materiałów nekropolitycznych*, RMG 7, 1970, S. 7–20; L. A. Tyszkiewicz, *Południowo-wschodnia rubież w systemie plemion śląskich*, ŠPP 2, 1991, S. 58–59.

¹⁷ J. Kaźmierczyk, *Z badań nad grodami i miastami wczesnego średniowiecza na Śląsku*, AP 10, 1966, S. 665

¹⁸ J. Szydlowski, *Terytorium plemienne „Golensizi” — na podstawie nowych źródeł archeologicznych*, Archeologický Sborník, Ostrava 1974 und Artikel, die der Forschung der Burg in Lubom (Lubomia) gewidmet sind vgl. Anmerkung 5. Einen separaten Stamm der Lupiglaa zwischen den Golensizen und Opolanen berücksichtigten die zusammenfassenden Bearbeitungen der mittelalterlichen Geschichte Polens nicht, z.B. S. Szczur, *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002, S. 24, Karte auf Seite 36.

¹⁹ H. Łowmiański, *Początki Polski*, B. III, Warszawa 1967, S. 98–108, B. IV, Warszawa 1970, S. 466–477; M. Parczewski, *Kształtowanie się*, S. 31–34; Idem, *Płaskowyż Głubczycki*, S. 115–129;

²⁰ K. Małczyński, *Historia Śląska*, B. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960, S. 200–201; H. Łowmiański, *Początki Polski*, B. IV, S. 522–527; R. Jamka, *Pradzieje i wczesne średniowiecze Górnego Śląska ze szczególnym uwzględnieniem obszaru przemysłowego*, Katowice 1966, S. 96; M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, S. 37; L. A. Tyszkiewicz, *Warunki polityczne*, S. 73–87.

²¹ P. Bogdanowicz, *Przynależność polityczna Śląska w X w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, hier auch eine umfassende Besprechung früherer Literatur und der gesamten Diskussion. Von der archäologischen Seite vermerkte schon 1966. M. Gedl, dass es in den archäologischen Quellen keine Belege der böhmische Anwesenheit in Schlesien gibt, M. Gedl, *Stan badań*, S. 147.

²² S. Możdziej, *Spoleczność plemienna na Śląsku w IX–X w.*, [in:] *Śląsk ok. 1000 r.*, S. 55–56; Idem, *Śląsk wczesnośredniowieczny*, S. 62 ff.

²³ Gegen die These von P. Bogdanowicz sprach sich J. Tyszkiewicz in der Rezension aus, die in KH 76, 1969 publiziert wurde., S. 171–181; Die Abhängigkeit Schlesiens von Böhmen wird in den Zusammenfassungen der polnischen, mittelalterlichen Geschichte einträchtig bestätigt. Zuletzt auch durch G. Labuda, der vermerkt, dass noch im Juli des Jahres 990 Schlesien unter böhmischer Herrschaft war, G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, S. 172.

²⁴ SU 1, Nr. 28, S. 20–23.

²⁵ S. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej (w. XII–XIII)*, [in:] *Z dziejów średniowiecza. Wybór pism*, Warszawa 1969, S. 394; M. Parczewski, *Płaskowyż Głubczycki*, S. 115–129.

²⁶ J. Tyszkiewicz, *Z dziejów Śląska Opawskiego*, S. 3–7, vgl. Anmerkung 14.

²⁷ S. Możdziej, *Wczesnośredniowieczne grody śląskie a ówczesne podziały plemienne*, [in:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, S. 107–108.

²⁸ M. Gedl, *Stan badań*, S. 147; J. Tyszkiewicz, *Z dziejów Śląska Opawskiego*, S. 3–7; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza* [in:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, S. 157; die Kastellane wurden zum ersten Mal in den Jahren 1222 und 1228 erwähnt, SU, Bd I.2, Nr. 222, S. 161–162; Nr. 291, S. 215–216; Nr. 292, S. 216–217.

²⁹ M. Parczewski, *Kształtowanie się*, S. 36–37; Idem, *Płaskowyż Głubczycki*, S. 115–129.

³⁰ S. Możdziej, *Konsekwencje gospodarcze przyłączenia Śląska do państwa Piastów*, [in:] *Od plemienia do państwa*, S. 154–156.

³¹ G. Labuda, *Granice południowe Polski w X i XI w. czyli Castrum Trecentum w dokumentach biskupstwa wrocławskiego (1155, 1524)*, [in:] *Studia nad początkami państwa Polskiego*, Poznań 1946, B. II, S. 221 ff.; S. Kuźniar-Niedźwiedzka, H. Nejowa, D. Woźniak, *Racibórz w pradziejach*, [in:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, S. 42; T. Lalik, *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku*, „*Studia z Dziejów Osadnictwa*” 5, 1967, S. 35 ff.; J. Kaźmierczyk, *Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI–XIII wieku na obszarze Śląska*, AP 14, 1969, S. 199–200 und 202; J. Tyszkiewicz, *Uwagi o ustalaniu się granicy*, S. 42; J. Horwat, *Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w.*, Gliwice–Rzeszów 1996, S. 39, 57, 106–107; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, S. 157.

³² M. Gedl, *Stan badań*, S. 160; M. Parczewski, *Kształtowanie się osadnictwa*, S. 36–37; Idem, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, S. 157; Idem, *Płaskowyż Głubczycki*, S. 115–119; S. Możdziej, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, S. 40, 49; Idem, *Castrum munitissimum Bytom*, Warszawa 2002, S. 67. Nach M. Parczewski ist zu vermerken, dass die Ratiborer Burg unzureichend erforscht ist und die Ergebnisse dieser Forschungen bisher nicht vollständig publiziert wurden.

³³ J. Tyszkiewicz, *Uwagi o ustalaniu się granicy*, S. 42; G. Labuda, *Granice południowe Polski*, S. 224–227.

³⁴ *Galli Anonymi Cronicae*, lib. III, cap. 45, S. 115–116; Mit der Überlieferung von Gallus Anonymus stimmt die Beschreibung aus der *Chronik der Böhmen* von Cosmas überein, der berichtet, das im Jahre 1108 eine Grenzburg durch Polen, das den Herzog Bořivoj II. im Kampf um den böhmischen

Thron unterstützte, besetzt wurde, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum*, seria nova B. II, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, hrsg. B. Bretholz, Berlin 1923, S. 189.

³⁵ Andererseits weisen die Konstruktion und die Lage der Burg viele Analogien mit den Burgen am Weiterlauf der Oder: Oppeln (Opole), Breslau (Wrocław) und Glogau (Głogów) auf, was gegen die These der böhmischen Herkunft der Burg sprechen kann.

³⁶ Zawada – Wehrstelle, Hindernis im Vorfeld einer Burg.

³⁷ I. Panic, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992, S. 110, 112.

³⁸ Erste Quellenüberlieferung aus dem Jahre 1223: I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 106; *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, B. 12, unter Red. S. Sochacka, Opole 2005, S. 21–22.

³⁹ Ursprünglich Rudniki, die älteste Quellenüberlieferung um ca. 1300: I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 110; *Słownik etymologiczny*, B. 6, unter Red. S. Sochacka, Opole, S. 38.

⁴⁰ M. Parczewski, *Plaskowyz Głubczycki*, S. 115–129; Idem, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, S. 159.

⁴¹ S. Moździoch, *Castrum munitissimum Bytom*, S. 44 n.; Idem, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, S. 89 ff. Die Gründung der Burg in Ratibor wird für die Zeit zwischen Mitte des 11. Jahrhunderts und Anfang des 12. Jahrhunderts datiert, S. 40.; Vgl. auch: Idem, *Konsekwencje gospodarcze przyłączenia Śląska do państwa Piastów* [in:] *Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, Red. Lech Leciejewicz. Wrocław–Warszawa 1991, S. 157.

⁴² S. Moździoch, *Castrum munitissimum*, S. 222.

⁴³ H. Nejowa, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Raciborzu na Ostrogu w latach 1961–1962 prowadzonych przez Muzeum w Raciborzu*, [in:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1961–1962*, Katowice 1964, S. 39–42; Idem, *Badania wykopaliskowe w Raciborzu na Ostrogu w 1963 r. (Wykop główny)*, [in:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1963 r.*, Katowice 1964, S. 75–80; Idem, *Badania archeologiczne na Ostrogu w Raciborzu*, [in:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1965 r.*, Katowice 1966, S. 45–48; Idem, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrogu w Raciborzu*, ORM, 2, 1966, S. 144–149; M. Gedl, *Stan badań*, S. 160; S. Kuźniar-Niedźwiecka, H. Nejowa, D. Woźniak, *Racibórz w pradziejach*, S. 25–52; P. Rzeźnik, H. Stoksik, *Ceramika grafitowa z Raciborza*, S. 171–186.

⁴⁴ J. Lodowski, *Zagadnienie wczesnośredniowiecznej ceramiki grafitowej w Polsce w świetle materiałów z Opola-Ostrówka*, [in:] *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie*, S. 79, 98, 102; P. Rzeźnik, H. Stoksik, *Ceramika grafitowa z Raciborza*, S. 171–186.

⁴⁵ J. Kaźmierczyk, *Budownictwo mieszkaniowe z drewna*, S. 175–189. So auf Seite 17.

⁴⁶ Vgl. Stadtpläne aus dem 18. Jh. in: A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, S. 31; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, S. 34; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 86.

⁴⁷ CDS 2, Nr. 12, S. 120–121; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, Würzburg 1961 S. 37–38, 88; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 112; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 57, 74; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, Warszawa 1985 S. 38; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, S. 35.

⁴⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 63 ff. G. Wawoczny, *Ostróg — historia kościoła i cudownego obrazu*, Racibórz 2002, S. 15–17, 34–36

⁴⁹ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 10; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 57, 74; S. Moździoch, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium Archeologiczne*, Wrocław–Warszawa — Kraków 1990, S. 66, 82 — 85

⁵⁰ K. Kozłowska, *Skarb srebrnych groszy praskich z Raciborza — Ostroga, województwo katowickie, odkryty w 1991 r.*, [in:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim 1991–1992*, Katowice 1994, S. 108–109.

⁵¹ Im Jahre 2008 wurde während archäologischer Untersuchungen in der Oderstraße (ul. Odrzańska) unter den Überresten des Odertors eine archäologische Schicht entdeckt, die reichhaltiges Keramikmaterial enthielt, das auf das letzte Viertel des 12. Jahrhunderts und den Anfang des 13. Jahrhunderts datiert wird. R. Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne na Starym Mieście w Raciborzu*, BAnGŚiZP 2007–2008, S., Die Keramik kann sowohl die Überreste früherer Besiedlung als auch einer Siedlung vom Typ *hospites* darstellen.

⁵² W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 65; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, S. 159.

⁵³ AZP 102–40, 11, 15. Diese Materialien bedürfen jedoch einer Verifizierung.

⁵⁴ SR 1301–1315, Nr. 3176, S. 183–184, SR 1316–1326, Nr. 3664, S. 44; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, Ratibor 1885, S. 68.; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, S. 38, 69, 88; W. Kuhn, *Die Siedlungsentwicklung*, S. 56; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 112.

⁵⁵ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 64; M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, S. 96; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, S. 159.

⁵⁶ SU 6, Nr. 268, S. 216, Nr. 473, S. 371–372; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 110.

⁵⁷ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 37; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, S. 36; B. Kloch, *Kościół św. Mikołaja w Starej Wsi (Racibórz). Z średniowiecznych dziejów parafii na Górnym Śląsku*, SiMzDŚ 23, 1998, S. 57–63. Der Name *Antiqua villa* erscheint erst im Jahre 1368. AmRac 6.

⁵⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 64; M. Foltyn, *Materiały archeologiczne*, S. 96. Auf dem Dorfgelände wurde auch ein Teilstück eines Holzweges gefunden, der einen Überrest des Troppauer Weges darstellen könnte. K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, S. 159.

⁵⁹ J. Nowakowa, *Rozmieszczenia komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” Serie A, Nr. 43, Wrocław 1951, S. 96–99; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 44.

⁶⁰ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 64–65, 103. Als analogischen Beispiel gibt der Autor die niederschlesische Stadt Brieg (Brzeg) an. Der Name Brzeg wurde nach der Gründung der Stadt nach dem Magdeburger Recht angenommen, während die polnische Siedlung vor der Stadtgründung unter dem Namen *Wieś Brzeska* (übersetzt Brieger Dorf) fungierte. Dziewulski nimmt also an, dass Stara Wieś (Altendorf) ursprünglich *Wieś Raciborska* (Ratiborer Dorf) hieß. Vgl. auch die Bemerkungen über die Veränderungen der Besiedlung und lokaler Namen in: H. Münch, *Początki średniowiecznego układu miejskiego ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, KAIU 5, 1960, S. 357, T. Lalik, *Stare miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację — schyłek XII i początek XIII w.*, KHKM 4, 1956, S. 627–678.

⁶¹ AmRac 1, Nr. 9, S. 10–11; Regest in SR 1301–1315, Nr. 2862, S. 86.

⁶² SU 6, Nr. 30, S. 25–26; W. Kuhn, *Die Siedlungsentwicklung*, S. 49; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 110.

⁶³ SU 2, Nr. 284, S. 170–171, Nr. 310, S. 185–186, Nr. 311, S. 186–187, Nr. 437, S. 278–279. Er könnte mit Otto aus Ratibor, der im Jahre 1222 erwähnt wurde, identisch sein, SU 1.2, Nr. 212, S. 155; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 39.

⁶⁴ H. Borek, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972, S. 74. Nach Borek behauptet I. Panic, dass das Dorf auf der Stelle der verschwundenen Siedlung Gola gegründet wurde: I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 110.

⁶⁵ Aus den Urkunden von 1306 r.: *Dedimus eis eiam hereditatem in Gola que Ottonis villa nunccupatur*, CDS 2, Nr. 10, S. 112; *Dedimus eiam et assignavimus ... hereditatem que Ottonis villa vulgariter autem Ocyci sive Ottyn-dorf appellatur, sitam in Gola prope Rathybor versus Opauiam ...*, CDS 2, Nr. 11, S. 115; J. Horwat, *Nazwa „Gola” w średniowiecznych dokumentach górnośląskich*, SH, 39, 1996, S. 247–250; A. Barciak, „Gola” w średniowiecznych źródłach śląskich [in:] *Memoria amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Waclawa Kory*, Wrocław 2001, S. 259–264.

⁶⁶ SU 3, Nr. 269, S. 177–178; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, S. 25; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 108.

⁶⁷ M. Młynarska-Kaletynowa, *Sieć miejska na Śląsku w XII–XIII w.*, „KHKM” 28, 1980, S. 355; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 106, 108.

⁶⁸ Erwähnung der Urkunde siehe: F. Triest, *Topografisches Handbuch von Oberschlesien*, Breslau 1865, B. II, S. 677, unbekanntes Urkunde; J. Szukałowski, *Zarys historii wsi Markowice*, ZR 3, 1982, S. 18. B. Panzram nimmt an, dass die Pfarrgemeinde in Markowice erst im zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts gegründet wurde. Siehe: B. Panzram, *Geschichtliche Grundlage*, S. 85.

⁶⁹ SU 5, Nr. 468, S. 358; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, S. 35, 66; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 109; J. Szukałowski, *Zarys historii*, S. 19.

⁷⁰ J. Szukałowski, *Zarys historii*, S. 19.

⁷¹ SU 1.2, Nr. 226, S. 164–166; SU 2, Nr. 80, S. 51–53, Nr. 295, S. 176–177; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, S. 88; I. Panic, *Historia osadnictwa*, S. 106.

⁷² ... *sub eodem forma ... sub qua hospites in Opel et in Ratibor olim locavi, ita ut in ipso foro tabernae et singula libertatis iura sub meae donationis gratia secure percurrant*, („auf diese Weise ... wie einst in Oppeln und Ratibor die Gäste so untergebracht wurden, dass sie am Markt eine Gaststätte besaßen und einzelne Freirechte von meiner Gnade erlassen wurden...”) SU 1.2, Nr. 165, S. 118–119.

⁷³ H. Münch, *Melioratio terrae nostre. Szkice z dziejów miast Polski Średniowiecznej*, KAIU, 10, 1965, S. 65–84; B. Zientara, *Źródła i geneza „prawa niemieckiego” (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI–XII w.*, PH, 61, 1978, Heft 1, S. 51; D. Głowska, *Hospites w polskich źródłach pisanych XII–XV w.*, KHKM, 32, 1984, S. 380–381.

⁷⁴ SU 5, Nr. 266; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 66, 73–75, 107; B. Kloch, *Miasta księstwa raciborskiego w końcu XIII i w pierwszej połowie XIV w.* [in:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, S. 142; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, S. 158; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza na przestrzeni wieków* [in:] *Z dziejów Raciborza*, Racibórz 2003, S. 123 ff.

⁷⁵ SU 5, Nr. 209; P. Newerla, G. Wawoczny, *Historia kościoła i parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny do 1945 r.*, [in:] J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, G. Wawoczny, *Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu*, Racibórz 2005, S. 26–27. G. Hyckel war der Meinung, dass die ursprüngliche Pfarrkirche der Ratiborer Siedlung eine Holzkirche war, die angeblich auf dem Hügel, wo später die Dominikanerkirche stand, errichtet wurde. Siehe G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 11–12, 15; idem *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, S. 46 und 48. Ähnlich G. Wąs, siehe G. Wąs, *Zakony mendykanckie na Śląsku w średniowieczu*, „Sobótka” 53, 1998, Nr. 3–4, S. 420 und nach ihr: P. Okoń, *Klasztory w średniowiecznych górnośląskich ośrodkach miejskich (do końca XIII w.) w świetle badań archeologiczno-architektonicznych*, [in:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, S. 128. Diese These wurde in die Literatur jedoch nicht angenommen, obwohl aufgrund des jetzigen Wissens über die Entwicklung von Ratibor darf nicht endgültig entschieden werden, welche der beiden Kirchen älter sei. Die Hauptkonstruktion der jetzigen Jungfrau-Mariä-Kirche (u. a. ohne die polnische Kapelle) wurde in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts, möglicherweise während des Stadtaufbaus nach dem Brand von 1300 erbaut. *Ratiborer Chronik*, S. 115; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83; *Architektura gotycka*, S. 197–198.

⁷⁶ Die dendrochronologische Untersuchung der gefundenen Holzfragmente ergab, dass der größte Teil des erhaltenen Materials frühestens aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts stammt, d.h. aus der Zeit, als die ursprüngliche Siedlung *hospites* durch die gegründete Stadt ersetzt wurde. M. Krąpiec, *Wyniki analiz dendrochronologicznych prób drewna z Muzeum w Raciborzu*, 2002 und *Wyniki analiz dendrochronologicznych prób drewna z wykopalisk przy ul. Solnej w Raciborzu*, 2007, msp w Muzeum w Raciborzu.

⁷⁷ E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, S. 38; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 66. Letzte Forschungen im Bereich der Oderstraße (ul. Odrzańska) deuten an, dass die Siedlung *hospites* auch das Gebiet um das Odertor umfasste könnte. R. Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne na Starym Mieście*, [in:] BAnGŚiZP 2007–2008 S.

⁷⁸ AZP 101–40, 23 ff., s. K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przy ul. Rzeźniczej w Raciborzu, woj. katowickie* [in:] BAnG-ŚiZP 1998, S. 102–107; Idem, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu, woj. katowickie* [in:] BAnG-ŚiZP 2000 a, S. 147–148; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, S. 158, 165, 167.

⁷⁹ AZP 101–40, 23h und u, K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu, woj. katowickie* [in:] BAnG-ŚiZP 2000 a, S. 147–148; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, S. 158, 167.

⁸⁰ Aufeinanderfolgende Herrscher des Herzogtums Ratibor: Oppelner Herzöge Mieszko II. von Oppeln-Ratibor (1230–1246), Wladislaus I. (1246–1281); Herzog Mesko I. von Teschen (1281–1290); Ratiborer Herzöge: Primislaus (1290–1306) und Lestko (1306–1336) K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, Kraków 2007, S. 501–505, 507–511, 515–517, 521–523, 539–540.

⁸¹ SU 2, Nr. 295, S. 176–177. Es sollte unterstrichen werden, dass der Herzog sich wünschte im Ratiborer Kloster begraben zu werden.

⁸² SU 3, Nr. 269, S. 177–178.

⁸³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 76, 84, 106; J. Kłoczowski, *Dominikanianie polscy na Śląsku w XIII–XIV w.*, Lublin 1956, S. 52; J. Rajman, *Mieszko II Otyły książę opolsko-raciborski (1239–1246)* KH, 100, 1993 Nr. 3 S. 23, 35–36; A. Barciak, *Mendykanci w średniowiecznym Raciborzu*, [in:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, unter Red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole 2000 S. 495, 497; A. Barciak, *Książęta Raciborscy a klasztory dominikańskie w średniowieczu*, [in:] *Święty Jacek Odrowąż na Śląsku*, unter Red. A. Barciak, Katowice 2008 S. 116–117.

⁸⁴ SU 2, Nr. 295, S. 176–177. Die ersten Ratiborer Kastellane erscheinen schon in den 20er Jahren des 13. Jahrhunderts, SU 1, Nr. 222, S. 161–162, Nr. 291–292, S. 215–217. Wg KZSP, S. 32, das gemauerte Schloss wurde erst in den Jahren 1281–1287 errichtet.

⁸⁵ J. Rajman, *Mieszko II Otyły*, S. 19 ff.; I. Panic, *Raciborskie otoczenie księcia Władysława Opolskiego (1246–1281)*, ZR, 4, 1984, S. 5–16.

⁸⁶ Seit den 90er Jahren des 13. Jahrhunderts war Primislaus Herzog von Ratibor bis seinem Tod im Jahre 1306. Danach herrschte sein Sohn Lestko (ca. 1290–1336). K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, S. 521–524, 539–540.

⁸⁷ „...jenes Dorf Leschnitz (Leśnica)...” SU 1, Nr. 165, S. 118–119.

⁸⁸ SU 3, Nr. 269, S. 177–178.

⁸⁹ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 12 und nach ihm W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 65 nehmen als Datum das Jahr 1235 an, weil aus diesem Jahr die Erwähnung des Ratiborer Vogts Collin stammt. SU 2, Nr. 424, S. 267–268. Diese Urkunde wurde jedoch gefälscht und entstand zum Ende des 14. Jahrhunderts. Vogt Collin könnte jedoch eine historische Person darstellen, da 1243 Collin als Lokator des Dorfes Kohlsdorf (Kolnowice) in Kreis Neustadt O/S (Prudnik) erscheint, SR Nr. 598. J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 107 nimmt das Datum 14. April 1254 unter Berufung auf die Urkunde für das Dominikanerkloster aus dem Jahre 1258 an, was jedoch, wie N. Mika bemerkt, unannehmbar ist. Siehe N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 124.

⁹⁰ „...die auf unseren Gebieten auf der Grundlage des flämischen Rechts niedergelassen werden...” SU 5, Nr. 266, S. 209–210. G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung*, S. 83–84; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 65–66; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 66, 73–75, 107; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 123–124; B. Kloch, *Miasta księstwa raciborskiego*, S. 141–156; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, [in:] *Ibidem*, S. 158; A. Barciak, *Dziedziczeni wójtowie raciborscy*, [in:] *Historia vero testis temporum*, Kraków 2008, S. 477–478

⁹¹ SU 6, Nr. 473, S. 317–372, Nr. 90, S. 75–77; R. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 125–128.

⁹² SR 1316–1326, Nr. 3817, S. 88. Die Existenz der Schöffen und *seniores civitatis* wird von der Urkunde aus dem Jahre 1303 bestätigt. CDS 2, Nr. 27, S. 23–24. Es ist erwähnenswert, dass im Jahre 1319 *ius Ratiboriensis*, möglicherweise eine lokale Variante des Magdeburger Rechts erwähnt wird, N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 128.

⁹³ SU 4, Nr. 270, S. 177–178.

⁹⁴ CDS 2, Nr. 9–11, S. 112–119.

⁹⁵ Vermessungen wurden auf dem Plan: RO IX 93 *Special Charte von der Stadt Ratibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist*. A. Wihrheim, 1812, Maßstab 1 : 1500 durchgeführt. Die Ursache für die Entscheidung diesen Plan als Grundlage für die Forschungsarbeiten zu nehmen war sein Maßstab und die Tatsache, dass er den ältesten Stadtplan von Ratibor darstellt. Aufgrund der Änderungen der räumlichen Anordnung während des Wiederaufbaus der Stadt nach 1945, war es unmöglich, Messungen nach dem heutigen Plan durchzuführen.

⁹⁶ Siehe auch: J. Pudelko, *Rynki w planach miast śląskich*, KAIU 4, 1959, S. 253–263.

⁹⁷ A. Gołachowski, J. Pudelko, *O analizie metrologiczno-geometrycznej planów osiedli średniowiecznych*, KAIU 8, 1963, S. 291–292; vgl. auch die Größe der Grundparzellen in Schweidnitz (Świdnica), Strehlen (Strzelin), Hirschberg (Jelenia Góra) und anderen Städten, siehe: J. Pudelko, *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, KAIU, 9, 1964, S. 12–15; Idem, *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII w.*, KAIU 9, 1964, S. 130–131; U. Sowina, *Średniowieczna działka miejska w świetle źródeł pisanych*, KHKM 43, 1995, S. 325.

⁹⁸ Wie z.B. in Crossen a.d. Oder (Krosno Odrzańskie), siehe: Z. Kaczmarczyk, *Geneza i rozplanowanie miasta Krosna nad Odrą*, „PIUiA” 1951–52, S. 61–69.

⁹⁹ A. Barciak, *Książęta raciborscy a klasztory dominikańskie w Raciborzu*, S. 115–116.

¹⁰⁰ Die gegenwärtig existierende gotische, ehemals dominikanische Kirche in Ratibor wird auf den Anfang oder die 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts datiert. KZSP, S. 42; *Architektura gotycka*, S. 197. Über die vorherige Kirche aus dem 13. Jh. ist nicht bekannt. Wahrscheinlich wurde sie während des Stadtbrandes im Jahre 1300 zerstört. *Ratiborer Chronik*, S. 115; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83. Analog zu den erhaltenen Sakralbauten aus dieser Zeit kann

man vermuten, dass es sich um eine typisch schlesische Kirche mit einem rechteckigen Schiff, einem mit einer geraden Wand geschlossenen Presbyterium und möglicherweise einem Turm handelte. T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne XIII w. na Śląsku (miejscowości A–G)*, Warszawa 1995, S. 8–9.

¹⁰¹ „...für den Bau der Kirche ...” SU 2, Nr. 295, S. 167–177.

¹⁰² Die Rechtshandlung wurde vollbracht ...in capitulo fratrum Predicatorum ...

¹⁰³ „...nos Wladizlaus [...] cum nobili matre nostra domina Viole nec non et fratre nostro bone memorie duce Mescone ...” SU 3, Nr. 270, S. 177–178.

¹⁰⁴ *Rocznik Górnos Śląski*, hrsg. A. Bielowski, [in:] MPH, B. 3, Lwów 1878, S. 715; A. Barciak, *Biskup olomuniecki Bruno z Schauenburga a Polska*, „Sobótka” 36, 1981, Nr. 1, S. 70–75; N. Mika, *Ekspansja czesko-morawska na ziemię raciborską w XIII w.*, SiMzDŚ, 21, 1996, S. 8–10.

¹⁰⁵ J. Długosz, *Annales*, Buch 7, Warszawa 1975 S. 67.

¹⁰⁶ G. Labuda, *Zaginiona kronika*, S. 153–154.

¹⁰⁷ Genau genommen ...ut dilatatio territorii sui gremio funiculos suos valeant ampliare..., SU 4, Nr. 44, S. 39–40.

¹⁰⁸ So die Generalkommission III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstaedten und Environs*, Barwig, 1843, Maßstab 1 : 2500, auf dem das gesamte Gebiet südöstlich der Salzstraße (ul. Solna), des Pferdemarktes und der Oberzborstraße (ul. Zborowa) als Bereich markiert wurde, dass in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts der Stadt angegliedert wurde. Diese Interpretation könnte vielleicht zu weit gehen, doch ist sie sehr wahrscheinlich. Die Analyse des kartografischen Materials, wegen der starken Veränderung dieses Stadtteils während des Wiederaufbaus nach 1945, liefert keine eindeutigen Ergebnisse. Es besteht jedoch die Möglichkeit, dass während der Anlegung der Straßen südwärts vom Neumarkt ein kleineres Grundstück verwendet wurde als für die Parzellierung des Ringes.

¹⁰⁹ P. Newerla, *Opowieści o dawnym Raciborzu*, Racibórz 1996, S. 7

¹¹⁰ AZP 101–40, 23k, I, x, Heft ?

¹¹¹ H. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, Berlin 1995, s. II–V. Der Streit wurde wahrscheinlich durch die höhere Nachfrage nach Holz in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts ausgelöst. Die Oderwälder im Gebiet von Ratibor bildeten den Teil eines größeren Waldkomplexes, der Schlesien und dank der Flößerei auch Berlin mit Holz versorgte. A. Nyrek, *Gospodarka leśna na Górnym Śląsku od pol. XVII do pol. XIX w.*, Wrocław 1973, S. 73, 103 ff. Die Holzdienstbarkeit wurde sukzessiv im Laufe des 19. Jahrhunderts durch die Herzogskammer aufgekauft.

¹¹² H. Wardenga, *Häuserbuch*, S. II–V, ein Teil der Unterlagen befindet sich auch im Fürstlichen Archiv Corvey. Nicht geklärt wurden: ob das Privileg mit der Grundstückteilung auch geteilt wurde — Angaben aus der Fürstenkammer deuten an, dass es manchmal der Fall war; ob ein Grundstück, das von einem Geistlichen oder Ritter erworben wurde seine Rechte behielt — Angaben aus der Fürstenkammer geben keine eindeutige Antwort, doch wahrscheinlich war dies der Fall. Verteilung der Grundstücke mit Holzprivileg deckt sich nicht mit der Verteilung des Braurechts, das den Bürgern ebenfalls im 13. Jh. verliehen wurde. Dieses Recht, das aus den Quellen aus dem 16. Jh. bekannt ist, bildete die Grundlage für das Holzprivileg im 19. Jh. Grundbuch 1532, Grundbuch 1595, *Urbarze dóbr*, S. 130–164, Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 72–74; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 72–78. Im 16. Jh. ändert sich die Zahl der Grundstücke mit Braurecht. Im Jahre 1532 gibt es insgesamt 274 Grundstücke, darunter 229 bürgerliche Grundstücke, doch Braurecht besitzen nur 155; im Jahre 1567 gibt es insgesamt 291 Grundstücke, darunter 233 bürgerliche, davon Braurecht besitzen 162. Bekannt ist auch, dass am Anfang des 16. Jahrhunderts einem Bürgerhaus das Brauprivileg verliehen wurde (1508) A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 109, G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 73, und dass ein Adelhaus das Braurecht besaß (1510) Am-Rac. 9 und 10; vgl. weiter.

¹¹³ H. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 32–33.

¹¹⁴ Vgl. S. 29–30.

¹¹⁵ „... Kammer des Kaufmannshauses in der Mitte des Marktes unserer Stadt Ratibor gelegen...” SU 6, Nr. 129 Herzog Primislaus bestätigte alle Freiheiten der Kaufleute, die ihnen von Wladislaus gewährt wurden und befreite sie zusätzlich von allen Abgaben, die von ihnen und der anderen Bürgern, von ihren Grundstücken bezahlt wurden. Eine Ausnahme bildete die jährliche Abgabe in Höhe von 26 Silbermark, die am 23. Oktober zu zahlen war (*octava Sancti Galli*) und von dem herzoglichen Vogt zu Ratibor bezogen wurde.

¹¹⁶ R. Czermer schätzt die Zahl der Stände in den Ratiborer Tuchhallen auf 24 bis 26. Siehe R. Czermer, *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródrzynekowe w wybranych dużych miastach Śląska*, Wrocław 2002, S. 15, 21; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 28–30, 32–33; W. Dziewulski gibt an, dass das Kaufmannshaus gemauert war. Vgl. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 77–78, 83.

¹¹⁷ „... Kaufmannshaus, also eine Stelle wo das Tuch geschnitten und verkauft wird...” CDS 2, Nr. 14, S. 122–123, Nr. 14 b S. 221 .

¹¹⁸ Vgl. Vermerke zum Thema der Festlegung der Lage von Verkaufsständen am Krakauer Hauptmarkt: P. Tyszka, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV i XV w. w świadomości jego mieszkańców*, Lublin 2001.

¹¹⁹ AZP 101–40, 1, K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu województwo katowickie*, BAnG-ŚiZP 2000b, S. 185.

¹²⁰ CDS 2, Nr. 53, S. 162–161. G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S.72; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83–84. E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki lokalisieren in ihrer Arbeit das Rathaus in der Mitte des Ringes. Vgl. E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa 1988 (msp ŚWKZ) S. 49–50.

¹²¹ Nacheinander im Jahre 1396 (Rep. 111, nr 17:;) 1433 (CDS 2, Nr. 81, S. 187–188:), 1436 (Rep. 111, Nr. 50:), 1457 (Ibidem, Nr. 66:;) 1494 (CDS 2, Nr. 103, Nr. 212–213:;) 1558 (AmRac, nr 18/3).

¹²² Por. G. Balińska, *Rozwój urządzeń handlowych i administracyjnych w blokach śródrzynekowych miast śląskich do końca XV w.*, KAIU, 26, 1981, S. 127–156; R. Czermer, *Zabudowy rynków*, S. 95–166 und Bibliografie.

¹²³ SU 6, Nr. 129, S. 107–108, Nr. 147, S. 120–121, CDS 2, Nr. 14, S. 122–123.

¹²⁴ H. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 306–316.

¹²⁵ „...gegenüber der Straße, wo Getreide verkauft wird, am Ende aller Fleischbänke...“ SU 3, Nr. 269, S. 178–179.

¹²⁶ SU 4, Nr. 39, S. 36–37. CDS 2, Nr. 9–11, S. 112–119. Wiederum im Jahre 1451 kam es zu einem Streit zwischen den Dominikanern und dem Stadtrat wegen der jährlichen Miete in der Höhe von 5 Mark, die die Nonnen von den 11 Fleischbänken zahlen sollten. Die Nonnen behaupteten, dass die Miete nur von einer Mühle namens *Hengelmühl* (wahrscheinlich ihre zweite Mühle in der Neustadt) bezahlt werden sollte. Das Gericht entschied jedoch, dass die Miete von den Fleischbänken zu zahlen ist, da die Mühle bereits zerstört war, AmRac 1, Nr. 17; 17–18, AmRac 5, Nr. 16, S. 12; CDS 2, Nr. 83b, S. 226 (Register); G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62, 100; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 497

¹²⁷ H. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 207.

¹²⁸ K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Sprawozdanie z ratowniczych badań działek mieszczańskich przy ul. Rzeźniczej w Raciborzu, województwo śląskie*, BAnGŚiZP 2006 S. ; R. Ablamowicz, *Analiza archeozoologiczna zwierzęcych szczątków kostnych z badań wykopaliskowych w Raciborzu, ul. Rzeźnicza 8*, Katowice 2007, msp Museum in Ratibor.

¹²⁹ SR 1327–1333, Nr. 5240, S. 19; N. Mika, *Bożogrobcy*, S. 424; Als Eigentum der Kapelle im Jahre 1369 (Rep 111, Nr. 47, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 419–420), als Eigentum des Stifts im Jahre 1416 (Rep 111, Nr. 32, 36).

¹³⁰ AmRac 1, Nr. 15, S. 15–16.

¹³¹ CDS 2, Nr. 38, S. 32–33; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 100; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 77–78. Diese Schenkung löste einen Streit zwischen den Zisterzienser und den Fleischern, der bis ans Bischofsgericht in Breslau gelangte. Das Urteil des Offizials aus dem Jahre 1385 sprach zwar die Zahlung der Miete von 8 Mark an den Abt zu, doch die Fleischer weigerten sich weiterhin diesen Betrag zu zahlen, CDS 2, S. XXXI–XLIV; CDS 2, Nr. 43, S. 36–39, Nr. 45, S. 40–41. Das Recht auf die Zahlung der Miete von 8 Mark durch die Fleischer wurde den Zisterzienser durch Herzog Valentin im Jahre 1520 gewährt, Rep. 114, Sign. 52 und CDS 2, Nr. 2, S. 2–5.

¹³² Im Jahre 1290, als Herzog Primislaus zwei Bürgern den Bau einer Mühle in der Nähe von Markowitz (Markowice) bewilligte, erlaubte er ihnen die freie Durchfahrt mit einem Wagen von und nach Ratibor, SU 5, Nr. 468, S. 358; im Jahre 1309 gewährte Herzog Lestko der St. Thomas-Kapelle im Ratiborer Schloss die Einkünfte aus der Münzstätte und aus dem Zoll der Stadt, SR 1301–1315, Nr. 3021, S. 132–133; J. Nowakowa, *Rozmieszczenie*, S. 97–98, Anhang 1, Nr. 29; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 34.

¹³³ Die Urkunde von 1264 nannte *mensuras parvas Ratbergenses* das in einem Dorf, etwa 20 km von der Stadt entfernt, angewandt wurde, SU 3, Nr. 486, S. 313.

¹³⁴ [Wasserleitung] „... die vom Dorf Studen (Studzienna) durch die Stadtmitte zum Haus (der Dominikaner) mit Mühle und dem dazugehörigen Platz geführt wird ...“ SU 3, Nr. 169, S. 177–178.

¹³⁵ Die Beschreibung aus dem Jahr 1258 ist mit dem Verlauf der Wasserleitung auf den Plänen identisch: RO IX 95 *Ocular-Plan von der Stadt Ratibor und ihren Wasserleitung*, 1831, und Generalkommission III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstädten und Ebvrons*, Barwig, 1843. M. Kutzner, *Racibórz*, S. 18–19 meint, dass im 15. Jh. der ursprüngliche Kanal aus Studen (Studzienna) durch die Wasserleitung ersetzt wurde.

¹³⁶ K. Kozłowska, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu województwo katowickie*, BAnGŚiZP 2000a, S. 147–148; Idem, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na rynku w Raciborzu województwo katowickie*, BAnGŚiZP 2000b, S. 184–186.

¹³⁷ CDS 2, Nr. 8, S. 111–112; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498. Solcher Verlauf der Wasserleitung ist mit den beiden Stadtplänen aus dem 19. Jh. übereinstimmend.

¹³⁸ CDS 2, Nr. 9–11, S. 11–12. Vgl. unten.

¹³⁹ Die Wasserleitung könnte ursprünglich bis zum Mühlgraben reichen, der in den 30er Jahren des 19. Jahrhunderts in diesem Abschnitt bereits ausgetrocknet war.

¹⁴⁰ Schon 1301 bei der Schenkung der Güter an Vogt Tilon wurde vermerkt, dass die Miete von den Gütern an die Dominikanerinnen bezahlt werden soll, CDS 2, Nr. 8, S. 111–112, A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498. Bei der Einweihung des Klosters gewährte der Breslauer Bischof Nanker den Dominikanerinnen die Zehntel von den Dörfern Benkowitz (Bieńkowice), Silberkopf (Strzybnik), Sudoll (Sudół), Kornowatz (Kornowac), CDS 2, Nr. 28, S. 134–135; W. Dziewulski bestimmte falsch, dass das Kloster im Jahre 1317 erbaut wurde. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 84.

¹⁴¹ CDS 2, Nr. 9, 10 und 11, S. 112–119. Es gibt bestimmte Unterschiede zwischen diesen Urkunden. Die wichtigsten sind: das Vermächtnis von Stefan wird unter Nr. 9 und 11 erwähnt. Unter Nr. 9 betrug die Strafe für die Verletzung der Grundstücksgrenzen der Nonnen 30 Mark, die nur an den Herzog bezahlt wurde und unter Nr. 10 und 11 werden 10 Mark für den Herzog und 10 Mark für die Stadt genannt. Die Schenkung der Mühle für Kunon, die am 1. Oktober 1299 während des Provinzkapitels im Refektorium der Dominikaner (als Betreuer der Nonnen) erfolgte, wurde unter Nr. 9 und 11 genannt. Diese Urkunden präzisierten auch die Lage der zweiten Mühle, die zwischen der Kunon-Mühle und der Altstadt, am Aquädukt der von neuem *ambitus civitatis* bestimmte, lag. Des Weiteren wurde unter Nr. 9 und 11 die Schenkung der Bänke nicht erwähnt. Die Gewährung von 4 Mühlsteinen pro Jahr aus den herzoglichen Steinbrüchen wurde lediglich unter Nr. 10 erwähnt. Schließlich wurden unter Nr. 10 und 11 alle Schenkungen den Patronen des Klosters: dem Heiligen Geist, Heiligen Petrus und Paulus den Aposteln, dem Evangelisten Johannes und der Heiligen Anna und Agnes anvertraut. Interessant bleibt sowohl das Verbot andere Mühlen oder Wasserdämme vor und hinter den Mühlen zu bauen als auch neue Kanäle zu graben. Die Abgabebefreiung galt auch für künftige Besitztümer der Nonnen. Die Nonnen durften auch über zwei Fischer verfügen, die in den Grenzen der herzoglichen Güter in der Oder fischen dür-

ften. Diese Schenkung umfasste im Wesentlichen einen Teil der Jungfernstraße (ulica Panieńska). Es ist davon auszugehen, dass Stefan einen Teil seines Grundstücks direkt den Nonnen gewährte und einen Teil davon dem Herzog, mit der Absicht einer späteren Schenkung an den Kloster (durch herzogliche Gewährung erlangte das Kloster auch zusätzlich herzoglichen Schutz). Im Jahre 1313 befreite die Stadtverwaltung die Mühle der Nonnen in der Neustadt (Nowe Miasto) von den städtischen Abgaben, CDS 2, Nr. 13, S. 121–122.

¹⁴² Die Urkunde wurde erstellt in *choro fratrum predicatorum*, CDS 2, Nr. 12, S. 120–121; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 496, 498–500; Nowak B, *Najstarsze uposażenie dominikanek raciborskich*, SiMzDŚ, 23, 1998, S. 65–76., S. 66–69; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 17, 19; J. Kłoczowski, *Dominikanie*, S. 61, 98.

¹⁴³ CDS 2, Nr. 14, S. 122–123. Die Schenkung in Proschowitz (Proszowiec) beinhaltet auch das Recht zwei Fischer zu besitzen, die in den Grenzen der herzoglichen Güter in der Oder fischen dürften.

¹⁴⁴ CDS 2, Nr. 50, S. 156–158, Nr. 51, S. 159–160; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 496; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, S. 73–74. Im Jahre 1499 verkauften Jan und Piotr Brzeski ihre Hoheitsrechte über Bogunitz (Bogunice) für 70 Florenen an die Nonnen Agnieszka Pełkówna, Jadwiga Brzeska (ihre Schwester) und Krystyna Szufowna. Nach Ihrem Tod sollte der Besitz ans Kloster übergehen, CDS 2, Nr. 107, S. 216–217; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 499.

¹⁴⁵ Jeszko (Jan) aus Kornitz (Kornice) kommt in den Jahren 1283–1290 vor, SU 5, Nr. 53, S. 46–47, Nr. 512, S. 394–396; im Jahre 1317 verkaufte die Tochter von Jeszko Bogusz den Dominikanerinnen in Ratibor das Dorf Bogunitz (Bogunice), CDS 2, Nr. 21, S. 129–130.

¹⁴⁶ Die Urkunde belegte, dass die Stiftungsinitiative von Primislaus, dem Vater von Lestko, ausging, CDS 2, Nr. 20, 128–129.

¹⁴⁷ A. Weltzel berichtet, dass der Archidiakon Stefan aus der Familie Kornica stammen könnte. A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 6.

¹⁴⁸ AZP 101–40, 24, K. Kozłowska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w prezbiterium kościoła dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo katowickie w l. 1991–1992*, BAnGŚiZP 1994, S. 108–110; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki*, S. 166.

¹⁴⁹ SU 4, Nr. 44, 39–40; I. Panic, *Historia osadnictwa*, 111. Für das Privileg sollten die Bürger im Gegenzug jährlich 1 Goldmark oder 8 Silbermark zahlen. Im Jahre 1280 befreite der Fürst Wladislaus die Stadt von dieser Abgabe wegen der Tapferkeit der Bürger. Bis darin erfolgte die Zahlung am Tag des heiligen Gallus (16. Oktober), SU 4, Nr. 388, S. 257–258. Die Verdienste der Bürger bezogen sich wahrscheinlich auf den böhmischen Einfall auf das Ratiborer Land zu Anfang der 80er Jahre des 13. Jahrhunderts, die mit der Situation nach dem Tod des Königs Ottokar II. Přemysl im Jahre 1278 zusammenhing. Nach seinem Tod versuchte der Oppelner Herzog Wladislaus das Troppauer Land zu besetzen, was wiederum die Gegenreaktion seitens Böhmen hervorrief, N. Mika, *Ekspansja*, S. 11–12; über das Privileg aus dem Jahre 1267 G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 23–24; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 67, 78, 82. Der herzogliche Besitz in Neugarten (Nowe Zagrody) bestand noch im Jahre 1445, CDS 2, S. XXIV–XXVI; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, S. 38–39, 66, 88.

¹⁵⁰ SU 5, Nr. 512, S. 394–396, der Rybniker Weg war von Bedeutung als Handelsstraße für Salz. Dieser Weg aus Klempen über Auschwitz nach Ratibor wurde im Jahre 1332 erwähnt, SR 1327–1333, Nr. 5072, S. 139; Die Waldschenkung hing mit dem Überfall auf Ratibor am Anfang des Jahres der vereinten Kräfte des böhmischen Königs Wenzel II. und des ostslawischen Fürsten Leo I. von Galizien und mit der Abwehr der Bürger zusammen, N. Mika, *Racibórz w obliczu zagrożenia*, S. 43–48; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 24–27.

¹⁵¹ CDS 2, Nr. 8, S. 111–112; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498.

¹⁵² SR 1301–1315, Nr. 2862: 86; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 82.

¹⁵³ Lestko bestätigte die Schenkungen von Wladislaus und Primislaus bezüglich der städtischen Weiden: von Studen (Studzienna) bis Pascheke (Pasięka) und Neugarten (Nowe Zagrody), von Pascheke (Pasięka) bis zu den „Alten Gärten“ („Stare Zagrody“), und von dort bis an die Oder. Dann bestätigte er die Schenkung der Gärten aus Altendorf (Stara Wieś), die sich vom Dorfe bis zum Garten von Bertold und von dort bis zum Hof von Tilon, dem Ratiborer Vogt, und weiter zum Dorfe bei Neugarten (Stare Zagrody) erstreckten, SR 1301–1315, Nr. 3013: 129; siehe auch: Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 27–28.

¹⁵⁴ ...cum ante locatis domibus... (aus den früher besiedelten Häusern) SU 6, Nr. 147, S. 120–121.

¹⁵⁵ „...wir [Herzog] befahlen die von uns begonnene Neugründung der Stadt Ratibor anzuschließen...“ SU 6, Nr. 147, S. 120–121. In der Literatur überwiegt die Meinung, dass die Gründung der Neustadt ein Ergebnis des Streits zwischen dem Patriziat, dem Stadtrat — also breitgefassten Bürgertum — und dem Vogt darstellt, der durch die Annahme des Magdeburger Rechts hervorgerufen wurde, W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 68–70, 82, 85; N. Mika, *Bożogrobcy*, S. 423, Idem, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 125, 128; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 19–20; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 107 (mit zahlreichen Fehlern); B. Kloch, *Miasta księstwa raciborskiego*, S. 143–144, 146; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki*, S. 159. A. Barciak, *Dziedziczy wójtowie raciborscy*, [in:] *Historia vero testis temporum*, Kraków 2008 S. 484–485. Dieser Interpretation widerspricht jedoch die zitierte Urkunde, die die neustädtische Gemeinde bereits während der Gründung an die Stadt Ratibor angliedert. Auch die Einschränkung der Handelsmöglichkeiten auf dem Gebiet von Neustadt und die gleichzeitige Schenkung von Wiesen an die Bürger deutet darauf hin, dass von Anfang an die Beibehaltung der dominierenden Stellung des alten Ratibors beabsichtigt war.

¹⁵⁶ M. Słoń nimmt an, dass bereits während der Gründung die neue Gemeinde der alten angeschlossen wurde. Es scheint jedoch, dass die Gründung ca. 1294 erfolgte, worauf die Bestimmung der Bezüge des Vogtes und der Befreiungen aus diesem Jahr und die Beseitigung der Autonomie der neustädtischen Gemeinde sowie die Unterstellung unter die Ratiborer Jurisdik-

tion hinweisen. Die Widersprüche in der herzoglichen Urkunde ergeben sich wahrscheinlich einerseits aus der Notwendigkeit dem Vogt als Lokator und den Neusiedlern der Neustadt die Privilegien zu garantieren und andererseits die Autonomie der neuen Gemeinde zu beseitigen. M. Stoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010. S. 176–177

¹⁵⁷ CDS 2, Nr. 13, S. 121–122.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ M. Stoń stellt eine These auf, dass die Neustadt in Ratibor als Weberstadt entstand um den Streit zwischen dem Plebs und den Kaufleuten von Ratibor um das Einzelverkaufsrecht von Tuch durch die Weber zu beenden. Weil die Entstehung eines neuen Tuchzentrums gegen die Interessen von alten Ratibor verstoß, wurde es von den Ratiborer Ratsherren blockiert. Wie der Autor zu Recht bemerkt, bleiben seine Thesen aufgrund der Unmöglichkeit ihrer Verifizierung im Bereich vorsichtiger Thesen. M. Stoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, S. 176–177.

¹⁶⁰ SU 6, Nr. 209, S. 168–169. K. Dola, *Szpitalę średniowiecznego Śląska*, RTŚOp 1, 1968, S. 239–292; N. Mika, *Bożogrobcy*, 419–424. Der Autor gibt zu Recht an, dass das Erscheinen einer neuen Kircheninstitution die Position der Pfarrgemeinde gefährden könnte (darum betraute er den Pfarrer mit der Seelsorge im Krankenhaus). Er nennt auch, dass der Beginn der Kirche des Ritterordens vom Heiligen Grab auf das Jahr 1292 datiert werden kann, obwohl erst das Jahr 1296 diese Sicherheit gibt (Erwähnung der Gottesdienste); G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 16–17, 91; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 86.

¹⁶¹ SU 6, Nr. 268, S. 216. In den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts wurden auf dem Gebiet der ehemaligen Neustadt Spuren von einem Friedhof gefunden, der auf das 14. Jh. datiert wird. AZP 101–40, 33, K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki*, S. 159.

¹⁶² SR 1301–1315, Nr. 2689, S. 21–22. Bis zum Ende des Krankenhauses im 16. Jh. kennen wir eine Reihe der Namen der Vorgesetzter des Krankenhauses und der Ordensbrüder: 1343 der Propst Tilo CDS 2, Nr. 40, S. 149; 1351 Vorgesetzter des Krankenhauses Jakub SR 1349–1454, Nr. 425, S. 151; 1357; Vorgesetzter des Krankenhauses Jan SR 1355–1357, Nr. 434, S. 182; A. Weltzel erwähnt auch im Jahre 1404 den Krankenhausrektor Rudolf, 1445 den Prior Jan Meltzer aus Grottkau (Grodków), 1467 die Brüder Paweł aus Ziegenhals (Glochofazy) und Jan und die Prioren Grzegorz und Jan Waserman, 1489 den Prior Wawrzyniec Grobig und in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts die Priore Jan Koziół, Hellebrandt und Johannes Rudel, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 475–476; in *Liber Albus* wurden von der Ratiborer Bruderschaft der Heiligen Jungfrau Mariä auch der Prior Grzegorz im Jahre 1463 und Maciej 1489 eingetragen. H. Schaffer, *Geschichte einer Liebfrauentempel seit dem Jahre 1343*, Ratibor 1883, S. XII;

¹⁶³ SR 1301–1315, Nr. 2690, S. 22 und *Das Formelbuch*, Nr. 97, S. 85–86, L.III, Nr. 26, S. 232–233. Diese Erwähnungen, die kein Datum beinhalten, können nur generell auf die Regierungszeit des Bischofs Heinrich von Würben datiert werden. N. Mika, *Bożogrobcy*, S. 422–423; Idem, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 125, notiert, dass es zum Streit zwischen dem Pfarrer und den Ritterorden vom Heiligen Grab, die Jan unterstützt haben, kommen könnte. Jan selbst konnte der Sohn des Ratiborer Vogtes Werner sein, der im Jahre 1313 erwähnt wurde, CDS 2, Nr. 13, S. 121–122. Die Angelegenheit sollte nur ein Teil eines größeren Konflikts zwischen den Vögten, die vom Ritterorden unterstützt wurden und dem Stadtrat, der vom Pfarrer unterstützt wurde. Die Gründung der Neustadt war ein Bestandteil des Konflikts. Es war wohl eher ein Konflikt zwischen den Bürgern und dem Pfarrer, wo die erstgenannten das Bildungsmonopol der Pfarrgemeinde brechen wollten und dabei Unterstützung beim Ritterorden suchten, der wiederum wegen Beerdigungen und Seelsorge in ihrem Krankenhaus mit der Pfarrgemeinde in Konflikt lag; G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 16.

¹⁶⁴ Kom. Gen, III 13672/1 *Situations-Plan der zur Oder Vor und Neustadt gehörigen Possessionen*, um 1844. Über die Dominikanermühle SU 3, nr 269, s. 177–8. Vgl. oben.

¹⁶⁵ SR 1301–1315, Nr. 2723, S. 31–32. Im Jahre 1303 bestätigte der Breslauer Bischof Heinrich die obige Schenkung und reservierte lediglich einen Teil der Einkünfte für den Vikar in Rudnik SR 1301–1315, Nr. 2750, S. 40–41.

¹⁶⁶ SR 1301–1315, Nr. 3178, S. 183–184; SR 1316–1326, Nr. 3664, S. 44. Die Einkünfte von der zweiten Mühle musste der Ritterorden vom Heiligen Grab mit dem Pfarrer der St. Nikolaus-Kirche in Altendorf (Stara Wieś) teilen. N. Mika, *Bożogrobcy*, S. 423.

¹⁶⁷ SR 1327–1333, Nr. 5240, S. 19; N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 424.

¹⁶⁸ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 475–476.

¹⁶⁹ N. Mika, *Bożogrobcy*, s. 423–424; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 476.

¹⁷⁰ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 476.

¹⁷¹ Rep. 111, Nr. 41.

¹⁷² Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 476.

¹⁷³ Noch im Jahre 1510 bestätigte der Herzog Valentin die Klosterprivilegien. N. Mika, *Bożogrobcy*, S. 424; A. Weltzel nennt als Datum das Jahr 1519, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 476

¹⁷⁴ So auf den Plänen: *Ratibor im Atlas Krieges Charte eines Theils des Oppelschen und Ratiborischen Fürstenthums*, F. Ch. De Wrede, 1748–1749, SBBerlin III C Kart N 15060; *Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Namens in Schlesien*, ca. 1750, SBBerlin SX 32777/a; *Ratibor mit nächsten Umgebungen*, ca. 1790, SBBerlin, SX 32777/6. Das Vorhanden einer Brücke wurde 1307 bestätigt, SR 1301–1315, Nr. 2932, S. 106 die wesentlich frühere Erbauung bleibt außer Zweifel, J. Nowakowa, *Rozmieszczenie*, S. 97; AZP 101–40, 112; S. Kuźniar-Niedzwiedzka, H. Nejowa, D. Woźniak, *Racibórz w pradziejach*, 51; J. Horwat, *Formowanie się miast*, S. 39 und Anhang 6.

¹⁷⁵ Neben den bereits zitierten Detailplan auch RO III 93 *Special Charte von der Stadt Rattibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist*, A. Wihreim, 1812; Generalkommission III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstädten und Ebvirons*, Barwig, 1843; RO III 96 *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, Gehlich, 1864.

¹⁷⁶ *Urbarze dóbr*, S. 164–165.

¹⁷⁷ Das Abbild der Kirche wurde in den Stadtpanoramen aus dem 18. Jh. erhalten, die eine barocke Kirche mit einem Turm und einem Dachreiter darstellen. Kartenvignette des Ratiborer Herzogtums, Museum in Ratibor, MRH 325 und BUWr. IV F 113b F. B. Werner, *Silesia in compendio seu Topographia*, B. 3, S. 105; Idem, *Scenographia urbium Silesiae*, S. 38.

¹⁷⁸ SU 3, Nr. 169, S. 177–178. Im Jahre 1377 übertrugen die Nonnen eine Mühle an Herzog Johann (sie wurde als Walkmühle verwendet) gegen die Miete von 4 Malter an Roggen von den Bauern des herzoglichen „Stadtfeldes“ (*Stadtfelt*) in Ratibor CDS 2, Nr. 60, S. 172–173.

¹⁷⁹ Die Frage des Herzogs- und später Schlossbesitzes in der Neustadt ist nicht eindeutig. Einerseits erstreckten sich im Jahre 1453 die städtischen Felder vom Krankenhaus des Ritterordens vom Heiligen Grab bis zu den Stadtmauern und bis nach Neugarten (Nowe Zagrody), AmRac. 1, Nr. 18, S. 18–19. Andererseits wird im Jahre 1664 in der Neustadt ein Hof verzeichnet, dessen Besitzer zur Fronarbeit gegenüber dem Schloss verpflichtet war, was die Kontinuität des Schlossbesitzes auf diesem Gebiet, gemäß der Pläne aus den 40er Jahren des 19. Jahrhunderts, bestätigen kann. AmRac. Nr. 35.

¹⁸⁰ CDS 2, Nr. 9–11 S. 112–113.

¹⁸¹ Im Jahre 1307 wird auch eine vogtsche Mühle erwähnt SR 1301–1313, Nr. 2932, S. 106, N. Mika, *Bożogrobcy*, S. 423, G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 37–38, die wahrscheinlich mit der aus späteren Quellen bekannten vierrädrigen Stadtmühle identisch war.

¹⁸² Mikołaj war der Sohn eines unehelichen Sohnes von Ottokar II. Přemysl, der ca. 1318 mit Anna, der Schwester von Lestko, vermählt wurde. F. Chocholatý, *Genealogie opavských Přemyslovců 1255–1525, Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze*, Praha 1978; K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, S. 540–541. Die Übertragung des Lehens an die Troppauer Herzöge ohne Berücksichtigung der Piastenherzöge rief Widerspruch fast aller ober-schlesischen Herzöge hervor, besonders des Herzogs Bolko II. von Falkenberg. Die protestierenden Herzöge verzichteten schließlich auf die Rechte für das Herzogtum Ratibor im Tausch gegen die Verleihung der früher von Herzog Lestko verpfändeten Städte Cosel (Koźle) und Gleiwitz (Gliwice), *Historia Śląska*, B. I, *Do roku 1763*, unter Red. K. Maleczyńskiego, Teil I *Do połowy XIV w.*, W. Holubowicz, K. Maleczyński, Wrocław 1960, S. 563.

¹⁸³ Geherrscht haben nacheinander: Johann I. (1366–1379), Johann II. „der Eiserne“ (1382–1424, bis 1382 unter Vormundschaft seiner Mutter Herzogin Anna), Wenzel I. und Nikolaus V. gemeinsam (1424–1437), Wenzel I. allein (1437–1456), Johann III. (1456–1493), Nikolaus VI. (1493–1506), Johann IV. (1506), Valentin (1506–1521).

¹⁸⁴ G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 108–122; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 70–76.

¹⁸⁵ *Ratiborer Chronik*, S. 116; G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 122; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 85–86; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 71.

¹⁸⁶ *Ratiborer Chronik*, S. 116; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 92; G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 123; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 73. Das Heer zog nach Böhmen, weil es den böhmischen Thron für den Prinzen Kasimir zu gewinnen versuchte, was aber gescheitert ist, siehe u.a. R. Heck, *Tabor a kandydata jagiellońska w Czechach (1438–1444)*, Wrocław 1964 S. 26–40.

¹⁸⁷ W. Dziewulski gibt für die Zeit der Lokalisation der Stadt die Anzahl von 155 Häusern und ca. 900 Bewohner. Vgl. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 79, 105. W. Kuhn wiederum zählte Ratibor zu der Gruppe der Großstädte mit 300 Häusern, was mit der Annahme von 5 Personen pro Haus eine Bevölkerungszahl von ca. 1.500 ergeben würde, siehe T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV w.*, Wrocław 1958, S. 144–145.

¹⁸⁸ *Henricus Pauper*, S. 83. In der Aufzeichnung befinden sich lediglich größere Städte, was darauf hindeutet, dass diese Städte als Einzugsorte des Peterspfennig aus den umliegenden Gebieten dienten, worauf die Erwähnung hinweist, dass Glogau (Głogów) 8 Denar *pro sola civitate*, und Oberglogau (Głogówek) 7 Denare *pro se et aliis civitatibus* zahlten.

¹⁸⁹ *Henricus Pauper*, S. 91. Zum Vergleich zahlten Liegnitz (Legnica) und Schweidnitz (Świdnica) jeweils 1 Goldmark, Löwenberg (Lwówek Śląski) 1 Goldmark bis auf ½ Lot, Frankenstein (Ząbkowice) 3 Mark und 1 Vierdung, Neisse (Nysa) 4 Mark Groschen, Brieg (Brzeg) 7 Denare, Münsterberg (Ziębice) 4 Mark Groschen und 1 Vierdung, Reichenbach (Dzierżonów) 2 Mark, Glogau (Głogów) 8 Mark, Neumarkt (Środa Śląska) 4 Denare, Cosel (Koźle) und Gleiwitz (Gliwice) je 5 Mark.

¹⁹⁰ T. Ładogórski, *Studia*, S. 145; B. Kloch, *Kościół*, S. 62; Meinung, dass die Angaben über den Peterspfennig sich nicht nur auf die Stadt beziehen: G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 34–35; einer entgegengesetzten Meinung waren: A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 72, N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 131, W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 79 und E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Matusecki, *Racibórz*, S. 72.

¹⁹¹ SR 1334–1337, Nr. 5408 S. 37.

¹⁹² APKatowice-Racibórz, KK, Nr. 2 S. 15r; CDS 2, Nr. 60 S. 166–168; CDS 2, Nr. 62 S. 169–170; Nr. 63 S. 170–171, Nr. 64 S. 171; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 80; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 79, 105.

¹⁹³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 105, Anmerkung 57 nahm 4,5 Personen pro Haus an und Gesamtbevölkerungszahl von ca. 2.000.

¹⁹⁴ Den Bevölkerungsrückgang in Ratibor zwischen den 14. und 16. Jh. um 1/3 bemerkte N. Mika, *Ustrój miejski*, S. 131.

¹⁹⁵ Das im 14. Jh. entstandene Buch wurde 1688 abgeschrieben, siehe H. Schaffer, *Geschichte*, S. 138–158; A. Barciak, „*Literati et laici*“ w *Liber Albus Bractwa Literackiego Najświętszej Marii Panny w Raciborzu w średniowieczu*, „*Acta Univeristatis Wratislaviensis*“ No 3080, Historia 177, 2008, S. 229 u.f.

¹⁹⁶ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 80–81. G. Hyczel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 69, meinte, dass alle Bürger aus der Zeit des 14. und 15. Jahrhunderts, die als Mitglieder der Stadtverwaltung genannt wurden, können als Deutsche betrachtet werden; siehe auch seine Bemerkungen über die Dominanz des Deutschtums auf Grundlage bekannter Erwähnungen über die Bürger, ibidem, S. 78–88.

¹⁹⁷ Tabelle ausgearbeitete auf der Grundlage Rep. 111, Nr. 9, 17, 50, 55, 59; AmRac 6, 8, 9, 16, 70; CDS 2, Nr. 21, 22, 23, 25, 29, 31, 33, 34, 38, 42, 43,

- 46, 49, 53, 66, 68, 69, 74, 75, 76, 78, 88, 93, 100 und S. XXXI–XLIV; SR 1316–1326, Nr. 3713; SR. 1327–133 Nr. 4963, 5179, 5340, ; SR 1334–1337, Nr. 5834; SR 1338–1342, Nr. 6747, 6836; *Registrum*, Nr. 308, 357 und G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, S. 7, 30, 61, 68, 77
- ¹⁹⁸ CDS 9, Nr. 426, S. 61. Der Jude Muscho wurde auch 1383 in Brieg (Brzeg) als Gläubiger dortiger Bürger erwähnt. Man kann nicht ausschließen, dass er dort wohnhaft war, *ibid.*, Nr. 454, S. 56.
- ¹⁹⁹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 109; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 82 setzte sie mit der heutigen ulica Lecznicza (Krankenhausstraße) gleich; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62. M. Kutzner, *Racibórz*, S. 19 lokalisierte die Judengasse (ul. Żydowska) östlich der Pfarrkirche (spätere Oberzborstraße, ul. Zborowa); E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Malusecki, *Racibórz*, S. 40, stellten fest, dass die Judengasse (ul. Żydowska) die spätere Wollenwebergasse (*Salzgasse*), heute ul. Solna darstellte.
- ²⁰⁰ *Ratiborer Chronik*, S. 117.
- ²⁰¹ Folgende Jahresdaten werden genannt: 1444, 1455 und 1495. A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 109; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 82; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 19 vermutete, dass die Synagoge bereits im 14. Jh. funktionierte; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Malusecki, *Racibórz*, S. 40 lokalisierten die Synagoge in der Krankenhausstraße (ul. Lecznicza).
- ²⁰² AP Katowice-Racibórz, AmRac1, Nr. 21, S. 22–26, AmRac5, Nr. 21 S. 15–18; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 109; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 75; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 75; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 130.
- ²⁰³ SU 6, Nr. 90 S. 75–77.
- ²⁰⁴ SR 1301–1315, Nr. 2932 S. 106; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 70.
- ²⁰⁵ SR 1301–1315, Nr. 3048 S. 141–142; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 77.
- ²⁰⁶ SR 1316–1326, Nr. 4165 S. 193; CDS 2, Nr. 23 S. 130–131; SR 1327–1333, Nr. 4963 S. 102, Nr. 5026 S. 122–123; CDS 2, Nr. 25 S. 132; SR 1338–1342, Nr. 6747 S. 216; RS 1, Nr. 426 S. 154; CDS 2, Nr. 42 S. 150; RS 2, Nr. 288 S. 104, Nr. 407 S. 144; CDS 2, Nr. 43 S. 151–152; RS 2, Nr. 780 S. 340–341; CDS 2, Nr. 46 S. 153–154; AmRac 6; CDS 2, Nr. 61 S. 168–169; AmRac1, Nr. 16 S. 16–17, AmRac5, Nr. 16 S. 12; CDS 2, Nr. 69 S. 176–177; CDS 2, Nr. 74 S. 182–183; CDS 2, Nr. 43 S. 36–39; CDS 2, S. XXXI–XLIV; CDS 2, Nr. 78 S. 185; *Ratiborer Chronik*, S. 118, 125; AmRac 8; *Liber Albus*, [in:] H. Schaffer, *Geschichte*, S. I–XV, XXVII–XXXII; G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, S. 7–8, 30, 61, 67, 77–78; *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 98–107, A. Barciak, *Mieszczanie raciborscy w średniowieczu*, [in:] Spółeczeństwo Polski średniowiecznej, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 2007, S. 113–134.
- ²⁰⁷ Rep 35, Nr. 154 k. 4v, 5v, 8, 9.
- ²⁰⁸ Rep 35, Nr. 154 k. 3v, Karte nicht nummeriert nach k. 3, 4, 4v, 5, 5v, 7v Leinweber; k. 6, 7v, 9, 15, 16v, 17 Tuchmacher.
- ²⁰⁹ Rep 35, Nr. 154 k. 2, 2v, 6v, 8, 9v, 12, 12v.
- ²¹⁰ Rep 35, Nr. 154 k. 2, 6, 11v, 13, 14, 17.
- ²¹¹ Rep 35, Nr. 154 k. 2v, 11, 13, 13v, 15, 15v.
- ²¹² Rep 35, Nr. 154 k. 14v, 14v–15, 15v.
- ²¹³ Rep 35, Nr. 154 k. 7v, 8, 13.
- ²¹⁴ Rep 35, Nr. 154 k. 11v, 12v, 15v.
- ²¹⁵ Rep 35, Nr. 154 k. 7, 7v, 15.
- ²¹⁶ Rep 35, Nr. 154 k. 3, 13.
- ²¹⁷ Rep 35, Nr. 154 k. 2, 12.
- ²¹⁸ Rep 35, Nr. 154 k. 16, 16v.
- ²¹⁹ Rep 35, Nr. 154 k. 6v, 7v, 8v, 14.
- ²²⁰ A. Weltzel entdeckte im städtischen Grundbuch von 1532 eine ganze Reihe von Handwerksbezeichnungen, über die wir mit Sicherheit sagen können, dass sie von den Stadtbewohnern ausgeübt wurden, jedoch im diesen Grundbuch nicht erwähnt worden sind. A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 118.
- ²²¹ Über das Rechtssystem der Stadt: G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 64–70; N. Mika, *Ustrój miejski Racibórz*, S. 126 ff.
- ²²² A. Barciak, *Dziedziczni wójtowie Raciborscy*, S. 477–487.
- ²²³ CDS 2, Nr. 23 S. 130–131 mit dem falschen Datum, vgl. Regest SR 1316–1326, Nr. 4165 S. 193.
- ²²⁴ SR 1327–1333, Nr. 4963 S. 102.
- ²²⁵ CDS 2, Nr. 25 S. 132; SR 1327–1333, Nr. 5240 S. 174 (Jahr 1333).
- ²²⁶ CDS 2, Nr. 38 S. 146–147; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 75; N. Mika, *Ustrój miejski Racibórz*, S. 127.
- ²²⁷ CDS 2, Nr. 42 S. 150.
- ²²⁸ RS 2, Nr. 780 S. 340–341; CDS 2, Nr. 46 S. 153–154.
- ²²⁹ CDS 2, Nr. 61 S. 168–169.
- ²³⁰ AmRac1, Nr. 16, S. 16–17, AmRac5, Nr. 16, S. 12.
- ²³¹ CDS 2, Nr. 74 S. 182–183.
- ²³² Der Reihe nach in den Jahren: 1356 CDS 2, Nr. 38 S. 32–33; 1361 Nr. 49 S. 156; 1363 Nr. 53 S. 32–33; 1375 Nr. 60 S. 166–168; 1377, Rep 111, Nr. 9; 1379 CDS 2, Nr. 68 S. 175–176 und 1385 CDS 2, S. XXXI–XLIV.
- ²³³ In der Literatur wird angenommen, dass es sich im Jahre 1413 ereignete: G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 70; J. Kwak, *Miasta*, 67; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 128–129; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 71; A. Barciak, *Dziedziczni wójtowie Raciborscy*, S. 487.
- ²³⁴ CDS 2, Nr. 78 S. 185.
- ²³⁵ Rep. 111, Nr. 32.
- ²³⁶ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 74; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 71; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Malusecki, *Racibórz*, S. 43, geben das Jahr 1393 an, was wahrscheinlich ein Schreibfehler ist, da dieses Datum nicht zu den Regierungsjahren von Johann I. passt. Die Autoren geben auch an, dass wahrscheinlich mit der Verleihung der völligen Gerichtsbarkeit (einschließlich der Todesstrafe) der Wehrturm, der auch Gefängnisturm hieß, von innen geschlossen wurde.
- ²³⁷ Kwak, *Miasta*, 69–70; Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, 76; Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 71, 75.
- ²³⁸ AmRac1, No. 19: 19–21, AmRac5, No. 16: 12.
- ²³⁹ AP Katowice-Racibórz, *Akta miasta Raciborza* 18/3, AmRac1, No. 22: 26–27; AmRac5, No. 22: 18; Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 75.
- ²⁴⁰ AmRac1, No. 21: 22–26, AmRac5, No. 21: 15–18; Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 109; Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 75; Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 130; Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 75, 82.
- ²⁴¹ SR 1334–1337, Nr. 5408 S. 37; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 47–48; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 8, 45, 50; *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 341–342, B. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Breslau 1940, S. 85–86.
- ²⁴² KZSP, S. 37; *Architektura gotycka*, S. 197–198; P. Newerla, G. Wawoczny nehmen an, dass nach 1300 die Kirche wiederaufgebaut wurde und nur das Presbyterium ein neues Element darstellte, *Historia kościoła i parafii*, S. 27.
- ²⁴³ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 77; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62; *Katalog zabytków*, S. 37; *Architektura gotycka*, S. 197; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 84; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Malusecki, *Racibórz*, S. 112.
- ²⁴⁴ Rep. 111, Nr. 50; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 338–339.
- ²⁴⁵ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 77; *Katalog zabytków*, S. 37; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Malusecki, *Racibórz*, S. 112–113; P. Newerla, G. Wawoczny, *Historia kościoła i parafii*, S. 52 ff.
- ²⁴⁶ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 79; *Katalog zabytków*, S. 37.
- ²⁴⁷ Rep. 111, Nr. 32, 36; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 36, 43, 49–50; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 80; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 58, 109, 119, 220; *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 335, 422–427. Die Erhebung der Pfarrkirche in den Rang eines Kollegiatstift bestätigte Herzog Johann II. im Jahre 1422 und verlieh zusätzlich den Rückkaufzins von 13 Mark und 16 Groschen, den er von den Ratiborer Stadträten erwarb. Im Jahre 1426 wurden 3 neue Kanonikate gegründet. Der Abt von Groß Rauden (Rudy) Mikołaj bestätigte die neue Stiftung, nachdem er sich auf päpstliche Anordnung mit den Gründern der Verlegung des Kollegiatstifts vertraut gemacht hat, Rep. 111, Nr. 38; CDS 2, Nr. 54 S. 55 und Nr. 58 S. 59; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 336–341, 536
- ²⁴⁸ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 335–336.
- ²⁴⁹ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 91–92.
- ²⁵⁰ Die Informationen über die *scholares* in Ratibor erscheint während des Streits um die Schule am Kloster des Ritterordens vom Heiligen Grab zu Jerusalem in der Neustadt, vgl. oben; *Das Formelbuch*, Nr. 111 S. 98; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 500; J. Kloczowski, *Dominikanie*, S. 92, 112–113; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 409; *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 327, 453–454, 536.
- ²⁵¹ *Liber Albus*, H. Schaffer, *Geschichte*, S. I.
- ²⁵² Rep. 111, Nr. 9; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 331–332, 536; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 414; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 100; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 76–77.
- ²⁵³ Rep. 111, Nr. 17; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 334, gibt an, dass sie bereits 1389 stattgefunden hat und 1396 vom Breslauer Bischof Wenzel von Liegnitz bestätigt wurde.
- ²⁵⁴ Rep. 111, Nr. 19.
- ²⁵⁵ N. Mika, *Racibórz w obliczu zagrożenia*, S. 43–44; A. Weltzel, gibt an, dass im Jahre 1445 die Altäre des hl. Marcellus, hl. Lorenz und hl. Nikolaus mit dem Zins von 4 Mark vom Rathaus durch einen Ratiborer Bürger ausgestattet wurden, *Geschichte der Stadt Ratibor*
- ²⁵⁶ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 84.
- ²⁵⁷ Rep. 111, Nr. 59.
- ²⁵⁸ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 58, 110; *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 342–343, 349.
- ²⁵⁹ SR 1334–1337, Nr. 5351 S. 17; H. Schaffer, *Geschichte*, S. 12–14; B. Kloch, *Miasta*, S. 145; P. Newerla, *Bractwo literackie*, [in:] *Dzieje parafii*, S. 212–215; A. Barciak, „*Literati et laici*“, S. 229.
- ²⁶⁰ Rep. 305/I Nr. 140, Bd. XX S. 117–118; H. Schaffer gibt an, dass die Zinsverleihung mit dem Altar der Bruderschaft in der Pfarrkirche zusammenhing. Dieser Altar wurde bereits in den Jahren 1461 und 1493 erwähnt. Den nächsten Altar mit dem Recht auf Schirmherrschaft der Bruderschaft stiftete der Kanoniker Paul (Pawel) im Jahre 1470, *ibidem*, 188–189; es ist nicht ausgeschlossen, dass sich die Erwähnung von Weltzel über den Erhalt durch die Bruderschaft des Jahreszinses von 5 Florenen im Jahre 1470 auf diese Tatsache bezieht, vgl. A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 58; siehe auch *idem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 333, 344.
- ²⁶¹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 344.
- ²⁶² Rep. 305/I Nr. 140, Bd. XX S. 85; es sei nicht auszuschließen, dass es sich um das gleiche Haus handelt, das in H. Schaffer, *Geschichte*, S. 87–88 erwähnt wurde, in dem er sich auf die Urkunde des Breslauer Bischofs Johann V. Thurzo von 1519 beruft, *ibidem*, S. 197–198; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 347–348.
- ²⁶³ Vgl. oben.
- ²⁶⁴ SR 1338–1342, Nr. 6836 S. 240; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 33; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 410; *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 328.
- ²⁶⁵ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 330.
- ²⁶⁶ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 58; *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 342–343.
- ²⁶⁷ A. Weltzel gibt an, dass der Garten 40 x 10 Ruten misste und zur Kirche bis 1832, also bis zur Anlegung eines Friedhofes gehörte, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 102, *ibidem*, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 350.
- ²⁶⁸ T. Wardenga gibt an, dass das Krankenhaus und sie Kapelle zum Fronleichnam 1643 gestiftet wurden, T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 120; A. Weltzel gibt an, dass die Fronleichnam-Kirche vor dem Jahr 1489 entstand und bei der Gelegenheit des Stadtfeuers erwähnt wurde. Sie wurde vom Feuer im Jahre 1574 zerstört und an der alten Stelle wiederaufgebaut, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 569–570.
- ²⁶⁹ CDS 2, Nr. 93 S. 200–202; N. Mika, *Bożogrobcy*, S. 425; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 566.

²⁷⁰ CDS 2, Nr. 100 S. 209–210; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 566.

²⁷¹ *Ratiborer Chronik*, S. 125; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 123; G. Wawoczny, *Katakizmy*, S. 15; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 47, geben das Jahr 1490 an. Die Kirche und das Krankenhaus zum Fronleichnam lagen in der Salzstraße (ulica Solna), zwischen der Braustraße (ulica Browarna) und der Rosengasse (ulica Różana), T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 120.

²⁷² KZSP, S. 42–43; *Architektura gotycka*, S. 197.

²⁷³ CDS 2, Nr. 57 S. 164; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 497; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 455; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 99.

²⁷⁴ P. Newrla, *Opowieści o dawnym Raciborzu*, S. 63–66.

²⁷⁵ CDS 2, S. XVII; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62 — laut Autor lag das Badehaus am Ufer der Oder; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 456.

²⁷⁶ K. Kozłowska, *Sprawozdania z ratowniczych badań wykopaliskowych na rynku w Raciborzu, województwo katowickie*, BanGSiZP 2000a, S. 187. Eine Mauer gleicher Konstruktion wurde 2005 am Dominikanerplatz, nördlich der Kirche, entdeckt. Beide Mauern bilden wahrscheinlich die Überreste der Umzäunung des dominikanischen Anwesens in der Stadt. R. Reznar, R. Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne na terenie pl. Dominikańskiego w Raciborzu*, "Zprawodaj Ostravskeho Muzea" 16, 2009.

²⁷⁷ CDS 2, Nr. 16 S. 124–126.

²⁷⁸ CDS 2, Nr. 57 S. 164; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 500; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 455.

²⁷⁹ Im Jahre 1358 10 Mark für Gottesdienste am Hauptaltar CDS 2, Nr. 50 S. 156–158, Nr. 51 S. 159–160, und 1375 weitere 9 Mark für Gottesdienste am neu gestifteten Nebentalar, die vom Schornsteinzins aus Ratibor gezahlt wurden, KK, Nr. 2 S. 15r, CDS 2, Nr. 60–64 S. 166–171; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 455, A. Barciak, *Mendykanci*, S. 496–7; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, S. 73–74; J. Kłoczowski, *Dominikanie*, S. 89–90.

²⁸⁰ CDS 2, Nr. 61 S. 168–169; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 455.

²⁸¹ CDS 2, Nr. 73 S. 181–182; Nr. 74 S. 182–183; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 456.

²⁸² CDS 2, Nr. 75 S. 183; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 456.

²⁸³ CDS 2, Nr. 81 S. 187–188.

²⁸⁴ Rep. 110, Nr. 11; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 546, nennt Woinowitz (Wojnowice); ibidem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 458.

²⁸⁵ CDS 2, S. XVII–XIX, A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498; G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, S. 78, 90; idem., *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 99–100; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 102; idem., *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 457.

²⁸⁶ [Der Prior und das Konvent dürfen:] ...*ty domky predati neb dati lidem hodnym w diedicztwie aby gie sobie stawieli im wssym obyčajem a w teeze prawo yako gine domy na teeze vliczy Oderne gsu warazene, ...* CDS 2, Nr. 103 S. 212–213; AmRac1, Nr. 20 S. 21–22; AmRac5, Nr. 20 S. 14–15; KK, Nr. 17 S. 36r–37v; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 60–61; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 457. Die Akten der Herzogskammer bezeichnen die Parzelle an der Ostseite der Oderstraße, gleich an der Stadtmauer und 4 Parzellen in direkter Nachbarschaft der Kirche als Dominikanerhäuser. APKatowice-Racibórz, KK, Nr. 1109, 1111, 1115, 1117, 1118. Die Analyse der städtischen Grundbücher aus dem 16. Jh. erweckt jedoch Zweifel, ob die Größe der Parzellen den aus dem 15. Jh. bekannten Dominikanerhäusern genau entspricht. Vgl. unten.

²⁸⁷ CDS 2, S. XVII; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 456; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62 platziert das Badehaus am Oderufer; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498.

²⁸⁸ CDS 2, Nr. 69 S. 176–177; Nr. 70 S. 177; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 102; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 456.

²⁸⁹ Rep. 110, Nr. 3; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 171; idem., *Geschichte der Stadt Ratibor*, 454–455.

²⁹⁰ SR 1327–1333, Nr. 5179 S. 172; CDS 2, Nr. 25 S. 132; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, S. 69; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 489; der Garten konnte an der Stelle des späteren Hauses am Ende der Jungferstraße (ulica Panieńska) gelegen sein, gegenüber der Kirche im 19. Jh., das als Musikantenhaus der Dominikanerinnen bezeichnet wurde, KK, Nr. 1089 und T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 241–242.

²⁹¹ CDS 2, Nr. 68 S. 175–176; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 498; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 91; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 455. Im Jahre 1500 wurde den Nonnen erlaubt, zwei Beichtväter zu haben, KK, Nr. 2 S. 4r.

²⁹² KK, Nr. 2 S. 15r; CDS 2, Nr. 60 S. 166–168; CDS 2, Nr. 62 S. 169–170; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 499; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 494–495.

²⁹³ CDS 2, Nr. 63–64 S. 170–171; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 497–498; J. Kłoczowski, *Dominikanie*, S. 89–90; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 494–495.

²⁹⁴ SR 1327–1333, Nr. 5026 S. 122–123; CDS 2, Nr. 25 S. 132; Rep. 111, Nr. 59; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 497; B. Nowak, *Najstarsze uposażenie*, S. 69; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 62, laut dem Autor handelt es sich um Altendorf (Stara Wieś).

²⁹⁵ CDS 2, Nr. 53 S. 161–162; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 66; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 493 Laut Weltzel in diesem und in nächstem Fall handelt es sich um Gebiete des späteren Vorwerks der Dominikanerinnen vor dem Großen Tor.

²⁹⁶ CDS 2, Nr. 69 S. 176–7.

²⁹⁷ Ibidem.

²⁹⁸ CDS 2, Nr. 71 S. 178.

²⁹⁹ CDS 2, Nr. 71 S. 178–179; A. Barciak, *Mendykanci*, S. 496; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 38–39; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 100,

495. Der Kauf dieser Gärten wurde 1456 durch den Herzog von Troppau-Ratibor Wenzel bestätigt, mit Ausnahme des sechsten Gartens in der Waldgasse neben dem Wald. Den sechsten Garten kaufte nämlich der Ratiborer Landrat Jan Dolański, dem auch die Nonnen auf Bitte des Herzogs den Zins von 1 Mark aus diesem Garten verkauften. Im Tausch dagegen verlieh der Herzog den Nonnen den Zins in Höhe von 1 Mark aus Altendorf (Stara Wieś). CDS 2, Nr. 84 S. 189–191; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 34, 50; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 58, 102; idem., *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 100, 497–498.

³⁰⁰ CDS 2, S. XXXI–XLIV.

³⁰¹ G. Hyckel, *Die Ratiborer Metallhandwerker*, S. 90.

³⁰² So G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 60 ohne Angabe der Quelle. Wahrscheinlich Maciej Nos aus Grabow (Grabów).

³⁰³ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 109; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 73.

³⁰⁴ CDS 2, Nr. 68 S. 175–176; T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 224–225.

³⁰⁵ *Registrum*, Nr. 268 S. 87.

³⁰⁶ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 59.

³⁰⁷ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 112; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 60.

³⁰⁸ J. Kwak, *Miasta*, S. 70; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 76; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 75. Im Jahre 1520 bestätigte Herzog Valentin seinen Höflingen in Ratibor die Befreiung von den Stadtabgaben und der städtischen Gerichtsbarkeit, A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 111; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 60.

³⁰⁹ SR 1316–1326, Nr. 4165 S. 193; CDS 2, Nr. 23 S. 130–131; SR 1327–1333, Nr. 4963 S. 102.

³¹⁰ SR 1327–1333, Nr. 5072 S. 139; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 104–105.

³¹¹ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. XVI.

³¹² CDS 2, Nr. 74 S. 182–183; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83.

³¹³ AmRac1, Nr. 16 S. 16–17, AmRac5, Nr. 16 S. 12; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 80; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 74.

³¹⁴ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 107.

³¹⁵ CDS 2, Nr. 66 S. 172–173; KK, Nr. 2 S. 3r–3v; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 14; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 105; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 34; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 77; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 76–77.

³¹⁶ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 19.

³¹⁷ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 59–60; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 105–106.

³¹⁸ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 60.

³¹⁹ Am 25. Juli 1330 übertrug Siegfried Salzschenker seinen Erben Peter und Nikolaus 2 Hufen samt Zinsen von Gärten außerhalb der Stadt, siehe SR 1327–1333, Nr. 4963 S. 102; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 33.

³²⁰ CDS 2, Nr. 71 S. 178–179; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 73; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 38.

³²¹ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 102.

³²² Rep. 111, Nr. 55.

³²³ CDS 2, S. XXIV–XXVI.

³²⁴ Rep. 111, Nr. 59.

³²⁵ AmRac1, Nr. 24 S. 28, AmRac5, Nr. 24 S. 19–20; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 114; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 76; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 77–78.

³²⁶ *Ratiborer Chronik*, S. 115.

³²⁷ AP Katowice-Racibórz, AmRac1, Nr. 18 S. 18–19, AmRac5, Nr. 16 S. 12; G. Hyckel stellte aufgrund Quellenforschung das Vorhanden im Jahre 1532 von 4 Teichen fest. G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 63; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 95–97 und W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 74 nahmen den folgenden ungefähren Standort der Teiche an: 1. In der Nähe des Krankenhauses, neben der Ringstraße um die Stadt von dem Odetor bis zum Neuen Tor, bis zum Garten von Anlauf (vormals Sanders), entlang der Straße auf dem Staudamm und bis zum neuen Doctorgang; 2. Ab dem Garten von Anlauf bis zum Garten von Hilmers, entlang der Straße zum Schützenhaus und von dort bis zu der Straße, die zur Oder führt; 3. Ab dem Garten von Hilmers entlang der Äcker in Neugarten (Nowe Zagrody), neben dem neuen Friedhof bis zum Hügel, von dort aus in Richtung der Oder und bis an die Ecke des alten Doctorgang, von dort aus zurück in die Nähe des neuen Schützenhauses bis zum neuen Doctorgang; 4. Oberhalb des dritten Teiches, entlang der Äcker in Neugarten (Nowe Zagrody) bis zum Ende von Neugarten bis an die Weide, von dort aus entlang des alten Doctorgang bis an seine Ecke.

³²⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 85.

³²⁹ M. Kutzner, *Racibórz*, 22–23.

³³⁰ Rep. 35 Nr. 151 k. 25 und Nr. 154 k. 26; J. Kwak, *Miasta*, S. 112.

³³¹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 121.

³³² *Ratiborer Chronik*, S. 115; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 122; G. Wawoczny, *Katakizmy*, S. 56; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 47.

³³³ *Ratiborer Chronik*, S. 117; G. Wawoczny, *Katakizmy*, S. 56.

³³⁴ *Ratiborer Chronik*, S. 118–119; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 100; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 123; J. Kwak, *Miasta*, S. 192.

³³⁵ *Ratiborer Chronik*, S. 115; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83.

³³⁶ *Architektura gotycka*, S. 197–198; KZSwP, S. 37, 42.

³³⁷ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 16.

³³⁸ *Ratiborer Chronik*, S. 117; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 122; G. Wawoczny, *Katakizmy*, S. 15; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 88; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 47.

³³⁹ *Ratiborer Chronik*, S. 117; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 90; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 16, 119. M. Kutzner gibt an, dass das Stadtfeuer Wehrtürme und Stadttore zerstört wurden: das Neue Tor und das Odetor;

G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 122; G. Wawoczny, *Katakлизmy*, S. 15; *Katalog zabytków*, S. 51; *Architektura gotycka*, S. 197; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 47.

³⁴⁰ *Ratiborer Chronik*, S. 118; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 94; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 123; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 47.

³⁴¹ *Ratiborer Chronik*, S. 125; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 105; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 16; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 123; G. Wawoczny, *Katakлизmy*, S. 15, nennt auch, dass es zu kleineren Bränden in den Jahren 1477 und 1487 kam; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 47. Häuser des Kollegiatstifts befanden sich gegenüber der Kirche in der Domkapitelstraße (ul. Kapitulna) T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 291–298, 321–322, 388, 430; KK, Nr. 1156, 1155, 1258, 1255, 1179, 1147.

³⁴² *Ratiborer Chronik*, S. 125; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 123; G. Wawoczny, *Katakлизmy*, S. 15; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 47, geben das Jahr 1490 an. Die Kirche und das Krankenhaus zum Fronleichnam befanden sich in der Salzstraße (ulica Solna), zwischen den Braustraße (ulica Browarna) und Rosenstraße (ulica Różana) T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 120.

³⁴³ *Ratiborer Chronik*, S. 126; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 16, 21; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 123; G. Wawoczny, *Katakлизmy*, S. 16; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, S. 46.

³⁴⁴ *Ratiborer Chronik*, S. 117.

³⁴⁵ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 50.

³⁴⁶ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 39. Ebenfalls W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 86, nahm an, dass das Schloss in der Ratiborer Burg bereits im 12. Jh. existierte.

³⁴⁷ SU 2, Nr. 295 S. 176–177.

³⁴⁸ Ältere Literaturquellen nahmen an, dass gemauerte Befestigung des Schlosses frühestens in den 80er Jahren des 13. Jahrhunderts entstanden seien. KZSP, S. 36–37; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 48–49; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, Warszawa 1985 (msp w ŚWKZ) S. 39. Archäologische Untersuchungen in den 80er und 90er Jahren des 20. Jh. verlegten das Entstehungsdatum der ältesten Mauerfragmente auf Mitte des 13. Jh., W. Niewalda, M. Filipowicz, A. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Mury obronne odcinek pld.-zachodni*, 1989, (msp w ŚWKZ), S. 8; G. Wawoczny, *Ostróg*, S. 12.

³⁴⁹ SU 3, Nr. 252

³⁵⁰ J. Długosz, *Lib. VII*, S. 244–246. Über den Streit zwischen dem Bischof und dem Herzog siehe T. Silnicki, K. Gołąb, *Arcybiskup Jakub Świnka i jego epoka*, Warszawa 1956, S. 193 ff.; W. Semkowicz, *Nieznany testament Tomasa II biskupa wrocławskiego*, „Collectanea Theologica” 17, 1936, S. 263–272. Im Jahre 1293 wurde der Ratiborer Kanoniker Tilo erwähnt CDS 1, Nr. 21 S. 20. Die Stiftung der Kapelle könnte ein Teil des Kompromisses mit Herzog

Heinrich sein, der im Jahre 1288 das Heiligkreuz-Kollegiatstift auf dem Breslauer Schloss stiftete. A. Grzybowski, *Kaplica zamkowa w Raciborzu*, KAIU, 39, 1994, S. 244

³⁵¹ M. Kutzner, *Studium nad kulturą artystyczną Raciborza*, [in:] *Szkice z dziejów Raciborza*, S. 372; Idem, *Trzynastowieczna kaplica zamku w Raciborzu*, RHS 17, 1988, S. 52; A. Grzybowski, *Kaplica zamkowa*, S. 245.

³⁵² KZSP, S. 34; *Architektura gotycka*, S. 197; A. Grzybowski, *Kaplica zamkowa*, S. 248–249.

³⁵³ KK, Nr. 17, S. 30r–31v; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 421.

³⁵⁴ Rep. 111, Nr. 25; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 43, 52; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 109, 447; idem., *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 421.

³⁵⁵ Rep. 111, Nr. 26–27.

³⁵⁶ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 422.

³⁵⁷ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 422–427. Über die Zerstörung der Kapelle siehe W. Niewalda, M. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Kościół*, S. 59. Den Grund für die Verlegung des Kollegiatstifts in die Stadt kann man auch mit dem Bedeutungsverlust des Schlosses als herzogliche Residenz verbinden. M. Kutzner, *Racibórz*, S. 60,

³⁵⁸ Rep. 111, Nr. 32, 36; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 36, 43, 49–50; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 80; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 58, 109, 119, 220; idem., *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 335, 422–427.

³⁵⁹ *Katalog zabytków*, S. 32–33; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, S. 43–46; W. Niewalda und M. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Budynek mieszkalny „D”*, S. 1–3, 20–25, 27; W. Niewalda, M. Filipowicz, A. Filipowicz, *Zamek w Raciborzu. Mury obronne 1*, S. 8; Idem, *Zamek w Raciborzu. Kościół 1*, S. 58–62.

³⁶⁰ G. Wawoczny, *Ostróg*, S. 19; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte*, S. 37; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 129, auf der Grundlage von einer Urkunde von 1476; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 86; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, S. 33.

³⁶¹ A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 348; Idem *Chronik der Parochie Ostrog bei Ratibor*, Ratibor 1882, S. 7; *Ratiborer Chronik*, S. 126; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 21.

³⁶² CDS 2, S. XXIV–XXVI.

³⁶³ Rep. 35, Nr. 151 und 154.

³⁶⁴ A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, S. 49–50; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 62; *Katalog zabytków*, 33; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 332.

³⁶⁵ M. Kutzner, *Racibórz*, S. 21; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 63. G. Hyckel gibt an, dass das Kloster an einer Brücke erbaut wurde; G. Wawoczny, *Katakлизmy*, S. 16; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 80, 86; A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek 1*, S. 33–34, 46; E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz und B. Małusecki, *Racibórz*, S. 36, 59, 98; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 343; Idem, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 275.

ROZWÓJ MIASTA RACIBORZA W LATACH 1532–1812

W okresie władzy Habsburgów nad Śląskiem księstwo raciborskie obejmowało Racibórz wraz z okręgiem, Wodzisław Śląski, Rybnik i Żory (w przybliżeniu ok. 3000 km²). Pozostawało terenem zwartym i nie podlegającym żadnym zmianom terytorialnym¹. W 1532 r. księstwo raciborskie stało się dziedzicznym księstwem Korony Czeskiej. Równocześnie roszczenia do władzy nad księstwem wysunął Jerzy Hohenzollern, który jeszcze w okresie panowania Ludwika Jagiellończyka uzyskał ekspektatywę na nie, w przypadku bezpotomnej śmierci ostatniego księcia opolsko-raciborskiego. Swoje prawa umocnił umową z księciem opolsko-raciborskim Janem II Dobrym, dodatkowo wydając swe córki za innych kandydatów do spadku opolskiego, książąt Fryderyka II Legnickiego i Kazimierza Cieszyńskiego. Objęcie spuścizny po Janie II utrudniała podjęta w 1510 r. przez stany czeskie uchwała, uniemożliwiająca nadawanie opustoszałych księstw śląskich komukolwiek. Przeciwny usadowieniu się Hohenzollernów na Śląsku był także Ferdynand Habsburg, od 1526 r. król czeski. Zaangażowany w walkę z Janem Zapolyą o Węgry, zgodził się jednak w 1531 r. na przekazanie księstw opolskiego i raciborskiego Jerzemu, po rocznej administracji pełnomocników królewskich w księstwach, i nie jako posiadłości dziedzicznej, tylko jako zastaw w zamian za 183 333 guldenów². W 1552 r. syn Jerzego, Jerzy Fryderyk zgodził się oddać księstwa w zamian za Żagań i drobniejsze terytoria na Łużycach. W tymże samym roku, na mocy zawartego w 1551 r. w Gyulafehervar układu, oba księstwa stały się posiadłościami Jana Zygmunta Zapolyi, który równocześnie rezygnował ze swoich praw do korony węgierskiej. W rzeczywistości księstwami władała Izabella Jagiellonka, matka Jana Zygmunta. Zbyt niskie dochody i ponowna możliwość ubiegania się o tron węgierski, skłoniły Izabellę do opuszczenia Śląska już w 1552 r. Nominalnie księstwa opolskie i raciborskie zostało ponownie przejęte przez władze habsburskie w 1556 roku³.

Do 1621 r. (z krótką przerwą w 1598 r.) księstwa raciborskie i samo miasto Racibórz stanowiło własność dynastii panującej. W 1622 roku, na mocy traktatu pokojowego, zawartego w Mikułowie na Morawach pomiędzy Bethlenem Gaborem a cesarzem Ferdynandem II, księstwa opolskie i raciborskie, obok innych dóbr, stały się wynagrodzeniem Gabora za rezygnację z praw do korony węgierskiej. Bezpośredni zarząd nad księstwami Gabor objął w 1623 r. i sprawował go tylko do 1624 r., ustępując z niego jedynie za zachowaniem dożywotniego tytułu książęcego. Księstwa zostały w tymże roku nadane biskupowi wrocławskiemu Karolowi Habsburgowi, by po jego rychłej śmierci ponownie przejść w bezpośrednie posiadanie monarchy⁴.

W pierwszej połowie XVII wieku tereny księstwa raciborskiego objęły działania wojny trzydziestoletniej. W 1620 r. zniszczeń w księstwie dokonały zaciągnięte przez cesarza oddziały Lisowczyków⁵. W 1627 r. przez opolszczyznę i raciborszczyznę przeszły wojska protestanckie pod dowództwem Ernesta Mansfelda, tego samego roku wyparte ze Śląska przez Wallensteina⁶. Nie zdołały one zdobyć miasta, ale dokonały zniszczeń w jego okolicy. W 1633 roku Racibórz obsadziły wojska szwedzkie pod dowództwem Jakoba Maxa Duvalla, wkrótce jednak zostały wyparte przez wojska cesarskie⁷. Ponownie wojska szwedzkie, tym razem pod dowództwem gen. Torstenssona, opanowały miasto w r. 1642, przy przychylności części mieszkańców, ale też za sprawą pozostałej części mieszczan w tym samym roku zostały zmuszone do jego opuszczenia⁸.

W 1645 r. księstwa opolskie i raciborskie zostały przekazane tytułem zastawu królowi Polski Władysławowi IV Wazie. Zastaw ten zabezpieczał Władysławowi długi Habsburgów z tytułu nie wypłaconych posagów arcyksiężniczek Anny, Konstancji i Cecylii Renaty, należności Władysława z tytułu posiadania terytorium Wittingau i kwoty, którą Władysław miał pożyczyć cesarzowi w ciągu najbliższego roku. Cesarz zachowywał sobie przy tym prawa zwierzchnie nad zastawionymi księstwami oraz prawo ich odkupu po upływie 50 lat. Po śmierci Władysława w 1648 r. księstwa odziedziczył jego brat, biskup wrocławski Karol Ferdynand Waza, od 1652 r. używający tytułu księcia na Opolu i Raciborzu. Po śmierci Karola Ferdynanda (1655) zastaw przeszedł na Jana Kazimierza Wazę, który wkrótce uczynił właścicielką zastawu swoją żonę Ludwikę Marię Gonzagę. W 1666 r. zastaw został najpierw przekazany siostrzenicy królowej, Annie bawarskiej i jej narzeczonemu księciu d'Enghien, a następnie wykupiony z ich rąk przez Habsburgów. Od tego momentu księstwo pozostawało pod bezpośrednim zarządem reprezentujących ich starostów⁹. Sytuacja ta utrzymała się do 1741 r., kiedy w trakcie pierwszej wojny śląskiej księstwo raciborskie zostało zajęte przez wojska pruskie. Mimo że dopiero w 1763 roku ostatecznie zalegalizowano posiadanie Śląska przez Prusy, już w 1742 r. władze pruskie dokonały reorganizacji administracyjno-terytorialnej nowej prowincji. Racibórz został podporządkowany jednej z dwóch utwo-

Rys.12. Zamek w Raciborzu, 1822 or. zaginiony, niegdyś w Landesmuseum w Opolawie. Fotokopia Muzeum w Raciborzu MR-H-4147 fragment.

rzonych kamer wojenno-dominialnych (Kriegs- und Domänekammer), z siedzibą we Wrocławiu. Księstwo raciborskie wraz z wolnym państwem stanowym w Pszczynie i bytomskim utworzyły jeden powiat¹⁰. Dopiero w 1816 roku utworzono rejencję opolską, do której włączono powiat raciborski¹¹.

*

W XVI wieku Racibórz zachował uformowane do XV w. rozwiązania prawno-ustrojowe. Od wykupu urzędu wójtowskiego miastem rządziła rada i obierani przez nią burmistrzowie. Forma wyborów rady miejskiej ustalona pod koniec XIII wieku utrzymała się prawdopodobnie do lat osiemdziesiątych XVII w., kiedy cesarz Leopold II dekretami z lat 1683 i 1685 postanowił, że odtąd nominacji burmistrza i członków rady dokonywać będzie starosta opolsko-raciborski spośród potrójnej liczby kandydatów zaproponowanych przez mieszczan¹².

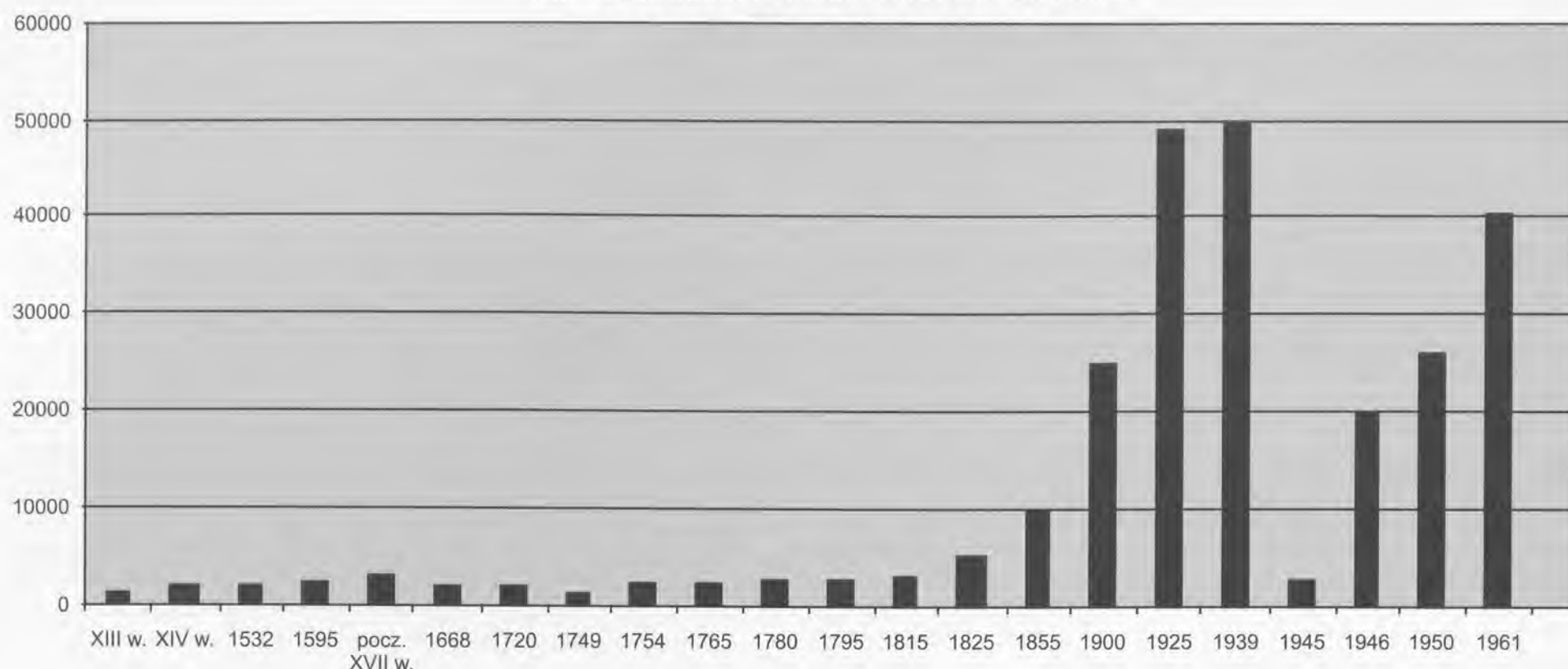
Po przejściu bezpośredniej władzy na księstwem przez Habsburgów miasto Racibórz stało się częścią dóbr dominialnych, osobistych majątków władcy. Zarząd nad dobrami dominialnymi w księstwie sprawowali starostowie, oni także posiadali władzę zwierzchnią nad miastem. W 1564 r. dobra te otrzymał w zastaw Jerzy Oppersdorf. Obawiająca się nieprzychylniejszemu polityce gospodarczej zastawnego posiadacza dawnych dóbr książęcych, rada miejska w 1565 r. zaproponowała cesarzowi wykup zastawu i w rezultacie przejęła dobra zamkowe na okres 24 lat. Wykup zastawu przekraczał jednak możliwości finansowe miasta i w 1575 r. dobra zamkowe stały się własnością jego wierzycieli¹³. Ostatecznie w 1604 r. Rudolf II sprzedał dobra zamkowe z wyłączeniem miasta, które w tymże roku otrzymało status miasta podległego bezpośrednio królowi¹⁴. Jednocześnie miasto musiało zgodzić się na reaktywowanie urzędu wójtowskiego, choć o znacznie ograniczonych kompetencjach w porównaniu do wójta średniowiecznego¹⁵.

Po objęciu Raciborza przez Prusy w 1742 r. nowa władza polityczna ograniczyła uprawnienia samorządu miejskiego, odmawiając zatwierdzenia któregoś z trzech wybranych przez radę kandydatów na burmistrza i mianując rozporządzeniem kamery pruskiej we Wrocławiu własnego kandydata, nie uwzględniając przy tym protestów mieszkańców Raciborza. Wraz z nim rząd pruski mianował nowych członków magistratu miejskiego, nadając mu charakter zarządu komisarycznego. W 1750 r. urząd burmistrza zastąpiono urzędem dyrektora miejskiego — *Stadtdirektor*, z czasem przekształconego w dyrektora-burmistrza¹⁶. Taki stan rzeczy istniał do 1808 r., kiedy to edyktem królewskim zmieniono ustrój miast, przywracając wybieralność burmistrzów, ale już nie przez radę miejską, ale uprawnionych mieszczan¹⁷. Obierano także deputowanych i ich zastępców.

*

Urbarz miasta Raciborza z 1532 r. wyszczególnia 274 parcele miejskie (nie licząc przedmieść) oraz 11 kramów, znajdujących się pomiędzy ul. Nową i kościołem parafialnym, będących także zamieszkałymi¹⁸. Spośród wymienionych parceli 35 pozostawało opuszczonych, a 22 to własności rycerska (12) i kościelna (10)¹⁹. W roku 1532 było w Raciborzu 229 zamieszkałych domów mieszczkańskich. Przyjmując 7 osób na dom i dodając 15% ludności nie objętej spisem, uzyskana zostanie liczba 1843 osób²⁰. Uwzględniając ludność zamieszkałą w domach szlacheckich i duchownych można przyjąć, że w 1532 r. w obrębie murów miejskich mieszkało ok. 2000 osób²¹. Przy czym w ciągu XVI wieku liczba ta wzrosła. W 1595 r. było w Raciborzu już ogółem 290 domów, co przy identycznej jak powyżej metodzie obliczeń, daje liczbę 2334 osób. Z kolei na początku XVII w. według obliczeń W. Dziewulskiego

Tab. 3 Ludność Raciborza od XIII do XX w.

ludność miasta liczyła 3300 osób²². W pierwszej połowie XVII w. miasto poniosło duże straty, spowodowane zarówno działaniami wojennymi, jak i szerzącą się w l. 1633–34 epidemią²³. Na podstawie spisu ludności zobowiązanej do służby wojskowej z 1663 r. Władysław Dziewulski określił mieszkańców Raciborza w tym okresie na ok. 900 osób (bez przedmieść)²⁴. Liczba ta wydaje się jednak niedoszacowana. Według danych o pożarze miasta z 1668 r., który miał zniszczyć 170 ze 283 domów, można przyjąć, że w drugiej połowie XVII wieku ludność Raciborza wynosiła ok. 2200 osób²⁵. Kataster Karoliński, powstały w latach dwudziestych XVIII w. odnotował w mieście 247 domów²⁶. Około 1720 r. w Raciborzu mieszkałoby więc ok. 1990 osób. Spis pruski z 1750 r. określa ludność zamieszkałą na terenie objętym przez jurysdykcję miejską tylko na 1577 osób, spadek zaludnienia miasta spowodowany był zapewne wojnami śląskimi²⁷. Friedrich A. Zimmermann podaje, że w l. 1745–1755 w Raciborzu zamieszkiwało nieco poniżej 2100 osób i liczba ta w drugiej połowie XVIII w. stale się zwiększała²⁸. Na tle całego Śląska opolsko-raciborskiego Racibórz rysuje się jako jedno z większych miast. Do XVII w. ludniejszym miastem było tylko Opole, a w wieku XVIII jeszcze Prudnik²⁹.

Pod względem etnicznym w mieście przeważała ludność polska i czeska. Na podstawie brzmienia nazwisk wymienianych w urbarzu z 1567 r. określono, że w mieście były 163 (58,2%) nazwiska słowiańskie, 40 (14,3%) nazwisk niemieckich i 77 (27,5%) nazwisk niezidentyfikowanych³⁰. Do powyższych danych doliczyć należy ludność ubogą, nie posiadającą domów w mieście, jak można przypuszczać, głównie polską i czeską. Ogólnie można przyjąć, że ludność niemiecka stanowiła w XVI w. ok. 15% mieszkańców miasta. W XVII w. odsetek ludności niemieckiej stale się zwiększał. Co prawda według danych z 1656 r. stosunek ludności polskiej i niemieckiej miał wynosić 1 do 10, ale szacunku tego dokonano w okresie tzw. sporu o kaplicę polską³¹. Wzniesiona w połowie XV w. kaplica, przeznaczona była początkowo na nabożeństwa dla ludności niemieckiej. W XVII w. w kaplicy tej odbywały się nabożeństwa polskie. Uczestnicy polskich nabożeństw nie mieścili się w kaplicy. Władze duchowne i kapituła w 1653 r. zaproponowały, by odbywały się one także w głównej nawie kościoła. W 1658 r. decyzją sufragana wrocławskiego Sebastiana Rostocka, przeniesiono nabożeństwa niemieckie do kaplicy. Wobec zdecydowanego sprzeciwu rady miejskiej w tymże roku przywrócono stan z przed decyzji sufragana³². Można więc przyjąć, że podana wyżej proporcja 1 do 10, jako argument w sporze, została zawyżona. Akta wizytacji parafii raciborskiej z 1690 r. stwierdzają, że ludność niemiecka to ok. 25% ogółu parafian³³. Także w XVIII w. Polacy i Czesi stanowili znaczną część mieszkańców Raciborza. Friedrich A. Zimmermann w drugiej połowie XVIII w. stwierdzał jeszcze, że mieszkańcy Raciborza mówią po niemiecku, ale także po polsku³⁴.

*

Przeważająca większość raciborzan była wyznania katolickiego. Niemniej w XVI w. w mieście pojawiła się na tyle silna grupa protestantów, że znacznie ograniczono organizowane przez katolików procesje³⁵. Mogli oni korzystać z poparcia książąt brandenburskich w l. 1533–1552 władających księstwem, i być może także Izabelli Jagiellonki, sprawującej władzę w imieniu swojego syna Zygmunta Zapoły w l. 1552–1556³⁶. Pomimo tego oba klasztory dominikańskie przetrwały okres reformacji bez ubytków³⁷.

W połowie wieku wzniesiony został drewniany zbór protestancki przy późniejszej ul. Zborowej. Budynek ten spłonął w 1574 r. i postanowiono go nie odbudowywać³⁸. Od 1557 r. był on już raczej nieużywany, w tym bowiem roku cesarz Ferdynand nakazał wygnanie du-

chownych protestanckich z miasta³⁹. Jeszcze w 1607 r. cesarz zabronił przyjmowania protestantów do prawa miejskiego w Raciborzu, ale po wydaniu listu majestatycznego przez Rudolfa II w 1609 r. potwierdzonego w 1611 r. przez następcę Rudolfa cesarza Macieja, w Raciborzu protestanci wybudowali nowy zbór w 1614 roku⁴⁰. Zamknięto go już w 1617 r., a sprzęty kościelne i kasę zabrano. 30 sierpnia 1618 r. cesarz Maciej potwierdził dokument z 1607 r., zabraniający przyjmowania do prawa miejskiego protestantów, kupowania przez nich nieruchomości i uprawiania rzemiosła⁴¹. W pierwszym okresie wojny trzydziestoletniej przewagę we władzach miejskich uzyskali protestanci. Przejęli kościół w Raciborzu i przez krótki okres protestantyzm rozwijał się w Raciborzu swobodnie. W 1629 r., po kampanii Mansfelda, Ferdynand Habsburg odebrał protestantom na Śląsku posiadane przez nich zbory i ponownie nakazał im zmienić wyznanie albo opuścić miasta⁴². W tym też okresie ograniczone zostały swobody protestantów w Raciborzu. Ich sytuacja uległa poprawie dopiero po przejęciu Raciborza przez władze pruskie. W drugiej połowie XVIII w. w mieście zamieszkiwało ok. 500 luteranów⁴³. Nabożeństwa luterzańskie odbywały się początkowo w prywatnym domu, który spłonął w 1766 roku⁴⁴. W latach osiemdziesiątych w Raciborzu znajdował się już nowy kościół ewangelicki, zajmujący *ein gutes schönes Gebäude*⁴⁵. Wzniesiono go na placu przy ul. Nowej, późniejszym placu św. Marcellego⁴⁶.

*

W okresie nowożytnym w mieście w dalszym ciągu rozwijał się przemysł cechowy. Pod koniec XVI i na początku XVII w. w Raciborzu działało 13 cechów rzemieślniczych. Wśród nich najliczniejsze były cechy rzeźników, płócienników, piekarzy, krawców i kowali. Część z nich jeszcze w XVI w. uzyskała potwierdzenie swoich przywilejów cechowych. W 1559 r. uzyskali przywileje sukiennicy, w 1548 r. bednarze, w 1575 r. kowale, ślusarze i nożownicy, w 1578 rzeźnicy, w 1579 szewcy, w 1593 kowale i piernikarz⁴⁷.

Można przypuszczać, że od początków wojny trzydziestoletniej sytuacja rzemiosła bardzo się pogorszyła i nastąpił duży spadek liczby rzemieślników. Złożyło się na to przede wszystkim zniszczenie warsztatów w trakcie działań wojennych, ogólny spadek liczby ludności na Śląsku i w końcu antyprotestancka polityka Habsburgów, w wyniku której wielu mieszkańców Śląska (w tym także rzemieślników) wyemigrowało głównie do Saksonii i Rzeczypospolitej. Szczególnie dotkliwy dla rzemiosła miejskiego był rozwój wytwórczości rzemieślniczej w dobrach szlacheckich, omijającej monopole i regulacje miejskie. Zagrożeni rzemieślnicy rozpaczliwie bronili swej pozycji, wytaczając procesy okolicznym feudałom, stosując represje przeciwko fuszerm oraz starając się o potwierdzenie przywilejów⁴⁸. Lepsze warunki rozwoju rzemiosła w Raciborzu miały miejsce w okresie zastawu księstwa Wazom. W tym okresie księstwo raciborskie było w mniejszym stopniu narażone na zniszczenia wojenne, a polityka gospodarcza Wazom, zwłaszcza wprowadzenie stabilnej monety, sprzyjała rozwojowi miasta⁴⁹. Kolejne załamanie nastąpiło w połowie XVIII w., po zajęciu miasta przez wojska pruskie. Z kilkudziesięciu płócienników w mieście pozostał tylko jeden, a z dwudziestu trzech kuśnierzy, trzech⁵⁰. Na ograniczenie rzemiosła wpłynęło także odcięcie od dotychczasowych rynków zbytu, zwłaszcza w Czechach i w mniejszym stopniu w Polsce⁵¹. Dopiero pod koniec wieku miasto zdołało odbudować swój potencjał gospodarczy. W latach osiemdziesiątych XVIII stulecia w Raciborzu działało już 227 majstrów różnych rzemiosł, pośród których najliczniejsi byli przedstawiciele rzemiosł tkackich, zwłaszcza sukiennicy, produkujący na rynek polski i rosyjski⁵². Istotną rolę odgrywały w przemyśle raciborskim osiemnastego wieku rzemiosła spożywcze, skórnice i branży metalowej⁵³.

Rys. 13. Karta tytułowa Urbarza dóbr raciborskich, 1532, APWrocław, Rep 35, nr 154.

Ważnym elementem gospodarki miejskiej była produkcja piwowarska. Od czasów lokacji Racibórz posiadał monopol na produkcję i wyszynk piwa na terenie miasta i w okolicznych wioskach, leżących w odległości mili zapowiedniej od miasta. W 1532 r. przywilej warzenia piwa miało 155 domów i liczba ta wzrosła pod koniec XVIII w. do 193. Ogółem miasto mogło wyprodukować 668 warów piwnych, z czego w rzeczywistości w XVI w. produkowało 579, w XVII w. ok. 50 a w początkach XVIII w. ok. 180. Od XVI wieku wzrastał nacisk szlachty na ograniczenie tego przywileju; w okresie wojny trzydziestoletniej szlachta zaczęła coraz częściej produkować i szynkować piwo, wino i wódkę, nie tylko we wsiach, ale także w miastach. Jeszcze w 1612 r. cesarz potwierdził miastu Racibórz prawo sprzedawania piwa w 14 wsiach dóbr zamkowych, ale już w 1647 r. rada miejska pod naciskiem zgodziła się na pobieranie szynkowanego w karczmie nad Odrą piwa z browaru zamkowego⁵⁴. W latach sześćdziesiątych XVII w. miasto sprzedawało piwo już tylko w dwóch wsiach na terenie dóbr zamkowych, a w XVIII w. tylko w jednej⁵⁵.

*

Pośród źródeł do dziejów szesnastowiecznego Raciborza i jego rozwoju przestrzennego na pierwszy plan wysuwają się 3 zachowane urbarze z lat 1532, 1567 i 1595. W urbarzach odnotowano wszystkie znajdujące się w mieście parcele, zarówno obciążone podatkiem na rzecz miasta, jak i od niego zwolnione, posiadające, jak i nie posiadające przywileju piwowarskiego oraz niezabudowane pustki. Tym samym należy stwierdzić, że błędna jest opinia o tym, jakoby urbarz z 1567 r. notował jedynie domy z przywilejem piwowarskim⁵⁶. Znaczącą różnicą pomiędzy zachowanymi urbarzami jest tylko to, że urbarz z 1532 r. nie podaje ani danych o wysokości płaconego przez parcelę *wachgeldu*, ani nazw ulic, co utrudnia orientację w położeniu poszczególnych parceli.

W 1532 r. były w mieście (bez przedmieść) 274 parcele, podczas gdy w 1595 r. już 291⁵⁷. Ponieważ miasto w tym okresie nie zwiększyło swojej powierzchni, musiał być to rezultat dzielenia dotychczasowych parcel na mniejsze. Wzrost ilości parcel w mieście należy wiązać ze wzrostem liczby ludności, jaki dokonał się do początków XVII w. Spis urbarzowy nie obejmuje kościołów i należących do nich terenów, wymienia za to parcele będące własnością osób i instytucji duchownych, znajdujące się pod jurysdykcją miasta, nawet jeśli miały status *Frey haus*⁵⁸. Osobno umieszczono w nim także budynki użyteczności publicznej, ale tylko te, które przynosiły miastu dochód. Osobnym zagadnieniem jest sprawa pustek (wliczonych do ogólnej liczby 274 parcel), a więc parceli niezabudowanych lub nie mających chwilowo właściciela. W 1532 r. jest ich na terenie Raciborza 35, co stanowi ok. 13% wszystkich parcel. W r. 1567 jest ich już tylko 7, ale ich ilość ulega zmianie⁵⁹. W 1595 r. jako opustoszałe określono też 7 parcel⁶⁰. Można przyjąć, że w ciągu XVI wieku ok. 5–10% parcel w mieście pozostawało niezabudowanych i że liczba ta zwiększała się np. po niszczących miasto pożarach. Niemniej do końca XVI w. zdołano wydatnie zmniejszyć obszar pustek miejskich⁶¹. Nie były to oczywiście zawsze te same parcele. Część z nich była przekazywana w ręce inwestorów w celu zabudowania, co często wiązało się ze zwolnieniem parceli z należnych opłat. Na przykład parcele przy ul. Nowej opisano: *Ein wustung so der Fukas hat anfangen zu bauen*⁶²; i następną: *Wustung so der Pastuschka neu lich gepawt hat. Is Ihnen kein zins aufgasagt*⁶³.

Bardzo interesujący jest urbarz z 1567 r. Według wydawców rękopis zawierający ten urbarz jest brudnopisem, o czym świadczy duża ilość skreśleń i informacji dodanych do pierwotnego tekstu. Zestawienie danych tego urbarza z późniejszym wskazuje jednak, że skreślenia i dopiski służyły aktualizacji treści urbarza, a nie korygowaniu pomyłek. Na przykład wpis z 1567 r. *Greger Helfer* (wykreślono i dopisano) *die wittib* (wykreślono i dopisano) *Valten Hanyczka*. Parcela posiadała przywilej piwowarski w wysokości 3 warów piwnych (*preuen*). Z parceli

tej płacono 16 gr. czynszu rocznie oraz 14 gr. 12 hl. rocznie *wachgeldu*⁶⁴. Wysokość *wachgeldu* wykreślono i dopisano 16 gr. 12 hl. rocznie⁶⁵. Odpowiadająca w kolejności zapisów pozycja w urbarzu z 1595 r. brzmi: *Valten Hanyczka* posiada 3 wary piwne i płaci 16 gr. czynszu rocznie i 16 gr. 12 hl. *wachgeldu*⁶⁶. Inny przykład, w 1567 r. wpis *Valten Masurekh* (przekreślono i dopisano) *Adam Kartenmacher* (przekreślono i dopisano) *Merten Maczagk*. Parcela posiadała prawo do 4 ½ wara piwnego, płaciła rocznie 54 gr. 12 hl. czynszu oraz 30 gr. *wachgeldu*. Sumy te wykreślono i dopisano 54 gr. czynszu i 34 gr. *wachgeldu*⁶⁷. Odpowiednia zapiska z 1595 r. to *Merten Maczak*, 4 ½ wara piwnego, czynsz 54 gr. i *wachgeld* 34 groszy⁶⁸. Ostateczna wersja wpisów w urbarzu z 1567 r. jest w ok. 95 % zgodna z zapiskami z r. 1595. Urbarz z 1567 r. jest więc źródłem niezwykle cennym, ukazuje dynamikę zmian własnościowych na terenie miasta na bieżąco. Od razu zresztą rzuca się w oczy fakt, że niemal wszystkie z wymienianych w 1567 r. parcel zmieniły do 1595 roku właścicieli przynajmniej dwukrotnie. Częstym zjawiskiem było dziedziczenie parcel przez wdowy, które następnie, jak można przypuszczać, wstępowały w kolejny związek małżeński, co skutkowało przeniesieniem praw własności na nowego męża, lub też sprzedawały parcele, przenosząc się do mniej atrakcyjnej, tańszej okolicy lub poza miasto, w tym ostatnim wypadku znikając z danych urbarzowych. Kilkakrotnie domy odziedziczyli spadkobiercy owdowiałych kobiet (tak zapewne było w przypadku posesji przy ul. Długiej — *Grossegasse*, posiadającej 3 wary piwne i płaćcej 32 gr. 4 hl. rocznego podatku, w 1567 r. własności *Jana Slassa*, następnie wdowy po nim a w końcu *Lorenca Schlassa*, jak można przypuszczać, syna *Jana Slassy*)⁶⁹. Nie wszystkie wdowy traciły swoje majątki. Niektóre z nich posiadały nawet więcej niż jedną parcelę, tak jak wdowa *Soboba (Soboba wittib)*, właścicielka parcel przy ul. Długiej: jednej z 3 ½ warami piwnymi i 42 gr. rocznego czynszu; drugiej z 3 warami piwnymi i 36 gr. rocznego czynszu⁷⁰.

W pozostałych przypadkach zmiany właścicieli to prawdopodobne następstwa kupna/sprzedazy nieruchomości lub pustoszenia parcel. Na podstawie badań zapisów urbarzowych należy przyjąć, że przeciętnie parcela pozostawała w rękach jednej rodziny nie dłużej niż ok. 20 lat. Posłużę się tu przykładem parcel z początków ul. Odrzańskiej, co do których identyczności we wszystkich trzech urbarzach istnieje pewność. W 1532 r. właścicielem trzeciego domu przy ul. Odrzańskiej jest *Albrecht Sattler*⁷¹. W 1567 r. dom (4 wary piwne, 47 gr. czynszu) należy do *Jana Sedlarza*, by potem przejść do rąk kolejno: *Sofii Mydlin*, *Jana Korbela* i wdowy po *Hanssie Niglu*⁷². Dom ten miał więc pomiędzy 1532 a 1595 r. pięciu właścicieli, aczkolwiek w rzeczywistości liczba ta mogła być większa, nie wiemy bowiem co działo się z domem pomiędzy spisaniem urbarza w 1532 r. a rokiem 1567. Analogia do urbarzy z 1567 i 1595 r. wskazuje, że mógł w tym okresie zmienić właściciela przynajmniej raz. Zaledwie 8 domów mieszczańskich (rycerskie wykazywały pod tym względem większą trwałość posiadania) nie zmieniło w okresie od 1567 do 1595 r. właściciela.

Często obserwujemy za to przenoszenie się nazwiska właściciela do innych rejonów miasta. W jakiejś części (trudnej do określenia) jest to efekt występowania na terenie miasta nazwisk identycznie brzmiących, choć nie należących do osób spokrewnionych. Dotyczy to głównie nazwisk urobionych od nazw zawodów. W innych przypadkach możemy doszukiwać się efektu bogacenia i ubożenia mieszczan. W 1532 r. właścicielem pierwszego domu przy ulicy Odrzańskiej był *Jacob Rawa*. Dom ten posiadał przywilej piwowarski w wysokości czterech warów, opłata wynosiła 54 gr. czynszu rocznie. W 1567 r. dom ten należy do *Jana Syttowskiego*, a następnie przed 1595 r. do *Adama Tchecha*, zaś nazwisko *Rawa* odnajdujemy przy *Leinwebergasse*, gdzie w domu nie posiadającym przywileju piwowarskiego i płaćcego 12 gr. 4 hl. czynszu rocznie mieszkał od ok. 1570 r. *Bartel Rawa*⁷³ i przy *Grossegasse* (ul. Długa), gdzie w dużym domu z 8 warami piwa, wartym 102 gr. rocznie czynszu mieszkał *Thomas Rawa*⁷⁴. Wiadomo też, że przez jakiś czas pomiędzy 1567 a 1595 r. nieco dalej, ale też przy ul. Długiej mieszkała wdowa po jakimś *Rawie*, wcześniej nie będącym właścicielką tej dużej posesji (6 warów piwnych, 105 gr. czynszu rocznie)⁷⁵.

Inną kwestią związaną z danymi urbarzowymi jest wysokość rocznego czynszu i jego związek z wielkością przywileju piwowarskiego. W 1532 roku w Raciborzu znajdowały się domy nie mające przywileju w ogóle (64 posesje nie licząc domów wolnych), domy posiadające prawa do 2 warów (5), 3 warów (21), 4 warów (56), 5 warów (22), 6 warów (16), 7 warów (6) i 8 warów (9). Równocześnie urbarz notuje 88 wymiarów czynszu rocznego, z pośród których aż 49 występuje tylko jeden raz a 16 dwa razy. Zaskakująca jest rozpiętość wysokości czynszów w poszczególnych grupach wielkości przywileju piwowarskiego. Za dom nie mający przywileju można było zapłacić roczny czynsz w wysokości od 8 do 96 gr., przy czym wartość najczęściej się powtarzająca to 16 gr. 16 hl. Domy mające prawo do 2 warów płaciły od 18 gr. do 24 gr. 80 hl.; 3 od 26 do 48 gr.; 4 od 15 gr. 12 hl. do 82 gr.; 5 od 40 gr. 18 hl. do 60 gr. 12 hl.; 6 od 48 do 76 gr.; 7 od 72 do 92 gr.; 8 od 76 do 114 gr. Tak więc czynsz w wysokości 48 gr. (najczęściej pojawiająca się kategoria) można było zapłacić za dom nie mający lub mający 2–6 warów piwnych, jak również istniały domy nie mające w ogóle przywileju piwowarskiego a płaćce roczny czynsz wyższy niż domy z 8 warami piwa.

Do 1567 roku sytuacja ulega zmianie. Zmiany te prezentuje poniższa tabela:

Rys. 14. Numeracja parcel w pierwszej połowie XIX w. wg T. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, Berlin 1995.

Tab. 4. Domy w Raciborzu wg ilości warów piwnych i wysokości czynszowania w 1567 r.

Ilość warów piwnych na dom	Ilość domów	Czynsz minimalny	Czynsz maksymalny
0	51	10 gr. 2 hl.	60 gr.
1	0	–	–
2	19	18 gr.	32 gr.
2,5	5	0	28 gr. 10 hl.
3	34	22 gr.	44 gr.
3,5	16	34 gr. 12 hl.	56 gr. 4 hl.
4	34	36 gr. 12 hl.	60 gr.
4,5	13	50 gr.	66 gr.
5	20	50 gr. 4 hl.	90 gr.
5,5	1	60 gr.	60 gr.
6	17	37 gr.	102 gr.
7	3	76 gr. 8 hl.	88 gr. 8 hl.
7,5	2	106 gr.	138 gr.
8	8	80 gr. 12 hl.	112 gr.

Nowością jest wprowadzenie wartości połówkowych warów piwa. Wartości te uzyskiwano zarówno przez dodawanie, jak i odejmowanie od już posiadanych. I znów posłużmy się przykładem z początku ulicy Odrzańskiej. W 1532 roku kolejne domy posiadały przywileje piwowarskie w wysokości kolejno: 4, 4, 4, 3, 3, razem 18 warów piwnych. W 1567 r. wartości te wynosiły kolejno: 4½, 4½, 4½, 2½, 2½, razem 18½ warów piwnych. Pojawia się też słaba, niemniej zauważalna tendencja, żeby domy płacące wyższe czynsze posiadały wyższe przywileje piwowarskie, niemniej w dalszym ciągu 1 warowi piwa może odpowiadać 6 jak i 18 gr. rocznego czynszu

Dalsze ujednoczenie wysokości czynszów i ilości warów piwnych zaowocowało wyjątkowym wręcz porządkiem urbarza z 1595 r. Poza domami bez przywileju piwowarskiego, płacącymi czynsze od 10 gr. 12 hl. do 40 gr. obserwujemy prosty stosunek liczbowy: 12 gr. rocznego podatku to 1 war piwny. Odstępstwa od tej zasady są niezwykle rzadkie.

Możemy więc przyjąć, że na początku XVI wieku nie istniał ścisły związek pomiędzy wysokością czynszu a ilością posiadanych przez parcelę warów piwnych, poza bardzo ogólną tendencją, że im wyższy czynsz, tym więcej może uwarzyć piwa właściciel płacący do działki. W ciągu XVI wieku obserwujemy dążenie do ścisłego związania ze sobą obu wartości. Procesowi temu towarzyszy także ujednocza-

nie czynszów. Nie wiadomo natomiast, czy był to proces zainicjowany przez radę miejską, czy też przebiegający spontanicznie, ani też, czy towarzyszył mu proces wyrównywania parceli⁷⁶.

Do kwestii związanych z podatkami miejskimi należy także problem parcel wolnych tzw. *Frey Haus*. Należały one do rycerstwa z okolic Raciborza oraz duchowieństwa. Były to posiadłości zwolnione od opłat na rzecz miasta, a ich mieszkańcy nie podlegli jurysdykcji miejskiej⁷⁷. Pomimo tego parcele odnotowano w urbarzach. Wydaje się, że nie sama parcela, ale osoba jej właściciela stanowiła o statusie działki. Pośrednio wskazuje na to fakt, że w XIX w. rozkład domów określanych jako *landhaus* był inny, niż znany z wcześniejszych źródeł⁷⁸.

*

Spis parcel w mieście wszystkie trzy urbarze rozpoczynały od bramy Odrzańskiej, od jej lewej strony idąc od zamku. Wszystkie też zgodnie opisują jako trzy pierwsze parcele działki będące własnością mieszczańską, posiadające przywilej piwowarski w wysokości 4,5 wara piwnego każda (4 w 1532 r.) i płacących czynsz po 54 gr. rocznie. Porównując dane z urbarzy z późniejszymi źródłami tzw. *Häuserbuch*, napotykamy jednak na dużą rozbieżność. Już do akt parceli nr 178, bezpośrednio przylegającej do Bramy Odrzańskiej, zamieszczono kopie przywileju księżnej Małgorzaty opolskiej z 1494 r., który określał ciężenia finansowe czterech domów na ul. Odrzańskiej, wzniesionych na gruncie dominikańskim⁷⁹. Inaczej sprawa przedstawia się w zapisach urbarzy, które wymieniają jako płacące *dem Zins ins Closter* następujące cztery kolejne parcele⁸⁰. Na tej podstawie odrzucić należy przynależność działki nr 178 do tzw. domów dominikańskich⁸¹. Zwłaszcza, że *Häuserbuch* przypisuje przywilej Małgorzaty jako adekwatny do pięciu parcel na ul. Odrzańskiej, przedzielonych domami mieszczańskimi. Pozostaje przyjąć, że w szesnastym wieku, przy bramie Odrzańskiej znajdowały się trzy parcele mieszczańskie, a dopiero po nich cztery parcele z tzw. domami dominikańskimi. Parcele te obejmowałyby teren dziesiętnastowiecznych parceli 178 i 179. Nie mogły obejmować parceli 180, albowiem informacja z 1806 r. określa budynek na tej parceli jako obory z pokojem na piętrze, wzniesione na gruntach dominikańskich⁸². Można uznać, że spisujący w XVI wieku urbarze opuścili zabudowania obór dominikańskich, teren zbliżony do późniejszej parceli 180 przynależał zaś bezpośrednio do terenów zajmowanych przez klasztor, mimo że źródła dziesiętnastowieczne stwierdzają posiadanie przez parcelę przywileju drzewnego⁸³. Został on objęty zabudową miejską po sekularyzacji klasztoru dominikanów przez władze pruskie.

Kolejne cztery parcele wymieniane w urbarzach to opisywane wyżej domy dominikańskie. Z zapisów urbarzowych wynika, że parcele, na których stały te domy, przylegały bezpośrednio do siebie, oraz że przywilej piwowarski przyznawał im kolejno 2,5; 2,5; 2,5; 2 wary piwne (3, 3, 3, 2 wary w 1532 r.). Zgodnie z zapisem z 1532 r., wszystkie cztery parcele dawały rocznie dwie grzywny czynszu dla klasztoru i dwie dla miasta. Daje to razem 192 gr., czyli średnio po 48 gr. na parcelę. Przywilej piwowarski nadawał im za to prawo ważenia piwa w mniejszej ilości niż pierwszym trzem. Dokładnie tyle, ile domom płacącym 30 i 24 gr. rocznego czynszu. Może to wskazywać, że domy dominikańskie znajdowały się na parcelach nieco mniejszych niż trzy pierwsze parcele przy ul. Odrzańskiej.

Zakładając, że szerokość trzech pierwszych parcel w mieście pokrywa się w przybliżeniu z szerokościami dziewiętnastowiecznych parcel 178 i 179, możemy przyjąć, że ich szerokości wynosiły ok. 22 m (ok. 1,5 szerokości działki podstawowej). Jeżeli przyjmiemy, że pełnej działce przysługiwało 8 warów piwa, to sumując ilość warów piwnych dla analizowanych działek także uzyskamy liczbę zbliżoną do odpowiadającej 1,5 działki podstawowej). Jeżeli działki dominikańskie były zbliżonej wielkości do działek płacących 30 i 24 gr., to zajmowałyby one 30 m wzdłuż ulicy. Wskazywałoby to, że obszar zajęty przez tzw. domy dominikańskie zajmował tereny dziewiętnastowiecznych parcel nr 181–184 oraz drogę dojazdową do klasztoru pomiędzy parcelami 183 i 184. Tymczasem w XIX w. parcele 181–183 to domy mieszczkańskie, a parcela 184 to dom czynszowy⁸⁴. To samo źródło przypisuje adekwatność przywileju księżnej Małgorzaty domom do nr 185, 186, 198 i 189, a więc następnym w kolejności⁸⁵.

Z cytowanego już dokumentu księżnej Małgorzaty wynika, że działki dominikańskie, były z obu stron otoczone posesjami mieszczkańskimi — domem Kopigka i Konwisarza. Określana w XIX wieku jako dominikańska parcela 189 jest ostatnią parcelą w lewej pierzei ul. Odrzańskiej w rejonie klasztoru. Kolejnym domem, jest usytuowany ukosnie do rynku budynek, w którym w XIX wieku mieścił się odwach⁸⁶. Jest wielce prawdopodobne, że domu tego nie było jeszcze w XVI w., zwłaszcza, że budynkowi temu nie przysługiwał przywilej drzewny. Nie mógł więc być wymienianym w przywileju z 1494 r. domem mieszczkańskim Kopigka lub Konwisarza. Pomiędzy nim a domami dominikańskimi musiała znajdować się parcela o szerokości zbliżonej do dominikańskich. Kolejna po domach dominikańskich parcela płaciła bowiem także 24 gr. czynszu rocznie. Z proporcji wynika więc, że jej szerokość musiała wynosić ok. 4 m. Tymczasem w XIX wieku parcela ta miała ok. 12 m mierzonych wzdłuż ul. Odrzańskiej. Musiałaby więc powstać z połączenia co najmniej dwóch sąsiadujących ze sobą parcel. Jedną z nich byłaby ostatnia parcela dominikańska, z tego też powodu w XIX wieku przypisano jej przywilej księżnej Małgorzaty. Jeżeli jednak przyjmujemy, że część parceli 189 była w XVI w. parcelą przyległą do domów dominikańskich od strony rynku, zaś na sąsiadującej z nią parceli 188 znajdował się kolejny dom dominikański, to w dalszym ciągu pozostanie nam bardzo dużo miejsca pomiędzy „oborami” a pierwszym, według dziewiętnastowiecznego źródła, domem dominikańskim.

Pozostaje do wyjaśnienia kwestia parceli nr 184. Jak zostało to już wspomniane, w dziewiętnastym wieku stał na niej dom czynszowy. Parceli nie przysługiwał też przywilej drzewny, co sugeruje, że została wyodrębniona już w okresie nowożytnym. Pierwotnie mogła ona stanowić część terenu klasztoru dominikańskiego. Wychodząc z tego założenia można obszar pomiędzy oborami dominikańskimi a parcelą 184 określić, jako w całości należący do klasztoru i jako taki nie objęty spisem urbarza. Dopiero za nim zaczynał się ciąg domów dominikańskich.

Przy kościele św. Jakuba spisujący urbarze skreślili w późniejszą ul. Dominikańską. Kolejne opisane w urbarzu posesje to zapewne te znajdujące się po przeciwnej stronie klasztoru. Sam klasztor, jak to już zostało pokazane, został pominięty, tak jak i znajdujący się przy ul. Dominikańskiej klasztorny browar, do którego w 1556 r. doprowadzono rurami wodę ze studni znajdującej się na rynku⁸⁷. Przebieg tego wodociągu widoczny jest jeszcze na planie miasta z 1831 roku⁸⁸. Browar nie przynosił miastu dochodu, nie podlegał więc spisowi.

Spisano za to posesje sąsiadujące z nim przez ulicę. W XIX w. pierwszą parcelą po tej stronie ul. Dominikańskiej był dom szlachecki, uprzednio mieszczkański, nie posiadający przywileju drzewnego (nr 210). Jego powierzchnia skracła znacznie skrajną parcelę przyrynkową w stosunku do pozostałych parcel wschodniej pierzei rynku. Natomiast w połączeniu z opisaną, jej długość jest dokładnie taka sama. Brak przywileju drzewnego i układ przestrzenny obu działek w otoczeniu całego bloku zabudowy, sugeruje, że została ona wydzielona z parceli przyrynkowej. Dopiero za nią zaczynały się opisane w urbarzu posesje. Były to cztery parcele posiadające przywilej piwny na 2 wary i płacące rocznie po 24 gr. czynszu, parcela z 4 warami i 48 gr. czynszu oraz kolejne dwie parcele z 3 warami i 24 gr. czynszu. Ich łączna szerokość wzdłuż ul. Dominikańskiej wynosi ok. 33,5 m, a więc tyle, ile odległość od granicy narożnej parceli przyrynkowej do skrajnej zamykającej ten blok zabudowy ul. Szewskiej. Każę to umiejscowić wymienione parcele w tej części ul. Dominikańskiej.

Ustalenie położenia kolejnych posiadłości na ul. Dominikańskiej następcza wiele trudności. Nie wiadomo, czy układ przestrzenny tej części miasta był w XVI w. taki sam, jak ten który znamy z pierwszej

połowy XIX w. Zachowane źródła nie pozwalają też na dokładniejsze określenie przebiegu granic pomiędzy parcelami w tej części miasta. Wśród wymienianych przez urbarze posiadłości przeważają niewielkie domy, nie posiadające przywileju piwowarskiego, płacące rocznie ok. 17 gr. czynszu i należące do niższej stawki *wachgeldu*, lub domy wolne, zwolnione od opłat na rzecz miasta. Z pewnością, to w tej części miasta w XVI w. znajdowały się m. in. wolne domy: Jana Dluhomila Bierawskiego, pana Bogdanowskiego i Hinka Charwata. W tym też rejonie zamieszkiwał w domu nie posiadającym przywileju piwnego polski kaznodzieja Sebastian Ciszowski. Porównując sytuację tej części miasta z mapami z XVIII w., można przyjąć, że kolejne opisane parcele znajdowały się po lewej stronie ulicy i przylegały do terenów klasztornych i murów obronnych⁸⁹. Rozkład parceli opisanych w urbarzach wskazuje, że dokonujący spisu posiadłości w mieście po dojściu do końca ul. Dominikańskiej, zawrócili ponownie udając się w kierunku klasztoru i następnie weszli w późniejszą ul. Szewską. Parcele na tej ulicy znajdowały się tylko po jednej stronie. Pierwszą posiadłością był dom pani Gieraltowskiej z 3,5 warami piwnymi, a potem wolne domy szlacheckie: pana Bogdanowskiego, Hinka Charwata, Janusza i Pawła Trachów z Sośnicowic. Dom Charwata to prawdopodobnie dom tzw. Rynczkowskiego, położony na ulicy „za dominikanami”, koło domu Trachowskiego, nabyty w roku 1527 od księcia Jana opolskiego przez Jana Charwata z Wiecza⁹⁰. Bracia Trachowie swój dom w 1574 roku sprzedali Maciejowi Nosowi z Grabowa⁹¹. Kolejna posesja w mieście należała do Jana z Hossku na Pawłowicach. Dom znajdujący się na tej parceli uległ przed 1577 r. pożarowi⁹². Najwidoczniej jego odbudowa przekraczała możliwości właściciela, skoro w tymże roku sprzedał go znanemu już Maciejowi Nosowi⁹³. Pomimo zaistnienia opisanych wyżej transakcji, jeszcze w 1595 r. oba domy nazywano od ich wcześniejszych właścicieli. Grupa ostatnich posesji spisanych w urbarzach, jako znajdujących się przy ul. Odrzańskiej, to posiadłości duchownych kościoła parafialnego oraz mały dom z ogrodem, należący do klasztoru dominikanów⁹⁴. Nie znając wielkości ich ewentualnych obciążeń na rzecz miasta, nie możemy określić ich wielkości. Musimy posłużyć się więc danymi z XIX w. Wynika z nich, że domy kościelne rozlokowane były naprzeciwko kościoła parafialnego przy późniejszej ul. Kapitulnej i wokół skrzyżowania tej ulicy z ul. Szewską. Konkretnie możemy umiejscowić probostwo na parceli nr 203⁹⁵. Parceli tej odpowiadałby dom opisany w urbarzach jako *Probstey ein frey haus*. Ponieważ parcela 203 znajdowała się na przeciwnym końcu ul. Kapitulnej, spisujący dane do urbarza musieli z ul. Szewskiej przejść do niej i dopiero od niej rozpoczynając spis, skierować się w kierunku późniejszego placu Zborowego. Tym samym należy ująć, że wymienione w urbarzu domy i posesje określone jako własność prokuratora, wyżej wzmiankowany dom z ogrodem klasztoru dominikanów, dom plebana, kurato-

Rys. 15. Tzw. *Obraz Walachów*, poł. XVII w. Obraz wotywny upamiętniający pobicie w 1643 r. stacjonujących na zamku żołnierzy cesarskich przez mieszczan raciborskich. W tle widoczna północna część Rynku z ul. Odrzańską i kościołem św. Jakuba. Oryginał do 1945 r. w Muzeum w Racibórz, obecnie zaginiony. Rep. za „Oberschlesien im Bild” 1928, nr 9, s. 1.

ra i dziekana znajdowały się pomiędzy domami Mikołaja Nosa i ul. Kapitulną. Dom określony jako własność plebana, jeszcze w 1567 r. był nie posiadającą przywileju piwnego własnością mieszczańską. Został zakupiony przez proboszcza Andrzeja Drye już po sporządzeniu urbarza z tego roku. Z domu tego miasto pobierało rocznie 15 gr. czynszu i 17 gr. *wachgeldu*. Musiała być to więc niewielka posesja.

Za probostwem kościoła Wniebowzięcia NMP w kierunku późniejszego placu Zborowego znajdowały się dwie pustki, nadane kościołowi przez radę miejską. Były one zapewne identyczne z placem przekazanym kolegiacie przez radę w 1547 r., w celu wzniesienia *Amtswohnung*⁹⁶. Na ich terenie wzniesiono następnie znane z XIX wieku budynki kapituły raciborskiej⁹⁷. Na samym rogu ul. Kapitulnej i Szewskiej znajdowała się natomiast własność doktora Martina Schmoltzera, z należącym do niego wolnym domem.

Zgodnie z urbarzami na obszarze określanym w XVI w. jako ul. Odrzańska były jeszcze trzy posesje. Musiały znajdować się po przeciwnej, do wymienionych wyżej domów, stronie późniejszej ul. Kapitulnej. Byłyby to więc kolejno dom bractwa maryjnego na rogu ul. Kapitulnej i Szewskiej, dom proboszcza Hansa na rogu ul. Kapitulnej i późniejszego placu Zborowego oraz kończący przegląd domów ul. Odrzańskiej dwór opata cystersów rudzkich. Obok niego wznosił się budynek składów miejskich, a z drugiej strony, przylegające do murów miejskich stajnie opackie⁹⁸.

Nie wiemy, od której strony spisywano posiadłości przy ulicy nazwanej *Hinden der Pfarkirchen* — Wiemy tylko, że pierwsza z nich, to niewielki dom nie posiadający przywileju piwnego, płaćący rocznie 16 gr. czynszu i należący do niższej stawki *wachgeldu*. Kolejne domy są już większe, posiadają od 3 do 6 warów piwnych, należą do wyższej kategorii *wachgeldu*, a czynsze z nich płacone zawierają się pomiędzy 36 i 72 gr. rocznie⁹⁹. Opierając się na analogiach z wielkościami parcel z początku ul. Odrzańskiej możemy przyjąć, że łączna długość ich szerokości, mierzonych przy ulicy wynosiła ok. 68 m. Odpowiada to w przybliżeniu długości ul. Szewskiej od ul. Kapitulnej do Nowego Rynku. Określenie ul. Poniżej Kościoła Parafialnego nie obejmuje więc fragmentu późniejszej ul. Zborowej, a jedynie kwartał zabudowy znajdujący się za kościołem parafialnym¹⁰⁰.

Następna opisana w urbarzach ulica to *Die gasse unter Leinwebern*. W literaturze przyjmuje się, że pod tą nazwą skrywa się późniejsza ul. Solna. Taka identyfikacja nasuwa jednak wątpliwości. Po pierwsze: dlaczego po opisaniu południowej części późniejszej ul. Szewskiej i ul. Zborowej autorzy urbarza przeszli do ul. Solnej, pomijając przy tym i wracając później na Nowy Rynek i ulice Nową? Po drugie do jakiej ulicy zostały w urbarzu przypisane tereny znajdujące się pomiędzy Nowym Rynkiem a murami miejskimi? Z wątpliwościami koresponduje wiedza na temat urbarzowej ul. Długiej, przy której opisano 106 parcel. Nawet jeżeli weźmiemy pod uwagę, że ul. Długa była najdłuższą ulicą w mieście, a część znajdujących się przy niej parcel to posesje niewielkie, trudno nam będzie je wszystkie pomieścić przy tej właśnie ulicy. Dlatego wydaje się być zasadnym, że spis parcel ul. Długiej obejmował także posesje położone przy późniejszej ul. Solnej, zaś poszukiwana przez nas ulica *unter Leinwebern* obejmuje obszar późniejszych ulic Słodowej, Katowskiej i Więzienniej.

Według spisu urbarzy, w drugiej połowie XVI w. przy tej ulicy znajdowało się 40 posiadłości, w przeważającej mierze niewielkich, nie posiadających przywileju piwnego i płaćących roczny czynsz przeciętnie w wysokości ok. 18 groszy¹⁰¹. Zdecydowanie należały one także do niższej stawki *wachgeldu*. Wyjątkiem były tylko trzy parcele położone gdzieś w środku spisu, posiadające przywilej piwny w wysokości 3; 3,5; 3,5 wara piwnego, płaćące odpowiednio wyższy czynsz i wyższą stawkę *wachgeldu*¹⁰². W rejonie tej ulicy znajdował się także dom nadany w 1685 r. katowi raciborskiemu¹⁰³. Dom ten znajdował się prawdopodobnie na parceli w zaułku muru miejskiego na końcu ul. Katowskiej, gdzie jeszcze w XIX w. źródło odnotowało *Scharfrichterei*¹⁰⁴.

Następna w kolejności opisana w urbarzach przestrzeń miejska to Mały Rynek¹⁰⁵. Według danych urbarzowych w XVI wieku wokół Małego Rynku znajdowało się 11 posesji. Czwarta z nich w kolejności to wolny dom Wacława Reiszwita z Kaderzyna¹⁰⁶. Akurat o dziejach tej posesji w XVI w. potrafimy stosunkowo dużo powiedzieć, wyjątkowo bowiem zachował się szereg dokumentów z lat 1510–1562 dotyczących związanych z nią transakcji. Pod koniec XV w. na placu tym znajdował się dom nazywany Plechowskim, który wkrótce przed tą datą stał się własnością kanclerza księcia Walentyna, Zygmunta Wyskoty z Wodnik. W tymże 1510 r. książę Walentyn zwolnił Zygmunta od wszelkich podatków z wyjątkiem kopy groszy raciborskich płaconych rocznie miastu¹⁰⁷. W pięć lat później, ten sam książę nadał ów dom Zygmuntovi na prawie dziedzicznym, co może wskazywać, że był on pierwotnie własnością książęcą¹⁰⁸. W 1552 r. spadkobierca Zygmunta, Kasper Wyskota potwierdził, że odsprzedał dom wraz z przyległym do niego browarem i ogrodem Zybefridowi Bobulskiemu z Bobulic¹⁰⁹. Już w miesiąc po wystawieniu tego dokumentu Bobulski potwierdził dokumentem, że i on odsprzedał dom Plechowski nieżyjącemu już Wacławowi Petrowiczowi Charwatowi z Krzyżanowic i Wecza¹¹⁰. W tymże 1552 r. dom należał do spadkobierców Wacława Charwata, Jerzego Hosska z Bełku i Pawłowic i Bedrzicha Czypli z Bełku i Ponięcic. Nie utrzymał się jednak w ich rękach długo, skoro w 1562 r. Hynek Petrovicz Charwat, zapewne jeszcze inny spadkobierca Wacława odsprze-

dał dom Plechowski właśnie Wacławowi Reiszwitzowi z Kaderzyna¹¹¹. W dokumencie z 1510 r. określono położenie omawianego domu jako przy Końskim Rynku, po prawej stronie tegoż, idąc od słodowni Andrusza Prusza, koło domu Bezdiekowa, z browarem i ogrodem na placu, gdzie niegdyś była łaźnia przyległa do kościoła i fary¹¹². Wiemy więc, że dom Plechowski znajdował się przy kościele parafialnym, zapewne gdzieś w środku bloku zabudowy, skoro w urbarzu wymieniony został jako trzeci z kolei. W drugiej połowie XVI wieku płacono z niego miastu czynsz wysokości 1 fl. 24 gr. Ponieważ parcele Nowego Rynku opisywano po posesjach przy ul. *Unter Leinwebern*, możemy przyjąć, że pierwsze trzy domy znajdowały się po południowej stronie Małego Rynku, czwarty — dom Reiszwita zajmował cały północną część obok kościoła parafialnego. W urbarzach nie odnajdziemy za to, ani Andrusza Prusza, właściciela słodowni przy Nowym Rynku, ani Bezdiekowa, właściciela parceli sąsiadującej z domem Plechowskim. Można jedynie przypuszczać, że owa słodownia znajdowała się po zachodniej stronie Małego Rynku, być może w pobliżu dziewiętnastowiecznej parceli nr 246, gdzie jeszcze w tym okresie istniał browar miejski¹¹³. Wszystkie znajdujące się przy Małym Rynku posesje, to majątkości duże, posiadające przywilej piwny w wysokości od 3 do 6 warów i płaćące wyższą stawkę *wachgeldu*.

Po Małym Rynku urbarze przedstawiają dane dotyczące dochodów z ul. Nowej. Ulica ta została podzielona na dwie części. Pierwsza z nich kończy się domem opisanym jako *Korytkas Haus aus demselben ist ein rathaus gemacht*¹¹⁴. W literaturze przyjmuje się, że był to narożny dom we wschodniej pierzei rynkowej, obok kościoła św. Jakuba i klasztoru dominikanów¹¹⁵. Z tego wynika, że spis posesji przy ul. Nowej rozpoczął od Bramy Nowej i kontynuowano aż do końca Rynku, który został potraktowany jako część ulicy, a nie jako odrębna przestrzeń. Wyprzedzając nieco wywód, należy stwierdzić, że parcele przyrynkowe opisano jako leżące przy ulicach Nowej, Długiej i Panieńskiej. Na Rynku mieścił się szereg budynków publicznych, takich jak ratusz, dom kupiecki, sukiennice, waga miejska. Ratusz spłonął w trakcie pożaru w 1546 r. i przeniesiono go do domu Korytki¹¹⁶. Dochody z pozostałych nieruchomości zostały w urbarzach opisane osobno.

Pierwsza część ul. Nowej obejmowała więc parcele po jej prawej stronie idąc od bramy miasta do rynku. Znajdowało się na niej najpierw sześć dużych parcel, posiadających przywileje piwowarskie na od 3 do 5 warów piwnych, płaćących rocznie od 36 do 60 gr. czynszu i należących do wyższej kategorii *wachgeldu*¹¹⁷. Obejmowały one teren sięgający mniej więcej do końca późniejszego placu św. Marcelego. Plac ten wytyczono w XIX w. na miejscu zboru i cmentarza ewangelickiego. Zbór przy ul. Nowej wzniesiony został w l. 1779–1782 na wolnym placu, jak można przypuszczać, wcześniej parcelach mieszczańskich¹¹⁸. Kolejne dwa budynki wychodziły frontonami na Mały Rynek, zostały więc opisane jako leżące przy nim¹¹⁹. Przed kościołem parafialnym znajdowało się natomiast szereg kramów miejskich. Zajmowały one 11 wąskich i krótkich parcel pomiędzy kościołem i ul. Nową. Urbarz z 1532 r. wymienia ich 11 następne już tylko 9. Istnienie 11 kramów potwierdzają także źródła dziewiętnastowieczne¹²⁰. Należy więc przyjąć, że jakkolwiek ilość czynnych kramów w Raciborzu uległa zmniejszeniu w połowie XVI w., to nie pociągnęło to za sobą zmiany charakteru parcel, na których znajdowały się opustoszałe kramy.

W przyrynkowej części ul. Nowej znajdowało się 8 parcel mieszczańskich, nie licząc posesji Korytki, na której znajdował się budynek ratusza miejskiego. Zgodnie z oczekiwaniami, były to parcele duże, z wysokim przywilejem piwnym, płaćące wysokie czynsze i wyższą stawkę *wachgeldu*¹²¹. Po ich opisaniu autorzy urbarza powrócili do Bramy Nowej i rozpoczęli spisywanie danych dotyczących lewej strony ulicy, idąc ponownie w kierunku Rynku. Wskazuje na to ilość posiadanych przez kolejne parcele warów piwnych oraz wysokość płaconych przez nie czynszów. Obie wartości zwiększają się od 4 aż do 8 i 6,5 wara piwnego na końcu szeregu spisanych parcel oraz od 48 gr. 20 hl. do ponad 2 fl. czynszu. Parcele większe znajdowały się raczej bliżej terenów przyrynkowych, niż bramy miejskiej¹²². W lewym ciągu ul. Nowej znajdowało się w drugiej połowie XVI w. 16 parcel¹²³. Wszystkie należały do wyższego *wachgeldu*.

Z ulicy Nowej autorzy spisu dochodów miejskich Raciborza przeszli do opisu ul. Długiej¹²⁴. Wszystko wskazuje na to, że obejmowała ona także południową pierzeję Rynku. Tym samym zabudowa lewej strony ul. Nowej kończyłaby się na wysokości dziewiętnastowiecznej parceli nr 35. W tym miejscu zmienia się usytuowanie przestrzenne parcel. O ile domy od bramy do wymienionej parceli wychodzą na ul. Nową, a tyle następna parcela ma czoło zwrócone do Rynku. Jeżeli odmierzyć szerokości parcel przy ul. Nowej, opierając się na analogiach z początkową częścią ul. Odrzańskiej, teren parceli 35 byłby zgodny z terenem posesji, na której w drugiej połowie XVI w. stał dom Martina Libitzkiego. Z tym założeniem wydaje się zgodny fakt, że trzy pierwsze posesje na ul. Długiej miały wysoki przywilej piwny w wysokości kolejno 5, 8 i 8 warów piwnych i płaćły odpowiednio do tego czynsze¹²⁵. Mogły więc być to parcele południowej pierzei Rynku, pomiędzy wylotem ul. Nowej i narożnym budynkiem, według przypuszczenia W. Dziwulskiego dawnym domem wójtostwa¹²⁶.

W sumie na ulicy Długiej urbarze notują 106 posesji¹²⁷. Podawane przez nich wartości przywileju piwnego, czynszu i *wachgeldu* tworzą daleko idące nieregularności w stosunku do pozostałych części

miasta. Jeśli przy ul. Nowej, początkowej części ul. Odrzańskiej, czy przy Małym Rynku obserwujemy zgromadzenie parcel z przywilejem piwnym, płacących czynsz w stosunku 1 war piwny na 12 gr. podatku i należących do wyższej grupy *wachgeldu*, natomiast przy ul. *Unter Leinwebern* przeważają małe, nieuprzywilejowane posesje z niższym *wachgeldem*, to na ul. Długiej sąsiadują ze sobą parcele o różnorodnym statusie i wysokościach obciążeń podatkowych. W środkowej części spisu, zamieszczono domy nie posiadające przywileju piwowarskiego, małe, albowiem płacące niezwykle niskie czynsze¹²⁸. Pośród nich znalazły się także domy nie posiadające przywileju piwnego, ale płacące wysoki czynsz i *wachgeld*¹²⁹. W niektórych przypadkach wartość tego ostatniego podatku nawet przekraczała wyższą stawkę płaconą przez pozostałą część miasta¹³⁰. Urbarz z 1567 r. odnotowuje też na niej szereg pustek, zajętych następnie pod zabudowę przez inwestorów¹³¹. Jest to zapewne skutek pożaru, który w 1546 r. zniszczył tę część miasta¹³². Powyższe dane wskazują, że zabudowa ul. Długiej była zróżnicowana. Obok dużych parcel i stojących na nich domów, zgrupowanych raczej w rejonie przyrynkowym, znajdowały się także małe, częściowo niezabudowane parcele.

Jak zostało to wcześniej przedstawione, do przestrzeni ul. Długiej należały także parcele znajdujące się przy ul. Solnej. Do tej ulicy spisujący dane mogli się dostać, skręcając w połowie ul. Długiej w kierunku murów miejskich. Po spisaniu znajdujących się przy Solnej posesji, powrócono do właściwej ul. Długiej. Tym można wytłumaczyć, dlaczego spis zaczyna się od dużych parcel posiadających do 8 warów piwnych przywileju, następnie wymienia grupę przemieszanych parcel z przywilejem i bez niego, 20 sąsiadujących ze sobą parcel bez przywileju piwnego, ponownie grupę parcel uprzywilejowanych, na końcu której znowu wylicza duże parcele z wysokim wymiarem przywileju piwnego. Urbarz nie uwzględnia za to, jako zwolnionej od opłat na rzecz miasta, kaplicy Bożego Ciała i przyległego do niej szpitala. Zgodnie z danymi z XIX w. znajdowały się one w bloku zabudowy pomiędzy ulicami Browarna i Różana¹³³. Prawdopodobnie do kaplicy należał także leżący na rogu ul. Solnej i Browarnej ogród. Kaplica wzniesiona została u schyłku XV w., a funkcjonującym przy niej szpitalem opiekowała się Rada Miejska¹³⁴.

Wątpliwości budzi także układ przestrzenny terenu bezpośrednio przylegającego do Bramy Wielkiej. Po jej lewej stronie znajdował się klasztor dominikanek. Układ architektoniczny klasztoru nie jest znany. Po sekularyzacji w 1812 r. zamieniono go na gimnazjum, a następnie na jego miejscu wzniesiono nowy budynek szkolny. Jedynym źródłem ukazującym wygląd zabudowy klasztoru dominikanek w Raciborzu jest niedatowany, anonimowy widok klasztoru, znany jedynie z luźnej karty pocztowej, wydrukowanej na początku XX wieku¹³⁵. Widok przedstawia klasztor od strony ul. Długiej w XVII lub XVIII w. Trudno ocenić, czy jest on widokiem portretowym, czy fantastycznym, ale można uznać, że ukazuje charakterystyczne cechy rozplanowania przestrzennego klasztoru. Widok ten koresponduje z przedstawieniem terenów przyległych do Bramy Wielkiej na najstarszych znanych planach miasta. Narysowane w 1742, 1750 i 1790 r. plany są co prawda planami orientacyjnymi, ale pozwalają rozeznać się w ogólnej sytuacji przestrzennej w mieście¹³⁶. Wszystkie te źródła zgodnie ukazują tereny klasztorne jako oddzielone od reszty miasta murem, przebiegającym równoległe do ul. Długiej od Bramy Wielkiej. Taki obraz jest jednak sprzeczny z wnioskami płynącymi z analizy zapisów urbarzowych odnoszących się do ulicy Rzeźniczej: *Die Fleischengassen*. Do tej ulicy przypisano 32 parcele miejskie, wszystkie uprzywilejowane, płacące wysokie czynsze i wyższą stawkę *wachgeldu*¹³⁷. W XVI wieku nazwą ul. Rzeźniczej obejmowano szereg parcel po prawej stronie ulicy idąc od Rynku. Parcele znajdujące się po lewej stronie miały fronty przy ul. Długiej, i przy niej także zostały opisane. Łączna szerokość działek ulicy Rzeźniczej wynosiła wg wyliczenia ok. 230 m. Po ich wrysowaniu w przebieg ulicy począwszy od dzisiejszej ul. Browarnej, ostatnia z opisanych parceli przylega do Bramy Wielkiej. Wydaje się więc niemożliwe, aby teren przed klasztorem pozostawał, przynajmniej w XVI wieku, niezabudowany. W pewnym stopniu potwierdzeniem takiego stanu rzeczy są dwa dokumenty powstałe w związku z toczącym się w 1650 r. sporem pomiędzy klasztorem dominikanek a Radą Miejską o pewne dochody klasztoru. Wśród nich znajdowały się trzy domy leżące po jednej stronie, przy zbudowanym przez masarzy murze, po lewej stronie idąc od Bramy Wielkiej w kierunku kościoła św. Jakuba¹³⁸. Odpowiadałoby to *platea communis* przy pierwszej ulicy w lewo po wejściu do miasta idąc od kościoła św. Mikołaja, czyli właśnie terenowi przed Bramą Wielką, przekazanemu w 1317 r. mniszkom¹³⁹. O losach tej części miasta możemy jedynie spekulować, że w XV w., najdalej na początku XVI w. została zajęta przez budownictwo mieszkaniowe i wtedy także tym nowym domom przyznano przywilej piwny, co znalazło odzwierciedlenie w urbarzach. Jeszcze później, w XVII lub XVIII w. domy te mogły zostać opuszczone (pożary, zniszczenia wojenne) a pozostałe po nich place otoczone murem ogradzającym ul. Odrzańską od klasztoru, co zostało przedstawione na cytowanych wyżej planach. Ponownie obszar ten zabudowano po likwidacji klasztoru w 1810 r.

Następną w urbarzach jest ul. Panieńska *Die Nonnegasse*. Rozpoczyna się ona od trzech domów szlacheckich, stojących jeszcze przy Rynku. W 1532 r. właścicielami ich byli Mikołaj Klema Kocur z Lgoty, *Landrichter*, ojciec Magdaleny Gaszyńskiej i Anny Reiwicz, Hans

Rys. 16. Widok Raciborza koniec XVIII w. Fragment obrazu *Pożegnanie pułkownika von Elsner*, Fotokopia w Muzeum w Raciborzu MH-R-4016.

Kocur ze Studziennej i Burian Scheliha z Rzuchowa¹⁴⁰. Przed 1567 r. pierwszy z tych domów przeszedł w ręce Zygmunta Reiwitza, kolejny stał się własnością hrabiego Mikołaja Gaszyńskiego. Dom Buriana Schelicha odziedziczyła jego żona¹⁴¹. Kolejny dom na ul. Panieńskiej to prawdopodobnie dom na rogu ul. Panieńskiej i Odrzańskiej. W 1532 r. zamieszkiwał w nim Armproff, w 1567 r. stał się własnością Zygmunta Reiwitza i pozostawał wolnym domem jeszcze w 1595 roku¹⁴². Przy szesnastowiecznej ulicy Panieńskiej znajdował się także dom uprzywilejowany z 2 warami piwnymi, na terenie którego znajdowała się łaźnia miejska, dochody z której należały do kościoła parafialnego, dom uprzywilejowany z 4 warami piwnymi, w którym zamieszkiwał w drugiej połowie XVI w. starosta (*Her Landeshauptman*) oraz wolny dom Sambora Semeckiego¹⁴³. Ogółem przy ul. Panieńskiej znajdowało się 11 parceli opisanych w urbarzach¹⁴⁴.

Ostatnie osiem z uwzględnionych w urbarzach domów, określone zostały jako znajdujące się przy ul. Odrzańskiej. Były to posesje tworzące blok zabudowy przy Bramie Odrzańskiej, po prawej stronie ulicy idąc od zamku. Jedna z nich była w 1532 r. wolnym domem Hansa Balbawera, a następnie Woltera Vokasa. Pozostałe to posiadające przywilej piwowarski i płacące wyższą stawkę *wachgeldu* domy mieszczkańskie. W ten sposób dokonujący spisu urbarzowego rozpoczęli i zakończyli prace w tym samym miejscu¹⁴⁵.

*

Tak zarysowany kształt miasta i jego zabudowy nie był jednak trwały. Oprócz częstych zmian własnościowych, które mogły pociągać za sobą także zmiany układu poszczególnych parcel i bloków zabudowy, największą rolę odgrywały klęski elementarne, zwłaszcza pożary, które często niszczyły w większości drewniana zabudowę. Pożar z 1546 r. strawił całe miasto z wyjątkiem niewielkiej części, określonej jako droga na zamek (ul. Odrzańska w części przy bramie?), droga na Starą Wieś i ul. Kapitulna¹⁴⁶. Następny pożar miał miejsce już w 1574 r. Według późniejszych relacji zaczął się on w karczmie na Rynku i rozprzestrzenił się nie tylko na całe miasto, ale także na Przedmieście Odrzańskie, a nawet Bosacz i zamek, który z trudem ocalono¹⁴⁷. Zniszczeniu uległo siedem (sic) kościołów, trzy klasztory i wiele innych ważnych obiektów¹⁴⁸. Kolejne pożary, w 1637, 1698 i 1722 r. i następujące po nich odbudowy zmieniały zabudowę miasta, choć raczej w niewielkim stopniu zmieniały jego układ przestrzenny.

Znaczną trudność nastręcza umiejscowienie na mapie miasta obiektów, które można określić jako publiczne. Część z nich włączono co prawda do zasadniczego spisu urbarzu, tak jak znajdującą się w okolicach Bramy Wielkiej saletrzarnię, kramy miejskie czy łaźnię na ul. Panieńskiej. Pozostałe albo całkiem pominięto, albo opisane jako odrębne jednostki płatnicze. Niewiele wiemy o zabudowie śródrynkowej Raciborza w XVI w.

Istniejący co najmniej od 1361 r. ratusz miejski, zniszczony został przez pożar 1546 r. Jego funkcje pełnił wykupiony przez miasto dom Korytka, znajdujący się w narożu bloku zabudowy przyrynkowej, od strony kościoła św. Jakuba¹⁴⁹. Obok spalonego ratusza znajdowała się znana z okresu wcześniejszego waga miejska¹⁵⁰. Inne budynki to karczma, w której miał zacząć się w 1574 roku pożar miasta i kramy dla kupców przybywających do miasta. Kramy mieszkańców Raciborza znajdowały się przy ul. Nowej, przed kościołem parafialnym, jak to zostało już przedstawione, zabudowania kramów zachowały swój charakter do XIX wieku. Taka lokalizacja kramów miała być następstwem pożaru, który w 1722 r. zniszczył zabudowę śródrynkową¹⁵¹. Wydaje się jednak, że mamy tu do czynienia z lokalizacją pierwotną. W XVIII w. w Raciborzu charakter handlowy zachowało zaledwie 9 z 11 jednakowych, wąskich parcel o statusie kramu. Liczba ta zgodna jest z ilością kramów w początkach XVI w.

Z innych tego typu obiektów należy wymienić browar i stodołę miejską, znajdujące się przy Nowym Rynku oraz dwie łaźnie: jedna położona była na ulicy Panieńskiej i płaciła czynsz 4 grzywien kościołowi parafialnemu, druga zaś, położona przed Bramą Odrzańską, płaciła identyczny czynsz dominikanom¹⁵². W r. 1578 rada miejska sprzedała Janowi Kapicy działkę przy łaźni miejskiej i drugą koło potoku doprowadzającego wodę do młyna miejskiego, leżące w granicach miasta¹⁵³. Prawdopodobnie były to właśnie działki przy ul. Panieńskiej. Łaźnia mogła funkcjonować dzięki bliskości płynącej w pobliżu młynówki, przy której znajdował się młyn miejski. Obok niego w 1564 roku cesarz wyraził zgodę na wzniesienie nowego *kunstu* wodnego (wieży ciśnieniowej), w celu doprowadzenia wody do miasta w razie pożaru, lub dla innej potrzeby¹⁵⁴. Tym samym uzupełniono już istniejący wodociąg prowadzący wodę ze

Studziennej do Rynku. Sieć wodociągów miejskich w tym okresie rozbudowana została o połączenie z browarem dominikańskim¹⁵⁵. Innym, istotnym elementem infrastruktury miejskiej były młyny. W XVI w. w bezpośredniej okolicy Raciborza działały trzy. Pierwszy pod zamkiem, miał dwa koła napędzające też folusz i młyn tartaczny. Drugi młyn miejski miał pięć kół, z czego zwykle używane były cztery, piąte działało tylko przy wysokiej wodzie, gdy pozostałe stały. Trzeci młyn, największy bo sześciokołowy, znajdował się na Psinie, na przedmieściu za Bramą Wielką¹⁵⁶. Przed 1600 r. w jego pobliżu dominikanki wzniosły swój własny młyn, który zagroził funkcjonowaniu młyna miejskiego, odbierając mu wodę. Kolejne komisje rozpatrujące skargę miasta w tym zakresie w 1600 i 1606 r. nakazały mniszkom przeniesienie młyna w inne miejsce, obok *Klosterhammer*, prawdopodobnie klasztornego młyna do mielenia rudy, działającego też dzięki wodzie z Psiny¹⁵⁷.

*

Rozwój miasta po XVI w. jest bardzo słabo udokumentowany źródłowo. Z XVII wieku dysponujemy jedynie szczątkowymi informacjami, na temat zabudowy i wielkości miasta, bowiem większość z zachowanych dokumentów potwierdza akt nadania czynszów z posiadłości miejskich i podmiejskich instytucjom religijnym. Jak można przypuszczać, największe zmiany zaszły w XVIII w., kiedy po pożarze 1722 roku podjęto decyzje o całkowitej likwidacji zabudowy śródmiejowej. Zniesiono wówczas zbudowany w XVII w. budynek ratusza z charakterystyczną wieżą, wagę i inne obiekty, na ich miejscu postawiono figurę maryjną, sfinansowaną dzięki przekazaniu miastu na ten cel przez właścicieli kamienicy Gaszyńskich na rynku. Nowy ratusz wzniesiono na terenie dwóch narożnych parceli, częściowo w miejscu, gdzie w XVI w. znajdował się pełniący funkcje ratusza dom Korytka. Inne zmiany, to budowa odwachu przed kościołem św. Jakuba, czy budowa w 1661 r. rzeźni pomiędzy ulicami Rzeźniczą i Panieńską, w XVIII w. przekształconej w prywatną gospodę¹⁵⁸.

Zmianom uległa także sieć wodociągowa miasta. W 1653 r. dominikanki uzyskały zgodę na poprowadzenie rurami wody z ul. Rzeźniczej i z drugiej strony, prawdopodobnie od Bramy Wielkiej do klasztoru¹⁵⁹. Ostateczny przebieg linii wodociągowej można odtworzyć na podsta-

wie planu wodociągów z 1831 roku¹⁶⁰. Woda do miasta dostarczana była z dwóch stron. Z Psiny, przez Bramę Wielką, skąd wodociąg biegł wzdłuż klasztoru dominikanek na ul. Panieńską, gdzie łączył się z rurą zaczynającą się przy wieży ciśnień na młynówce, w 1831 r. już w dużej części zasypanej. Z ul. Panieńskiej woda płynęła w kierunku ul. Długiej, a następnie do studni na Rynku. Przy studni wodociąg rozdzielał się, jedna odnogą dostarczając wodę do klasztoru dominikanów i dalej, poza miasto, aż na drugą stronę Odry, druga odnoga zaopatrywała Nowy Rynek. Ponadto na ul. Długiej znajdowało się odgałęzienie wodociągu dostarczającego wodę do studni na ul. Solnej.

*

Poza periodycznym istnieniem zboru protestanckiego przy placu Zborowym ilość obiektów sakralnych na terenie miasta pozostawała niezmienna. Odnotowujemy za to powtarzające się odbudowy zniszczonych przez pożar obiektów i ich przebudowy. Kościół parafialny uległ zniszczeniu w 1574 r. Odbudowa trwała do 1592 r. Dodatkowo wzbogacono jego bryłę o podwyższenie jednej z wież w 1588 r., która odtąd funkcjonowała jako wieża miejska. W 1645 r. uległa zniszczeniu i została odbudowana na tych samych fundamentach według projektu Marcina Sempela z Krakowa w r. 1665¹⁶¹. Kolejne pożary w 1664 i 1700 r. i następujące po nich odbudowy doprowadziły do istotnych zmian pierwotnego wyglądu kościoła¹⁶².

Pożarów nie uniknął także kościół i klasztor dominikanów. Zabudowy klasztorne jeszcze w XVII w. były wzniesione z drewna, a niski i ciemny kościół był pokryty gontem. Po pożarze w 1637 r. kościół został gruntownie przebudowany, ponownie przesklepiony, a w jego zachodniej części wzniesiono kaplicę Gaszyńskich¹⁶³. Po 1810 r. klasztor służył jako koszary.

W najmniejszym stopniu zmianom w tym okresie uległ kościół dominikanek. Pomimo zniszczeń dokonanych przez pożary zachował swój gotycki charakter. W XVII w. dobudowano do niego jedynie południową kruchtę. Klasztor rozbudowano po pożarze w 1574 i następnie w 1637 r. w stylu barokowym. Po kasacie klasztoru w 1810 r. przez pewien czas kościół służył jako zbór ewangelicki a w pomieszczeniach klasztornych działało gimnazjum ewangelickie¹⁶⁴.

Marcin Sepiał

PRZYPISY

¹ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, część IV., KO 18, 1972, s. 20; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego w latach 1564–1772*, Wrocław 1979, s. 10.

² A. Weltzel, *Geschichte*, s. 115–117; G. Hyczel, *Geschichte*, s. 119–12; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 87; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego*, 14; W. Korta, *Historia Śląska*, s. 194.

³ A. Weltzel, *Geschichte*, s. 122–125; A. Huber, *Die Verhandlung Ferdinands I. mit Isabella von Siebebürger*, AOG 78, 1982, s. 3–39; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 87; M. Duczmal, *Isabella Jagiellonka królowa Węgier*, Warszawa 2000, s. 317, 325–6, 336, 354.

⁴ A. Weltzel, *Geschichte*, s. 156–157; J. Leszczyński, *Rządy Bethlena Gabora na Górnym Śląsku*, „Sobótka” 14, 1959, s. 318 i n., 330 i n., 346; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 90; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego*, s. 15; W. Korta, *Historia Śląska*, s. 296.

⁵ G. Hyczel, *Chronik*, s. 8; W. Czapliński, *Śląsk a Polska w pierwszych latach wojny trzydziestoletniej (1618–1629)*, „Sobótka” 2, 1947, s. 141–181.

⁶ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 90; W. Korta, *Historia Śląska*, s. 298–9.

⁷ A. Weltzel, *Geschichte*, s. 161; G. Hyczel, *Chronik*, s. 8; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 90; W. Korta, *Historia Śląska*, s. 300.

⁸ KK, nr 1; A. Weltzel, *Geschichte*, s. 164; *Historia Śląska*, t. I, cz. 3, s. 360n; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 90; W. Korta, *Historia Śląska*, s. 304–5.

⁹ A. Weltzel, *Geschichte*, s. 169 i n.; W. Dzięgiel, *Utrata księstw opolskiego i raciborskiego przez Ludwikę Marię w 1666 r.*, Kraków 1936, 32–35, 47–48, 51, 54n, 62n, 113; J. Leszczyński, *Władysław IV a Śląsk w latach 1644–1648*, Wrocław 1969, s. 39–46, 50–78; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 90–91; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego*, s. 15; W. Korta, *Historia Śląska*, s. 296–298.

¹⁰ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, część V, KO, 18, 1972, s. 34.

¹¹ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, część VI, KO, 18, 1972, s. 7.

¹² J. Kwak, *Miasta księstwa opolsko-raciborskiego w XVI–XVIII w.*, Opole 1979, s. 69–70.

¹³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 86.

¹⁴ AmRac. 28. Dobra zamkowa sprzedane zostały w 1609 r. Janowi Joachimowi von Mettich. W 1642 r. dobra odkupił za 130 000 talarów Jerzy von Oppersdorf. A. Jankiewicz, *Racibórz województwo katowickie. Zamek — dokumentacja historyczno-architektoniczna*, Warszawa 1983, cz. 1, s. 55–56 (msp. WKZ nr 4187)

¹⁵ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 86; N. Mika, *Ustrój Raciborza*, s. 131–132.

¹⁶ A. Weltzel, *Geschichte*, s. 254; G. Hyczel, *Chronik*, s. 11; N. Mika, *Ustrój Raciborza*, s. 132.

¹⁷ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, część VI, s. 7

¹⁸ *Grundbuch 1532*, k. 3–20v; G. Hyczel, *Geschichte*, s. 72–3. G. Hyczel podaje ogólną liczbę 228 domów, w tym 155 z przywilejem piwowarskim, 22 wolne domy (szlachta i kler), 37 placów opustoszałych; A. Weltzel, *Geschichte*, s. 118, podaje 229 domów mieszczańskich; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83; J. Kwak, *Miasta*, s. 19; liczbę 229 domów podaje też Kutzner, *Racibórz*, s. 26. E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Matusecki, *Racibórz*, s. 48, podają 310 działek budowlanych, 251 domów mieszczańskich, 12 szlacheckich i 10 duchownych, 37 działek niezabudowanych.

¹⁹ J. Kwak, *Miasta*, s. 172; G. Hyczel, *Geschichte*, s. 60; były to domy Jana Charwata z Wiecza, Mikołaja Holego z Ponięcic, Mikołaja Schilhana, Jana Czapli z Belku, Jana Rottenbergera z Piotrowic, Anny Wyskoty z Wodnik, Mikołaja Wranińskiego, Michała Szeligi Czernickiego, Mikołaja Klemy Kocura z Lgoty, Hansa Kotzura, sędziego ziemskiego, Buriana Szeligi z Rzuchowa, Jerzego Stosza starosty zamkowego oraz Mikołaja Remckiego, proboszcza ze Sławikowa, kanoników Macieja Preussa, Alberta Bogusza, Jerzego Szyszki, proboszcza Mikołaja, dziekana, kaznodziei Jana Czolnera, Jerzego (Grzegorza?), Mikołaja opata Rud i duchownego mieszkającego koło Wranińskiego; zob. też A. Weltzel, *Geschichte*, 118; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 80.

²⁰ J. Kwak, *Miasta*, s. 19.

²¹ N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 131, podaje liczbę 2107 mieszkańców dla roku 1532.

²² W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 94; J. Kwak, *Miasta*, s. 19.

²³ J. Kwak, *Miasta*, s. 19, 26.

²⁴ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 94, W. Dziewulski, *Zaludnienie Śląska*, s. 435.

²⁵ J. Kwak, *Miasta*, s. 19.

²⁶ Rep. 305/I, t. XXIII, s. 3 i n.

²⁷ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 94.

²⁸ F. A. Zimmerman, *Beyträge zur Beschreibung von Oberschlesien*, t. 3, Brieg 1783, s. 187, podaje następujące dane: 1745 — 2073; 1755 — 2058; 1765 — 2410; 1775 — 2572; 1780 — 603; 1783 — 2860. Według danych z *Deutsches Städtebuch*, Bd. 1, ed. E. Keyser, wyd. 1995, s. 348: 1749 — 1564; 1754 — 2412; 1765 — 2410; 1780 — 2603; 1795 — 3081.

²⁹ J. Kwak, *Miasta*, s. 18–26.

³⁰ J. Kwak, *Miasta*, s. 40–41.

³¹ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 95.

³² J. Chrząszcz, *Kirschengeschichte Schlesiens*, Wrocław 1908, s. 151; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 95; J. Kwak, *Miasta*, s. 41.

³³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 95.

³⁴ *Die Sprache der Bürger ist deutsch, jedoch reden sie auch polnisch*, F. A. Zimmermann, *Beyträge*, s. 187.

³⁵ J. Kwak, *Kultura materialna i umysłowa mieszczan górnośląskich w dobie reformacji i kontrreformacji*, RMG, Historia 6, 1994, s. 45.

³⁶ J. Chrzęszcz, *Kirschengeschichte Schlesiens*, s. 107; J. Kwak, *Miasta*, s. 55–56; P. Kielar, *Klasztory dominikańskie na Śląsku*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, pod red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975, s. 820. P. Kielar wspomina o nakazanym przez Izabellę Jagiellonkę w 1556 r. zaborze klejnotów kościelnych jako wstępu do likwidacji klasztoru. Należy raczej przyjąć, że była to próba zabezpieczenia należności cesarskich na rzecz królowej Węgier, a nie działania sekularyzacyjne. Por. M. Duczmal, *Izabella Jagiellonka*, s. 325–6.

³⁷ J. Chrzęszcz, *Kirschengeschichte Schlesiens*, s. 120; P. Kielar, *Dominikanie*, s. 98–99.

³⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 96; Pozwolenie na budowę zboru miała wydać Izabella Jagiellonka, J. Kwak, *Miasta*, s. 55–56; Idem, *Kultura materialna*, s. 45.

³⁹ P. Kielar, *Klasztory*, s. 820.

⁴⁰ AmRac. 27; E. Anders, *Historische Statistik der Evangelischen Kirche in Schlesien*, Wrocław 1868, s. 27; J. Kwak, *Kultura materialna*, s. 50.

⁴¹ J. Kwak, *Miasta*, s. 58; Idem, *Kultura materialna*, s. 51.

⁴² J. Kwak, *Miasta*, s. 60; o kampanii Mansfelda zob. *Historia Śląska*, pod red. K. Maleczyńskiego, t. I, cz. 3, s. 343–345.

⁴³ F. A. Zimmermann, *Beyträge*, s. 188, W. Dziewulski, *Zaludnienie Śląska*, s. 435.

⁴⁴ E. Anders, *Historische Statistik*, s. 729.

⁴⁵ F. A. Zimmermann, *Beyträge*, s. 185.

⁴⁶ T. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, Berlin 1995, s. 325.

⁴⁷ A. Weltzel, *Geschichte*, s. 127, G. Hyckel, *Ratibor*, s. 8–9; G. Hyckel, *Chronik*, s. 6–7; M. Haisig, *Rzemiosła kowalsko-ślusarskie na Śląsku do połowy XVIII w.*, Wrocław — Opole 1962, s. 36; J. Kwak, *Miasta*, s. 94.

⁴⁸ J. Kwak, *Miasta*, s. 96.

⁴⁹ J. Leszczyński, *Władysław IV a Śląsk*, s. 145, 193–195.

⁵⁰ S. Golachowski, *Racibórz na przełomie XVII i XIX w.*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 130.

⁵¹ J. Kwak, *Miasta*, s. 126–127.

⁵² S. Golachowski, *Racibórz na przełomie*, s. 130–131.

⁵³ F. A. Zimmermann, *Beyträge*, s. 189; J. Kwak, *Miasta*, s. 108–109, 119, 123–124.

⁵⁴ AmRac. 29, AmRac. 5, nr 28 s. 22–23; A. Weltzel, *Geschichte*, s. 209, 238, 280–1; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 93.

⁵⁵ J. Kwak, *Miasta*, s. 99–101; S. Golachowski, *Racibórz na przełomie*, s. 128.

⁵⁶ J. J. Kwak, *Miasta*, s. 33–34.

⁵⁷ Nie wiadomo, na jakiej podstawie oparto szacunki, według których w 1532 r. w mieście było 310 działek budowlanych. Zob. E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, s. 48.

⁵⁸ Posiadłość częściowo lub całkowicie zwolniona z opłat na rzecz miasta.

⁵⁹ *Grundbuch* 1532, k. 3, 3v, k. po k. 3, 4, 5, 9v, 10, 10v, 11, 13v, 14, 15, 16v, 17; *Urbarze dóbr*, s. 133, 147, 148, 150. Pomiędzy latami 1567 i 1595 r. było w mieście 20 czasowo opustoszałych parcel, *Ibidem* s. 132–134, 136–141, 145–146, 149–150, 154–155, 158–159, 161–162.

⁶⁰ *Grundbuch* 1595, s. 10, 19, 30, 37, 55, 61.

⁶¹ Por. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 96. Badacz ten błędnie podaje liczbę 290! jako istniejących w mieście domów. W tej liczbie zawiera się jednak także owe 7 parcel pustych.

⁶² „Pustka na której Fukas rozpoczął budowę” *Urbarze dóbr*, s. 159; *Grundbuch* 1595, s. 37.

⁶³ „Pustka, którą Pastuschka na nowo zabudował. Nie płaci czynszu.” *Urbarze dóbr*, s. 150.

⁶⁴ Sumy pieniężne przeliczam na grosze i sumuję dla uzyskania podstawy do porównań.

⁶⁵ *Urbarze dóbr*, s. 133.

⁶⁶ *Grundbuch* 1595, s. 11

⁶⁷ *Grundbuch* 1532, s. 141.

⁶⁸ *Grundbuch* 1595, s. 26.

⁶⁹ *Urbarze dóbr*, s. 159, *Grundbuch* 1595, s. 61.

⁷⁰ *Urbarze dóbr*, s. 155, *Grundbuch* 1595, s. 54

⁷¹ *Grundbuch* 1532, k. 1.

⁷² *Urbarze dóbr*, s. 130; *Grundbuch* 1595, s. 3.

⁷³ *Urbarze dóbr*, s. 139

⁷⁴ *Urbarze dóbr*, s. 151, *Grundbuch* 1595, s. 47

⁷⁵ *Urbarze dóbr*, s. 152.

⁷⁶ Z podobną sytuacją spotykamy się w Zgorzelcu, gdzie w 1500 r. przeszacowano wartości działek, sumując wysokości podatków z działek z przywilejem piwowarskim i dzieląc ją pomiędzy parcele, proporcjonalnie do wysokości przywileju piwowarskiego. M. Goliński, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, cz. 1, AUW 2203, *Historia* 141, 2000, s. 75.

⁷⁷ Proces ten przebiegał stopniowo. W 1510 r. ks. Walentyń wytoczył spod jurysdykcji miejskiej domy swoich dworzan w Raciborzu. W 1531 r. ks. Jan Dobry tzw. przywilejem hanuszowskim zniósł sądownictwo miast nad zamieszkałą w nich szlachtą w całym księstwie opolsko-raciborskim. J. Kwak, *Miasta*, s. 70, 83.

⁷⁸ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. XVII.

⁷⁹ CDS 2, nr 103

⁸⁰ *Grundbuch* 1532, k. 2; *Urbarze dóbr*, s. 130; *Grundbuch* 1595, s. 3–4.

⁸¹ Dziewiętnastowieczna numeracja parcel wg T. Wardenga, *Häuserbuch*, zob. Rys. 14.

⁸² T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 256–257. W rejonie zbieżnym do opisywanej działki odnaleziono w 2005 r. fragment muru identycznego z otaczającym tereny klasztorne od strony południowej. Informacja ustna, dział archeologii Muzeum w Raciborzu.

⁸³ G. Hyckel, *Die brauberechtigten Häuser der Stadt Ratibor*, Muzeum w Raciborzu, MR-H-238, działka 134; T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 256–257.

⁸⁴ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 258–263.

⁸⁵ KK, nr 1111, 1115, 1117, 1118; T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 264–270

⁸⁶ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 271.

⁸⁷ Rep. 110, nr 13, 14.

⁸⁸ RO IX/95, *Ocular Plan der Stadt Ratibor mit ihren Wasserleitung*, 1831, skala 1 : 3200.

⁸⁹ SBBerlin, SX 32777 i SX 32777a, *Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Nahmens Oberschlesien*, pol. XVIII w., ok. 1: 5000; SBBerlin, III C kart N 15060, *Ratibor*, ok. 1:13700 [w:] F. Ch. von Wrede, *Krieges Charite Eines Theils des Oppelschen und Ratiborschen Fürstenthums jenseits der Oder bis an die Pohnische Grentze und von der Stoberau bis an die Teschensche Grentze in 40 Sectiones getheilt*, 1748–1749; SBBerlin, SX 3777/6, *Ratibor mit nächster Umgebungen*, 1790, ok. 1: 6600.

⁹⁰ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 60, 128.

⁹¹ AmRac. 18

⁹² AmRac. 20

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ein heuslen mit einem gartlen darinnen vor zeiten die klossell nennen woneten, ist jeczo dem prior zu sanct Jacob zugesignet. Urbarze dóbr*, s. 133; *Grundbuch* 1595, s. 9.

⁹⁵ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 296

⁹⁶ Rep 111, nr 113.

⁹⁷ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 293, 295, 296

⁹⁸ *Urbarze dóbr*, s. 133; *Grundbuch* 1595, s. 10. W 1532 r. proboszcz Martin Preusz był właścicielem dwóch domów o zbliżonej lokalizacji. Pierwszy był domem nie posiadającym przywileju piwowarskiego, ale płacącego miastu niski podatek, drugi określony został jako wolny dom. *Grundbuch* 1532, k. 3–3v. Posiadania przez opata z Rud domu w Raciborzu wraz z ogrodem na przedmieściach potwierdzone zostało przez ks. Walentyna w 1520 r. SU 3, nr 277, s. 181–183. W dokumencie dobra określono jako posiadane od dawna. Dom został wymieniony także w 1668 r. jako zwolniony z czynszów w zamian za zrzeczenia finansowe opata na rzecz miasta. Rep. 114, sygn. 107. Czynsz ten wynosił 0,5 grzywny rocznie, AmRac. 42.

⁹⁹ *Urbarze dóbr*, s. 133–135; *Grundbuch* 1595, s. 10–13.

¹⁰⁰ Tak E. Berman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, aneks.

¹⁰¹ *Urbarze dóbr*, s. 135–139; *Grundbuch* 1595, s. 13–23.

¹⁰² Były to posesje: Hanssa Willichera następnie Kuchlera, pustka i dom Jaroscha Lorina; Hansa Famuli, następnie wdowy po nim i Andreasa Kibera; Paulla Ehrharta, wdowy po nim i Jana Thoman, *Urbarze dóbr*, s. 138–139.

¹⁰³ AmRac. 53.

¹⁰⁴ W 1685 r. cesarz Rudolf II, w nagrodę za liczne usługi zdjęt z kata raciborskiego Jakuba Glorii hańbę płynącą z zawodu kata i uczynił go pełnoprawnym mieszkańcem. Z dokumentu wynika, że kat mieszkał w zaułku katowskim przy murach miejskich. AmRac. 53; T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 381–382.

¹⁰⁵ *Urbarze dóbr*, s. 139–141; *Grundbuch* 1595, s. 23–25.

¹⁰⁶ *Urbarze dóbr*, s. 140; *Grundbuch* 1595, s. 24.

¹⁰⁷ AmRac. 9, 10.

¹⁰⁸ AmRac. 11.

¹⁰⁹ AmRac. 13.

¹¹⁰ AmRac. 14.

¹¹¹ AmRac. 17.

¹¹² AmRac. 9, 10.

¹¹³ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 351–2.

¹¹⁴ *Urbarze dóbr*, s. 143; *Grundbuch* 1595, s. 29.

¹¹⁵ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 96

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ Były to domy: Jana Puchaty (5 warów piwnych, czynsz 54 gr. 12 hl. następnie 60 gr.), po 1567 r. własność wdowy po Puchale, a w 1585 r. Wenczela Maczorka; Mertena Skody (3 warów piwnych, czynsz 44 gr. obniżony! do 36 gr.), po 1567 r. kolejno należący do Jerzego Tschapka, Jana Sibendorfa i Adama Zichera lub Zuchera; Waltera Masurkha (4,5 wara piwnego, 54 gr. 12 hl. czynszu obniżonego! do 54 gr.) po 1567 r. Adama Kartenmachera i Mertena Maczagka; Mertena Rusgi (4 wary piwne, 48 gr. czynszu), po 1567 r. wdowy po Mertenie i Hansa Spaczegka; Georga Slamy (5 warów piwnych, 52 gr. czynszu podniesione do 60 gr.) po 1567 r. wdowy po Jerzym i Jocheim-ba Schmidta; Hansa Puzderko (5 warów piwnych. 54 gr. 20 hl. czynszu podniesione do 60 gr.), po 1567 r. Jerzego Wagnera. *Urbarze dóbr*, s. 141–142; *Grundbuch* 1595, s. 25–27.

¹¹⁸ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 325.

¹¹⁹ Domy Hansa Troska i Hansa Zetela.

¹²⁰ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 306–316.

¹²¹ Były to domy: Caspara Byttnera (3,5 wara piwnego, czynsz 56 gr. 4 hl.) w 1567 r. następnie opustoszały, własność Valtena Petericka i w 1585 r. Hansa Klama; dom notariusza Jana Kastnera (4,5 wara piwnego, czynsz 50 gr. 4 hl. podniesiony do 54 gr.); Wenczela Bekcha (4 wary piwne, 48 gr. czynszu) następnie własność notariusza Hansa Eiserichta i Clemensa Pilatka w 1585 r.; Macieja Szafrança (6 warów piwnych, 2 fl. 3 gr.) następnie w rękach wdowy po Aleksandrze, przez pewien czas opustoszały i w 1585 r. Jadwigi Jendri-skin; dom Frysztacki, (5 warów piwnych, 56 a następnie 60 gr. czynszu), przez pewien czas własność kolejno hrabiego Jerzego Oppersdorfa, Adama Weissgerbera i w 1585 r. Walentyna Zukolowskiego; dom Melchiora Kirschnera (4 wary piwne, czynsz 48 gr. 18 hl.) a potem Pilatkina i w 1585 r. Valtena Ad-lera; Macieja Kirschnera (4 wary piwne, 48 gr. 18 hl. czynszu) potem szewca Holuby i Krzysztofa Scholza; oraz dom Hansa Tyschlara (4 a następnie 6 warów piwnych, 52 gr. a następnie 2 fl. czynszu) najprawdopodobniej sprzedany Wenczelowi Ringowi, a w 1585 r. w rękach Philipa Ringa. *Urbarze dóbr*, s. 141–143, *Grundbuch* 1595, s. 27–29.

¹²² Zgodnie z zasadą, że parcele w centrum miasta należały do większych i bogatszych, na co wskazują badania socjotopograficzne innych miast.

¹²³ Były to domy: Gregora Waidnerina, następnie 'Nosska der schuster', 'die alte Zyczkin' i Jacoba Hermana (4 wary piwne, 48 gr. 20 hl czynszu); dom Georga Swobody, następnie 'Fülsteinerin wittib', Paula Dudecka, Micolai

Tschrenekha (4 wary piwne, 44 gr podniesione do 48 gr); dom Mathesa Kirschnera, następnie Sigmunda Ukleya określonego jako 'der schuster', Jeremiassa Kalitty i Hanssa Heusera (3 wary piwne, 32 gr 12 hl czynszu podwyższone do 36 gr); dom Georga Fuknekhera, potem Jacoba Pockowskija określonego jako 'ein schmidt', Bartla Lausmanina (3 wary piwne, 48 gr czynszu); dom Hansa Tschessnekha, potem Susanny wdowy po Kranowiczu, następnie opuszczony by stać się własnością Hanssa Ziganeckha (4 wary piwne, 46 gr 8 hl czynszu, podwyższone do 66 gr 8 hl czynszu); dom Stenczela Bindera, potem kolejno Jana Skiperzepy i Waczlawa Spady (4 wary piwne, 46 gr 8 hl czynszu, podwyższone do 48 gr); dom Jacoba Rzemtihy, następnie Otipka 'ein schuster', Mertena Eysewichta i Andreeasa Kiebera (4 wary piwne 44 gr czynszu, podwyższone do 48 gr); dom Seraffina, potem pana Jochima Holi (4 wary piwne, 40 gr 16 hl czynszu, podniesione do 48 gr); dom Barthela Sokolla, następnie Sebastiana Scholtza (5 warów piwnych, 56 gr 8 hl czynszu, podwyższone do 60 gr); dom Hawela Bindera, potem Walka Lorina i Hanssa Wolana (4 ½ wara piwnego, 52 gr czynszu podniesione do 54 gr); dom Wenczela Maczkha, potem wdowy po Johanesie Restor (8 warów piwnych, 2 fl. 16 gr czynszu, podniesione do 2 fl. 24 gr.); dom Soffi Pnusin, potem Jacoba Preyssa (6 warów piwnych, 2 fl. czynszu); dom Samuela Bekha, następnie w rękach 'Heidenricha' (6 ½ wara piwnego, 2 fl. 2 gr. 12 hl czynszu podniesione do 2 fl. 6 gr.); dom Alexanderina, potem Georga Schmolzera (8 warów piwnych, 2 fl. 24 gr czynszu); dom Mathesa Ziganeckha, potem Jacoba Leubergka, Nodera (3 wary piwne, przywilej zwiększony do 5 warów, 40 gr czynszu, czynsz obniżony do 36 a następnie podniesiony do 60 gr); dom Bernherdta Tieschowssky'ego, następnie Martin Libitzkiego (6 warów piwnych i 72 gr czynszu).

¹²⁴ 'Die Grosse Gasse' *Urbarze dóbr*, s. 145; *Grundbuch* 1595, s. 66.

¹²⁵ Były to domy: Georga Tschapeckha, następnie w rękach Thomasa [Tschapeckha] (4 wary piwne, 60 gr czynszu); dom 'Mathes Sykh helt ein frey haus' następnie 'Jan Thoman hat 8 pier un ist wien haus' (2 fl. 24 gr. czynszu); dom Mathesa Schmolzera a następnie wdowy po nim (8 warów piwnych 2 fl. 24 gr czynszu, następnie podniesione do 2 fl. 34 gr); *Urbarze dóbr*, s. 145; *Grundbuch* 1595, s. 33–34.

¹²⁶ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 96.

¹²⁷ *Urbarze dóbr*, s. 145–156; *Grundbuch* 1595, s. 33–58.

¹²⁸ Parcele o rocznych czynszach 8, 12, 16 i 18 gr. z niższą stawką *wachgeldu*.

¹²⁹ Na przykład. Simon Waliwoda płacący rocznie 44 gr. czynszu i 34 gr *wachgeldu*, czy też Matthusz Bierbrauer z 24 gr. czynszu i 34 gr. *wachgeldu*. *Urbarze dóbr*, s. 149; *Grundbuch* 1595, s. 43–44.

¹³⁰ Na przykład. Dom Climka Biertragera, nie posiadający przywileju piwnego, płacący roczny czynsz 40 gr. czynszu i 68 gr. *wachgeldu*. Następny w kolejności dom Jacoba Pastuschka, też nieuprzywilejowany, płacił rocznie 62 gr. czynszu i 68 gr. *wachgeldu*. Dom Jacoba Pastuschak jeszcze w 1567 r. był pustką, objętą przez niego w celu zabudowy. Z tego powodu przez pewien czas pozostawał zwolniony od podatków. *Urbarze dóbr*, s. 50; *Grundbuch* 1595, s. 44.

¹³¹ W sumie 13 pustek. *Urbarze dóbr*, s. 147–151.

¹³² G. Hyckel, *Chronik*, s. 6.

¹³³ T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 120.

¹³⁴ K. Dola, *Szpital*, s. 281–2.

¹³⁵ *Dawny Racibórz*, fot. 13, s. 57.

¹³⁶ SBBerlin, SX 32777 i SX 32777a, *Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Nahmens Oberschlesien*, poł. XVIII w., ok. 1: 5000; SBBerlin, III C kart N 15060, *Ratibor*, ok. 1:13700 [w:] F. Ch. von Wrede, *Krieges Chartre Eines Theils des Oppelschen und Ratiborschen Fürstenthums jenseits der*

Oder bis an die Pohnische Grentze und von der Stoberau bis an die Teschen-sche Grentze in 40 Sectiones getheilt, 1748–1749; SBBerlin, SX 3777/6, *Ratibor mit nächster Umgebungen*, 1790, ok. 1: 6600. Ostatni z wymienionych planów w tym miejscu oznacza cmentarz, poza tym nieznanymi.

¹³⁷ *Urbarze dóbr*, s. 156–160; *Grundbuch* 1595, s. 58–65.

¹³⁸ AmRac. 37, 44. Spór rozstrzygnięto po części na korzyść dominikanek. Dokumenty nie precyzują, czy także w kwestii owych trzech domów.

¹³⁹ CDS 2 nr 52, s. 132. Nie można także całkiem odrzucić przypuszczenia, że owa wspólna ulica to tylko teren ulicy Panińskiej pomiędzy klasztorem a zabudową przy ul. Odrzańskiej.

¹⁴⁰ *Grundbuch* 1532, k. 16; A. Weltzel, *Geschichte*, s. 118.

¹⁴¹ *Urbarze dóbr*, s. 161; *Grundbuch* 1595, s. 66.

¹⁴² *Grundbuch* 1532, k. 16; *Urbarze dóbr*, s. 161; *Grundbuch* 1595, s. 66.

¹⁴³ *Urbarze dóbr*, s. 161–162; *Grundbuch* 1595, s. 67.

¹⁴⁴ M. in. Jerzego Stoscha starosty zamkowego, *Grundbuch* 1532, k. 16–16v, *Urbarze dóbr*, s. 161–162, *Grundbuch* 1595, s. 66–68; A. Weltzel, *Geschichte*, s. 114.

¹⁴⁵ *Grundbuch* 1532, k. 17, *Urbarze dóbr*, s. 162, *Grundbuch* 1595, s. 69;

¹⁴⁶ G. Hyckel, *Chronik*, s. 6; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 96; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 16.

¹⁴⁷ G. Hyckel, *Chronik*, s. 7, G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 16n.

¹⁴⁸ Prawdopodobnie kościół parafialny, kościół św. Jakuba, kościół dominikanek, kościół Bożego Ciała, oraz już poza miastem kościół św. Jana na Ostrogu i kościół św. Piotra i Pawła na Nowym Mieście. Siódmy kościół jest trudny do identyfikacji. Por. G. Hyckel, *Chronik*, s. 7; A. Weltzel, *Geschichte*, s. 134; G. Wawoczny, *Katakizmy*, s. 16n.

¹⁴⁹ SU, nr 53, s. 161–162; G. Hyckel, *Geschichte*, s. 72; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 83–84; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 17

¹⁵⁰ *Grundbuch* 1532, k. 22; *Urbarze dóbr*, s. 169; *Grundbuch* 1595, s. 83.

¹⁵¹ *Grundbuch* 1532, k. 22; *Urbarze dóbr*, s. 163–4; *Grundbuch* 1595, s. 70–71. Por. E. Berman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, 49–50 o przeniesieniu kramów na ul. Nową dopiero w XVIII w.

¹⁵² *Liber Albus*, [w:] H. Schaffer, *Geschichte*, s. XXVII; Rep. 111, nr 9; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 99, 102; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 120.

¹⁵³ AmRac 21, 16. Warto tu zauważyć, że Jan Kapica jako właściciel posiadłości przy ul. Panińskiej nie występuje w urbarzu 1595 r.

¹⁵⁴ AmRac 18/3 (kopie AmRac 1 nr 16 i KK, nr 12, p. 20–31) (?). Położenie wieży ciśnieni lokalizujemy za T. Wardenga, *Häuserbuch*, s. 12.

¹⁵⁵ Rep. 110, nr 13, 14.

¹⁵⁶ *Grundbuch* 1532, k. 25v–26v; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 122; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, s. 68.

¹⁵⁷ AmRac, nr 37.

¹⁵⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 102; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 27–28.

¹⁵⁹ AmRac 37.

¹⁶⁰ RO IX/95, *Ocular Plan der Stadt Ratibor mit ihren Wasserleitung*, 1831, skala 1 : 3200.

¹⁶¹ AmRac 43.

¹⁶² W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 97; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 84–93; KZSP, s. 37.

¹⁶³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 98; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 99n; KZSP, s. 42.

¹⁶⁴ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 98; M. Kutzner, *Racibórz*, s. 110–111.

ENTWICKLUNG DER STADT RATIBOR IN DEN JAHREN 1532–1812

Zur Zeit der Herrschaft der Habsburger über Schlesien umfasste das Herzogtum Ratibor neben der Stadt selbst und dem Kreis noch Loslau (Wodzisław Śląski), Rybnik und Sohrau (Żory) und somit ca. 3.000 km². Es blieb ein kompaktes Gebiet und unterlag keinen territorialen Veränderungen¹. Im Jahre 1532 wurde das Herzogtum Oppeln-Ratibor ein Erbherzogtum der böhmischen Krone. Zur gleichen Zeit erhob Georg von Hohenzollern Herrschaftsansprüche über das Herzogtum, das ihm während der Herrschaft von Ludwig II im Falle des kinderlosen Todes des letzten Herzogs von Oppeln-Ratibor versprochen wurde. Seine Rechte stärkte die Vereinbarung mit dem Herzog von Oppeln-Ratibor, Johann II., und zusätzlich auch die Heirat seiner Töchter mit anderen Kandidaten für die Herrschaft über das Herzogtum, den Herzögen Friedrich II von Liegnitz und Kasimir von Teschen. Die Annahme des Vermächtnisses von Johann II. erschwerte im Jahre 1510 der Beschluss der böhmischen Stände, der die Übertragung der schlesischen Herzogtümer verhindern sollte. Gegen die Niederlassung des Hauses Hohenzollern in Schlesien wehrte sich auch Ferdinand von Habsburg, seit 1526 König von Böhmen. Verwickelt in den Kampf mit Johann Zapolya um Ungarn vereinbarte er jedoch im Jahre 1531 die Übertragung des Herzogtums Oppeln-Ratibor an Georg von Hohenzollern, jedoch erst nach einer einjährigen Verwaltung durch Vertreter des Königs und nicht als erblichen Besitz, sondern als Pfand gegen den Betrag von 183.333 Gulden². Im Jahre 1552 willigte der Sohn von Georg von Hohenzollern, Georg Friedrich ein, das Herzogtum Oppeln-Ratibor gegen Sagan (Żagań) und kleinere Gebiete in der Lausitz zu tauschen. Im selben Jahr, aufgrund eines 1551 in Karlsburg beschlossenen Vertrages, wurden beide Herzogtümer zum Nachlass von Johann Sigismund Zapolya, der dagegen seine Rechte an die ungarische Krone aufgab. Tatsächlich über die Herzogtümer herrschte seine Mutter Isabella Jagiellonica. Recht niedrige Einkünfte und eine erneute Möglichkeit den ungarischen Thron zu besetzen, führte dazu, dass Isabella schon 1552 Schlesien verließ. Im Jahre 1556 wurde das Herzogtum Oppeln-Ratibor nominell wieder dem Hause Habsburg unterstellt³.

Bis zum Jahre 1621 (mit einer kurzen Pause im Jahre 1598) gehörte das Herzogtum Oppeln-Ratibor und die Stadt selbst dem herrschenden Königshaus. Im Jahre 1622 wurde im Rahmen des Friedens von Nikolsburg (in Mähren), der zwischen Bethlen Gabor und Kaiser Ferdinand II. geschlossen wurde, das Herzogtum Oppeln-Ratibor, neben anderen Gütern, dem Ersteren für sein Verzicht auf die ungarische Krone verliehen. Direkte Herrschaft über das Herzogtum übernahm Gabor im Jahre 1623 und behielt sie nur bis 1624 als er gegen den lebenslangen Erhalt des Herzogtitels die Herrschaft wieder aufgab. Das Herzogtum Oppeln-Ratibor wurde im gleichen Jahr an den Breslauer Bischof Karl von Habsburg verliehen, und nach seinem frühen Tod noch einmal in den unmittelbaren Besitz des Monarchen zu übergehen⁴.

In der ersten Hälfte des siebzehnten Jahrhunderts gerät das Herzogtum in die Wirren des Dreißigjährigen Krieges. Im Jahre 1620 erleidet das Herzogtum Schäden durch die von dem Kaiser gerufenen Lisowsky-Truppen⁵. Im Jahre 1627 zogen über das Oppelner und Ratiborer Land protestantische Armeen unter dem Kommando von Ernst von Mansfeld, die im gleichen Jahr von Wallenstein aus Schlesien verdrängt wurden⁶. Es gelang ihnen nicht die Stadt zu erobern, doch sie haben Schaden in ihrer Umgebung anrichten. Im Jahre 1633 besetzte die schwedische Armee unter dem Kommando von Max Jacob Duvall Ratibor, bald aber wurden sie von der kaiserlichen Armee vertrieben⁷. Wieder besetzte die schwedische Armee, diesmal unter dem Kommando von General Torstensson, die Stadt im Jahre 1642 dank der Gunst vom Teil der Bewohner. Doch wegen Abneigung der übrigen Einwohner war sie im selben Jahr gezwungen worden die Stadt zu verlassen⁸.

Im Jahre 1645 wurde das Herzogtum Oppeln-Ratibor an den polnischen König Władysław IV. Wasa verpfändet. Dieser Pfand sicherte die Schulden der Habsburger aus den nicht bezahlten Mitgiften der Erzherzoginnen Anna, Konstanze und Cäcilie Renate, dem Betrag für sein Eigentum Wittingau und dem Betrag, der Władysław dem Kaiser im nächsten Jahr zu leihen hatte. Der Kaiser behielt jedoch die souveränen Rechte über das verpfändete Herzogtum und das Recht zum Rückkauf nach 50 Jahren. Nach dem Tod von Władysław im Jahre 1648 wurde das Herzogtum von seinem Bruder, dem Bischof von Breslau Karl Ferdinand Wasa, beerbt, der ab 1652 den Titel Herzog von Oppeln und Ratibor führte. Nach dem Tod von Karl Ferdinand (1655) ging das Pfandrecht an Johann II. Kasimir Wasa über, der es bald an seine Gattin Luisa Maria Gonzaga weitergab. Im Jahre 1666 wurde das Herzogtum zuerst der Nichte der Königin, Maria Anna Victoria von Bayern und ihrem Verlobten Louis de Bourbon, Dauphin von Frankreich, überreicht und dann anschließend von Habsburgern zurückgekauft. Ab diesem Zeitpunkt blieb die direkte Verwaltung in den Händen der Landräte, die

Abb. 12: Schloss von Ratibor, Original seit 1822 vermisst, aufbewahrt im Landesmuseum zu Troppau. Fotokopie: Museum in Ratibor MR-H-4147 Teilstück.

die Monarchen vertraten⁹. Die Situation blieb bis 1741 unverändert als im Ersten Schlesischen Krieg das Herzogtum von preußischen Truppen besetzt wurde. Obwohl erst im Jahre 1763 Schlesien legitimer Teil Preußens wurde, begannen die preußischen Behörden bereits 1742 mit der administrativ-territorialen Reorganisation der neuen Provinz. Ratibor wurde einer der beiden Kriegs- und Domäneammern und zwar der mit Sitz in Breslau, zugeordnet. Das Herzogtum Ratibor mit den freien Ständestaaten von Pleß und Beuthen bildete nunmehr einen gemeinsamen Kreis¹⁰. Erst im Jahre 1815 wurde der Regierungsbezirk Oppeln gebildet, dem man den Kreis Ratibor angeschlossen hat¹¹.

*

Im 16. Jahrhundert behielt die Stadt die rechtlich-administrative Strukturen, die bis zum 15. Jahrhundert gebildet wurden. Nach dem Kauf des Vogtamt wurde die Stadt von dem Stadtrat und den von ihr gewählten Bürgermeistern regiert. Die Form der Wahl des Stadtrates, die zum Ende des 13. Jahrhunderts bestimmt wurde, hat vermutlich bis in die achtziger Jahre des 17. Jahrhunderts standgehalten als Kaiser Leopold II. über Dekrete aus den Jahren 1683 und 1685 beschloss, dass fortan die Ernennung der Bürgermeister und Ratsmitglieder von dem Landrat des Herzogtums Oppeln-Ratibor aus der dreifachen Kandidatenzahl, die von den Bürgern vorgeschlagen wird, bestimmt wird¹².

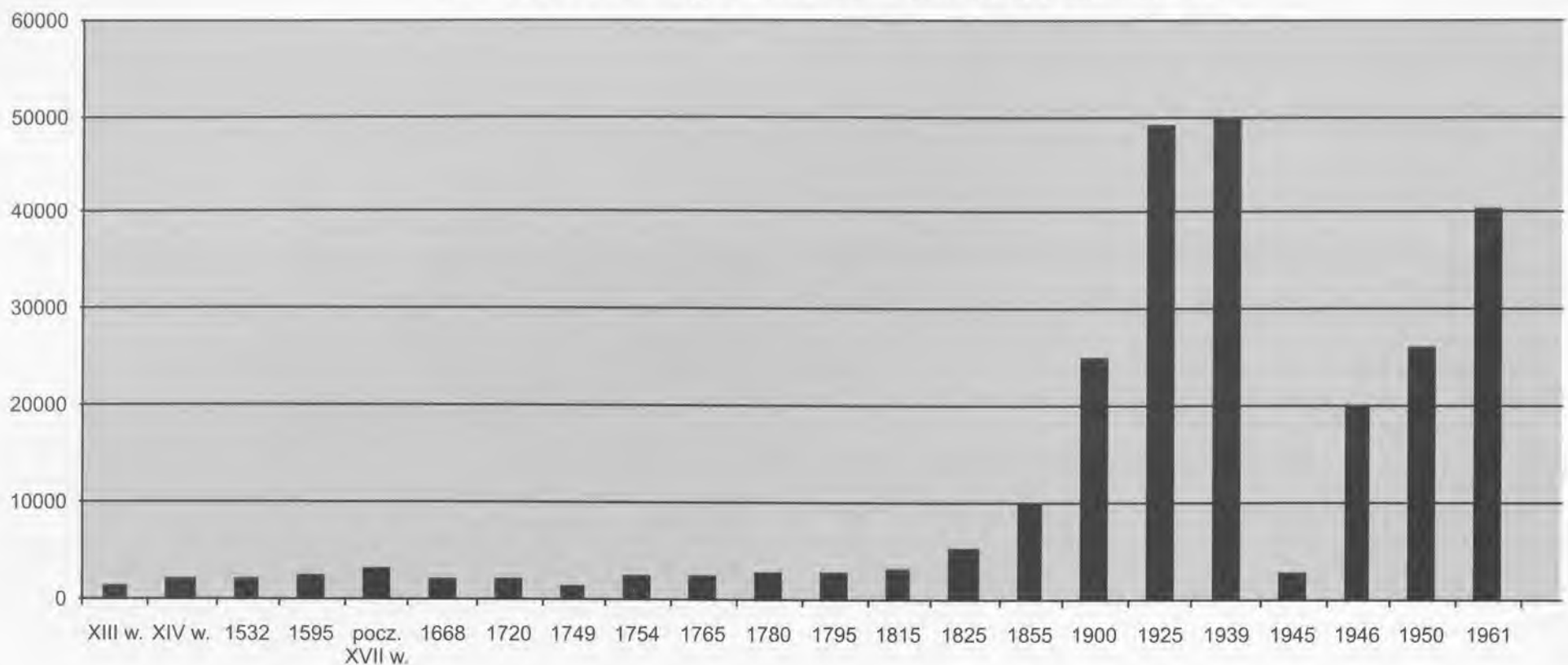
Nach dem Erlangen der direkten Macht im Herzogtum durch die Habsburger wurde die Stadt ein Teil der Dominiungüter und somit persönliches Eigentum des Herrschers. Die Verwaltung über die Dominiungüter im Herzogtum übten Landräte, die auch die Macht über die Stadt besaßen, aus. Im Jahre 1564 erhielt Georg von Oppersdorf diese Güter als Pfand. Aus Angst vor einer ungünstigen Wirtschaftspolitik des Pfandbesitzers bezüglich der ehemaligen herzoglichen Güter, schlug der Stadtrat im Jahre 1565 dem Kaiser vor den Pfand freizukaufen und übernahm somit für 24 Jahre die Schlossgüter. Die Einlösung der Zusage überstieg jedoch die finanziellen Fähigkeiten der Stadt und im Jahre 1575 ging die gesamte Burg in den Besitz der Gläubiger über¹³. Schließlich verkaufte Rudolf II. im Jahre 1604 die Schlossgüter ohne die Stadt zu fragen, die in diesem Jahr den Status einer direkt dem König unterstellten Stadt erhielt¹⁴. Gleichzeitig musste die Stadt einer Reaktivierung des Vogtamt zustimmen, wenn auch mit deutlich begrenzten Kompetenzen im Vergleich zu den Vögten im Mittelalter¹⁵.

Nach der Einnahme von Ratibor durch Preußen im Jahre 1742, beschränkte die neue politische Autorität die Befugnisse des Stadtrates durch die Weigerung, einen der drei vom Stadtrat vorgeschlagenen Kandidaten für das Bürgermeisteramt zu ernennen und bestimmte über die Verordnung der preußischen Kammer zu Breslau eigenen Kandidaten ohne die Proteste der Einwohner von Ratibor zu berücksichtigen. Mit ihm ernannte die preußische Regierung neue Mitglieder des Stadtrates und gab ihm so den Charakter einer kommissarischen Verwaltung. Im Jahre 1750 wurde der Bürgermeister durch einen *Stadt-direktor*, der später in einen Bürgermeisterdirektor umgewandelt wurde, ersetzt¹⁶. Diese Situation blieb bis 1808 erhalten als ein königlicher Erlass die Struktur der Städte veränderte und die Wiedereinführung des Bürgermeisteramtes und seiner Wahl nicht durch den Stadtrat selbst, sondern durch die teilnahmeberechtigten Bürger¹⁷, die auch die Abgeordneten und ihre Stellvertreter bestimmten, ermöglichte.

*

Das Grundbuch der Stadt Ratibor von 1532 listet 274 städtische Grundstücke (die Vorstädte nicht gezählt) und 11 Stände auf, die sich

Tab. 1: Bevölkerung von Ratibor vom 13. bis zum 20. Jh.

zwischen der bewohnten Neustraße und Pfarrkirche befanden¹⁸. Unter diesen Parzellen blieben 35 unbewohnt und 22 gehörten entweder den Rittern (12) oder der Kirche (10)¹⁹. Im Jahre 1532 gab es in Ratibor 229 bewohnte Bürgerhäuser. Unter der Annahme von 7 Personen pro Haus und der Zugabe von 15% der Bevölkerung, die von der Volkszählung nicht erfasst wurde, ergibt sich die Zahl von 1.843 Personen für die ganze Stadt²⁰. Wenn man die Bevölkerung, die in den Häusern der Adligen und Geistlichen lebten, berücksichtigt, kann man davon ausgehen, dass im Jahre 1532 innerhalb der Stadtmauern etwa 2.000 Menschen lebten²¹. Während des 16. Jahrhunderts wuchs jedoch die Bevölkerungszahl. Im Jahre 1595 gab es in der Stadt insgesamt 290 Häuser, die bei der gleichen Berechnungsmethode wie oben, die Anzahl von 2.334 Personen ergeben. Wiederum anfangs des 17. Jahrhunderts, nach den Berechnungen von W. Dziejulski, wird die Stadtbevölkerung auf 3.300 Menschen geschätzt²². In der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts erlitt die Stadt schwere Verluste, die durch Krieg und die Epidemie aus den Jahren 1633–1634 entstanden²³. Basierend auf Volkszählung der Wehrpflichtigen von 1663 schätzte W. Dziejulski die Einwohnerzahl von Ratibor in diesem Zeitraum auf etwa 900 Personen (ohne Vororte)²⁴. Diese Zahl scheint jedoch untertrieben. Der Stadtbrand von 1668 zerstörte ca. 170 von 283 Häusern der Stadt und deswegen kann man davon ausgehen, dass in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts die Bevölkerung von Ratibor etwa 2.200 Menschen betrug²⁵. Der Karolingische Kataster aus den zwanziger Jahren des 18. Jahrhunderts vermerkte 247 Häuser in der Stadt²⁶. Um das Jahr 1720 schätzt man die Bevölkerung auf etwa 1.990 Menschen. Die preussische Volkszählung von 1750 beziffert die Bevölkerung, die unter die Stadtgerichtsbarkeit fiel, auf 1.577 Personen. Der Bevölkerungsrückgang ist sehr wahrscheinlich auf die Schlesische Kriege zurückzuführen²⁷. Friedrich A. Zimmermann meint, dass in den Jahren 1745–1755 in Ratibor knapp 2.100 Menschen lebten und diese Zahl nahm in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ständig zu²⁸. Auf dem Gebiet des Herzogtums zählt Ratibor zu den größten Städten. Bis zum 17. Jahrhundert war nur Oppeln größer und im 18. Jahrhundert noch Neustadt O/S (Prudnik)²⁹.

Hinsichtlich der ethnischen Zugehörigkeit überwiegte polnische und tschechische Bevölkerung. Basierend auf dem Wortlaut der Namen im Stadtgrundbuch von 1567 wurden 163 (58,2%) slawische, 40 (14,3%) deutsche und 77 (27,5%) unbestimmte Familiennamen registriert³⁰. Zu den genannten Daten muss man noch die arme Bevölkerung hinzurechnen, die keine Häuser in der Stadt besaß und vermutlich polnischer oder tschechischer Herkunft war. Allgemein kann man annehmen, dass die deutsche Bevölkerung im 16. Jahrhundert etwa 15% der Bewohner der Stadt ausmachte. Im 17. Jahrhundert nimmt der Anteil der deutschen Bevölkerung zu. Anhand der Angaben von 1656 sollte das Verhältnis der polnischen und deutschen Bevölkerung angeblich 1 zu 10 betragen, doch diese Daten stammen aus dem sog. Streit um die polnische Kapelle³¹. Erbaut in der Mitte des 15. Jahrhunderts wurde die Kapelle ursprünglich für Gottesdienste der deutschen Bevölkerung bestimmt. Im 17. Jahrhundert fanden in der Kapelle polnische Gottesdienste statt. Die Teilnehmer polnischer Gottesdienste konnten aber in der Kapelle nicht genügend Platz finden. Die kirchlichen Behörden und das Domkapitel schlugen im Jahre 1653 vor, dass die polnischen Gottesdienste auch in der Hauptkirche stattfinden sollten. Im Jahre 1658, aufgrund der Entscheidung des Breslauer Weihbischofs Sebastian Rostock, wurden deutsche Gottesdienste in die Kapelle verlegt. Angesichts der starken Opposition im Stadtrat wurde im gleichen Jahr diese Entscheidung zurückgenommen³². Es ist davon auszugehen, dass das Verhältnis von 1 zu 10 als Argument im Streit

als übertrieben anzusehen ist. Aufzeichnungen über Besuche in den Ratiborer Kirchengemeinden von 1690 stellen fest, dass die deutsche Bevölkerung ca. 25% aller Gemeindemitglieder ausmachte³³. Auch im 18. Jahrhundert machten die Polen und Tschechen einen erheblichen Teil der Bevölkerung von Ratibor aus. Friedrich A. Zimmermann stellte in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts fest, dass die Stadtbewohner sowohl Deutsch als auch Polnisch sprachen³⁴.

*

Der überwiegende Teil der Bevölkerung war katholisch. Doch im 16. Jahrhundert war die Gruppe der Protestanten so stark, dass die Organisation von katholischen Prozessionen begrenzt wurden³⁵. Die Protestanten genossen die Unterstützung seitens der Fürsten von Brandenburg, die in den Jahren 1533–1552 das Herzogtum beherrschten und möglicherweise auch seitens Isabella Jagiellonica, die im Namen ihres Sohnes Johann Sigismund Zapolya in den Jahren 1552–1556 die Macht innehatte³⁶. Trotz diesen Umständen überstanden beide Dominikanerklöster die Zeit der Reformation ohne Verluste zu erleiden³⁷.

In der Mitte des Jahrhunderts wurde eine protestantische Holzkirche in der späteren Kirchenstraße errichtet. Dieses Gebäude brannte im Jahre 1574 nieder und es wurde beschlossen, sie nicht wieder aufzubauen³⁸. Es ist anzunehmen, dass seit 1557 die Kirche nicht benutzt wurde, da Kaiser Ferdinand die Vertreibung der protestantischen Geistlichkeit aus der Stadt anordnete³⁹. Noch im Jahr 1607 verbot der Kaiser die Zulassung von Protestanten zum Stadtrecht in Ratibor. Aber nach einem Majestätsbrief von Rudolf II. im Jahre 1609, der im Jahr 1611 durch den Nachfolger des Kaisers Rudolf, Matthias bestätigt wurde, errichteten die Protestanten 1614 eine neue Kirche⁴⁰. Sie wurde bereits im Jahre 1617 geschlossen und die kirchliche Ausstattung und die Gemeindegasse beschlagnahmt. Am 30. August 1618 bestätigte Kaiser Matthias das Dokument aus dem Jahre 1607, das die Zulassung von Protestanten zum Stadtrecht verbot, und ihnen auch Immobilienkauf und Ausübung von Handwerk untersagte⁴¹. In der ersten Phase des Dreißigjährigen Krieges, konnten sich die Protestanten etwas Übermacht in der Stadtregierung verschaffen. Sie übernahmen die Kirche in Ratibor und für einen kurzen Zeitraum konnte sich der Protestantismus in Ratibor frei entfalten. Im Jahre 1629, nach einer Offensive von Mansfeld, nahm Ferdinand den Protestanten in Schlesien ihre Kirchen ab und befahl ihnen die Religion wieder zu wechseln oder die Stadt zu verlassen⁴². In diesem Zeitraum wurden die Freiheiten der Protestanten in Ratibor eingeschränkt. Ihre Situation verbesserte sich erst nach der Übernahme von Ratibor durch Preußen. In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts lebten in die Stadt etwa 500 Lutheraner⁴³. Ihre Gottesdienste fanden zunächst in einem privaten Haus statt, das 1766 niederbrannte⁴⁴. In den achtziger Jahren gab es in Ratibor bereits eine neue evangelische Kirche, die als *ein gutes schönes Gebäude* bezeichnet wurde⁴⁵. Sie wurde wahrscheinlich an einem leerstehenden Platz in der Neuen Straße, dem späteren St. Marzellus-Platz, gebaut⁴⁶.

*

In der modernen Ära wurde die Entwicklung der Zünfte in der Stadt fortgesetzt. Im späten 16. Und frühen 17. Jahrhundert waren in Ratibor 13 Zünfte tätig. Unter ihnen am zahlreichsten waren die Fleischer, Tuchmacher, Bäcker, Schneider und Schmiede. Einige von ihnen erhielten sogar im 16. Jahrhundert die Bestätigung ihrer Privilegien von der Gilde. Und so 1559 erhielten die Tuchmacher ihren Privileg, im Jahre 1548 die Küfer, Schmiede, Schlosser und Messermacher 1575,

Fleischer im Jahre 1578, 1579 die Schuhmacher, Schmiede und Lebkuchenbäcker im Jahre 1593⁴⁷.

Man kann davon ausgehen, dass seit Beginn des Dreißigjährigen Krieges die Situation der Handwerker sich stark verschlechterte und ein deutlicher Rückgang der Zahl der Handwerker zu vermerken sei. Dies war aufgrund der Zerstörung von Werkstätten durch Kriegshandlungen, den allgemeinen Rückgang der Bevölkerungszahl in Schlesien, und schließlich durch die gegen die Protestanten gerichtete Politik der Habsburger. In deren Folge reisten viele Schlesien (einschließlich Handwerker) vor allem nach Sachsen und Polen aus. Besonders empfindlich für die städtischen Handwerker war die Entwicklung der handwerklichen Produktion in den Gütern des Adels, die somit die Monopole und städtische Verordnungen umgingen. Die bedrohten Handwerker verteidigten verzweifelt ihre Position, indem sie die Feudalherren verklagten, Nachahmer mit Repressalien bedrohten und ihre Privilegien zu bestätigen versuchten⁴⁸. Bessere Bedingungen für die Entwicklung des Handwerks in Ratibor fanden in der Zeit der Verpfändung des Herzogtums an das Haus Wasa. Während dieser Zeit war das Herzogtum Ratibor weniger anfällig für die Verwüstungen des Krieges und die Wirtschaftspolitik der Wasa, insbesondere die Einführung einer stabilen Währung, begünstigte die Entwicklung der Stadt⁴⁹. Zu einem weiteren Zusammenbruch kam es in der Mitte des 18. Jahrhunderts als die Stadt von preußischen Truppen besetzt wurde. Von den Dutzenden der Tuchmacher in der Stadt blieb nur einer übrig und von 23 Kürschnern drei⁵⁰. Einschränkend auf das Handwerk wirkte sich das Fernbleiben von bestehenden Märkten, insbesondere in Böhmen und in geringerem Maße auch in Polen, aus⁵¹. Erst zum Ende des Jahrhunderts gelang es der Stadt ihr wirtschaftliches Potenzial wieder aufzubauen. In den achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts waren in Ratibor 227 Meister verschiedener Handwerkzweige tätig. Darunter waren zahlreiche Weber, vor allem Tuchmacher, die für den polnischen und russischen Markt produzierten⁵². Eine wichtige Rolle in der Ratiborer Wirtschaft des 18. Jahrhunderts spielten Lederhandwerk, Lebensmittelhandwerk und metallverarbeitende Handwerk⁵³.

Ein wichtiges Element der städtischen Wirtschaft war das Brauwesen. Seit der Stadtgründung hatte Ratibor ein Monopol auf Bierherstellung und -ausschank in der Stadt und den umliegenden Dörfern, die innerhalb einer Meile um die Stadt lagen. Im Jahre 1532 das Privileg Bier zu brauen besaßen 155 Häusern und diese Zahl erhöhte sich im späten 18. Jahrhundert auf 193. Insgesamt belief sich die Produktionskapazität der Stadt auf 668 Bierfässer, von denen in der Tat, im 16. Jh. 579 produziert wurden, im 17. Jh. etwa 50 und in dem frühen 18. Jh. rund 180. Ab 16. Jh. wuchs der Druck des Adels auf die Einschränkung dieses Privilegs. Während des Dreißigjährigen Krieges begann der Adel selbst Bier, Wein und Wodka herzustellen und auszuschenken, nicht nur in Dörfern, sondern auch im privaten Städten. Noch im Jahr 1612 bestätigte der Kaiser das Recht der Stadt Ratibor Bier in 14 Dörfern der Schlossgüter zu verkaufen, aber im Jahre 1647 stimmte der Stadtrat unter Druck zu, Bier von der Schlossbrauerei im Gasthof an der Oder auszuschenken⁵⁴. In den sechziger Jahren des 17. Jh. verkaufte die Stadt Bier nur in zwei Dörfern der Schlossgüter und im 18. Jh. in nur noch einem⁵⁵.

*

Unter den Ratiborer Geschichtsquellen über die Stadt und deren räumlichen Entwicklung im 16. Jahrhundert bleiben im Vordergrund die 3 erhaltenen Grundbücher aus den Jahren 1532, 1567 und 1595. In den Grundbüchern werden alle in der Stadt gelegenen Grundstücke sowohl gegenüber der Stadt steuerpflichtig als auch steuerfrei, mit und ohne Braurecht und leer stehende Flächen verzeichnet. Somit ist die These widerlegt, dass das Grundbuch von 1567 nur Häuser mit dem Braurecht aufgezeichnet hat⁵⁶. Ein wesentlicher Unterschied zwischen den erhaltenen Grundbüchern ist nur, dass das Grundbuch von 1532 keine Angaben über die Höhe von *wachgeld* des jeweiligen Grundstücks noch die Namen der Straßen macht und somit die räumliche Einordnung der Grundstücke erschwert.

Im Jahre 1532 wurden in der Stadt (ohne Vororte) 274 Grundstücke gezählt, während im Jahre 1595 bereits 291⁵⁷. Da die Stadt während dieser Zeit ihre Fläche nicht vergrößert hat, muss die Zunahme das Ergebnis der Teilung der bestehenden Grundstücke in kleinere Parzellen sein. Die Zunahme der Anzahl der Parzellen in der Stadt sollte mit dem Bevölkerungswachstum zu Beginn des 17. Jahrhunderts in Verbindung gebracht werden. Die Liste im Grundbuch enthält keine Kirchen und Land, das der Kirche gehört, doch es listet Grundstücke von kirchlichen Institutionen und Geistlichen auf, die unter die Jurisdiktion der Stadt fielen, auch wenn sie den Status „*Frey Haus*“ hatten⁵⁸. Gesondert aufgelistet wurden öffentliche Gebäude, aber nur diejenige, die der Stadt Einnahmen brachten. Ein weiteres Thema ist die Frage der Leerflächen (enthalten in der Gesamtzahl der 274 Parzellen), also unbebaute Grundstücke oder vorübergehend ohne Eigentümer. Im Jahre 1532 gibt es in Ratibor 35 Leerflächen, die etwa 13% aller Grundstücke ausmachen. Im Jahre 1567 sind es nur noch 7, aber ihre Zahl ändert sich ständig⁵⁹. Im Jahre 1595 werden 7 Grundstücke als verlassen eingestuft⁶⁰. Es ist davon auszugehen, dass während des 16. Jahrhunderts etwa 5–10% der Grundstücke in der Stadt unbebaut blieb, und dass

Zchnng. 13: Titelseite des Grundbuchs der Ratiborer Güter, 1532, AP Wrocław, Rep. 35, Nr. 154.

diese Zahl sich zum Beispiel nach den verheerenden Bränden erhöhte. Nichtsdestotrotz wurde bis zum Ende des 16. Jahrhunderts die Zahl der Leerflächen deutlich verringert⁶¹. Es waren natürlich nicht immer wieder die gleichen Parzellen. Einige von ihnen wurden an Investoren zur Bebauung weiter gegeben und somit öfters von den städtischen Abgaben befreit. So wurden Grundstücke zum Beispiel in der Neuen Straße folgend beschrieben: *Ein wustung so der Fukas hat anfangen zu bauen*⁶²; und das nächste: *Wustung so der Pastuschka neulich gepawt hat. Is Ihnen kein zins aufgasagt*⁶³.

Sehr interessant ist das Grundbuch aus dem Jahre 1567. Den Verlegern nach, handelt es sich beim Manuskript, das das Grundbuch enthält, um ein Entwurf, wie der großen Zahl der Löschungen und hinzugefügten Informationen um den ursprünglichen Text zu entnehmen ist. Vergleicht man jedoch dieses Grundbuch mit dem späteren, so stellt man fest, dass die Löschungen und Eintragungen der Aktualisierung und nicht der Korrektur dienten. Zum Beispiel der Eintrag von 1567; *Greger Helfer* (durchgestrichen und hinzugefügt) *die wittib* (durchgestrichen und hinzugefügt) *Valten Hanyczka*. Das Grundstück hatte das Privileg des Bierbrauens in Höhe von drei Bierfässern (*preuen*). Für das Grundstück zahlte man eine jährliche Miete von 16 Groschen und 14 Groschen 12 Heller *wachgeld*⁶⁴. Die Höhe von *wachgeld* wurde durchgestrichen und auf 16 Groschen und 12 Heller jährlich korrigiert⁶⁵. Der Reihenfolge nach lautet der entsprechende Eintrag im Grundbuch von 1595: *Valten Hanyczka* besitzt das Recht auf 3 Bierfässer und zahlt jährlich 16 Groschen Miete und 16 Groschen und 12 Heller *wachgeld*⁶⁶. Ein weiteres Beispiel ist der Eintrag aus dem Jahre 1567: *Valten Masurekh* (durchgestrichen und hinzugefügt) *Adam Kartenmacher* (durchgestrichen und hinzugefügt) *Merten Maczagk*. Das Grundstück hatte das Recht auf 4½ Bierfässer und zahlte jährlich 54 Groschen, 12 Heller Miete und 30 Groschen *wachgeld*. Diese Beträge wurden durchgestrichen und man fügte 54 Groschen Miete und 34 Groschen *wachgeld* hinzu⁶⁷. Der entsprechende Eintrag aus dem Jahre 1595 lautet: *Merten Maczak*, 4½ Bierfässer, Miete: 54 Groschen, *wachgeld*: 34 Groschen⁶⁸. Der endgültige Stand der Einträge im Grundbuch von 1567 ist zu etwa 95% mit den Einträgen aus dem Jahre 1595 identisch. Das Grundbuch von 1567 ist eine äußerst wertvolle Quelle, da sie die Dynamik der Änderungen der Eigentumsverhältnisse in der Stadt laufend aufzeigt. Es wird zudem gleich auffällig, dass fast alle der erwähnten Grundstücke aus dem Jahre 1567 bis 1595 den Besitzer mindestens zweimal gewechselt haben. Ein weit verbreitetes Phänomen war das Erben der Grundstücke durch Witwen, die wahrscheinlich ein weiteres Mal heirateten, was zu einer Übertragung des Eigentums an den neuen Ehepartner führte. Manchmal verkauften sie das Grundstück und zogen in eine weniger attraktive Gegend oder sie verließen die Stadt und somit verschwanden sie auch aus dem Grundbuch. Mehrere Male wurden die Häuser der Witwen von ihren Nachkommen geerbt (so war es wahrscheinlich im Falle des Grundstücks in der Grosse-gasse (ul. Długa), mit drei Bierfässern und jährlicher Steuer in Höhe von 32 Groschen und 4 Hellern, das im Jahre 1567 *Jan Slassa* gehörte, dann seiner Witwe und schließlich *Lorencz Schlassa*, dem Sohn von Jan Slassa)⁶⁹. Nicht alle Witwen verloren ihren Besitz. Einige von ihnen besaßen sogar mehrere Grundstücke, wie die Witwe *Soboba* (*Soboba wittib*), die Besitzerin der Grundstücke in der Langestraße: die erste Parzelle mit 3½ Bierfässern und 42 Groschen Jahresmiete, die zweite mit drei Bierfässern und 36 Groschen Jahresmiete⁷⁰.

In anderen Fällen geht der Besitzerwechsel auf den Verkauf oder das Verlassen des Grundstücks zurück. Auf der Grundlage der Aufzeichnungen im Grundbuch kann man davon ausgehen, dass ein Grundstück durchschnittlich in den Händen einer Familie nicht länger als 20 Jahre verblieb. Als Beispiel können die Grundstücke vom Anfang der Oderstraße (ulica Odrzańska) dienen, die mit Sicherheit in allen drei Grundbüchern identisch sind. Im Jahre 1532 gehört das dritte Haus in der Oderstraße *Albrecht Sattler*⁷¹. Im Jahre 1567 gehört es (4 Bierfässer, 47 Groschen Miete) *Jan Sedlarz* um dann wiederum gerät es

in die Hände von *Sofia Mydlin*, *Jan Korbel* und der Witwe nach *Hans Nigel*⁷². Das Haus hatte so zwischen 1532 und 1595 fünf Besitzer, obwohl in Wirklichkeit ihre Zahl höher sein könnte, da wir nicht wissen, was mit dem Haus zwischen dem Niederschreiben des Grundbuchs im Jahr 1532 und dem Jahr 1567 passierte. Die Analogie zu den Grundbüchern von 1567 und von 1595 zeigt, dass es in diesem Zeitraum zu mindestens einen Besitzerwechsel gekommen sei. Lediglich 8 Bürgerhäuser (Ritterhäuser zeigten in dieser Hinsicht beständigeres Besitztum) haben in der Zeit von 1567 bis 1595 den Besitzer nicht gewechselt.

Oft beobachten wir aber den Umzug des Besitzernamens in andere Stadtteile. Teilweise (schwer zu definieren) ist das ein Ergebnis der Präsenz in der Stadt gleich klingenden Namen, deren Träger aber nicht zwangsläufig verwandt sind. Dies gilt vor allem für Namen, die von Berufen abgeleitet wurden. In anderen Fällen sehen wir den Effekt der Bereicherung und der Verarmung von Bürgern. Im Jahre 1532 gehörte das erste Haus in der Oderstraße *Jacob Rawa*. Dieses Haus hatte das Privileg des Bierbrauens in Höhe von 4 Bierfässern und zahlte die Jahresmiete von 54 Groschen. Im Jahre 1567 gehört das Haus *Jan Syttowski* und dann vor 1595 bereits *Adam Tchech*, während der Name *Rawa* in der *Leinwegergasse* zu finden ist, wo in einem Haus ohne das Privileg des Bierbrauens und einer jährlichen Miete von 12 Groschen und 4 Hellern seit etwa 1570 *Bartel Rawa* lebte⁷³. In der *Grossegasse* (Langestraße) dagegen lebte in einem großen Haus mit 8 Bierfässern und jährlicher Miete von 102 Groschen *Thomas Rawa*⁷⁴. Es ist auch bekannt, dass einige Zeit zwischen 1567 und 1595, etwas weiter in der Langestraße die Witwe eines *Rawa* lebte, die vorher nicht die Besitzerin dieses großen Grundstücks war (6 Bierfässer, 105 Groschen Miete pro Jahr)⁷⁵.

Eine weitere Frage verbunden mit den Angaben im Grundbuch ist die Höhe der jährlichen Miete und ihre Beziehung zur Umfang der Rechte im Rahmen des Privilegs des Bierbrauens. Im Jahr 1532 gab es in Ratibor Häuser, die gar keinen Privileg besaßen (64 Grundstücke ohne freistehende Häuser), Häuser mit Recht auf zwei Bierfässer (5), drei Bierfässer (21), 4 Bierfässer (56), fünf Bierfässer (22), 6 Bierfässer (16), sieben Bierfässer (6) und 8 Bierfässer (9). Zugleich werden im Grundbuch 88 verschiedene Höhen der Jahresmiete notiert, unter denen 49 nur einmal und 16 zweimal vorkommen. Erstaunlich ist die Bandbreite hinsichtlich der Mieten in jeder Gruppe mit dem Privileg des Bierbrauens und seiner Größe. Für das Haus, das nicht über das Privileg verfügte, wurde die jährliche Miete zwischen 8 und 96 Groschen berechnet. Der häufigste Betrag lag bei 16 Groschen und 16 Heller. Häuser mit Recht auf 2 Bierfässer zahlten zwischen 18 und 24 Groschen und 80 Hellern, mit 3 zwischen 26 und 48 Groschen, mit 4 zwischen 15 Groschen, 12 Heller und 82 Groschen, mit 5 zwischen 40 Groschen, 18 Heller und 60 Groschen und 12 Heller, mit 6 zwischen 48 und 76 Groschen, mit 7 zwischen 72 und 92 Groschen, mit 8 zwischen 76 und 114 Groschen. So ist die Miete von 48 Groschen (am häufigsten vorkommende Kategorie) von Häusern sowohl ohne Brauprivileg als auch von Häusern mit Brauprivileg zwischen 2 und 6 Fässern berechnet worden. Es gab auch Häuser ohne Brauprivileg, die höhere Jahresmiete zahlten als diejenigen mit 8 Bierfässern.

Bis 1567 ändert sich die Situation. Die folgende Tabelle stellt die Änderungen dar:

Tab. 4. Häuser in Ratibor nach Anzahl der Bierfässer und Miethöhe im Jahre 1567 gegliedert

Anzahl der Bierfässer pro Haus	Anzahl der Häuser	Mindestmiete	Maximalmiete
0	51	10 Groschen 2 Heller	60 Groschen
1	0		
2	19	18 Groschen	32 Groschen
2,5	5	0	28 Groschen 10 Heller
3	34	22 Groschen	44 Groschen
3,5	16	34 Groschen 12 Heller	56 Groschen 4 Heller
4	34	36 Groschen 12 Heller	60 Groschen
4,5	13	50 Groschen	66 Groschen
5	20	50 Groschen 4 Heller	90 Groschen
5,5	1	60 Groschen	60 Groschen
6	17	37 Groschen	102 Groschen
7	3	76 Groschen 8 Heller	88 Groschen 8 Heller
7,5	2	106 Groschen	138 Groschen
8	8	80 Groschen 12 Heller	112 Groschen

Ein Novum ist die Einführung der halben Bierfässer. Diese Werte wurden entweder durch Addieren oder durch Subtrahieren der Bierfässer, die ein Eigentümer besaß. Es lässt sich gut am Beispiel von dem Anfang der Oderstraße zeigen. Im Jahre 1532 besaßen die nachfolgenden Häuser Recht auf Bierfässer folgend in Höhe von: 4, 4, 4, 3, 3, und somit 18 zusammen. Im Jahre 1567 betrug die Werte folgend: 4½, 4½, 4½, 2½, 2½, und somit 18½ zusammen. Es gibt auch eine schwache aber deutliche Tendenz, dass Häuser mit höherer Mietzahlung über größere Biermengen verfügen, trotzdem kann ein Bierfass der jährlichen Miete zwischen 6 und 18 Groschen entsprechen.

Weitere Vereinheitlichung der Mieten und der Biermenge führte zu einer außergewöhnlichen Ordnung im Grundbuch von 1595. Bis auf

die Häuser ohne Brauprivileg, die eine Jahresmiete zwischen 10 Groschen, 12 Heller und 40 Groschen zahlen, beobachten wir ein einfaches Verhältnis: 12 Groschen jährlicher Steuer entsprechen einem Bierfass. Ausnahmen von dieser Regel sind extrem selten.

Wir können deshalb annehmen, dass es im frühen 16. Jahrhundert keine enge Beziehung zwischen der Größe des Grundstücks und der Biermenge gegeben hat, außer einem allgemeinen Trend, dass die größeren Grundstücke über größeren Biermengen verfügten. Im Laufe des 16. Jahrhunderts kann ein Streben beobachtet werden, eine Verbindungen zwischen den beiden Werten herzustellen. Dieser Prozess wird von der Vereinheitlichung der Mieten begleitet. Es ist jedoch nicht bekannt, ob dieser Prozess vom Stadtrat initiiert wurde, spontan ablief, oder ob er von der Angleichung der Grundstücke begleitete wurde⁷⁶.

Zur Frage der städtischen Steuern gehört auch das Problem der freien Grundstücke, der sog. *Frey Haus*. Sie gehörten den Rittern aus dem Umland und den Geistlichen. Diese Eigentümer waren von den städtischen Steuern befreit und ihre Bewohner waren der lokalen Rechtsprechung nicht unterstellt⁷⁷. Trotzdem wurden die Grundstücke in den Grundbüchern aufgezeichnet. Es scheint, dass nicht das Grundstück an sich, sondern der Besitzer über den jeweiligen Status entscheidend war. Indirekt wird es deutlich in der Verteilung der Häuser im 19. Jh., die als *landhaus* bezeichnet werden. Diese Verteilung war anders als in den früheren Quellen beschrieben⁷⁸.

*

Die Zählung der Grundstücke in allen drei Grundbüchern begann am Odertor, von der linken Seite Richtung Schloss. Alle drei Grundbücher beschreiben einträchtig die ersten drei Grundstücke als bürgerlichen Besitz, jedes mit dem Privileg des Bierbrauens über 4,5 Bierfässer (vier im Jahre 1532) und der Jahresmiete von 54 Groschen ausgestattet. Vergleicht man die Angaben aus den Grundbüchern mit späteren Quellen, mit dem sogenannten *Häusebuch*, fällt große Divergenz auf. Schon zur Akte des direkt am Odertor gelegenen Grundstücks Nr. 178 wurde eine Kopie des Privilegs der Herzogin Margaretha von Oppeln aus dem Jahre 1494 beigefügt, die die finanzielle Belastung der vier Häuser in der Oderstraße und derjenigen auf dem Dominikanergelände definiert⁷⁹. Anders sieht die Frage in den Angaben der Grundbücher, die die nächsten vier Grundstücke als *dem Zins ins Closter* zahlend beschreiben⁸⁰. Aus diesem Grund sollte man das Grundstück Nr. 178 nicht zu den sog. Dominikanischen Häusern zählen⁸¹. Umso mehr, wenn das Privileg der Herzogin Margaretha im *Häusebuch* den fünf Grundstücken in der Oderstraße zugeschrieben wird, die von Bürgerhäusern getrennt werden. Es bleibt somit anzunehmen, dass im 16. Jahrhundert am Odertor sich drei Grundstücke der Bürger befanden und erst danach vier Grundstücke mit sog. Dominikanischen Häusern. Diese Grundstückekönnten so den Bereich der Parzellen Nr. 178 und Nr. 179 aus dem 19. Jh. abgedeckt haben. Ausgeschlossen bleibt die Parzelle Nr. 180, die aufgrund Informationen aus dem Jahre 1806 als Ställe mit bewohnbarem ersten Stockwerk beschrieben wird, das auf Dominikanischen Land errichtet wurde⁸². Man kann annehmen, dass die Schreiber der Grundbücher im 16. Jahrhundert Gebäude der dominikanischen Güter nicht erwähnt haben. Das Gelände des späteren Grundstücks Nr. 180 gehörte direkt zu den Gebieten des Klosters, obwohl Quellen aus den 19. Jh. diesem Grundstück das Holzprivileg zuschreiben⁸³. Nach der Säkularisation des Dominikanerklosters durch preußische Verwaltung wurde das Gelände von der städtischen Bebauung erfasst.

Vier weitere Grundstücke, die in den Grundbüchern beschrieben werden, sind die schon oben erwähnten Dominikanischen Häuser. Aus den Aufzeichnungen der Grundbücher ergibt sich, dass die Grundstücke auf denen diese Häuser standen, direkt nebeneinander lagen und das Privileg des Bierbrauens ihnen folgende Mengen der Bierfässer gewährte: 2,5; 2,5; 2,5; 2 (3, 3, 3, 2 in 1532). Entsprechend der Angaben von 1532 zahlten alle vier Parzellen jährlich zwei Mark Miete an das Kloster, und zwei an die Stadt. Insgesamt ergibt es 192 Groschen und somit im Schnitt 48 Groschen pro Grundstück. Das Privileg des Bierbrauens gewährte ihnen jedoch kleinere Mengen als den ersten drei Häusern, genauso viel wie den Häusern, die jährliche Miete von 30 und 24 Groschen zahlten. Dies kann darauf hindeuten, dass die Dominikanischen Häuser sich auf etwas kleineren Parzellen als die ersten drei Häuser in der Oderstraße (ul. Odrzańska) befanden.

Unter der Annahme, dass die Breite der ersten drei Grundstücke in der Stadt etwa mit den Breiten der Parzellen Nr. 178 und Nr. 179 aus dem 19. Jh. übereinstimmen, können wir davon ausgehen, dass ihre Breite ca. 22 m (etwa 1,5-fache Breite der Basisparzelle betrug. Wenn wir davon ausgehen, dass einem kompletten Grundstück die volle Biermenge mit 8 Fässern zustand so erhält man bei der Summe der Bierfässer für die untersuchten Parzellen ungefähr die Zahl von 1,5 für die Grundstückseinheit). Wenn die Dominikanischen Grundstücke ungefähr der Größe der Grundstücke, die 30 und 24 Groschen zahlten, entsprachen, dann besetzten sie weitere 30 Meter entlang der Straße. Dies würde darauf hindeuten, dass das von den sogenannten Dominikanischen Häusern besetzte Gebiet die Bereiche der Parzellen 181–184 aus dem 19. Jh. und die Zufahrtstrasse zum Kloster zwischen Parzellen Nr. 183 und Nr. 184 einnahm. Im 19. Jh. stehen auf den Grundstücken Nr. 181–183 Bürgerhäuser und auf dem Grundstück Nr. 184 ein

Zchnng. 14: Nummerierung der Grundstücke in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. nach T. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, Berlin 1995.

Mietshaus⁸⁴. Die gleiche Quelle schreibt das Privileg der Herzogin Margaretha Häusern Nr. 185, 186, 198 und 189, also allen folgenden, zu⁸⁵.

Aus der bereits zitierten Urkunde der Herzogin Margaretha wird ersichtlich, dass Dominikanische Grundstücke auf beiden Seiten von bürgerlichen Grundstücken umgeben waren — dem Haus von Kopigk und dem von Konwisarz. Die im 19. Jh. als dominikanisch bezeichnete Parzelle Nr. 89 ist das letzte Grundstück auf der linken Seite der Oderstraße in der Nähe des Klosters. Das nächste Haus ist das schräg zum Ring liegende Gebäude, in dem im 19. Jahrhundert das Wachhaus beherbergt wurde⁸⁶. Es ist wahrscheinlich, dass es dieses Haus im 16. Jahrhundert noch nicht gegeben hat, umso mehr da es diesem Gebäude kein Holzprivileg zustand. Daher konnte es nicht in dem Privileg von 1494 wie das Bürgerhaus von Kopigk oder von Konwisarz erwähnt werden. Zwischen ihm und den dominikanischen Häusern musste sich ein Grundstück befinden, das ähnlich groß, wie die dominikanische Parzellen war. Ein weiteres Grundstück hinter den dominikanischen Häuser zahlte die jährliche Miete in Höhe von 24 Groschen. Verhältnismäßig musste ihre Breite ca. 4 m. betragen. Im 19. Jahrhundert betrug die Breite des Grundstücks, entlang der Oderstraße gemessen, ca. 12 m. Es müsste daher aus der Zusammenlegung zwei benachbarter Grundstücke entstehen. Eines von ihnen wäre wohl das letzte dominikanische Grundstück und aus diesem Grund schrieb man der Parzelle im 19. Jahrhundert das Privileg der Herzogin Margaretha zu. Wenn wir jedoch annehmen, dass ein Teil des Grundstücks Nr. 189 im 16. Jahrhundert an die Dominikanischen Häuser auf der Seite des Rings grenzte, und auf dem angrenzenden Grundstück Nr. 188 ein weiteres dominikanisches Haus stand, so bleibt uns eine Menge Platz zwischen den „Ställen“ und dem ersten dominikanischen Haus, das in den Quellen des 19. Jahrhunderts erwähnt wird.

Es bleibt noch die Frage des Grundstücks Nr. 184 zu klären. Wie bereits erwähnt stand dort im 19. Jahrhundert ein Mietshaus. Das Grundstück verfügte nicht über das Holzprivileg, was darauf hindeutet, dass es schon in der Neuzeit ausgegliedert wurde. Ursprünglich konnte es einen Teil des Geländes des Dominikanerklosters ausgemacht haben. Von diesem Ausgangspunkt kann der Bereich zwischen den dominikanischen Ställen und dem Grundstück Nr. 184 als Ganzes dem Kloster zugehörig bezeichnet werden und als solches von den Aufzeichnungen des Grundbuchs nicht erfasst werden. Erst dahinter begann die Reihe der Dominikanischen Häuser.

An der St. Jakobi-Kirche bogen die Schreiber der Grundbücher in die spätere Dominikanerstraße ein. Bei folgenden Grundstücken im Grundbuch handelt es sich sicherlich um diejenige, die gegenüber dem

Kloster standen. Das Kloster selbst, wie bereits dargestellt, wurde wie die Klosterbrauerei in der Dominikanerstraße, die ab 1556 über Leitungen aus dem Brunnen am Markt mit Wasser versorgt wurde, nicht erwähnt⁸⁷. Der Verlauf dieser Wasserleitung ist noch auf dem Stadtplan von 1831 sichtbar⁸⁸. Da die Brauerei der Stadt kein Einkommen brachte, war sie kein Gegenstand der Zählung.

Aufgezeichnet wurden dagegen die benachbarten Grundstücke auf der gegenüberliegenden Straßenseite. Im 19. Jahrhundert war das Adelshaus die erste Parzelle auf dieser Seite der Dominikanerstraße, ehemals Bürgerhaus, das über kein Holzprivileg verfügte (Nr. 210). Seine Fläche reduzierte erheblich das Grundstück am Ring im Vergleich zu den übrigen Grundstücken an der Ostseite des Rings. Doch in Verbindung mit der obigen, ist seine Länge gleichbleibend. Das Fehlen des Holzprivilegs und die räumliche Anordnung der beiden Grundstücke in dem umgebenden Bebauungsblock deutet darauf hin, dass es aus der Parzelle am Ring ausgegliedert wurde. Erst dahinter begannen die im Grundbuch beschriebenen Grundstücke. Es handelte sich um vier Parzellen mit Recht auf 2 Bierfässer und der jährlichen Miete von 24 Groschen, eine Parzelle mit 4 Bierfässern und der Jahresmiete von 48 Groschen und weitere zwei Parzellen mit 2 Bierfässern und 24 Groschen Jahresmiete. Ihre Gesamtbreite entlang der Dominikanerstraße (ul. Dominikańska) beträgt ca. 33,5 m, also genauso viel wie der Abstand vom Rand des Grundstücks am Ring bis an den Rand der Bebauung, die die Schuhmacherstraße (ul. Szewska) abschließt. Dieses lässt die genannten Parzellen in diesem Abschnitt der Dominikanerstraße platzieren.

Die Einordnung der Lage der folgenden Anwesen in der Dominikanerstraße birgt viele Schwierigkeiten. Es ist unbekannt, ob die Anordnung in diesem Teil der Stadt im 16. Jahrhundert so ausgesehen hat, wie wir sie aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts kennen. Die noch erhaltenen Quellen erlauben nicht den genauen Verlauf der Grenzen zwischen Grundstücken in diesem Teil der Stadt zu bestimmen. Unter den in den Grundbüchern erwähnten Anwesen überwiegen zumeist kleine Häuser ohne das Braurecht, die jährliche Miete von etwa 17 Groschen und eine niedrige Rate von *wachgeld* zahlten oder freie Häuser, die von den Stadtabgaben befreit waren. Mit Sicherheit befanden sich in diesem Stadtteil im 16. Jh. die freien Häuser von: Jan Dluhomil Bierawski, Bogdanowski und Hink Charwat. In der gleichen Gegend wohnte im Haus ohne das Braurecht der polnische Prediger Sebastian Ciszowski. Vergleicht man die Lage dieses Stadtteils mit den Karten aus dem 18. Jahrhundert, so ist davon auszugehen, dass sich die nächsten beschriebenen Grundstücke auf der linken Straßensei-

Abb. 15. S.g. *Bild der Walachen*, Hälfte d. 17. Jahrhunderts. Votivbild, das den tätlichen Angriff der Ratiborer Bürger auf die kaiserlichen Soldaten vom Schloss im Jahre 1643 verewigt. Im Hintergrund wird der nördliche Teil des Rings mit der Oderstraße und der St. Jakobi-Kirche sichtbar. Das Originalbild wurde bis 1945 im Museum von Ratibor aufbewahrt. Heute gilt es als verschollen. Replik von „Oberschlesien im Bild“ 1928, Nr. 9, S. 1.

te und angrenzend an das Klostergelände und die Verteidigungsmauern befanden⁸⁹. Die Verteilung der beschriebenen Grundstücke in den Grundbüchern deutet darauf hin, dass die Schreiber nach dem Erreichen des Endes der Dominikanerstraße umkehrten und weiter Richtung Kloster vorgegangen sind. Nach der Aufzeichnung des letzten Hauses in der Dominikanerstraße, am wahrscheinlichsten des Hauses von Hink Charwat, gingen die Schreiber in die Schuhmacherstraße über. Grundstücke in dieser Straße befanden sich nur auf einer Straßenseite. Das erste Anwesen war das Haus von Frau Gieraltowska mit 3,5 Bierfässern, weiter standen freie Adelshäuser von Bogdanowski, Hink Charwat sowie Janusz und Paweł Trach aus Kieferstädtel (Sośnicowice). Das Haus von Charwat ist wahrscheinlich das Haus von sog. Rynczkowski, in der Straße „hinter den Dominikaner“ und neben dem Haus von Trachowski gelegen, das im Jahre 1527 dem Herzog Johann II. von Oppeln von Jan Charwat aus Wiecz abgekauft worden ist⁹⁰. Die Brüder Trach verkauften ihr Haus im Jahre 1574 an Maciej Nos aus Grabow (Grabów)⁹¹. Das nächste Anwesen in der Stadt gehörte Johann von Hossk zu Pawlowitz (Pawłowice). Das Haus auf diesem Grundstück wurde vor dem Jahr 1577 durch Feuer zerstört⁹². Offenbar überstiegen die Kosten des Wiederaufbaus die Mittel des Eigentümers, da er es in demselben Jahr an den bereits erwähnten Maciej Nos verkauft hatte⁹³. Trotz der oben genannten Transaktionen, wurden beide Häuser noch im Jahre 1595 nach ihren vormaligen Besitzern genannt. Die Gruppe der letzten in den Grundbüchern beschriebenen Grundstücke in der Oderstraße gehörte den Geistlichen der Pfarrkirche. Daneben gab es noch ein kleines Haus mit Garten, das dem Dominikanerkloster gehörte⁹⁴. Da die Höhe ihrer eventuellen Abgabepflichten gegenüber der Stadt nicht bekannt ist, kann auch ihre Größe nicht festgestellt werden. So müssen wir auf die Daten aus dem 19. Jahrhundert zurückgreifen. Aus denen erfährt man, dass die kircheigenen Häuser gegenüber der Pfarrkirche in der späteren Domstraße und um die Kreuzung mit der Schuhmacherstraße (ul. Szewska) lagen. Ziemlich genau können wir das Pfarrhaus auf dem Grundstück Nr. 203 lokalisieren⁹⁵. Diesem Grundstück entspräche das Haus, das in den Grundbüchern als *Probstei ein frey haus* beschrieben wurde. Da das Grundstück Nr. 203 am entgegengesetzten Ende der Domstraße lag, mussten die Schreiber von der Schuhmacherstraße hergekommen sein und hier mit der Aufzeichnung beginnen und sich in Richtung des späteren Zborplatzes (pl. Zborowy) fortbewegen. Daher sollte erfasst werden, dass die im Grundbuch erwähnten Häuser und Anwesen als Besitz des Anwalts (Prokuristen) definiert werden. Das oben genannte Haus mit Garten des Dominikanerklosters, das Pfarrhaus, und die Häuser des Kurators und des Dekans befanden sich zwischen dem Haus von Mikołaj Nos und der Domstraße. Das Haus, das als Eigentum des Pfarrers definiert wur-

de, war noch im Jahre 1567 ein Bürgerhaus ohne Braurecht. Es wurde von dem Pfarrer Andreas Drye nach der Fertigstellung des Grundbuchs aus diesem Jahre gekauft. Von diesem Haus erhob die Stadt eine jährliche Miete von 15 Groschen und 17 Groschen *wachgeld*. Es müsste also ein eher kleines Anwesen sein.

Hinter dem Pfarrhaus der Mariä Himmelfahrt-Kirche in der Richtung des späteren Zborplatzes gab es zwei leer stehende Flächen, die der Kirche vom Stadtrat übergeben wurden. Sie waren wahrscheinlich identisch mit dem Platz, der dem Kollegiatstift durch den Rat im Jahre 1547 zum Zweck der Erbauung einer *Amtswohnung* gewährt wurde⁹⁶. Auf diesem Gelände wurden dann Gebäude des Ratiborer Kapitels, die man aus dem 19. Jh. kennt, erbaut⁹⁷. An der Ecke der Dom- und Schuhmacherstraße lag der Besitz von Dr. Martin Schmoltzer mit einem dazugehörigen freistehenden Haus.

Gemäß der Grundbücher lagen auf dem Gebiet, das man im 16. Jahrhundert als Oderstraße bezeichnete, noch drei weitere Anwesen. Im Gegensatz zu den oben erwähnten Häusern mussten sie auf der gegenüberliegenden Seite der späteren Domstraße liegen. Es wären also folgend: das Haus der Marienbruderschaft an der Ecke der Dom- und Schuhmacherstraße, das Haus vom Pfarrer Hans an der Ecke der Domstraße und des späteren Zborplatzes und der Hof des Zisterzienserabtes aus Groß Rauden (Rudy Raciborskie), der die Hausübersicht in der Oderstraße beendet. Neben ihm stand das Stadtlagerhaus und auf der anderen Seite an der Stadtmauer lagen die Abteiställe⁹⁸.

Wir wissen nicht auf welcher Seite mit der Aufzeichnung der Anwesen in der Straße, die man *Hinden der Pfarrkirchen* nannte, begonnen wurde. Wir wissen nur, dass das erste Anwesen ein kleines Haus ohne das Braurecht und mit der jährlichen Miete von 16 Groschen und einer niedrigen Rate von *wachgeld* war. Die folgenden Häuser sind schon größer, besitzen zwischen 3 und 6 Bierfässer, gehören in eine höhere Kategorie von *wachgeld* und zahlten Mieten zwischen 36 und 72 Groschen pro Jahr⁹⁹. Basierend auf Analogien der Grundstückgrößen vom Beginn der Oderstraße, können wir annehmen, dass ihre gesamte Breitenlänge, entlang der Straße gemessen, etwa 80 m ausmachte. Das ist viel mehr als die gesamte Länge der Schuhmacherstraße von der Domstraße bis zum Neumarkt. Die Bezeichnung „Gasse hinter der Pfarrkirche“ beinhaltet somit nicht einen Teil der späteren Oberzborstraße, sondern nur ein Stück Bebauung hinter der Pfarrkirche¹⁰⁰.

Die nächste in den Grundbüchern beschriebene Straße ist *Die gasse unter Leinwebern*. In der Literatur wird angenommen, dass unter diesem Namen sich die spätere Salzstraße (ul. Solna) verbirgt. Solche Erkenntnis wirft jedoch Zweifel auf. Zum Ersten: warum gingen die Schreiber nach der Aufzeichnung des südlichen Teils der späteren Schuhmacher- und Oberzborstraße zur Salzstraße über, ließen aber den Neumarkt aus und kamen dann zu ihm wieder über die Neue Straße zurück? Zum Zweiten: zu welcher Straße wurden in den Grundbüchern die Gebiete zwischen den Neumarkt und den Stadtmauern zugeordnet? Die Zweifel korrespondieren mit dem Wissen über die Langestraße, die den Grundbüchern zu entnehmen ist. Die Langestraße verfügte über 104 Grundstücke. Selbst wenn wir berücksichtigen, dass die Langestraße die längste Straße der Stadt war und die an ihr gelegenen Grundstücke zum Teil recht klein waren, wäre es schwierig sie alle in dieser einen Straße zusammenzudrängen. Darum scheint die Ansicht berechtigt, dass die Aufzeichnung der Grundstücke in der Langestraße auch Parzellen in der späteren Salzstraße umfasste. Die von uns gesuchte Straße *unter Leinwebern* umfasst den Bereich der späteren Malz- (ul. Słodowa), Scharfrichter- (ul. Katowska) und Gefängnisstraße (ul. Więzienna).

Laut der Zählung in den Grundbüchern gab es in dieser Straße in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts 40 Anwesen, zumeist kleine, ohne das Braurecht und mit einer durchschnittlichen Jahresmiete von rund 18 Groschen¹⁰¹. Eindeutig zahlten sie auch eine niedrigere Rate von *wachgeld*. Eine Ausnahme bildeten nur drei Grundstücke, die irgendwo in der Mitte der Zählung standen und über das Braurecht in Höhe von 3; 3,5; 3,5 Bierfässern verfügten und aus diesem Grunde entsprechend höhere Mieten und höhere Raten von *wachgeld* zahlten¹⁰². Im Bereich dieser Straße befand sich ein Haus, das im Jahre 1685 dem Ratiborer Scharfrichter übergeben worden ist¹⁰³. Das Haus lag vermutlich auf einem Grundstück in der Gasse an der Stadtmauer am Ende der Scharfrichterstraße, wo selbst noch im 19. Jahrhundert eine Quelle über eine *Scharfrichterei* berichtete¹⁰⁴.

Der nächste städtische Raum, der in den Grundbüchern beschrieben wird, ist der Neumarkt¹⁰⁵. Nach den Angaben aus dem 16. Jahrhundert gab es um den Neumarkt 11 Grundstücke. Das dritte Grundstück der Reihenfolge nach bildete das freie Haus von Waclaw Reiszewitz aus Kaderzyn¹⁰⁶. Über die Geschichte dieses Anwesens im 16. Jahrhundert können wir relativ viel sagen, da ausnahmsweise eine Reihe von Dokumenten aus den Jahren 1510 — 1562 erhalten sind, die die mit dem Haus verbundene Transaktionen beinhalten. Zum Ende des 15. Jahrhunderts befand sich auf diesem Platz ein Haus, das Plechowski-Haus genannt wurde, und kurz davor in den Besitz vom Staatskanzler des Herzogs Valentin, Zygmunt Wyskota aus Woidnig (Wodniki), übergang. Im gleichen Jahr 1510 befreite Herzog Valentin Zygmunt Wyskota von allen Steuern mit der Ausnahme von 60 Ratiborer Groschen, die jährlich der Stadt gezahlt wurden¹⁰⁷. Fünf Jahre später gewährte derselbe Herzog das Haus Zygmunt mit Erbrecht, was darauf hindeuten kann,

dass es ursprünglich in herzoglichem Besitz war¹⁰⁸. Im Jahre 1552 bestätigte der Erbe von Zygmunt, Kasper Wyskota, dass er das Haus mit der anliegenden Brauerei und Garten an Zybefrid Bobulski aus Bobulice verkaufte¹⁰⁹. Schon einen Monat nach der Ausstellung dieser Urkunde hat Bobulski offiziell bestätigt, dass er das Plechowski-Haus an den bereits verstorbenen Wacław Petrowicz Charwat aus Kreuzenort (Krzyżanowice) und Wecze verkaufte¹¹⁰. In demselben Jahr 1552 gehörte das Haus den Erben von Wacław Charwat, Jerzy Hossk aus Belk (Belk) und Pawłowicz (Pawłowice) und Bedzich Czypla aus Belk (Belk) und Ponientzütz (Ponięcice). Das Haus verblieb jedoch in ihren Händen nicht lange, da im Jahre 1562 Hynek Petrowicz Charwat, wahrscheinlich noch ein weiterer Erbe von Wacław, das Plechowski-Haus gerade an Wacław Reiszwitz aus Kaderzyn verkaufte¹¹¹. In einer Urkunde von 1510 wurde die Lage dieses Hauses folgend beschrieben: an der rechten Seite des Pferdemarktes gelegen, wenn man von der Mälzerei von Andrusz Prusz, am Haus von Bezdiekow, mit Brauerei und Garten auf dem Platz, wo einst ein Badehaus neben der Kirche und des Pfarrhauses lag, entlang geht¹¹². Wir wissen also, dass das Plechowski-Haus an einer Pfarrkirche, wahrscheinlich irgendwo in der Mitte der Bebauung lag, da es im Grundbuch an dritter Stelle erwähnt wurde. In der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts zahlte man der Stadt für dieses Haus eine Miete in Höhe von 1 Florene und 24 Groschen. Da die Grundstücke am Neumarkt anhand der in der Straße *Unter Leinwebern* gelegenen Anwesen beschrieben wurden, können wir annehmen, dass es das dritte Haus auf der Ostseite des Neumarktes war. In den Grundbüchern finden wir weder Andrusz Prusz, den Inhaber der Mälzerei am Neumarkt, noch Bezdiekow, den Eigentümer des Grundstücks neben dem Plechowski-Haus. Man kann nur vermuten, dass diese Mälzerei sich auf der Westseite des Neumarktes, vielleicht in der Nähe des, aus dem 19. Jahrhundert bekannten, Grundstücks Nr. 246 befand, wo es zu diesem Zeitraum eine Stadtbrauerei gab¹¹³. Alle Grundstücke am Neumarkt waren größere Anwesen, die über ein Braurecht auf 3 bis 6 Bierfässer verfügten und eine höhere Rate von *wachgeld* zahlten.

Nach dem Neumarkt werden die Aufzeichnungen über die Einkünfte aus der Neuen Straße präsentiert. Diese Straße wurde in zwei Abschnitte geteilt. Der erste endet an einem Haus, das folgend beschrieben wird: *Korytkas Haus aus demselben ist ein rathaus gemacht*¹¹⁴. In der Literatur wird davon ausgegangen, dass dies ein Eckhaus an der östlichen Fassade des Rings, direkt neben der St. Jakobi-Kirche und dem Dominikanerkloster, war¹¹⁵. Daraus folgt, dass die Bestandsaufnahme der Liegenschaften in der Neuen Straße am Neuen Tor begann und bis zum Ring fortgesetzt wurde. Der Ring wurde als ein Teil dieser Straße und nicht als ein gesonderter Raum behandelt. Im Vorgriff ist festzustellen, dass viele Grundstücke am Ring als in der Neuen, Lange- und Jungfernstraße liegende Parzellen beschrieben wurden. Der Ring beherbergte eine ganze Reihe von öffentlichen Gebäuden wie Rathaus, Kaufmannshaus, Tuchhallen und die städtische Waage. Das Rathaus fiel einem Brand im Jahre 1546 zum Opfer und die städtische Verwaltung wurde in das Haus von Korytko verlegt¹¹⁶. Die Einkünfte aus anderen Immobilien wurden in den Grundbüchern gesondert beschrieben.

Der erste Teil der Neuen Straße umfasste Grundstücke auf ihrer rechten Seite vom Stadttor zum Ring ausgehend. Dort befanden sich zuerst sechs große Parzellen mit Braurecht für 3 bis 5 Bierfässer und der jährlichen Miete zwischen 36 und 60 Groschen und einer höheren Kategorie von *wachgeld*¹¹⁷. Sie umfassten ein Gebiet, das ungefähr bis zum Ende des späteren St. Marzellus-Platz reichte. Dieser Platz wurde im 19. Jahrhundert an der Stelle der evangelischen Kirche und des Friedhofs angelegt. Die evangelische Kirche in der Neuen Straße wurde in den Jahren 1779–1782 auf einem freien Platz, vermutlich auf bürgerlichen Grundstücken, erbaut¹¹⁸. Die Frontseiten der nächsten beiden Gebäude grenzten an den Neumarkt und wurden deshalb als am Neumarkt liegende Häuser beschrieben¹¹⁹. Vor der Pfarrkirche befanden sich dagegen viele Verkaufsstände. Sie besetzten 11 schmale und kurze Grundstücke zwischen der Kirche und der Neuen Straße. Die Aufzeichnung von 1532 listet 11 und danach nur noch 9 von ihnen auf. Das Vorhanden von 11 Ständen wird durch Quellen aus dem 19. Jahrhundert bestätigt¹²⁰. Daher sollte man annehmen, dass jegliche Verringerung der Anzahl der Stände in Ratibor in der Mitte des 16. Jahrhunderts erfolgte, was jedoch nicht zur Veränderungen des Charakters der Grundstücke führte, auf denen sich die leerstehenden Stände befunden haben.

In dem Teil der Neuen Straße, der am Ring lag, gab es 8 bürgerliche Grundstücke, die Parzelle von Korytko nicht mitgezählt, wo sich das Gebäude des Stadtrathauses befand. Erwartungsgemäß handelte es sich um große Parzellen mit hohem Brauprivileg ausgestattet, die hohe Mieten und eine höhere Rate von *wachgeld*¹²¹ zahlten. Nachdem die Schreiber sie beschrieben haben, kehrten sie zum Neuen Tor zurück und begannen mit der Aufzeichnung der linken Seite der Straße erneut in Richtung des Ringes. Daraufhin deutet die Anzahl der Bierfässer im Besitz der Parzellen und die Höhe der gezahlten Mieten. Beide Werte erhöhen sich von 4 bis auf 8 und 6,5 Bierfässer und von 48 Groschen, 20 Heller bis auf mehr als 2 Florenen Miete am Ende der aufgezeichneten Grundstücke. Größere Grundstücke lagen eher in der Nähe des Ringbereichs als in der Gegend des Stadttors¹²². Auf der linken Seite der Neuen Straße gab es in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts 16 Parzellen¹²³. Alle zahlten höhere Rate von *wachgeld*.

Nach der Beschreibung der Neuen Straße gingen die Schreiber der städtischen Einkünfte von Ratibor zu der Beschreibung der Langestraße über¹²⁴. Alles deutet darauf hin, dass sie auch die südliche Frontseite des Rings abdeckte. Somit endete die Bebauung der linken Seite der Neuen Straße auf der Höhe des Grundstück Nr. 35 aus dem 19. Jh. An dieser Stelle ändert sich die räumliche Lage der Parzellen. Während die Häuser zwischen dem Tor und der o.g. Parzelle zu der Neuen Straße ausgerichtet sind, so ist schon das nächste Grundstück zum Ring ausgerichtet. Wenn man die Breite der Grundstücke in der Neuen Straße in Anlehnung an die Analogie zu dem Anfang der Oderstraße vermessen hätte, so würde das Gebiet der Parzelle Nr. 35 dem Gebiet des Grundstücks entsprechen, auf dem in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts das Haus von Martin Libitzki stand. Dieser Annahme entspricht die Tatsache, dass die ersten drei Grundstücke in der Langestraße über großes Brauprivileg in Höhe von 5, 8 und 8 Bierfässer verfügten und entsprechende Mieten zahlten¹²⁵. Daher könnte es sich um Grundstücke an der Südseite des Rings, zwischen dem Ausgang der Neuen Straße und dem Eckgebäude handeln, das von W. Dzięwulski für das frühere Haus der Vogtei gehalten wird¹²⁶.

Insgesamt werden in der Langestraße 106 Anwesen in den Grundbüchern aufgeschrieben¹²⁷. Die angegebenen Werte über Braurechte, Miete und *wachgeld* bilden weitreichende Unregelmäßigkeiten im Verhältnis zu anderen Stadtteilen. Wenn in der Neuen Straße, am Anfang der Oderstraße oder am Neumarkt eine Ansammlung von Grundstücken mit Brauprivileg zu beobachten ist, die die Miete im Verhältnis von einem 1 Bierfass zu 12 Groschen und die dazugehörige höhere Rate an *wachgeld* zahlen und in der Straße *Unter Leinwebern* überwiegen kleine und nicht mit Privilegien ausgestattete Anwesen mit niedrigerem *wachgeld*, so befinden sich der Langestraße Parzellen mit verschiedenen Status und Steuerbelastung. In der Mitte der Zählung findet man Häuser ohne Brauprivileg, also kleine mit außergewöhnlich niedrigen Mieten¹²⁸. Unter ihnen gab es aber Häuser ohne Brauprivileg, die hohe Miete und *wachgeld* zahlten¹²⁹. In einigen Fällen übertraf der Wert der letzteren Abgabe den Satz, der durch andere Stadtteile bezahlt wurde¹³⁰. Das Grundbuch von 1567 notiert in dieser Straße viele leer stehende Lücken, die dann von Investoren bebaut wurden¹³¹. Es ist wahrscheinlich eine Folge vom Brand, der im Jahre 1546 diesen Teil der Stadt zerstörte¹³². Die o.g. Angaben zeigen, dass die Bebauung in der Langestraße variierte. Neben großen Anwesen und der darauf stehenden Häusern in der Nähe des Rings gruppiert, gab es auch kleine, teilweise unbebaute Grundstücke.

Wie bereits dargestellt gehörten zum Raum der Langestraße auch Parzellen aus der Salzstraße. Zu dieser Straße konnten die Schreiber nur gelangen, indem sie in der Mitte der Langestraße in Richtung der Stadtmauern abbogen. Nach der Aufzeichnung der Anwesen in der Salzstraße kehrten sie zu der eigentlichen Langestraße zurück. Dies mag erklären, warum die Aufzeichnung mit großen Grundstücken mit Privileg von bis zu 8 Bierfässer beginnt, dann eine Gruppe gemischter Parzellen mit oder ohne Brauprivileg erwähnt, dann 20 benachbarte Parzellen ohne das Bierrecht auflistet, wieder eine Gruppe von Häusern mit Privilegien beschreibt und zum Schluss große Parzellen mit hohem Brauprivileg erwähnt. Im Grundbuch wird jedoch die von den Stadtabgaben befreite Corpus Christi-Kapelle und das angrenzende Krankenhaus nicht erwähnt. Anhand der Angaben aus dem 19. Jahrhundert befanden sie sich in einem Gebäudeblock zwischen der Brau- (ul. Browarna) und Rosenstraße (ul. Różana)¹³³. Wahrscheinlich gehörte der Kapelle auch der Garten an der Ecke der Salz- und Braustraße. Die Kapelle wurde im späten 15. Jahrhundert erbaut. Um das benachbarte Krankenhaus kümmerte sich der Stadtrat¹³⁴.

Zweifel erweckt die räumliche Anordnung der Grundstücke unmittelbar am Großen Tor. Auf seiner linken Seite befand sich das Kloster der Dominikanerinnen. Die architektonische Gestaltung des Klosters ist nicht bekannt. Nach der Säkularisation im Jahre 1812 wurde es in ein Gymnasium umgewandelt und später wurde dort ein neues Schulgebäude errichtet. Die einzige Quelle, die das Aussehen des Dominikanerinnenklosters in Ratibor zeigt, ist ein nicht datiertes, anonymes Abbild des Klosters, von einer losen Postkarte bekannt, die im frühen 20. Jahrhundert gedruckt wurde¹³⁵. Das Abbild zeigt das Kloster von der Langestraße im 17. Oder 18. Jahrhundert. Es ist schwer zu beurteilen, ob es ein realistisches oder phantastisches Porträt ist, doch man kann schließen, dass es die Eigenschaften der räumlichen Anordnung des Klosters zeigt. Diese Ansicht entspricht der Darstellung der Bereiche neben dem Großen Tor auf den ältesten bekannten Stadtplänen. Die Pläne wurden in den Jahren 1742, 1750 und 1790 gezeichnet und sollen der Orientierung dienen, doch sie geben auch einen Überblick über die gesamte räumliche Situation der Stadt¹³⁶. Alle diese Quellen zeigen einheitlich, dass der klösterliche Grundbesitz von der restlichen Stadt durch eine Mauer getrennt war, die vom Großen Tor ausgehend parallel zu der Langestraße verlief. Ein solches Bild steht jedoch im Widerspruch zu den Schlussfolgerungen, die aus der Analyse der Aufzeichnungen im Grundbuch bezüglich *Den Fleischergassen* (ul. Rzeźnicza) gezogen wurden. Dieser Straße wies man 32 städtische Grundstücke zu, die alle mit Privilegien ausgestattet wurden und höhere Mieten und eine höhere Rate von *wachgeld* zahlten¹³⁷. Im 16. Jh. umfasste der Straßennamen Fleischergasse eine Reihe von Parzellen auf der rechten Seite vom Ring ausgehend. Grundstücke auf der linken Seite wa-

ren der Langstraße zugewandt und unter dieser wurden sie auch beschrieben. Die Gesamtbreite der Grundstücke in der Fleischergasse betrug, wie berechnet, etwa 230 m. Nachdem sie in den Straßenverlauf ab der heutigen Braustraße (ul. Browarna) eingezeichnet wurden, grenzt das letzte der beschriebenen Grundstücke an das Große Tor. Daher scheint es unmöglich, dass das Gebiet vor dem Kloster unbebaut bleibt, zumindest im 16. Bis zu einem gewissen Grad wird ein solcher Zustand durch zwei Dokumente bestätigt, die im Zusammenhang mit dem Streit aus dem Jahr 1650 zwischen dem Dominikanerkloster und dem Stadtrat um einige Einnahmen des Klosters erstellt wurden. Darunter befanden sich drei Häuser, die auf der einen Seite an der von Metzgern errichteten Mauer lagen, auf der linken Seite vom Großen Tor in Richtung der St.-Jakobi-Kirche¹³⁸. Es würde dem *toplatea communis* an der ersten Straße links nach dem Ortseingang entsprechen, wenn man von der St.-Nikolaus-Kirche aus geht, d.h. dem Bereich vor dem Großen Tor, der 1317 den Nonnen übergeben wurde. Über das Schicksal dieses Stadtteils kann man nur spekulieren, dass er im 15. Jahrhundert höchstens zu Beginn des 16. Jahrhunderts zum Wohnungsbau bestimmt wurde. Den neuen Häusern wurde das Brauprivileg gewährt, was in den Grundbüchern zu finden ist. Noch später, im 17. Oder 18. Jahrhundert, könnten diese Häuser verlassen worden sein (Brände, Kriegsschäden), und die verbleibenden Plätze wurden von einer Mauer umgeben, die die Oderstraße (ul. Odrzańska) vom Kloster trennte, wie aus den oben genannten Plänen hervorgeht. Dieses Gebiet wurde wieder nach der Liquidierung des Klosters im Jahre 1810 bebaut.

Die nächste in den Grundbüchern beschriebene Straße ist die Nonnengasse (ul. Panieńska). Sie beginnt mit drei Adelshäusern, die noch am Ring liegen. Im Jahr 1532 hatten sie folgende Besitzer: Mikotaj Klema Kocur aus Elgot (Lgota), *Landrichter*, Vater von Magdalena Gaszyńska und Anna Reiszewicz, Hans Kocur aus Studen (Studzienna) und Burian Scheliha aus Schönburg (Rzuchów)¹⁴⁰. Vor 1567 ging das erste von diesen Häusern in die Hände von Zygmunt von Reiszewicz über, das nächste ging in den Besitz des Grafen Mikotaj Gaszyński. Das Haus von Burian Schelich wurde von seiner Frau geerbt¹⁴⁰. Das nächste Haus in der Jungferngasse ist wahrscheinlich das Haus an der Ecke Jungferngasse und Oderstraße. Im Jahre 1532 wurde es von Armproff bewohnt und im Jahre 1567 kam es in den Besitz von Zygmunt von Reiszewicz und blieb ein freies Haus bis 1595¹⁴². In der Jungferngasse (ul. Panieńska) aus dem 16. Jahrhundert gab es auch ein privilegiertes Haus mit 2 Bierfässern, in dem sich ein städtisches Bad befand, dessen Einkünfte der Pfarrkirche gehörten, ein privilegiertes Haus mit 4 Bierfässern, in dem der Landrat (*Her Landeshauptman*) in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts wohnte, und ein freies Haus von Sambor Semecki¹⁴³. Insgesamt gab es in der Jungferngasse 11 Grundstücke, die in den Grundbüchern beschrieben wurden¹⁴⁴.

Die letzten acht Häuser, die in den Grundbüchern beschrieben wurden, wurden der Oderstraße zugeschrieben. Diese Grundstücke bildeten einen Bebauungsblock am Odertor, auf der rechten Seite der Straße vom Schloss kommend. Eines von ihnen war im Jahre 1532 das freie Haus von Hans Balbawer und dann von Wolter Vokas. Die übrigen Häuser werden als Bürgerhäuser mit Braurecht und einer höheren Rate von *wachgeld* beschrieben. Auf diese Weise endete die Aufzeichnung in den Grundbüchern dort, wo sie auch begonnen hatte¹⁴⁵.

*

So aufgezeichnetes Stadtbild und ihre Bebauung war aber nicht konstant. Außer häufigen Veränderungen in den Besitzverhältnissen, die auch Änderungen der Bebauung einzelner Parzellen und Blöcke nach sich ziehen konnten, spielten die wichtigste Rolle die Naturkatastrophen, vor allem Brände, die oft damals zum größten Teil hölzerne Bebauung zerstörten. Der Brand von 1546 zerstörte die gesamte Stadt bis auf einen kleinen Teil, die als Straße zum Schloss bezeichnet wurde (Teil der Oderstraße am Tor?), den Weg zum Altendorf und die Domstraße (ul. Kapitulna)¹⁴⁶. Der nächste Brand fand schon 1574 statt. Nach späteren Berichten begann er in einer Gaststätte am Ring und verbreitete sich nicht nur über die Stadt, sondern auch auf die Odervorstadt und sogar nach Bosatz (Bosacz, heute Ostróg) und auf Burg, die nur mit Mühe gerettet wurde¹⁴⁷. Zerstört wurden sieben (sic) Kirchen, drei Klöster und viele andere wichtige Objekte¹⁴⁸. Die nächsten Brände in 1637, 1698 und 1722 und der anschließende Wiederaufbau haben die Bebauung der Stadt verändert, doch nur unwesentlich ihre räumliche Anordnung.

Erhebliche Schwierigkeiten bereitet die Lokalisierung auf der Stadtkarte von Objekten, die als öffentlich bezeichnen werden können. Einige von ihnen sind in der Tat im Grundbuch enthalten wie die Salpetersiederei, in der Nähe des Großen Tores gelegen, Verkaufsstände oder das Bad in der Jungferngasse. Die verbleibenden Objekte wurden entweder vollständig weggelassen oder als eine separate Zahlungseinheiten beschrieben. Wir wissen wenig über die innere Bebauung des Rings von Ratibor im 16. Jahrhundert.

Das seit mindestens 1361 bestehende Rathaus wurde durch einen Brand im Jahre 1546 zerstört. Seine Funktion übernahm dann das Korytko-Haus, das von der Stadt gekauft wurde und in der Ecke der Ringbebauung von der Seite der St. Jacobi-Kirche lag¹⁴⁹. Neben dem niedergebrannten Rathaus stand die aus früheren Zeiten bekannte Stadt-

Abb. 16: Ansicht von Ratibor vom Ende des 18. Jahrhunderts. Teilstück des Bildes *Abschied des Obersts von Elsner*, Fotokopie im Museum von Ratibor MR-H-4016.

waage¹⁵⁰. Zu anderen Gebäuden gehören ein Gasthaus, wo ein Brand im Jahre 1574 begann und die Stände für Kaufleute, die von außen in die Stadt kamen. Stände der Einwohner von Ratibor befanden sich in der Neuen Straße vor der Pfarrkirche. Wie bereits dargestellt, hat die Bebauung der Stände ihren Charakter bis zum 19. Jahrhundert beibehalten. Solcher Standort der Marktstände war die Folge des Feuers, das im Jahre 1722 die Gebäude innerhalb des Rings zerstörte¹⁵¹. Es scheint jedoch, dass es der ursprüngliche Standort war. Im 18. Jahrhundert gab es in Ratibor nur noch 9 von 11 identischen, schmalen Parzellen mit dem Status eines Marktstandes. Diese Zahl der Stände entspricht jener aus dem frühen 16. Jahrhundert.

Unter anderen Objekten dieses Typs sollte man eine Brauerei und eine Stadtmälzerei, am Neumarkt gelegen, und noch zwei Bäder erwähnen. Das eine Bad lag in der Jungferngasse und zahlte eine Miete in Höhe von vier Mark an die Pfarrkirche. Das zweite lag vor dem Odertor und zahlte die gleichhohe Miete an die Dominikaner¹⁵². Im Jahre 1578 verkaufte der Stadtrat an Jan Kapica ein Grundstück am Stadtbach und ein zweites neben dem Bach, der Wasser zur städtischen Mühle, die innerhalb der Stadtgrenzen lag, leitete¹⁵³. Sehr wahrscheinlich lagen beide Grundstücke in der Jungferngasse. Das Bad konnte dank der Nähe vom Mühlgraben funktionieren, an dem die Stadtmühlen lag. Im Jahre 1564 stimmte der Kaiser der Errichtung einer neuen *kunst* (Wasserturm) neben der Mühle zu, um Wasser in die Stadt im Falle eines Brandes oder einer anderen Notwendigkeit zu bringen¹⁵⁴. Somit ergänzte man die bestehende Wasserleitung, die Wasser aus Studen (Studzienna) zum Ring führte. Die städtische Wasserversorgung wurde in diesem Zeitraum um die Verbindung zu der Dominikaner Brauerei erweitert¹⁵⁵. Ein weiteres wichtiges Element der städtischen Infrastruktur bildeten die Mühlen. Im 16. Jahrhundert gab es in der unmittelbaren Nähe von Ratibor drei Mühlen. Die erste unter dem Schloss hatte zwei Räder, die auch eine Walk- und Sägemühle antrieben. Die zweite Mühle hatte fünf Räder, von denen aber vier häufig verwendet wurden und das fünfte nur beim hohen Wasserstand funktionierte, als die übrigen still standen. Die dritte Mühle, die größte von allen, hatte sechs Räder und lag an der Zinna (Psina) in der Vorstadt hinter dem Großen Tor¹⁵⁶. Vor dem Jahr 1600 errichteten die Dominikanerinnen in der Nähe eine eigene Mühle, die das Funktionieren der Stadtmühle bedrohte, indem sie der anderen Wasser entnahm. Die Kommissionen, die die Beschwerde der Stadt in den Jahren 1600 und 1606 behandelten, ordneten die Verlegung der Mühle an einen anderen Ort, neben *Klosterhammer*, an. Wahrscheinlich handelte es sich um eine klösterliche Mühle zum Mahlen von Erz, die auch vom Wasser der Zinna angetrieben wurde¹⁵⁷.

*

Die Entwicklung der Stadt nach dem 16. Jahrhundert ist sehr schlecht durch Quellen dokumentiert. Aus dem 17. Jahrhundert verfügen wir nur über rudimentäre Informationen über die Bebauung und die Größe der Stadt, da die meisten der erhaltenen Urkunden die Vergabe der Mieten von städtischen und vorstädtischen Anwesen an religiöse Institutionen bestätigen. Wie zu erwarten, traten die größten Veränderungen im 18. Jahrhundert auf, als nach dem Brand von 1722 beschlossen wurde die gesamte Bebauung innerhalb des Rings abzureißen. Abgerissen wurde das im 17. Jahrhundert erbaute Rathausgebäude mit seinem markanten Turm, die Stadtwage und andere Objekte. Auf ihren Platz errichtete man eine Marienstatue, die durch die Übertragung des Bürgerhauses von Familie Gaszyński am Ring durch die Besitzer an die Stadt, finanziert wurde. Das neue Rathaus wurde auf zwei Eckgrundstücken erbaut, teilweise an der Stelle, wo im 16. Jahrhundert das Haus von Korytko stand und als Rathausgebäude diente. Andere Änderungen umfassten den Bau einer Wache an der St. Jakobi-Kirche oder den Bau eines Schlachthofes im Jahre 1661 zwischen der Fleischerstraße (ul. Rzeźnicza) und der Jungferngasse (ul. Panieńska), der im 17. Jahrhundert in ein privates Gasthaus umgewandelt wurde¹⁵⁸.

Verändert hat sich auch das städtische Wasserversorgungsnetz. Im Jahre 1653 erhielten die Dominikanerinnen die Genehmigung Wasser von der Fleischerstraße und von der anderen Seite, wahrscheinlich vom Großen Tor, zum Kloster zu führen¹⁵⁹. Die endgültige Führung der Wasserversorgungsleitungen kann auf der Grundlage einer Wasserversorgungskarte von 1831 rekonstruiert werden¹⁶⁰. Die Stadt wurde von zwei Seiten mit Wasser versorgt. Von der Zinna und dann durch das

Große Tor, wo Wasserleitung am Dominikanerinnenkloster entlang der Jungferstraße lief und sich dort mit dem Rohr, das sein Anfang beim Wasserturm am Mühlgraben nahm, verband. Der Mühlgraben war im Jahre 1831 schon weitgehend zugeschüttet. Von der Jungferstraße floss das Wasser in Richtung der Langestraße und dann zum Brunnen am Ring. Am Brunnen teilte sich die Wasserleitung. Eine Abzweigung lieferte das Wasser an das Dominikanerkloster und weiter über die Stadt hinaus bis auf die andere Seite der Oder, die zweite Abzweigung belieferte den Neumarkt. Zusätzlich gab es in der Langestraße eine Abzweigung, die den Brunnen in der Salzstraße (ul. Solna) mit Wasser versorgte.

*

Bis auf die zeitweilige Existenz der evangelischen Kirche am Zborplatz blieb die Zahl der Gotteshäuser im Stadtgebiet konstant. Doch die Objekte wurden nach Zerstörung durch Brände mehrmals wiederaufgebaut oder umgebaut. Die Pfarrkirche wurde im Jahre 1574 zerstört und der Wiederaufbau dauerte bis 1592. Zusätzlich wurde der Bau erweitert, indem man einen der Türme im Jahre 1588 erhöhte und dieser nunmehr die Funktion eines Stadtturms annahm. Im Jahre 1645

wurde der Turm zerstört und auf denselben Fundamenten anhand des Entwurfs von Marcin Sempel aus Krakau im Jahre 1665 wieder aufgebaut¹⁶¹. Weitere Brände in den Jahren 1664 und 1700 und der anschließende Wiederaufbau führten zu signifikanten Änderungen in der ursprünglichen Form der Kirche¹⁶².

Auch die Kirche und das Kloster der Dominikaner wurden von Bränden nicht verschont. Die Klosterbauten bestanden noch im 17. Jahrhundert aus Holz und die niedrige und dunkle Kirche war mit Schindeln gedeckt. Nach einem Brand im Jahre 1637 wurde die Kirche gründlich umgebaut, das Gewölbe erneuert und in der Westseite die Kapelle der Familie Gaszyński errichtet¹⁶³. Nach 1810 diente das Kloster als Kaserne.

Den kleinsten Veränderungen in diesem Zeitraum unterlag die Kirche der Dominikanerinnen. Trotz der Schäden, die durch Brände verursacht wurden, behielt sie ihren gotischen Charakter. Im 17. Jahrhundert wurde nur im Südteil eine Vorhalle hinzugebaut. Das Kloster wurde nach einem Brand im Jahre 1574 erneut im Jahre 1637 im Barockstil ausgebaut. Nach der Auflösung des Klosters im Jahre 1810 diente die Kirche für einige Zeit der lutherischen Gemeinde und die Klosterräume einem evangelischen Gymnasium¹⁶⁴.

Marcin Sepiał

ANMERKUNGEN

¹ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, część IV., KO 18, 1972, s. 20; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego w latach 1564–1772*, Wrocław 1979, s. 10.

² A. Weltzel, *Geschichte*, S. 115–117; G. Hyckel, *Geschichte*, S. 119–12; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 87; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego*, 14; W. Korta, *Historia Śląska*, S. 194.

³ A. Weltzel, *Geschichte*, S. 122–125; A. Huber, *Die Verhandlung Ferdinands I. mit Isabella von Siebebürger*, AOG 78, 1982, S. 3–39; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 87; M. Duczmal, *Izabella Jagiellonka królowa Węgier*, Warszawa 2000, S. 317, 325–6, 336, 354.

⁴ A. Weltzel, *Geschichte*, S. 156–157; J. Leszczyński, *Rządy Bethlena Gabora na Górnym Śląsku*, „Sobótka” 14, 1959, S. 318 ff., 330 ff., 346; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 90; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego*, S. 15; W. Korta, *Historia Śląska*, S. 296.

⁵ G. Hyckel, *Chronik*, S. 8; W. Czaplinski, *Śląsk a Polska w pierwszych latach wojny trzydziestoletniej (1618–1629)*, „Sobótka” 2, 1947, S. 141–181.

⁶ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 90; W. Korta, *Historia Śląska*, S. 298–9.

⁷ A. Weltzel, *Geschichte*, S. 161; G. Hyckel, *Chronik*, S. 8; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 90; W. Korta, *Historia Śląska*, S. 300.

⁸ KK, Nr. 1; A. Weltzel, *Geschichte*, S. 164; *Historia Śląska*, Bd. I, T. 3, S. 360 ff.; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 90; W. Korta, *Historia Śląska*, S. 304–5.

⁹ A. Weltzel, *Geschichte*, S. 169 ff.; W. Dziegiel, *Utrata księstw opolskiego i raciborskiego przez Ludwikę Marię w 1666 r.*, Kraków 1936, 32–35, 47–48, 51, 54 f. 62 f., 113; J. Leszczyński, *Władysław IV a Śląsk w latach 1644–1648*, Wrocław 1969, S. 39–46, 50–78; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 90–91; M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego*, S. 15; W. Korta, *Historia Śląska*, S. 296–298.

¹⁰ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, Teil V, KO, 18, 1972, S. 34.

¹¹ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, Teil VI, KO, 18, 1972, S. 7.

¹² J. Kwak, *Miasta księstwa opolsko-raciborskiego w XVI–XVIII w.*, Opole 1979, S. 69–70.

¹³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 86.

¹⁴ AmRac. 28. Schlossgüter wurden 1609 an Johann Joachim von Metlich verkauft. Im Jahre 1642 kaufte die Güter für 130.000 Taler Georg von Opersdorf ab. A. Jankiewicz, *Racibórz województwo katowickie. Zamek—dokumentacja historyczno-architektoniczna*, Warszawa 1983, Teil 1, S. 55–56 (msp. WKZ Nr. 4187)

¹⁵ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 86; N. Mika, *Ustrój Raciborza*, S. 131–132.

¹⁶ A. Weltzel, *Geschichte*, S. 254; G. Hyckel, *Chronik*, S. 11; N. Mika, *Ustrój Raciborza*, S. 132.

¹⁷ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, Teil VI, S. 7

¹⁸ Grundbuch 1532, k. 3–20v; G. Hyckel, *Geschichte*, S. 72–3. G. Hyckel gibt die allgemeine Zahl von 228 Häusern an, darunter 155 mit Braurecht, 22 freie Häuser (Adel und Geistlichkeit), 37 Leerflächen; A. Weltzel, *Geschichte*, S. 118, nennt 229 Bürgerhäuser; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83; J. Kwak, *Miasta*, S. 19; 229 Häuser nennt auch Kutzner, *Racibórz*, S. 26. E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, S. 48, nennen 310 Baugrundstücke, 251 Bürgerhäuser, 12 Adels- und 10 Geistlichkeitshäuser, 37 leer stehende Grundstücke.

¹⁹ J. Kwak, *Miasta*, S. 172; G. Hyckel, *Geschichte*, S. 60: es handelte sich um die Häuser von: Jan Charwata von Wiecze, Mikolaj Hole aus Ponientschütz (Ponięcice), Mikolaj Schilhan, Jan Czaplina aus Belk (Belk), Jan Rottenberger aus Peterwitz (Piotrowice), Anna Wyskota aus Woidnig (Wodniki), Mikolaj Wrański, Michał Szeliga Czernicki, Mikolaj Klema Kocur aus Elgot (Lgota), Hans Kotzur (Landrichter), Burian Szeliga aus Schönburg (Rzuchów), Jerzy Stosz (Hauptmann) und Mikolaj Remcki (Pfarrer aus Slawikau [Slawików]), die Kanoniker: Maciej Preuss, Albert Bogusz, Jerzy Szyszka, Pfarrer Mikolaj, Dekan, Prediger Jan Czolner, Jerzy (Grzegorz), Mikolaj der Abt von Groß Rauden (Rudy) und ein Geistlicher, der neben Wranicki wohnte; siehe auch A. Weltzel, *Geschichte*, 118; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, 80.

²⁰ J. Kwak, *Miasta*, S. 19.

²¹ N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, S. 131, nennt 2107 Einwohner im Jahr 1532.

²² W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 94; J. Kwak, *Miasta*, S. 19.

²³ J. Kwak, *Miasta*, S. 18–26.

²⁴ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 94, W. Dziewulski, *Zaludnienie Śląska*, S. 435.

²⁵ J. Kwak, *Miasta*, S. 19.

²⁶ Rep. 305/I, Bd. XXIII, S. 3 ff.

²⁷ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 94.

²⁸ F. A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Oberschlesien*, Bd. 3, Brieg 1783, S. 187, nennt folgende Angaben: 1745 — 2073; 1755 — 2058; 1765 — 2410; 1775 — 2572; 1780 — 2603; 1783 — 2860; Nach Angaben aus dem *Deutschen Städtebuch*, Bd. 1, ed. E. Keyser, hrsg. 1995, S. 348: 1749 — 1564; 1754 — 2412; 1765 — 2410; 1780 — 2603; 1795 — 3081.

²⁹ J. Kwak, *Miasta*, S. 18–26.

³⁰ J. Kwak, *Miasta*, S. 40–41.

³¹ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 95.

³² J. Chrzaszcz, *Kirschengeschichte Schlesiens*, Breslau 1908, S. 151; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 95; J. Kwak, *Miasta*, S. 41.

³³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 95.

³⁴ Die Sprache der Bürger ist deutsch, jedoch reden sie auch polnisch (Originalaufzeichnung) F. A. Zimmermann, *Beyträge*, S. 187.

³⁵ J. Kwak, *Kultura materialna i umysłowa mieszczan górnośląskich w dobie reformacji i kontrreformacji*, RMG, Historia 6, 1994, S. 45.

³⁶ J. Chrzaszcz, *Kirschengeschichte Schlesiens*, S. 107; J. Kwak, *Miasta*, S. 55–56; P. Kielar, *Klasztory dominikańskie na Śląsku*, [in:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, u. Red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, S. 820. P. Kielar erwähnt den Erlass von Isabella Jagiellonica aus dem Jahre 1556 über die Aneignung der Kirchenschätze als Beginn der Klosterauflösung. Man sollte aber annehmen, dass es sich dabei um die Sicherung der kaiserlichen Forderungen für die ungarische Königin und keine Säkularisation handelte. Vgl. M. Duczmal, *Izabella Jagiellonka*, S. 325–6.

³⁷ J. Chrzaszcz, *Kirschengeschichte Schlesiens*, S. 120; P. Kielar, *Dominikaner*, S. 98–99.

³⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 96; Die Bauerlaubnis für die evangelische Kirche sollte von Isabella Jagiellonica kommen, J. Kwak, *Miasta*, S. 55–56; Idem, *Kultura materialna*, S. 45.

³⁹ P. Kielar, *Klasztory*, S. 820.

⁴⁰ AmRac. 27; E. Anders, *Historische Statistik der Evangelischen Kirche in Schlesien*, Breslau 1868, S. 27; J. Kwak, *Kultura materialna*, S. 50.

⁴¹ J. Kwak, *Miasta*, S. 58; Idem, *Kultura materialna*, S. 51.

⁴² J. Kwak, *Miasta*, S. 60; über den Feldzug von Mansfeld siehe: *Historia Śląska*, u. Red. K. Maleczyński, Bd. I, Teil. 3, S. 343–345.

⁴³ F. A. Zimmermann, *Beyträge*, S. 188, W. Dziewulski, *Zaludnienie Śląska*, S. 435.

⁴⁴ E. Anders, *Historische Statistik*, s. 729.

⁴⁵ F. A. Zimmermann, *Beyträge*, S. 185.

⁴⁶ T. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, Berlin 1995, S. 325.

⁴⁷ A. Weltzel, *Geschichte*, S. 127, G. Hyckel, *Ratibor*, S. 8–9; G. Hyckel, *Chronik*, S. 6–7; M. Haisig, *Rzemiosła kowalsko-slusarskie na Śląsku do połowy XVIII w.*, Wrocław–Opole 1962, S. 36; J. Kwak, *Miasta*, S. 94.

⁴⁸ J. Kwak, *Miasta*, S. 96.

⁴⁹ J. Leszczyński, *Władysław IV a Śląsk*, S. 145, 193–195.

⁵⁰ S. Golachowski, *Racibórz na przełomie XVII i XIX w.*, [in:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, S. 130.

⁵¹ J. Kwak, *Miasta*, S. 126–127.

⁵² S. Golachowski, *Racibórz na przełomie*, S. 130–131.

⁵³ A. Zimmermann, *Beyträge*, S. 189; J. Kwak, *Miasta*, S. 108–109, 119, 123–124.

⁵⁴ AmRac. 29, AmRac. 5, Nr. 28 S. 22–23; A. Weltzel, *Geschichte*, S. 209, 238, 280–1; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 93.

⁵⁵ J. Kwak, *Miasta*, S. 99–101; S. Golachowski, *Racibórz na przełomie*, S. 128.

⁵⁶ J. Kwak, *Miasta*, S. 33–34.

⁵⁷ Es ist nicht bekannt auf welcher Grundlage im Jahre 1532 die Zahl der Grundstücke in der Stadt auf 310 geschätzt wurde. Siehe: E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz*, S. 48.

- ⁵⁸ Ein Anwesen, das vollständig oder teilweise von den städtischen Abgaben befreit war.
- ⁵⁹ *Grundbuch* 1532, k. 3, 3v, k. nach k. 3, 4, 5, 9v, 10, 10v, 11, 13v, 14, 15, 16v, 17; *Urbarze dóbr*, S. 133, 147, 148, 150. Zwischen den Jahren 1567 und 1595 gab es in der Stadt zeitweise 20 verlassene Parzellen, *Ibidem* S. 132–134, 136–141, 145–146, 149–150, 154–155, 158–159, 161–162.
- ⁶⁰ *Grundbuch* 1595, S. 10, 19, 30, 37, 55, 61.
- ⁶¹ Por. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 96. Der Forscher gibt irrtümlich die Zahl von 290 (!) Häusern in der Stadt. Diese Zahl beinhaltet auch die 7 leer stehende Grundstücke.
- ⁶² „Leerfläche auf der Fukas gebaut hat“ *Urbarze dóbr*, s. 159; *Grundbuch* 1595, S. 37.
- ⁶³ „Leerfläche, die von Pastuschka neu bebaut wurde. Er zahlt keine Abgaben.“ *Urbarze dóbr*, S. 150.
- ⁶⁴ Die Geldbeträge werden in Groschen gerechnet und summiert um eine Grundlage für Vergleiche zu erhalten.
- ⁶⁵ *Urbarze dóbr*, S. 133.
- ⁶⁶ *Grundbuch* 1595, S. 11
- ⁶⁷ *Grundbuch* 1532, S. 141
- ⁶⁸ *Grundbuch* 1595, S. 26
- ⁶⁹ *Urbarze dóbr*, S. 159, *Grundbuch* 1595, S. 61
- ⁷⁰ *Urbarze dóbr*, S. 155, *Grundbuch* 1595, S. 54
- ⁷¹ *Grundbuch* 1532, K. 1.
- ⁷² *Urbarze dóbr*, S. 130; *Grundbuch* 1595, S. 3.
- ⁷³ *Urbarze dóbr*, S. 139
- ⁷⁴ *Urbarze dóbr*, S. 151, *Grundbuch* 1595, S. 47
- ⁷⁵ *Urbarze dóbr*, S. 152.
- ⁷⁶ Einer ähnlichen Situation begegnet man in Görlitz (Zgorzelec), wo im Jahre 1500 der Wert des Grundstücke zu hoch geschätzt wurde als man die Höhe der Abgaben von den Grundstücken mit Brauprivileg summierte und anschließend proportional zu der Höhe des Brauprivilegs unter ihnen aufteilte. M. Goliński, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, Teil 1, A UW 2203, Historia 141, 2000, S. 75.
- ⁷⁷ Dieser Prozess verlief stufenweise ab. Im Jahre 1510 schließt der Herzog Valentin die Häuser seiner Höflinge in Ratibor von der städtischen Rechtsprechung aus. Im Jahre 1531 hob Herzog Johann II. mit dem Großen Landesprivileg die städtische Gerichtsbarkeit für Adlige im Herzogtum Oppeln-Ratibor auf. J. Kwak, *Miasta*, S. 70, 83.
- ⁷⁸ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. XVII.
- ⁷⁹ CDS 2, Nr. 103
- ⁸⁰ *Grundbuch* 1532, K. 2; *Urbarze dóbr*, S. 130; *Grundbuch* 1595, S. 3–4.
- ⁸¹ Die Grundstücksnummerierung im 19. Jh. nach T. Wardenga, *Häuserbuch*, siehe Zchnng. 14.
- ⁸² T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 256–257. Im Gebiet, das mit dem beschriebenen übereinstimmt, wurde 2005 ein Mauerstück gefunden, das mit der südlichen Klostermauer identisch ist. Diese Information wurde von der archäologischen Abteilung des Ratiborer Museums mündlich überreicht.
- ⁸³ G. Hyckel, *Die brauberechtigten Häuser der Stadt Ratibor*, Museum in Ratibor, MR-H-238, Grundstück 134; T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 256–257.
- ⁸⁴ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 258–263.
- ⁸⁵ KK, Nr. 1111, 1115, 1117, 1118; T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 264–270.
- ⁸⁶ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 271.
- ⁸⁷ Rep. 110, Nr. 13, 14.
- ⁸⁸ RO IX/95, *Ocular Plan der Stadt Ratibor mit ihren Wasserleitung*, 1831, Maßstab 1 : 3200.
- ⁸⁹ SBBerlin, SX 32777 i SX 32777a, *Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Nahmens Oberschlesien*, Mitte des 18. Jh., ca. 1:5000; SBBerlin, III C kart N 15060, *Ratibor*, ca. 1:13700 [in:] F. Ch. von Wrede, *Krieges Charte Eines Theils des Oppelschen und Ratiborschen Fürstenthums jenseits der Oder bis an die Pohlnische Grentze und von der Stoberau bis an die Teschensche Grentze in 40 Sectiones getheilt*, 1748–1749; SBBerlin, SX 3777/6, *Ratibor mit nächster Umgebungen*, 1790, ca. 1 : 6600.
- ⁹⁰ G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 60, 128.
- ⁹¹ AmRac. 18
- ⁹² AmRac. 20
- ⁹³ *Ibidem*.
- ⁹⁴ *Ein heuslen mit einem gartlen darinnen vor zeiten die klosell nennen woneten, ist jeczto dem prior zu sanct Jacob zugesignet. Urbarze dóbr*, S. 133; *Grundbuch* 1595, S. 9.
- ⁹⁵ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 296
- ⁹⁶ Rep. 111, Nr. 113.
- ⁹⁷ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 293, 295, 296
- ⁹⁸ *Urbarze dóbr*, S. 133; *Grundbuch* 1595, S. 10. Im Jahre 1532 besaß der Pfarrer Martin Preusz zwei Häuser mit ähnlicher Lokalisierung. Das erste Haus ohne Braurecht zahlte der Stadt niedrige Abgaben und das zweite wurde als freies Haus bezeichnet. *Grundbuch* 1532, k. 3–3v. Der Ratiborer Hausbesitz mit Garten in der Vorstadt des Abtes von Groß Rauden wurde vom Herzog Valentin im Jahre 1520 bestätigt. SU 3, Nr. 277, S. 181–183. In der Urkunde wurden die Güter als alter Besitz beschrieben. Das Haus wurde auch 1668 erwähnt. Es war von den Abgaben befreit, im Tausch gegen den finanziellen Verzicht des Abtes zugunsten der Stadt. Rep. 114, Sign. 107. Die jährliche Miete betrug 0,5 Mark, AmRac. 42.
- ⁹⁹ *Urbarze dóbr*, S. 133–135; *Grundbuch* 1595, S. 10–13.
- ¹⁰⁰ So E. Berman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Malusecki, *Racibórz*, Anhang.
- ¹⁰¹ *Urbarze dóbr*, S. 135–139; *Grundbuch* 1595, S. 13–23.
- ¹⁰² Es handelte sich um Grundstücke von: Hanss Willicher und danach Kuchler, Leerfläche und Haus von Jarosch Lorin; Hans Famuli, danach seiner Witwe und Andres Kiber; Paull Ehrhart, danach seiner Witwe und Jan Thoman, *Urbarze dóbr*, S. 138–139.
- ¹⁰³ AmRac. 53.
- ¹⁰⁴ Als Belohnung für seine zahlreiche Dienste wurde der Scharfrichter Jakob Gloria im Jahre 1685 vom Kaiser Rudolf II. von seiner berufsbeding-
- ter Schande befreit und zum vollberechtigten Bürger der Stadt ernannt. Aus der Urkunde ergibt sich, dass der Scharfrichter in der Scharfrichtergasse an der Stadtmauer wohnte. AmRac. 53; T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 381–382.
- ¹⁰⁵ *Urbarze dóbr*, S. 139–141; *Grundbuch* 1595, S. 23–25.
- ¹⁰⁶ *Urbarze dóbr*, S. 140; *Grundbuch* 1595, S. 24.
- ¹⁰⁷ AmRac. 9, 10.
- ¹⁰⁸ AmRac. 11.
- ¹⁰⁹ AmRac. 13.
- ¹¹⁰ AmRac. 14.
- ¹¹¹ AmRac. 17.
- ¹¹² AmRac. 9, 10.
- ¹¹³ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 351–2.
- ¹¹⁴ *Urbarze dóbr*, S. 143; *Grundbuch* 1595, S. 29.
- ¹¹⁵ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 96
- ¹¹⁶ *Ibidem*.
- ¹¹⁷ Es handelte sich um die Häuser von: Jan Puchala (5 Bierfässer, Miete 54 Groschen, 12 Heller, danach 60 Groschen), nach 1567 gehörte es der Witwe von Puchala, und 1585 Wentzel Maczorek; Merten Skoda (3 Bierfässer, Miete 44 Groschen, dann auf 36 Groschen herabgesetzt!), nach 1567 gehört es nacheinander zu Jerzy Tschapka, Jan Sibendorf und Adam Zicher oder Zucker; Walter Masurekh (4,5 Bierfässer, 54 Groschen und 12 Heller, dann auf 54 Groschen herabgesetzt) nach 1567 gehört es Adam Kartenmacher und Merten Maczagk; Merten Rusga (4 Bierfässer, 48 Groschen Miete), nach 1567 gehört es der Witwe von Merten und Hans Spaczegk; Georg Slama (5 Bierfässer, 52 Groschen Miete, die auf 60 Groschen erhöht wurde) nach 1567 gehört es der Witwe von Jerzy und Jocheimb Schmidt; Hans Puzderko (5 Bierfässer, 54 Groschen und 20 Heller Miete, die auf 60 Groschen erhöht wurde), nach 1567 gehört es Jerzy Wagner. *Urbarze dóbr*, S. 141–142; *Grundbuch* 1595, S. 25–27.
- ¹¹⁸ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 325.
- ¹¹⁹ Häuser von Hans Trosek und Hans Zetel
- ¹²⁰ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 306–316.
- ¹²¹ Es handelte sich um Häuser von: Caspar Byttner (3,5 Bierfässer, Miete 56 Groschen 4 Heller) im Jahre 1567, danach verlassen, Besitz von Valten Petereck und 1585 von Hans Klamm; Haus des Notars Jan Kastner (4,5 Bierfässer, Miete 50 Groschen, 4 Heller auf 54 Groschen erhöht); Wenzel Bekch (4 Bierfässer, 48 Groschen an Miete), danach Besitz vom Notar Hans Eisericht und Clemens Pilatgk im Jahre 1585; Maciej Szafranec (6 Bierfässer, Miete 2 Florenen, 3 Heller), danach in den Händen der Witwe von Alexander, dann zeitweise leerstehend und 1585 in Besitz von Jadwiga Jendriskin; freistädtisches Haus, (5 Bierfässer, 56 und dann 60 Groschen an Miete), zeitweise in Besitz des Grafen Jerzy von Oppersdorf, dann von Adam Weissgerber und im Jahre 1585 von Valentyn Zukolowski; Haus von Melchior Kirschner (4 Bierfässer, Miete 48 Groschen, 18 Heller) danach in Besitz von Pilatkin und im Jahre 1585 von Valten Adler; Maciej Kirschner (4 Bierfässer, 48 Groschen 18 Heller Miete) danach im Besitz des Schuhmachers Holuba und Krzysztof Scholz; und das Haus von Hans Tyschler (4 und später 6 Bierfässer, 52 Groschen Miete, danach auf 2 Florenen erhöht) vermutlich an Wenzel Ring verkauft, und im Jahre 1585 in Händen von Philip Ring. *Urbarze dóbr*, S. 141–143, *Grundbuch* 1595, S. 27–29.
- ¹²² Gemäß der Regel, dass Grundstücke im Stadtzentrum zu den größeren und wohlhabenderen gezählt wurden, worauf soziotopografische Untersuchungen aus anderen Städten hindeuten.
- ¹²³ Es handelte sich um Häuser von: Gregor Waidnerin, danach von 'Nossk der schuster', 'die alte Zyczkin' und Jacoba Herman (4 Bierfässer, 48 Groschen und 20 Heller Miete); Haus von Georg Swoboda, danach von 'Fülsteinerinwitib', Paul Dudeck, Micolai Tschrenekh (4 Bierfässer, 44 Groschen Miete, dann auf 48 Groschen erhöht); Haus von Mathes Kirschner, danach von Sigmund Ukley, der als 'der schuster' beschrieben wurde, Jeremiass Kalitta und Hans Heuser (3 Bierfässer, 32 Groschen 12 Heller Miete, dann auf 36 Groschen erhöht); Haus von Georg Fuknekher, danach von Jacob Pockowskij, der als 'ein schmidt' bechrieben wurde, Bartl Lausmanin (3 Bierfässer, 48 Groschen Miete); Haus von Hans Tschessnekh, danach von Susanna, der Witwe von Kranowicz, dann verlassen und später in Händen von Hanss Ziganeckh (4 Bierfässer, 46 Groschen 8 Heller Miete, dann auf 66 Groschen 8 Heller erhöht); Haus von Stenczel Binder, dann nacheinander von Jan Skiperzepa und Waczlav Spada (4 Bierfässer, 46 Groschen 8 Heller Miete, dann auf 48 Groschen erhöht); Haus von Jacob Rzemtiha, danach von Otipek, der als 'ein schuster' beschrieben wird, Mertten Eysewicht und Andreas Kieber (4 Bierfässer, 44 Groschen Miete, dann auf 48 Groschen erhöht); Haus von Seraffin, danach von Jochim Hola (4 Bierfässer, 40 Groschen 16 Heller Miete, dann auf 48 Groschen erhöht); Haus von Barthel Sokoll, danach von Sebastian Scholtz (5 Bierfässer, 56 Groschen 8 Heller Miete, dann auf 60 Groschen erhöht); Haus von Hawel Binder, danach von Walk Lorin und Hanss Wolan (4½ Bierfässer 52 Groschen Miete, dann auf 54 Groschen erhöht); Haus von Wenzel Maczekh, danach von der Witwe von Johannes Restor (8 Bierfässer, 2 Florenen 16 Groschen Miete, dann auf 2 Florenen 24 Groschen erhöht); Haus von Soffia Pnusin, danach von Jacob Preyss (6 Bierfässer, 2 Florenen Miete); Haus von Samuel Bekh, danach in Händen von 'Heidenrich' (6½ Bierfässer, 2 Florenen 2 Groschen 12 Heller Miete, dann auf 2 Florenen & Groschen erhöht); Haus von Alexanderin, danach von Georg Schmolzer (8 Bierfässer, 2 Florenen 24 Groschen Miete); Haus von Mathes Ziganeckh, danach von Jacob Leubergk und Noder (3 Bierfässer, später auf 5 Bierfässer erhöht, 40 Groschen Miete, dann auf 36 Groschen herabgesetzt und schließlich auf 60 Groschen erhöht); Haus von Bernherdt Tieschowssky, danach von Martin Libitzki (6 Bierfässer und 72 Groschen Miete).
- ¹²⁴ Die Grosse Gasse' *Urbarze dóbr*, S. 145; *Grundbuch* 1595, S. 66.
- ¹²⁵ Es handelte sich um Häuser von: Georg Tschapeckh, danach in Händen von Thomas [Tschapeckh] (4 Bierfässer, 60 Groschen Miete); Haus von 'Mathes Sykh helt ein frey haus' danach von 'Jan Thoman hat 8 pier un ist wein haus' (2 Florenen 24 Groschen Miete); Haus von Mathes Schmolzer und dann seiner Witwe (8 Bierfässer 2 Florenen 24 Groschen Miete, dann auf 2 Florenen 34 Groschen erhöht); *Urbarze dóbr*, S. 145; *Grundbuch* 1595, S. 33–34.
- ¹²⁶ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 96.

- ¹²⁷ *Urbarze dóbr*, S. 145–156; *Grundbuch* 1595, S. 33–58.
- ¹²⁸ Grundstücke mit jährlicher Miete von 8, 12, 16 und 18 Groschen mit niedrigerer Rate von *wachgeld*.
- ¹²⁹ Zum Beispiel: Simon Waliwoda mit einer jährlichen Miete von 44 Groschen und 34 Groschen von *wachgeld*, oder auch: Matthusz Bierbrauer mit 24 Groschen Miete und 34 Groschen von *wachgeld*. *Urbarze dóbr*, S. 149; *Grundbuch* 1595, S. 43–44.
- ¹³⁰ Zum Beispiel das Haus von Climek Biertrager, ohne Braurecht und mit einer jährlichen Miete von 40 Groschen und 68 Groschen von *wachgeld*. Das nächste Haus gehörte Jacob Pastuschak, auch ohne Braurecht und einer jährlichen Miete von 62 Groschen und 68 Groschen von *wachgeld*. Das Haus von Jacob Pastuschak war noch im Jahre 1567 eine Leerfläche und wurde erst von diesem Besitzer bebaut. Aus diesem Grunde blieb es gewisse Zeit von den Abgaben befreit. *Urbarze dóbr*, S. 50; *Grundbuch* 1595, S. 44.
- ¹³¹ Insgesamt 13 Leerflächen. *Urbarze dóbr*, S. 147–151.
- ¹³² G. Hyckel, *Chronik*, S. 6.
- ¹³³ T. Wardenga, *Häuserbuch*, S. 120.
- ¹³⁴ K. Dola, *Szpitala*, S. 281–2.
- ¹³⁵ *Dawny Racibórz*, Foto 13, S. 57.
- ¹³⁶ SBBerlin, SX 32777 i SX 32777a, *Plan von Ratibor. Eine Stadt in dem Fürstenthum dieses Namens Oberschlesien*, Mitte des 18. Jh., ca. 1:5000; SBBerlin, III C kart N 15060, *Ratibor*, ca. 1:13700 [in:] F. Ch, von Wrede, *Krieges Charte Eines Theils des Oppelschen und Ratiborschen Fürstenthums jenseits der Oder bis an die Pohlische Grentze und von der Stoberau bis an die Teschensche Grentze in 40 Sectiones getheilt*, 1748–1749; SBBerlin, SX3777/6, *Ratibor mit nächster Umgebung*, 1790, ca. 1: 6600. Auf dem letzten der erwähnten Pläne ist ein Friedhof markiert, sonst unbekannt.
- ¹³⁷ *Urbarze dóbr*, s. 156–160; *Grundbuch* 1595, s. 58–65.
- ¹³⁸ AmRac. 37, 44. Der Streit wurde teilweise zu Gunsten der Dominikanerinnen entschieden. Die Urkunden machen es aber nicht deutlich, ob auch im Falle dieser 3 Häuser.
- ¹³⁹ CDS 2 Nr. 52, s. 132. Man kann die Annahme, dass es sich bei dieser gemeinsamen Straße nur um einen Teil der Jungferstraße zwischen dem Kloster und den Gebäuden in der Oderstraße handelt, nicht völlig zurückweisen.
- ¹⁴⁰ *Grundbuch* 1532, K. 16; A. Weltzel, *Geschichte*, S. 118.
- ¹⁴¹ *Urbarze dóbr*, S. 161; *Grundbuch* 1595, S. 66.
- ¹⁴² *Grundbuch* 1532, K. 16; *Urbarze dóbr*, S. 161; *Grundbuch* 1595, S. 66.
- ¹⁴³ *Urbarze dóbr*, S. 161–162; *Grundbuch* 1595, S. 67.
- ¹⁴⁴ U. a. Jerzy Stosch, den Schlosshauptmann, *Grundbuch* 1532, K. 16–16v, *Urbarze dóbr*, S. 161–162, *Grundbuch* 1595, S. 66–68; A. Weltzel, *Geschichte*, S. 114.
- ¹⁴⁵ *Grundbuch* 1532, K. 17, *Urbarze dóbr*, S. 162, *Grundbuch* 1595, S. 69.
- ¹⁴⁶ G. Hyckel, *Chronik*, S. 6; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 96; G. Wawoczny, *Katakizmy*, S. 16.
- ¹⁴⁷ G. Hyckel, *Chronik*, S. 7, G. Wawoczny, *Katakizmy*, S. 16 ff.
- ¹⁴⁸ Es handelt sich wahrscheinlich um die Pfarrkirche, St. Jakobi-Kirche, Kirche der Dominikanerinnen, Corpus-Christi-Kirche und außerhalb der Stadt die St. Johannes der Täufer-Kirche in Ostrog, Heiliger Petrus und Paulis-Kirche in der Neustadt, die siebte Kirche sei schwer zu identifizieren. Vgl. G. Hyckel, *Chronik*, S. 7; A. Weltzel, *Geschichte*, S. 134; G. Wawoczny, *Katakizmy*, S. 16 f.
- ¹⁴⁹ ¹⁴⁹ SU, Nr. 53, S. 161–162; G. Hyckel, *Geschichte*, S. 72; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 83–84; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 17.
- ¹⁵⁰ *Grundbuch* 1532, K. 22; *Urbarze dóbr*, S. 169; *Grundbuch* 1595, S. 83.
- ¹⁵¹ *Grundbuch* 1532, K. 22; *Urbarze dóbr*, S. 163–4; *Grundbuch* 1595, S. 70–71. Vgl. E. Berman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Matusecki, *Racibórz*, 49–50 über die Verlegung der Stände in die Neue Straße (ul. Nowa) erst im 18. Jh.
- ¹⁵² Liber Albus, [in:] H. Schaffer, *Geschichte*, S. XXVII; Rep. 111, Nr. 9; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 99, 102; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 120.
- ¹⁵³ AmRac 21, 16. Es lohnt sich zu vermerken, dass Jan Kapica im Grundbuch von 1595 nicht als Besitzer des Anwesens in der Jungferstraße (ul. Pannieńska) auftritt.
- ¹⁵⁴ AmRac. 18/3 (Kopie AmRac. 1 Nr. 16; KK, Nr. 12, p. 20–31) (?) Die Lage des Wasserturm wurde nach Angaben von T. Wardenga ermittelt, *Häuserbuch*, S. 12.
- ¹⁵⁵ Rep. 110, Nr. 13, 14.
- ¹⁵⁶ *Grundbuch* 1532, K. 25v–26v; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, S. 122; A. Weltzel, *Geschichte des Ratiborer Archipresbyterats*, S. 68.
- ¹⁵⁷ AmRac, Nr. 37.
- ¹⁵⁸ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 102; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 27–28.
- ¹⁵⁹ AmRac 37.
- ¹⁶⁰ RO IX/95, *Ocular Plan der Stadt Ratibor mit ihren Wasserleitung*, 1831, Maßstab 1:3200.
- ¹⁶¹ AmRac 43.
- ¹⁶² W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 97; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 84–93; KZSP, S. 37.
- ¹⁶³ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 98; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 99 ff.; KZSP, S. 42.
- ¹⁶⁴ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, S. 98; M. Kutzner, *Racibórz*, S. 110–111.

ROZWÓJ RACIBORZA W XIX I XX W.

Momentem przełomowym w dziewiętnastowiecznych dziejach Raciborza była sekularyzacja dóbr kościelnych w 1812 roku, w wyniku której właścicielem ziem dawnej komory stał się książę elektor von Hessen-Kassel. W 1820 roku skonfiskowane dobra przekazano w ramach wymiany za nabyte przez Prusy ziemie w Nadrenii landgrafowi Wiktorowi Amadeuszowi von Hessen-Tothenburg, który nosił wtedy także tytuł księcia zu Corvey, a w 1821 roku uzyskał tytuł księcia mediatora. Jego następcą został w 1834 roku książę Wiktor von Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst. Nowi właściciele za główną siedzibę obrali Rudy Wielkie. Zamek w Raciborzu stał się więc bezużyteczny. W 1859 roku w miejscu jego spalonych dwóch skrzydeł powstał browar. Na znajdującym się na przedzamczu Ostrogu, gdzie jeszcze w XVI wieku odnotowano zaledwie 69 osób, rozwijał się ruch osiedleńczy. Po 1810 roku powstałe tam osiedle uzyskało status samodzielnej osady, a w 1817 roku założono odrębną parafię. Dynamiczny rozwój osiedla wiązał się z wykorzystywaniem miejscowych pokładów gliny. W 1895 roku Ostróg liczył 3376 mieszkańców. Do Raciborza część tę przyłączono wraz z zamkiem w 1927 roku, tworząc w ten sposób dzielnicę zwaną Racibórz-Północ (Ratibor-Nord)¹.

Silnym impulsem dla przemian gospodarczych na Górnym Śląsku było uruchomienie w 1846 roku linii kolejowej Berlin-Wiedeń, której stacją węzłową stał się Racibórz. Kolej na Śląsku zaczęła się pojawiać w latach 30. XIX wieku, lecz w tamtym czasie żadna trasa nie dotarła do Raciborza. Zmobilizowało to do działań władze miasta i w 1841 roku powstał Komitet Towarzystwa Kolei Kozielsko-Bogumińskiej, którego członkami byli m.in. książę Felix von Lichnowsky oraz książę Wiktor von Ratibor, hrabia zu Limburg-Stirum, starosta Wichura, burmistrz Schwartz, prof. dr. Kuh i kupiec Cecola. Celem komitetu było utworzenie bezpośredniego połączenia na linii Berlin-Wiedeń, które otwierało drogę Prus do austriackich portów nad Morzem Śródziemnym, na Bałkany i do Konstantynopola². Swoje zainteresowanie tą inicjatywą wykazał książę Wilhelm z dynastii Hohenzollernów. Objął ją swoim patronatem, a towarzystwo zmieniło nazwę na Towarzystwo Kolei Wilhelma (Wilhelmsbahn-Gesellschaft). W wyniku podjętych przez towarzystwo negocjacji, rząd austriacki wydał 2 września 1843 r. rozporządzenie polecające Kolei Północnej (Nordbahn) podjęcie prac, w celu połączenia się z Koleją Wilhelma na przejściu granicznym Bogumin-Chatupki. Stało się tak dzięki przychylności przemysłowca zaangażowanego w rozwój kolei austriackich — barona Salomona von Rothsilda, założyciela Nordbahn i jej „permanentnego dyrektora”³. Na skutek porozumienia z Austrią i Saksonią przystąpiono do realizacji połączenia Berlin-Wrocław-Racibórz-Wiedeń. Projekt linii kolejowej został opracowany przez mierniczego Sabińskiego oraz inż. Rosenbauma. Budowa rozpoczęła się 24 kwietnia 1844 roku, a już w połowie 1845 roku zostały zakończone roboty ziemne na trasie Koźle-Racibórz. Kolejnym etapem było układanie nawierzchni, które skończono w 1846 roku. 1 stycznia 1846 roku otwarto odcinek łączący miasto z Koźlem. Data ta jest uważana za początek komunikacji kolejowej w Raciborzu. Pociągi z Wrocławia do Raciborza i w kierunku przeciwnym kursowały wówczas dwa razy dziennie⁴. W latach 1844–1846 powstała linia kolejowa, łącząca Racibórz z kolejnymi miastami, tym razem z Kędzierzynie, a w 1847 z Berlinem i Wiedniem. W 1847 powstał dworzec kolejowy z placem dworcowym. Burmistrz Schwarz podjął decyzję o usytuowaniu dworca kolejowego blisko centrum miasta, z czym wiązało się rozebranie wschodniej części murów miejskich. W 1859 r., w pobliżu dworca w Raciborzu wybudowano okazały budynek Zarządu Towarzystwa Kolei Wilhelma z biurami i mieszkaniami dla wyższych urzędników spółki, który nie przetrwał do naszych czasów.

Rys. 17. Dworzec w Raciborzu, ul. Pocztowa, lata 30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5688.

Rys. 18. Pomnik Josepha von Eichendorffa, początek XX w. Karta pocztowa, MR-H-2771

W 1869 r., z powodu zabiegów Berlina zmierzających do upaństwowienia spółek kolejowych, postanowiono włączyć Kolej Wilhelma do Kolei Górnośląskich⁵. Te ostatnie bowiem były już od 1856 r. w przeważającej części w rękach państwowych. 1 stycznia 1857 r. utworzono we Wrocławiu Królewską Dyрекcję Kolei Górnośląskich, która sprawowała pieczę nad całą siecią kolejową spółki. Połączenie obu spółek pozwoliło na ujednoczenie taryf przewozowych oraz ukrócenie nadużyć i spekulacji. Po fuzji władze pruskie musiały oddać magistratowi Raciborza sumę 7636 talarów, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów. Układ zawarty pomiędzy magistratem a Koleją Wilhelma jeszcze w latach 40. stanowił, że z chwilą, kiedy spółka straci swą samodzielność, jest zobowiązana do wypłacenia miastu wyżej wymienionej sumy. W 1883 r. wrocławską Królewską Dyрекcję Kolei Górnośląskich przemianowano na Królewską Dyрекcję Kolei. Ustawa, wydana przez rząd pruski 24 stycznia 1884 r., przewidywała całkowite upaństwowienie Kolei Górnośląskiej z dniem 1 lipca 1886 r. W latach 60. XIX w., w Poznaniu, Wrocławiu, Raciborzu i Ząbkowicach istniały tzw. komisje kolejowe. Tuż przed wkroczeniem Armii Czerwonej do miasta została uruchomiona specjalna linia kolejowa z Raciborza do Studziennej, którą ewakuowali się mieszkańcy miasta. Do dziś zachowały się z tej linii jedynie nasypy. Rosjanie podczas wyzwolenia miasta w 1945 roku zniszczyli dworzec. W 1979 roku powstał nowy dworzec, a 23 grudnia 1982 do Raciborza dotarł pierwszy pociąg elektryczny⁶.

Budowa dworca kolejowego przyczyniła się do rozwoju urbanistycznego okolic dawnego placu Zborowego. Przy nim powstały w 1866 roku odwach, a w 1874 roku siedziba władz starostwa. Między gmachem starostwa a ulicą Dworcową urządzono skwer, na którym w 1909 roku stanął pomnik Josepha von Eichendorff autorstwa pochodzącego z Raciborza rzeźbiarza Johanna Böse. Figura siedzącego z książ-

Rys. 19. Widok miasta w kierunku na obecną ul. Opawską, lata 20–30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5652

Rys. 20. Widok z wieży kościoła św. Mikołaja na Wielkie Przedmieście, lata 30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5653

ką w rękę poety zaginęła w 1945 roku, w 1994 roku zastąpiła ją kopia wykonana przez Georga Lattona⁷.

W 1860 roku do miasta przyłączono Nowe Zagrody, liczące 1455 mieszkańców⁸. Obszar miasta obejmował wtedy Nowe Miasto, położone między murami miejskimi a Odrą, a także tereny zielone usytuowane pomiędzy dzisiejszymi ulicami Drzymały i Staszica. Ulica Staszica stanowiła wcześniej granicę z wsią Nowe Zagrody. Teren ogrodów miejskich rozciągał się dalej na zachód, między ulicami Wojska Polskiego i Ogrodową. Do miasta należały też terytoria przed Wielką Bramą, znajdującą się na zakończeniu ulicy Długiej, nazywane Wielkim Przedmieściem (dzisiaj są to okolice pl. Wolności). W obręb miasta wliczano wówczas również obszar pomiędzy Wielkim Przedmieściem i Starą Wsią, zwany „Bronki”. W 1861 roku miasto liczyło 11 794 mieszkańców.

W 1900 roku przyłączono Bosacz, gdzie w 1895 roku mieszkały 944 osoby. Pertraktacje z mieszkańcami Starej Wsi doprowadziły do zintegrowania tej osady z Raciborzem w 1902 roku. Liczba ludności miasta wzrosła tym samym o 4105 mieszkańców. Tego samego roku przyłączono także Proszowiec (liczący 807 mieszkańców). W nowych granicach miasto zajmowało powierzchnię 15,49 km² i było zamieszkiwane przez 32 500 osób. 1 kwietnia 1903 roku uzyskało ono status wolnego miasta powiatowego (*kreisfreie Stadt*). W 1910 roku pozyskano jeszcze Płonię z powierzchnią 6,75 km² i 4353 mieszkańcami. Powierzchnia miasta wzrosła wówczas do 22,24 km², a liczba mieszkańców osiągnęła 38 434, na 1 km² przypadało zatem 1728 osób⁹.

Stały przyrost ludności miasta w XIX wieku wynikał nie tylko z decyzji władz administracyjnych o przyłączaniu sąsiednich gmin, lecz był powodowany szybkim rozwojem przemysłu. Jeszcze w 1815 roku na terenie Raciborza powstała fabryka tytoniu i tabaki DOMS, w 1839 roku uruchomiono przędzalnię parową, w 1895 roku powstały Zakłady Elektrod Węglowych. Na terenie miasta działało też wiele większych i mniejszych przedsiębiorstw prywatnych. Spławna w większej części biegu Odra umożliwiała prowadzenie zyskownego handlu tranzytowego. O jego skali może świadczyć fakt, że w samym tylko 1839 roku działający w Raciborzu agent ubezpieczeniowy ubezpieczył ponad 10 500 ton ładunku.

Po plebiscycie 1921 roku, w którym 9% mieszkańców miasta opowiedziało się za przyłączeniem do Polski, a 91% za pozostaniem w Niemczech, przyznany stronie niemieckiej Racibórz utracił na rzecz Polski część terenów o powierzchni 4,37 km², usytuowanych na wschodnim brzegu Odry, między innymi punkt widokowy w lasach koło Brzezia. Powierzchnia miasta zmniejszyła się do 17,87 km², stale zwiększała się jednak liczba jego mieszkańców. Spis powszechny z 1925 roku oszacował ich liczbę na 49 076 osób. Kolejne zmiany obszaru miasta nastąpiły 5 stycznia 1927 roku, gdy w jego obrębie znalazły się również Ostróg i Studzienna oraz pięć obszarów dworskich: Zamek Racibórz, Zamek Ocice, Stara Wieś i Proszowiec. Powierzchnia miasta powiększyła się wtedy o 14,99 km², a liczba mieszkańców wzrosła o 8108 osób. O ile w 1905 roku w mieście odnotowano 32 690 mieszkańców, w 1939 roku były to już 50 004 osób (według niektórych wykazów miasto liczyło w maju 1939 roku 49 724 mieszkańców, współczynnik gęstości zaludnienia wynosił wówczas 1513 osób na km²). W 1945 roku w wyniku działań wojennych i podpałów substancja architektoniczna w Raciborzu ucierpiała w 80%. W maju 1945 roku na jego terenie przebywało zaledwie około 3000 osób, pod koniec roku jednak liczba ta zwiększyła się o około 20 000. Po okresie wysiedlania ludności niemieckiej, w końcu 1946 roku liczbę mieszkańców Raciborza oceniono na 19 605 osób. Ilość mieszkańców wzrastała jednak z dużą dynamiką, tak że w końcu 1950 roku Racibórz zamieszkiwało 26 447 osób, a siedem lat później było ich już 28 830. W 1951 roku odnotowano 33 854 mieszkańców, a w 1961 roku około 40 600¹⁰.

W 1974 roku do miasta przyłączono Markowice i Miedonię, a w 1978 roku Brzezie, Ocice Górne i Sudół. Powierzchnia Raciborza wzrosła wówczas do 74,96 km², a średnia gęstość zaludnienia przy licz-

bie mieszkańców 55 532 wynosiła 741 osób na km². Reforma administracyjna z 1 lipca 1975 roku zlikwidowała dawny podział na powiaty, przez co miasto utraciło status miasta powiatowego. Po przywróceniu podziału na powiaty 1 stycznia 1999 roku utworzono powiat raciborski obejmujący Racibórz, Krzanowice i Kuźnię Raciborską oraz 57 sołectw zrzeszonych w siedmiu gminach, nie nadając stolicy powiatu rangi ośrodka wydzielonego. Według danych z 2003 roku współczesny Racibórz zajmuje obszar 74,96 km² i liczy około 60 160 mieszkańców¹¹.

*

XIX wiek rozpoczął nowy etap w historii raciborskiego zamku.¹²

W 1799 roku Pruski Skarb Królewski dokonał z hrabią Rzeszy Maksymem Fryderykiem z rodziny Plettenberg Witten zu Mietingen zamiany dóbr raciborskich na tzw. dziedziczne dobra lenne Koźle. Maks Fryderyk był właścicielem zamku w latach 1799–1805, który następnie, w latach 1805–1812, należał do jego spadkobiercy Wilhelma Ludwika Jerzego, księcia Sayn-Wittgenstein.

W roku 1812 rząd pruski zatwierdził nadanie dóbr tzw. zależnego księstwa raciborskiego (Mediat Herzogtum Ratibor) rodzinie książąt elektorów heskich. W wyniku sukcesji i powiązań rodzinnych zamek Racibórz od roku 1821 stał się własnością Wiktora Amadeusza z rodziny landgrafów heskich Hessen-Rothenburg. Oficjalnego nadania dóbr raciborskich temu ostatniemu dokonał 9 czerwca 1821 roku Fryderyk Wilhelm III. Wiktor Amadeusz, od 1820 roku nosił tytuł księcia Korbeji (Fürst von Corvey). Po jego śmierci, w roku 1834, spadkobiercą dóbr został Wiktor Moritz Karol Hohenlohe-Schillingfürst. Nowy właściciel zamku od 1840 roku zaczął używać tytułu księcia Raciborza i Korbeji (Herzog von Ratibor, Fürst von Corvey). Rodzina Hohenlohe z linii Schillingfürst posiadała raciborski zamek aż do 1945 roku.

Po utworzeniu w roku 1812 tzw. zależnego księstwa raciborskiego, stałą siedzibą tego rodu stał się przebudowany dawny pałac opacki klasztoru Cystersów w Rudach. Na zamku Racibórz mieściła się natomiast administracja dóbr (Herzogliche Kammer zu Schloss Ratibor). Jeszcze w 1787 roku, podczas wielkiego pożaru miasta, spłonął młyn zamkowy. Odbudowany następnie, działał do momentu zasypania Młynówki, co miało miejsce około 1815 roku. W drewnianych zabudowaniach mieszczących dawniej oranżerię zamkową (południowa strona dziedzińca) w roku 1795 Anglik Joseph Beaumont z Leeds, działając z polecenia władz pruskich, założył fabrykę (manufakturę) fajansu według systemu Wedgwood. Działała ona na zamku do 1808 roku, po czym sprzedana została Salomonowi Baruchowi. Nowy nabywca przekształcił ją w wytwórnię wyrobów fajansowych. W roku 1828 przestała ona istnieć. Po roku 1858 w jej pomieszczeniach, nie należących już do zamku, urządzono piwiarnię. W zabudowaniach zamkowych w 1808 roku działał szpital polowy armii francuskiej. Przed 1820 rokiem na zamku przeprowadzony został częściowy remont. Wiązało się to z przygotowaniem do przekazania obiektu nowemu właścicielowi landgrafowi heskiemu Wiktorowi Amadeuszowi. Najprawdopodobniej wówczas dach kaplicy zamkowej pozbawiony został charakterystycznej wieży, przebudowie uległa również stara brama zamkowa, która znajdowała się już w bardzo złym stanie budowlanym. Zasypanie Młynówki spowodowało zmiany w poziomie terenu przed wjazdem do zamku. Z tego też powodu konieczny był remont bramy. W częściach mieszkalnych zamku zmiany spowodowane wspomnianym remontem sprzed 1820 roku, dotyczyły adaptacji większej ilości pomieszczeń na cele gospodarcze. Pomieszczenia w skrzydle zachodnim zaczęły być wykorzystywane dla browaru jako suszarnia siodła i magazyny.

Na początku lat 20. XIX wieku pojawiły się plany rozbudowy zamku. W październiku 1825 roku inspektor budowlany Friedrich Wilhelm Degner sporządził projekt przebudowy i rozbudowy zamku Racibórz. Głównym pomysłem tego projektanta była budowa nowego dwupiętrowego budynku, który miał zostać usytuowany przed zamkiem w miejscu koryta dawnej Młynówki, z wejściem na osi bramy zamkowej. Inne

projektowane miejsce dla nowego budynku administracji dóbr znajdowało się z drugiej strony zabudowań zamkowych. Degner proponował również rozbudowę samego zamku, której początkiem miało być wzmocnienie fundamentów. Projekty te, z powodu zbyt wysokich kosztów, nie zostały przyjęte.

Nowy budynek biur administracji powstał dopiero w roku 1846. Został on zbudowany przy drodze zamkowej, według projektu inspektora budowlanego Józefa Linkego¹³. Przetwał on do roku 1945. Obecnie, dokładnie w jego miejscu, znajduje się budynek szkoły przy ulicy Zamkowej.

Niemal przez całą pierwszą połowę XIX wieku zamek Racibórz posiadał wygląd i kształt nadany mu głównie w XVII wieku. Późniejsze zmiany dotyczyły jedynie niektórych jego części. Wydarzeniem, które spowodowało ostateczną zasadniczą zmianę wyglądu tego obiektu, był wielki pożar, który wybuchł 19 stycznia 1858 roku. Ogień powstał w zabudowaniach starego browaru, a następnie przedostał się po dachach krytych drewnianym gontem na pozostałe budynki zamkowe. W efekcie spłonęło 2/3 zabudowy. Całkowitemu zniszczeniu uległy skrzydła zamku. Po dachu skrzydła wschodniego ogień przedostał się na gontowy dach kaplicy św. Tomasza. Spłonęła więźba dachowa uszkadzając sklepienia kościoła. Jedynie budynek bramny i skrzydło południowo-wschodnie wyszły z pożaru w stanie nienaruszonym.

W czerwcu 1858 roku Wiktor Moritz Hohenlohe, książę Raciborza, zdecydował się podjąć odbudowę zamku. 10 czerwca 1858 podpisano w Rudach oficjalny dokument stwierdzający konieczność odbudowy dawnej siedziby książęcej w Raciborzu. Akcentowano w nim znaczenie zamku w przeszłości, przypominano fundację biskupa Tomasza II w kościele zamkowym. Sygnatariuszami dokumentu byli książę i jego żona, dyrektor generalny dóbr zamkowych Adolf von Wiese, urzędnicy zarządu dóbr Friedrich Schmidt, Adolf Hold i dwaj mistrzowie budowlani Julius Starcke i Robert Raschdorf.

Zamek przebudowany został według koncepcji, której autorem był Juliusz Starcke¹⁴. Sporządzony przez niego w październiku 1860 roku raport wraz z odręcznymi szkicami, oddawał przebieg prac. W miejscu zniszczonych skrzydeł wybudowano nowy browar parowy, uruchomiony w październiku 1859 roku. Prace remontowe zakończono w 1861 roku. Sklepienia kaplicy wzmocniono w 1872 roku. Jej północna ściana otrzymała wtedy czwartą trójdzielną wnękę. Wnętrze odrestaurowano w stylu neogotyckim, wznosząc nową empore organową, drewniany ołtarz i organy z 1873 r. W 1876 r. oddano kaplicę. W 1859 r. uruchomiono restaurację zamkową, wykorzystującą również część przyzamkowego parku. W czasie drugiej wojny światowej zniszczeniu uległa południowo-wschodnia część zamku, rozebrana w latach 60. XX wieku. Browar odbudowano. W 1949 r. odbudowano też bramę. Rozebrano dach nad zakrystią. W 1953 r. wpisano zamek do rejestru zabytków. W 1991 roku Sejm RP włączył zamek raciborski do grupy obiektów, które należałoby odbudować¹⁵. Renowację obiektu zakończono w 2012 roku.

Od 1871 roku zamek łączył się z miastem poprzez wzniesiony na Odrze most (zwany Zamkowym) o konstrukcji stalowej. Jego przeszła osadzono na trzech masywnych filarach. Widok z mostu obejmował Komorę Książęcą, neogotycki kościół na Ostrogu oraz znajdujący się na nabrzeżu Odry neorenesansowy dom z belwederem, nawiązujący stylistyką do pałaców Wenecji. W sąsiedztwie zamku znajdowały się również koszary wojskowe z drugiej połowy XIX wieku. W Raciborzu od 1831 roku stacjonował pułk huzarów (Husaren-Regiment Nr 2, sztab oraz 2. i 3. szwadron). W latach 1860–1914 osadzono tam także III batalion pułku piechoty (3. Oberschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 62), a w 1894 roku przeniesiony z Głogówka 3. szwadron pułku huzarów (2. Schlesisches Husaren-Regiment Graf Goetzen), przebywający na koszt księcia raciborskiego w dawnych koszarach ułanów. Ponadto w latach 1821–1894 w mieście skoszarowany był 3. szwadron pułku ułanów Katzlera (Schlesisches Regiment von Katzler Nr. 2). Koszary usytuowane na Ostrogu datuje się na lata 1868–1877¹⁶. Budowę wsparł finansowo książę raciborski Wiktor I Maurycy. Są one budynkiem na planie prostokąta, którego dłuższa, frontowa elewacja uży-

wała stylizację neogotycką z elementami *Rundbogenstil*. W stajniach konstrukcję sklepień wsparto na żeliwnych filarach o wyodrębnionych kielichowatych głowicach. W okresie międzywojennym nie było w Raciborzu garnizonu, dopiero w 1936 roku sprowadzono tam artylerię przeciwpancerną¹⁷. W latach 1922–1933 w koszarach na Ostrogu stacjonował oddział policji konnej. Architektura koszarowa Raciborza jest formą budownictwa użyteczności publicznej, którego styl nieznacznie ewoluował z biegiem czasu. W pierwszej połowie XIX wieku wznoszono tam koszary w uproszczonej formie neoklasycyzmu, od lat 70. XIX wieku zaczęły dominować budowle z czerwonej cegły, w stylu okrągłolukowym i neogotyckim. Budowle owe stanowią dzisiaj obiekty wpisane do rejestru zabytków. Jak wynika z archiwaliów budowlanych *Bundesarchiv-Militärarchiv* we Freiburgu, nasilenie prac budowlanych w raciborskich koszarach wojskowych miało miejsce zwłaszcza w latach 1823–1877. W latach 1858–1865 wzniesiono z czerwonej cegły ujeżdżalnię w stylu okrągłolukowym, która od lat 30. XX wieku wykorzystywana jest jako hala targowa¹⁸.

*

Istotną inwestycją architektoniczną w centrum dawnego Raciborza w pierwszej tercji XIX wieku była budowa ratusza, którego ruina przetrwała po drugiej wojnie aż do 1960 roku. Projektantem tej budowli był Gottlieb Tschsch, budowniczy wzniesionego w latach 1815–1819, w miejscu dawnego klasztoru dominikanek, gimnazjum miejskiego. Podobnie jak gimnazjum, ratusz uzyskał stylizację klasycystyczną, z elementami empiru¹⁹. Kamień węgielny pod budowę ratusza położono w maju 1825 roku, nowe władze miejskie zasiedliły budynek już w grudniu 1826 roku. Była to budowla pięcioosiowa, z rustykowanym cokolem, nad którym wznosiły się dwie kondygnacje z oknami okrągłolukowymi, ujętymi w monumentalne arkady wielkoporządkowe. Narożniki budynku zaakcentowano masywnymi pilastrami, wspartymi na zryzalitywanych cokółkach. Główną oś budowli akcentował umieszczony w partii dachu zegar. Obok ratusza nowymi gmachami publicznymi Raciborza, wzniesionymi jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku, są gmach dworca kolejowego i poczta.

Znaczącą zmianą, jaka dokonana się w obrębie murów miejskich Raciborza w XIX wieku, był rozwój osadnictwa żydowskiego na wschód od kościoła Najświętszej Marii Panny, przy dawnej Schuhbankstrasse (dziś ulica Szewska). Jeszcze w 1763 roku, kiedy Żyd Jakub Salomon chciał się osiedlić w Raciborzu, magistrat miasta złożył skargę na właścicieli zamku i duchowieństwo miasta, że nie wyrażają sprzeciwu w kwestii osiedlenia się Żydów w obrębie murów miejskich, co miało by — rzekomo — przynieść wielkie szkody mieszkańcom²⁰.

Już jednak 11 marca 1812 roku tzw. ustawa żydowska (das Judenrecht) przyniosła członkom gminy izraelskiej pełnię praw obywatelskich w mieście. W 1832 roku w liczącym 5641 mieszkańców Raciborza było już 376 wyznawców judaizmu. Osiedlający się przy ulicy Szewskiej Żydzi zwrócili się do władz miasta z intratną propozycją odkupienia grożącego zawaleniem ruin dawnego kościoła ewangelickiego na przedłużeniu tej ulicy, przy placu Długosza. Pomimo zaoferowania najwyższej sumy nie uzyskali jednak zezwolenia na zakup tej działki. 15 maja 1825 roku Żydzi nabyli od szewca Floriana Wichala działkę mierzącą 184 m², 16 maja 1828 roku gmina żydowska odkupiła od stolarza Christoha Hornunga parcelę o powierzchni 700 m² przy Schuhbankstrasse 6, płacąc za nią 1650 talarów. Na parceli utworzonej z połączenia tych dwóch gruntów, 9 czerwca 1828 roku położono kamień węgielny pod budowę monumentalnej synagogi²¹. Projekt tej świątyni sporządzono w Rejencji Królewskiej w Opolu. Kiedy bożnica ta przestała wystarczać stale rozrastającej się społeczności żydowskiej Raciborza, w 1884 roku rozpisano konkurs na budowę kolejnej świątyni²². Zgodnie z jego warunkami wstępnymi nowa budowla miała kosztować nie więcej niż 120 000 marek, a jej wnętrze miało pomieścić miejsca siedzące dla około 500 mężczyzn i 400 kobiet. Do konkursu zgłoszono 16 projektów. Pierwszą nagrodę w wysokości 1200 marek otrzymał miejski budowniczy Bües z Remscheid, drugą architekt Carl Hoffmann z Hattenheim w Rheingau. Zapewne pierwszy z wymienionych projektantów był autorem ostatecznego planu budowli oddanej do użytku w 1887 roku. Nowa synagoga była orientowana. Założono ją na planie prostokąta. Od wschodu do korpusu przylegała półkolistą absyda, od zachodu natomiast masyw z dwoma ośmiobocznymi wieżami o cebulastych hełmach. Dominującą stylistyką użytego w tej realizacji detalu architektonicznego był neoromanizm, nadający kształt wykońceniom okiennym o formach łuków okrągłych, grupowanych częściowo w biforia i triforia. Pewne pokrewieństwo formalne łączy budowlę raciborską z synagogami w Berlinie przy Oranienburgerstrasse oraz w Budapeszcie²³. Synagogę spalono w czasie „nocy kryształowej” 9 listopada 1938 roku, rozbiórkę ruin rozpoczęto w 1946 roku, ostatecznie pozostałości usuwano jeszcze w 1958 roku²⁴.

Obok ustawy dopuszczającej osiedlanie się Żydów w centrach miast, administracja pruska wprowadziła jeszcze wiele istotnych zmian, które wpłynęły znacząco na kształt urbanistyczny Raciborza. W czasie podbojów Napoleona kierownictwo państwa pruskiego ewakuowało się przed wojskami francuskimi do Klajpedy i osiadło w Królewcu. Po powrocie do Berlina w 1809 roku podjęto reformę organizacji zarządzania państwem, której głównymi orędownikami byli baron August

Rys. 21. Widok na Ostrog i most Odrzański, XIX/XX w. Karta pocztowa, MR-H-4311

von Hardenberg i baron Rzeszy Karl von und zum Stein. Stein opracował reformę administracji miejskiej, powołując dwa równorzędne organy samorządowe, prawodawczy i wykonawczy: działającą honorowo radę przedstawicieli gminy, zwaną początkowo Zgromadzeniem Radnych Miejskich oraz Kolegium Magistratu, reprezentujące władze miasta. Zgromadzenie Radnych Miejskich wybierało Magistrat. Zgodnie z założeniami Steina władze miasta odpowiadały za swoje poczynania przed Zgromadzeniem Radnych, kontrolującym lokalną gospodarkę i finanse. Do owego zgromadzenia wybierano przedstawicieli z miejscowych okręgów wyborczych, nie zaś — jak to bywało wcześniej — z poszczególnych cechów i gild.

Na Śląsku reformę administracji wprowadzono w 1816 roku, czyniąc z Opoli stolicę rejencji górnośląskiej. Na podstawie rozporządzenia gabinetu z 12 lipca 1816 roku, z mocą obowiązywania od 1 października 1817 roku, Naczelny Sąd Prowincji Górny Śląsk, znajdujący się dotychczas poza rejencją, w Brzegu, przeniesiony został do Raciborza. W ten sposób określona została pozycja dwóch głównych ośrodków administracji państwowej.

Podział administracyjny Górnego Śląska, powołanie urzędów rejencji, powiatowych i miejskich, zajmujących się egzekucją podatków, sądownictwem i zarządzaniem własnością społeczną wpłynęły korzystnie na wzbogacanie tkanki urbanistycznej miast o monumentalne gmachy publiczne. Budynki sądów, więzień i urzędów powiatowych dofinansowywano z kasy państwowej. Ich projekty wykonywali czołowi architekci Prus, a potem Cesarstwa Niemieckiego. Tą drogą na Górnym Śląsku pojawiły się dzieła wybitnych ówczesnych architektów. Wiele budowli z pierwszej połowy XIX wieku powstało z udziałem Karla Friedricha Schinkla lub jego najbliższych współpracowników. Inne powstały za sprawą jego najzdolniejszych uczniów, takich jak Karl Ferdinand Busse. O wyglądzie budynków publicznych na pruskim Górnym Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku decydował berliński Wyższy Urząd Budowlany (Ober-Baudeputation), a później odpowiednie resorty ministerstw. Wiele budynków publicznych przypisuje się Karlowi Friedrichowi Schinklowi. Tymczasem Schinkel sygnował zazwyczaj wszystkie projekty przygotowywane przez podległych mu w Berlinie urzędników. Tę procedurę można prześledzić studiując dzieje budowy sądu rejencyjnego w Raciborzu, ocalały w 1945 roku jako jedyny obiekt stanowiący pozostałość dawnej zabudowy ulicy Nowej. Ulica owa rozbudowana została w XIX wieku, wchłaniając prowadzącą niegdyś od Rynku ulicę Kramarską (Krämergasse). Od czasu wzniesienia przy niej budynku sądowego stała się ona jedną z głównych ulic handlowych w mieście. Początkowo Wyższy Sąd Ziemski w Raciborzu ulokowano w prowizorycznej siedzibie, adaptując w tym celu dwie kamienice mieszkalne. Jesienią 1822 roku opolski radca budowlany nazwiskiem Krause wysłał do Berlina projekt tego obiektu. Na jego podstawie Schinkel dokonał korekt i przysłał datowany na 15 kwietnia 1823 roku nowy plan, który został ostatecznie zrealizowany. Gmach ten erygowano i oddano do użytku w 1826 roku. Nie można już dzisiaj rozstrzygnąć, czy autorem projektu był Schinkel, czy też jego współpracownicy. Pierwotny fundusz budowy gmachu wynosił 40 000 talarów. Miejscem pod jego zabudowę miał się stać plac przed Bramą Nową. W związku z tym wyasygnowano jeszcze dodatkowe 3200 talarów na zakup części ogrodów należących do właścicielki dóbr rycerskich, Maximiliane von Czarnetzky²⁵. Ponieważ przy tej lokalizacji sąd znalazłby się poza murami miejskimi postanowiono rozebrać dawną bramę, wznosząc nieco dalej nową, o konstrukcji drewnianej, z dwoma filarami zwieńczonymi wazami greckimi. Bramę tę rozebrano jeszcze w 1864 roku. W ten sposób śródmieście powiększono o kolejny obszar, rozciągający się poza skrzyżowaniem ulicy Nowej z ulicą Wojska Polskiego (niegdysiejszą Zwingerstrasse).

Wzniesiony przy ulicy Nowej sąd rejencyjny w Raciborzu to budynek na planie prostokąta, z pomieszczeniami symetrycznie rozlokowanymi po obu stronach centralnie umieszczonej klatki schodowej. Na zewnątrz budowla nosi znamiona klasycyzmu. Jej podstawę stanowi rustykowany cokół parteru, nad którym wznoszą się podzielone prostokątnymi oknami *piano nobile* i *mezzanino*. Pilastry w wielkim porządku

Rys. 22. Obecna ul. Nowa, widok w kierunku Rynku, XIX/XX w. Karta pocztowa, MR-H-5236

Rys. 23. Obecna ul. Wojska Polskiego z widokiem na budynki Sądu Rejencyjnego i Ziemskiego, XIX/XX w. Karta pocztowa, MR-H-7495

opinają narożniki budynku i współtworzą pseudoportyk, akcentujący płasko ryzalitowaną siedmioosiową część środkową. Po obydwu stronach pseudoportyku fasadę budowli współtworzą cofnięte w stosunku do ryzalitu środkowego czteroosiowe partie boczne. Zastosowane w owym budynku formy klasycystyczne monumentalnością i harmonią podziałów kreują atmosferę powagi odpowiadającą zasadzie stosowności, typowej dla architektury gmachów publicznych wznoszonych w pierwszej połowie XIX wieku.

Ze szkołą Schinkla związana jest budowa więzienia w Raciborzu, którego powstanie jest efektem przeprowadzonej w Prusach w XIX wieku powszechnej reformy systemu penitencjarnego. Architektem, który popularyzował na gruncie niemieckim nowe idee związane z penitencją był wspomniany już uczeń Schinkla, Karl Ferdinand Busse. Przeszczepił on do Raciborza najbardziej postępowe idee więziennictwa anglosaskiego, zreformowanego przez Williama Crawforda. W 1834 roku ten angielski inspektor więziennictwa udał się do Ameryki Północnej, skąd przywiózł wiele pomysłów zrealizowanych następnie we wzorcowym więzieniu Pentonville koło Londynu, wzniesionym w latach 1840–1842²⁶.

Wieżenie w Pentonville zrobiło duże wrażenie na królu pruskim Fryderyku Wilhelmie IV²⁷, który powierzył Bussemu, dostosowanie wzorca z Pentonville do potrzeb więziennictwa pruskiego. Rezultatem tych działań była budowa więzień w dzielnicy Moabit w Berlinie (lata 1842–1849, zwanej później Alt-Moabit), w Raciborzu (od 1844), we Wrocławiu (1845–1853) oraz w Monasterze (Münster, 1845–1869)²⁸. Górnośląskie więzienie w Raciborzu było drugim po Moabit założeniem penitencjarnym Prus, budowanym w nawiązaniu do najbardziej postępowych standardów stosowanych wówczas w Stanach Zjednoczonych i w Europie.

O ile Moabit powtarzało plan Pentonville, a dodatkowymi elementami były tam jedynie budynki mieszkalne i kaplica oraz ogródki dla pracowników więzienia²⁹, o tyle projektując więzienie w Raciborzu Busse znacznie swobodniej odniósł się do anglosaskich wzorów. Na Górnym Śląsku zastosowano bowiem system zwany progresywnym, w którym połączono cięższy typ kary przewidującej izolację z łagodniejszym, opartym na wspólnej pracy w ciągu dnia i separacji więźniów w nocy. Właściwy korpus więzienia, składający się z trzech ustawionych pod kątem prostym, zbiegających się w jednym punkcie skrzydeł, ulokowano od strony południowej, poza murami właściwego miasta, przy dzisiejszej ulicy Josepha von Eichendorffa. Od północy dodano do niego budynki administracyjne i bramę. Całość otoczono ogrodzeniem z masywnymi wieżami strażniczymi. Skrzydła więzienia: środkowe dla kobiet i boczne, mieszczące trzy kondygnacje pojedynczych cel i sale do pracy wspólnej, spięto centralnym pomieszczeniem, typowym dla układów panoptycznych. W skrzydle dla kobiet wygospodarowano rozległą przestrzeń na kaplicę, w której znalazły się namalowane w 1852 roku obrazy Karla Antona Mückeego, pochodzącego ze Śląska profesora Akademii Sztuk Pięknych w Düsseldorfie. Przedstawiały one Chrystusa jako Dobrego Pasterza oraz Apostołów Piotra i Pawła³⁰. Erygowane 25 sierpnia 1851 roku więzienie rozbudowywano potem wielokrotnie, zachowując jednakże pierwotny charakter głównego korpusu.

Wprowadzony w Raciborzu układ na planie krzyża greckiego, ze skrzydłami ustawionymi pod kątem prostym, polepszył cyrkulację powietrza i zwiększył dostęp światła do cel. System taki stosowano potem w niemieckim więziennictwie przez kolejne dziesięciolecia. W 1937 roku, popularny na Górnym Śląsku „Ratiborer Heimatkalender” przekonywał o znaczącej roli zakładu karnego w Raciborzu w procesie „tworzenia zdrowego niemieckiego społeczeństwa”, w zgodzie z ideałami penitencjarnymi III Rzeszy. Czytelnikom owego kalendarza przekazał no wówczas następujące informacje:

„Więźniowie raciborskiego zakładu karnego zatrudniani są dla potrzeb fiskusa przy urzędzie sprawiedliwości Rzeszy do prac stolarskich, ślusarskich, krawieckich, szewskich i tkackich; zajmują się również produkcją filcowego obuwia i szczotek oraz uprawą rolną wykorzystywaną przez zakład. Praca jest niezbędną podstawą uporządkowanego sys-

temu penitencjarnego. Próżniactwo stanowiłoby dla systemu penitencjarnego poważne zagrożenie. Jednakże w tworzeniu pracy dla więźniów w szerszym zakresie bierze się pod uwagę to, by nie zaszkodzić rozwojowi rękodzieła.

System penitencjarny III Rzeszy chce ze szczególną surowością doprowadzić łamiącego prawo do zadośćuczynienia za zbrodnię i odstraszyć go od przyszłych działań przestępczych; — chce jednak również wypróbować wszelkie środki, aby spośród osób, które się potknęły te, które skłonne są do resocjalizacji, za pomocą oddziaływania religijnego, obyczajowego i duchowego uczynić dojrzałymi do ponownego włączenia do społeczeństwa. Zakład karny ma więc również do spełnienia wiele zadań kulturalnych. Lekcje w szkole więziennej nie mają na celu uzupełnienia luk w edukacji uwięzionych, lecz przede wszystkim chcą przybliżyć więźniom ideał prawdziwego niemieckiego człowieka. Temu samemu celowi służy też licząca 4000 tomów biblioteka więzienna. Podczas lekcji gimnastyki na pierwszym miejscu stoi przesłanie, by więźnia przyzwyczaić do porządku, posłuszeństwa i karności. Święta i dni pamięci narodu niemieckiego są obchodzone z udziałem więźniów również wewnątrz murów zakładu³¹. Raciborskie więzienie funkcjonowało jako zakład karny również po 1945 roku.

Obok sądu i więzienia, kolejnymi miejskimi gmachami publicznymi projektowanymi przez urzędy ministerialne były banki Rzeszy (*Reichsbanken*). Zakładano je od 1875 roku. Ich spójna formuła architektoniczna wykreowana została za sprawą Juliusa Habichta, który pracę nad nimi rozpoczął w 1901 roku. Do momentu swej śmierci w 1912 roku Habicht zaprojektował dziesiątki banków, działając także na Górnym Śląsku. Najwcześniejszy na tym terenie był bank w Opolu, wzniesiony w latach 1903–5, kolejny, w Raciborzu wybudowano w latach 1909–10. W budynku tym, przy ulicy Sienkiewicza 1, mieści się dzisiaj Raciborskie Przedsiębiorstwo budowlane „DOMBOD”. Remontując ów obiekt przedsiębiorstwo to zmodernizowało jego elewację. Wszystkie banki projektowane pod kierunkiem Habichta odznaczały się podobnym układem wnętrza. W dolnej kondygnacji sytuowano: dużą salę operacyjną, gabinet dyrektora, skarbiec, miejsce pakowania pieniędzy i pomieszczenie dla kasjera. Na piętrze znajdowało się mieszkanie dla obsługi banku, z kuchnią, łazienką i pokojami mieszkalnymi. Zazwyczaj mieszkanie takie dostępne było z oddzielnej klatki schodowej. Elewację banku projektowano w nawiązaniu do sąsiedniej zabudowy. W Raciborzu nadano jej formę neoklasycystyczną.

Nieopodal dawnej siedziby Banku Rzeszy, przy placu Władysława Jagiełły, w 1882 roku rozpoczęto budowę Domu Pomocy Społecznej im. św. Notburgi. Ten neogotycki budynek z czerwonej cegły założono na rzucie zbliżonym do litery „L”, umieszczając w elewacji frontowej malownicze ryzality. Część z nich zwieńczono dekoracyjnymi pinaklami. W latach 1901–1902 do budynku dostawiono neogotycką kaplicę, zaprojektowaną przez Jana Affę³².

W XIX wieku niegdysiejszy trakt komunikacyjny za Bramą Nową przekształcił się w ulicę Opawską. Wzniesiono przy niej historyzujące i secesyjne kamienice, a także salę koncertową (Zentralhalle), funkcjonującą także jako pierwszy teatr, przeniesiony następnie do nowego gmachu przy tej samej ulicy³³. Z kolei rozwój osadnictwa za Bramą Wielką przyczynił się do powstania nowej przestrzeni miejskiej zwanej Polko-Platz (dziś Plac Wolności)³⁴. Adolf Henryk Polko, założyciel pierwszego raciborskiego banku, zafundował w połowie XIX wieku przebudowę tego placu, uwieńczoną zasadzeniem rzadkich gatunków drzew i umieszczeniem w jego centralnej części fontanny. W czasach nazistowskich zmienił on nazwę na Plac Horsta Wessela, a jeszcze w 1934 roku umieszczono tam przetransportowany z Wojnowic ogromny głaz narzutowy. W 1891 roku pomiędzy terenami kolei a ówczesną ulicą Eichendorffa (dziś 1 Maja) założono okazały park miejski z malowniczymi ścieżkami spacerowymi, do którego od strony miasta prowadził wybruszony w partii środkowej mostek z dekoracyjną balustradą³⁵. Jedną z jego dominant widokowych była żeliwna konstrukcja obeliskowa upamiętniająca Bismarcka. W 1920 roku przy ówczesnej Augustastrasse powstał park im. Eichendorffa. Obok ozdobnych

Rys. 24. Teatr Miejski, przy obecnej ul. Opawskiej, lata 20–30 XX w. Karta pocztowa, MR-H-5707

Rys. 25. Obecny Plac Wolności, lata 30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5701

klombów i egzotycznych gatunków roślinnych jego ozdobę stanowił pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej autorstwa Hansa Damanna (1867–1942), odstąpiony w 1926 roku. W pobliżu pomnika znajdował się staw z gondolami, użytkowany zimą jako ślizgawka³⁶.

*

Przylączony do Raciborza dopiero w 1927 roku Ostróg w XIX wieku rozwijał się niezwykle dynamicznie, dzięki znajdującym się tam pokładom gliny. Tamtejsza parafia św. Jana Chrzciciela wzmiankowana była po raz pierwszy już w 1307 roku. O ile w 1810 roku należało do niej 2000 wiernych, o tyle do 1856 roku liczba ta wzrosła do 3600 dusz. Do XIX wieku funkcjonował tam ufundowany przez Jerzego Oppersdorfa kościół drewniany, wystawiony w 1642 roku. Po wybudowaniu świątyni neogotyckiej w 1868 roku stary kościół przeniesiony został do Zawady Książęcej, gdzie spłonął w 1992 roku. Powstanie nowego, neogotyckiego kościoła wiąże się z ogromną liczbą pątników pielgrzymujących do znajdującego się w ostrogskim kościele obrazu Jezusa Boleskiego. Pierwsze inicjatywy w zakresie budowy nowej świątyni podjął proboszcz Andrzej Kubiczek. Z jego polecenia nieznanymi z imienia rzeczoznawca Degner z Rud (być może pracujący wcześniej przy zamku Friedrich Wilhelm) sporządził już 15 września 1827 roku kosztorys, zgodnie z którym budowa murowanego kościoła na Ostrogu miała kosztować ponad dziesięć tysięcy talarów. Prace budowlane podjęto dopiero w 1856 roku, za czasów proboszcza Mikołaja Morawego, który objął parafię św. Jana Chrzciciela w Raciborzu w 1848 roku. Ksiądz Morawe zdecydował o przyjęciu dla tej realizacji stylistyki neogotyckiej. Początkowy projekt sporządził „technik Langer z Wrocławia” (zapewne chodzi tutaj o Alexisa Langer), został on jednak odrzucony z uwagi na zbyt duże koszty. Uznaniem proboszcza znalazł natomiast projekt sporządzony przez architekta Statza z Kolonii.

Vinzenz Statz, twórca setek kościołów neogotyckich zarówno na terenie Niemiec, jak i w Austrii, urodził się w Kolonii w 1819 roku, zmarł tamże w 1898 roku. Po nauce stolarstwa w warsztacie własnego ojca stał się on uczniem Ferdynanda Luthmera, a w 1841 roku związał się z Ernstem Friedrichem Zwirnerem. W 1845 roku uzyskał tytuł „mistrza budowniczego katedry” (*Dombauwerkmeister*), a w 1863 roku mistrza budowlanego diecezji (*Dioezesenbaumeister*). W roku 1866 zdał pomyślnie egzamin radcy budowlanego. Do jego najświetniejszych realizacji należą: katedra Najświętszej Panny Marii w Linzu (zaczęta w 1864 roku i ukończona przez Franza Statza w 1924 roku), liczne kościoły w Nadrenii, Muzeum Diecezjalne w Kolonii, ratusz w Kolonii-Ehrenfeld, szpital św. Jadwigi w Berlinie i wiele innych budowli świeckich i kościelnych.

W Raciborzu zaprojektował on kościół bazylikowy, z transeptem i wieżą w fasadzie zachodniej. Zgodnie z ówczesnymi poglądami w zakresie architektury średniowiecznej ustalono tam relację pomiędzy wysokością nawy głównej i naw bocznych jako 2:1. Nawy boczne opięto na zewnątrz szkarpami, stanowiącymi punkt oparcia dla łuków odporowych. Ażurowość górnej kondygnacji wieży sugeruje, że obok budowli kolońskich na tę realizację Statza oddziaływał również kościół we Fryburgu Bryzgowijskim. Zniszczoną w 1945 roku świątynię odbudowywano w latach 1945–1955, wieżę zwieńczono dopiero w 1997 roku.

Wznoszone w XIX wieku w górnośląskich miastach domy czynszowe uzyskiwały zazwyczaj stylizację neoklasycystyczną lub neorenesansową. Stylem neogotyckim posługiwano się najczęściej budując gmachy urzędów pocztowych. Typowe kamienice zakładano na rzucie prostokąta, a u schyłku XIX wieku popularnością cieszyły się także układy z podwórzami, na rzucie „L” lub „U”. Wtedy też pojawiła się moda na urozmaicanie elewacji wykuszami, balkonami i lukarnami oraz znacząco zwiększyła się liczba kondygnacji budynków. Zgodnie z tendencją panującą w ówczesnej architekturze fasady nabrały plastyczności, a ich detal dekoracyjny stał się bardziej urozmaicony. Większość monumentalnych kamienic Raciborza wznoszono w latach 1890–1910, toteż ich fasady łączą zazwyczaj dekoracyjność historyzmu z elementami secesji. Do najbardziej interesujących rozwiązań tego typu należą domy przy ulicy Ks. Józefa Londzina, przy ul. Ogrodowej — między

innymi kamienicami z lat 1906–1909 przy ul. Ogrodowej 15, wzniesiona według projektu Paula Kuhnerta oraz domy wznoszone w tym czasie przez architekta Hermana Arwińskiego (ul. Sienkiewicza 4–6, Staszica 4–6–8) i inne³⁷. Elewacje owych kamienic mają szablonowo wykonywane motywy dekoracyjne, łączące motywy figuratywne z ornamentami floralnymi. Układ owych ornamentów nawiązuje czasem do stylistyki secesji, z jej wijącą się falistą linią, sięganiem do motywów kwiatowych, dekoracjami w formie główek kobiecych, ozdobnymi witrażami i freskami, zwłaszcza w klatkach schodowych. Niemniej struktura podziałów architektonicznych raciborskich elewacji kamienic nawiązuje w znacznie większym stopniu do bardziej zachowawczego historyzmu, posługującego się eklektycznym zestawianiem neostylów. W podobnej konwencji utrzymane były tworzone wówczas w Raciborzu witraże. Jeszcze w 2 połowie XIX wieku powstała w Raciborzu firma witrażownicza „F.Kliem”, która wykonywała okna witrażowe do wielu kościołów i kamienic mieszczańskich na terenie Górnego Śląska i okolic. W pierwszych latach XX wieku schedę po firmie Kliema przejęła firma Glasmalerei und Kunstglaserei von F. Kliems Nachfolger E. Lazar in Ratibor, która wykonywała między innymi witraże do kościoła w Brzeziu, a także do pałacu hrabiego Lazy Henckel von Donnersmack w Nakle. Firma Lazara otrzymała nawet złoty medal na Wystawie Rzemiosła w Głiwicach oraz na wystawie gospodarczej w Bytomiu. Firma ta trudniła się także wyrobem ozdobnych dywanów, figur i obrazów olejnych. Lazar wystawiał swoje wyroby w słynnej Wieży Górnos Śląskiej na wystawie w Poznaniu.

*

Przyłączona do Raciborza w 1902 roku Stara Wieś zaspokajała zapotrzebowanie tego miasta w zakresie produktów rolnych i warzyw. Istniejący tam od czasów średniowiecza kościół pod wezwaniem św. Mikołaja, w XIX wieku był już zbyt mały, by pomieścić 6000 parafian³⁸. Starania o wybudowanie nowej świątyni podjął proboszcz Wilhelm Strzybny (1857–1898). Projekt kościoła oraz budynku plebanii w stylu neogotyckim, z czerwonej nietynkowanej cegły, sporządził architekt Ludwik Schneider³⁹. Kamień węgielny pod budowę kościoła św. Mikołaja położono 5 czerwca 1899 roku, konsekracji kościoła dokonał kardynał Georg Kopp 1 czerwca 1902 roku. Zaprojektowany przez Schneidera kościół⁴⁰ to trójnawowa bazylika z transeptem, o szerokiej nawie głównej i równie szerokim prezbiterium, zamkniętym wieloboczną absydą i flankowanym licznymi aneksami. Nad skrzyżowaniem nawy głównej z transeptem wznosi się wsparte na czterech masywniejszych podporach sklepienie gwiazdaste. Elewację wejściową akcentuje czworoboczna wieża z ostrosłupową iglicą. Elewację transeptu wieńczą szczyty uskokowe. Główną ozdobą ceglanych elewacji kościoła są ceramiczne fryzy podokapowe, maswerki okienne i pinnakle inspirowane niemieckim gotykiem. Wnętrze świątyni ozdobiono mozaikami i witrażami.

*

Na początku XX wieku, w przedłużeniu staromiejskiego ciągu komunikacyjnego (Braustrasse, dziś: ul. Browarna), poza obszarem ujętym rozebranymi w XIX wieku obwarowaniami, wytyczono Hohenzollernstrasse (dziś: ul. Wileńska, wcześniejsze nazwy: Roosevelta, Małgorzaty Fornalskiej). Część reprezentacyjnych kamienic, położonych za skrzyżowaniem z ul. Ogrodową, powstałych w latach 1906–1912, wznosił znany w Raciborzu przedsiębiorca budowlany, Georg Lüthge. Jego firma została założona w 1884 roku. W 1912 roku jej współwłaścicielem został długoletni kierownik działu technicznego tego przedsiębiorstwa, architekt Bruno Wolter. W 1923 roku Wolter stał się jedynym właścicielem firmy. Do najznamienitszych realizacji przedsiębiorstwa Lüthgego należały: budowa głównego gmachu fabryki Franza Sobotzicka w Raciborzu, siedziby filii firmy Sobotzicka w Kietrze, wielkiej fabryki Rütgerswercke A.G., oddział Płonia, a także budowa dworu w Samborowicach,

Rys. 26. Stary i nowy kościół św. Mikołaja w Starej Wsi, kościół Matki Bożej. Karta pocztowa, MR-H-5184

Rys. 27. Kościół św. Mikołaja na Starej Wsi, ok. 1902 r. Karta pocztowa, MR-H-6136

prace dla księcia Lichnowsky'ego w Chuchelnej, pedagogium w Kietrze, kasa oszczędności w Raciborzu oraz wiele innych obiektów prywatnych i publicznych. Fabryka Sobotzicka w Raciborzu założona została poza wałami miejskimi, przy dzisiejszej ulicy Batorego. Jej budowę rozpoczęto w 1868 roku. Budynek główny tego przedsiębiorstwa, wykorzystywany obecnie jako siedziba Urzędu Miasta, powstał dopiero w 1912 roku, po przejściu firmy budowlanej Lüthgego przez Brunona Woltera. Firma Woltera dostarczała klientom z Raciborza i okolic autorskie projekty architektoniczne, a także ekspertyzy i dokumentację dotyczącą stosowania najnowszych wówczas technologii, zwłaszcza zaś żelazobetonu. W zakresie stylistyki preferowanymi rozwiązaniami były zmodernizowany klasycyzm z elementami późnego baroku, zwany stylem około 1800 roku, a także wczesna forma niemieckiego stylu ojczyźnianego (*Heimatsstil*). Pomimo sięgania po elementy zapożyczone z wielowiekowej tradycji architektonicznej, wznoszone przez firmę Lüthgego budowle odznaczały się nowoczesną, syntetyczną formą, co zapewne było rezultatem wczesnego zatrudnienia w tym przedsiębiorstwie utalentowanego architekta Woltera, wywodzącego się prawdopodobnie z kręgu absolwentów *Technische Hochschule* w Berlinie-Charlottenburgu. Mniej więcej w tym samym czasie, gdy Lüthge i Wolter wznosili przy Hohenzollernstrasse kamienice mieszkalne, podjęto także decyzję o wybudowaniu przy tej ulicy nowego kościoła ewangelickiego.

Pierwszą działkę pod nową zabudowę nabyto w 1904 roku, kamień węgielny pod zabudowę nowej świątyni ewangelickiej położono w 1909 roku. Konsekracja kościoła nastąpiła zaledwie dwa lata później. Projektantem budowli został Jürgen Kröger (1856–1928), architekt pochodzący z Halle, a wykształcony w Berlinie, gdzie po studiach założył biuro architektoniczne. Zanim trafił do Raciborza, zyskał sobie sławę jako autor Epiphaniens-Kirche w Berlinie-Charlottenburgu (1904–1906), Moritzkirche w Zwickau (1895–1897), ewangelicko-luterańskiej Trinitatis-Kirche w Riesa (1895–1897) oraz Jakobikirche w Dreźnie (1897–1901). Jego działalność na polu budownictwa sakralnego zbiegła się w czasie z działalnością Oskara Hossfelda, który jako urzędnik Ministerstwa Robót Publicznych odpowiadał za kształt architektoniczny niemieckich kościołów. Zgodnie z założeniami Hossfelda, świątynie projektowane przez Krögera łączyły plan okrągły z podłużnym, wprowadzając we wnętrzu motyw zunifikowanej przestrzeni centralnej. Taki postulat spełniała również budowla wzniesiona przez Krögera w Raciborzu. Kościół założony tam został na planie krzyża, z szeroką nawą główną i równie szerokim transeptem, którego ramiona, podobnie jak znajdujący się

Rys. 28. Widok na kościół ewangelicki, lata 20–30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-4300

w przedłużeniu nawy chór, zamknięto okrągłą absydą. Taki plan dawał wrażenie elipsoidalnego wnętrza, podkreślonego dodatkowo umieszczoną w środku, wspartą na czterech podporach kopułą. Owo wnętrze obiegały empory. Do korpusu nawowego przylegały aneksy i wieże ze schodami. W fasadzie wejściowej kościoła wzniesiono masyw wieżowy, zwieńczony dwoma hełmami neobarokowymi. Wejście zaakcentowano neomanierystyczną kruchłą wejściową, z okrągłolukowym portalem. Ważnym elementem wyposażenia wnętrza był obraz przedstawiający Zdjęcie z Krzyża, autorstwa profesora wrocławskiej Królewskiej Szkoły Sztuki i Rzemiosła Artystycznego, Eduarda Kämpffera. W ramach kompleksu ewangelickiego w Raciborzu powstały również plebania i dom parafialny. Obiekty przetrwały drugą wojnę światową, jakkolwiek zostały splądrowane przez żołnierzy Armii Czerwonej. Wypaloną i zrujnowaną świątynię rozebrano ostatecznie w latach 60-tych XX wieku, budując w jej miejscu szkołę muzyczną (z lat 1973–1978). Plebania funkcjonuje do dzisiaj jako Pałac Ślubów, będąc siedzibą Urzędu Stanu Cywilnego.

Z czasów działalności Oskara Hossfelda w niemieckim Ministerstwie Robót Publicznych na terenie dzisiejszego Raciborza znajduje się jeszcze jeden ważny obiekt sakralny. Jest nim kościół pw. ś.ś. Mateusza i Macieja w Brzeziu nad Odrą, włączonym w obręb miasta dopiero w 1976 roku. Ta budowla, powstała w latach 1904–1906, według projektu zespołu Oskara Hossfelda, utrzymana w stylu zmodernizowanego baroku z elementami secesji, założona została na podyktowanym układem topograficznym nieregularnym rzucie. Kościół jest orientowany, składa się z dwóch nierównej wielkości naw. Budowlę obliczono na 1750 wiernych. Węższa nawa boczna kończy się od zachodu wieżą, do szerszej od wschodu przylega trójbocznie zamknięta absyda, przykryta wewnątrz ośmioboczną kopułą. Do szerszej nawy prowadzą trzy portale przedsionka. Zgodnie z programem projektanta, z uwagi na włączenie do nowego kościoła elementów wyposażenia przeniesionych ze starszej budowli, jak też ze względu na charakter okolicy, zdecydowano się nawiązać do „śląsko-polskiego baroku”. Efekt modernistyczny powstał w Brzeziu między innymi za sprawą żądania członków lokalnej gminy, by zastosować w elewacjach nietynkowaną czerwoną cegłę. Budowniczymi świątyni byli radca okręgowy Hensel oraz inspektor rejencyjny Kutzbach. Brzezie stało się także miejscem, w którym wzniesiono wieżę Bismarcka⁴¹. Dwa lata po śmierci kanclerza Ottona Leopolda von Bismarck powstał w Monachium pomysł upamiętnienia jego działalności w formie architektonicznej⁴², od 1895 roku na terenie całych Niemiec zaczęto budować pomniki-wieże. W 1899 roku, w wyniku konkursu, wyłoniono projekt wieży autorstwa Wilhelma Kreisa, z korpusem flankowanym masywnymi filarami, przypominającym średniowieczną twierdzę. Na projekcie Kreisa opierali się niemal wszyscy architekci niemieckich wież. Budowę wieży Bismarcka w Raciborzu rozpoczęto pod kierunkiem rządowego budowniczego Albacha. Po powołaniu komitetu budowy będący członkiem rady miasta Georg Lütthge zobowiązał się wykonać projekt tej budowli. Podobnie jak w przypadku pozostałych projektów realizowanych przez przedsiębiorstwo budowlane Lütthgego, właściwym wykonawcą zlecenia był współpracujący z nim architekt Bruno Wolter. Kamień węgielny pod budowę położono 30 sierpnia 1912 roku. Wieżę wzniesiono z cegły, licując elewacje zewnętrzne śląskim granitem. Nad wejściem do niej zamieszczono inskrypcję „Bismarck”. W płycinie pomiędzy narożnymi filarami korpusu środkowego zamieszczono płaskorzeźbę orła Rzeszy. W dolnej części wieży urządzono izbę pamięci ku czci Bismarcka. Znajdujące się wewnątrz schody prowadziły na platformę widokową, z której oprócz okolic Raciborza można było obejrzeć pasma Beskidów, a także Pradziada w Jeseníkach. Na szczycie wieży zainstalowano znicz wiecznego ognia w formie misy z kutego żelaza. Wysokość wieży wynosiła 18 m, a jej podstawa była kwadratem o boku długości 7m. Całkowity koszt budowy wyniósł 18 000 marek. Odsłonięcie monumentu nastąpiło 18 października 1913 roku.

Po plebiscycie 1921 roku wieża znalazła się po stronie polskiej. Związek Obrony Kresów Zachodnich podjął inicjatywę zmiany nazwy pomnika, który od 3 maja 1923 roku zaczął funkcjonować jako Wieża

Wolności. Związek Powstańców Śląskich zażądał przekształcenia tej budowli w pomnik Bolesława Chrobrego. Stanisław Ligoń uzyskał zlecenie zaprojektowania tablicy z popiersiem polskiego króla, orłem śląskim i napisem „Bolesławowi Chrobremu Lud Piastowski”. Według projektu tego artysty planowano także urządzić w dolnej części wieży kaplicę św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży. Tablicę odlano w odlewni Mandery w Mikołowie, według modelu sporządzonego przez Wincenego Chorembalskiego. W wyniku protestów władz miejskich Raciborza sprawa przebudowy pomnika trafiła do sądu okręgowego w Katowicach, który oddalił skargę gminy Racibórz i zezwolił na dokończenie podjętych wcześniej prac. Z uwagi na wystąpienia nazistów, domagających się przywrócenia wieżom Bismarcka ich pierwotnej funkcji, w sierpniu 1933 roku wojewoda śląski Michał Grażyński nakazał rozbiórkę wieży. Decyzję tę przyjęto z entuzjazmem w Zespole Polskich Towarzystw w Brzeziu. 11 listopada 1933 roku anonimowi sprawcy podłożyli ładunki wybuchowe na pierwszej kondygnacji budowli. Jej ruiny rozbierano jeszcze w styczniu 1934 roku. Jej resztki przetrwały do dzisiaj w obrębie Dębicza, pomiędzy ulicami Wiatrakową i Brzeską, na wzgórzu wznoszącym się na wysokości 223 m n.p.m.⁴³.

Kontynuację opisywanej wyżej ulicy Wileńskiej w Raciborzu stanowi dzisiaj ulica Warszawska. Na jej osi, na niegdysiejszym terenie włączonej do miasta w 1860 roku wsi Nowe Zagrody, wzniesiono kolejne znamienite dzieło sztuki budowania, kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa. Projekt konsekrowanego jesienią 1935 roku kościoła sporządził architekt Otto Linder ze Stuttgartu, który — obok wielu budowli sakralnych znajdujących się na terenie dzisiejszych Niemiec — zaprojektował też kościół Podwyższenia Krzyża Świętego w Bytomiu (z lat 1936–1937). Budowlę ową założono na planie rotundy zwieńczonej kopułą, obok której stoi powiązana z kościołem przewiązką czworoboczna wieża. Do rotundy przylegają dwa aneksy w formie absyd. Ta inspirowana późnym klasycyzującym barokiem świątynia nosi znamiona awangardowego wówczas modernizmu. Jej bryła jest syntetyczna i zwarta. Jedyną dekoracją elewacji wejściowej stanowią rytmicznie rozlokowane portale i okna, zamknięte górą łukiem okrągłym. Nad portalami bocznymi umieszczono ponadnaturalnej wielkości posągi apostołów Piotra i Pawła. Nad wejściem środkowym znajduje się figura Chrystusa Króla. Pierwotnie okna kościoła składały się z ułożonych w mozaikę kolorowych szyb, które rzucały barwne refleksy na elewację wnętrza. Ołtarz główny, wykonany z marmuru kończyckiego, ozdobiono majolikowym wyobrażeniem Zwiastowania Marii. Nad nim zamieszczono drewnianą grupę Ukrzyżowania, wyrzeźbioną przez Emila Sutora z Karlsruhe. Unoszące się po bokach cztery anioły trzymały banderole z tekstem Litanii do Serca Jezusowego. W dolnej części kościoła urządzono dużą salę zebrań. Podczas drugiej wojny światowej zniszczeniu uległa wieńcząca rotundę kopuła, którą odbudowano w 1947 roku⁴⁴.

Jeszcze dalej w kierunku południowym, przy dzisiejszych ulicach Miechowskiej, Słonecznej, Bolesława Prusa oraz Marii Skłodowskiej-Curie, od około 1930 roku zaczęto wznosić nowoczesne osiedla mieszkaniowe, o zabudowie szeregowej złożonej z ciągów domów wielorodzinnych. Każdy z bloków składał się z trzech lub czterech segmentów siedmioosiowych, o dachach płaskich. Poszczególne mieszkania grupowano w trzech kondygnacjach. To nowoczesne osiedle zaprojektowali dwaj wrocławscy architekci Albrecht Jaeger i Hugo Leipziger, zatrudnieni w spółdzielni mieszkaniowej DEWOG, którzy podobnego rodzaju koncepcje zaproponowali również w nowobudowanych założeniach mieszkalnych w Zabrze i Głogowie. Ich projekt był niezwykle postępowy, toteż plany raciborskiego osiedla, wraz ze zdjęciami ciągów już oddanych do użytku, opublikowano na łamach fachowego pisma „Die Bauwelt” w 1931 roku. W ramach zabudowy blokowej standardowym elementem stały się pralnie, łaźnie oraz place do suszenia bielizny. Tereny pomiędzy blokami zagospodarowano jako place zabaw z ogródkami i fontannami. Budownictwo socjalne powstawało wprawdzie w Raciborzu już wcześniej, jako że miasto to ujęte zostało w planach zabudowy mieszkalnej powstającej pod auspicjami kierowanej przez Ernsta Maya „Schlesische Heimstätte”. Program socjalny tej organizacji realizowany był przez miejskiego radcę budowlanego Raffelsiefena. Wcześniejsza zabudowa, podobnie zresztą jak domy wznoszone po przejściu władzy przez NSDAP, nie były jednak tak nowatorskie, ponieważ reprezentowały formułę stylistyczną znaną pod nazwą niemieckiego stylu ojczyźnianego (Heimatstil). Leipziger i Jaeger wprowadzili na teren Raciborza rozwiązania charakterystycznego dla nowatorskiego nurtu *Neues Bauen*, lansowanego między innymi przez architektów skupionych w *Bauhausie*.

Epizodem architektury funkcjonalistycznej w Raciborzu stała się budowa Instytutu Geofizyki przy ulicy Chtopskiej 1. Jego założycielem (w 1927 roku) był naukowiec niemiecki Karl Mainka. Stacja ta zajmuje się rejestracją wstrząsów sejsmicznych, występujących na terenie całego świata. Wybudowano ją jako budynek drewniany w stylu *Neues Bauen*, o kubicznym korpusie z pasmami łączonych okien. Jego architektem był uczeń Hansa Poelziga, Konrad Wachsmann. Wachsmann zasłynął jako twórca nowej, standaryzowanej wersji domów drewnianych, montowanych w rekordowo krótkim czasie. Jego technologię wykorzystano w największej fabryce domów drewnianych, funkcjonującej w miejscowości Niesky koło Zgorzelca⁴⁵. Według projektu Wachsmanna wzniesiono także dom na przedmieściach Berlina, подарowany Albertowi Einsteinowi przez naród niemiecki. W czasach nazizmu

Rys. 29. Wieża graniczna, przy obecnej ul. Starowiejskiej, lata 30-te XX w., Karta pocztowa, MR-H-5237

formy stosowane przez Wachsmanna opatrywano mianem „sztuki wy-naturzonej”, „entartete Kunst”.

Nowe treści, związane z przejęciem władzy przez hitlerowców, naj-wcześniej dały o sobie znać w programie architektonicznym raciborskiej wieży cisniń, zwanej Wieżą Pogranicza (*Grenzlandturm*) i funk-cjonującej obecnie jako siedziba Zakładów Przemysłu Cukierniczego „Mieszko”. Jej budowę, według sporządzonego w 1926 roku projektu górnośląskich architektów Tschantera i Stromskyego, pracujących pod nadzorem miejskiego radcy budowlanego Wucherpenniga, rozpoczęto w 1933 roku. Bryła zewnętrzna była gotowa w 1934 roku, w latach 1935–36 wyposażano wnętrze. Uroczyste otwarcie obiektu nastąpiło w 1937 roku. Wieżę założono na planie półelipsy o wymiarach 12x24 metry. Jej wysokość wynosi 40 metrów. Dominację tej budowli nad otaczającym krajobrazem zapewnia jej usytuowanie na wzgórzu wznoszącym się 216 metrów nad poziom morza. Głównym elementem jej konstrukcji są zbiorniki wodne o pojemności 1200 m³. Eliptyczny rzut przyziemia zdecydował o jej artykulacji zewnętrznej, wyodrębniającej dwie fasady: prostą i zaokrągloną. Wertykalność krótszej fasady frontalnej podkreśla poprowadzona od portalu wejściowego w górę wąska szczelina z oknami, której optyczną kulminację stanowił niegdyś orzeł ze swastyką pod szponami, zdobiący elewację umieszczonej na dachu *loggii* widokowej. Nad portalem, na wysokości drugiego piętra, ulokowano trybunę honorową, z której *Führer* mógł przemawiać do wielotysięcznych tłumów, zgromadzonych na błoniach otaczających wieżę. Zaokrągloną partię elewacji artykułowano rzędem poprowadzonych do dwóch trzecich wysokości wieży pionowych szkarp z żelazobetonu, wyznaczających osie z oknami. Nad szkarpami umieszczono łączący je poziomy gzyms. Na zewnątrz budowla ta odznacza się ekspresyjną, modernistyczną formą o rodowodzie sięgającym czasów Republiki Weimarskiej. Jej cechą szczególną jest monumentalizm właściwy architekturze symbolizującej potęgę władzy.

Pierwotnie z miasta do wieży prowadził dwustumetrowy trakt o szerokości 20 m. Po obydwu jego stronach znajdowały się latarnie i cztery rzędy lip. Ów trakt prowadził do okucioowego ogrodzenia wyznaczającego amfiteatralnie założony plac, mogący pomieścić 8000 osób. Duże otwarte schody i tarasy ukierunkowane ku balkonowi umieszczonemu w fasadzie prostoliniowej nad portalem utworzyły sceneryę stosowną do organizowania masowych wieców czasów hitlerizmu. Cały ów obszar obsadzono młodymi topolami, które w przyszłości miały się stać żywym ogrodzeniem kompleksu. Wejście do pomieszczeń administracyjnych znajdowało się z boku. Główne, monumentalne drzwi portalu wejściowego otwierały się do tak zwanej *Ehrenhalle* (Hala Honorowa, Mauzoleum), poświęconej „synom ziemi raciborskiej poległym w walce o niemieckość Górnego Śląska”. Mniejsze drzwi prowadziły na mów-

nicę i emporę, na której ustawiono również organy. Ściany wewnątrz mauzoleum wyłożono ciemnym marmurem górnośląskim. Ich artykulację stanowiło szesnaście podłużnych i wąskich okien witrażowych wykonanych przez firmę Franza Mayera z Monachium. Wyobrażenia i napisy w witrażach odnosiły się do niemieckich działań na frontach pierwszej wojny światowej. Upamiętniały czyny bohaterów floty morskiej i lotnictwa, jeńców wojennych, walki w rejonie „Baltikum”, a także na Górnym Śląsku. Umieszczony pod sufitem reflektor oświetlał marmurowy sarkofag z napisem „Oni umarli dla nas” (*Sie starben für uns*). Sarkofag otaczały chorągwie.

Inny charakter miały pomieszczenia wyższych kondygnacji wieży. Służyły one ośrodkowi szkoleniowemu zwanemu „Schulungsheim”. Do dyspozycji ośrodka przekazano sześć obszernych sypialni z łazienkami z bieżącą ciepłą wodą. W półkolu jednej z kondygnacji urządzono jadalnię z nowoczesną kuchnią, a w kondygnacji powyżej ulokowano dużą salę wykładową. Ośrodek mógł przyjąć jednocześnie pięćdziesiąt osób. Celem prowadzonych przezeń szkoleń miało być „rozbudzanie ducha patriotyzmu”, a jego ważnym elementem było oglądanie ze szczytu wieży ziem śląskich, które utracono na rzecz Polski i Czechosłowacji.

*

Rok 1945 stanowi znaczącą cezurę w rozwoju tkanki urbanistycznej Raciborza, jest to bowiem data naznaczona piętnem zniszczeń wojennych, które pochłonęły ogromną część substancji architektonicznej tego miasta. W gruzach legło całe śródmieście i jego najbliższe okolice. Taka sytuacja wymusiła na planistach opracowujących rekonstrukcję miasta dostosowanie charakteru odbudowy do zastanych warunków.

Tuż po 1945 roku rozpoczęto rewaloryzację Raciborza w stylu opatrywanym dzisiaj nazwą *à la manière polonaise*.⁴⁶ Do opracowania dokumentacji technicznej przy odbudowie zachodniej pierzei raciborskiego Rynku przystąpiono w 1950 roku. Jej autorami byli: kierujący pracownią konserwatorską w Nysie architekt Stanisław Kramarczyk i Jerzy Symonowicz. Jak twierdzono, z powodu spalenia archiwów miejskich przy gromadzeniu ikonografii znaleziono zaledwie kilka starych sztychów, rysunków oraz fotografii, które wykorzystano przy sporządzaniu planów. Do renowacji miasta przystąpiono w 1951 roku. Odtwarzana wtedy zachodnia pierzeja Rynku obejmowała sześć parceli z trzema budynkami rozebranymi do poziomu chodnika i dwoma przetrwałymi w formie wypalonych murów. Badania murów wskazywały na datowanie pierwotnych elementów tej zabudowy na XVII i XVIII wiek. Autorów projektu zdziwiła wówczas duża wielkość działek (średnio 18–20 m), nietypowa dla domów średniowiecznych. Ponieważ ustalono, że jeden z domów był „pałacem Gaszynów”, postanowiono odbudować ten obiekt w nawiązaniu do dawnej ikonografii. W pozostałych przypadkach podjęto decyzję o zastosowaniu „stylu z połowy XVII wieku”, z zastosowaniem motywu „polskiej attyki” i arkadowych podcieni. Dokumentację sporządzano często *ad hoc*, jako że jej współautor, Jerzy Symonowicz, został upoważniony do autorskiego nadzoru prac. To umożliwilo mu bieżące rozwiązywanie problemów pojawiających się w trakcie rewaloryzacji. Do 1953 roku otynkowano i ostatecznie ukończono budynki przyrynkowe. Wybrano trzy kolory tynku: żółty, szary i różowy, otrzymywane bez używania barwników, przez zastosowanie jako kruszywa żółtego piasku, mielonej cegły i cementu.

Dokładny przebieg prac można odtworzyć na podstawie sprawozdania Symonowicza, raportującego: „Program odbudowy przewidywał przeznaczenie budynków na mieszkania pracownicze, z wykorzystaniem parterów na lokale sklepowe i usługowe. Pomiarzy inwentaryzacyjne nie udowodniły istnienia zabudowy trzytraktowej w okresach wcześniejszych, dlatego też przyjęto zasadę odbudowy dwutraktowej, z wykorzystaniem istniejących w piwnicach ścian konstrukcyjnych. Dzięki temu tylna linia zabudowy była dla każdego budynku różna. Zachowano istniejącą wysokość zabudowy (trzy kondygnacje nadziemne), jak również dość znaczne wysokości poszczególnych kondygnacji. Jedy-

Rys. 30. Rynek, część południowo-zachodnia, początek XX w. Karta pocztowa, MR-H-5673

Rys. 31. Rynek, część zachodnia z ul. Długą w latach 60-tych XX w., Fot., MR-H-7929

nie w budynku narożnym Długa 1, z którego nie pozostały żadne ślady, zastosowano zbliżone do standardu wysokości kondygnacji, uzyskując przy jego niższej attyce 4 kondygnacje w granicach ogólnego gabarytu. W pięciu budynkach udało się zastosować bez trudności normalne, bezpośrednio oświetlone klatki schodowe, tylko w budynku Długa 1 wewnętrzna klatka schodowa oświetlona jest świetlikiem dachowym. Mieszkania starano się utrzymać w ramach obowiązujących standardów, nieuniknione były jednak pewne odchylenia i przekroczenia, zamykające się ogólnie w granicach kilku procent. Zasadniczo udało się również uniknąć kuchni z pośrednim światłem, słusznie krytykowanych przez użytkowników; jedynie w części budynku Rynek 12 parę małych mieszkań posiada kuchenki z pośrednim oświetleniem.

Bloki przyrynkowe ukształtowano w zabudowie obrzeżnej z wyburzeniem wszystkich oficyn i traktów wewnątrzblokowych. Pozostawiono też przerwy w zabudowie wzdłuż ulic Rzeźniczej i Chopina, dzięki czemu uzyskano ogólną intensywność zabudowy ca 55 %. (...)

Chcąc poszerzyć ulicę Długą, stanowiącą ważną arterię komunikacyjną o dużym ruchu, zaprojektowano w parterze narożnego budynku Długa 1, wzdłuż ulicy Długiej, podcienia, co umożliwiło poszerzenie jezdni bez konieczności poszerzenia wylotu ulicy na rynek, którego wąski przekrój jest tak charakterystyczny dla średniowiecznego układu. W dalszym przebiegu ulicy Długiej linia zabudowy została cofnięta o ca 3 m w stosunku do dawnej, jedynie dwa budynki po obu stronach wylotu ulicy Browarnej, ukształtowane szczytowo, będą wysunięte do dawnej linii zabudowy, tworząc krótkie podcienia nad chodnikiem i nawiązując kompozycyjnie do podcieni w budynku Długa 1.⁴⁷ Pomimo znaczącego odejścia od pierwotnej zabudowy raciborskiego centrum, działalność Kramarczyka i Symonowicza jest dzisiaj oceniana pozytywnie, z uwagi na duży walor estetyczny wykreowanych w latach 50. XX wieku budowli. Podsumowując działania konserwatorskie w odbudowywanym po wojnie Raciborzu, znawca zabytków tego miasta Marian Kutzner jeszcze w 1967 roku pisał: „Wierność historyczna rekonstrukcji oraz autentyczność wielu detali mogą być dyskusyjne, ale należy uznać za słuszną taką koncepcję zabudowy tej części miasta. Nadała ona centrum Raciborza określonego charakteru, którego walor historyczny ma może mniejsze znaczenie, aniżeli uzyskany wyraz estetyczny. Rynek raciborski widziany z perspektywy ul. Kolejowej nabiera monumentalnych form, a zrekonstruowane domy pierzei zachodniej stanowią doskonałe tło dla zachowanego XVIII-wiecznego Słupa Maryjnego. Usterkami omawianej rekonstrukcji są: przerysowana skala poszcze-

gólnych kondygnacji domów, wyrównanie ich gabarytu i brak w zupełności zachowania autentycznych form wnętrz parterów (które jeszcze w r. 1945 istniały we fragmentach). Na tym tle zrekonstruowanych partii zabudowy rynkowej wyskakują jako zupełne nieporozumienie nowe budynki, obecnie realizowane we wschodniej pierzei rynkowej i przy ulicy Odrzańskiej. Ich współczesna forma jest nieprzyjemnym dysonansem w tym „historycznym” otoczeniu. Można mieć żal do twórców tego projektu, że nie próbowali nawet minimalnie nawiązać do już powstałych realizacji historycznych. Żal ten ma tym większe uzasadnienie, iż do r. 1960 zachowały się jeszcze we wschodniej pierzei mury wypalonego ratusza klasycystycznego⁴⁸. Kutzner krytykował w swej wypowiedzi socjofunkcjonalistyczną zabudowę Raciborza, powstającą w tym mieście od lat 60. XX wieku. Projektowane wówczas bloki mieszkalne powstawały jako wypełnianie norm planów zagospodarowania miasta, przewidujących wznoszenie jak największej ilości mieszkań. Był to rodzaj budownictwa socjalnego, interwencyjnego, w którym kwestie urbanistyczne i estetyczne pełniły rolę drugorzędną. Spełniając oczekiwania społeczne w zakresie budownictwa mieszkaniowego powstająca wtedy architektura częstokroć nie stanowiła wartościowego elementu tkanki urbanistycznej miasta. Wprowadzony do centrum Raciborza socjofunkcjonalizm nie przewidywał na przykład urządzania w parterach budynków sklepów, przez co wnoszone obiekty pozbawione były funkcji typowych dla centrów starych ośrodków miejskich. Sytuacja uległa zmianie dopiero dwadzieścia lat później. W latach 1980–1982 zmienił się wygląd ulicy Długiej. By przywrócić jej charakter prospektu handlowego zamknięto na niej ruch kołowy, tworząc tam strefę komunikacji pieszej. W mieszkaniach parterowych urządzono sklepy. Podniesiono północną połowę ulicy, by zlikwidować różnice pomiędzy poziomem nawierzchni i wejściami do sklepów. Do strefy podwyższonej doprowadzono podesty schodów o kilku stopniach. Projekt nowej aranżacji ulicy Długiej był pracą dyplomową absolwentki Politechniki Śląskiej w Gliwicach, mgr inż. arch. Wróbel-Szpakowskiej⁴⁹. Prace nad rewitalizacją starego śródmieścia Raciborza trwają nieprzerwanie do dzisiaj. W październiku 2005 roku rozpoczęto remont tzw. pierzei wschodniej Rynku. Jego celem była likwidacja balkonów w blokach mieszkalnych i wymalowanie elewacji budynków w kolorach pastelowych tak, by współgrały one z charakterem pozostałej zabudowy starego miejskiego centrum.

Irma Kozina

PRZYPISY

¹ A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, Warszawa 1985, s. 57–60.

² P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej — 160 lat linii Racibórz-Chałupki*, „Nowiny Raciborskie” 27 IV 2007 r.

³ Ten wpływowy wiedeński bankier zakupił znaczne dobra na pograniczu śląsko-morawskim, w tym pałace w Chałupkach i Szylczowicach (Šilheřovice), a od 1843 r. posiadał słynne Witkowskie Huty Żelaza (Vítkovické Železářny) w dzisiejszej Ostrawie. Rozwój kolei na styku Górnego Śląska i Moraw leżał więc w jego żywotnych interesach. Rothschild wyłożył też potrzebą na odcinek austriacki ogromną sumę 4 mln guldenów (około 2,7 mln talarów), P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej*.

⁴ Zaraz po dotarciu kolei do Raciborza wiele osób straciło pracę. Swe dotychczasowe połączenia zamknęła Poczta Królewska. Kilkadziesiąt koni oraz kilkunastu woźniców rozwożących przesyłki pocztowe musiało szukać nowego zatrudnienia. Konie sprzedano na kilku aukcjach, z których pierwsza odbyła się 15 stycznia 1846 r. pod miejskim ratuszem. Bez pracy zostało również kilkunastu kowali, dostawców paszy, stajennych. Przestała też istnieć Gliwicka Poczta Osobowa, której dylżanse przewoziły pasażerów, przesyłki listowe oraz towary, por P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej*.

⁵ P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej*.

⁶ *Racibórz wczoraj i dziś*, red. R. Frączek, Racibórz 1998, s. 20

⁷ *Racibórz wczoraj i dziś*, s. 38.

⁸ S. Golachowski, *Racibórz na przełomie XVIII i XIX wieku*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 111–134.

⁹ Por. Ratibor [w:] H. Weczerka, *Handbuch der historischen Stätten Schlesiens*, Stuttgart 1977, s. 430.

¹⁰ S. Golachowski, *Racibórz na przełomie XVIII i XIX wieku*, S. 111–134.

¹¹ Ibidem, s. 111–134.

¹² A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, s. 57–70.

¹³ KZSP, s. 34

¹⁴ A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, s. 57–70.

¹⁵ *Racibórz wczoraj i dziś*, s. 23.

¹⁶ P. Sput, *Koszary na Ostrogu — ślady przeszłości odchodzą w zapomnienie*, „Ziemia Raciborska” 2004, s. 76–85.

¹⁷ P. Nadolski, *Architektura obiektów koszarowych na Górnym Śląsku do 1945 roku*, [w:] *Zabytki architektury obronnej na Górnym Śląsku*, Katowice 2002, s. 48.

¹⁸ W Bundesarchiv-Militärarchiv we Freiburg zachowały się następujące posyty akt dotyczące wojskowych budowli Raciborza: Militär-Bausachen 1823–1841, Neue Einrichtungen und Reparaturen 1829–39, Garnison-Lazarett in Ratibor: Bau — und Abnahme 1830–1835, Garnison- Reitbahn zu Ratibor — Neubau 1858–1865, Garnison-Gebäude der Garnison-Verwaltung Ratibor,

Grundakten 1905–1916. Zob. J. Gaul, *Die Polen betreffenden Archivalien im Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg*, „Der Archivar”, 55, 2002, s. 147.

¹⁹ M. Kutzner, *Studium nad kulturą artystyczną Raciborza*. [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, s. 422–423.

²⁰ P. Newerla, *Ratibor einst und jetzt*, Racibórz 1998, s.151.

²¹ P. Newerla, *Ratibor*, s. 152.

²² E. Bergman, *Nurt mauretański w architekturze synagog Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2004, s.180–182.

²³ Ibidem., s. 181.

²⁴ *Racibórz wczoraj i dziś*, s. 62.

²⁵ P. Newerla, *Ratibor*, s.186.

²⁶ L. Klasen (hrsg.), *Grundriss-Vorbilder von Gebaeuden fuer Justitzzwecke*, [w:] *Grundriss-Vorbilder von Gebauden aller Art.*, Abt. XIII, Leipzig 1891, s. 1719.

²⁷ Fryderyk Wilhelm IV zwiedzał Pentonville podczas podróży do Anglii. Więzienie w Pentonville zostało też rozpropagowane w Prusach przez powstałą tuż po jego wybudowaniu publikację: N. H. Julius, *Englands Mustergefängniss in Pentonville u.s.w.*, Berlin 1846, zob. L. Klasen, *Grundriss-Vorbilder*, s. 1730.

²⁸ E. Börsch-Supan, *Berliner Baukunst nach Schinkel 1840–1870*, „Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts”, 25, 1977, s. 560.

²⁹ L. Klasen, *Grundriss-Vorbilder*, s. 1730.

³⁰ *Die Ratiborer Strafanstalt*, „Ratiborer Heimatkalender”, 1937, s.116–119.

³¹ *Die Ratiborer Strafanstalt*, s. 118.

³² A. Gałęcka-Paduchowa, *Zabytkowa architektura municypialna i przemysłowa Raciborza*, Katowice 2004, s. 41. Jan Affa (1880–1964) był znanym budowniczym, specjalizującym się w architekturze sakralnej. W okresie plebiscytu był polskim przedstawicielem komisji parytetowej, a także współzałożycielem Związku Polaków w Niemczech. W latach 1922–1932 był jedynym deputowanym do rady miasta Raciborza z listy polskiej. W 1932 roku przeniósł się do Katowic, wiążąc się z tamtejszą Kurią Biskupią. Do 1939 roku był jednym z kierowników budowy katowickiej katedry. Affa, absolwent Wydziału Architektury przy politechnice w Magdeburgu, jest budowniczym wielu obiektów sakralnych na terenie Górnego Śląska. Wzniósł m.in. neogotycki kościół w Markłowicach Dolnych (1914–1916), w Świerklanach Dolnych (1928–30), Świętochtowicach-Zgodzie (1931 r.), oraz kaplicę ss. Elżbietanek w Katowicach. Zob. *Raciborzanie Tysiąclecia*, red. K. Gruchot i G. Wawoczny, Racibórz 2002, s. 6–7.

³³ G. Wawoczny, *Racibórz nieznaną*, Racibórz 2003, s. 38.

³⁴ Ibidem, s. 66.

³⁵ Ibidem, s. 71.

³⁶ Ibidem.

³⁷ A. Gałęcka-Paduchowa, *Kamienice Raciborza*, Katowice 2001, s. 9–97.

³⁸ *Racibórz wczoraj i dziś*, s. 51.

³⁹ L. Schneider (1854–1943) rozpoczął działalność budowlaną w Katowicach, następnie przeniósł się do Gliwic, Opola i Wrocławia. Budował kościoły głównie na Górnym i Dolnym Śląsku. Swoją działalność architektoniczną przedstawił w artykule: *Der Kirchenbau Oberschlesiens. Historische Skizze mit besonderer Berücksichtigung der letzten fünfzig Jahre von L. Schneider*. "Oberschlesische Volksstimme", 52, 1926, nr 314. Por. D. Głazek, *Domus Celeberrima. Architektura sakralna (katolicka) przemysłowej części Górnego Śląska 1870–1914*, Katowice 2003, s. 62.

⁴⁰ Ludwik Schneider zamieścił projekt kościoła i domu parafialnego w Raciborzu-Starej Wsi w tece zatytułowanej *Sammlung Kath: Kirchenbauten, Kapellen und Pfarrhaeuser entworfen und ausgefuehrt von Architekt Ludwig Schneider AD 1903 im Selbstverlag*, Bl. 12 i 25.

⁴¹ P. Sput, *Raciborska wieża Bismarcka*, „Ziemia Raciborska” 2004, s. 113–124.

⁴² *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*, red. Ewa Chojecka, Katowice 2004, s. 262.

⁴³ Por. *Bismarckturm Ratibor*: www.bismarckturme.de: Jörg Bielefeld — zeitkugel (dostęp 2007 r.).

⁴⁴ I. Kozina, *Problem atrybucji projektów architektonicznych kościołów budowanych na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, „Zeszyty Tarnogórskie” 45, 2002, s. 89–90

⁴⁵ A. Gałęcka-Paduchowa, *Zabytkowa architektura*, s. 37.

⁴⁶ J. Symonowicz, *Odbudowa śródmieścia Raciborza*, „Miasto” 1954, Nr 5, s. 33–35. Zob. także I. Kozina, *Chaos i uporządkowanie. Dylematy architektoniczne na przemysłowym Górnym Śląsku w latach 1863–1955*, Katowice 2005, s. 228–229.

⁴⁷ J. Symonowicz, *Odbudowa śródmieścia*, s. 34–35.

⁴⁸ M. Kutzner, *Studium nad kulturą artystyczną Raciborza*, s. 426–427.

⁴⁹ P. Newerla, *Ratibor*, s. 236.

ENTWICKLUNG VON RATIBOR IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT

Die Säkularisation kirchlicher Besitztümer war ein Wendepunkt in der Geschichte von Ratibor im 19. Jh., in deren Folge die Gebiete der ehemaligen Kammer in Besitz des Kurfürsten von Hessen-Kassel gelangte. Im Jahre 1820 wurden die beschlagnahmten Güter, im Rahmen der Entschädigung für die von Preußen erworbenen Gebiete in Rheinland, dem Landgraf Victor Amadeus von Hessen-Tothenburg übergeben, der zu diesem Zeitpunkt auch den Titel Fürst zu Corvey trug, und seit 1821 den Titel des Prinzen Vermittler. Sein Nachfolger war seit 1834 Prinz Victor von Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst. Die neuen Besitzer wählten zu ihren Hauptsitz Groß Rauden (Rudy Raciborskie). Das Schloss in Ratibor wurde somit nutzlos. Im Jahre 1859, an der Stelle der abgebrannten Schlossflügel, wurde eine Brauerei errichtet. In dem vor dem Schloss gelegenen Ostrog (Ostróg), wo noch im 16. Jh. lediglich 69 Personen gezählt wurden, entwickelte sich rege Siedlungstätigkeit. Die nach 1810 dort entstandene Siedlung bekam den Status eines eigenständigen Ortes, das auch seit 1817 über eigene Pfarrgemeinde verfügte. Die dynamische Entwicklung der Siedlung war mit dem Abbau der lokalen Lehmvorkommen verbunden. Im Jahre 1895 zählte Ostrog (Ostróg) 3.376 Einwohner. Die Siedlung wurde gemeinsam mit dem Schloss 1927 in die Stadt eingemeindet und bildete seitdem den Bezirk Ratibor-Nord¹.

Einen starken Impuls für die wirtschaftlichen Veränderungen in Oberschlesien bildete die Eröffnung der Eisenbahnverbindung Berlin-Wien im Jahre 1846, deren wichtigen Knotenpunkt Ratibor bildete. Die Eisenbahn erreichte Schlesien bereits in den 30er Jahren des 19. Jahrhunderts, doch damals führte noch keine Verbindung nach Ratibor. Diese Situation mobilisierte die Stadtverwaltung aktiv zu werden und 1841 wurde das Komitee der Cosel-Oderberger Eisenbahngesellschaft gegründet, zu deren Mitgliedern u.a. Fürst Felix von Lichnowsky, Herzog Victor I. von Ratibor, Graf von Limburg-Stürum, Landrat Wichura, Bürgermeister Schwartz, Prof. Dr. Kuh und Kaufmann Cecola gezählt wurden. Das Ziel des Komitees war eine direkte Verbindung zwischen Berlin und Wien zu gründen, die Preußen den Weg zu den österreichischen Mittelmeerhäfen, dem Balkan und Konstantinopel bahnen würde². Sein Interesse an dieser Idee zeigte Herzog Wilhelm von Hohenzollern. Er übernahm die Schirmherrschaft über die Unternehmung und die Gesellschaft änderte ihren Namen in Wilhelmsbahn-Gesellschaft. Aufgrund der von der Gesellschaft aufgenommenen Verhandlungen, erließ die österreichische Regierung am 2. September 1843 die Anordnung, in der sie der Nordbahn die Aufnahme der Arbeiten anordnete, die zur Verbindung mit der Wilhelmsbahn am Grenzübergang Oderberg-Annaberg (Bohumin-Chatupki) führen sollten. Dazu kam es dank des Wohlwollens eines Industriellen, der in die Entwicklung der österreichischen Eisenbahn engagiert war — des Barons Salomon von Rothschild, des Begründers der Nordbahn und „ihres ständigen Direktors“³. Aufgrund der Einigung mit Österreich und Sachsen wurde mit der Realisierung der Verbindung Berlin-Breslau-Ratibor-Wien begonnen. Das Projekt der Eisenbahnlinie wurde vom Landvermesser Sabiniski und dem Ingenieur Rosenbaum entworfen. Der Bau begann am 24. April 1844 und schon zur Jahresmitte von 1845 wurden die Erdarbeiten auf der Strecke Cosel-Ratibor (Kozle-Racibórz) beendet. Die nächste Etappe bestand aus Verlegung des Oberbaus, die 1846 abgeschlossen wurde. Am 1. Januar 1846 eröffnete man die Teilstrecke zwischen Ratibor und Cosel. Dieses Datum gilt als Beginn der Eisenbahn in Ratibor. Züge von Breslau nach Ratibor und in die andere Richtung verkehrten damals zwei Mal täglich⁴. In den Jahren 1844–1846 entstand

Abb. 17: Bahnhof von Ratibor, Eisenbahnstraße (heute ul. Pocztowa), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5688

Abb. 18: Denkmal von Josef Freiherr von Eichendorff, Anfang des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-2771

die Eisenbahnlinie, die Ratibor mit anderen Städten, diesmal mit Kandrzin (Kędzierzyn), und im Jahre 1847 mit Berlin und Wien verband. Im Jahre 1847 entstand der Bahnhof und der Bahnhofplatz. Bürgermeister Schwartz entschied den Bahnhof nahe dem Zentrum zu lokalisieren, wofür die östliche Strecke der Stadtmauer abgerissen werden musste. Im Jahre 1859, in der Nähe des Bahnhofs wurde das imposante Gebäude der Verwaltung der Wilhelmsbahn mit Büros und Wohnungen für die höhere Beamenschaft der Gesellschaft errichtet. Leider blieb das Gebäude bis heute nicht erhalten.

Aufgrund Berliner Bestrebungen die Eisenbahngesellschaften zu verstaatlichen, gliederte man die Wilhelmsbahn 1869 in die Oberschlesische Eisenbahngesellschaft ein⁵. Die letztgenannte gehörte bereits seit 1856 mehrheitlich dem Staat. Am 1. Januar 1857 wurde in Breslau die Königliche Direktion der Oberschlesischen Eisenbahn gegründet, die das gesamte Netz der Eisenbahngesellschaft kontrollierte. Die Fusion beider Gesellschaften ermöglichte die Vereinheitlichung der Beförderungstarife und die Verringerung des Missbrauchs und der Spekulationen. Nach der Fusion musste die preußische Regierung der Stadtverwaltung von Ratibor einen Betrag von 7.636 Taler, 6 Silbergroschen und 9 Pfennig zahlen. Die Vereinbarung, die zwischen der Stadtverwaltung und der Wilhelmseisenbahn noch in den 40er Jahren geschlossen wurde, sah vor, dass im Augenblick in dem die Gesellschaft ihre Selbstständigkeit verliert, soll sie der Stadt den o. g. Betrag auszahlen. Die Königliche Direktion der Oberschlesischen Eisenbahn wurde 1883 in Königliche Eisenbahndirektion umbenannt. Das von der preußischen Regierung am 24. Januar 1884 verabschiedete Gesetz, sah eine völlige Verstaatlichung der Oberschlesischen Eisenbahn am 1. Juli 1886 vor. In den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts existierten in Posen (Poznań), Breslau (Wrocław), Ratibor (Racibórz) und Frankenstein (Ząbkowice Śląskie) Eisenbahnkommissionen. Kurz vor dem Einrücken der Roten Armee in die Stadt wurde eine spezielle Bahnverbindung aus Ratibor

Abb. 19: Fliegeraufnahme in Richtung der Troppauerstraße (heute ul. Opawska), 20-30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5652

nach Studen (Stuzienna) in Betrieb genommen, die die Stadteinwohner evakuierte. Bis heute blieb von dieser Linie nur der Bahndamm erhalten. Während der Befreiung der Stadt zerstörten die Russen den Bahnhof. Der neue Bahnhof wurde 1979 errichtet und am seit 23. Dezember 1982 funktionierte in der Stadt die Elektro-Eisenbahn⁶.

Der Bau des Bahnhofs bewirkte eine stadtplanerische Entwicklung der Umgebung des ehemaligen Zborplatzes (plac Zborowy). Am Bahnhof entstand 1866 eine Wache und im Jahre 1874 das Landratsamt. Zwischen dem Gebäude des Landrats und der Bahnhofstraße wurde eine Grünanlage angelegt, wo 1909 das Joseph-von-Eichendorff-Denkmal des Ratiborer Bildhauers Johannes Böse aufgestellt wurde. Die Statue zeigte den Dichter mit einem Buch sitzend. Sie verschwand 1945 und im Jahre 1994 wurde sie durch eine Kopie von Georg Latton ersetzt⁷.

Im Jahre 1860 wurde Neugarten (Nowe Zagrody), das 1.455 Einwohner zählte, in die Stadt eingegliedert⁸. Die Stadtfläche umfasste damals die Neustadt, die zwischen den Stadtmauern und der Oder lag sowie die Grünanlagen zwischen der Oberwallstraße (heute ul. Drzymaty) und Weidenstraße (heute ul. Staszica). Die Weidenstraße bildete früher die Grenze zum Dorf Neugarten (Nowe Zagrody). Das Gebiet der städtischen Gärten reichte westlich weiter, zwischen die Zwingerstraße (heute ul. Wojska Polskiego) und Twarggasse (heute ul. Ogrodowa). Der Stadt gehörten auch Gebiete vor dem Großen Tor, die am Ende der Langestraße (ul. Długa) lagen und Große Vorstadt genannt wurden (heute Umgebung von pl. Wolności). Zur Stadt zählte man damals auch das Gebiet zwischen der Großen Vorstadt und Altendorf (Stara Wieś), das „Brunken“ (Bronki) genannt wurde. Im Jahre 1861 zählte die Stadt 11.794 Einwohner.

Im Jahre 1900 wurde Bosatz (Bosacz), wo 1895 944 Personen gelebt haben, in die Stadt eingegliedert. Verhandlungen mit den Einwohnern von Altendorf (Stara Wieś) führten 1902 zur Integration dieser Siedlung mit Ratibor. Somit wuchs die Einwohnerzahl um 4.105 Personen. Im gleichen Jahr wurde auch Proschowitz (Proszowiec) mit 807 Einwohnern in Ratibor eingegliedert. Innerhalb der neuen Grenzen umfasste die Stadt eine Fläche von 15,49 km² und hatte 32.500 Einwohner. Am 1. April 1903 erlangte sie den Status einer *kreisfreien Stadt*. Plania (Plonia) mit der Fläche von 6,75 km² und 4.353 Einwohnern wurde 1910 eingemeindet. Die Stadtfläche wuchs damals auf 22,24 km² und die Einwohnerzahl auf 38.434. Die Bevölkerungsdichte pro Quadratkilometer betrug somit 1.728 Personen⁹.

Das stete Bevölkerungswachstum im 19. Jh. wurde nicht nur durch administrative Entscheidungen der Verwaltung über Eingemeindungen der benachbarten Gemeinden hervorgerufen, sondern war auch eine Folge der schnellen Industrialisierung. Noch im Jahre 1815 entstand auf dem Gebiet der Stadt die Tabak- und Schnupftabakfabrik DOMS, 1839 wurde eine Dampfspinnerei eröffnet und 1895 gründete man Werke der Aktiengesellschaft für Fabrikation von Kohlenstiften. Außerdem gab es in der Stadt noch viele größere und kleinere Privatunternehmen. Die größtenteils schiffbare Oder ermöglichte einträglichen Transithandel zu führen. Über seine Ausmaße spricht die Tatsache, dass nur im Jahre 1839 ein Versicherungsagent allein die Fracht von 10.500 Tonnen versichert hat.

Nach der Volksabstimmung 1921, als 9% für den Anschluss an Polen und 91% für den Verbleib bei Deutschland votierten, wurde Ratibor Deutschland zugesprochen, verlor jedoch Gebiete von der Fläche von 4,37 km², östlich der Oder gelegen, u.a. die Aussichtsplattform (Bismarckturm) in den Wäldern von Hohenbirken (Brzezina) an Polen. Die Stadtfläche schrumpfte auf 17,87 km², doch die Einwohnerzahl wuchs ständig. Die Volkszählung von 1925 schätzte sie auf 49.076 Personen. Die weiteren Flächenänderungen der Stadt fanden am 5. Januar 1927 statt, als man sowohl Ostrog (Ostróg) und Studen (Stuzienna) als auch fünf Gutsbezirke: Schloss, Schloss Ottitz (Zamek Ocice), Altendorf (Stara Wieś) und Proschowitz (Proszowiec) neu eingemeindet hat. Die Stadtfläche nahm damals um 14,99 km² zu und die Einwohnerzahl wuchs um 8.108 Personen. Im Jahre 1905 zählte man in

Abb. 20: Gesamtansicht der Großen Vorstadt vom Turm der St. Nikolaus-Kirche, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5653

der Stadt 32.690 Einwohner, so wuchs ihre Zahl 1939 auf 50.004 (gemäß einigen Verzeichnissen lebten in Mai 1939 49.724 Personen in der Stadt und die Bevölkerungsdichte betrug damals 1.513 Personen/km²). In Folge der Kriegshandlungen und Brandstiftungen von 1945 wurde die Bausubstanz von Ratibor zu 80% beschädigt. In Mai 1945 hielten sich in der Stadt lediglich ca. 3.000 Personen auf, doch zum Jahresende wuchs ihre Zahl auf ungefähr 20.000. Nach der Zeit der Aussiedlung deutscher Bevölkerung schätzte man Ende 1946 die Einwohnerzahl auf 19.605 Personen. Die Zahl der Einwohner wuchs aber sehr dynamisch, so dass Ende 1950 in Ratibor 26.447 Personen wohnten und sieben Jahre später bereits 28.830. Im Jahre 1951 lebten in der Stadt schon 33.854 Einwohner und 1961 rund 40.600¹⁰.

Im Jahre 1974 wurden Markowitz (Markowice) und Niedane (Miedonia) und 1978 Hohenbirken (Brzezina), Ober-Ottitz (Ocice Górne) und Sudoll (Sudół) eingemeindet. Die Fläche Ratibors wuchs damals auf 74,96 km², und die durchschnittliche Bevölkerungsdichte betrug 741 Personen/km², bei der Einwohnerzahl von 55.532 Personen. Die Verwaltungsreform vom 1. Juli 1975 beseitigte die frühere Kreisunterteilung und somit verlor Ratibor den Status einer Kreisstadt. Nach der Wiederherstellung der Kreisebene am 1. Januar 1999 wurde der Landkreis Ratibor gegründet, der Ratibor, Kranowitz (Krzanowice), Ratiborhammer (Kuznia Raciborska) und 57 Dörfer aus 7 Gemeinden umfasste. Ratibor wurde jedoch nicht zur kreisfreien Stadt, sondern zur Kreishauptstadt erklärt. Nach den Angaben von 2003 hat heutiges Ratibor eine Fläche von 74,96 km² und zählt ca. 60.160 Einwohner¹¹.

*

Mit dem 19. Jh. begann für das Ratiborer Schloss eine neue Geschichtsetappe¹².

Im Jahre 1799 tauschte das Königlich-Preußische Schatzamt mit dem Reichsgrafen Maximilian Friedrich von Plettenberg-Wittem zu Mientingen die Ratiborer Güter gegen die Coseler Erblehengüter. Maximilian Friedrich blieb der Besitzer des Schlosses in den Jahren 1799–1805, das dann in den Jahren 1805–1812 seinem Nachfolger Wilhelm Ludwig Georg Fürst zu Sayn-Wittgenstein gehörte.

Die preußische Regierung bestätigte 1812 die Verleihung der Güter des sog. Mediat-Herzogtums Ratibor an die Familie der hessischen Kurfürsten. Aufgrund der Erbfolge und familiärer Verbindungen gehörte das Ratiborer Schloss ab 1821 Victor Amadeus Landgraf von Hessen-Rotenburg. Die endgültige Verleihung der Ratiborer Güter an den Landgrafen bestätigte am 9. Juni 1821 Friedrich Wilhelm III. Victor Amadeus trug ab 1820 den Titel des Fürsten von Corvey. Nach seinem Tode wurden die Güter 1834 von Victor Moritz Karl zu Hohenlohe-Schillingfürst geerbt. Der neue Besitzer des Schlosses begann ab 1840 den Titel des Herzogs von Ratibor und Fürst von Corvey zu tragen. Das Ratiborer Schloss blieb bis 1945 im Besitz der Familie von Hohenlohe aus der Schillingfürst-Linie.

Nach Bildung des sog. Mediat-Herzogtums Ratibor im Jahre 1812 wurde das ehemalige Abtschloss des Zisterzienserklosters in Groß Rauden (Rudy) zum ständigen Sitz der Familie erklärt. Im Ratiborer Schloss befand sich dafür die Herzogliche Kammer zu Schloss Ratibor. Noch im Jahre 1787, während eines großen Stadtbrandes, brannte die Schlossmühle nieder. Nach dem Wiederaufbau funktionierte sie bis ungefähr 1815, als der Mühlgraben zugeschüttet wurde. In den Holzgebäuden, die früher die Schlossorangerie beherbergten (Südseite des Hofes), gründete im Jahre 1795 der Engländer Joseph Beaumont aus Leeds, auf Geheiß der preußischen Verwaltung, eine Fayencemanufaktur nach dem Wedgwood-System. Im Schloss funktionierte sie bis 1808 und wurde dann an Salomon Baruch verkauft. Der neue Besitzer wandelte sie in eine Fertigungsanlage für fayenceartige Waren um. Sie wurde dann 1828 geschlossen. In den Räumen, die nicht mehr zum Schloss gehörten, wurde 1858 eine Bierstube eröffnet. Ein Feldlazarett der französischen Armee befand sich im Jahre 1808 in den Schlossgebäuden.

Eine Teilrenovierung fand im Schloss vor 1820 statt. Diese Maßnahme hing mit der Übergabe des Schlosses an den neuen Besitzer, den hessischen Landgrafen Victor Amadeus zusammen. Wahrscheinlich verlor damals die Schlosskapelle ihren charakteristischen Turm. Umgebaut wurde auch das Schlosstor, das sich damals in einem sehr schlechten Bauzustand befand. Die Zuschüttung des Mühlgrabens bewirkte eine Änderung des Höhenniveaus vor der Einfahrt zum Schloss. Das war auch ein Grund für den Umbau des Tores. Im Wohnbereich des Schlosses wurden im Rahmen der Renovierung vor dem Jahr 1820 Änderungen durchgeführt. Große Zahl der Räume wurde damals zu Wirtschaftszwecken angepasst. Die Räume im Westflügel wurden seither für die Brauerei als Trocknungsraum für Malz und Lager genutzt.

Zu Beginn der 20er Jahre des 19. Jahrhunderts entstanden Pläne des Schlossausbaus. Im Oktober 1825 fertigte der Bauinspektor Friedrich Wilhelm Degner einen Um- und Ausbauplan für das Schloss in Ratibor an. Die Hauptidee des Planers war der Bau eines neuen zweigeschossigen Gebäudes, das vor dem Schloss, im Flussbett des ehemaligen Mühlgrabens und der Einfahrt von der Seite des Tores platziert werden sollte. Eine andere geplante Stelle für das neue Gebäude der Güterverwaltung befand sich auf der anderen Seite der Schlossbebauung. Degner schlug auch einen Ausbau des Schlosses selbst vor, dessen Anfang die Stärkung der Fundamente sein sollte. Beide Ideen wurden wegen der zu hohen Kosten verworfen.

Das neue Gebäude für die Verwaltungsbüros wurde erst 1846 errichtet. Es entstand am Schlossweg nach dem Entwurf des Bauinspektors Josef Linke¹³ und blieb bis 1945 bestehen. Heutzutage befindet sich an seiner Stelle das Schulgebäude an der Schlossstraße (ul. Zamkowa).

Beinahe durch die gesamte erste Hälfte des 19. Jahrhunderts behielt das Ratiborer Schloss das Aussehen und Form, die ihm hauptsächlich im 17. Jh. verliehen wurden. Spätere Änderungen bezogen sich nur auf wenige Schlossteile. Die gründliche Änderung des Aussehens bewirkte der große Brand, der am 19. Januar 1858 ausbrach. Das Feuer entstand in den Gebäuden der alten Brauerei und breitete sich über Dächer, die mit Holzschindeln bedeckt waren, auf die übrigen Schlossgebäude aus. Im Endeffekt brannte 2/3 der Gebäude nieder. Völlig zerstört wurden beide Schlossflügel. Über das Dach des Ostflügels erreichte das Feuer das Holzschindeldach der St. Thomas-Kapelle. Der Dachstuhl wurde vom Feuer zerstört was wiederum das Gewölbe der Kirche beschädigte. Nur das Torgebäude und der Südostflügel wurden vom Feuer verschont.

Im Juni 1858 entschied Victor Moritz zu Hohenlohe, Herzog von Ratibor, das Schloss wiederaufzubauen und am 10. Juni 1858 wurde in Groß Rauden (Rudy Raciborskie) ein Dokument über die Notwendigkeit des Wiederaufbaus des ehemaligen Fürstensitzes in Ratibor unterschrieben. Darin wurde die Bedeutung des Schlosses in der Vergangenheit und die Stiftung der Schlosskirche durch den Breslauer Bischof Thomas II. betont. Das Dokument wurde vom Herzog, seiner Frau, dem Generaldirektor der Schlossgüter — Adolf von Wiese, Beamten der Gutsverwaltung — Friedrich Schmidt und Adolf Hold und von den zwei Baumeistern — Julius Starcke und Robert Raschdorf unterzeichnet.

Das Schloss wurde nach dem Konzept von Julius Starcke umgebaut¹⁴. Der von ihm angefertigte Bericht mit handgemachten Skizzen vom Oktober 1860 gab den Verlauf der Arbeiten wieder. An der Stelle der zerstörten Schlossflügel wurde eine neue Dampfbrauerei gebaut, die im Oktober 1859 eröffnet wurde. Die Renovierungsarbeiten wurden 1861 beendet. Das Gewölbe der Kapelle verstärkte man im Jahre 1872. Ihre Nordwand erhielt damals eine vierte dreigeteilte Nische. Der Innenraum wurde im neugotischen Stil renoviert und eine neue Orgelempore, Holzaltar und Orgeln wurden 1873 errichtet. Im Jahre 1876 wurde die Kapelle fertiggestellt. In einem Teil des Schlossparks wurde ein Schlossrestaurant erbaut und 1859 eröffnet. Während des II. Weltkriegs wurde der südöstliche Teil des Schlosses zerstört, welches dann in den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts abgerissen wurde. Die Brauerei wurde aber wie das Tor im Jahre 1949 wiederaufgebaut. Das Dach über der Sakristei wurde abgerissen. Das Schloss wurde 1953 in die Denkmalliste aufgenommen und 1991 nahm das polnische Parlament

das Schloss in die Liste von Objekten auf, die man restaurieren sollte¹⁵. Die Restaurierungsarbeiten dauerten bis 2012.

Ab dem Jahre 1871 verband eine Stahlbrücke (genannt Schlossbrücke) das Schloss mit der Stadt. Der Brückenjoch stützte sich auf drei massiven Pfeilern. Die Sicht von der Brücke umfasste die Herzogliche Kammer, die neogotische Kirche in Ostrog (Ostróg) und das am Oderufer gelegene Haus im Stile der Neorenaissance und mit Belvedere ausgestattet, das stilistisch an die Paläste in Venedig anknüpfte. In der Nachbarschaft des Schlosses befanden sich auch Heereskasernen aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Seit 1831 stationierte in Ratibor das Husaren-Regiment Nr. 2, der Stab und das 2. und 3. Regiment. In den Jahren 1860–1914 stationierte dort das 3. Oberschlesische Infanterie-Regiment Nr. 62 und 1894 verlegte man aus Oberglogau (Głogówek) das 2. Schlesische Husaren-Regiment Graf Goetzen dorthin, das auf Kosten des Ratiborer Herzogs in der ehemaligen Ulanenkaserne untergebracht worden war. Außerdem stationierte in der Stadt in den Jahren 1821–1894 das 3. Schlesische Ulanen-Regiment von Katzler Nr. 2. Die Kasernen in Ostrog (Ostróg) werden auf die Jahre 1868–1877 datiert¹⁶. Den Bau unterstützte finanziell der Ratiborer Herzog Victor Moritz Karl I. Dieses rechteckige Gebäude hatte eine etwas längere Frontfassade im neogotischen Stil, mit Elementen des *Rundbogenstils*. In den Ställen stützte man die Gewölbekonstruktion auf gusseisernen Pfeilern mit ausgegliederten kelchartigen Köpfen. In der Zwischenkriegszeit gab es in Ratibor keine Kaserne. Erst im Jahre 1936 wurde eine Panzerartillerie in der Stadt untergebracht¹⁷. In den Jahren 1922–1933 stationierte in der Kaserne in Ostrog die berittene Polizei. Die Kasernenarchitektur von Ratibor stellt eine Form des nutzorientierten Bauwesens, dessen Stil im Laufe der Zeit sich nur wenig änderte. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden dort Kasernen in einer vereinfachten Form des Neoklassizismus errichtet und ab den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts dominierten Bauten aus Klinker im neogotischen und Rundbogenstil. Die Bauten werden heute in die Denkmalliste aufgenommen. Wie sich aus den Bauarchiven des *Bundesarchiv-Militärarchiv* in Freiburg ergibt, verstärkte Bautätigkeit in den Ratiborer Kasernen fand besonders in den Jahren 1823–1877 statt. Eine Reithalle aus Klinker in Rundbogenstil wurde zwischen 1858 und 1865 erbaut und ab den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts als Markthalle benutzt¹⁸.

*

Der Bau des Rathauses im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts war eine wesentliche architektonische Investition im Zentrum des alten Ratibor. Die Ruine des Rathauses überdauerte nach dem II. Weltkrieg bis zum Jahre 1960. Der Entwurf stammte von Gottlieb Tschsch, der das städtische Gymnasium in den Jahren 1815–1819 an der Stelle des ehemaligen Dominikanerinnenklosters baute. Ähnlich dem Gymnasium bekam das Rathaus eine klassizistische Stilisierung mit Elementen des Empires¹⁹. Den Grundstein für den Bau des neuen Rathauses wurde im Mai 1825 gelegt und die neue Stadtverwaltung zog dort bereits im Dezember 1826 ein. Es handelte sich um ein fünfschichtiges Gebäude mit rustiziertem Sockel, über dem sich zwei Geschosse mit Rundbogenfenstern in monumentalen großräumigen Arkaden untergebracht, befanden. Gebäudewinkel wurden durch massive Pilaster betont, die von Risalitsockeln gestützt wurden. Die Hauptachse des Baus betonte eine im Dach platzierte Uhr. Neben dem Rathaus wurden in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Ratibor noch andere neue öffentliche Gebäude, nämlich der Bahnhof und das Postamt.

Eine wesentliche Änderung, die sich innerhalb der Stadtmauern im 19. Jh. in Ratibor ereignete, war die Entwicklung der jüdischen Siedlung östlich der Heiligsten Jungfrau Mariä-Kirche, in der ehemaligen Schuhbankstraße (heute: ulica Szewska). Noch im Jahre 1763, als der Jude Jakob Salomon sich in Ratibor niederlassen wollte, hat die Stadtverwaltung eine Anklage gegen die Schlossbesitzer und die städtische Geistlichkeit erhoben, dass sie keinen Einspruch gegen die Niederlassung von Juden innerhalb der Stadtmauern erheben, da dieses angeblich, große Schäden den Einwohnern zufügen sollte²⁰.

Doch schon am 11. März 1812 gewährte das sog. Judenrecht den Mitgliedern der jüdischen Gemeinde volle Bürgerrechte in der Stadt. So gab es 1832 in Ratibor, das 5.641 Einwohner zählte, bereits 376 Juden. Die sich in der Schuhbankstraße niederlassenden Juden wandten sich an die Stadtverwaltung mit dem einträglichen Angebot, die einzustürzen drohende Ruinen der evangelischen Kirche, in der Verlängerung der Straße am Neumarkt (heute: plac Długosza) abzukaufen. Trotz des höchsten Angebots bekamen sie aber keine Genehmigung zum Kauf dieses Grundstücks. Am 15. Mai 1825 kauften die Juden von dem Schuhmacher Florian Wichal ein Grundstück mit einer Fläche von 184 m² und am 16. Mai 1828 kaufte die jüdische Gemeinde von dem Tischler Christoph Hornung für 1.650 Taler eine Parzelle über 700 m² in der Schuhbankstraße 6. Auf dem Grundstück, das durch Zusammenlegung der beiden gekauften Parzellen entstanden ist, wurde am 9. Juni 1828 der Grundstein für den Bau einer monumentalen Synagoge gelegt²¹. Der Entwurf des Gotteshauses entstand in der königlichen Regierung zu Oppeln. Als die Synagoge der ständig wachsenden Gemeinde in Ratibor nicht mehr ausreichte, wurde 1884 ein Wettbewerb für den Bau eines weiteren Gotteshauses ausgeschrieben²². Gemäß der Vorbedingungen für den Auftrag sollte der neue Bau nicht

Abb. 21: Ansicht von Ostrog (Ostróg) und der Oderbrücke, 19./20. Jahrhundert, Postkarte, MR-H-4311

mehr als 120.000 Mark kosten und der Innenraum sollte Sitzplätze für 500 Männer und 400 Frauen umfassen. Es wurden 16 Projekte gemeldet. Den ersten Preis in Höhe von 1.200 Mark bekam der städtische Baumeister Bües aus Remscheid, den zweiten der Architekt Carl Hoffmann aus Hattenheim in Rheingau. Der erstgenannte war sicherlich der Autor des endgültigen Entwurfs des Gebäudes, das 1887 fertiggestellt wurde. Die neue Synagoge wurde orientiert und auf einem Rechteckplan gegründet. Vom Osten her haftete eine Apsis am Korpus und vom Westen ein Massiv mit zwei achteckigen Türmen mit zwiebelartigen Helmen überdacht. Im architektonischen Detail dominierte der neoromanische Stil, der die Fensterauschnitte in Rundbögen formte und sie teilweise in Biforia und Triforia gruppierte. Gewisse Verwandtschaft der Form verband das Ratiborer Bauwerk mit den Synagogen in Berlin (Oranienburgerstraße) und Budapest²³. Die Synagoge wurde während der Reichskristallnacht am 9. November 1938 in Brand gesetzt. Mit dem Abriss der Ruine begann man im Jahre 1946 und die letzten Überreste wurden bis 1958 abgetragen²⁴.

Neben dem Gesetz, das den Juden sich in Stadtzentren niederzulassen erlaubte, führte die preußische Verwaltung noch viele wichtige Änderungen ein, die auf die stadtplanerische Gestaltung von Ratibor bedeutenden Einfluss nahmen. Während der napoleonischen Eroberungen evakuierte sich die preußische Staatsführung vor dem französischen Heer nach Memel (Klaipeda im heutigen Litauen) und hat sich in Königsberg niedergelassen. Nach der Rückkehr nach Berlin im Jahre 1809 wurde eine Reform der Organisation der Staatsverwaltung durchgerührt, deren größte Fürsprecher Karl August Freiherr von Hardenberg und Heinrich Friedrich Karl Reichsfreiherr vom und zum Stein waren. Stein erarbeitete eine Reform der Stadtverwaltung, indem er zwei gleichgestellte Verwaltungsorgane berief: ein legislatives und ein exekutives, den ehrenamtlichen Gemeinderat, der anfangs Versammlung der Stadtverordneten hieß und das Kollegium des Magistrats, der den Vollzugsorgan der Stadtverwaltung bildete. Die Versammlung der Stadtverordneten wählte den Magistrat. Nach der Grundkonzeption vom Stein musste sich der Magistrat vor den Stadtverordneten für eigene Maßnahmen verantworten. Die Stadtverordneten kontrollierten die lokale Wirtschaft und Finanzen. In die Versammlung wurden Vertreter aus den jeweiligen Wahlkreisen und nicht wie bisher Vertreter der einzelnen Zeche und Gilden gewählt.

Die Verwaltungsreform wurde in Schlesien 1816 eingeführt und bestimmte Oppeln zur Hauptstadt des oppelnischen Regierungsbezirks. Aufgrund der Verordnung der Regierung vom 12. Juli 1816, die am 1. Oktober 1817 in Kraft trat, verlegte man das Oberste Gericht des Regierungsbezirks Oppeln vom Brieg (Brzeg), das außerhalb des Bezirks lag, nach Ratibor. Auf dieser Weise wurden die beiden Hauptzentren der Staatsverwaltung bestimmt.

Die Aufteilung der Verwaltung in Oberschlesien, Berufung der Ämter des Regierungsbezirks, der Landkreise und der Städte, die sich mit der Steuereintreibung, Gerichtswesen und Eigentumsverwaltung befassten, beeinflussten positiv und bereicherten das städtische Gewebe mit öffentlichen Prachtbauten. Gebäude von Gerichten, Gefängnissen und Kreisämtern bekamen einen Zuschuss von der Staatskasse. Ihre Entwürfe wurden von den führenden Architekten Preußens und dann des Deutschen Reiches vorbereitet. Auf diesem Wege entstanden in Oberschlesien Werke der damals herausragenden Architekten. Viele Bauten aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstanden unter Beteiligung von Karl Friedrich Schinkel oder seiner engsten Mitarbeitern. Andere wurden durch seine begabtesten Schüler wie Karl Ferdinand Busse entworfen. Über das Aussehen öffentlicher Gebäude in preußischen Oberschlesien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts entschied die Berliner Ober-Baudeputation, und später entsprechende Abteilungen in den Ministerien. Viele öffentliche Bauten werden Karl Friedrich Schinkel zugeschrieben. Doch für gewöhnlich signierte Schinkel alle Zeichnungen, die von ihm unterstehenden Beamten in Berlin angefertigt wurden. Diese Prozedur kann man verfolgen, wenn man die Geschichte des Baus des Gerichtsgebäudes studiert, das als einziges von der alten Bebauung in der Neuen Straße (ul. Nowa) im Jahre 1945

Abb. 23: Zwingerstraße (heute ul. Wojska Polskiego) mit Sicht auf das Oberlandes- und Amtsgericht, 19./20. Jh., Postkarte, MR-H-7495

erhalten blieb. Diese Straße wurde im 19. Jh. ausgebaut und nahm die Krämergasse (ul. Kramarska), die vom Ring ausging, in sich auf. Nach dem Bau des Gerichtgebäudes bildete sie eine der wichtigsten Handelsstraßen der Stadt. Das Ober-Landes-Gericht in Ratibor befand sich zunächst in einem provisorischen Sitz, für dessen Zweck man zwei Mietshäuser adaptierte. Im Herbst 1822 schickte der Oppelner Baurat Krause ein Entwurf des Gerichtgebäudes nach Berlin. Schinkel nahm seine Korrekturen im Entwurf vor und schickte einen neuen, auf den 15. April 1823 datierten Plan, der dann schließlich umgesetzt wurde. Das Gebäude wurde im Jahre 1826 fertiggestellt und der Nutzung freigegeben. Heute kann man nicht mehr entscheiden, ob Schinkel selbst oder seine Mitarbeiter den Plan entworfen haben. Der ursprüngliche Kostenvoranschlag für den Bau belief sich auf 40.000 Taler. Es wurde beschlossen, das Gebäude auf einem Platz vor dem Neuen Tor zu errichten. In diesem Zusammenhang entschied man sich weitere 3.200 Taler für den Kauf eines Teiles der Gärten zu bestimmen, die der Besitzerin der Rittergüter, Maximiliane von Czarnetzky gehörten²⁵. Da aufgrund dieser Lokalisierung das Gericht sich außerhalb der Stadtmauern befinden würde, beschloss man das alte Tor abzureißen und ein neues, hölzernes, mit zwei Säulen mit griechischen Vasen geschmückt, etwas weiter zu bauen. Das Tor wurde noch 1864 abgerissen. Auf diese Weise wurde die Stadtmitte um ein weiteres Gebiet vergrößert, das sich jenseits der Kreuzung der Neuen und der Zwingerstraße (heute: ulica Wojska Polskiego) erstreckte.

Das in der Neuen Straße erbaute Ober-Landes-Gericht zu Ratibor ist ein rechteckiges Gebäude mit symmetrisch verteilten Räumen beiderseits des zentral gelegenen Treppenhauses. Die Außenseite des Baus trägt klassizistische Spuren. Der rustikalisierte Sockel des Erdgeschosses bildet die Basis. Über dem Erdgeschoss befinden sich, von rechteckigen Fenstern geteilt, *piano nobile* und *mezzanino*. In großer Ordnung umfassen die Pilaster die Gebäudewinkel und bilden einen Pseudoportikus und betonen das leicht risalitierte siebenachsige Mittelteil. Beiderseits des Pseudoportikus bilden die Fassaden der Gebäude vierachsige Seitenpartien, die im Verhältnis zum mittleren Risalit zurückgesetzt sind. Die verwendeten klassizistische Formen kreieren durch die Monumentalität und Harmonie der Teilungen ein Klima von Ernsthaftigkeit, das der Idee der Angemessenheit, typisch für die Architektur öffentlicher Gebäude der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, entsprechen.

Der Bau des Gefängnisgebäudes in Ratibor ist ebenfalls mit der Schinkelschen Schule verbunden. Das Gefängnis entstand in Folge der allgemeinen preußischen Reform des Strafvollzugs im 19. Jh. Der schon erwähnte Schüler von Schinkel, Karl Ferdinand Busse, popularisierte auf dem deutschen Boden neue Ideen verbunden mit dem Strafvollzug. Er brachte nach Ratibor die fortschrittlichsten Ideen des englischen Strafvollzugs, der von William Crawford reformiert wurde. Im Jahre 1834 begab sich dieser englische Gefängnisinspektor nach Nordamerika und brachte viele dortige Ideen mit in seine Heimat, die später im Mustergefängnis Pentonville bei London, das zwischen 1840 und 1842 entstand, umgesetzt wurden²⁶.

Das Gefängnis in Pentonville hat den preußischen König Friedrich Wilhelm IV.²⁷ so sehr beeindruckt, dass er Busse beauftragte dieses Konzept den Bedürfnissen des Strafvollzugs in Preußen anzupassen. Das Ergebnis dieser Arbeit war der Bau von Gefängnissen in Berliner Bezirk Moabit (1842–1849, später Alt-Moabit genannt), in Ratibor (ab 1844), in Breslau (1845–1853) und in Münster (1845–1869)²⁸. Das oberschlesische Gefängnis in Raibor war die zweite, nach Moabit, preußische Anstalt, die auf der Basis der fortschrittlichsten Strafvollzugsideen, die damals in den Vereinigten Staaten und in Europa angewendet wurden, gebaut wurde.

Die Anstalt in Moabit kopierte die Idee von Pentonville und wurde nur über zusätzliche Elemente wie Wohnräume, Kapelle und Kleingärten für die Gefängnismitarbeiter ergänzt²⁹. Das Gefängnis in Ratibor dafür wurde in viel loserer Anknüpfung an die angelsächsischen Ideen konzipiert. In Oberschlesien wurde ein progressives System ange-

Abb. 22: Neue Straße (heute ul. Nowa), Ansicht in Richtung des Rings, 19./20. Jh., Postkarte, MR-H-5236

wand, das schwerere Strafe in Form von Isolationshaft mit leichter Form der Strafe verband, die gemeinsame Arbeit während des Tages und Isolation der Häftlinge nur nachts vorgesehen hat. Der eigentliche Hauptteil des Gefängnisses, der aus drei sich im rechten Winkel zusammenlaufenden Flügeln setzt, wurde südlich und außerhalb der Stadtmauern in der heutigen Joseph-von-Eichendorff-Straße (ul. Josepha von Eichendorffa) errichtet. Im Norden wurden an den Hauptteil Verwaltungsgebäude und ein Tor angebaut. Das gesamte Gebäudekomplex wurde mit einem Zaun mit mächtigen Wachtürmen umgeben. Die Gefängnisflügel— der mittlere Flügel für Frauen und der seitliche, der über drei Stockwerke mit Einzelzellen und Räumen für Gemeinschaftsarbeit verfügte — wurden durch einem zentralen Raum verbunden, der typisch für panoptische Systeme war. Im Frauenflügel richtete man eine Kapelle ein, in der Gemälde von Heinrich Karl Anton Mücke, die 1852 entstanden, angebracht wurden. Der Maler selbst kam aus Schlesien und war Professor an der Kunstakademie in Düsseldorf. Die Gemälde zeigten Christus als Guten Hirten und die Apostel Petrus und Paulus³⁰. Das am 25. August 1851 gegründete Gefängnis wurde später mehrmals ausgebaut, es behielt jedoch den ursprünglichen Charakter des Hauptteils des Gebäudes.

Der im Ratiborer Gefängnis eingeführte Gebäudeplan in Form eines griechischen Kreuzes, mit Flügeln im rechten Winkel zueinander gestellt, verbesserte die Luftzirkulation und den Lichtzugang zu den Zellen. Dieses System wurde dann im deutschen Strafvollzug in den nächsten Jahrzehnten verwendet. Im Jahre 1937 versuchte der in Oberschlesien beliebte „Ratiborer Heimatkalender“ über die bedeutende Rolle der Haftanstalt in Ratibor auf die „Bildung einer gesunden deutschen Gesellschaft“, im Einklang mit den Haftidealen des Dritten Reiches, hinzuweisen. Den Lesern wurden damals folgende Informationen mitgeteilt:

„Die Insassen der Ratiborer Anstalt werden im Steueramt am Justizamt des Reiches beschäftigt. Sie arbeiten als Tischler, Schlosser, Schneider, Schuhmacher und Weber, stellen Filzschuhwerk und Bürsten her oder bestellen die Felder der Anstalt. Die Arbeit bildet eine unverzichtbare Basis des geordneten Strafvollzugs. Der Müßiggang würde eine ernsthafte Bedrohung des Systems des Strafvollzugs darstellen. Doch in der Arbeitsbeschaffung für die Gefangenen berücksichtigt man, dass keine Gefahr für das Handwerk entsteht.

Das System des Strafvollzugs im Dritten Reich möchte mit besonderer Härte die Rechtsbrecher zur Genugtuung für ihre Verbrechen bringen und ihm vor weiteren Straftaten abschrecken; das System will jedoch auch alle Mittel ausprobieren um Menschen, die gestolpert sind aber sich resozialisieren lassen, mit Hilfe religiöser, sittlicher oder geistiger Maßnahmen wieder reif für die Eingliederung in die Gesellschaft zu machen. Eine Strafvollzugsanstalt soll also auch viele kulturelle Aufgaben übernehmen. Das Unterrichts in der Gefängnisschule sollen nicht die Bildungslücken der Gefangenen füllen, sondern vor allem sie dem Ideal eines wahren deutschen Menschen näherbringen. Diesem Zweck dient auch die Gefängnisbibliothek mit 4.000 Bänden. Während der Gymnastikstunden soll an erster Stelle die Aufgabe sehen, die Gefangenen an Ordnung, Gehorsam und Disziplin zu gewöhnen. Feiertage und Gedenktage der Deutschen Nation werden auch innerhalb der Gefängnismauern unter der Beteiligung der Häftlinge gefeiert³¹. Das Ratiborer Gefängnis funktionierte als Haftanstalt auch nach 1945.

Neben dem Gerichts- und Gefängnisgebäude gab es weitere öffentliche Bauten, die von ministerialen Ämtern entworfen wurden. Es handelt sich um die *Reichsbanken*, die im Jahre 1875 gegründet wurden. Ihre einheitliche architektonische Formel wurde von Julius Habicht im Jahre 1901 entworfen. Bis zu seinem Tode im Jahre 1912 hat Habicht Dutzende von Banken, die auch in Oberschlesien ansässig waren, geplant. Die erste in der Region war die Bank in Oppeln, die in den Jahren 1903–1905 erbaut wurde. Die nächste wurde in Ratibor zwischen 1909 und 1910 errichtet. Dieses Gebäude, in der Schrammstraße (heute ul. Sienkiewiczza 1), beherbergt heute das Ratiborer Bauunternehmen „DOMBOD“. Dieses Unternehmen hat das Gebäude renoviert und die Fassaden modernisiert. Alle Banken, die unter der Federführung von Habicht entworfen wurden, zeichneten sich durch ähnliche Innenan-

Abb. 25: Ehemaliger Horst-Wessel-Platz (heute Plac Wolności), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5701

ordnung. Im unteren Stockwerk platzierte man den großen Zahlungsverkehrssaal, das Büro des Direktors, die Schatzkammer, den Verpackungsraum für Geldscheine und die Kassen. Im ersten Stockwerk befand sich eine Wohnung, mit Küche und Bad für die Bankbediensteten. Gewöhnlich war solche Wohnung über getrenntes Treppenhaus erreichbar. Die Fassaden der Bank wurden mit Bezug auf die Nachbargebäude entworfen. In Ratibor bekam die Bank eine neoklassizistische Form.

Unweit des ehemaligen Sitzes der Reichsbank, am Schrammplatz (heute plac Władysława Jagiełły), wurde 1882 der Bau des Hl. Notburga-Sozialwohnheimes begonnen. Dieses neogotische Gebäude aus Klinker wurde in L-Form errichtet und an die Frontfassaden wurden malerische Risalite angebracht, die teilweise von dekorativen Pinakel geschmückt wurden. In den Jahren 1901–1902 wurde an das Gebäude eine neogotische Kapelle angebaut, die von Jan Affa entworfen wurde³².

Im 19. Jh. wurde der ehemalige Kommunikationsweg hinter dem Neuen Tor in die Troppauer Straße (heute ul. Opawska) umgewandelt. In dieser Straße baute man historisch inspirierte Gebäude und Jugendstilhäuser sowie eine Konzerthalle (Zentralhalle), die zuerst auch die Rolle des Theaters spielte und die später in ein neues Gebäude in derselben Straße versetzt wurde³³. Die Entwicklung der Siedlung hinter dem Großen Tor führte wiederum zur Entstehung eines neuen städtischen Raumes, den man Polkoplaz (heute plac Wolności) nannte³⁴. Adolf Heinrich Polko, der die erste Bank in Ratibor gründete, stiftete um die Mitte des 19. Jahrhunderts den Umbau des Platzes, pflanzte dort seltene Bäume und den errichtete einen Springbrunnens in seiner Mitte. Zur Zeit des Dritten Reich wurde der Platz in Horst-Wessel-Platz umbenannt. Noch im Jahre 1934 verlegte man dorthin einen riesigen Findling aus Woinowitz (Wojnowice). Im Jahre 1891 wurde zwischen dem Bahngelände und der Eichendorffstraße (heute ul. 1 Maja) ein prächtiger Stadtpark mit malerischen Spazierwegen angelegt, der mit der Stadt durch eine kleine Bogenbrücke mit dekorativem Geländer verbunden war³⁵. Eine seiner Aussichtsdominanten war eine gusseiserne Konstruktion in Form eines Obelisken, die Bismarck gewidmet wurde. In der damaligen Augustastraße (heute ul. Bema) entstand 1920 der Eichendorff-Park. Neben prächtigen Blumenbeeten und exotischen Pflanzenarten wurde er mit einem Denkmal für die gefallenen Soldaten des I. Weltkrieges geziert. Das Denkmal wurde von Hans Dammann (1867–1942) entworfen und 1926 geweiht. In der Nähe des Denkmals befand sich ein Teich mit Gondeln, der im Winter als Rutschbahn diente³⁶.

*

Ostrog (Ostróg), erst im Jahre 1927 eingemeindet, entwickelte sich im 19. Jh. dank der lokalen Lehmvorkommen außergewöhnlich dynamisch. Dortige St. Johannes-der-Täufer-Kirchgemeinde wurde zum ersten Mal 1307 erwähnt. Im Jahre 1810 zählte sie 2.000 Mitglieder und 1856 bereits 3.600 Mitglieder. Bis zum 19. Jh. funktionierte dort eine von Georg von Oppersdorf gestiftete Holzkirche, die im Jahre 1642 erbaut wurde. Nach dem Bau des neogotischen Gotteshauses im Jahre 1868 wurde die alte Holzkirche nach Herzoglich Zawada (Zawada Książęca) verlegt, wo sie 1992 niederbrannte. Mit der neugebauten gotischen Kirche hängt auch die große Zahl der Pilger zusammen, die zum Bild vom Jesus dem Leidvollen zur Kirche von Ostrog pilgerten. Die erste Initiative zum Bau einer neuen Kirche unternahm der Pfarrer Andreas Kubiczek. Auf sein Geheiß fertigte der Sachverständige Degner (Vorname unbekannt) aus Groß Rauden (vielleicht früher am Schloss von Friedrich Wilhelm beschäftigt) bereits am 15. September 1827 einen Kostenvoranschlag an, nach dem der Bau einer gemauerten Kirche in Ostrog über 10.000 Taler kosten sollte. Die Bauarbeiten begannen jedoch erst 1856, zu Zeiten des Pfarrers Mikotaj Morawe, der die Ratiborer St. Johannes-der-Täufer-Pfarrgemeinde 1848 übernahm. Der Pfarrer Morawe entschied auch über den neogotischen Stil der Kirche. Den ersten Entwurf machte der „Techniker Langer aus Breslau“ (vermutlich handelt es sich hier um Alexis Langer), der jedoch wegen zu hohen Kosten verworfen wurde. Anerkennung beim Pfarrer fand aber der Entwurf des Kölner Architekten Statz.

Abb. 24: Stadttheater in der Troppauerstraße, 20-30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5707

Vinzenz Statz entwarf Hunderte von neogotischen Kirchen sowohl in Deutschland als auch in Österreich. Zur Welt kam er 1819 in Köln, wo er auch 1898 verstarb. Nach der Tischlerlehre in der Werkstatt des Vaters wurde er Schüler von Ferdinand Luthmer und 1841 verband er sich mit Ernst Friedrich Zwirner. Im Jahre 1845 erhielt er den Titel *Dombauwerkmeister*, und 1863 den Titel *Diözesenbaumeister*. Im Jahre 1866 bestand er die Prüfung zum Baurat. Zu seinen berühmtesten Bauwerken gehört der Mariä-Empfängnis-Dom zu Linz (begonnen 1864 und durch Franz Statz 1924 fertiggestellt), unzählige Kirchen in Rheinland, das Kölner Diözesenmuseum, das Rathaus in Köln-Ehrenfeld, das St. Hedwig-Krankenhaus in Berlin und viele andere kirchliche und weltliche Bauten.

In Ratibor hat er eine basilikaförmige Kirche mit Querschiff und einen Turm in der Westfassade entworfen. Gemäß der damaligen Meinungen zur mittelalterlichen Architektur bestimmte man das Verhältnis zwischen der Höhe des Hauptschiffs und der Seitenschiffen als 2:1. Die Seitenschiffe umspannte man von außen mit Strebewerken, die die Strebebögen gestützt haben. Die Spitzen im obersten Stockwerk des Turms lassen vermuten, dass neben Kölner Bauten auch die Kirche in Freiburg (Breisgau) den Ratiborer Entwurf von Statz beeinflusst hat. Das Gotteshaus, das 1945 zerstört wurde, wurde in den Jahren 1945–1955 wiederaufgebaut. Der Turm wurde aber erst 1997 bekrönt.

Die Mietshäuser, die im 19. Jh. in oberschlesischen Städten gebaut wurden, wurden zumeist im Stil des Neoklassizismus oder Neorenaissance entworfen. Im neogotische Stil wurden vor allem Postämter gebaut. Typische Mietshäuser waren rechteckig, doch am Ende des 19. Jahrhunderts großer Beliebtheit erfreuten sich Gebäude in „L“- und „U“-Form mit Innenhöfen. Damals kam es auch in Mode die Fassaden mit Erker, Balkons und Dachgauben zu schmücken. Die Zahl der Geschosse ist sehr gestiegen. Gemäß der Tendenz, die damals in der Architektur vorherrschte, gewannen die Fassaden an Plastizität und die dekorativen Elemente wurden vielfältiger. Die meisten monumentalen Mietshäuser in Ratibor entstanden in den Jahren 1890–1910. Aus diesem Grunde verbinden ihre Fassaden meistens dekorative Elemente des Historismus mit Elementen des Jugendstils. Zu den interessantesten Beispielen dieses Typs zählen die Häuser in der Großen Vorstadt (heute ul. Ks. Józefa Londzina), Twarggasse (heute ul. Ogradowa) – u.a. das Mietshaus Nr. 15 aus den Jahren 1906–1909, das nach dem Entwurf von Paul Kuhnert entstand und Häuser, die damals von dem Architekten Herman Arwiński in der Schrammstraße (heute ul. Sienkiewicza 4–6) und in der Weidenstraße (heute ul. Staszica 4–6–8) erbaut wurden³⁷. Die Fassaden jener Mietshäuser verfügen über schablonenhaft angefertigte dekorative Motive, die figurative Elemente mit pflanzenförmigen Ornamenten verbinden. Die Anordnung dieser Ornamente knüpft manchmal an den Jugendstil an, mit seiner schlingenden und gewellten Linie, Blumenmotiven, Frauenkopferzierung, geschmückten Glasmalereien und Fresken, die besonders die Treppenhäuser zierten. Dennoch knüpft die architektonische Gliederung der Mietshausfassaden in Ratibor im größeren Maße an den zurückhaltenden Historismus an und nutzt die eklektische Zusammensetzung der Neostile. In einer ähnlichen Konvention hielt man die damals in Ratibor entstehende Glasfenster. Noch in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstand in Ratibor die Glasmalereifabrik „F. Kliem“, die Glasfenster für viele Kirchen und Bürgerhäuser in Oberschlesien und weiteren Gegenden herstellte. In den ersten Jahren des 20. Jahrhunderts übernahm die Firma „Glasmalerei und Kunstglaserei von F. Kliems Nachfolger E. Lazar in Ratibor“ das Erbe von „F. Kliem“. Sie fertigte u.a. Glasfenster für die Kirche in Hohenbirken (Brzezina) und für das Schloss von Graf Lazarus IV. Henckel von Donnersmarck in Naklo (Nakło) an. Das Unternehmen von Lazar gewann sogar eine Goldmedaille auf der Handwerksmesse in Gleiwitz (Gliwice) und auf der Wirtschaftsmesse in Beuthen (Bytom). Neben Glasfenster wurden in der Firma auch Zierteppiche, Statuen und Ölgemälde hergestellt. Lazar stellte seine Produkte in dem berühmten Oberschlesischen Turm auf der Posener Messe aus.

Abb. 26: Alte und neue St. Nicolaus-Kirche in Altendorf, Mutter-Gottes-Kirche, Postkarte, MH-R-5184

Abb. 27: St. Nikolaus-Kirche in Altendorf, um ca. 1902, Postkarte, MH-R-6136

*

Das 1902 eingemeindete Altendorf (Stara Wieś) versorgte die Stadt mit landwirtschaftlichen Erzeugnissen und Gemüse. Die dortige mittelalterliche St. Nikolaus-Kirche war im 19. Jh. zu klein um der 6.000-köpfigen Gemeinde ausreichend Platz zu bieten³⁸. Um den Bau einer neuen Kirche bemühte sich der Pfarrer Wilhelm Strzybny (1857–1898). Das Projekt der Kirche und des Pfarrhauses im neogotischen Stil aus Klinker stammte von dem Architekten Ludwig Schneider³⁹. Der Grundstein für den Bau der St. Nikolaus-Kirche wurde am 5. Juni 1899 gelegt. Am 1. Juni 1902 wurde die Kirche vom Bischof Georg Kopp geweiht. Die von Schneider entworfene Kirche⁴⁰ ist eine dreischiffige Basilika mit Querschiff, einem breiten Hauptschiff und ebenso breiten Presbyterium, das von einer vielseitigen Apsis abgeschlossen und von zahlreichen Anbauten flankiert wird. Über dem Kreuz des Haupt- und Querschiffs erhebt sich auf vier massiven Stützen ein Sternengewölbe. Die Eingangsfassade wird von einem vierseitigen Turm mit pyramidenförmiger Spitze betont. Die Querschiff-Fassaden werden von Sprungspitzen gekrönt. Die Klinkerfassaden der Kirche werden hauptsächlich von keramischen Friesen unter den Traufen, Fenstermaßwerken und Fialen, von der deutschen Gotik inspiriert, geschmückt. Der Innenraum des Gotteshauses wird von Mosaiken und Glasmalerei verziert.

*

Am Anfang des 20. Jahrhunderts wurde die Hohenzollernstraße (heute: ul. Wileńska, frühere Namen: ul. Roosevelta, ul. Małgorzaty Fornalskiej) als Verlängerung des altstädtischen Kommunikationsweges (Braustraße, heute ul. Browarna), außerhalb des Gebietes der im 19. Jh. abgerissenen Befestigung angelegt. Ein Teil der repräsentativen Bürgerhäuser, die hinter der Kreuzung mit der Twarggasse (heute ul. Ogradowa) lagen, wurde in den Jahren 1906–1912 durch den in Ratibor bekannten Bauunternehmer Georg Lühge errichtet. Seine Firma wurde 1884 gegründet. 1912 wurde der Architekt Bruno Wolter, der jahrelang die technische Abteilung leitete, Miteigentümer der Firma und im Jahre 1923 ist er der alleinige Besitzer der Firma geworden. Zu den hervorragendsten Bauanlagen des Unternehmens von Lühge zählen: der Hauptsitz der Fabrik von Franz Sobtzyk in Ratibor und die Firmenniederlassung in Katscher (Kietrz), die große Fabrik der Rütgerswerke A.G., Zweigniederlassung in Plania (Płonia), der Hof in

Abb. 28: Ansicht der evangelischen Kirche, 20-30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MH-R-4300

Schammerwitz (Samborowice), Bauten für den Fürsten von Lichnowsky in Kuchelna (Chuchelna), das Paedagogium in Katscher (Kietrz), die Sparkasse in Ratibor und viele andere private und öffentliche Objekte. Die Fabrik von Sobotzick in Ratibor lag außerhalb des Stadtwalls in der Wilhelmstraße (heute: ulica Batorego). Der Bau der Fabrik begann 1868. Das Hauptgebäude dieses Unternehmens wird heute als Sitz der Stadtverwaltung genutzt und entstand erst im Jahre 1912 nach der Übernahme der Firma durch Bruno Wolter. Seine Firma lieferte den Kunden aus Ratibor und Umgebung sowohl eigene architektonische Entwürfe als auch Expertisen und Dokumentation über die damals verwendeten neusten Technologien, im Besonderen über Eisenbeton. Stilistisch wurden Lösungen aus dem modernisierten Klassizismus mit Elementen des späten Barocks, den man mit der „Um 1800 Bewegung“ verband sowie die frühe Form des *Heimatstils*, vorgezogen. Trotz der Verwendung von Elementen, die aus der jahrhundertlangen Tradition der Architektur geliehen wurden, zeichneten sich die Bauten der Firma von Lütthge durch ihre moderne und synthetische Form aus. Wahrscheinlich war dies mit der Anstellung des talentierten Architekten Wolter verbunden, der wahrscheinlich aus dem Kreise der Absolventen der *Technischen Hochschule* in Berlin-Charlottenburg stammte. Zur ungefähr gleichen Zeit als Lütthge und Wolter in der Hohenzollernstraße die Mietshäuser bauten, wurde entschieden, in dieser Straße eine evangelische Kirche zu errichten.

Das erste Grundstück für diesen Bau wurde im Jahre 1904 gekauft und der Grundstein für den Bau einer neuen evangelischen Kirche wurde 1909 gelegt. Die Einweihung fand lediglich zwei Jahre später statt. Der Entwurf stammte von Jürgen Kröger (1856–1928), eines Architekten aus Halle, der in Berlin ausgebildet wurde, wo er nach dem Studium ein Architektenbüro gründete. Bevor er nach Ratibor kam, wurde er als Autor der Epiphaniien-Kirche in Berlin-Charlottenburg (1904–1906), der Moritzkirche in Zwickau (1895–1897), der evangelischen Trinitatiskirche in Riesa (1895–1897) und der Jakobikirche in Dresden (1897–1901) berühmt. Seine Tätigkeit im sakralen Bauwesen fiel mit der Tätigkeit von Oskar Hossfeld zusammen, der als Beamter des Ministeriums für Öffentliche Arbeiten für die architektonische Form der deutschen Kirchen verantwortlich war. Gemäß der Ansätze von Hossfeld, verbanden die von Kröger entworfenen Kirchen den runden mit dem länglichen Grundriss, wodurch im Inneren der Kirche ein vereinheitlichtes zentrales Raumes entstand. Diesen Ansatz erfüllte auch der Bau von Kröger in Ratibor. Die dortige Kirche wurde auf dem Grundriss eines Kreuzes entworfen, mit breitem Hauptschiff und ebenso breitem Querschiff, dessen Arme so wie das in der Verlängerung des Hauptschiffs gelegene Chor, apsidial geschlossen wurden. Solcher Entwurf vermittelte das Gefühl von einem elliptischen Innenraum, der zusätzlich von einer auf vier Pfeiler gestützten, in der Mitte gelegenen Kuppel betont wurde. Diesen Innenraum umliefen Emporen. Am Schiffkorpus hafteten Anbauten und Türme mit Treppen. In die Eingangsfassade wurde ein Turmmassiv eingebaut, der von zwei neobarocken Helmen gekrönt wurde. Der Eingang wurde von einer neomanieristischen Vorhalle mit Rundbogenportal unterstrichen. Ein wichtiges Element der Innenausstattung war ein Gemälde, das die Kreuzabnahme Jesu zeigte. Dieses Gemälde stammte von Eduard Kaempffer, dem Professor der Königlichen Kunst- und Kunstgewerbeschule in Breslau. Im Rahmen des evangelischen Gebäudekomplexes entstanden auch das Pfarr- und Gemeindehaus. Die Objekte überstanden den II. Weltkrieg, doch sie wurden von den Soldaten der Roten Armee geplündert. Das ausgebrannte und ruinierte Gotteshaus wurde letztendlich in den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts abgerissen. An seiner Stelle wurde in den Jahren 1973–1978 eine Musikschule gebaut. Das Pfarrhaus wird heute als Standesamt genutzt.

Zu Zeiten der Tätigkeit von Oskar Hossfeld im deutschen Ministerium für Öffentliche Arbeiten befand sich auf dem heutigen Stadtgebiet von Ratibor ein weiteres wichtiges Sakralobjekt. Es handelt sich um die Kirche der heiligen Apostel Matthäus und Mathias in Hohenbirken (Brzezina) an der Oder, das erst 1976 eingemeindet wurde. Die-

ser Bau entstand nach dem Entwurf von Oskar Hossfeld in den Jahren 1904–1906 und wurde im Stil des modernisierten Barocks mit Jugendstilelementen gehalten. Aufgrund der topografischen Begebenheiten wurde die Kirche auf einem unregelmäßigen Grundriss entworfen. Das Gebäude ist orientiert und setzt sich aus zwei ungleichen Schiffen zusammen. Die Kirche sollte 1.750 Gläubige fassen. Das schmalere Seitenschiff wird im Westen von einem Turm abgeschlossen und am breiteren Seitenschiff vom Osten her haftet eine von drei Seiten geschlossene Apsis, die innen von einer achteckigen Kuppel zugedeckt wird. Zum breiteren Schiff führen drei Portale des Eingangsbereichs. Gemäß des Projektprogramms entschied man sich aufgrund der Eingliederung von Ausstattungselementen der alten Kirche in die neue und der Berücksichtigung des lokalen Charakters der Gegend an den „schlesisch-polnischen Barock“ anzuknüpfen. Da die Mitglieder der lokalen Gemeinde verlangten, unverputzten Klinker in den Fassaden zu verwenden, entstand in Hohenbirken (Brzezina) ein modernistischer Effekt. Als Bauherren des Gotteshauses werden der Kreisrat Hensel und der Regierungsinspektor Kutzbach genannt. In Hohenbirken (Brzezina) errichtete man auch den Bismarckturm⁴¹. Zwei Jahre nach dem Tod des Kanzlers Otto Leopold von Bismarck entstand in München das Konzept seinem Werk in architektonischer Form zu gedenken⁴² und ab 1895 begann man im ganzen Land Denkmaltürme zu bauen. Im Jahre 1899 gewann der Entwurf von Wilhelm Kreis den Wettbewerb. Dieser Entwurf sah einen von massiven Säulen flankierten Korpus, der einem mittelalterlichen Turm ähnelte, vor. An diese Idee lehnten sich fast alle Architekten deutscher Türme an. Der Bau des Bismarckturmes wurde in Ratibor unter der Leitung des Regierungsbaumeisters Albach begonnen. Nach der Gründung des Baukomitees verpflichtete sich Georg Lütthge, der im Stadtrat saß, das Bauprojekt zu realisieren. Wie im Falle anderer Projekte des Bauunternehmens von Lütthge, wurde auch dieser Auftrag von dem mit Lütthge zusammenarbeitenden Architekten Bruno Wolter ausgeführt. Der Grundstein für diesen Bau wurde am 30. August 1912 gelegt. Der Turm wurde aus Ziegeln errichtet und die Außenfassaden wurden vom schlesischen Granit bedeckt. Über dem Eingang befand sich die Inschrift „Bismarck“. In der Senke zwischen den Ecksäulen des Mittelteils platzierte man ein Flachrelief des Reichsadlers. Im unteren Teil des Turms richtete man ein Gedenksaal zu Ehren von Bismarck ein. Die Innentreppe führte zur Aussichtsplattform, von der man neben der Umgebung von Ratibor auch die Beskiden und den Berg Altvater in Gesenke besichtigen konnte. Auf der Turmspitze leuchtete das ewige Feuer in einer Schale aus geschmiedeten Eisen. Die Höhe des Turms betrug 18 Meter und die Basis bildete ein Quadrat mit der Seitenlänge von 7 Meter. Die gesamten Baukosten beliefen sich auf 18.000 Mark. Die Einweihung des Monumentes erfolgte am 18. Oktober 1913.

Nach der Volksabstimmung von 1921 lag der Turm auf polnischer Seite. Der polnische Verband zur Verteidigung der Westmarken (Związek Obrony Kresów Zachodnich) benannte das Denkmal um, das ab dem 3. Mai 1923 Freiheitsturm hieß. Der polnische Verband der Schlesischen Aufständischen (Związek Powstańców Śląskich) verlangte eine Umwidmung des Baus in das Boleslaus der Tapfere-Denkmal (pomnik Bolesława Chrobrego). Stanisław Ligoń bekam den Auftrag eine Tafel mit der Büste des polnischen Königs zu entwerfen. Neben der Büste sollte das Denkmal den schlesischen Adler und die Inschrift „Boleslaus dem Tapferen das Piastische Volk“ („Bolesławowi Chrobremu Lud Piastowski“) enthalten. Gemäß des Projektes des Künstlers plante man im unteren Teil des Turms eine Kapelle des heiligen Stanislaus Kostka, Patron der Jugend, einzurichten. Die Tafel wurde in der Gießerei von Manderla in Nikolai (Mikołów) nach dem Muster von Wincenty Choremalski angefertigt. Aufgrund der Proteste der Stadtverwaltung von Ratibor wurde die Angelegenheit des Denkmalumbaus vor dem Kreisgericht in Kattowitz verhandelt. Das Gericht lehnte aber die Klage ab und ließ die Umbauarbeiten fortsetzen. In Hinsicht auf die Auftritte der Nationalsozialisten, die eine Rückkehr zur ursprünglichen Funktion des Bismarckturms verlangten, entschied der schlesische Woiwode Michał Grażyński im August 1933 den Bau abzureißen. Die Entscheidung wurde im Verband der Polnischen Gesellschaften in Brzezina (Hohenbirken) mit Freude zur Kenntnis genommen. Am 11. November 1933 legten unbekannte Täter eine Sprengladung im ersten Geschoss des Baus. Die Ruinen wurden bis zum Januar 1934 abgetragen. Die Überreste kann man noch in der Nähe des Schmalspurbahnhofs Lukasine (Dębicz) zwischen den heutigen Straßen ul. Wiatrakowa und ul. Brzezina auf einer Anhöhe (223 Meter ü. d. M.) besichtigen⁴³.

Die Fortsetzung der o. g. Hohenzollernstraße (heute ul. Wileńska) in Ratibor bildet heute ul. Warszawska (ehemals Hindenburgstraße). Auf ihrer Achse, auf dem ehemaligen Gebiet des Dorfes Neugarten (Nowe Zagrody), das 1860 eingemeindet wurde, wurde ein weiteres namhaftes Baukunstwerk – die Herz Jesu-Kirche errichtet. Der Entwurf der im Herbst 1935 geweihten Kirche stammte von dem Stuttgarter Architekten Otto Linder, der neben vielen Sakralbauten im heutigen Deutschland auch die Heilig-Kreuz-Kirche in Beuthen (1936–1937) entwarf. Das Gebäude wurde auf einem kreisförmigen Grundriss errichtet, mit einer Kuppel gekrönt und mit einer nebenstehenden viereckigen Turm verbunden. An der Rotunde haften zwei apsidiale Anbauten. Dieses vom späten klassizierenden Barock inspirierte Gotteshaus trägt Kennzeichen des damals avantgardistischen Modernismus. Die Form der Kirche ist synthetisch und kompakt. Die einzige Verzierung der Eingangsfassade

Ratibor Grenzland-Turm

Abb. 29: Grenzland-Turm in der Altendorfstraße, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MH-R-5237

bilden die gleichmäßig verteilten Portale und Rundbogenfenster. Über den Seitenportalen wurden die übergroßen Statuen der Apostel Petrus und Paulus aufgestellt. Über dem Mitteleingang befindet sich die Statue von Christ König. Ursprünglich bestanden die Kirchenfenster aus Buntglasmosaiken, die farbige Lichtreflexe auf die Innenfassaden warfen. Der Hauptaltar aus Groß-Kunzendorfer-Marmor wurde von einer Majolika-Vorstellung der Mariä Verkündigung geziert. Über ihm wurde der von Emil Sutor geschnitzte Holzschrein angebracht, der die Kreuzigung zeigt. Die vier sich an den Seiten erhebenden Engel hielten Spruchbände mit Herz-Jesu-Litanei. Im unteren Teil der Kirche wurde eine große Versammlungssaal eingerichtet. Während des Zweiten Weltkriegs wurde die Rotundenkuppel zerstört, die bereits 1947 wiederaufgebaut wurde⁴⁴.

Noch etwas weiter südlich in der Robert-Koch-, Sonnen-, Dr. Schaffer- und Auenstraße (heute: ul. Miechowska, ul. Słoneczna, ul. Bolesława Prusa und ul. Marii Skłodowskiej-Curie), begann man ab dem Jahre 1930 moderne Wohnsiedlungen in Form von Mehrfamilienreihenhäusern zu bauen. Jeder dieser Blöcke bestand aus 3–4 Segmenten für jeweils 7 Personen und war vom flachen Dach bedeckt. Die Wohnungen wurden auf drei Etagen verteilt. Diese moderne Siedlung wurde von zwei Breslauer Architekten, Albrecht Jaeger und Hugo Leipziger entworfen, die für die Wohngesellschaft DEWOG gearbeitet haben. Ähnliche Konzepte haben die beiden Architekten für neugebaute Wohnsiedlungen in Hindenburg (Zabrze) und Glogau (Głogów) vorgeschlagen. Ihr Projekt war so fortschrittlich, dass die Pläne der Ratiborer Siedlung mit samt Fotos von den fertigen Siedlungsteilen im Jahre 1931 in der Fachzeitschrift „Die Bauwelt“ veröffentlicht wurden. In der Blockbebauung zählten Wäschereien, Bäder und Trockenböden zu den Standardelementen. Das Gelände zwischen den Häusern wurde als Spielplatz mit Garten und Springbrunnen genutzt. Sozialbau gab es in Ratibor schon früher, da die Stadt von den Plänen des sich entwickelnden Sozialbaus „Schlesische Heimstätte“ unter der Leitung von Ernst May erfasst wurde. Das soziale Programm dieser Organisation wurde vom städtischen Baurat Raffelsiefen realisiert. Doch sowohl die früher als auch die später, nach der Machtergreifung durch die NSDAP, erbauten Häuser, waren nicht so innovativ, da sie der stilistischen Form des deutschen Heimatstils huldigten. Die Architekten Leipziger i Jaeger führten in Ratibor charakteristische Lösungen der innovativen Strömung *Neues Bauen*, ein, die u. a. von den Architekten des *Bauhauses*, vertreten wurden.

Eine Episode des Funktionalismus in Ratibor bildete der Bau der Erdbebenstation (Institut für Geophysik) in der Humboldtstraße (heute ul. Chłopska 1). Sie wurde von dem deutschen Wissenschaftler Carl Mainka im Jahre 1927 gegründet. Diese Station registrierte seismische Beben, die weltweit auftraten. Es war ein Holzbau im Stile des *Neuen*

Bauens, mit kubischem Hauptteil und einer Reihe miteinander verbundener Fenster. Entworfen wurde es von Konrad Wachsmann, dem Schüler von Hans Poelzig. Wachsmann wurde durch die Schaffung neuer standardisierter Version von Holzhäusern, die in höchst kurzer Zeit zusammengebaut wurden, berühmt. Seine Technologie wurde in der größten Fabrik von Holzhäusern in Niesky bei Görlitz (Zgorzelec) verwendet⁴⁵. Das Haus in der Berliner Vorstadt, das das deutsche Volk Albert Einstein schenkte, wurde ebenfalls nach einem Entwurf von Wachsmann errichtet. In der Zeit des Nationalsozialismus wurden die architektonischen Formen von Wachsmann als „entartete Kunst“ bezeichnet.

Die neue Strömung, die mit der Machtübernahme der Nationalsozialisten erschienen ist, wurde zuerst in der Architektur des Ratiborer Wasserturms, *Grenzlandturm* genannt, bemerkbar. Dieser Turm beherbergt heute den Sitz der Süßwarenfabrik „Mieszko“ (Zakłady Przemysłu Cukierniczego „Mieszko“). Der Bau, nach dem Entwurf der oberschlesischen Architekten Tschanter und Stromsky aus dem Jahre 1926, begann unter der Leitung des städtischen Baurates Wucherpfennig im Jahre 1933. Schon 1934 waren die Außenmauern fertig und in den Jahren 1935–36 die Inneneinrichtung. Die feierliche Eröffnung fand 1937 statt. Der Turm hat eine halbelliptische Form mit den Ausmaßen von 12x24 Meter. Die Höhe beträgt 40 Meter. Die Dominanz des Baus über die umgebende Landschaft ist mit seiner Lage auf einem 216 Meter ü. d. M. gelegenen Hügel verbunden. Die Wasserbehälter mit einem Fassungsvermögen von 1.200 m³ bilden das Hauptelement der Konstruktion. Der elliptische Entwurf des Erdgeschosses bedingt die Außenerscheinung des Turmes, die zwei Fassaden, eine gerade und eine runde besitzt. Die vertikale Form der kürzeren Frontfassade wird von der schmalen Trennfuge mit Fenstern betont, die vom Eingangsportal bis zur Aussichtsplattform reichte. Die optische Krönung bildete einst der Reichsadler mit Hakenkreuz, der die Frontfassade der Dachloggia schmückte. Über dem Portal, auf der Höhe des zweiten Geschosses wurde eine Ehrentribüne errichtet, von der aus der *Führer* zu der Menge von mehreren Tausend Menschen sprechen konnte, die sich auf den Wiesen um den Turm versammelte. Der abgerundete Teil der Fassade wurde durch eine Reihe von vertikalen Pfeilern aus Eisenbeton unterstrichen, die sich auf 2/3 der Höhe des Turms befand und Achsen mit den Fenstern bildeten. Über den Pfeilern wurde ein vertikaler Sims errichtet, der sie miteinander verband. Äußerlich zeichnete sich der Bau durch eine expressive, modernistische Form, die an den Stil der Weimarer Republik knüpfte. Charakteristisch für diesen architektonischen Stil ist Monumentalität, die die Größe der Macht symbolisiert.

Ursprünglich führte von der Stadt zum Turm ein 200 Meter langer und 20 Meter breiter Weg. Auf beiden Seiten befanden sich Laternen und vier Reihen von Linden. Dieser Weg führte zur geschmiedeten Umzäunung, die einen amphitheatralisch angelegten Platz für 8.000 Menschen umfasste. Große offene Stufen und Terrassen, die zum Fassadenbalkon über dem Portal gerichtet wurden, schufen einen entsprechenden Rahmen für die Organisation von Massenveranstaltungen, die so typisch für den Nationalsozialismus waren. Das gesamte Gelände wurde mit jungen Pappeln bepflanzt, die später eine natürliche Umzäunung der Anlage darstellen sollten. Der Eingang zu den Verwaltungsräumen lag seitlich. Die monumentale Haupteingangstür führte zu der sog. *Ehrenhalle*, die „den Söhnen des Ratiborer Landes, die für deutsches Oberschlesien gefallen sind“ gewidmet war. Die kleinere Tür führte zum Rednerpult und zur Empore, wo auch eine Orgel hineingebaut wurde. Die Innenwände der Ehrenhalle wurden mit dunklem oberschlesischem Marmor ausgelegt. Sechzehn längliche und schmale Buntglasfenster, hergestellt von der Firma von Franz Mayer in München, bildeten die Betonung. Die Bilder und Inschriften der Glasmalerei bezogen sich auf die deutschen Handlungen an den Fronten des I. Weltkriegs. Sie verewigten die Taten von Helden der Marine und Luftwaffe, die Kriegsgefangenen und die Kämpfe im Baltikum und in Oberschlesien. Ein, unter der Decke angebrachter Reflektor beleuchtete ein Marmorsarkophag mit der Inschrift: *Sie starben für uns*. Den Sarkophag umgaben Fahnen.

RATIBOR Ring
Dr. Tresek & Co., Leipzig, 1914, Blatt 3.

Abb. 30: Ring, südwestlicher Teil, Anfang des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MH-R-5673

Abb. 31: Ring, westlicher Teil mit der Langestraße (heute ul. Długa), 60er Jahre des 20. Jahrhunderts, Foto, MH-R-7929

Einen anderen Charakter besaßen die Räumlichkeiten in den höheren Stockwerken des Turms. Sie dienten dem Schulungszentrum, genannt „Schulungsheim“, dem man sechs große Schlafräume mit Badezimmer und fließendem Warmwasser überließ. Im Halbkreis eines der Stockwerke richtete man ein Speisezimmer mit moderner Küche ein. Im Stockwerk darüber befand sich ein großer Vorlesungssaal. Das Zentrum bot Platz für 50 Personen. Die Schulungen hatten zum Ziel, den „Geist des Patriotismus zu erwecken“. Ein wichtiges Ziel war auch von der Turmspitze Schlesische Gebiete zu betrachten, die an Polen und an die Tschechoslowakei verloren gegangen sind.

*

Das Jahr 1945 bedeutet für die Entwicklung des Stadtgefüges von Ratibor eine große Zäsur, da mit diesem Datum großflächige Kriegszerstörung der architektonischen Substanz der Stadt zusammenhängt. Die gesamte Stadtmitte und ihre nächste Umgebung sank in Schutt und Asche. Diese Situation verlangte von den Planern des Wiederaufbaus die Rekonstruktion der Stadt an vorgefundene Bedingungen anzupassen.

Gleich nach 1945 begann man mit der Sanierung von Ratibor im Stile, den man heute *à la manière polonaise* nennt.⁴⁶ Die Ausarbeitung der technischen Dokumentation für den Wiederaufbau der Westseite des Ratiborer Rings begann im Jahre 1950. Sie erfolgte unter der Federführung des leitenden Architekten der konservatorischen Werkstatt in Neisse (Nysa) — Stanisław Kramarczyk und Jerzy Symonowicz. Man behauptete, dass wegen der Zerstörung der Stadtarchive beim Sammeln der Ikonografie nur wenige alte Stiche, Zeichnungen und Fotos gefunden wurden, die man bei der Planerstellung nutzte. Die Renovierung der Stadt begann im Jahre 1951. Die rekonstruierte Westseite des Rings umfasste sechs Grundstücke mit drei Häusern, die bis auf die Bürgersteighöhe abgerissen wurden sowie zwei Häusern mit ausgebrannten Mauern. Die Untersuchung der Mauern wies nach, dass die ursprünglichen Elemente der Bebauung aus dem 17. und 18. Jh. stammten. Die großen Ausmaßen der Grundstücke (durchschnittlich 18–20 Meter) überraschte die Projektoren, weil sie untypisch für mittelalterliche Häuser war. Da festgestellt wurde, dass eines der Häuser „der Palast der Familie von Gaschin“ war, beschloss man es anhand der alten Ikonografie wiederaufzubauen. In den restlichen Fällen entschied man sich den „Stil der Mitte des 17. Jahrhunderts“ mit Motiven der „polnischen Attika“ und Bogengängen zu verwenden. Die Dokumentation wurde oft ad hoc angefertigt, da der Mitautor Jerzy Symonowicz die Bauarbeiten beaufsichtigte. Diese Befugnis erlaubte ihm laufend Probleme zu lösen, die während der Sanierung auftauchten. Bis 1953 wurden die Häuser am Ring fertiggestellt und verputzt. Es wurden drei Putzfarben gewählt — gelb, grau und rosa — die man ohne Farbstoffe gewann, da als Rohstoffe nur gelber Sand, gemahlene Ziegelsteine und Zement verwendet wurden.

Den genauen Arbeitsablauf kann man anhand der Berichte von Symonowicz rekonstruieren, der Folgendes notierte: „Das Wiederaufbauprogramm sah vor, die Gebäude als Arbeiterwohnungen und die Erdgeschosse für Läden und Dienstleistungsbetriebe zu verwenden“. Die Inventurmessungen konnten nicht belegen, dass es dort früher eine dreiflügelige Bebauung gab und deswegen beschloss man den Wiederaufbau in zweiflügeliger Weise unter der Nutzung der Tragwände in den Kellern zu führen. Somit fiel die hintere Bebauungslinie für jedes Gebäude unterschiedlich aus. Die vorhandene Bebauungshöhe (drei oberirdische Geschosse) und die ziemlich erhebliche Höhe der einzelnen Stockwerke wurden beibehalten. Nur beim Eckhaus in der Langestraße 1 (ul. Długa 1), wo von dem alten Haus keine Spur blieb, wurde die standardisierte Geschosshöhe verwendet, was bei der niedrigeren Attika 4 Stockwerke innerhalb der Grenzen der allgemeinen Außenmaße zu errichten ermöglichte. In fünf Häusern konnte man ohne Schwierigkeiten normale direkt beleuchtete Treppenhäuser bauen, nur im Haus in der Langestraße 1 (ul. Długa 1) wird das Treppenhaus durch die Dachluke erhellt. Die Wohnungen wurden im Rahmen der geltenden Standards gehalten, doch manche Abweichungen und Überschreitungen der Ausmaße, die nicht über wenige Prozentpunkte hinausgingen, waren unvermeidlich. Grundsätzlich ließen sich auch Küchen mit indirektem Licht, das von den Benutzern mit Recht kritisiert wurde, vermeiden. Nur in einem Teil des Hauses am Ring 12 (Rynek 12) gibt es ein paar kleine Wohnungen mit indirekter Beleuchtung der Küche.

Die Wohnblöcke am Ring wurden als Randbebauung gestaltet, wo alle Hinterhäuser und Zwischenhaustrakte abgerissen wurden. Die Lücken in der Bebauung entlang der Fleischerstraße (ul. Rzeźnicza) und Nonnengasse (ul. Chopina) wurden beibehalten und somit erreichte man eine Bebauungsdichte von ca. 55 %. (...)

Um die Langestraße (ul. Długa), die eine wichtige Kommunikationsarterie mit hoher Verkehrsintensität bildet, zu verbreitern, entwarf man im Erdgeschoss des Eckhauses in der Langestraße 1 (ul. Długa 1) Bogengänge. Diese ermöglichten die Straße breiter zu machen ohne den engen, so charakteristischen für mittelalterliche Bebauung Straßenausgang zum Ring zu vergrößern. Im weiteren Verlauf der Langestraße (ul. Długa) wurde die Bebauungslinie um ca. 3 Meter im Vergleich zum früheren Stand nach hinten versetzt. Lediglich zwei Häuser auf beiden Seiten des Ausgangs der Braugasse (ul. Browarna), giebelständig ausgerichtet, befinden sich an der alten Bebauungslinie. Sie bilden kurze Bogengänge über dem Bürgersteig und knüpfen somit stilistisch an die Bogengänge des Hauses in der Langestraße 1 an⁴⁷. Trotz der enormen Abweichung von der ursprünglichen Bebauung der Ratiborer Stadtmitte, wird die Arbeit von Kramarczyk und Symonowicz aufgrund der ästhetischen Vorzüge der Häuser aus den 50er Jahren heute positiv bewertet. Der Kenner der Ratiborer Denkmäler, Marian Kutzner, fasste noch im Jahre 1967 die konservatorische Arbeit beim Wiederaufbau der Stadt nach dem Krieg zusammen: „Die Treue der historischen Rekonstruktion und die Authentizität vieler Details mögen strittig sein, doch das Bebauungskonzept dieses Stadtteils sollte für richtig beurteilt werden. Es verlieh dem Ratiborer Zentrum bestimmten Charakter, dessen historische Vorzüge von geringerer Bedeutung sind als die gewonnene Ästhetik. Der Ratiborer Ring, aus der Perspektive der Eisenbahnstraße (ul. Kolejowa) gesehen, nimmt monumentale Formen an und die rekonstruierten Häuser an der Westseite bilden perfekten Hintergrund für die erhaltene Marienstatue aus dem 18. Jh. Zu den Mängeln der genannten Rekonstruktion zählen: der übertriebene Maßstab einzelner Hausgeschosse, Angleichung der Höhe einzelner Häuser und das gänzliche Fehlen authentischer Formen des Inneren der Erdgeschosse (die noch teilweise im Jahre 1945 vorhanden waren). Vor dem Hintergrund der teilweise rekonstruierten Ringbebauung stechen die neuen, zur Zeit realisierten Neubauten an der Ostseite des Rings und in der Oderstraße (ul. Odrzańska), unangenehm ins Auge. Ihre moderne Form bildet eine unangenehme Dissonanz in dieser „historischen“ Umgebung. Man kann den Projektoren vorwerfen, dass sie nicht mal versuchten minimal an die realisierten „historischen“ Bauten anzuknüpfen. Dieser Vorwurf ist umso mehr begründet, da bis zum Jahr 1960 an der Ostseite des Rings die ausgebrannten Mauern des klassizistischen Rathauses erhalten blieben“⁴⁸. Kutzner kritisierte in seiner Aussage die sozifunktionalistische Bebauung von Ratibor, die dort seit den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts entstand. Die damals entworfenen Wohnblöcke entstanden um die Normen für die Bebauungspläne der Stadt zu erfüllen, die die größtmögliche Wohnungszahl vorsahen. Es war eine Art von interventionistischem Sozialbau, wo stadtplanerische und ästhetische Fragen eine nachgeordnete Rolle spielten. Die damalige Wohnbauarchitektur sollte die gesellschaftlichen Erwartungen erfüllen, doch sie stellte oftmals kein wertvolles Element des städtebaulichen Gewebes der Stadt dar. Der Sozifunktionalismus im Zentrum von Ratibor sah zum Beispiel nicht vor in den Erdgeschossen Läden einzurichten und somit fehlte es den Neubauten an Funktionen, die typisch für Zentren alter Städte sind. Die Situation änderte sich erst 20 Jahre später. In den Jahren 1980–1982 änderte sich das Aussehen der Langestraße (ul. Długa). Sie wurde für den Verkehr geschlossen und in eine Fußgängerzone umgewandelt, um ihr wieder den Charakter einer Handelsstraße verliehen sollte. In die Erdgeschosswohnungen zogen Läden ein. Die nördliche Hälfte der Straße wurde angehoben, um die Unterschiede zwischen der Höhe der Pflasterdecke und den Eingängen zu den Läden zu beseitigen. Zu der erhöhten Zone wurden Treppen mit einigen Stufen hingebaut. Das Umbauprojekt der Langestraße (ul. Długa) war die Diplomarbeit der Architektin Wróbel-Szpakowska von der Schlesischen Polytechnik in Gleiwitz⁴⁹. Die Sanierungsarbeiten der alten Stadtmitte von Ratibor dauern bis heute an. Im Oktober 2005 begann die Renovierung der Ostseite des Rings. Vorgehen war die Beseitigung der Balkone in den Wohnblöcken und Streichung der Fassaden mit Pastellfarben, so dass sie mit dem Charakter der restlichen Bebauung des alten städtischen Zentrums harmonisieren.

Irma Kozina

ANMERKUNGEN

¹ A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, Warszawa 1985, S. 57–60.

² P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej — 160 lat linii Racibórz-Chatupki*, „Nowiny Raciborskie” 27 IV 2007

³ Dieser einflussreiche Wiener Bankier kaufte große Güter an der schlesisch-mährischen Grenze, darunter das Schloss in Annaberg (Chatupki) und in Schillersdorf (Śilheřovice) und ab 1843 besaß er die berühmten Witkowitz Eisenhütten (Vítkovické Železářny) in dem heutigen Ostrau. Die Entwicklung

der Eisenbahn im oberschlesisch-mährischen Grenzraum lag somit in seinem wesentlichen Interesse. Rothschild spendete auch einen riesigen Betrag von 4 Mio. Gulden (ca. 2,7 Mio. Taler), der für den Bau des österreichischen Abschnitts benötigt wurde, P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej*.

⁴ Gleich nach dem Bau der Eisenbahn verloren viele Menschen in Ratibor ihre Arbeit. Die Königliche Post schloss ihre Verbindungen. Einige Dutzende von Pferden und über zehn Kutscher, die Postpakete zustellten, mussten sich nach einer neuen Anstellung umschaun. Die Pferde wurden bei Versteigerungen verkauft, von denen die erste am 15. Januar 1846 vor dem Rathaus stattfand. Ohne Arbeit blieb auch ein Dutzend Schmiede, Futterliefe-

ranten und Pferdeknechte. Aufgelöst wurde auch die Gleiwitzer Personenpost, deren Postkutschen Menschen, Briefe und Waren beförderten, vgl. P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej*.

- ⁵ P. Sput, *Z dziejów górnośląskiej kolei żelaznej*.
- ⁶ *Racibórz wczoraj i dziś*, Red. R. Frączek, Racibórz 1998, S. 20
- ⁷ *Racibórz wczoraj i dziś*, S. 38.
- ⁸ S. Golachowski, *Racibórz na przełomie XVIII i XIX wieku*, [in:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, S. 111–134.
- ⁹ Vgl. Ratibor [in:] H. Weczerka, *Handbuch der historischen Stätten Schlesiens*, Stuttgart 1977, S. 430.
- ¹⁰ S. Golachowski, *Racibórz na przełomie XVIII i XIX wieku*. S. 111–134.
- ¹¹ Ibidem, S. 111–134.
- ¹² A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*, S. 57–70.
- ¹³ KZSP, S. 34
- ¹⁴ A. Jankiewicz, *Racibórz, woj. katowickie. Zamek*. S. 57-70
- ¹⁵ *Racibórz wczoraj i dziś*, S. 23.
- ¹⁶ P. Sput, *Koszary na Ostrogu — ślady przeszłości odchodzą w zapomnienie*, „Ziemia Raciborska” 2004, S. 76–85.
- ¹⁷ P. Nadolski, *Architektura obiektów koszarowych na Górnym Śląsku do 1945 roku*, [in:] *Zabytki architektury obronnej na Górnym Śląsku*, Katowice 2002, S. 48.
- ¹⁸ Im Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg sind folgende Aktenbündel bezüglich der Ratiborer Militärgebäude erhalten geblieben: Militär-Bausachen 1823–1841, Neue Einrichtungen und Reparaturen 1829–39, Garnison-Lazarett in Ratibor: Bau — und Abnahme 1830-1835, Garnison- Reitbahn zu Ratibor — Neubau 1858–1865, Garnison-Gebäude der Garnison-Verwaltung Ratibor, Grundakten 1905–1916. Siehe J. Gaul, *Die Polen betreffenden Archivalien im Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg*, „Der Archivar”, 55, 2002, S. 147.
- ¹⁹ M. Kutzner, *Studium nad kulturą artystyczną Raciborza*. [in:] *Szkice z dziejów Raciborza*, S. 422–423.
- ²⁰ P. Newerla, *Ratibor einst und jetzt*, Racibórz 1998, S. 151.
- ²¹ P. Newerla, *Ratibor*, S. 152.
- ²² E. Bergman, *Nurt mauretański w architekturze synagog Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2004, S.180–182.
- ²³ Ibidem, S. 181.
- ²⁴ *Racibórz wczoraj i dziś*, S. 62.
- ²⁵ P. Newerla, *Ratibor*, S.186.
- ²⁶ L. Klasen (hrsg.), *Grundriss-Vorbilder von Gebauden fuer Justitzzwecke*, [in:] *Grundriss-Vorbilder von Gebauden aller Art.*, Abt. XIII, Leipzig 1891, S. 1719.
- ²⁷ Friedrich Wilhelm IV. besuchte Pentonville während seiner Englandreise. Das Gefängnis in Pentonville wurde in Preußen durch eine Publikation bekannt, die kurz nach der Erbauung des Gefängnisses erschien: N. H. Julius, *Englands Mustergefängnis in Pentonville u.s.w.*, Berlin 1846, siehe. L. Klasen, *Grundriss-Vorbilder*, S. 1730.
- ²⁸ E. Börsch-Supan, *Berliner Baukunst nach Schinkel 1840–1870*, „Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts”, 25, 1977, S. 560.
- ²⁹ L. Klasen, *Grundriss-Vorbilder*, S. 1730.
- ³⁰ *Die Ratiborer Strafanstalt*, „Ratiborer Heimatkalender”, 1937, S. 116–119.
- ³¹ *Die Ratiborer Strafanstalt*, S. 118.

- ³² A. Gatecka-Paduchowa, *Zabytkowa architektura municypialna i przemysłowa Raciborza*, Katowice 2004, S. 41. Jan Affa (1880–1964) war ein bekannter Baumeister, der sich in der Sakralarchitektur spezialisierte. Während der Abstimmung vertrat er die polnische Seite in der Paritätskommission und war einer der Mitbegründer des Bundes der Polen in Deutschland. In den Jahren 1922–1932 war er der einzige Stadtabgeordnete in Ratibor von der polnischen Liste. Im Jahre 1932 siedelte er nach Kattowitz um und verband sich mit der dortigen Bischofskurie. Bis 1939 war er einer der Bauleiter des Kattowitzer Doms. Er schloss sein Studium an der Fakultät Architektur an der Technischen Universität Magdeburg ab. Affa leitete viele sakrale Bauvorhaben in Oberschlesien. Er baute u.a. die neogotische Kirche in Nieder Marklowitz (Dolni Marklowice, 1914–1916), in Nieder Schwirkł (Świerklany Dolne, 1928–30), in Schwientochlowitz-Eintrachthütte (Świętochłowice-Zgoda, 1931.) sowie eine Kapelle der Schwestern von der heiligen Elisabeth in Kattowitz. Siehe *Raciborzanie Tysiąclecia*, Red. K. Gruchot und G. Wawoczny, Racibórz 2002, S. 6–7.
- ³³ G. Wawoczny, *Racibórz nieznanany*, Racibórz 2003, S. 38.
- ³⁴ Ibidem, S. 66.
- ³⁵ Ibidem, S. 71.
- ³⁶ Ibidem.
- ³⁷ A. Gatecka-Paduchowa, *Kamienice Raciborza*, Katowice 2001, S. 9–97.
- ³⁸ *Racibórz wczoraj i dziś*, S. 51.
- ³⁹ L. Schneider (1854–1943) begann seine Bautätigkeit in Kattowitz. Danach zog er nach Gleiwitz, später nach Oppeln und Breslau. Er baute Kirchen hauptsächlich in Ober- und Niederschlesien. Seine architektonische Tätigkeit stellte er in folgender Publikation vor: *Der Kirchenbau Oberschlesiens. Historische Skizze mit besonderer Berücksichtigung der letzten fünfzig Jahre von L. Schneider*. „Oberschlesische Volksstimme”, 52, 1926, Nr. 314. Vgl. D. Głazek, *Domus Celeberrima. Architektura sakralna (katolicka) przemysłowej części Górnego Śląska 1870–1914*, Katowice 2003, S. 62.
- ⁴⁰ Ludwig Schneider veröffentlichte das Projekt der Kirche und des Pfarrhauses in Ratibor-Altendorf in der Sammelmappe: *Sammlung Kath: Kirchenbauten, Kapellen und Pfarrhaeuser entworfen und ausgefuehrt von Architekt Ludwig Schneider AD 1903 im Selbstverlag*, Bl. 12 i 25.
- ⁴¹ P. Sput, *Raciborska wieża Bismarcka*, „Ziemia Raciborska” 2004, S. 113–124.
- ⁴² *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*, Red. Ewa Chojcka, Katowice 2004, S. 262.
- ⁴³ Vgl. *Bismarckturm Ratibor*: www.bismarckturme.de verfasst von: Jörg Bielefeld – zeitkugel.
- ⁴⁴ I.Kozina, *Problem atrybucji projektów architektonicznych kościołów budowanych na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, „Zeszyty Tarnogórskie” 45, 2002, S. 89–90
- ⁴⁵ A. Gatecka-Paduchowa, *Zabytkowa architektura*, S. 37.
- ⁴⁶ J. Symonowicz, *Odbudowa śródmieścia Raciborza*, „Miasto” 1954, Nr. 5, S. 33–35. Siehe auch I. Kozina, *Chaos i uporządkowanie. Dylematy architektoniczne na przemysłowym Górnym Śląsku w latach 1863–1955*, Katowice 2005, S. 228–229.
- ⁴⁷ J. Symonowicz, *Odbudowa śródmieścia*, S. 34–35.
- ⁴⁸ M. Kutzner, *Studium nad kulturą artystyczną Raciborza*, S. 426–427.
- ⁴⁹ P. Newerla, *Ratibor*, S. 236.

SPIS SKRÓTÓW

VERZEICHNIS DER ABKÜRZUNGEN

- AOG – „Archiv für Österreichische Geschichte“
AOW – „Acta Universitatis Wratislaviensis“
AP – „Archeologia Polski“
AZP – *Archeologiczne Zdjęcie Polski*
BAnGŚiZP 1998 – *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1995 roku*, Katowice 1998,
BAnGŚiZP 2000 a – *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1996 roku*, Katowice 2000
BAnGŚiZP 2000 b – *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1997 roku*, Katowice 2000
BAnGŚiZP 2006 – *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w latach 2003–2004*, Katowice 2006.
BAnGŚiZP 2007–2008 – *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w latach 2007–2008*
CDS – *Codex diplomaticus Silesiae*
KAiU – „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”
KH – „Kwartalnik Historyczny”
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
KO – „Kwartalnik Opolski”
KZSP – *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. VII, *Województwo Opolskie*, pod red. T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, z. 13 *Powiat Raciborski*, 1967
MPH – *Monumenta Poloniae Historica*
ORM – „Opolski Rocznik Muzealny”
PA – „Przegląd Archeologiczny”
PH – „Przegląd Historyczny”
PIUiA – „Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury”
RegŚl – *Regesty śląskie*, t. I-V, pod red. W. Korty.
RH – „Roczniki Historyczne”
RMG – „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu”
RTŚOp – „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”
SA – „Sprawozdania Archeologiczne”
SH – „Studia Historyczne”
Sil.A – „Silesia Antiqua”
SiMzDŚ – „Studia i Materiały z Dziejów Śląska”
Sobótka – „Śląski Kwartalnik Historyczny – Sobótka”
SR 1301–1315 – *Regesten zur schlesischen Geschichte*, C. Grünhagen, C. Wutke, *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 16. Breslau 1892
SR 1316–1326 – *Regesten zur schlesischen Geschichte*, C. Grünhagen, C. Wutke, *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 18
SR 1327 – 1333 – *Regesten zur schlesischen Geschichte*, C. Grünhagen, C. Wutke, *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 22
SU – *Schlesische Urkundenbuch*
ŚPP – „Śląskie Prace Prehistoryczne”
ŚSA – „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”
Urbarze dóbr – Urbarze śląskie, pod red. J. Gierowskiego, t. IV, *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich z lat 1566 i 1568*, wyd. R. Heck, J. Leszczyński, Wrocław 1956.
ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”
ZOW – „Z Otchłani Wieków”
ZR – „Zeszyty Raciborskie Strzecha”

SPIS SKRÓTÓW ARCHIWALNYCH VERZEICHNIS DER ARCHIVABKÜRZUNGEN

- AmRac – Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Raciborzu, *Archiwum miasta Raciborza*, 18/3.
Rep. 110 – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 110, *Klasztor Dominikanów w Raciborzu*.
Grundbuch 1532 – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 35, *Księstwo opolsko-raciborskie 1500 – 1825*, nr 151 *Urbar oder Grundbuch des Schlosses Ratibor*, 1532.
Grundbuch 1595 – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 35, *Księstwo opolsko-raciborskie 1500 – 1825*, nr 154 *Rattiborischen Schlosses Urbari oder Grundbuch*, 1595.
KK – Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Raciborzu, *Komora Książęca Racibórz*, 18/16.
Kom. Gen. – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Komisja Generalna dla Śląska we Wrocławiu.
MR-H – Muzeum w Raciborzu.
Rep. 305/I – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 305/I, *Kataster karoliński 1722–1726*.
Rep. 114 – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 114, *Klasztor cystersów w Rudach*.
Rep. 111 – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 111, *Kolegiata w Raciborzu*.
RO – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rejencja Opolska.
SBBerlin – Staatsbibliothek Berlin.
ŚWKZ – Archiwum Wojewódzkiego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Katowicach

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY ARCHIWALNE

ARCHIVALISCHE QUELLEN UND MATERIALIEN

KATOWICE
KATTOWITZ

Archiwum Państwowe w Katowicach
Staatsarchiv in Kattowitz

Zbiory Kartograficzne
Kartographische Sammlung 12/81: Nr I 536, I 631, I 633, I 634, I 636.

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach
Woiwodschaftsamt für Denkmalschutz in Kattowitz

Archeologiczne Zdjęcie Polski 101–40, 102–40.
Archäologische Aufnahme von Polen 101–40, 102–40.

KRAKÓW
KRAKAU

Archiwum Polskiej Prowincji OO. Dominikanów w Krakowie
Archiv der Polnischen Provinz der Dominikaner in Krakau

Klasztor św. Jakuba w Raciborzu RJ 1
Dominikanerkloster Hl. Jacobi in Ratibor

Klasztor ss. Dominikanek w Raciborzu RS 1
Dominikanerinnenkloster Hl. Geist in Ratibor

Materiały do biografii Eufemii z Raciborza RS 2
Materialien zur Biographie der Äbtissin Euphemia von Ratibor

OPOLE
OPPELN

Archiwum Państwowe
Staatsarchiv in Oppeln

Rejencja Opolska
Regierungsbezirk Oppeln RO IX/ 92–98, RO I/5156; RO III/277; RO III/298; RO III/373; RO I/4088.

Zbiory Kartograficzne. Plany miast
Kartographische Sammlung. Stadtpläne P 49, 50, 51

RACIBÓRZ
RATIBOR

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu
Staatsarchiv in Kattowitz Abteilung Ratibor

Akta miasta Raciborza
Akten der Stadt Ratibor 18/3: Nr 1, 5, 6, 8–22, 24–33, 35–38, 40–47, 48–58, 60–63, 69–72, 92–93, 105–110, 216–217, 371, 411, 423, 431, 441, 443

Cechy miasta Raciborza
Zünfte der Stadt Ratibor 18/4: Nr 1

Komora Książęca Racibórz
Herzogliche Kammer zu Schloss Ratibor 18/16: Nr 1–5, 8, 11–12, 16–18, 35, 890, 895, 898, 901, 988–995, 997–1263, 3452

Urząd Miejski w Raciborzu, Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej
Stadtsamt in Ratibor, Dokumentationszentrum für Geodäsie

Plany pomiarowe poszczególnych dzielnic, ulic i terenów w Raciborzu, XIX–XX .w.
Vermessungspläne einzelner Stadtteile, Straßen und Bereiche in Ratibor, 19.–20. Jh.

Muzeum w Raciborzu
Museum in Ratibor

Zbiory kartograficzne i ikonograficzne
Kartographische und ikonographische Sammlungen MR-H–1841; MR-H 317; MR-H 319; MR-H 238; MR-H–325; MR-H–2439; MR-H–3639; MR-H–244.

WARSZAWA
WARSCHAU

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zakład Ikonografii
Nationalbibliothek in Warschau, Abteilung für Ikonographie

Kolekcja Wilanowska WAF 44
Wilanów-Sammlung WAF 44 Abb. 4596

WROCŁAW
BRESLAU

Archiwum Państwowe
Staatsarchiv in Breslau

Księstwo Opolsko-Raciborskie 1303–1825 Rep. 35
Fürstenthum Oppeln-Ratibor 1303–1825 Rep. 35 Sign. 151 *Urbar über des Schloss Ratibor...* 1532; Sygn. 3 *Ober Biergeldts Reitung aus dene Fürstentumern Oppeln und Ratibor. 1660*; Sign. 154 *Grundbuch über Ratibor...* 1532; Sygn. 21 *Rattiborisch Urbary oder Grundbuch 1567*; Sygn. 22 *Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch...* 1595; Sign. 96–102 *Ingrossationsbuch Kreis Ratibor (1784–1806)*

Kolegiata w Raciborzu 1542–1752 Rep. 111
Ratibor, Kollegiatstift ad s. Thomam 1542–1752 Rep. 111 Sign. 1, 5, 5b, 7, 59, 111b, 113, 118, 119, 171; (zerstörte Dokumente, laut Verzeichnis) Sign. 6, 9, 17, 19, 25, 32, 38, 41, 50, 55, 66, 88, 106

Klasztor Dominikanek w Raciborzu 1295–1809 Rep. 112
Ratibor, Dominikanerinnen 1295–1809 Rep. 112 Sign. 43, 49, 103, 104, 107, 113, 131, 135

Klasztor Cystersów w Rudach, powiat raciborski 1223–1801 Rep. 114
Rauden, Zistercienser 1223–1801 Rep. 114 Sign. 52, 107

Klasztor Dominikanów w Raciborzu 1267–1809 Rep. 110
Ratibor, Dominikaner 1267–1809 Rep. 110 Sign. 3, 11, 13, 15, 16, 20, 25, 27, 29, 34, 38

Klasztor Franciszkanów w Raciborzu 1722–1743 Rep. 113
Ratibor, Franziskaner 1722–1743 Rep. 113 Sign. 1–4

Kataster Karoliński 1722–1726 Rep. 305/I
Karolinisches Kataster 1722–1725 Rep. 305/I Sign. 135–140

Komisja Generalna dla Śląska we Wrocławiu
Generalkommission für Schlesien zu Breslau Sign. III 13672, III 13672/1, RA 13–15

Naczelne Prezydium Prowincji Śląskiej we Wrocławiu, Zarząd Regulacji Rzeki Odry — Kartografia

Oberpräsidium der Provinz Schlesien zu Breslau, Bauamt für die Oderregulierung — Kartographie Sign. I 516, I 519

Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego
Bibliothek der Universität Breslau

F. B. Werner, *Silesio in Compendio seu Topographia. (Topographia Silesie)*. Sygn. Rkps IV F 113b.

BERLIN

Staatsbibliothek Berlin

Materiały kartograficzne
Kartographische Sammlug Sign. SN 729/3387; Sign. SN 729/3418; Sign. SN 729/3386; Sign. SN 729/3417; Sign. S.X.32777; Sign. S.X.32777a; Sign. S.X.32777/6; Sign. S. 15061; Sign. S. 15061; Sign. SX 32777/10; Sign. SX 32777/12; Sign. SX 32777/13; Sign. SX 32777/15; Sign. SX 32781/1,2

WIEDEŃ
WIEN

Österreichisches Staatsarchiv

Materiały kartograficzne
Kartographische Sammlung H III e 168

Österreichische National Bibliothek, FKB R 1

OPAWA
TROPPEAU

Zemský archiv v Opavě
Staatsarchiv in Opava

Sbirka map a plani
Slezský Stavovský archiv v Opavě AXXVIII–14. No. 477.
Tilleriana

ŹRÓDŁA PUBLIKOWANE VERÖFFENTLICHTE QUELLEN

- Alte Urkunden von Ratibor*, Allgemeines Archiv für die Geschichte des Preussischen Staates, hrsg. L. v. Ledebur, Bd. 2, Berlin 1830.
- Chronik der Parochie Ostrog bei Ratibor*, hrsg. A. Weltzel, Ratibor 1882
- Cureus Joachim, *Des Herzogtums Oder- und Nieder-Schlesien wahrhafte und gründliche Beschreibung*, Eisleben 1601.
- Cureus Joachim, *Gentis Silesiae Annales*, Wittenberg 1571.
- Das Formelbuch des Domherrn Arnold von Protzan*, hrsg. W. Wattenbach, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 5, Breslau 1862.
- Długosz, Jan, *Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, Liber 7–8. wyd. D. Turkowska. Warszawa 1975.
- Galli Anonymi Cronicae et Gesta Ducum sive Principum Polonorum*, wyd. K. Maleczyński, *Monumenta Poloniae Historica. Seria Nova*, t. 2, Kraków 1952.
- Häuserbuch der Stadt Ratibor (18. und 19. Jahrhundert)*. Hrsg. Thomas Wardenga. Schriften der Stiftung Haus Oberschlesien. Landeskundliche Reihe 12. Berlin 1995.
- Heinricus Pauper. Rechnungen der Stadt Breslau von 1299–1358*, hrsg. C. Grünhagen, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 3, Breslau 1860.
- Heneliusz von Henefeld Nicolaus, *Silesiographica hoc est: Silesiae delineatio brevis et succincta in ratione convivorum*, Frankfurt 1613.
- Heneliusz von Henefeld Nicolaus, *Silesiographica renovata necessaris schollis, observationibus et indice aucta*, Breslau und Leipzig 1704.
- Kohler Johan David, *Schlesische Kern-Chronika oder kurze jedoch gruendliche Beschreibung*, Nuernberg 1710.
- Lucae Friedrich, *Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten oder vollkommene Chronica von Ober und Niederschlesien*, Frankfurt 1689.
- Lucae Friedrich, *Schlesische Fürsten-Krone oder eigentliche wahrhafte Beschreibung Ober- und Nieder Schlesiens*, Frankfurt 1685.
- Ratiborer Chronik*, hrsg. A. Weltzel, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens“ 4.1 (1862), s. 114-126.
- Regesten zur schlesischen Geschichte 1301–1315*, hrsg. Colmar Grünhagen i Conrad Wutke, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 16, Breslau 1892.
- Regesten zur schlesischen Geschichte 1316–1326*, hrsg. Colmar Grünhagen i Conrad Wutke, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 18, Breslau 1898.
- Regesten zur schlesischen Geschichte 1327–1333*, hrsg. Colmar Grünhagen i Conrad Wutke, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 22, Breslau, 1892.
- Regesten zur schlesischen Geschichte 1334–1337*, hrsg. Conrad Wutke, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 29. Breslau 1923.
- Regesten zur schlesischen Geschichte 1338–1342*, hrsg. Conrad Wutke i Erich Randt, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 30.2, Breslau 1930.
- Regesty Śląskie*, t. I. 1343–1348, wyd. Kazimierz Bobowski, Janina Gilewska-Dubis, Waclaw Korta, Bronisław Turoń, Wrocław 1975;
- Regesty Śląskie*, t. II. 1349–1354, wyd. Kazimierz Bobowski, Marek Cetwiński, Janina Gilewska-Dubis, Anna Skowrońska, Bronisław Toruń, Wrocław 1983;
- Regesty Śląskie*, t. III: 1355–1357, wyd. Janina Gilewska-Dubis, Wrocław 1990;
- t. IV: 1358–1359, wyd. Janina Gilewska-Dubis, Kazimierz Bobowski. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław b.r.;
- Regesty Śląskie*, t. V: 1360, wyd. Janina Gilewska-Dubis. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1992.
- Registrum St. Wenceslai*, hrsg. Colmar Grünhagen i Wilhelm Wattenbach, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 6. Breslau 1865.
- Rocznik Górnośląski*. Ed. August Bielowski. *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3. Lwów 1878.
- Schlesiens Bergbau und Hüttenwesen. Urkunden und Akten (1529–1740)*, hrsg. Konrad Wutke, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 21, Breslau 1901.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1.1, hrsg. Heinrich Appelt. Graz und Köln, 1963.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1.2, hrsg. Heinrich Appelt. Graz, Wien und Köln 1968.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 2, hrsg. Winfried Irgang. Köln, Wien und Graz 1977.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 3, hrsg. Winfried Irgang. Köln und Wien 1984.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 4, hrsg. Winfried Irgang. Köln und Wien 1988.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 5, hrsg. Winfried Irgang. Köln, Weimar und Wien 1993.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 6, hrsg. Winfried Irgang. Köln, Weimar und Wien 1998.
- Schickfuss Jacob, *New Vermehrte Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung*, Breslau 1625.
- Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich z l. 1566 i 1568*, wyd. Roman Heck, J. Leszczyński, *Urbarze śląskie*, t. IV, pod red. Józef Gierowski. Wrocław 1956.
- Urkunden d. Dominikaner u. Dominikanerin der Stadt Ratibor 1258-1514*, hrsg. W. Wattenbach, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 2, Breslau 1859.
- Urkunden der Stadt Brieg. Urkundliche und kronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortigen Klöster, die Stadt- und Stiftungsgüter bis zum Jahre 1550*, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 9, hrsg. Colmar Grünhagen, Breslau 1870.
- Urkunden des Klosters Czarnowanz*. hrsg. Wilhelm Wattenbach, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 1, Breslau 1851.
- Urkunden des Klosters Kamenz*, hrsg. Paul Pfoth, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 10, Breslau 1881.
- Urkunden*, hrsg. Wilhelm Wattenbach, *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 2, Breslau 1859.

OPISY PLANÓW BARWNYCH

1. Racibórz. Plan miasta w roku 1865

Skala 1:2500

Z map katastralnych Raciborza zachowały się jedynie pojedyncze arkusze z pierwszej połowy XX w. i mapy obrębowe (także niekompletne) z lat sześćdziesiątych XIX i pierwszej połowy XX w. Brak arkusza mapy katastralnej obejmującego historyczne centrum miasta. Plan miasta w roku 1865 jest kompilacją mapy obrębowej *Gemarkung Ratibor*, No 89, rys. Gehlich (rkps) 1863–1865, skala 1:2500, AP Katowice Zb. Kart. I 613 i planu *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, rys. Gehlich (druk) 1864, skala 1:2500 AP Opole, RO IX/96. Autorem obu planów był królewski kontroler katastralny, co pozwala przyjąć, że stanowią stosunkowo wierny obraz miasta z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku a więc już po przyłączeniu północnej części wsi Nowe Zagrody (w granicach do dzisiejszej ul. Staszica) i po przemianach układu urbanistycznego wschodniej części miasta, zainicjowanych doprowadzeniem w latach czterdziestych XIX w. do Raciborza linii kolejowej berlińsko-wiedeńskiej i budową dworca kolejowego. Kompilacja obu planów pozwoliła na w miarę kompletne odtworzenie podziałów własnościowych i zabudowy miasta. Znaczenie ma także współczesność obu planów, co wobec rozwoju miasta w drugiej połowie XIX w. pozwala na uniknięcie anachronizmów wynikających z łączenia planów pochodzących z wielu lat¹.

2. Racibórz. Rozwój przestrzenny i funkcje najważniejszych obiektów

Skala 1:10 000

Plan opracowany na podstawie *Übersichtskarte der Stadt Ratibor* z 1938 r. w skali 1:10000 oraz planu *Chronologia* zamieszczonego w E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Matusecki, *Racibórz. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa 1988

3. Racibórz. Funkcje najważniejszych obiektów historycznego centrum

Skala 1 :2500

Przy rozpatrywaniu rozwoju funkcjonalnego historycznego centrum Raciborza zasadnicze znaczenie ma fakt, że o zabudowie miasta wcześniejszej niż dziewiętnastowieczna wiadomo bardzo niewiele. Oprócz trzech kościołów (parafialnego i dwóch poddominikańskich) zachowała się jedynie baszta więzienna, wzniesiona w XVI w. na starszym fundamencie². Poza tym na obszarze wyznaczonym przez zasięg dawnych murów obronnych nie zachował się żaden obiekt architektoniczny starszy niż z XIX w.³. Niewiele na temat średniowiecznej zabudowy miasta można powiedzieć na podstawie dotychczas prowadzonych badań archeologicznych, które w większości miały charakter badań ratowniczych, ograniczonych powierzchniowo i czasowo. Nieliczne odnalezione relikty, takie jak fragment muru ceglanego na rynku, są zbyt małe, by na ich podstawie wysuwać jakiegokolwiek wnioski na temat zabudowy i rozplanowania miasta. Należy też podkreślić, że Racibórz należy do miast o nieregularnym układzie urbanistycznym, a analiza zachowanego materiału kartograficznego z XIX w. prowadzi do wniosku, że dosyć późno osiągnął on stan stabilności granic własnościowych i zabudowy nawet w rejonie przyrynkowym. Najstarszy szczegółowy plan Raciborza *Special Charte von der Stadt Rattibor*, *so weit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist. Aufgenommen und gezeichnet im Jahr 1812 durch Andree Wihrheim*, w skali 1:1500 tylko dla części miasta w sposób czytelny wyznacza granice pomiędzy poszczególnymi parcelami⁴. Przekazywany przez niego obraz jest jednak zgodny z planami z 1831 r. i (z pewnymi modyfikacjami) z 1843 r.⁵. Jednak już ich porównanie z planami z lat 1863–1865 prowadzi do wniosku, że pomiędzy latami czterdziestymi i sześćdziesiątymi XIX w. w mieście doszło do zmian zarówno w zabudowie jak i podziale miasta na parcele. Zmiany te objęły nie tylko wschodnią część, gdzie budowa dworca kolejowego i wytyczenie prowadzącej do niej Bahnhofstrasse (obecnie ul. A. Mickiewicza) zasadniczo zmieniła układ urbanistyczny, ale także pozostałe części miasta. Ponadto w trakcie odbudowy miasta po zniszczeniach drugiej wojny światowej jedynie w niewielkim stopniu wykorzystano fundamenty wcześniejszych obiektów. Także wiele ulic wytyczono zupełnie od nowa, zacierając przy tym wcześniejszy układ urbanistyczny.

4. Racibórz. Rozwój osadnictwa do XIII w.

Skala 1:5000

5. Osadnictwo wczesnośredniowieczne Kotliny Raciborskiej VII–1 poł. XIII w.

Skala 1 : 50 000

Topografia terenu na podstawie:

Mapa Taktyczna Polski WIG, 1 : 100 000, ark. 48.26 *Racibórz (Ratibor)*, Warszawa 1933; ark. 48.27 *Rybnik*, Warszawa 1933; ark. 49.26 *Opawa (Opava)*, Warszawa 1933; ark. 49.27 *Skoczów*, Warszawa 1934.

Przebieg Odry przed regulacją odtworzono na podstawie analizy topografii terenu oraz map:

J. W. Wieland, *Atlas Silesiae Ratiboriensis*, ok. 1: 109 000, [w:] *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae generaliter Quatuor Mappis nec non specialiter XVI Mappis tot. Principatus repraesentatibus geographice exhibitus*, ..., Norymberga 1752;

Urmeßtschblätter, 1 : 25 000, *Abteilung Nendza*, Band 2, Blatt 6; *Abteilung Ratibor*, Band 1, Blatt 6, Berlin 1925

Przebieg szlaków handlowych odtworzono na podstawie:

J. W. Wieland, *Atlas Silesiae Ratiboriensis*, ok. 1: 109 000, [w:] *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae generaliter Quatuor Mappis nec non specialiter XVI Mappis tot. Principatus repraesentatibus geographice exhibitus*, ..., Norymberga 1752;

J. Nowakowa, *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, Wrocław 1951, s. 96–99, + mapa.

I. Boroń, *Handel Górnego Śląska z Krakowem w dobie wojny trzydziestoletniej (1618–1848)*, Gliwice 1995 (Muzeum w Gliwicach. Seria Monograficzna nr 5), s. 11–13, + mapa.

Rozmieszczenie i datacja stanowisk archeologicznych na podstawie:

J. Kaźmierczyk, K. Macewicz, S. Wuszkan, *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, Opole 1977;

M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym Płaskowyżem Głubczyckim*, „Przegląd Archeologiczny” 28, 1981, s. 123–176;

M. Parczewski, *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, „Zeszyty Naukowe UJ” 615, *Prace Archeologiczne* z. 31, Kraków 1982;

E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne do poznania starszych wieków średnich na Górnym Śląsku*, Cieszyn 2000.

Kościoty potwierdzone źródłowo w XIII w. na podstawie:

B. Panzram, *Geschichtliche Grundlage der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Wrocław 1940 i kwerendy źródłowej.

Najstarsze informacje o osadnictwie historycznym na podstawie:

I. Panic, *Historia osadnictwa w księstwie raciborskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992 i kwerendy źródłowej.

6. Racibórz w XVI w. Próba odtworzenia układu przestrzennego na podstawie Urbarzy dóbr Zamku Raciborskiego z lat 1532–1595

Skala 1 : 2500

Na podstawie: *Grundbuch über Ratibor 1532*. APWrocław, Rep. 35 nr 154; *Rattiborisch Urbary oder Grundbuch 1567*. APWrocław, Rep. 35 nr 21; *Rattiborischen Schlossess Urbary oder Grundbuch 1595*. APWrocław, Rep. 35 nr 22; *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich z lat 1566 i 1568*, wyd. R. Heck, J. Leszczyński, Wrocław 1956; A. Wihrheim, *Special charte von der Stadt Rattibor*, 1812, w skali 1:1500, RO IX/93

7. Racibórz. Plan miasta w XIV–XVIII w.

Skala 1:2500

Plan opracowany na podstawie planów: A. Wihrheim, *Special Charte von der Stadt Rattibor*, 1812 w skali 1:1500, RO IX/93 i Gehlich, *Situations Plan der Stadt Ratibor*, 1864/65 w skali 1:2500, RO IX/96

8. Racibórz. Przemiany funkcjonalno-przestrzenne centrum miasta w XIX-XX w.

Skala 1:2500

Plan opracowany na podstawie: A. Wihreim, *Special charte von der Stadt Rattibor*, 1812, w skali 1:1500, RO IX/93; Gehlich, *Situations Plan der Stadt Ratibor*, 1864/65 w skali 1:2500, RO III/96; *Übersichtskarte von den Stadt und Feldmonk Rattibor*, 1897, skala 1:5000, RO IX/97, planów współczesnych

9. Plan sytuacyjny Raciborza, Ostrogu i Płani, 1748–1749

Ratibor [w:] Krieges Charte Eines Theils des Oppelschen und Rati-borschen Fürstenthums jenseits der Oder bis an die Pohlische Grentze und von der Stoberau bis an die Teschensche Grentze in 40 Sectiones getheilt, 1748–1749

Friedrich Christian von Wrede

Rysunek barwny, wym. 24,5 x 9,6 cm (całość arkusza 68,5 x 47 cm), skala liniowa w prętach reńskich: 700 prętów — 19 cm (ok. 1: 13700); orientacja zachodnia

Jedna z dziewięciu map szczegółowych miast księstw opolskiego i raciborskiego, umieszczonych na karcie tytułowej drugiej części atlasu *Krieges Karte von Schlesien*, wykonanego w latach 1748–1753 na polecenie króla Prus Fryderyka II

Schemat strony tytułowej

Opole	Koźle	Racibórz
Bytom	Legenda	Gliwice
Żory		Kluczbork
Krapkowice		Strzelce Opolskie

Mapa obejmuje zasięgiem miasto Racibórz, przedmieście Wielkie z klasztorem franciszkańskim, przedmieście Odrzańskie i Nowe Miasto, zamek z zabudowaniami Ostrogu i wieś Płonia. Na terenie miasta ciemniejszą czerwienią oznaczono kościół parafialny, klasztor: dominikanów i dominikanek z kościołami oraz szpital. Miasto otacza zamknięta linia murów miejskich z trzema bramami, wał ziemny i fosa. Układ dróg częściowo opisany kierunkami: *nach Studenna*, *nach Nebotischau*, *nach Markowitz*, *nach Bziezie*.

Berlin, Staatsbibliothek, III C Kart N 15060

Racibórz, Muzeum w Raciborzu, H 319 (kopia z XIX w. o wymiarach 21,5 x 40 cm)⁶

10. Plan sytuacyjny miasta Raciborza, [poł. XVIII w.]

Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Namens in Oberschlesien

Pruskie służby miernicze?

Rysunek barwny, wym. 37 x 24,2 i 39,5 x 26 cm, skala nieoznaczona [ok. 1: 5000], orientacja wschodnia

Plan zachowany w trzech egzemplarzach, dwóch w Berlinie i jednym w Wiedniu, różniących się pomiędzy sobą drugorzędnymi cechami graficznymi (kształt woluty z tytułem, liternictwo, kolorystyka). Zdaniem P. Greinera egzemplarz wiedeński jest planem austriackim, powstałym w 1742 r. po umocnieniu miasta przez wojska pruskie dowodzone przez gen. von Walrawe, zaś oba egzemplarze berlińskie sporządzone zostały w 1750 r. już przez pruskie służby miernicze.⁷ Identyfikacja wszystkich egzemplarzy każe jednak przyjąć, że stanowią one kopie tego samego planu, sporządzonego w okresie walk austriacko-pruskich o Śląsk, być może w kręgu pruskich służb mierniczych.

Wiedeń, Österreichische National Bibliothek, FKB R 1

Berlin, Staatsbibliothek, S X 32777 i 32777/1

11. Plan sytuacyjny rzeki Odry na przestrzeni od Raciborza do Miedoni, [druga poł. XVIII w.]

Rysunek barwny, wym. 97 x 61 cm, [skala ok. 1:5000], oznaczenie północy geograficznej, orientacja zachodnia

Na planie przedstawiono fragment miasta Racibórz z Ostrogiem, oznaczone pola miejskie na lewym brzegu Odry od Starej Wsi do Proszowca oraz pola zamkowe na prawym brzegu Odry. Na planie widoczne są także fragmenty pierwotnego układu sieci rzecznej w rejonie Ostroga.

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska, RO III/282

12. Plan sytuacyjny Raciborza i przyległych wsi, [ok. 1790]

*Ratibor mit nächster Umgebungen*⁸

Pruskie służby miernicze?

Rysunek barwny, wym. 59 x 47 cm, podziałka liniowa w prętach reńskich 200 prętów — 11,5 cm, [skala 1:6600], orientacja zachodnia.

Mapa obejmuje miasto Racibórz z najbliższym otoczeniem i okolicznymi wsiami. Opisane *Altendorf* (Stara Wieś), *Brunnek* (Bronki), *Proschwitz* (Proszowiec), *Ostrock* (Ostróg), *Bossatsch* (Bosacz), *Kaminetz* (Kamieniec?), *Planie* (Płonia), *Neugarten* (Nowe Zagrody), *weg nach Jägerndorf* (droga do Karniowa), *weg nach Troppau* (droga do Opawy); *der Rink* (Rynek), *Roßmarkt* (Nowy Rynek), *Dominicaner* (dominikanie), *Noner Kloster* (klasztor dominikanek), *Domkirche*, (kościół parafialny), *Oder Thor* (brama Odrzańska), *Neue Thor* (brama Nowa), *Hohe Thor* (brama Wysoka); *Franciskaner Kloster* (klasztor franciszkanów), *Vorsteadt* (przedmieście), *Probstey Fischerey* (parafia Rybaki) i *Schlos* (zamek). Wodrębiono cmentarze przy kościele parafialnym, przed klasztorem dominikanek, przy nieopisanych kościołach: św. Piotra i Pawła w Nowym Mieście, św. Jana Chrzciciela na Ostrogu i św. Mikołaja w Starej Wsi. Na terenie wsi zaznaczono układ pól. Na planie widoczne są także linie pomiarowe z podanymi wartościami.

Berlin, Staatsbibliothek, S X 32777/6

13. Plan sytuacyjny miejscowości graniczących z miastem Racibórz, 1810

Situations Plan von der Angraenzenden Ortschaften der Stadt Ratibor, welche über ¼ bis ½ Meile entfernt liegen. Auf allerhöchsten Befehl vom 21 Junij 1810 aufgenommen und in diese Situations gebracht, durch Andree Whirheim vereideter Landschafts Conductor

A. Wihreim — mierniczy przysięgły

Rysunek barwny, wym. 49 x 42 cm, podziałka liniowa *Maßtab von 500 Ruthen 100 Ruthen auf einen duodecimal Zoll Reini gerechnet*, [skala ok. 1:14800], orientacja zachodnia

Erklärung der Buchstaben (objaśnienie liter);

1. *das Franciscaner Kloster* (klasztor franciszkanów)
2. *das Schloß* (zamek)
3. *Statuen* (figury)
4. *Salz Niederlage* (skład solny)
5. *das Große Thor* (brama Wielka)
6. *das Neue Thor* (brama Nowa)
7. *das Oder Thor* (brama Odrzańska)

Mapa obejmuje swoim zasięgiem od północy wieś *Niedanie* (Miedonia) i *Proswitz* (Proszowiec). Na południu *Dorf Studzienna* (wieś Studzienna) z *vorwerk Studzienna* (folwark Studzienna) oddzielona od miasta *Stadtische und Herrschaftliche Felder* (polami miejskimi i książęcymi). Na wschodnim brzegu Odry wieś *Plania* (Płonia) oraz rozciągające się na północ *Wiesen und Huttung* (łąki i pastwiska). Na planie uwidoczniła została sieć dróg w okolicach miasta. Pod *Altendorf Kirche* (kościół św. Mikołaja) w *das Dorf Altendorf* (we wsi Stara Wieś) krzyżowały się drogi: *Straße nach Leobschütz* (droga do Głubczyc), *nach Troppau* (do Opawy) i *nach Kosel über Rudnick* (do Koźla przez Rudnik). Dodatkowe połączenie miasta z drogą opawską zapewniała droga prowadząca przez *Neugarten* (Nowe Zagrody) do miejsca oznaczonego *Richt Platz* i *Matka Boża* (sic) (kościół Matki Bożej). Na południe od tego miejsca od drogi opawskiej odłączała się droga *nach Kuchelna über Kranowitz* (do Chuchelnej przez Krzanowice). O strony wschodniej, przez *Ostrog* (Ostróg), *Dorf Bosacz* (wieś Bosacz) i *Munthause* (?) do mostu na Odrze docierała droga *von Rybnick nach Ratibor* (z Rybnika do Raciborza) z odgałęzieniem *nach Loslau* (do Wodzisławia) i odgałęzieniem opisanym jako *Straße nach Rattiborhammer* (droga do Kuźni Raciborskiej). W okolicach miasta oznaczone zostały dwukrotnie *Ziegelei* (cegielnie) pierwsza pomiędzy Proszowcem i Miedonią, druga za kościołem Matki Bożej. Potok Psina na planie oznaczony został jako *Mühlbach*. Widoczne są także fragmenty starorzecza Odry w postaci wyschniętych meandrów.

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska, RO IX/91

14. Plan sytuacyjny miasta Raciborza, 1810–1812

Situations Plan von der Stadt Ratibor auf allerhöchsten Befehl vom 21 Junij 1810 Aufgenommen und in diese Situations gebracht im Jahr 1812 durch Andree Wihreim

A. Wihreim — mierniczy przysięgły

Rysunek barwny, wym. 32,5 x 48,5 cm, podziałka liniowa *Maaßtab von 320 Ruthen, 50 Ruthen auf einen duodecimal Zoll Rheinleand gerechnet*, [skala ok. 1:7400], oznaczenie północy geograficznej, orientacja północno-zachodnia

1. Erklärung der Buchstaben und Zeichen (*objaśnienie liter i znaków*):

- a. das Rathaus (ratusz)
- b. das Dominicaner Kloster (klasztór dominikanów)
- c. die Statue auf Grossen Rink (posąg na Wielkim Rynku)
- d. die Hauptwache (straż główna)
- e. das Krankenhaus (szpital)
- f. Spital (przysłup)
- g. Evangelisches Bethaus (ewangelicki dom modlitwy)
- h. die Pfarrkirche (kościół parafialny)
- i. die Reiteschule (ujeżdźalnia)
- k. das Stockhaus (areszt)
- l. das Neuethor (brama Nowa)
- m. das Oder Thor (brama Odrzańska)
- n. die Peterkirche (kościół św. Piotra)
- o. das Ueberfahlwehr (jaz)
- p. das Grosse Thor (brama Wielka)
- q. das Franziskaner Kloster (klasztór franciszkanów)
- r. das Jungfern Kloster (klasztór dominikanek)
- s. der Rossmarkt (targ koński)
- t. Schweine markt (targ świński)
- u. die Odergebrücke (most na Odrze)
[linia czerwona] der 1te [linia żółta] der 2te [linia czarna] der 3te
[linia niebieska] der 4te Bezirk (pierwsza, druga, trzecia, czwarta dzielnica)
- v. die Landschaft (ziemstwo)
[linia brązowa] Die Stadt Mauer (mury miejskie)

Na planie bardzo interesujący jest podział miasta na cztery dzielnice. Dzielnica pierwsza obejmowała zabudowę pomiędzy dzisiejszymi ulicami Chopina i Rzeźniczą aż do Rynku, pomiędzy ul. Browarną, Długą i Rynkiem, pomiędzy ul. Lecznica, ul. Solną, placem Długosza aż do Zborowej, a ul. Dominikańską i Młyńską. Dzielnica druga obejmowała zabudowę wzdłuż ul. Długiej do ul. Browarnej. Dzielnica trzecia północną część miasta od klasztoru dominikanek do klasztoru dominikanów włącznie, wraz z Nowym Miastem. Dzielnica czwarta pozostała południową część miasta. Plan, jakkolwiek ze względu na skalę mało precyzyjny, pozwala także zlokalizować młyn: zamkowy *Schlossmühle*, na Psinie *Psinamühle* i miejski *Stadtmaehle*. Z pozostałych urządzeń komunalnych na planie zaznaczono *Wasserkunst* (wieża ciśnienia) i *Salz Niederlage* (skład solny).

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska, RO IX/ 92

15. Plan Raciborza w granicach murów miejskich, 1812

Special Charte von der Stadt Rattibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist. Aufgenommen und gezeichnet im Jahr 1812 durch Andre Wihrheim

A. Wihrheim — mierniczy przysięgły

Rysunek barwny, wym. 62 x 46,5 cm, podziałka liniowa w prętach reńskich: 120 prętów — 30 cm, [skala ok. 1 : 1500]; orientacja zachodnia.

Szczegółowa mapa miasta pomierzona i narysowana przez mierniczego przysięgłego A. Wirheima w 1812 r., według opisu na dolnym marginesie aktualizowana w latach: 1820, 1823, 1824, 1828, 1829; obejmuje miasto w granicach murów miejskich, tereny przyległe i przedmieście Odrzańskie (Nowe Miasto); zabudowa oznaczona dwoma barwami — różową i szarą; budynki numerowane począwszy od 1 w narożu rynku i ul. Dominikańskiej do 307 przy ul. Browarnej; osobnymi podpisami na planie wyróżniono: wieżę ciśnienia (*Wasserleitung*), młyn miejski (*Stadtmaehle*), zbor (*der Zbor*), cmentarz (*der Kirchhof*), łąki i ogrody podmiejskie.

Oznaczenia literowe:

a. die Pfarrkirche	m. die Große Rink
b. das Dominicaner Kloster	n. der Rossmarckt
c. das Jungfern Kloster	o. der Schweinemarckt
d. das Rathaus	p. das Oder Thor
e. das Städtische Krankenhaus	q. das Neue Thor
f. die Reitschule	r. das Große Thor
g. die evangelische Kirche	s. die Statue auf dem Rink
h. die Landschaft	u. die Hauptwache
i. und t. Spitaeler	v. das St. Petrus Kirche
k. das Lazarett	w. St. Johannes
l. die Schiesstadt	

Na planie umieszczono jeszcze wizerunki klasztoru dominikanek (to chyba jedyny dokładniejszy plan zabudowy klasztornej) i klasztoru dominikanów. Oba zespoły klasztorne ulegną wkrótce rozbiórce. Po raz pierwszy pojawia się także cmentarz (*der Kirchhof*) na Nowym Przedmieściu założony w 1807 r. po zamknięciu cmentarza przy kościele parafialnym.

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska IX/93

16. Oparty na wizji lokalnej plan miasta Raciborza i jego wodociągów, 1831

Ocular Plan von der Stadt Ratibor und ihren Wasserleitung. Sämmtl. Possessionen sind mit ihren Serwis Numern bezeichnet excl. Der Neustadt, 1831

Lth. Rausch im Verlage F. H. Langer in Ratibor (Litografia Rausch w wydawnictwie F. H. Langer w Raciborzu)

Litografia, wym. 68 x 52,5 cm, [skala ok. 1:1400], oznaczona północ geograficzna, orientacja zachodnia

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska, RO IX/95

17. Plan miasta Raciborza z przedmieściami, wsiami Nowe Zagrody i Stara Wieś, [ok. 1835]

Plan von der Stadt Ratibor nebst den Vorstädten und Dörfern Neugarten und Altendorf

Julius Augustini, ryt. Trache

Rysunek barwny, wym. 67 x 48,5 cm, podziałka [liniowa nie narysowana?] opisana *Masstab von 50 Ruthen auf dec. Zoll*, [skala 1:5000], błędne oznaczenie północy geograficznej, orientacja zachodnia

Oznaczenie *Jurisdiction* (jurysdykcji): [znaki szare] *Schloss Ratibor* (zamek w Raciborzu); [znaki żółte] *ehemelige Kreuzprobstei* (niegdyś Krzyżowców⁹); [znaki różowe] *Stadt Ratibor* (miasto Racibórz); [znaki czerwone] *ehemelige Dominikaner* (niegdyś dominikanie). Ponadto u góry arkusza informacja: *Die gelb oderirte Grundstücken sind Bürger Aedier Lehnen genannt*

Na planie szczegółowo oznaczono stosunki własnościowe na terenie wsi Nowe Zagrody i Stara Wieś ze szczególnym uwzględnieniem własności mieszczan. Zwraca uwagę spory teren oznaczony jako *Die garten der Bardollo* (ogrody Bardollo) należący do rodziny Bardollo, mieszczan raciborskich włoskiego pochodzenia przybyłych do miasta w XVIII w. Na południe od Nowych Zagród oznaczono pola należące do parafii raciborskiej. Na planie jednakowo oznaczono jako posiadłości niegdyś dominikanów dobra obu klasztorów (żeńskie i męskie). Plan pozwala zidentyfikować nadane dominikankom w XIV w. dobra jako leżące przy południowych granicach Nowych Zagród i Starej Wsi rozległe *Dominikaner Freigut* (wolne dobra dominikańskie).

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska RO IX/94

18. Plan folwarku Ocice pod Raciborzem, 1837

Zeichnung des unter [Ratibor] sechs Gemein[...] theilten Vorwerk [Ottiz], Vermessen im [...] R. B. Vu[...] copirt 1837 von Mier

R. B. Vu[...], kopia Mier

Rysunek barwny, wym. 58 x 43 cm, podziałka liniowa uszkodzona [skala ok. 1:4860], oznaczona północ geograficzna, orientacja północno-zachodnia

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Komisja Generalna dla Prowincji Śląskiej, Kom. Gen. RA 14

19. Plan sytuacyjny miasta Racibórz z przedmieściami i otoczeniem, 1843

Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstaedten und environs, aufgestellt vom Kamemer-Calculator Barwig

Barwig

Rysunek barwny, wym. 60 na 78 cm, podziałka liniowa 100 prętów – 17,3 cm (skala ok. 1: 2300), oznaczona północ geograficzna, orientacja zachodnia

Oznaczenie sygnatur: [znaki brązowe] *Stadt Ratibor Jurisdiction* (jurysdykcja miasta Racibórz); [znaki zielone] *Schloss Ratibor Jurisdiction* (jurysdykcja zamku w Raciborzu); znaki pomarańczowe] *Ehemals Jungfrauen Stifts Jurisdiction* (jurysdykcja niegdyś klasztoru dominikanek); [znaki żółte] *Ehemals Kreuzprobstische Jurisdiction* (jurysdykcja niegdyś Krzyżowców); [znaki białe] *Ehemals Collegiat Stifts Jurisdiction* (jurysdykcja niegdyś kolegiaty); [znaki czerwone] *Ehemals Dominicaner Stifts Jurisdiction* (jurysdykcja niegdyś dominikanów). Dopisane ręcznie A. [znaki szare] *Laut Urkunden war 1267 der Stadt Ratibor zugeschlagen* (zgodnie ze źródłami w 1267 r. miasto Racibórz zostało powiększone) B. [znaki białe] *Alte Stadt Ratibor* (Stare miasto Racibórz). Na dole arkusza informacja V=*Die bei den Häusern angeschriebenen Zahlen sind die Hypotheken Nummern dielselben* (nadpisane nad domami liczby są tożsame z numerami hipoteki).

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Komisja Generalna dla Prowincji Śląskiej, Kom. Gen. III 13672

20. Plan sytuacyjny Przedmieścia Odrzańskiego i Nowego Miasta z opisaniem posesji, [ok. 1843]

Situations-Plan der Oder- Vor- und Neustadt gehörigen Possessionen, [ok. 1843]

(Barwig?)

Rysunek barwny, wym. 27 x 45 cm [skala ok. 1:1300], orientacja południowa

Dołączony do planu Barwiga z 1843 r. (patrz mapa 16) ręcznie wykonany kolorowy planik Przedmieścia Odrzańskiego i Nowego Miasta w Raciborzu jest najwcześniejszym szczegółowym planem założonego w 1294 i od razu przyłączonego do Raciborza Nowego Miasta na obszarze pomiędzy murami miejskimi a Odrą.

Oznaczenia sygnatur: [znaki zielone] *Schloß Ratibor Jurisdiction* (jurysdykcja zamku w Raciborzu); [znaki brązowe] *ehemals Kreuzprobstlich dito* (jurysdykcja niegdyś Krzyżowców); [znaki czerwone] *Stadt Ratibor dito* (jurysdykcja miasta Racibórz); [znaki żółte] *ehemals Dominicaner dito* (niegdyś jurysdykcja dominikanów). Posesje przynależne do miasta oznaczone liczbami rzymskimi od I do XX, pozostałe liczbami arabskimi, nr 1 i 2 to prawdopodobnie pozostałości klasztoru bożogrobców.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Komisja Generalna dla Prowincji Śląskiej, Kom. Gen. III 13672/1

21. Plan rzeki Odry od Raciborza do Lgoty, 1844

I Abteilung, 5 Blatt der Oderstrom Karte vom Jahre 1844 aufgenommen und gezeichnet vom Königlichen Feldmesser Sternitzki

Sternitzki — mierniczy

Rysunek barwny, wym. 183 x 60 cm, podziałka liniowa *Längemaastab von 310 Preu=-Ruthen, davon 50 = 1 Deci- Zoll*, skala długości [ok. 1: 5000], skala wysokości 1:200, Orientacja zachodnia

Archiwum Państwowe w Wrocławiu, Zarząd Regulacji rzeki Odry, Odra I 516

22. Plan rzeki Odry od Raciborza do Sudołu, 1844

I Abteilung, 5 Blatt der Oderstrom Karte vom Jahre 1844 aufgenommen und gezeichnet vom Königlichen Feldmesser Hannig und Sternitzki

Hannig, Sternitzki — mierniczy

Rysunek barwny, wym. 183 x 60 cm, podziałka liniowa *Längemaastab von 310 Preu=-Ruthen, davon 50 = 1 Deci- Zoll*, skala długości ok. 1: 5000, skala wysokości 1:200, orientacja zachodnia

Archiwum Państwowe w Wrocławiu, Zarząd Regulacji rzeki Odry, Odra I 519

23. Plan sytuacyjny granicy pomiędzy Ostrogiem i Płanią, 1850

Situation von der Grenze zwischen Ostrog und Plania

Ryschka

Rysunek barwny, wym. 36,5 x 35,4 cm, [skala ok. 1:11950], orientacja północna

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Komisja Generalna dla Prowincji Śląskiej, Kom. Gen. RA 15

24. Plan sytuacyjny miasta Racibórze, 1864/65

Situations Plan der Stadt Ratibor. Aufgenommen in den Jahre 1864/65 durch den königlichen Kataster Controleur Gehlich

Gehlich — królewski kontroler katastralny

Litografia, wym. 59,5 x 57,2 cm, podziałka liniowa, skala 1:2500, orientacja północna

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska, RO IX/96

25. Mapa rzeki Odry od mostu w Raciborzu do granicy powiatów Raciborskiego i Kozielskiego przy Dziergowicach, 1868–1869

Karte der Oderstrom von der Odebrücke in Ratibor bis zur Ratibor Cosel Kreis Grenze bey Dziergowitz, Blatt I von Station No 1 bis No 15. Aufgenommen bei einem Wasserstande von Fluss Zoll am Pegel zu Ratibor im Herbst 1868 und gezeichnet im Sommer 1869 durch Königliche Feldmesser Ryschka

Ryschka — mierniczy

Litografia, wym. 71 x 59 cm, podziałka liniowa, skala 1:5000, oznaczenie północy geograficznej, orientacja zachodnia

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska, RO IX/277

26. Mapa poglądowa miasta Raciborza i jego gruntów, 1897

Übersichts-Karte von der Stadt und Feldmark Ratibor. Copiert von d. Gehlischen Karte des Jahres 1864–65 und ergänzt nach Lage des berichtigten Stadtplanes im Jahre 1897 durch Königl. Katasterkontroleur und Steuer-Inspector Schylla

Schylla

Druk, wym. 59,5 x 74,5 cm, podziałka liniowa, skala 1:5000

Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska, RO IX/97

27. Plan komunikacyjny Raciborza, 1926

Verkehrsplan von Ratibor

Druk (Lichtdruck — Aluminium-Anstalt G. m. b. H. Beuthen), wym. 71 x 125,5 cm, skala 1: 5000

Berlin, Staatsbibliothek, S X 327181

Archiwum Państwowe w Opolu, Zbiór Kartograficzny P. 49

28. Plan komunikacyjny Raciborza, 1942

Verkehrsplan Ratibor

Powiatowe Dowództwo Obrony VII Oddział Wrocław za pozwoleniem Urzędu Rzeszy do Spraw Pomiarów

Druk (Carl Marewsch, Geographisch. Anstalt Breslau), wym. 42 x 40 cm, skala 1: 10000

Archiwum Państwowe w Opolu, Zbiór Kartograficzny, P 31

29. Mapa Obrębowa Racibórze nr 89, [przed 1945]

Gemarkung Ratibor nr 89, Kreis Stadt Ratibor Flur 10

Rysunek czarno-biały, wym. 100 x 68 cm, skala 1:1000

Archiwum Państwowe w Katowicach, Zb. Kart. I — 634

30. Racibórz część centralna. Ortofotomapa 1:2500, 2011

Skala ok. 1:2500

31. Racibórz. Widok miasta od strony wschodniej, [XVIII w.]

Winieta mapy *Fürstentums Ratibor in Oberschlesien*

Rysunek barwny, wym. ok. 11 x 3 cm

Muzeum w Raciborzu, MR-H-325

32. Widok Raciborza od strony zachodniej, poł. XVIII w.

Ratibor in Prospekt

F. Wernher, *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Sleschiens...*, Pars 1 von *Oberschlesien ...*, ok. 1763

Rysunek barwny, wym. ok. 28,5 x 8,5 cm

Wrocław, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, rkps IV F 113 b, vol. 1 s. 105

33. Zamek w Raciborzu, 1609

Das Schloß zu Ratibor

Walenty Saebich.

Rysunek barwny, wym. 17,8 x 28,5 cm

Warszawa, Biblioteka Narodowa, Zakład Ikonografii, Kolekcja Wilanowska WAF 44, rys. 4596

34. Zamek w Raciborzu, poł. XVIII w.

Schloss zu Rattibor

F. Wernher, *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Sleschiens...*, Pars 1 von Ober Schlesien ..., ok. 1763.

Rysunek barwny, wym. ok. 17 x 11 cm

Wrocław, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, rkps IV F 113 b, vol. 1, s. 103

Bibliothek der Universität Breslau, IV F 113 b, vol. 1, S. 103

PRZYPISY

¹ Przykładem tempa zmian zabudowy miasta w drugiej połowie XIX w. jest informacja opublikowana w „Nowinach Raciborskich” 2, 1890 nr 98 (10 grudnia). W okresie 1885–1889 w mieście powstało 89 budynków mieszkalnych, przy łącznej liczbie 900 budynków mieszkalnych i 33 niemieszkalnych w 1890 roku.

² Z nich jedynie kościół klasztorny dominikanek pod wezwaniem św. Ducha, obecnie Muzeum w Raciborzu, doczekał się bardziej szczegółowych badań związanych z adaptacją budynku na potrzeby muzeum.

³ KZSP, s. 52–53 datuje na 2 połowę XVIII w. budynek dawnego szpitala przy ul. Leczniczej. Poza nim pod hasłem domy zanotowano 9 obiektów z czego na terenie miasta średniowiecznego jedynie dom przy ul. Chopina, datowany na pierwszą połowę XIX w. oraz w osobnych hasłach dawną szkołę ewangelicką wzniesioną w 1815 r. na miejscu dawnego klasztoru dominikanek i zbudowany już poza obrębem murów miejskich w l. 1823–1826 budynek sądu, KZSP, s. 47–48, 51–52. Znacznie obszerniejszy spis zabytków zamieszczony w E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa 1988, s. 105–191 budynek szpitala datują na 1802 r. (s. 156) a jedyne zabudowania z drugiej połowy XVIII w. to grupa domów przy ul. Londzina, znajdujących się już poza obrębem miasta średniowiecznego.

⁴ RO IX/93

⁵ RO IX/94 *Ocular-Plan von der Stadt Ratibor und ihren Wasserleitung*, 1831 i Kom. Gen. III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor*, 1843.

⁶ P. Greiner, *Plany i weduty miast Górnego Śląska do końca XVIII w.*, Cz. I *Plany miast*, Katowice 2000 s. 23 i kat. poz. 118, błędnie uznaje egzemplarz muzealny za osobny plan powstały ok. 1755 r. w kręgu pruskich służb mierniczych.

⁷ P. Greiner, *Plany i weduty*, s. 22–23 i kat. poz. 115 i 117.

⁸ Tytuł, data, skala mianowana i wymiary dopisane później, prawdopodobnie przez osobę katalogującą plan w zbiorach. Podobną ręką dopisano datę i skalę mianowaną na egzemplarzu mapy 6 w zbiorach SBB S X 32777.

⁹ Zakon Bożogrobców, sprowadzony do Nowego Miasta przez ks. Przemysława w 1295 r. nazywanych też od ubiorów Krzyżowcami z czerwonym krzyżem niem. Kreuzherrn.

BESCHREIBUNG DER FARBIGEN ABBILDUNGEN

1. Ratibor. Stadplan im Jahre 1865

Maßstab 1:2500

Von den Ratiborer Katasterkarten sind nur einzelne Blätter aus der ersten Hälfte des 20. Jh. und (ebenfalls unvollständige) Gebietskarten aus den 60er Jahren des 19. Jh. und aus der ersten Hälfte des 20. Jh. erhalten geblieben. Blätter der Katasterkarte vom historischen Stadtzentrum fehlen gänzlich. Der Stadtplan aus dem Jahre 1865 ist eine Kompilation einer Gebietskarte *Gemarkung Ratibor*, No 89, Zchnng. Gehlich (Mskr.) 1863–1865, Maßstab 1:2500, AP Katowice. Siehe Kart. I 613 und den Plan *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, Zchnng. Gehlich (Druck) 1864, Maßstab 1:2500 AP Opole, RO IX/96.

Beide Pläne wurden vom königlichen Katasterkontrolleur erstellt, woraus man schließen kann, dass sie das Stadtbild aus der ersten Hälfte der 60er Jahre des 19. Jahrhunderts ziemlich getreu wiedergeben. Die Pläne stammen also aus der Zeit nach der Eingemeindung des nördlichen Teils des Dorfes Neugarten (Nowe Zagrody), (in den Grenzen bis an die heutige Staszic-Straße) und nach den Änderungen der stadtplanerischen Ordnung im östlichen Teil der Stadt, die durch den Bau der Berlin-Wien-Eisenbahn und des Bahnhofs initiiert wurden. Kompilation beider Pläne erlaubte ziemlich genau Wiedergabe der Besitzverteilung und der Stadtbebauung. Wichtig ist auch der zeitgenössische Charakter beider Pläne, was angesichts der Entwicklung der Stadt in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts die Vermeidung von Anachronismen ermöglicht, die sich aus der Kombination von Plänen aus verschiedener Zeit ergeben.¹

2. Ratibor. Räumliche Entwicklung und Funktionen der wichtigsten Objekte

Maßstab 1:10 000

Plan auf der Grundlage der *Übersichtskarte der Stadt Ratibor* aus dem Jahre 1938 im Maßstab 1:10000 und des Plans *Chronologia* aus E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa 1988 erstellt.

3. Ratibor. Funktionen der wichtigsten Objekte der Altstadt

Maßstab 1 :2500

Bei der Erörterung der funktional-räumlichen Entwicklung des historischen Zentrums von Ratibor ist es bedeutend, dass über die Stadtbebauung vor dem 19. Jh. sehr wenig bekannt ist. Abgesehen von drei Kirchen (Pfarrkirche und zwei dominikanische Kirchen) blieb nur der Gefängnisturm erhalten, der im 16. Jh. auf älteren Fundamenten errichtet wurde². Innerhalb der ehemaligen Wehrmauern blieb außerdem kein Gebäude erhalten, das vor dem 19. Jh. errichtet wäre³. Auf der Grundlage der bisherigen archäologischen Forschungen, die eher einen Rettungscharakter hatten und sowohl flächenmäßig als auch zeitlich begrenzt waren, kann man nur wenig über die mittelalterliche Bebauung der Stadt sagen. Wenige gefundene Artefakte, wie z.B. ein Stück der Ziegelmauer vom Ring, sind zu klein um daraus Schlüsse auf die städtische Bebauung und räumliche Anordnung zu ziehen. Man sollte auch unterstreichen, dass Ratibor zu Städten mit unregelmäßiger stadtplanerischen Anordnung gezählt wird und die Analyse des kartografischen Materials aus dem 19. Jh. zu dem Schluss führt, dass die Stadt recht spät stabile Eigentums- und Bebauungsgrenzen, sogar am Ring, erreicht hat. Auf dem ältesten detailgetreuen Plan von Ratibor — *Special Chartevon der Stadt Rattibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist. Aufgenommen und gezeichnet im Jahr 1812 durch Andree Wirrheim*, im Maßstab 1:1500 — sind nur für einen Teil der Stadt klare Grenzen zwischen den einzelnen Grundstücken markiert⁴. Das übermittelte Bild von diesem Plan stimmt jedoch mit dem Plan vom 1831 und (mit gewissen Modifikationen) mit jenem vom 1843 überein⁵. Doch der Vergleich mit den Plänen aus den Jahren 1863–1865 macht deutlich, dass es zwischen den 40er und 60er Jahren des 19. Jahrhunderts in der Stadt zu Änderungen sowohl in der Bebauung als auch in der Grundstückaufteilung kam. Diese Änderungen umfassten nicht nur den östlichen Stadtteil, wo der Bau des Bahnhofs und der zu ihm führenden Bahnhofstrasse (heute: ul. A. Mickiewicza) die stadtplanerische Anordnung von Grund auf änderten, sondern auch andere Stadtteile. Darüber hinaus wurden bei der Wiederaufbau nach dem II. Weltkrieg

nur im geringen Grad die Fundamente früherer Objekte genutzt. Auch viele Straßen wurden neuangelegt und somit frühere stadtplanerische Anordnung verwischt.

4. Ratibor. Entwicklung der Besiedlung bis zum 13. Jh.

Maßstab 1:5000

5. Frühmittelalterliche Besiedlung der Ratiborer Mulde vom 7. bis zur ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts

Maßstab 1 : 50 000

Topografiekarte auf folgender Grundlage:

Mapa Taktyczna Polski WIG, 1 : 100 000, Blatt 48.26 *Ratibor (Racibórz)*, Warszawa 1933; Blatt 48.27 *Rybnik*, Warszawa 1933; Blatt 49.26 *Troppau (Opava)*, Warszawa 1933; Blatt 49.27 *Skotschau (Skoczów)*, Warszawa 1934.

Der Verlauf der Oder vor der Regulierung wurde aufgrund der Analyse der Geländetopografie und folgender Karten rekonstruiert:

J. W. Wieland, *Atlas Silesiae Ratiboriensis*, ca. 1: 109 000, [in:] *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae generaliter Quatuor Mappis nec non specialiter XVI Mappis tot. Principatus repraesentatibus geographice exhibitus,...*, Nürnberg 1752;

Urmeßtischblätter, 1 : 25 000, Abteilung Nendza, Band 2, Blatt 6; Abteilung Ratibor, Band 1, Blatt 6, Berlin 1925

Den Verlauf der Handelswege rekonstruierte man auf der Grundlage von:

J. W. Wieland, *Atlas Silesiae Ratiboriensis*, ca. 1:109 000, [in:] *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae generaliter Quatuor Mappis nec non specialiter XVI Mappis tot. Principatus repraesentatibus geographice exhibitus,...*, Nürnberg 1752;

J. Nowakowa, *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, Wrocław 1951, S. 96–99, + Karte.

I. Boroń, *Handel Górnego Śląska z Krakowem w dobie wojny trzydziestoletniej (1618–1848)*, Gliwice 1995 (Museum in Gleiwitz. Monografierihe Nr. 5), S. 11–13, + Karte.

Verteilung und Datierung von archäologischen Fundstätten auf der Grundlage von:

J. Kaźmierczyk, K. Macewicz, S. Wuszkan, *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, Opole 1977;

M. Parczewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawski. Ze studiów nad lessowym Płaskowyżem Głubczyckim*, „Przegląd Archeologiczny” 28, 1981, S. 123–176;

M. Parczewski, *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, „Zeszyty Naukowe UJ” 615, Prace Archeologiczne Heft 31, Kraków 1982;

E. M. Foltyn, *Materiały archeologiczne do poznania starszych wieków średnich na Górnym Śląsku*, Cieszyn 2000.

Kirchen, die im 13. Jh. durch Quellen belegt wurden, auf der Grundlage von:

B. Panzram, *Geschichtliche Grundlage der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Breslau 1940 und Quellenanfrage.

Die ältesten Informationen über die historische Besiedlung kommen aus:

I. Panic, *Historia osadnictwa w księstwie raciborskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992 und Quellenanfrage.

6. Ratibor im 16. Jahrhundert. Ein Versuch die räumliche Anordnung anhand der Ratiborer Schlossgrundbücher aus den Jahren 1532–1595 zu rekonstruieren

Maßstab 1 : 5000

Der Plan erarbeitet auf der Grundlage von: *Grundbuch über Ratibor...1532*. APWrocław, Rep. 35 nr 154; *Rattiborisch Urbary oder Grundbuch 1567*. APWrocław, Rep. 35 nr 21; *Rattiborischen Schlos-*

sess *Urbari oder Grundbuch* 1595. APWrocław, Rep. 35 nr 22; *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich z lat 1566 i 1568*, wyd. R. Heck, J. Leszczyński, Wrocław 1956; A. Wührheim, *Special charte von der Stadt Rattibor*, 1812, Maßstab 1:1500, RO IX/93

7. Ratibor. Stadplan im 14–18 Jh.

Maßstab 1:2500

Plan erarbeitet auf der Grundlage von: A. Wührheim, *Special Charte von der Stadt Rattibor*, 1812 im Maßstab 1:1500, RO IX/93; Gehlich, *Situations Plan der Stadt Ratibor*, 1864/65 im Maßstab 1:2500, RO IX/96

8. Ratibor. Plan des Funktions- und Raumwandels des Stadtzentrums im 19.-20. Jh.

Maßstab 1:2500

Plan erarbeitet auf der Grundlage von: A. Wührheim, *Special charte von der Stadt Rattibor*, 1812, im Maßstab 1:1500, RO IX/93; Gehlich, *Situations Plan der Stadt Ratibor*, 1864/65 im Maßstab 1:2500, RO III/96; *Übersichts-Karte von den Stadt und Feldmonk Rattibor*, 1897, im Maßstab 1:5000, RO IX/97, zeitgenössischen Plänen

9. Situationsplan von Ratibor, Ostrog und Plania, 1748–1749

Ratibor [in:] *Krieges Charte Eines Theils des Oppelschen und Rattiborschen Fürstenthums jenseits der Oder bis an die Pohnische Grentze und von der Stoberau bis an die Teschensche Grentze in 40 Sectiones getheilt*, 1748-1749

Friedrich Christian von Wrede

Farbzeichnung, Ausmaße 9,6 x 24,5 cm (Gesamtblatt 47 x 68,5 cm), Längenmaßstab in rheinländischen Ruthen: 700 Ruthen — 19 cm (ca. 1:13700); Westorientierung

Eine von neun Detailkarten der Städte des Fürstentums von Oepeln--Ratibor, die auf der Titelseite des zweiten Teils vom Atlas *Krieges Karte von Schlesien* veröffentlicht wurde, erstellt in den Jahren 1748–1753 auf Geheiß des preußischen Königs Friedrich II.

Schema der Titelseite

Oppeln (Opole)	Cosel (Kozle)	Ratibor (Racibórz)
Beuthen (Bytom)	Legende	Gleiwitz (Gliwice)
Sohrau (Żory)		Kreutzburg (Kluczbork)
Krappitz (Kropkowice)		Groß Strehlitz (Strzelce Opolskie)

Die Karte umfasst die Stadt Ratibor, Große Vorstadt mit dem Franziskanerkloster, Odervorstadt und Neustadt, das Schloss und Ostrog mit Bebauung und das Dorf Plania. Im Stadtgebiet wurden mit dunkelrot die Pfarrkirche, Klöster der Dominikaner und der Dominikanerinnen mitsamt ihrer Kirchen und das Krankenhaus gekennzeichnet. Die Stadt wird von der geschlossenen Linie der Stadtmauer mit drei Toren, dem Erdwall und dem Burggraben umfasst. Straßenordnung teilweise mit Richtungsangaben beschriftet: *nach Studenna*, *nach Nebotischau*, *nach Markowitz*, *nach Bziezie*.

Berlin, Staatsbibliothek, III C Kart N 15060

Ratibor, Museum in Ratibor, H 319 (Kopie aus dem 19. Jh. mit den Ausmaßen von 21,5 x 40 cm)⁶

10. Situationsplan der Stadt Ratibor, [Mitte des 18. Jh]

Plan von Ratibor. Einer Stadt in dem Fürstenthum dieses Namens in Oberschlesien

Preußische Vermessungsdienste?

Farbzeichnung, Ausmaße: 37 x 24,2 und 39,5 x 26 cm, Maßstab nicht angegeben [ca. 1:5000], Ostorientierung

Plan in drei Exemplaren erhalten, zwei in Berlin und eins in Wien, die sich nur durch zweitrangige grafische Eigenschaften (Form der Volute im Titel, Typografie, Farbgebung) unterscheiden. Nach der Meinung von Piotr Greiner ist das Exemplar aus Wien ein österreichischer Plan aus dem Jahre 1742, erstellt nach Befestigung der Stadt durch preußisches Heer unter dem General Walrawe. Die beiden Exemplare aus Berlin wurden 1750 durch preußische Vermessungsdienste erstellt⁷. Die Gleichheit aller Exemplare lässt aber annehmen, dass sie alle Kopien des gleichen Plans sind, der zur Zeit der Kämpfe zwischen Preußen und Österreich um Schlesien, vielleicht im Kreise der preußischen Vermessungsdienste entstanden.

Wien, Österreichische National Bibliothek, FKB R 1

Berlin, Staatsbibliothek, S X 32777 und 32777/1

11. Situationsplan der Oder im Gebiet zwischen Ratibor und Niedane (Miedonia), [zweite Hälfte des 18 Jh.]

Farbzeichnung, Ausmaße 97 x 61 cm, [Maßstab ca. 1:5000], Kennzeichnung des geografischen Nordpols, Westorientierung

Auf dem Plan wird ein Teil der Stadt Ratibor mit Ostrog vorgestellt. Am linken Ufer der Oder wurden zwischen Altendorf (Stara Wieś) und Proschowitz (Proszowiec) städtische Felder markiert und am rechten Oderufer Schlossfelder. Auf dem Plan sind auch Fragmente des ursprünglichen Flusssystem im Bereich von Ostrog angezeigt.

Staatsarchiv in Oppeln, Regierungsbezirk Oppeln, RO III/282

12. Situationsplan von Ratibor und den umliegenden Dörfern, [ca. 1790]

*Ratibor mit nächster Umgebungen*⁸

Preußische Vermessungsdienste?

Farbzeichnung, Ausmaße 59 x 47 cm, Längenmaßstab in rheinländischen Ruthen, 200 Ruthen — 11,5 cm, [Maßstab 1:6600], Westorientierung

Die Karte umfasst die Stadt Ratibor mit nächster Umgebung und den umliegenden Dörfern. Beschrieben wurden: *Altendorf* (Stara Wieś), *Brunnek* (Bronki), *Proschwitz* (Proszowiec), *Ostrock* (Ostróg), *Bossatsch* (Bosacz), *Kaminetz* (Kamieniec?), *Planie* (Plania), *Neugarten* (Nowe Zagrody), *weg nach Jagerndorf* (droga do Karniowa), *weg nach Troppau* (droga do Opawy); *der Rink* (Rynek), *Roßmarkt* (Nowy Rynek), *Dominicaner* (dominikanie), *Noner Kloster* (klasztor dominikanek), *Domkirche* (kościół parafialny), *Oder Thor* (brama Odrzańska), *Neue Thor* (brama Nowa), *Hohe Thor* (brama Wysoka); *Franciskaner Kloster* (klasztor franciszkanów), *Vorstaedte* (przedmieścia), *Probstey Fischerey* (parafia Rybaki) und *Schloss* (zamek). Markiert wurden die Friedhöfe an der Pfarrkirche, vor dem Dominikanerinnenkloster und vor den nichtbeschriebenen Kirchen: St. Peter und Paul-Kirche in der Neustadt, St. Johannes der Täufer-Kirche in Ostrog und St. Nikolaus-Kirche in Altendorf. Im Dorfbereich wurde die Feldordnung gekennzeichnet. Auf dem Plan sind auch Vermessungslinien mit Werten sichtbar.

Berlin, Staatsbibliothek, S X 32777/6

13. Situationsplan von den angrenzenden Ortschaften der Stadt Ratibor, 1810

Situations Plan von der Angraenzenden Ortschaften der Stadt Ratibor, welche über ¼ bis ½ Meile entfernt liegen. Auf allerhöchsten Befehl vom 21 Junij 1810 aufgenommen und in diese Situations gebracht, durch Andree Whirheim vereideter Landschafts Conductor

A. Wührheim — vereidigter Vermesser

Farbzeichnung, Ausmaße 49 x 42 cm, Maßstab von 500 Ruthen 100 Ruthen auf einen duodecimal Zoll Reintl gerechnet, [Maßstab ca. 1:14800], Westorientierung

Erklärung der Buchstaben:

1. das Franciscaner Kloster
2. das Schloß
3. Statuen
4. Salz Niederlage
5. das Große Thor
6. das Neue Thor
7. das Oder Thor

Der Plan umfasst im Norden die Dörfer *Niedanie* (Niedane, pl. Miedonia) und *Proswitz* (Proschowitz, pl. Proszowiec), im Süden das Dorf *Studzienna* (Studen, pl. Studzienna) mit *vorwerk Studzienna* (Vorwerk Studen) von der Stadt durch *Stadtische und Herschaftliche Felder* getrennt, am Ostufer der Oder das Dorf *Plania* (Ptonia) und die sich nach Norden erstreckend *Wiesen und Huttung*. Auf dem Plan wurde das Straßennetz in der Stadtumgebung markiert. An der *Altendorf Kirche* (St. Nikolaus-Kirche) in das Dorf *Altendorf* (pl. Stara Wieś) kreuzten sich die *Straße nach Leobschütz* (Głubczyce), *nach Troppau* (tsch. Opava) und *nach Kosel über Rudnick* (pl. Kozle und Rudnik). Eine zusätzliche Anbindung der Stadt mit der Straße nach Troppau sicherte die Straße durch *Neugarten* (pl. Nowe Zagrody) bis an die Stellen die als *Richt Platz* und *Matka Boża* (sic) (Mutter-Gottes-Kirche) bezeichnet wurde. Südlich davon spaltete sich von der Straße nach Troppau eine Straße nach *Kuchelna über Kranowitz* (Chuchelna über Krzanowice). Vom Osten her, über Ostrog (Ostróg), *Dorf Bosacz* (Bosacz) und *Munthause* (?) bis an die Oderbrücke erreichte die Stadt die Straße *von Rybnick nach Ratibor* mit der Abzweigung nach Loslau (pl. Wodzisław Śląski) und ei-

ner Abzweigung, die als *Straße nach Rattiborhammer* beschrieben wurde. In der Umgebung der Stadt wurden zwei *Ziegeleien* verzeichnet. Die erste zwischen Proschowitz und Niedane und die zweite hinter der Mutter-Gottes-Kirche. Der Bach Zinna (Psina) wurde auf dem Plan als *Mühlbach* beschrieben. Sichtbar sind auch alte Flussbetten der Oder in Form ausgetrockneter Mäander.

Staatsarchiv Oppeln, Regierungsbezirk Oppeln, RO IX/91

14. Situationsplan der Stadt Ratibor, 1810–1812

Situations Plan von der Stadt Ratibor auf allerhöchsten Befehl vom 21 Junij 1810 Aufgenommen und in diese Situations gebracht im Jahr 1812 durch Adree Wihrheim

A. Wihrheim — vereidigter Vermesser

Farbzeichnung, Ausmaße 32,5 x 48,5 cm, *Maßstab von 320 Ruthen, 50 Ruthen auf einen duodecimal Zoll Rheinleand gerechnet*, [Maßstab ca. 1:7400], Kennzeichnung des geografischen Nordpols, Nordwestorientierung

1. Erklärung der Buchstaben und Zeichen:

- a. das Rathaus
- b. das Dominicaner Kloster
- c. die Statue auf Grossen Rink
- d. die Hauptwache
- e. das Krankenhaus
- f. Spital
- g. Evangelisches Bethaus
- h. die Pfarrkirche
- i. die Reiteschule
- k. das Stockhaus
- l. das Neuethor
- m. das Oder Thor
- n. die Peterkirche
- o. das Ueberfahlwehr
- p. das Grossethor
- q. das Franziskaner Kloster
- r. das Jungpfern Kloster
- s. der Rossmarkt
- t. Schweine markt
- u. die Oderbrücke

[rote Linie] der 1te [gelbe Linie] der 2te [schwarze Linie] der 3te [blaue Linie] der 4te Bezirk (erster, zweiter, dritter, vierter Bezirk)

v. die Landschaft

[braune Linie] *Die Stadt Mauer*

Sehr interessant erscheint auf dem Plan die Aufteilung der Stadt in vier Bezirke. Der erste Bezirk umfasste die Bebauung zwischen den Straßen Jungfernstraße (heute ul. Chopina, früher auch Nonnengasse) und der Fleischerstraße (heute ul. Rzeźnicza) bis zum Ring, zwischen der Braustraße (heute ul. Browarna), der Langestraße (heute ul. Długa) und dem Ring, zwischen der Rosenstraße (heute ul. Lecznica), Salzstraße (heute ul. Solna), dem Długosz-Platz (früher Teil des Marcellus-Platzes) bis zur Oberzborstraße (heute ul. Zborowa, früher auch Gasse hinter der Pfarrkirche), und Dominikanerstraße (heute ul. Dominikańska) und Mühlenstraße (heute ul. Młyńska). Der zweite Bezirk umfasste die Bebauung entlang der Langestraße (ul. Długa) bis zur Braustraße (ul. Browarna). Der dritte Bezirk umfasste den nördlichen Teil der Stadt vom Dominikanerinnenkloster bis zum Dominikanerkloster und der Neustadt. Der vierte Bezirk umfasste den südlichen Teil der Stadt. Obwohl der Stadtplan aufgrund des Maßstabs wenig präzise ist, erlaubt er dennoch drei Mühlen zu lokalisieren: *Schlossmühle*, *Psinamühle* auf Zinna (Psina) und die *Stadtmühle*. Von den übrigen städtischen Infrastrukturobjekten wurden noch *Wasserkunst* (Wasserturm) und *Salz Niederlage* (Salzlager) verzeichnet.

Staatsarchiv Oppeln (Archiwum Państwowe w Opolu), Regierungsbezirk Oppeln, RO IX/ 92

15. Stadtplan von Ratibor innerhalb der Stadtmauern, 1812

Special Charte von der Stadt Rattibor, soweit sie von ihrer Rinkmuer begrenzt ist. Aufgenommen und gezeichnet im Jahr 1812 durch Andree Wihrheim

A. Wihrheim — vereidigter Vermesser

Farbzeichnung, Ausmaße 62 x 46,5 cm, Längenmaßstab in rheinländischen Ruthen: 120 Ruthen — 30 cm, [Maßstab ca. 1:1500]; Westorientierung

Detaillierter Stadtplan, der von dem vereidigten Vermesser A. Wihrheim 1812 erstellt und gezeichnet wurde. Gemäß der Beschreibung am unteren Rand wurde er in den Jahren 1820, 1823, 1824, 1828, 1829 aktualisiert. Der Plan umfasst die Stadt innerhalb der Stadtmauern, umliegende Gebiete und die Odervorstadt (Neustadt). Die Bebauung wurde in zwei Farben, rosa und grau, gekennzeichnet. Einzelne Gebäude wurden folgend nummeriert: von 1 in der Ecke zwischen dem Ring und der Dominikanerstraße (ul. Dominikańska) bis 307 in der Braustraße (ul. Browarna). Separat beschriftet wurden: Wasserturm (*Wasserleitung*), *Stadtmühle*, Kirchengemeinde (*der Zbor*), Friedhof (*der Kirchhof*), Wiesen und Vorstadtgärten.

Buchstabenbezeichnung:

a. die Pfarrkirche	m. der Große Rink
b. das Dominicaner Kloster	n. der Rossmarkt
c. das Jungfern Kloster	o. der Schweinemarkt
d. das Rathaus	p. das Oder Thor
e. das Städtische Krankenhaus	q. das Neue Thor
f. die Reitschule	r. das Große Thor
g. die evangelische Kirche	s. die Statue auf dem Rink
h. die Landschaft	u. die Hauptwache
i. und t. Spitaeler	v. die St. Petrus Kirche
k. das Lazarett	w. St. Johannes
l. die Schiesstadt	

Der Plan enthält auch ein Abbild der beiden Klöster, der Dominikaner und der Dominikanerinnen (wahrscheinlich der einzige detaillierte Bauplan des Klosters). Beide Klosterkomplexe wurden wenig später abgerissen. Zum ersten Mal erscheint auch *der Kirchhof* in der Neustadt, der nach der Schließung des Friedhofs an der Pfarrkirche im Jahre 1807 angelegt wurde.

Staatsarchiv in Oppeln, Regierungsbezirk Oppeln, RO IX/93

16. Stadtplan von Ratibor und seiner Wasserleitung, gefertigt anhand der Ortsbesichtigung, 1831

Ocular Plan von der Stadt Ratibor und ihren Wasserleitung. Sämmtl. Possessionen sind mit ihren Serwis Numern bezeichnet excl. Der Neustadt, 1831

Lth. Rausch im Verlage F. H. Langer in Ratibor

Lithografie, Ausmaße 68 x 52,5 cm, [Maßstab ca. 1:1400], geografischer Nordpol gekennzeichnet, Westorientierung

Staatsarchiv in Oppeln, Regierungsbezirk Oppeln, RO IX/95

17. Stadtplan von Ratibor mit Vorstädten und den Dörfern Neugarten und Altendorf, [ca. 1835]

Plan von der Stadt Ratibor nebst den Vorstädten und Dörfern Neugarten und Altendorf

Julius Augustini, ryt. Trache

Farbzeichnung, Ausmaße 67 x 48,5 cm, Längenmaßstab [Linien-skala nicht aufgezeichnet?] beschrieben als *Masstab von 50 Ruthen auf dec. Zoll*, [Maßstab 1:5000], fehlerhafte Bezeichnung des Nordpols, Westorientierung

Beschreibung der Gerichtsbarkeit (*Jurisdictioni*): [graue Zeichen] *Schloss Ratibor*; [gelbe Zeichen] *ehemalige Kreuzprobstey* (einst den Kreuzfahrern gehörend)⁹; [rosa Zeichen] *Stadt Ratibor*; [rote Zeichen] *ehemalige Dominikaner*. Zusätzliche Information am oberen Rand des Bogens: *Die gelb oderirte Grundstücken sind Bürger Aedier Lehnen genannt*.

Die Eigentumsverhältnisse im Gebiet der Dörfer Neugarten (Nowe Zagrody) und Altendorf (Stara Wieś) wurden auf dem Plan, unter besonderer Berücksichtigung der Besitze der Bürger, detailliert beschrieben. Auffällig bleibt das Gelände, das als *Die garten der Bardollo* beschrieben wurde und der Familie Bardollo, einer bürgerlichen Familie von Ratibor, die aus Italien im 18. Jh. in die Stadt kam, gehörte. Südlich von Neugarten (Nowe Zagrody) wurden Felder der Ratiborer Pfarrgemeinde markiert. Einheitlich wurden die Güter der beiden Klöster (der Mönche und der Nonnen) als ehemals den Dominikanern zugehörig gekennzeichnet. Anhand des Plans lässt sich das den Dominikanern im 14. Jh. gewährte Gut – *Dominikaner Freigut* identifizieren, das an den südlichen Grenzen von Neugarten (Nowe Zagrody) und Altendorf (Stara Wieś) lag.

Staatsarchiv in Oppeln, Regierungsbezirk RO IX/94

18. Plan des Vorwerk Ottitz unter des Ratibor, 1837

Zeichnung des unter [Ratibor] sechs Gemein[...] theilten Vorwerk [Ottitz], Vermessen im [...] R. B. Vu [...] copirt 1837 von Mier

R. B. Vu [...], Kopie Mier

Farbzeichnung, Ausmaße 58 x 43 cm, Längenmaßstab beschädigt, [Maßstab um 1:4860], Nord-Westorientierung

Staatsarchiv in Breslau, Generalkommission für die Provinz Schlesien, Kom. Gen. RA 14

19. Situationsplan der Stadt Ratibor mit Vorstädten und Umgebung, 1843

Situations-Plan von der Stadt Ratibor nebst Vorstaedten und environs, aufgestellt vom Kamemer-Calculator Barwig

Barwig

Farbzeichnung, Ausmaße 60 x 78 cm, Längenmaßstab 100 Ruthen–17,3 cm [Maßstab ca. 1:2300], geografischer Nordpol gekennzeichnet, Westorientierung

Signaturbezeichnung: [braune Zeichen] *Stadt Ratibor Jurisdiction*; [grüne Zeichen] *Schloss Ratibor Jurisdiction*; [orange Zeichen] *Ehemals Jungfrauen Stifts Jurisdiction*; [gelbe Zeichen] *Ehemals Kreuzprobstische Jurisdiction*; [weiße Zeichen] *Ehemals Collegiat Stifts Jurisdiction*; [rote Zeichen] *Ehemals Dominicaner Stifts Jurisdiction*. Handschriftliche Bemerkung A. [graue Zeichen] *Laut Urkunden war 1267 der Stadt Ratibor (vergrößert worden) B. [weiße Zeichen] Alte Stadt Ratibor*. Information am unteren Rand des Bogens: *V=Die bei den Häusern angeschriebenen Zahlen sind die Hypotheken Nummern dieselben*.

Staatsarchiv in Breslau, Generalkommission für die Provinz Schlesien, Kom. Gen. III 13672

20. Situationsplan der Odervorstadt und der Neustadt mit Grundstückbeschreibung, [ca. 1843]

Situations-Plan der Oder- Vor- und Neustadt gehörigen Possessionen, [ca. 1843]

(Barwig?)

Farbzeichnung, Ausmaße 27 x 45 cm [Maßstab 1:1300], Südorientierung

Der handgefertigte, kleine, farbige Plan der Odervorstadt und der Neustadt, der dem Plan von Barwig aus dem Jahre 1843 (siehe Karte 16) angehängt wurde, ist der älteste detaillierte Plan der 1294, zwischen den Stadtmauern und der Oder, gegründeten und gleich Ratibor angeschlossenen Neustadt.

Signaturbezeichnung: [grüne Zeichen] *Schloß Ratibor Jurisdiction*; [braune Zeichen] *ehemals Kreuzprobstlich dito*; [rote Zeichen] *Stadt Ratibor dito*; [gelbe Zeichen] *ehemals Dominicaner dito*. Städtische Grundstücke wurden mit römischen Zahlen von I. bis XX. gekennzeichnet, die übrigen mit arabischen Zahlen. Nr. 1 i 2 sind wahrscheinlich die Überreste des Klosters des Ritterordens vom Heiligen Grab.

Staatsarchiv in Breslau, Generalkommission für Provinz Schlesien, Kom. Gen. III 13672/1

21. Karte des Flusses Oder von Ratibor bis nach Elgot, 1844

I Abteilung, 5 Blatt der Oderstrom Karte vom Jahre 1844 aufgenommen und gezeichnet vom königlichen Feldmesser Sternitzki

Sternitzki — Vermesser

Farbzeichnung, Ausmaße 183 x 60 cm, *Längemaastab von 310 Preu=-Ruthen, davon 50 = 1 Deci- Zoll*, Längenmaßstab [ca. 1:5000], Höhenmaßstab 1:200, Westorientierung

Staatsarchiv in Breslau, Verwaltung der Flussregulierung für die Oder, Odra I 516

22. Karte des Flusses Oder von Ratibor bis nach Sudoll, 1844

I Abteilung, 5 Blatt der Oderstrom Karte vom Jahre 1844 aufgenommen und gezeichnet vom königlichen Feldmesser Hannig und Sternitzki

Hannig, Sternitzki — Vermesser

Farbzeichnung, Ausmaße 183 x 60 cm, *Längemaastab von 310 Preu=-Ruthen, davon 50 = 1 Deci- Zoll*, Längenmaßstab ca. 1: 5000, Höhenmaßstab 1:200, Westorientierung

Staatsarchiv in Breslau, Verwaltung der Flussregulierung für die Oder, Odra I 519

23. Situationsplan der Grenze zwischen Ostrog und Plania, 1850

Situation von der Grenze zwischen Ostrog und Plania

Ryschka

Farbzeichnung, Ausmaße 36,5 x 35,4 cm. [Maßstab ca. 1:11950], Nordorientierung

Staatsarchiv in Breslau, Generalkommission für Provinz Schlesien, Kom. Gen. RA 15

24. Situationsplan der Stadt Ratibor, 1864/65

Situations Plan der Stadt Ratibor. Aufgenommen in den Jahre 1864/65 durch den königlichen Kataster Controlleur Gehlich

Gehlich — königlicher Katasterkontrolleur

Lithografie, Ausmaße 59,5 x 57,2 cm, Längenmaßstab, Maßstab 1:2500, Nordorientierung

Staatsarchiv in Oppel, Regierungsbezirk Oppeln, RO IX/96

25. Karte der Oder zwischen der Brücke in Ratibor und der Kreisgrenze zwischen Ratibor und Cosel (Koźle) bei Dziergowitz (Oderwalde), 1868–1869

Karte der Oderstrom von der Oderbrücke in Ratibor bis zur Ratibor Cosel Kreis Grenze bey Dziergowitz, Blatt I von Station No 1 bis No 15. Aufgenommen bei einem Wasserstande von Fluss Zoll am Pegel zu Ratibor im Herbst 1868 und gezeichnet im Sommer 1869 durch Königliche Feldmesser Ryschka

Ryschka — Vermesser

Lithografie, Ausmaße 71 x 59 cm, Maßstabsleiste, Maßstab 1:5000, Kennzeichnung des geografischen Nordpols, Westorientierung

Staatsarchiv in Oppeln, Regierungsbezirk Oppeln, RO IX/277

26. Übersichtskarte der Stadt Ratibor und ihrer Ackerböden, 1897

Übersichts-Karte von der Stadt und Feldmark Ratibor. Copiert von d. Gehlichen Karte des Jahres 1864–65 und ergänzt nach Lage des-berichtigten Stadtplanes im Jahre 1897 durch Königl. Katasterkontrolleur und Steuer-Inspector Schylla

Schylla

Druck, Ausmaße 59,5 x 74,5 cm, Maßstabsleiste, Maßstab 1:5000

Staatsarchiv in Oppeln, Regierungsbezirk Oppeln, RO IX/97

27. Verkehrsplan von Ratibor, 1926

Verkehrsplan von Ratibor

Druck (Lichtdruck-Aluminium-Anstalt G. m. b. H. Beuthen), Ausmaße 71 x 125,5 cm, Maßstab 1: 5000

Berlin, Staatsbibliothek, S X 327181

Staatsarchiv in Oppeln, Kartografische Sammlung P. 49

28. Verkehrsplan von Ratibor, 1942

Verkehrsplan Ratibor

Kreiswehrführung, Abteilung VII in Breslau, mit Erlaubnis des Reichsamtes für Landesaufnahme

Druck (Carl Marewsch, Geographisch. Anstalt Breslau), Ausmaße 42 x 40 cm, Maßstab 1:10000

Staatsarchiv in Oppeln, Kartografische Sammlung, P 31

29. Gemarkung von Ratibor Nr. 89, [vor 1945]

Gemarkung Ratibor nr 89, Kreis Stadt Ratibor Flur 10

Schwarz-Weiß-Zeichnung, Ausmaße 100 x 68 cm, Maßstab 1:1000

Staatsarchiv in Kattowitz, Kartografische Sammlung Zb. Kart.I – 634

30. Ratibor-Zentrum. Orthofoto 1:2500, 2011

Maßstab um 1:2500

31. Ratibor. Stadtsicht vom Osten, [18. Jh.]

Vignette der Karte *Fürstentums Ratibor in Oberschlesien*

Farbzeichnung, Ausmaße um 11 x 3 cm

Museum in Ratibor, MH-R-325

32. Sicht der Stadt Ratibor vom Westen, Mitte des 18 Jh.

Ratibor in Prospect

F. Wernher, *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Sleschiens..., Pars 1 von Ober Schlesien ..., ca. 1763*

Farbzeichnung, Ausmaße um 28,5 x 8,5 cm

Bibliothek der Universität Breslau, Mskr. IV F 113 b, Vol. 1 S. 105

33. Das Schloß zu Ratibor, 1609

Das Schloß zu Ratibor

Walenty Saebich.

Farbzeichnung, Ausmaße 17,8 x 28,5 cm

Nationalbibliothek in Warschau, Abteilung für Ikonografie, Wilanów-Sammlung WAF 44, Zchnng. 4596

34. Schloss zu Ratibor, Mitte des 18 Jh.

Schloss zu Rattibor

F. Wernher, *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schlesiens..., Pars 1 von Ober Schlesien ..., ca. 1763*

Farbzeichnung, Ausmaße um 17 x 11 cm

Bibliothek der Universität Breslau, Mskr. IV F 113 b, vol. 1, s. 103

ANMERKUNGEN

¹ Ein Beispiel für die Geschwindigkeit der Veränderungen in der Stadtbauung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts ist die Information, die in der Zeitung „Nowiny Raciborskie“ 2, 1890 Nr. 98 (10. Dezember) veröffentlicht wurde. In der Zeit zwischen 1885 und 1889 entstanden in der Stadt 89 Wohngebäude, wobei im Jahre 1890 die Gesamtzahl der Wohngebäuden 900 und der Nichtwohngebäuden 33 betrug.

² Unter ihnen wurde lediglich die Heilig Geist-Klosterkirche der Dominikanerinnen, heute das Museum zu Ratibor, aufgrund der Anpassung des Gebäudes an die Bedürfnisse des Museums, detaillierten Untersuchungen unterzogen.

³ Katalog der Denkmäler in Polen (KZSP), S. 52–53 datiert auf die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts das Gebäude des ehemaligen Krankenhauses in der Krankenhausstraße (heute ul. Lecznicza). Daneben, unter dem Stichwort „Haus“, wurden noch 9 Objekte markiert, von denen auf dem Gebiet der mittelalterlichen Stadt lediglich das Haus in der Jungfernstraße (heute ul. Chopina), das auf die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts datiert wird, sich befindet. Unter separaten Stichwörtern steht die ehemalige evangelische Schule, die im Jahre 1815 auf der Stelle des ehemaligen Dominikanerinnenklosters errichtet wurde und das Gerichtsgebäude, das in den Jahren 1823–1826 außerhalb der Stadtmauer gebaut wurde, Katalog der Denkmäler in Polen, S. 47–

48, 51–52. Eine umfangreichere Beschreibung der Denkmäler befindet sich in: E. Bergman, J. Graczyk, A. Jankiewicz, B. Małusecki, *Racibórz. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa 1988, S. 105–191. Das Krankenhausgebäude wird auf das Jahr 1802 datiert (S. 156). Die einzigen Gebäude aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ist eine Häusergruppe in der Breitestraße (heute ul. Londzina), die sich direkt hinter dem Gebiet der mittelalterlichen Stadt befindet.

⁴ RO IX/93

⁵ RO IX/94 *Ocular-Plan von der Stadt Ratibor und ihren Wasserleitung*, 1831 und Kom. Gen. III 13672 *Situations-Plan von der Stadt Ratibor*, 1843.

⁶ P. Greiner, *Plany i weduty miast Górnego Śląska do końca XVIII w.*, Bd. I *Plany miast*, Katowice 2000 S. 23 und Positionskat. 118, nennt irrtümlich das Museumsexemplar einen eigenständigen Plan, der ca. 1755 im Kreise der preußischen Vermessungsdienste entstanden ist.

⁷ P. Greiner, *Plany i weduty*, S. 22–23 und Positionskat. 115 i 117.

⁸ Titel, Datum, Maßstab und Ausmaße nachträglich, wahrscheinlich durch eine katalogisierende Person der Sammlungen beigelegt. Mit ähnlicher Schrift wurde das Datum und Maßstab auf dem Exemplar der Karte 6 in den Sammlungen SBB S X 32777 dazugeschrieben.

⁹ Ritterorden vom Heiligen Grab wurde vom Herzog Primislaus im Jahre 1295 in die Neustadt geholt. Die Ordensbrüder wurden wegen ihrer Bekleidung mit rotem Kreuz auch Kreuzherrn genannt.

ANEKS

Podczas badań archeologicznych prowadzonych podczas zabudowy północnej pierzei raciborskiego Rynku natrafiono m. in. na relikty cmentarza, który datować można na okres późnego średniowiecza. Znalezione 82 regularne pochówki oraz szczątki kostne kilkudziesięciu osób, które ze względu na późniejsze przekształcenia terenu nie znajdowały się w układzie anatomicznym. Od strony północnej odkryta nekropolia ograniczona była gotyckim murem arkadowym¹.

Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat w trakcie prowadzenia inwestycji budowlanych założono szereg wykopów badawczych, podczas których udało się odsłonić i zbadać metodami archeologicznymi raciborskie umocnienia miejskie na odcinkach o łącznej długości niemal 100 m. Efektem przeprowadzonych badań stało się dokładniejsze zlokalizowanie przebiegu kurtyny muru obronnego, zbadanie relikwów dwóch z trzech bram miejskich, tj. Bramy Odrzańskiej (Zamkowej) i Bramy Wielkiej (Mikołajskiej) oraz jednej ze zburzonych baszt. Raciborskie fortyfikacje zbudowane były z cegieł łączonych zaprawą piaskowo-wapienną, jedynie w kilku przypadkach zaobserwowano występowanie częściowo obrobionego piaskowca. Mury wzniesiono, podobnie jak w wielu okolicznych miastach (m.in. Gliwicach, Głogówku, Opolu, Żorach), w technice *opus emplectum*. Wnętrze (jądro) muru raciborskiego stanowił gruz ceglany wymieszany z zaprawą piaskowo-wapienną i gliną. Lica

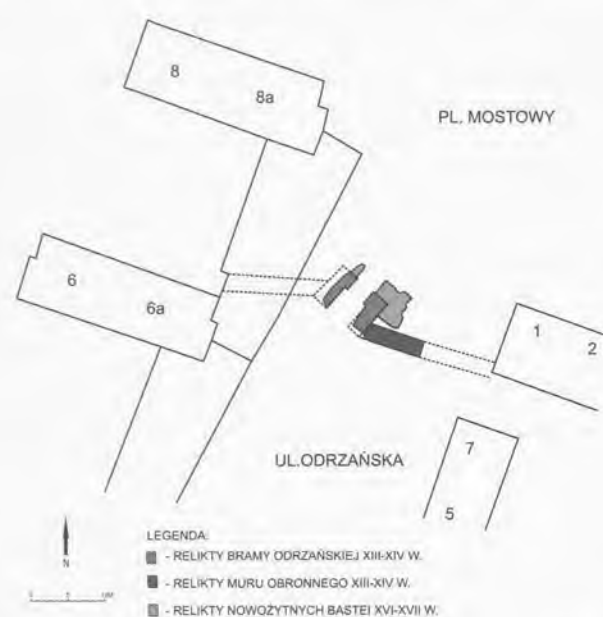
murów wznoszono z cegły palcówki o zróżnicowanych wymiarach, przy czym przeważnie cegły miały długość 26–28 cm, szerokość 13–14 cm i grubość 8–9 cm. Poszczególne partie muru budowano najczęściej bezwzwałkowo, miejscami w wykopach archeologicznych zaobserwować można było charakterystyczny dla drugiej połowy XIII i pierwszej połowy XIV wieku układ wendyjski (fundamenty Bramy Odrzańskiej, fragmenty kurtyny muru przy ul. Solnej). W obserwowanych archeologicznie partiach fortyfikacji zarejestrowano kurtynę grubości od 2,2 m do 2,5 m. Na podstawie przeprowadzonych badań wykopaliskowych oraz analizy zachowanych do dnia dzisiejszego fragmentów fortyfikacji można sądzić, że raciborski mur osiągał wysokość ponad 6 m a baszty i bramy nawet ponad 10 m².

Romuald Turakiewicz

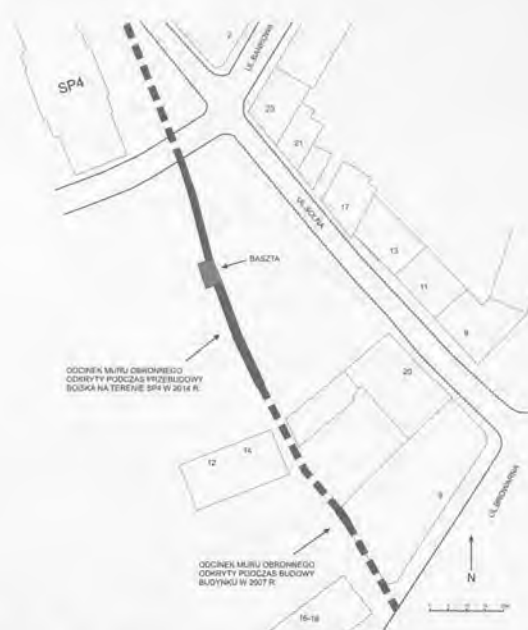
BIBLIOGRAFIA:

¹ Marcin Reznar, Wiktoria Stangret, Romuald Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne przy północnej pierzei raciborskiego Rynku* (w:) „Górnośląskie Raporty Archeologiczne”, Katowice, w druku

² Romuald Turakiewicz, *Badania archeologiczne relikwów fortyfikacji miejskich Raciborzu* (w:) „Górnośląskie Raporty Archeologiczne” 1/2020, s. 69–78, Bytom–Katowice 2020

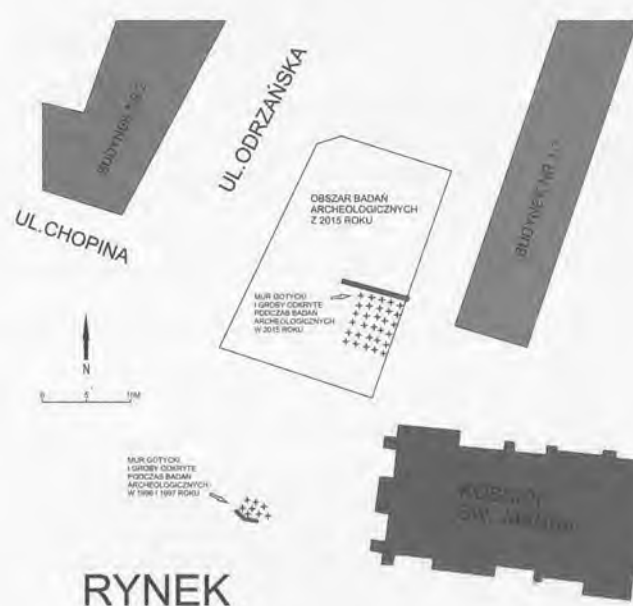
Fot. 32. Brama Odrzańska (Zamkowa) / Abb. 32. Odertor (Schlossstor)

Fot. 33. Przebieg muru obronnego w okolicy ul. Solnej / Abb. 33. der Mauerverlauf im Bereich der Salzstraße

Fot. 34. Brama Wielka (Mikołajska) / Abb. 34. das Große Tor (Nikolaitor)

Fot. 35. Pierzeja rynku z cmentarzem / Abb. 35. Marktfront mit Friedhof

ANHANG

Bei den archäologischen Forschungen, die während der Bebauung der Nordfassade des Ratiborer Ringes durchgeführt wurden, entdeckte man unter anderem Überreste des Friedhofs, die auf das Spätmittelalter datiert werden können. Es wurden 82 reguläre Gräber und Knochenreste von mehreren Dutzend Personen gefunden, die aufgrund späterer Transformationen des Gebietes nicht in der anatomischen Anordnung erhalten waren. Auf der Nordseite war die entdeckte Nekropole durch eine gotische Arkadenmauer begrenzt¹.

Im Laufe der letzten mehr als zehn Jahre wurden mehrere Forschungsgrabungen durchgeführt, bei denen die Stadtbefestigung von Ratibor auf Abschnitten von Gesamtlänge von fast 100 m enthüllt und mit archäologischen Methoden untersucht wurde. Das Ergebnis der Untersuchung war genauere Lokalisierung der Kurtine der Verteidigungsmauer sowie Untersuchung der Überreste von zwei der drei Stadttore, d.h. des Odertores (Burgtores) und des Großen Tores (Nikolaitores) und eines der zerstörten Wehrtürme. Die Ratiborer Befestigungsanlagen wurden aus Ziegeln gebaut, die mit Sand- und Kalkmörtel verbunden waren, nur in wenigen Fällen wurde das Vorkommen von teilweise bearbeitetem Sandstein beobachtet. Die Mauern wurden, wie in vielen umliegenden Städten (z.B. Gleiwitz [Gliwice], Oberglogau [Głogówek], Oppeln [Opole], Sohrau [Żory]), in der *opus emplectum*-Technik errichtet. Das Innere (der Kern) der Ratiborer Mauer bestand aus Ziegelschutt, vermischt mit Sand- und Kalkmörtel und Lehm. Die Vorderseite der Mauer wurde aus

Ziegeln mit Rillen von verschiedenen Abmessungen errichtet, wobei die Ziegel in der Regel 26–28 cm lang, 13–14 cm breit und 8–9 cm dick waren. Die einzelnen Teile der Mauer wurden in der Regel ohne Verband gebaut. Bei archäologischen Ausgrabungen konnte man aber stellenweise den charakteristischen schlesischen Verband der zweiten Hälfte des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts beobachten (Fundamente des Odertores, Fragmente der Mauerkurtine in der Salzstraße [ul. Solna]). In den archäologisch untersuchten Teilen der Befestigungsanlagen wurde eine Kurtine von 2,2 m bis 2,5 m Dicke registriert. Auf der Grundlage von Ausgrabungen und Analysen der bis heute erhaltenen Fragmente der Befestigungsanlagen kann davon ausgegangen werden, dass die Ratiborer Mauer eine Höhe von über 6 m und die Türme und Tore sogar über 10 m erreichten².

Romuald Turakiewicz

BIBLIOGRAPHIE:

¹ Marcin Reznar, Wiktoria Stangret, Romuald Turakiewicz, *Ratownicze badania archeologiczne przy północnej pierzei raciborskiego Rynku* (in:) „Górnośląskie Raporty Archeologiczne”, Katowice, im Druck

² Romuald Turakiewicz, *Badania archeologiczne relikwów fortyfikacji miejskich Raciborzu* (in:) „Górnośląskie Raporty Archeologiczne” 1/2020, s. 69–78, Bytom–Katowice 2020

LITERATURA

LITERATURVERZEICHNIS

- Ablamowicz D., *Osadnictwo grodowe na Górnym Śląsku we wczesnej fazie wczesnego średniowiecza* „Śląskie Prace Prahistoryczne” 2, 1991 [Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennego wczesnego średniowiecza], s. 107–121.
- Anders Eduard J. B., *Historische Statistik der Evangelischen Kirche in Schlesien*, Breslau 1868.
- Adrzejewski A., Kajzer L., Pietrzak J., *Cystersi jędrzejowscy w Rudach i Jemielnicy na Górnym Śląsku* [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 525–542.
- Architektura gotycka w Polsce*, T. 2, red. T. Mroczko i M. Arsyński, *Katalog zabytków*, pod red. A. Włodarka, Warszawa 1995.
- Arnold S., *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej w XII–XIII w.*, [w:] *Z dziejów średniowiecza. Wybór pism*, Warszawa 1969, s. 233–404.
- Atlas Historyczny Polski. Śląsk w końcu XVIII wieku*, T. 2, red. J. Janczak. Cz. 1 Mapy, Cz. 2 Komentarze, Wrocław 1984.
- Balińska G., *Rozwój urządzeń handlowych i administracyjnych w blokach śródmiejscowych miast śląskich do końca XV w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 26, 1981, s. 127–156.
- Barciak A., *Biskup ołomuniecki Bruno z Schauenburga a Polska*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 36, 1981, s. 69–75.
- Barciak A., *Mendykanci w średniowiecznym Raciborzu* [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 V 1999*, red. M. Derwich, A. Pobóg – Lenartowicz, Wrocław, Opole 2000, s. 495–502.
- Barciak A., *Rola cystersów na Górnym Śląsku w średniowieczu* [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 679–688.
- Barciak A., *Mieszczanie raciborscy w średniowieczu*, [w:] *Spółeczeństwo Polski Średniowiecznej*, Warszawa 2007, s. 113–134.
- Barciak A., *Książęta raciborscy a klasztory dominikańskie w Raciborzu*, [w:] *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, pod red. A. Barciaka, Katowice 2008, s. 115–123.
- Barciak A., *Dziedziczni wójtowie raciborscy*, [w:] *Historia vero testis temporum*, Kraków 2008, s. 477–488.
- Barciak A., „*literati et laici*” w *Liber Albus Bractwa Literackiego Najświętszej Marii Panny w Raciborzu w średniowieczu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 3080, Historia 177, 2008, s. 227–232.
- Barycz H., *Ustęp z dziejów kontrreformacji katolickiej na Górnym Śląsku*, „Zaranie Śląskie” 11, 1935, s. 273–283.
- Baworowska B., *Album F. B. Wernera w Muzeum Wrocławskim*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 10, 1979, s. 184–196.
- Bergman E., J. Graczyk, A. Jankiewicz i B. Małusecki, *Racibórz, woj. katowickie. Studium historyczno-urbanistyczne*, 1988, msp. w SWKZ, nr 4009/IX.
- Bergman E., *Nurt mauretański w architekturze synagog Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2004.
- Bogdanowicz P., *Przynależność polityczna Śląska w X w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
- Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Boras Z., *Sukcesja opolska w pierwszej połowie XVI w.*, „Studia Historica Slavico-Germanica” 3, 1974, s. 31–62.
- Borek H., *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972.
- Borek H., *Osadnictwo Opolszczyzny w świetle nazw miejscowych*, „Kwartalnik Opolski” 18, 1972, s. 58–78.
- Boroń I., *Handel Górnego Śląska z Krakowem w dobie wojny trzydziestoletniej (1618–1848)*, Gliwice 1995.
- Börsch-Supan E., *Berliner Baukunst nach Schinkel 1840–1870*, „Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts” 25, 1977, s. 560.
- Brann M., *Geschichte der Juden in Schlesien*, T. 1–4, Breslau, 1896–1917.
- Buko A., *Origins of towns in southern Poland: the example of medieval Sandomierz*, „Archaeologia Polona” 32, 1994, s. 171–184.
- Buśko C., *Dwa wczesnośredniowieczne budynki z osady w Nędzy, woj. katowickie, stanowisko A*, „Silesia Antiqua” 31, 1989, s. 71–81.
- Buśko C., *Stan badań nad parcelą mieszczańską w średniowiecznych miastach śląskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 43 (1995), s. 343–350.
- Buśko C., *Piekalski J., Sprawozdanie z badań na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Nędzy koło Raciborza w 1981 r.* „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 24, 1984, s. 63–64.
- Chojecki D., *Antyk w zbiorach muzeów Górnego Śląska*, Racibórz 2000, s. 1–72.
- Chrzęszcz J., *Kirchengeschichte Schlesiens, Für Schule und Haus*, Breslau 1908.
- Cieślak J., Nowak J., Newerla P., Wawoczny G., *Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu*, Racibórz 2005.
- Cimała B., Senft S., *Rozwój życia gospodarczego Opolszczyzny w latach 1945–1979*, [w:] *Śląsk Opolski w Polsce Ludowej*, pod red. Z. Kowalczyka, Opole 1980, s. 47–90.
- Czajka A., *Zmiany przebiegu koryta Odry (aspekty środowiskowe i antropogeniczne)* [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, s. 47–56.
- Czapliński W., *Śląsk a Polska w pierwszych latach wojny trzydziestoletniej (1618–1629)*, „Sobótka” 2, 1947, s. 141–181.
- Czapliński M., Kaszuba E., Wąs., Żerelik R., *Historia Śląska*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” No. 2364. Wrocław 2002.
- Czermer R., *Zabudowy Rynków. Średniowieczne bloki zabudowy śródmiejscowej wybranych dużych miast Śląska*, Wrocław 2002.
- Czyżewski J., *Krajobraz Niżu Śląskiego* [w:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*, t. 1, *Przyroda – Gospodarka*, Wrocław – Warszawa 1948, s. 15–111.
- Dąbrowska E., *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku kurhanowym w Raciborzu – Oberze*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 r.*, Katowice 1966, s. 69–74.
- Dąbrowska E., *Badania kurhanu nr 14 na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w lesie „Obora” pod Raciborzem*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN. Oddział w Krakowie” 11/1 (styczeń-czerwiec) 1967, s. 9–11.
- Dąbrowska E., *Badania kurhanu nr 7 na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Raciborzu-Oberze (grupa 1)*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN Oddział w Krakowie” 12/1 (styczeń-czerwiec) 1968, s. 14–16.
- Dąbrowska E., *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oberze w świetle badań z lat 1961, 1963–1964*, „Sprawozdania Archeologiczne” 19, 1968, s. 295–304.
- Dąbrowska E., *Badania wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym (grupa II) w Raciborzu-Oberze*, „Sprawozdania Archeologiczne” 21, 1969, s. 241–246.
- Dąbrowska E., *Pogranicze wiślańsko-śląskie we wczesnym średniowieczu w świetle materiałów nekropolitycznych*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” 7, 1970, s. 7–20.
- Dąbrowska E., *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oberze (grupa I). Badania z lat 1967–1969*, „Sprawozdania Archeologiczne” 24, 1972, s. 229–241.
- Dösseler E., *Stadttopografie und Häuserbücher*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 102, 1966, s. 62–68.
- Dawny Racibórz*, Racibórz, 2002.
- Dola K., *Szpital średniowiecznego Śląska*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego” 1, 1968, s. 239–392.
- Domański J., Kalfas-Piotrowska S., Wysocki W., *Katalog map Zarządu Regulacji Rzeki Odry (XVIII–XIX w.)*, pod red. J. Janczaka, Warszawa 1985.
- Duczmał M., *Izabella Jagiellonka, królowa Węgier*, Warszawa 2000.
- Dzieduszycka B., *Dzieduszycki W., Transformations of the Polish early urban centers in the period from the second half of the 11th to the beginnings of the 13th century*, „Archaeologia Polona” 32 (1994), s. 155–170.
- Dzięgiel W., *Utrata księstw opolskiego i raciborskiego przez Ludwikę Marię w r. 1666*, Kraków 1936.
- Dziewulski W., *Zaludnienie Śląska w końcu XVI i na początku XVII wieku*, „Przełęcz Zachodni” 8 (1952) zesz. dodatkowy, *Studia Śląskie*, pod red. S. Wyśloucha, s. 419–491.
- Dziewulski W., *Dzieje Raciborza od najdawniejszych czasów do zaboru Śląska przez Prusy* [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 63–109.
- Dziewulski W., *Golachowski S., Racibórz* [w:] *Studia z historii budowy miast polskich*, Warszawa, 1957. *Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury* 6, zeszyt 2/17, s. 213–224.
- Foltyn E. M., *Materiały archeologiczne do poznania starszych wieków średnich na Górnym Śląsku*, Cieszyn 2000.
- Foltyn E. M., Foltyn E., Waga J. M., *Przemiany osadnictwa w dorzeczu Rudy w dobie gospodarki rolno-hodowlanej (od neolitu po wczesne średniowiecze)* [w:] *Zmiany środowiska geograficznego w dobie gospodarki rolno-hodowlanej. Studia z obszaru Polski*, pod red. D. Ablamowicz, Z. Śmieszko, Katowice 2004, s. 293–312.
- Frączek R., *Racibórz wczoraj i dziś*, Racibórz 1998.
- Fuchs K., *Die Industrie Ratibor. Entwicklung und Bedeutung*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 26 (1985), s. 187–210.
- Gatecka-Paduchowa A., *Zabytkowa architektura municypalna i przemysłowa Raciborza*, Katowice 2004.
- Gaul J., *Die Polen betreffenden Archivalien im Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg*, „Der Archivar” 55, 2002.
- Gedigowa (Bukowska-Gedigowa) J., *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w r. 1959 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2, 1959, s. 11–14.
- Gedigowa J., *Z badań na osadzie wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 4, 1961, s. 20.

- Gedigowa J., *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w rejonie Pietrowic Wielkich, pow. Racibórz w 1963 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 6, 1963, s. 5–8.
- Gedigowa (Bukowska-Gedigowa) J., *Dalsze badania osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1962–1963*, „Sprawozdania Archeologiczne” 17, 1965, s. 252–253.
- Gedigowa (Bukowska-Gedigowa) J., *Sprawozdanie z badań w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, 1 1964 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne” 18, 1966, s. 11–18.
- Gedigowa J., Gediga B., *Sprawozdanie z badań osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz w 1961 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 15, 1963, s. 316–321.
- Głazek D., *Domus Celeberrima. Architektura sakralna (katolicka) przemysłowej części Górnego Śląska 1870–1914*, Katowice 2003.
- Główka D., *Hospites w polskich źródłach pisanych XIII–XIV w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 32, 1984, s.
- Golachowski S., Pudółko J., *O analizie metrologiczno-geometrycznej planów osiedli średniowiecznych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 8, 1963, s. 287–298.
- Golachowski S., *Racibórz na przełomie XVII i XIX wieku [w:] Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 111–134.
- Goliński M., *Działka miejska w śląskich źródłach pisanych (XIII–XVI w.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 43, 1995, s. 333–342.
- Goliński M., *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, cz. 1, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 2203, Historia CXLI, Wrocław 2000.
- Gottschalk J., *Eufemia von Ratibor, gest. 1359. Untersuchung der Quellen zu ihrer Lebensgeschichte*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” 1, 1936, s. 15–40.
- Greiner P., *Plany i wedyuty miast Górnego Śląska do końca XVIII wieku*, Katowice 2000.
- Grundriss-Vorbilder von Gebaeuden fuer Justitzzwecke*, hrsg. L. Klasen [w:] *Grundriss-Vorbilder von Gebaeuden aller Art*, At. XIII, Leipzig 1891.
- Grzybkowski A., *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich*, Warszawa 1990.
- Grzybkowski A., *Kaplica zamkowa w Raciborzu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 39, 1994, s. 243–265.
- Haisig M., *Rzemiosła kowalско-ślusarskie na Śląsku do połowy XVIII w.*, Wrocław – Opole 1962.
- Hatańska M., *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego w latach 1564–1772*, Wrocław 1979.
- Hensel W., *Metoda archeologiczna w zastosowaniu do badania miast*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 7, 1965, s. 721–736.
- Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, T. I–III, pod red. S. Kutrzeby i W. Semkowicza, Kraków 1933–1939.
- Horwat J., *Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w.*, Gliwice–Rzeszów 1996.
- Horwat J., *Nazwa 'Gola' w średniowiecznych dokumentach górnośląskich*, „Studia Historyczne” 39, 1996, s. 247–250.
- Huber A., *Die Verhandlung Ferdinands I. mit Isabella von Siebebürger*, „Archiv für Österreichische Geschichte”, 78, 1982, s. 3–39.
- Hyckel G., *Chronik von Ratibor*, b. m. i d.
- Hyckel G., *Matka Boża, die Gnadenkirche der Mutter Gottes in Ratibor-Altendorf*, Ratibor 1924.
- Hyckel G., *Geschichte der Stadt Ratibor*. 1. Teil: *Frühzeit bis 1336*. Ratibor 1933.
- Hyckel G., *Die deutsche Besiedlung des Ratiborer Landes*, Gleiwitz 1939.
- Hyckel G., *Geschichte der Stadt Ratibor. Das Mittelalter*, Augsburg 1956.
- Hyckel G., *Die Ratiborer Metallhandwerker: ein Beitrag zur Kulturgeschichte von Ratibor Stadt und Land*, Warendorf 1957.
- Hyckel G., *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, Würzburg 1961.
- Hyckel G., *Die Verwaltung der Stadt Ratibor von 1532–1741. Ein Beitrag zur Stadtgeschichte*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” 22, 1964, s. 316–321.
- Hyckel G., *Die Hausstellen der Altstadt von Ratibor OS (1829). Ein Beitrag zur Stadtgeschichte von Ratibor*, Dortmund 1966.
- Hyckel G., *Ratibor [w:] Schlesien*, pod red. H. Weczerka, Stuttgart 1977, s. 426–430.
- Hyckel G., *Die Stadt Ratibor. Gründung und Aufbau [w:] Ratibor. Stadt und Land an der oberen Oder*, T. I, 1994, s. 65–74.
- Hyckel G., *Die mittelalterliche Stadt [w:] Ratibor. Stadt und Land an der oberen Oder*, T. I, 1994, s. 74–84.
- Jakimowicz R., *Badania wstępne na grodzisku w Kuchelniańskim Lesie (Grabówce), w powiecie rybnickim*, „Prace Prehistoryczne” [Śląskie] nr 1, *Badania prehistoryczne w województwie śląskim w roku 1933*, Kraków 1935, s. 12–36.
- Jakimowicz R., *Sprawozdania z badań grodziska w Kuchelniańskim Lesie (Grabówce) w r. 1934*, „Prace Prehistoryczne” [Śląskie] nr 2 *Badania prehistoryczne w województwie śląskim w latach 1934–35*, Kraków 1936, s. 7–13.
- Jakimowicz R., *Sprawozdanie z badań grodziska lubomskiego w roku 1935*, „Prace Prehistoryczne” [Śląskie] nr 3 *Badania prehistoryczne w województwie śląskim w latach 1935–36*, Kraków 1938, s. 45–57.
- Jakimowicz R., *Sprawozdanie z badań grodziska lubomskiego w roku 1938*, „Prace Prehistoryczne” [Śląskie] nr 5 *Badania prehistoryczne w województwie śląskim w latach 1937–38*, Kraków 1939, s. 1–4.
- Jamka R., *Pradzieje i wczesnośredniowiecze Górnego Śląska, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru przemysłowego*, Katowice 1960.
- Janczak J., *Okręgi sądownicze na Śląsku pod koniec XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” Seria A nr 30 *Historia V*, Wrocław 1961.
- Janczak J., *Odrzańskie archiwalia kartograficzne [w:] Rzeki, Kultura – cywilizacja – historia*, T. I, pod red. J. Kołtuniaka, Katowice 1992.
- Jankiewicz A., *Racibórz, woj. katowickie. Zamek. Dokumentacja historyczno-architektoniczna*, 1985, msp. w SWKZ, nr 2/187.
- Jankowski J., *Znaczenie toponimów obronnych dla odtworzenia struktury plemiennej Górnego Śląska*, „Śląskie Prace Prahistoryczne” 2, 1991 [Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza] s. 73–80.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów Śląskich*, Kraków 2007.
- Jasiński K., *Dominikańskie pochówki Piastów [w:] Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XIV w. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, pod red. J. Kłoczowskiego i J. A. Spieża, *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, T. 3, Poznań 2002, s. 219–237.
- Julius N. H., *Englands Mustergefängnis in Pentonville u. s. w.*, Berlin 1846.
- Jungnitz J., *Visitationsberichte der Diöcese Breslau*, Archidiakoniat Oppeln, Breslau 1902.
- Kalemba J., *Produkcja górnico-hutniczo-metalowa w księstwie raciborskim w XIX w.*, „Studia Śląskie” (seria nova) 48, 1990, s. 81–111.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. 7, *Województwo opolskie*, cz. 13, *Powiat raciborski*, pod red. T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, Warszawa 1967.
- Kapetzky F., *Die Gefangnahme der hussitischen Gesandten in Ratibor im J. 1421*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 9, 1868/1869.
- Karaś-Brzozowska C., *Zasięg zlodowacenia środkowopolskiego w Kotlinie Raciborskiej*, „Przegląd Geograficzny” 35, 1963, s. 431–445.
- Kaźmierczyk J., *Z badań nad grodami i miastami wczesnego średniowiecza na Śląsku*, „Archeologia Polski” 10, 1956, s. 655–697.
- Kaźmierczyk J., *Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska*, „Archeologia Polski” 14, 1969, s. 167–211.
- Kaźmierczyk J., Macewicz K., Wuszkan S., *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, Opole 1977.
- Kiełczewska – Zalewska M., *Osadnictwo nad Odrą [w:] Monografia Odry*, pod red. A. Grodek i in., Poznań 1948, s. 351–383.
- Kloch B., *Kościół Św. Mikołaja w Starej Wsi (Racibórz). Z średniowiecznych dziejów parafii na Górnym Śląsku*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 23, 1998, s. 56–64.
- Kloch B., *Miasta księstwa raciborskiego w końcu XIII i w pierwszej połowie XIV wieku [w:] Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Gliwice 2004, s. 141–156.
- Kłoczowski J., *Dominikanie Polscy na Śląsku w XIII–XIV w.*, Lublin 1956.
- Kielar P., *Dominikanie Śląscy w okresie reformacji*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL” 19, 1971, s. 91–98.
- Kielar P., *Klasztory dominikańskie na Śląsku w czasie reformacji [w:] Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, pod red. J. Kłoczowskiego, t. I, Warszawa 1975, s. 553–585.
- Kincel R., *Pogrom beskidzkich Wałachów w l. 1642–1643*, „Zeszyty Raciborskie” 4, 1984, s. 48–63.
- (Die) *Kirschebau Oberschlesiens. Historische Skizze mit besonderer Berücksichtigung der letzten fünfzig Jahre von L. Schneider*, „Oberschlesische Volksstimme” 52, 1992, nr 314.
- Knötel P., *Beiträge zur geschichtlichen Ortskunde von Ratibor*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 52, 1918, s. 66–84.
- Kopiec J., *Stosunki wyznaniowe na Śląsku za panowania Habsburgów [w:] Śląsk za panowania Habsburgów*, pod red. W. Lesiuka i M. Lisa, Opole 2001 s. 87–99.
- Korta W., *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa 2003.
- Kortus B., Kukiński A., *Materiały do badań na zmianami w uprzemysłowieniu obszaru dzisiejszego województwa opolskiego w okresie 1882–1956*, Opole 1962.
- Kozarski J., *Żegluga Odrzańska w rejonie Koźła do 1944 r.*, „Szkice Kędzierzyńsko-Kozielskie” 2, 1987, s. 7–25.
- Kowalski Z., *Spółeczeństwo Śląska Opolskiego w latach 1939–1950. Materiały statystyczne*, „Materiały i Studia Opolskie” 26, 1984, s. 209–232.
- Kowalski Z., *Ludność Śląska Opolskiego w latach 1945–1950*, „Materiały i Studia Opolskie” 39, 1987 z. 60 s. 57–105.
- Kowalski Z., *Powrót Śląska Opolskiego do Polski*, Opole 1988.
- Kozaczewski T., *Z zagadnień urbanistycznych Środy Śląskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 7, 1962, s. 331–349.
- Kozaczewski T., *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości A-G)*, Wrocław 1995 (wyd. 2); *(miejscowości H-O)*, Wrocław 1994; *(miejscowości P-S)*, Wrocław 1994.
- Kozłowska K., *Sprawozdanie z badań archeologicznych w prezbiterium kościoła ss. Dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo katowickie [w:] Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1996 roku*, 2000, s. 131–134.
- Kozłowska K., *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na rynku w Raciborzu, województwo katowickie [w:] Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1996 roku*, 2000, s. 147–150.
- Kozłowska K., *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na rynku w Raciborzu, województwo katowickie [w:] Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1997 roku*, 2000, s. 184–192.
- Kozłowska K., *Sprawozdanie z badań archeologicznych w prezbiterium kościoła ss. Dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo katowickie [w:] Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1998 roku*, 2001, s. 205–209.
- Kozłowska K., *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przy ulicy Rzeźniczej w Raciborzu, województwo katowickie [w:] Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1995 roku*, 1998, s. 102–109.
- Kozłowska K., *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w kościele dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo katowickie [w:] Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1993 roku*, 1997, s. 178–183.
- Kozłowska K., *Skarb srebrnych groszy praskich z Raciborza-Ostroga, województwo katowickie [w:] Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1991–1992 roku*, s. 1994, s. 108–110.
- Kozłowska K., *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w prezbiterium kościoła dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo ka-*

- towickie [w:] *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1991–1992 roku*, 1994, s. 276–282.
- Kozłowska K., Turakiewicz R., *Początki i rozwój Raciborza* [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, s. 157–170.
- Kozłowska W., *Wczesnośredniowieczne grody województwa opolskiego na tle warunków fizjograficzno-gospodarczych*, „Kwartalnik Opolski” 2, 1956, s. 6–23.
- Koziarski S., *Rozwój historyczny sieci kolejowej na Górnym Śląsku*, Katowice 1990.
- Kozina I., *Problem atrybucji projektów architektonicznych kościołów budowanych na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, „Zeszyty Tarnogórskie” 45, 2002, s. 89–90.
- Kozina I., *Chaos i uporządkowanie. Dylematy architektoniczne na przemysłowym Górnym Śląsku w latach 1863–1955*, Katowice 2005.
- Kuhn W., *Die Siedlungsentwicklung im Kreise Ratibor* [w:] *Ratibor. Stadt und Land an der oberen Oder*, T. I, 1994, s. 40–65.
- Kutzner M., *Racibórz. Śląsk w zabytkach sztuki*, Wrocław 1965.
- Kutzner M., *Trzynastowieczna kaplica Zamku w Raciborzu. Architektoniczny pomnik wydarzenia politycznego*, „Rocznik Historii Sztuki” 17, 1988, s. 43–54.
- Kutzner M., *Studium nad kulturą artystyczną Raciborza* [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 422–423.
- Kuźniar-Niedźwiedzka S., Nejowa H., Woźniak D., *Racibórz w pradziejach i we wczesnym średniowieczu* [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 25–62.
- Kwak J., *Miasta księstwa opolsko-raciborskiego w XVI–XVIII wieku*, Opole 1977.
- Kwak J., *Kultura materialna i umysłowa mieszczan górnośląskich w dobie reformacji i kontreformacji*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” Historia Nr 6, 1994.
- Labuda G., *Granice Polski południowej w X i XI w. czyli Castrum Trecen w dokumentach biskupa wrocławskiego (1155, 1254)* [w:] *Studia nad początkami państwa Polskiego*, t. II, Poznań 1946.
- Labuda G., *Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII w. w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*, Poznań 1983.
- Labuda G., *Mieszko I*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
- Lalik T., *Stare miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację – schyłek XII i początek XIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 4, 1956, s. 627–678.
- Lalik T., *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII w.* „Studia z Dziejów Osadnictwa” 5, 1967, s. 5–47.
- Lange C., *Denkschrift über die feierliche Eröffnung des Königl. Evang. Gymnasium zu Ratibor am 2. Juni 1819 nebst den dabei gehaltenen Reden des Concistorialrath Dr. Wahler und des Dr. Lange und andern Beilagen*, Ratibor 1820.
- Leciejewicz L., *Śląsk w Polsce wczesnopiastowskiej* [w:] *Śląsk około 1000 roku*, pod red. M. Młynarskiej-Kaletynowej, E. Małachowicz, Wrocław 2000, s. 90–99.
- Leib K., *Ratibor als Handelsstadt*, Ratibor 1926.
- Lesiuk W., *Układ sił narodowościowych na Górnym Śląsku*, „Materiały i Studia Opolskie” 26, 1984, s. 11–40.
- Lesiuk W., *Stosunki narodowościowe na Śląsku Opolskim w XIX i XX w. w świetle podstawowych źródeł statystycznych*, „Materiały i Studia Opolskie” 39, 1987, s. 9–56.
- Leszczyński J., *Rządy Bethlena Gabora na Górnym Śląsku (1620–1624)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 14, 1959, s. 301–351.
- Leszczyński J., *Władysław IV a Śląsk w latach 1644–1648*, Wrocław 1969.
- Lodowski J., *Zagadnienie wczesnośredniowiecznej ceramiki grafitowej w Polsce w świetle materiałów z Opola – Ostrówka* [w:] *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej, która odbyła się 23 V 1978 r. w Opolu*, Opole 1979, s. 92–104.
- Lodowski J., Szydlowski J., *Śląsk plemienny w świetle źródeł archeologicznych* [w:] *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, pod red. L. Leciejewicza, [Śląskie Sympozja Historyczne, 1], Wrocław-Warszawa 1991, s. 21–34.
- Lutsch H., *Verzeichnis der Kunsdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. IV *Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirk Oppeln*, Breslau 1894.
- Łach S., *Osadnictwo miejskie na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1950*, Słupsk 1996.
- Ładogórski T., *Studia nad zaludnieniem Polski XIV w.*, Wrocław 1958.
- Ładogórski T., *Rozwój demograficzny Opolszczyzny w epoce feudalnej*, „Kwartalnik Opolski” 12, 1966, s. 44–61.
- Ładogórski T., *Rozmieszczenie ludności i miast na Śląsku w końcu XVII w.*, [w:] *Przeszłość demograficzna Polski*, t. 2, Warszawa 1969.
- Łowmiański H., *Początki Polski*, t. III-IV, Warszawa 1967–70.
- Macewicz K., *Konserwatorskie badania archeologiczne na terenie województwa opolskiego w latach 1961–1964*, „Opolski Rocznik Muzealny” 2, 1966, s. 159–183.
- Małeczyński K., *Historia Śląska*, t. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960.
- Mika N., *Ekspansja czesko – morawska na ziemię raciborską w XIII wieku*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 21, 1996, s. 7–20.
- Mika N., *Bożogrobcy raciborscy w średniowieczu* [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 V 1999*, red. M. Derwich, A. Pobóg – Lenartowicz, Wrocław–Opole 2000, s. 419–420.
- Małeczyński k., *Uwagi nad bullą papieża Hadriana IV dla biskupstwa wrocławskiego opatrzonej datą 1254*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 14, 1959, s. 269–288.
- Mika N., *Język raciborskich dokumentów na przestrzeni wieków* [w:] *Dziedzictwo kulturowe pogranicza śląsko-morawskiego. Materiały konferencji popularnonaukowej*, red. K. Łach, Racibórz 2002, s. 29–44.
- Mika N., *Początki fundacji cysterskiej nad rzeką Rudą na Górnym Śląsku* [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 290 – 297.
- Mika N., *Przejęcie księstwa raciborskiego przez władcę opawskiego Mikołaja II* [w:] *Opava. Sbornik k dějinám města*, T. 2, Opava 2000, s. 11–13.
- Mika N., *Racibórz w obliczu najazdów tatarskich i zagrożenia walskiego*, Racibórz 2002.
- Mika N., *Racibórz wobec zagrożenia ze strony ludów koczowniczych i pasterskich*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 23, 1998, s. 33–55.
- Mika N., *Zarys dziejów Raciborza* [w:] *Racibórz wczoraj i dziś*, Racibórz, 1998, s. 13–1.
- Mika N., *Bożogrobcy raciborscy w średniowieczu* [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, pod red. M. Derwicha i A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole 2000, s. 419–426.
- Mika N., *Ustrój miejski Raciborza na przestrzeni wieków* [w:] *Z dziejów Raciborza*, Racibórz 2003, s. 123–137.
- Mika N., *Wielki pożar Raciborza 23 kwietnia 1574 r.* [w:] *Z dziejów Raciborza*, Racibórz 2003, s. 138–142.
- Młynarska-Kaletynowa M., *Rozwój sieci miejskiej na Śląsku na przełomie XII/XIII i w XIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 28, 1980, s. 349–361.
- Molenda S., *Z problematyki demograficznej Raciborza w latach 1945–1983*, „Zeszyty Raciborskie” 5, 1989, s. 5–1.
- Monografia Odry*, pod red. A. Grodek i in., Poznań 1948.
- Moździoch S., *Organizacja grodowa państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Moździoch S., *Konsekwencje gospodarcze przyłączenia Śląska do państwa Piastów* [w:] *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, pod red. L. Leciejewicza [Śląskie Sympozja Historyczne, 1], Wrocław–Warszawa 1991, s. 153–179.
- Moździoch S., *The origins of the medieval Polish towns*, „Archaeologia Polona” 32, 1994, s. 129–153.
- Moździoch S., *Dwa wielkie plany. Wczesnośredniowieczne zespoły osadnicze a miasta lokacyjne na Śląsku* [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej. Festschrift Lech Leciejewicz*, wyd. Zofia Kurnatowska, s. 31–42. Wrocław 1996.
- Moździoch S., *Wczesnośredniowieczne grody śląskie a ówczesne podziały plemienne* [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 99–114.
- Moździoch S., *Spoleczność plemienna Śląska w IX–X wieku* [w:] *Śląsk około 1000 roku*, pod red. M. Młynarskiej-Kaletynowej, E. Małachowicz, Wrocław 2000, s. 25–71.
- Moździoch S., *Castrum munitissimum Bytom. Lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim*, Warszawa 2002.
- Moździoch S., *Dzieje ziemi opolsko-raciborskiej z punktu widzenia archeologa* [w:] *Sacra silentii provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202–2002)*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz, *Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku*, T. 27, Opole 2003, s. 11–25.
- Moździoch S., *Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych – Crombe bis cocta?* [w:] *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, Toruń 2003, s. 51–87.
- Münch H., *Początki średniowiecznego układu miejskiego ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 5, 1960, s. 357–375.
- Münch H., *Melioratio Terrae Nostrae*, *Szkice z dziejów miast Polski średniowiecznej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 10, 1965, s. 65–84.
- Nadolski A., *Architektura obiektów koszarowych na Górnym Śląsku do 1945 roku* [w:] *Zabytki architektury obronnej na Górnym Śląsku*, Katowice 2002.
- Niewalda W., Filipowicz M., *Zamek w Raciborzu. Budynek mieszkalny „D”*. *Dokumentacja badań architektoniczno-historycznych*, 1990, msp. w SWKZ, nr 6721.
- Niewalda W., Filipowicz M., Filipowicz A., *Zamek w Raciborzu. Mury obronne odcinek pld.-zachodni. Dokumentacja badań architektoniczno-historycznych*, 1989, msp. w SWKZ, nr 4431/X.
- Niewalda W., Filipowicz M., Filipowicz A., *Zamek w Raciborzu. Kościół*. *Dokumentacja badań architektoniczno-historycznych*, 1988–1989, msp. w SWKZ, nr 4432/X.
- Nejowa H., *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Raciborzu na Ostrogu w latach 1961–1962 prowadzonych przez Muzeum w Raciborzu*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1961–1963*, Katowice 1964, s. 39–42.
- Nejowa H., *Badania wykopaliskowe w Raciborzu na Ostrogu w 1963 r. (wykop główny)*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1963 r.*, Katowice 1964, s. 75–80.
- Nejowa H., *Badania archeologiczne na Ostrogu w Raciborzu*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1965 r.*, Katowice 1966, s. 45–48.
- Nejowa H., *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrogu w Raciborzu*, „Opolski Rocznik Muzealny” 2, 1966, s. 144–149.
- Neuling H., *Schlesiens Kirchorde*, Breslau 1902.
- Newerla P., *Opowieści o dawnym Raciborzu*, Racibórz 1996.
- Newerla P., *Ratibor einst und jetzt*, Racibórz 1998.
- Nowakowa J., *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” Ser. A Nr 43, Wrocław 1951.
- Nowak B., *Najstarsze uposażenie dominikanek raciborskich*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 23 (1998), s. 65–76.
- „Nowiny Raciborskie” 2–10, 1890–1898 (Racibórz).
- Nyrek A., *Gospodarka leśna na Górnym Śląsku od poł. XVII do poł. XIX w.*, Wrocław 1973.
- Orzechowski K., *Opolszczyzna w dziejach Śląska*, „Kwartalnik Opolski” 12, 1966, 4, s. 62–77.
- Orzechowski K., *Terytorialne podziały na Śląsku*, „Kwartalnik Opolski” 7, 1971, 2, s. 53–59; 3, s. 74–91; 4, s. 83–105; 18, 1972, 1, s. 5–21; 2, s. 28–44; 3, s. 5–22.
- Orzechowski K., *Indycja dominiów, poddanych i miast Śląska według „pierwszej rewizji” z 1726 r. Materiały do statystyczno-geograficznego opisu Śląska z pierwszej połowy XVIII wieku*, Wrocław 1995.

- Pakuła L., Rajman J., *Ośrodek przemysłowo-usługowy Raciborza i jego funkcje*, Opole 1968.
- Panic I., *Raciborskie otoczenie księcia Władysława Opolskiego (1246–1281)*, „Zeszyty Raciborskie” 4, 1984, s. 5–16.
- Panic I., *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992.
- Panic I., *Kształtowanie się pojęcia i terytorium Górnego Śląska w średniowieczu* [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, s. 17–34.
- Parczewski M., *Zespół osad wczesnośredniowiecznych na terenie miejscowości Nędza pod Raciborzem*, „Sprawozdania Archeologiczne” 30, 1978, s. 193–215.
- Parczewski M., *Kształtowanie się osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Opolszczyźnie* [w:] *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej, która odbyła się 23 V 1978 r. w Opolu*, Opole 1979, s. 25–40.
- Parczewski M., *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym Płaskowyżem Głubczyckim*, „Przegląd Archeologiczny” 28, 1981, s. 123–170.
- Parczewski M., *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, „Zeszyty Naukowe UJ” Prace archeologiczne 31, 1981.
- Parczewski M., *Początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Górnym Śląsku*, „Śląskie Prace Prahistoryczne” 2, 1991 [Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza] s. 91–96.
- Paszkiwicz B., *Pieniądz górnośląski w średniowieczu*, Lublin 2000.
- Pavelčík J., *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšínsku*, „Śląskie Prace Prahistoryczne” 2, 1991 [Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza], s. 23–28.
- Pawlik J., *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku w l. 1870–1960*, „Roczniki Humanistyczne” 29, 1981 z. 2, s. 199–222.
- Piasecki H., *Położenie geograficzne i geneza Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej* [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 13–24.
- Piekalski J., *Uwagi o problemie definicji miasta średniowiecznego*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 349–356.
- Poleski J., *Grodziska w Lubomii i Naszacowicach. Przyczynek do problemu kontaktów terenów południowej Polski z Wielkimi Morawami*, „Śląskie Prace Prahistoryczne”, T. 2, Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza, pod red. J. Szydlowskiego, 1991, s. 193–206.
- Popiołek K., *Historia Śląska od pradziejów do 1945 r.*, Katowice 1972.
- Popłonyk U., *Scenographia Urbium Silesie F. B. Wernera*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 16, 1972, s. 145–210.
- Pudelko J., *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 9, 1964, s. 115–137.
- Pudelko J., *Rynki w planach miast śląskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 4, 1959, s. 253–263.
- Pudelko J., *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienia działki*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 9, 1964, s. 3–27.
- Pudelko J., *Niektóre zagadnienia rozplanowania miast średniowiecznych w świetle studiów nad układem Środy Śląskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 7, 1962, s. 71–78.
- Pudelko J., *Zagadnienia wielkości powierzchni miast Śląska*, Wrocław 1967.
- Pustelnik A., *Śląsk na dawnej mapie. Kartograficzny obraz Śląska w zasobie Działu Historii Muzeum w Raciborzu*, Krawarze 1998.
- Przytęcki M., *Modernizacja systemu obronnego miast Dolnego Śląska w drugiej połowie XV i początkach XVI w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 25, 1980, s. 203–213.
- Raciborzanie Tysiąclecia*, pod red. K. Gruchota i G. Wawoczno, Racibórz 2002.
- Racibórz, rekonstrukcja osadnictwa*, Gliwice 1983.
- Racibórz. Zarys rozwoju miasta*, pod red. J. Kantyki, Katowice 1981.
- Ratibor* [w:] *Schlesisches Städtebuch*, ed. E. Keyser, Bd. 1. Stuttgart–Berlin 1939, s. 853–856.
- Ratibor* [w:] *Schlesisches Städtebuch*, ed. H. Stob, P. Johaneck, Stuttgart–Kohlhammer 1995, s. 346–352.
- (Die) *Ratiborer Strafanstalt*, „Ratiborer Heimatkalender” 1937, s. 116–119.
- Rajman J., *Mieszko II Otyły książę opolsko-raciborski (1239–1246)*, „Kwartalnik Historyczny” 100, 1993, s. 19–42.
- Reiner B., *Polityczno-administracyjne podziały Górnego Śląska w XIX i XX w.*, „Studia Śląskie” (seria nowa) 21, 1972, s. 41–61.
- Rostanowski T., *Markt und Stadt im früh- und hochmittelalterlichen Polen* [w:] *Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster. Reihe A: Darstellungen. Vol. 11 Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Hrsgb. von B. Diestelkamp, Köln–Wien 1982, s. 196–207.
- Rostanowski T., *Stan badań nad socjotopografią miast w Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 41 (1993), s. 651–655.
- Rybicki P., *Rozwój ludności Górnego Śląska od początku XIX wieku do pierwszej wojny światowej*, [w:] *Górny Śląsk. Prace i materiały geograficzne*, pod red. A. Wrzoska, Kraków 1955, s. 249–304.
- Rzeźnik P., Stoksik H., *Ceramika grafitowa z Raciborza (XII–XIII w.) w świetle pierwszych analiz specjalistycznych* [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska*, Gliwice 2004, s. 171–186.
- Sawicki L., *Spis map Archiwum Wojennego w Wiedniu odnoszących się do ziem polskich*, Warszawa 1921.
- Schaffer H., *Geschichte einer Liebfrauentempel seit dem Jahre 1343*, Ratibor 1883.
- Serafin F., *Osadnictwo wiejskie i miejskie w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948*, Katowice 1973.
- Silnicki T., *Dzieje i ustrój kościoła na Śląsku do końca XIV wieku*, Warszawa 1953.
- Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 6, 12, pod red. S. Sochackiej, Opole 2005.
- Sochacki J., *Polsko-Czeski konflikt o Śląsk w ostatnim dziesięcioleciu XI w.* [w:] *Biskupi, lennicy, żeglarze*. „Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza” nr 9, 2003, s. 255–271.
- Sowina U., *Średniowieczna działka miejska w świetle źródeł pisanych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 43, 1995, s. 323–332.
- Sput P., *Koszary na Ostrogu – ślady przeszłości odchodzą w zapomnienie*, „Ziemia Raciborska” 2004, s. 76–85.
- Sput P., *Raciborska wieża Bismarcka*, „Ziemia Raciborska” 2004, s. 113–124.
- Sydow J., *Häuserbuchprobleme*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 100, 1964, s. 260–267.
- Symonowicz J., *Odbudowa śródmieścia Raciborza*, „Miasto”, 1954, Nr 5, s. 33–35.
- Szczepankiewicz S., *Rzeźba doliny Odry na Opolszczyźnie*, „Studia Geograficzno-Fizyczne z obszaru Opolszczyzny” 1, 1968, s. 54–86 i ryc.
- Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*, pod red. E. Chojeckiej, Katowice 2004.
- Szukałowski J., *Zarys historii wsi Markowice*, „Zeszyty Raciborskie” 3, 1982, s. 17–47.
- Szukałowski J., *Sytuacja księstwa opolsko-raciborskiego w okresie przynależności do Wazów Polskich (1645–1666)*, „Zeszyty Raciborskie” 4, 1984, s. 65–92.
- Szulc H., *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*, Warszawa 1968.
- Szydlowski J., *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Lubomii pow. Wodzisław*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 r.*, Katowice 1966, s. 75–79.
- Szydlowski J., *Lubomia – gród Gołęźców*, „Z Otchłani Wieków” 34, 1968, s. 271–275.
- Szydlowski J., *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomii, pow. Wodzisław Śląsk, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)*, „Sprawozdania Archeologiczne” 22, 1970, s. 173–191.
- Szydlowski J., *Znaleziska ceramiki siwej na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Lubomii, pow. Wodzisław Śl.*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” Archeologia 7, 1970, s. 69–99.
- Szydlowski J., *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomii, pow. Wodzisław Śl., w latach 1969–1970*, „Sprawozdania Archeologiczne” 26, 1974, s. 205–222.
- Szydlowski J., *Abłamowicz D., Stan i potrzeby badań nad plemiennym osadnictwem grodowym Górnego Śląska (VI–X w.)* [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań–Wrocław–Warszawa 1992, s. 201–207.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.
- Tarwid Z., *Rozwój urbanistyczny Raciborza w perspektywie* [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Opole 1967.
- Teichmann L., *Schlesisches Klosterbuch. Ratibor. Franziskanerkloster*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 26, 1985, s. 39–50.
- Triest F., *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, t. II, Breslau 1865.
- Tyszkiewicz J., *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienie pierwotne i umiejscowienie 'lupiglaa' i 'golenizi' tzw. Geografa Bawarskiego* „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej” 17, 1963, s. 7–72.
- Tyszkiewicz J., *Z dziejów Śląska Opawskiego we wczesnym średniowieczu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 22, 1967, s. 13–9.
- Tyszkiewicz J., *Wczesnośredniowieczne dzieje górnego dorzecza Odry*, „Roczniki Historyczne” 52, 1986, s. 99–111.
- Tyszkiewicz J., *Uwagi o ustalaniu się granicy pomiędzy Morawami a Śląskiem (IX–XII w.)*, „Śląskie Prace Prahistoryczne” 2, 1991 [Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza], s. 35–47.
- Tyszkiewicz L. A., *Południowo-wschodnia rubież w systemie plemion śląskich*, „Śląskie Prace Prahistoryczne” 2, 1991 [Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza], s. 49–72.
- Tyszkiewicz L. A., *Warunki polityczne włączenia Śląska do państwa Piastów* [w:] *Śląsk około 1000 r.*, pod red. M. Młynarskiej-Kaletynowej, E. Małachowicz, Wrocław 2000, s. 73–87.
- Tyszka P., *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV i XV w. w świadomości jego mieszkańców*, Lublin 2001.
- Urbańczyk P., *The origins of towns on the outskirts of medieval Europe–Poland, Norway and Ireland*, „Archaologia Polona” 32, 1994, s. 109–127.
- Wattenbach W., *Aufzeichnungen der Franziskaner zu Ratibor*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” 4.1, 1862, s. 127–147.
- Wachowski K., *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, „Przegląd Archeologiczny” 29, 1981, s. 151–197.
- Wachowski K., *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Problem kontaktów ideologicznych i politycznych w świetle archeologii*, „Przegląd Archeologiczny” 30, 1982, s. 141–185.
- Wawoczny G., *Dawny powiat raciborski*, Racibórz 2003.
- Wawoczny G., *Katakizmy w dziejach Raciborszczyzny*, Racibórz 1998.
- Wawoczny G., *Ostróg – historia kościoła i cudownego obrazu*, Racibórz 2002.
- Wąs G., *Zakony mendykanckie na Śląsku w Średniowieczu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny – Sobótka” 53, 1998.
- Webersinn G., *Ratibor zwischen 1850 und 1914* [w:] *Ratibor. Stadt und Land an der oberen Oder*, T. I, 1994, s. 96–122.
- Weltzel A., *Die Landesbeamten der Fürstentümer Opelein-Ratibor von 1531–1741*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 7, 1866.
- Weltzel A., *Geschichte der Stadt Ratibor*, Ratibor 1861.
- Weltzel A., *Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor*, Ratibor 1881.
- Weltzel A., *Chronik der Parochie Ostrog bei Ratbor*, Ratibor 1882.
- Weltzel A., *Geschichte des Ratiborer Presbyteriats. Historisch-topographisch-statistische Beschreibung der zu demselben gehörigen Dörfer, Kirchen*,

- Kapellen, Schulen u.s.w. als Ergänzung der Kirchengeschichte Ratibors und als Beitrag zur Adelsgeschichte Oberschlesiens. Aus Urkunden und amtlichen Acten verfaßt*, Ratibor 1885.
- Weiner R., *Miasto Racibórz*, [w:] *Monografia gospodarcza województwa opolskiego*, pod red. J. Pokiewicza, Opole 1966, s. 510–527.
- Wiesiołowski J., *Dominikanie w miastach wielkopolskich w okresie średniowiecza* [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, pod red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975, s. 195–269.
- Wójcik M. L., *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich* [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, pod red. A. M. Wyrwy, J. Dobosza, Poznań 2000, s. 405–415.
- Wójcik M. L., *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 2170 historia CXXXIX, Wrocław 1999.
- Wrabec J., *Barokowe kościoły na Śląsku w XVIII w. Systematyka typologiczna*, Wrocław 1986.
- Wrocławek S., *Dzieje Archiwum Miejskiego w Raciborzu*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 13, 1998, s. 193–201.
- Wróbel A., *Szkolnictwo raciborskie od XIII do XVIII w.*, „Zeszyty Raciborskie” 4, 1984, s. 17–30.
- Wunschik J., Leib C., *Aus Vergangenheit und Gegenwart von Ratibor an der Oder. Gesammelte Aufsätze*, Ratibor 1916.
- Wysocki W., *Mapy i plany zarządu regulacji rzeki Odry (XVIII-XIX w.)*, „Archeion” 71, 1981, s. 109–122.
- Z dziejów ziemi raciborskiej*, Racibórz 2003.
- Ziemmerman F. A., *Beyträge zur Beschreibung von Oberschlesien*, Brieg 1783–1796.
- Ziętara B., *Źródła i geneza „prawa niemieckiego” (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI-XII w.*, „Przegląd Historyczny” 61, 1978, s. 47–71.
- Zoll-Adamikowa H., *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*, cz. I. *Źródła*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Zoll-Adamikowa H., *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*, cz. II. *Analiza. Wnioski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976.
- Żabiński G., Sepiał M., *Ursprung und Frühentwicklung der Stadt Ratibor*, „Ober-schlesisches Jahrbuch” 23/24, 2007/2008, s. 23–48.

Ryc. 1. 1–5 Narzędzia krzemienne z okresu zlodowacenia Warty, stanowisko Racibórz-Studzienna. 6 Pięściak z kręgu kultury aszelskiej, stanowisko w Owsiszczu	9
Rys. 2. Lubomia pow. Wodzisław Śląski. Stanowisko 1. Plan grodziska i rozmieszczenie wykopów w l. 1966–1968. 1 wykop z 1966 r.; 2 wykop z 1967 r.; 3 wykop z 1968 r. Za. J. Szydłowski, <i>Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomii, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)</i> , SA 22, 1970, s. 175.....	13
Rys. 3. Plan zaplecza gospodarczego działki ul. Rzeźnicza 8.	15
Rys. 4. Konstrukcja studni ul. Rzeźnicza 8.....	17
Rys. 5. Widok klasztoru dominikanek w Raciborzu, XVIII w., oryg. zaginiony. Reprodukacja wg karty pocztowej za J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, <i>Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Raciborzu</i> , Racibórz 2005, s. 234.	17
Ryc. 6. Kościół Bożogrobców i Brama Odrzańska wg F. Wernher, <i>Scenographia Urbium Silesiae</i> , tab IX, Norymberga b. d. [przed 1752].....	19
Ryc. 7. Dzban, ceramika czerwona, szklwiwna, XIV.	20
Rys. 8. Naczynie akwamanila, XIV w. ul. Mickiewicza/Zborowa.	20
Rys. 9. Drobne zależiska archeologiczne z terenu Raciborza XIV–XV w. a i c — kości do gry; b — pion do warcabów; d — ceramiczna figurka konika.....	22
Rys. 10. Ostroga XIII w. Zamek w Raciborzu.....	23
Rys. 11. Grosz Wacława II ze skarbu monet odnalezionych na Ostrogu.....	23
Rys. 12. Zamek w Raciborzu, 1822 or. zaginiony, niegdyś w Landesmuseum w Opawie. Fotokopia Muzeum w Raciborzu MR-H-4147 fragment.	51
Rys. 13. Karta tytułowa Urbarza dóbr raciborskich, 1532, APWrocław, Rep 35, nr 154.....	53
Rys. 14. Numeracja parcel w pierwszej połowie XIX w. wg T. Wardenga, <i>Häuserbuch der Stadt Ratibor</i> , Berlin 1995.	54
Rys. 15. Tzw. <i>Obraz Walachów</i> , pol. XVII w. Obraz wotywny upamiętniający pobicie w 1643 r. stacjonujących na zamku żołnierzy cesarskich przez mieszczan raciborskich. W tle widoczna północna część Rynku z ul. Odrzańską i kościołem św. Jakuba. Oryginał do 1945 r. w Muzeum w Raciborzu, obecnie zaginiony. Rep. za „Oberschlesien im Bild” 1928, nr 9, s. 1.....	55
Rys. 16. Widok Raciborza koniec XVIII w. Fragment obrazu <i>Pożegnanie pułkownika von Elsner</i> , Fotokopia w Muzeum w Raciborzu MH-R-4016	57
Rys. 17. Dworzec w Raciborzu, ul. Pocztowa, lata 30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5688.	72
Rys. 18. Pomnik Josepha von Eichendorffa, początek XX w. Karta pocztowa, MR-H-2771	72
Rys. 19. Widok miasta w kierunku na obecną ul. Opawską, lata 20–30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5652	73
Rys. 20. Widok z wieży kościoła św. Mikołaja na Wielkie Przedmieście, lata 30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5653	73
Rys. 21. Widok na Ostróg i most Odrzański, XIX/XX w. Karta pocztowa, MR-H-4311	74
Rys. 22. Obecna ul. Nowa, widok w kierunku Rynku, XIX/XX w. Karta pocztowa, MR-H-5236	75
Rys. 23. Obecna ul. Wojska Polskiego z widokiem na budynki Sądu Rejencyjnego i Ziemskiego, XIX/XX w. Karta pocztowa, MR-H-7495.....	75
Rys. 24. Teatr Miejski, przy obecnej ul. Opawskiej, lata 20–30 XX w. Karta pocztowa, MR-H-5707	76
Rys. 25. Obecny Plac Wolności, lata 30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-5701	76
Rys. 26. Stary i nowy kościół św. Mikołaja w Starej Wsi, kościół Matki Bożej. Karta pocztowa, MR-H-5184.....	77
Rys. 27. Kościół św. Mikołaja na Starej Wsi, ok. 1902 r. Karta pocztowa, MR-H-6136	77
Rys. 28. Widok na kościół ewangelicki, lata 20–30-te XX w. Karta pocztowa, MR-H-4300	78
Rys. 29. Wieża graniczna, przy obecnej ul. Starowiejskiej, lata 30-te XX w., Karta pocztowa, MR-H-5237	79
Rys. 30. Rynek, część południowo-zachodnia, początek XX w. Karta pocztowa, MR-H-5673	79
Rys. 31. Rynek, część zachodnia z ul. Długą w latach 60-tych XX w., Fot., MR-H-7929	79
Fot. 32. Brama Odrzańska (Zamkowa).....	106
Fot. 33. Przebieg muru obronnego w okolicy ul. Solnej	106
Fot. 34. Brama Wielka (Mikołajska)	106
Fot. 35. Pierzeja rynku z cmentarzem	106

Abb. 1. 1–5 Werkzeuge aus Feuerstein aus der Saale-Kaltzeit; Standort: Ratibor-Studen (Racibórz–Studzienna) 6 Faustkeil aus dem Kreis der Acheuleen; Standort: Owsiszcz (Owschütz)	11
Abb. 2. Lubomia (Lubom), Kreis Wodzisław Śląski (Loslau). Stelle 1: Burgplan und die Verteilung der Ausgrabungen in den Jahren 1966–1968. 1. Ausgrabung von 1966.; 2. Ausgrabung von 1967; 3. Ausgrabung aus 1968. Nach. J. Szydłowski, <i>Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomii, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)</i> , SA 22, 1970, S. 175.	31
Abb. 3. Skizze des wirtschaftlichen Hinterlandes des Grundstücks in der Fleischerstraße 8	33
Abb. 4. Brunnenkonstruktion, Fleischerstraße 8	35
Abb. 5. Dominikanerinnenkloster in Ratibor, XVIII. Jh., Orig. vermisst. Kopie anhand einer Postkarte aus: J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, <i>Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Raciborzu</i> , Racibórz 2005, S. 234.....	36
Abb. 6. Kirche des Ritterordens vom Heiligen Grab und das Odertor nach F. Wernher, <i>Scenographia Urbium Silesiae</i> , Tab. IX, Nürnberg o. J. [vor 1752]	37
Abb. 7. Kanne, rote Keramik, glasiert, 14. Jh.	38
Abb. 8. Gefäß Aquamanile, 14. Jh., gefunden an der Kreuzung der heutigen Straßen Mickiewicza/Zborowa.....	39
Abb. 9. Kleine archäologische Funde von dem Gebiet der Stadt Ratibor aus der Zeit des 14.–15- Jh. a und c — Spielwürfel; b — Stein vom Damenspiel; d — kleine Pferdefigur aus Keramik.....	41
Abb. 10. Sporn aus dem 13. Jh. Schloss in Ratibor.....	42
Abb. 11. Groschen des Wenzel II. aus dem Münzenschatz, der in Ostrog gefunden wurde.....	42
Abb. 12. Schloss von Ratibor, Original seit 1822 vermisst, aufbewahrt im Landesmuseum zu Troppau. Fotokopie: Museum in Ratibor MR-H-4147 Teilstück.....	61
Zchn. 13: Titelseite des Grundbuchs der Ratiborer Güter, 1532, AP Wrocław, Rep. 35, Nr. 154.....	63
Zchn. 14: Nummerierung der Grundstücke in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. nach T. Wardenga, <i>Häuserbuch der Stadt Ratibor</i> , Berlin 1995.	65
Abb. 15. S.g. <i>Bild der Walachen</i> , Hälfte d. 17. Jahrhunderts. Votivbild, dass den tätlichen Angriff der Ratiborer Bürger auf die kaiserlichen Soldaten vom Schloss im Jahre 1643 verewigt. Im Hintergrund wird der nördliche Teil des Rings mit der Oderstraße und der St. Jakobi-Kirche sichtbar. Das Originalbild wurde bis 1945 im Museum von Ratibor aufbewahrt. Heute gilt es als verschollen. Replik von „Oberschlesien im Bild” 1928, Nr. 9, S. 1.....	66
Abb. 16. Ansicht von Ratibor vom Ende des 18. Jahrhunderts. Teilstück des Bildes <i>Abschied des Obersts von Elsner</i> , Fotokopie im Museum von Ratibor MR-H-4016.....	68
Abb. 17. Bahnhof von Ratibor, Eisenbahnstraße (heute ul. Pocztowa), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5688	82
Abb. 18. Denkmal von Josef Freiherr von Eichendorff, Anfang des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-2771	82
Abb. 19. Fliegeraufnahme in Richtung der Troppauerstraße (heute ul. Opawska), 20-30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5652	83
Abb. 20. Gesamtansicht der Großen Vorstadt vom Turm der St. Nikolaus-Kirche, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5653	83
Abb. 21. Ansicht von Ostrog (Ostróg) und der Oderbrücke, 19./20. Jahrhundert, Postkarte, MR-H-4311	84
Abb. 22. Neue Straße (heute ul. Nowa), Ansicht in Richtung des Rings, 19./20. Jh., Postkarte, MR-H-5236.....	85
Abb. 23. Zwingerstraße (heute ul. Wojska Polskiego) mit Sicht auf das Oberlandes- und Amtsgericht, 19./20. Jh., Postkarte, MR-H-7495.....	85
Abb. 24. Stadttheater in der Troppauerstraße, 20-30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5707	86
Abb. 25. Ehemaliger Horst-Wessel-Platz (heute Plac Wolności), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MR-H-5701	86
Abb. 26. Alte und neue St. Nicolaus-Kirche in Altendorf, Mutter-Gottes-Kirche, Postkarte, MH-R-5184.....	87
Abb. 27. St. Nikolaus-Kirche in Altendorf, um ca. 1902, Postkarte, MH-R-6136	87
Abb. 28. Ansicht der evangelischen Kirche, 20-30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MH-R-4300	88
Abb. 29. Grenzland-Turm in der Altendorfstraße, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MH-R-5237	89
Abb. 30. Ring, südwestlicher Teil, Anfang des 20. Jahrhunderts, Postkarte, MH-R-5673.....	89
Abb. 31. Ring, westlicher Teil mit der Langestraße (heute ul. Długa), 60er Jahre des 20. Jahrhunderts, Foto, MH-R-7929	89
Abb. 32. Odertor (Schlosstor).....	106
Abb. 33. der Mauerverauf im Bereich der Salzstraße.....	106
Abb. 34. das Große Tor (Nikolaitor)	106
Abb. 35. Marktfront mit Friedhof	106

Recenzenci / Rezensenten

prof. dr hab. Mateusz Goliński
prof. dr hab. Zdzisław Noga

Tłumaczenie / Übersetzung

Marta Książkiewicz

Skład i łamanie / Satz und Umbruch

Drukarnia TECHNET

Copyright by Wydawnictwo Avalon Sp. z o.o. & Antoni Barciak & Marcin Sepiał, Kraków 2021

ISBN 978-83-7730-553-9

Na okładce / Auf dem Buchdeckel

Panorama Raciborza, winieta mapy „Das Fürstenthum Ratibor in Oberschlesien”, XVIII w., MH R 325
Panorama von Ratibor, Vignette der Karte „Das Fürstenthum Ratibor in Oberschlesien”, 18 Jh., MH R 325

Druk / Druck

Drukarnia TECHNET, Kraków

Wydawnictwo Avalon Sp. z o.o.
ul. Żmujdzka 6 B
31-426 Kraków
tel. +48 602 662 442
www.wydawnictwoavalon.pl